[Erdélyi Magyar Adatbank]

A HOMORÓD FÜZES PARTJÁN

Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről

Pro-Print

[Erdélyi Magyar Adatbank]

„A HOMORÓD FÜZES PARTJÁN...”

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Faragó József hagyatéka

[Erdélyi Magyar Adatbank]

„A HOMORÓD FÜZES PARTJÁN...”

Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről

Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda, 2000

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Készült a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások
Magyarságkutatás Főiránya
és a Magyar Néprajzi Társaság támogatásával.

Szerkesztette:
CSEKE PÉTER és HÁLA JÓZSEF

A szerkesztők munkatársa:
TERBÓCS ATTILA

Lektorálta:
FARAGÓ JÓZSEF, KESZEG VILMOS és VOIGT VILMOS

Technikai szerkesztő:
TIEFENBACHER ILDIKÓ

ISBN 973-9311-67-9

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ELŐSZÓ

A szülőföld nem csupán születési hely, a legkevésbé sem kartotéki adat. Olyan értéktartomány, amelynek üzenetével a világba érkezünk. Viszonyítási alap – nem a világ közepe. Mégis olyan pont, ahonnan, ha az ember jól megvetheti a lábát, – képletesen szólva – akár maga a világ is kimozdítható a sarkából.

Éppen ezért tanulni kell a szülőföldet is. Holtomiglan-holtodiglan. Hogy égő fáklyával, megrakott szekérderékkal lehessünk otthon a világban – lehetőleg minden időben. Ehhez kíván segítséget nyújtani ez a kötet, amely a két világháború közötti kisebbségi időkben megszületett „otthonirodalom" ezredvégi változataként jött létre.

A szülőföld felé fordulás a Trianon utáni első évtizedben vált létfontosságúvá. Ha addig számlálatlanul eresztette a Regátba meg Amerikába fiait és leányait a két Homoród mente, az első világháborút túlélőket már nagyon is számon tartotta. Hiszen tudásukkal, szorgalmukkal, karjuk erejével nekik kellett a megmaradás és a felemelkedés szigetévé kiépíteniük a vidéket. Bözödi György másként nem emlékezhetett volna meg róluk a nagy romlás okait kutató *Székely bánja* (1938) című nevezetes művében.

Ameddig a magánbirtok és a közbirtok megmaradt, és a gyarapodást lehetővé tevő korszerű gazdaszellem – beleértve a századelőn meggyökerezett szövetkezeti eszmét is – szabadon érvényesülhetett, a két Homoród mente sokat hallatott magáról, s nem érezte elviselhetetlennek a kisebbségi sorsot sem. Az erőszakos kollektivizálás azonban a második világháborús veszteségeknél is jóval nagyobb csapást jelentett e vidék számára. Aki csak tehette, „menekült" a föld mellől. A hagyományos paraszti értékrendben nevelkedettek, ha maguk városi munkahelyben már nem reménykedhettek, gyermekeik jövőjét el sem tudták képzelni a szülőföld vonzáskörében. A viszonylagos anyagi jólét forrásaként megismert gazdaszellem jószerével visszaszorult a háztáji gazdaságokba.

Ha vissza is szorult – legalább nem halt ki.

Az 1970-es évek végének fiatal községvezetői hallgatólagosan – ám annál tevőlegesebben – támogatni kezdték ennek a szellemnek a megerősítését. Máthé András magyar szakos tanár – akkoriban körzeti iskolaigazgató Homoródszentmártonban – ezt így fogalmazta meg: „Úgy tűnik, hogy ennek a községnek a vezetői, a tájegység szellemi munkásai még idejében felismerték: felelősséggel tartoznak azért, hogy a Homoródok völgyében az emberek otthon érezhessék magukat. Nem nézhettük tétlenül ugyanis, hogy a szemünk láttára néptelenedjenek el hét-nyolcszáz éves települések. Hiszen ha az elvándorlás tovább tart, egyik-másik falunkban maholnap az sem lett volna, aki egy sírgödröt kiásson. Ennyiből is látszik, hogy súlyos kérdések ébresztgették lelkiismeretünket. Így jutottunk arra a következtetésre, hogy kötelességünk felgyorsítani azokat a folyamatokat, amelyek új egyensúlyhelyzet kialakításához vezethetnek. Felismertük, hogy a közösségi hagyományok visszahódítható értéktartományainak tudatosítása mellett utat kell nyitnunk az új értékek befogadásának. Hogy a régi paraszti életforma eltűnésével keletkezett űrt az élet új minőségét kialakító-vezérlő értékrendszer tölthesse ki."

A tájegység akkor kezdett ismét hallatni magáról, amikor másutt a művelődési önszerveződés jegyében indult 1968 utáni kezdeményezéseket rendre elsorvasztották, megfojtották, vagy pedig – kisajátították. Nem csoda, hogy a Hargita megyei „illetékesek" is úgy tekintettek az itteniek szellemi építkezéseire, miként a nem kívánt gyermekáldásra szokás: ha már nem akadályozhatták meg világra jövetelét, kénytelen-kelletlen tudomásul vették létezését. Később azonban a bosszúállás sem maradt el. Az 1980-as évek vége felé a megfigyelés alatt tartott helyi kezdeményezőket rendre leváltották, a távolabb élőket a rendezvények szervezésétől eltiltották.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Meglehet, hogy a hatalom épp szándékával ellentétes hatást ért el ezzel. Attól kezdve ugyanis a Homoród mentiek tisztában voltak azzal, hogy a következő lépés csakis a rendezvény betiltása lehet. És ez nemcsak az önvédelmi reflex működését erősítette bennük, hanem a túlélési stratégia megfogalmazását is elősegítette. Másként is lehet gondolkozni, másként is lehet gazdálkodni, másként gondolkodva és hatékonyabban gazdálkodva teremthetjük csak elő az anyagi és szellemi javak emberhez méltó bőségét – minden rendezvénynek voltaképpen ez volt a (diktatúrával óhatatlanul szembeszegülő) végkicsengése.

Az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján lezajlott kelet-közép-európai rendszerváltásban a két Homoród völgye is joggal reménykedett, és – miként az előre látható volt – csalódnia kellett. Mégsem tekinthető fölösleges tapasztalatszerzésnek mindaz, amin e tájegység népe ez idő alatt átment. Arról tanúskodik, hogy egy nép, egy nemzet vagy egy nemzetrész csak önmaga erejében bízva, értékeinek tudatában teremthet jövőt magának az egységesülő Európában.

„Van a Székelyhonban, Udvarhelyszéken két kis, malmot hajtó folyó: mindkettőnek *Homoród* a neve [...]. Egyiknek *Külső-*, vagy *Nagy-*, a másiknak *Belső-*, vagy *Kishomoród* a neve. Mindkettő a Hargitából ered Erdélynek északi felén, úgy hogy fejöknél közből veszik a két Oláhfalut és párhuzamosan folynak le dél felé mintegy tíz órányi hosszuságú helyen, míg Homoród nevű, szép szász falunál összefolyván, együtt mennek bele a nem messze lévő *Ugránál* az *Olt* folyamába. Egy hosszú keskeny bérc, vagy hegylánc választja el végig le őket, a kellemetes keskeny vidékeiket egymástól, s szolgáltat résszerint erdős, résszerint szántóföldes és marhalegelős határokat innen és túl a mellettök telepedett húsz – résszerint székely – résszerint szász faluknak" – írta Jánosfalvi Sándor István unitárius lelkész 1858-ban a *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* című, nyomtatásban majd egy évszázad múlva megjelent könyvében (Kolozsvár, 1942. I. 15–16.). Orbán Balázs szerint a „Homoród melléki faluk igen csinosak; többnyire cseréppel fedett kőházakat, szépen berendezett életeket (udvar, bennvaló) lát az utas, s szorgalom előidézte jóllét jeleivel találkozik; népe szép, erőteljes, békében szorgalmas földművelők, a harczban hősök. Öltözetük hasonló Udvarhelyszék más vidéki nép öltözetéhez, csakhogy csinosabb kis karimáju kalapot viselnek. A nők kiválóan szépek" (*A Székelyföld leirása... I.* Pest, 1868. 165.). E táj és népe természeti, történeti és kulturális értékeinek bemutatására vállalkoznak e kötet szerzői, erdélyi és magyarországi kutatók és írók – természetesen a teljesség igénye nélkül. Teljességre nem törekedhettek, de átfogó kép megrajzolására igen. Reményeik szerint ezt sikerült megvalósítaniuk.

A könyv tervét Forrai Tibor tanár (Homoródszentpál) és Márkos Ervin unitárius lelkész (Okland), valamint e sorok írói, Cseke Péter recsenyédi születésű író (Kolozsvár) és Hála József néprajzkutató (Budapest) fogalmazták meg 1990-ben; a szervezőmunkára az utóbbiak vállalkoztak. A cél megvalósítása érdekében igyekeztünk megkeresni és megtalálni lehetőleg minél több kutatót és írót, akiktől dolgozatokat remélhettünk. Többen a korábbi kutatásaik eredményei alapján megírt műveikkel jelentkeztek, mások, buzdításunkra, egyénileg, illetve csoportos formában új levéltári és helyszíni adatfeltáró és gyűjtőmunkába kezdtek. Az utóbbi, valamint a kötet megjelenése nem valósulhatott volna meg a Nagy-Homoród Menti Jánosfalvi Sándor István Művelődési Egylet (Homoródszentmárton) és a Kriza János Néprajzi Társaság (Kolozsvár) segítsége, valamint a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Magyarságkutatás Főirányа (Budapest) és a Magyar Néprajzi Társaság (Budapest) hathatós támogatása nélkül. Mindezekért az említetteknek ezúton is köszönetet mondunk!

A könyvet tisztelettel és szeretettel ajánljuk a két Homoród mente népének és minden érdeklődő olvasónak a szíves figyelmébe!

Cseke Péter
Hála József

[Erdélyi Magyar Adatbank]

EMBER, TERMÉSZET ÉS TÁJ

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A NAGY- ÉS A KIS-HOMORÓD MENTE TÁJ-, NÉPESSÉG- ÉS TELEPÜLÉS-FÖLDRAJZA

Vofkori László

A Homoród mente fekvése, területe, közigazgatása és általános jellemzése

A Homoródok vidéke (Homoród mente) a történeti Erdély középső, Hargita megye délnyugati részén, az udvarhelyi régió területén fekszik. E kistáj területe 560 négyzetkilométer, lakossága 1996-ban 19 339 fő volt. Közigazgatásilag Hargita megye területéhez tartozik Szentegyháza város, Kápolnásfalu, Lövéte, Homoródszentmárton, Homoródalmás és Okland község, ezek összesen huszonkét faluja. (Az udvarhelyi térség területe közel 2253 négyzetkilométer.) Vízrajzilag az egykori Udvarhelyszék területéről a Homoródok vidékéhez tartozik még Ége és Petek. Brassó megyéből a Homoródok völgyéhez és egyben e mikrorégióhoz sorolható települések az alábbiak: Homoródjánosfalva, Homoródderóc, Homoródbene, Pálos, Kaca, Homoród, Székelyzsombor, Mirkvásár, Ugra. Vízrajzilag ugyancsak a Homoródok vízgyűjtő területéhez sorolható a volt Kőhalmi járásból: Kőhalom városa, továbbá Sövénység, Szászfehéregyháza, Garat és Zsiberk. Mivel homogén társadalomstatisztikai adatforrások csak Hargita megyei településekről állnak rendelkezésünkre, a Brassó megyeiek elemzésére ezúttal nem térhetünk ki.

A Homoród mente Székelyföld és egyben Udvarhelyszék déli részének egyik változatos természeti kistája. Tulajdonképpen a Nagy- és a Kis-Homoród hosszanti völgyeiben meghúzódó falvak tartoznak ide. Ezek látványos településfüzérként nyújtózkodnak a hosszanti völgyekben. A Nagy-Homoród folyó teljes hossza ötvenkilenc kilométer, melyből Hargita megye területén harminchat kilométer hosszúságban folyik, majd Brassó megyében folytatja útját. A Kis-Homoród folyó hossza negyvenhat kilométer, melyből Hargita megye területén harminchét, míg Brassó megyében kilenc kilométer hosszúságban folyik, miután egyesül a Nagy-Homoróddal.

Jánosfalvi Sándor István *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* című munkája első kötetének címoldalán külön említi a „Külső- vagy Nagy-Homoród" víznevet, majd a „Belső- vagy Kis-Homoród" nevet. Mindkettő a Központi-Hargitából ered és párhuzamosan déli irányba veszi útját. Homoródnál egyesülnek és Ugra határában ömlenek az Oltba. Jánosfalvi Sándor István névfejtése érdekes: „kivált a külsőnek szinte semmi esése sem lévén jó darab helyt, egészen visszahomorodik s emiatt gyakran kiönt, ámbár Hámmeródnak is némelyek szerint neveztethetett a belső, Lövétén fejül a legrégibb időkről fogva volt hámorokról".

Ma a Homoród mente három kisebb tájegységre osztható: a Hargita hegység előterében elterülő Hegyalja vagy Havasalja (Kápolnásfaluval és Szentegyháza várossal), a Nagy-Homoród vidéke és a Kis-Homoród vidéke. A mezővárosi fejlődést csak Kápolnásfalu és Szentegyházasfalu (Oláhfalu) érte el. Régebben az állattenyésztés és a fakitermelés jelentette a fő jövedelmi forrást. A faáru forgalma igen jelentős volt a völgyekben. Viszonylag fejlett volt a malomipar és a háziipar is. A háromnyomásos határhasználat 1850-től terjedt el. Ettől kezdve az ugar legelőterületét csökkentet-

ték, a növénytermesztés területe pedig növekedett. Az őszi nyomás (búza, rozs) mellett kialakult a tavaszi nyomás (kukorica, burgonya) területe is.

Napjainkban a Homoródok mente Székelyföld egyik leghátrányosabb vidéke. Távol lévén a jó közlekedési utaktól és a piacgazdaság fő erővonalaitól, valóban egy közlekedési és gazdasági „árnyékban" fekszik és minduntalan keresi kapcsolatait a „külvilággal". Nincs vasútja, a közútjai nagyon elhanyagoltak. A házak ugyan csinosodtak 1990 után, de a falvak népességmegtartó ereje, képessége állandóan gyengült, az elöregedés jelensége talán megfordíthatatlan. A hátrányos helyzet még 1990 után is erősödött. Népi hagyományokban ugyan gazdag e vidék, de sok másban szegényebb más tájegységekhez viszonyítva. A havasi állattartás hagyományai igen jelentősek. Az erdő és a legelő itt is nagy jövedelemforrást biztosít. A csergekészítés hazájaként is ismerték e vidéket. Mindezek ellenére a Homoród menti falu már rég nem az, ami a századfordulón volt.

A Homoród mente az egykori Udvarhelyszék egyik jelentős tájegysége. Fő érdekessége, hogy településeinek többsége a két Homoród völgyében füzérszerűen követi egymást a forrástól egészen Homoród faluig (ez már szász vidék az egykori Kőhalomszékben, a mai Brassó megyében). A Homoród mente városhiányos vidék. Csupán a két „végen" – Szentegyháza és Kőhalom – találkozunk két kisvárossal. De van óriásfalva (Lövéte), szórványtelepülése (Királyfürdő) és ifjúsági üdülőtelepe (Homoródfürdő). Ezen túlmenően aprófalvas régióként ismeretes. Túlnyomóan unitárius vallásúak lakják. A vallásfelekezetek közötti tolerancia kielégítő. A természeti kincsek hasznosítása alacsony fokon áll, a tartalékok még feltáratlanok. Az ásványvízforrásokat gyógyvizekként alig hasznosítják. Az utókor alapvető feladata a paraszti hagyományok feltárása, a népi kultúra mai állapotának rögzítése, a helyi szokásrend feltérképezése, a falusi értékrend szintézisének elkészítése.

Tájföldrajzi adatok

A Homoródi-dombság a történeti Udvarhelyszék déli részén helyezkedik el, melynek déli sávja a mai Maros és Brassó megyék határán húzódik. Tulajdonképpen a két Homoród vízválasztóját és a Kis- és Nagy-Homoród völgyében kialakult medencéket (pl. a Homoródkarácsonyfalva–Oklándi-völgymedence a Kis-Homoród völgyében és a Homoródszentmárton–Homoródszentpál–Városfalvi-völgymedence a Nagy-Homoród völgyében) öleli föl. A Nagy-Küküllő és a Nagy-Homoród vízválasztójának legmagasabb pontjai a Bágyi-domb (854 m) körül és attól délnyugatra húzódnak (Nagy-őrhegy 772 m, Lik 816 m, Homat 839 m). A Homoródi- és az Udvarhelyi-völgymedence között a Patakfalvi- vagy a Kénosi-tető (665 m) teremt kapcsolatot. A Homoródi-medence a szomszédos Brassó megyébe is átnyúlik, a Homoródi-dombság pedig az Erkedi-dombsággal teremt kapcsolatot. Itt alakult ki az Erkedi-völgymedence, melyet a Héjjasfalvi-dombság választ el a Szászkézdi-völgymedencétől.

E természeti tájegység északi részét a Központi-Hargita délnyugati része uralja. A Hargita az Erdélyi-medencét keletről szegélyező vulkáni hegyvonulat legdélibb és egyben legfiatalabb egysége, a kárpáti vulkáni koszorú záró tagja. Az andezittörmelékek a Hargita erupciós centrumaitól igen nagy távolságra kerültek. Néhány darabja egészen a Homoródok és az Olt összefolyásáig is eljutott. Ezek mint erupciós törmelékek dobódtak ki a vulkáni kráterekből, s onnan a felszíni vízfolyások továbbszállították és másodlagosan felhalmozták, sokszor törmelékkúp formájában. Ilyenek az őrlőkövek. A dacittufa a Homoród mentén több helyen a homokkő- és a mészkőrétegekre telepedett rá. Mindez a szarmata korú hamuhullásból keletkezett. A dacittufa szép rétegeit a lakosság téglaszerű darabokra vágva házépítésre használta fel. Ezenkívül lépcsőket, padlóburkolatokat, sírköveket is faragtak belőle.

A Hargita legfontosabb felszínalaktani jellegzetessége, hogy a hegység az Erdélyi-medence beszakadási peremvonala, a fő törésvonal mentén keletkezett. Eredetileg különálló, és csak későbbi fejlődésük során összenőtt vulkáni építmények sorozatából áll. Jellemző az eredeti vulkáni szerkezeti formák szembetűnő jelenléte (kráterek, kalderák, neckek, lávafolyások, elsődleges vulkáni lejtők, lávaárak). A hegység felépítésében andezitekből álló lávapadok és vulkanogén üledékes kőzetek (piroklasztitok és agglomerátumok) váltakozó rétegzettségű sorozata van jelen. A lávapadok a lávaömlés termékei (főként piroxénes vagy amfibolos, néha biotitos andezites lávái), míg a piroklasztitok a vulkáni robbanásos időszakra utalnak. A lávakőzetfelszínek sajátos képződményei a meredek lejtőjű lávadómok. Igen gyakori a tufapadok, a tufitok és tufit-piroklasztitok tájképi megjelenése. A vulkáni működés egy rétegtűzhányót hagyott hátra, ahol a hamutól, horzsakőtől, vulkáni bombától az izzó kitörési felhők termékéig minden kőzettípust megtalálunk. Ezek a vulkáni építmények közötti alacsonyabb gerincszakaszokon, hegynyergeken, illetve a hegyvonulat két oldalán halmozódtak föl. A vulkáni építmények fiatal voltából következik, hogy a kőzeteket megbontó-átalakító hatások még rendkívül erőteljesek (gondolunk a hidrotermákra, vulkáni utóműködések gázaira és a szénsavas ásványvizekre, vagyis a borvizekre). A Hargitában a vulkáni hegység legmagasabb részeit a vulkáni kúpok foglalják el. Helyenként a kaldera szélét is több helyen nyomozhatjuk. Többségük beszakadt, összetöredezett, melyekből a folyóvizek eltávolították, valóságosan „kihordták" a vulkáni kürtő közeli üledékeket. A Hargita nyugati peremén egy alacsonyabb, de terjedelmes, enyhe lejtőjű vulkáni fennsík, platóvidék húzódik, amelyet a nagy esésű vízhálózat kisebb térségekre, ún. lázokra tagolt. A legjelentősebb a Szentegyházi-láz, a Pokol-láz és a Homoródi-láz (Cekend) területe. A vulkáni tufogén piroklasztitokban lévő mélyedéseket több hazai szerző „vulkanokarszt" néven írta le. Ezek a kisebb méretű, sokszor barlangszerű mélyedések szintén karsztformák, amelyek a könnyen málló és erodálható ásványok és a kőzetrétegek szelektív eróziója révén, a kőzetminőség hatására keletkeztek.

A Hargita hegység Hargita megye névadója. E hegytömb legtöbbször szürkés felhőkkel körülvéve tárul elénk. Párás, csapadékos tájkép fogadja a Székelyudvarhely és a Cekend-tető (vulkáni fennsík) felől érkező késő őszi és tavaszi látogatót. A Hargita lejtőit nagyobbára fenyvesek borítják, de a bükk- és tölgyerdők is jelentősek, főleg a nyugati és déli lejtőkön. A hegytaraj egyes részein éles gerincű andezit-sziklaalakzatok emelkednek ki az erdős környezetből. Tájrajzi jellegzetességei alapján, északról délre haladva, a következő tájegységeit és egyben vulkáni építményeit különböztethetjük meg.

A Központi-Hargita a legnagyobb tömegű vulkáni hegycsoport, kezdve a Nagy-Madaras-patak nyergétől egészen a Tolvajos-tetőig vagy -hágóig (977 m). Ez a Hargita legmagasabb vulkáni hegytömbje. A Nagy-Madaras-patak völgyfője az Északi-Hargita legjelentősebb hidrotermálisan megbontott övezete, ma is erőteljes mofettás gázömléssel, kaolinteleppel, pirites és cinnabaritos ércesedéssel. A Nagy-Madaras-patak és az Ivó-patak közti vízválasztó csupán 1379 méter magas. A Központi-Hargita kőzettanilag a hegyvonulat legbonyolultabb része. Központi területét egy hatalmas kaldera jelöli ki, melynek udvarát délnyugati irányban a Vargyas-patak csapolja le. Mind a kaldera peremén, mind pedig belsejében több kitörési központot, dagadókúpot különíthetünk el. Az észak–déli irányú, félkör alakú kalderaperem csúcsai: Madarasi-Hargita (1801 m), a Rákosi-Hargita (1758 m), Madéfalvi-Hargita (1710 m), majd délen a Csicsói-Hargita (1761 m). Ezek együttesen egy hatalmas vulkáni építményt alkotnak, melynek kalderáját a Vargyas-patak nyitotta meg délnyugat–déli irányban. Hargitafürdő térségében a felszínre bukkan a Nagy-Aratás (1399 m) idősebb vulkáni építménye is (itt igen jelentős a kénhidrogénes, széndioxidos gázömlések, kaolinosodott pirites ércképződmények jelenléte).

A Hargita-fennsík tíz-tizenöt kilométer szélességben húzódó, 850–1000 méter magasságú, délnyugati irányban enyhén dőlt, lejtősödő vulkáni fennsík, amelyet a vulkáni kúpokról lerohanó patakok lázokra daraboltak fel. A Hargita-plató néven is ismeretes hegylábfelszín mind szerkezeti, mind pedig felszínalaktani szempontból különbözik a keleti oldalon kialakult vulkáni felszínektől.

Ha ideszámítjuk a Dél-Görgény lábánál elterülő „mezőket", akkor a vulkáni platóvidék sorát az alábbiak alkotják: a Székelyvarsági-fennsík (egyben eróziós medence is), az Oroszhegyi-láz, a Zetelaki-láz, a Szentegyházi-láz (és -medence), a Cekendi-láz (vagy Homoródi-láz, melynek felső, hegylábi része a Tizenhétfalusi-havasok), a Pokol-láz (Szentegyházától délre), valamint a Farkasmező fennsíkja. A plató néhol tíz kilométernél is szélesebb sávban övezi a hegység nyugati peremét. A platóvidék vulkáni (robbanásos) piroklasztitokból, tufákból, kemény, átsült breccsákból épül föl, néhol pedig iszapárak (laharok) képződményei láthatók. A folyóvízi erózió mély völgyekkel tárta fel az agglomerátumokat, melyek az Erdélyi-medence felé meredek fallal végződnek (pl. Szarka-kő, Omlás, Aklos, Des-kő). A Központi-Hargita dél–délnyugati előterében fekvő fennsík népies neve a Hegyalja vagy Havasalja, melynek szélén Kápolnásfalu és Szentegyháza találhatók. Az Ivó, a Fenyéd vize, a Nagy- és a Kis-Homoród, valamint a Vargyas vize alaposan felszabdalta ezt a lapos vulkáni térszínt. A völgyek hátravágódása (regressziója) még nem érte el a plató hegylábi peremét és így a Hargita-plató sík felszíne a hegylábi övezetben majdnem teljes épségben rajzolódik ki. Megdőlt az a „kétemeletes", Hargitával kapcsolatos szerkezeti elképzelés, miszerint előbb a nagy robbanással létrejött törmelékplató keletkezett, és utána épültek fel a sztratovulkáni kúpok. Török Zoltán a hegylábi felszínek fejlődését mindvégig a vulkáni működés folyamatában értelmezte, tehát a kitörésekből származó anyagok nyilvánvaló módon egy időben halmozódtak föl a hegylábi felszíneken is.

A Persány-hegység északi része (Rika-hegység) a történeti Székelyföld, ezen belül az egykori Bardócfiúszék területét alkotja (a volt Udvarhelyszék területén). Északi határát a Hargita hegység felé a Kakodreze–Vargyas-völgy–Kuvaszó-pataka–Kormos-patak vonala jelöli ki. Déli határa az Olt alsórákosi szorosánál (466 m) húzható meg. Keleten a Dél-Hargitát nyugatról határoló Kormos völgyével érintkezik. A Rika-hegység legmagasabb csúcsa a Fugaszó (1012 m), majd a Merkő-tető (1002 m) és a Rika-tető (681 m). Victor Tufescu 1973-ban ezt a hegycsoportot a Dél-Persánnyal együtt (melynek legmagasabb csúcsa a Vár-hegy, 1104 m) „az Olt hegyei" néven írta le. E hegység a Kárpát-kanyar belső övéhez számítható. Az Észak-Persány-hegység legérdekesebb és földtanilag a legbonyolultabb része a Homoródalmási-rög vagy -szirt, melyet a Vargyas szurdoka szel ketté. Ezen a részen bukkannak a felszínre a Keleti-Kárpátok mezozóos mészkőszirtjei (a felső jurából, a felső malm emeletből) a viszonylag vastag hargitai vulkanitok alól. Tehát itt is a kristályos alaphegység egy kis része került a felszínre. Jellemzőek a felső jura (malm) lerakódások. A dogger felett zöldes, vöröses színű jáspis-, radiolaritszint következik. Ez hematitot is tartalmaz. A Vargyas–Okland közötti országút mentén (Hagymásmező, 681 m) az ún. szinajai rétegekre tolódott rá. A jáspis szintre pedig hallstadti vörös mészkövek rakódtak rá. Több helyen megfigyelhető, hogy a hematitos jáspis diabáz-lávafolyásokkal váltakozik. A fenti összlet felett egy felső triász korú, fehér, zátonymészkőből álló takarófoszlány látható. Patrulius szerint az Észak-Persány-hegységben a portlandi zátonymészkövek csak Homoródalmás környékén fordulnak elő, a többi mészkőszirteket ősmaradványai alapján triász koriaknak tartja. A Vargyas szurdokában a Vargyas vize négy kilométeres szakaszon töri át az Észak-Persány-hegység jura mészkőszirtjeit, amelyek a lágyabb, krétakori homokkövek közé ékelődtek. Ezen a területen klasszikus karsztvidék alakult ki, számos barlanggal (Orbán Balázs-barlang, 1. sz. forrásbarlang, Hideg-barlang, Lócsűr, Medve-barlang). A Kápolnamezőn a karrfelszínek („ördögszántások"), dolinák (töbrök), a Vargyas-szurdokban kőfolyások, bizarr mészkőszikla-alakzatok, vizes barlangok, víznyelők sokasága figyelhető meg.

A Homoród mente nyilvántartott természetvédelmi területei a következők: a Vargyas szurdokvölgye és barlangjai (800 hektár tájvédelmi, földtani és növénytani természetvédelmi terület Homoródalmás területén); a homoródszentpáli tavak vagy „Madárpihenő" (10 hektár madártani természetvédelmi terület Homoródszentpál és Homoródszentmárton területén); a hargitaligeti forrásláp (2 hektár növénytani természetvédelmi terület Lövéte területén); a szentegyházi nárciszmező (5 hektár növénytani természetvédelmi terület Szentegyháza területén).

A hasznosítható ásványi nyersanyagok közül mészkő Homoródalmáson, festékföldek Királyfürdő–Lövéte határában fordulnak elő (az opált már a századfordulón kitermelték), ásványvizek, főleg szénsavas savanyú vizek (borvizek) Homoródfürdőn, Kápolnásfaluban, Szentegyházán, Lövétén és Királyfürdőn bőséges vízhozammal vannak jelen.

A Homoród mente népességföldrajza

Történeti demográfiai vizsgálataink mélységét a tájegységre vonatkozó adatok hiányos volta szabja meg. Ezért részletes történeti demográfiai adattárat nem tudunk felsorakoztatni. A lakosságszám térbeli alakulását megbízhatóan csak 1910-től követhetjük napjainkig, legtöbb esetben itt is községi bontásban. A foglalkoztatottságra, a munkaerő aktivitására és mozgására vonatkozó adatok mellett fontos lenne feltárni, hogyan alakult a vidék népességmegtartó képessége és a helyi társadalmak együttműködési készsége, a szegénységi szint hatása.

A népesség számának alakulása nyomon követhető – falvankénti bontásban is – az 1614-es Bethlen-lustra adatai alapján, majd az 1713. és 1721. évi adóköteles népesség számbavételétől egészen napjainkig. Az 1614-es lustra alapján a Homoród menti falvak népességének társadalmi szerkezetét és a családok számát az 1. táblázat szemlélteti. A népességszám alakulását követve előkelő helyet foglalt el Homoródalmás, Homoródszentmárton, Homoródszentpál, Kápolnásfalu, Karácsonfalva, Lövéte és Szentegyházasfalu. Udvarhelyszék adóköteles lakosságát az 1721-ben, míg Kőhalomszék Homoród mentéhez tartozó településeinek adóköteles lakosságát pedig 1713-ban írták össze. A 2. táblázat adataiból már a népesség számának jelentős gyarapodása állapítható meg. A Homoród mente településeinek népességi adatait a 3. táblázat, a három mikrorégió jellemző adatait pedig a 4. táblázat tünteti föl. A vidék népességföldrajzi értékelését az alábbi kistájak és mikrorégiók területén végezzük: Hegyalja (Szentegyháza várossal és Kápolnásfalu községgel), Nagy-Homoród mente (Homoródszentmárton községgel) és Kis-Homoród mente (Homoródalmás, Lövéte és Okland községekkel).

Az 1910–1995 közötti népességszám alakulását az 5. táblázat szemlélteti. Az adatok összehasonlító elemzéséből kiderül, hogy a lakosság számának alakulása, főleg számszerű növekedése igen lassú volt. 1910-ben a Homoród mente (Udvarhelyszék tájegysége) népessége 17 984 fő volt, 1956-ra elérte a 20 917 lakost, 1995-ben pedig csupán 19 329 főt számláltak. 1977–1995 között a népesség száma közel ezer fővel csökkent. 1910–1995 között csupán Szentegyháza lakossága növekedett három és félszeresére. Az utóbbi évtizedben látványosan csökken Homoródalmás és Okland lakosságszáma. Homoródszentmárton község népessége 1910-től napjainkra közel felére csökkent. A stabilizációs tendencia az utóbbi évtizedben jellemző Kápolnásfalura. A termékenységi mutatók és a születési arányszámok szerény mértékben javultak, így nem várható jelentősebb népességszám-emelkedés. A születési arányszámok növekedése csupán Szentegyházán és Lövétén haladja meg a halálozási mutatókat. Kápolnásfalu, Homoródszentmárton, Homoródalmás és Okland községekben a halálozási ráta egyre magasabb. 1977-től erőteljesebben jelentkezik a népességszám csökkenése. Ez egyenes következménye a születések csökkenésének, illetve a halálozási ráta növekedésének. A nagy népességű falvak esetében a népességnövekedés két összetevője, a vándorlási különbözet és a természetes szaporodás többnyire ellentétesen változik. A falvak többségében a természetes fogyást a nagyméretű elvándorlás, az erőteljes városba áramlás felerősítette. A legerőteljesebb fogyás az aprófalvakban zajlott le. Az elnéptelenedés a gazdaság hanyatlásával függ össze. A mezőgazdaságból felszabadult munkaerő a kellő helyi foglalkoztatás hiányában az iparosodott települések felé húzódott. Az utóbbi években nőtt a közép- és idősebb korosztályok (elsősorban

[Erdélyi Magyar Adatbank]

férfiak) halandósági arányszáma. Ezen időszak családmodellje a két gyereket, az egy vagy „egy se" állapotot kezdte érvényesíteni. Mindez összefügg a házasodási kedv hanyatlásával. Megállapítható, hogy a legerősebb népességcsökkenésű kategóriába tartozó falvak egyaránt agrárszerkezetű települések. A Homoród mentén a népességfogyáshoz a kedvezőtlen termőhelyi adottságok és a rossz forgalmi helyzet is hozzájárult. A népmozgalmi adatokat a 7. táblázat tünteti föl. Sajnos az utóbbi években igen jelentős tényezőként jelentkezik ez elvándorlás Kápolnásfaluból, Lövétéről és Oklándról.

A népesség nemek szerinti összetételét meghatározta a születések gyakorisága, a férfiak és nők eltérő halandósága, valamint a népességvándorlás. A Homoród mente állandó népességének nemenkénti megoszlását a 6. táblázat tünteti föl.

Az adatok egybevetéséből kiderül, hogy a Homoród mente lakosságszáma már több évtizede stagnál, majd a csökkenés következtében az eltartóképesség határához érkezett. Igaz, a századfordulótól kezdve több kivándorlási hullám érte e régiót is, s mindez visszavetette a népesség számszerű növekedését. A csökkenés okát a reprodukciós képesség alakulásában is látni kell, és a természetes szaporodás, majd a városba irányuló tartós népességmozgás (beköltözés) erősen érezttette hatását. A vándorlási veszteséget a falusi térség érezte erőteljesebben. Így a migrációt a népességszám változásának döntő tényezőjeként lehet megjelölni. A tartósan negatív vándorlási különbözet hatására a fiatal népesség arányának csökkenésével összefüggésben a természetes szaporodás mértéke is csökkent. A helyenkénti növekedést a cigányság viszonylag magasabb szaporodási rátája megemelte. Az 1977. évtől, de különösen 1992-től kezdődően az egész kistérségre a népességszám csökkenése lett a jellemző. Az egyes térségekben a hagyományosan nagyobb mértékű gyermekvállalási készség ellenére (Hegyalja vidéke) a népességszám nem éri el az 1956-os értékeket, sőt, visszaesett az 1930-as évek szintjére. A természetes szaporodás csökkenése és az elvándorlás következtében a korstruktúra is erősen átalakult; jelezve az idős korosztály növekedését, sőt, az elöregedés tartós beállát.

A Homoród mente aktív keresőinek adatait a 8. és 9. táblázat sorakoztatja föl. A kistáj aktív keresőinek száma 4767 fő, ebből Szentegyháza közel 87,20 százalékot képvisel. E térség aktív munkaerő-kínálata, különösen a szakképzettség terén, nem elég biztató egy erőteljesebb gazdasági felfuttatáshoz, fejlesztéshez. A térség aktív keresőinek zöme lakóhelyén dolgozik, az ingázás az utóbbi időben visszaszorult, részben azért is, mert a közeli két városban is szakképzett munkaerőre van szükség. A népesség gazdasági aktivitása a rendszeres jövedelemszerzés lehetőségét alapozza meg. A gazdasági aktivitást a munkaképes korú népesség száma, valamint a munkaerő-kereslet alakulása befolyásolja. Az utóbbi években enyhén emelkedik az inaktív keresők, s ezen belül a nyugdíjasok száma.

A táblázatok adataiból megállapítható, hogy a Homoród mente aktív keresőinek foglalkozási megoszlása sajátos képet mutat: a térség munkavállalóinak zöme fizikai dolgozó. 1995-ben az aktív keresők 39,66 százaléka az iparban, 56,89 százaléka a tercier ágazatokban, míg a mezőgazdaságban csupán 3,44 százaléka vett részt. A szolgáltatásokon (tercier ágazat) belül kiemelt súllyal szerepel a kereskedelem, az oktatás és az egészségügy. A foglalkoztatási szerkezetváltás lényeges vonása a mezőgazdasági keresők számának rendkívül gyors csökkenése, az ipari dolgozók számának gyors növekedése. A szolgáltatószféra munkaerő-növekménye az iparból és a mezőgazdaságból adódott.

1989 után a foglalkoztatási gondok még erőteljesebben jelentkeztek a Homoródok vidékén is. A rendszerváltozást követően az állami ipar elsősorban a szakképzetlen munkásoktól szabadult meg, s így Székelyudvarhelyről és Szentegyházáról jelentős munkaerő „vándorolt" a falusi térségbe. A vidéki ipartelepek is felszámolódtak, míg a mezőgazdasági melléküzemek csökkentették az alig jövedelmező melléktevékenységeket. 1990 óta a regisztrált munkanélküliek száma megnövekedett, s mindezt a térségben tapasztalható munkahelyek beszűkülése okozta. Ennek arányában az ingázás mértéke is csökkent. 1995-ben a legnagyobb valószínűséggel azok a falusiak váltak munkanélkülivé, akiknek alacsony a képzettségük és még távol vannak a nyugdíjazástól. A falusi munkanélküliek

egy nagyobb része korábban ipari ingázó volt. Szentegyházán a 7613 állandó lakosból 746 munkanélküli, Lövétén a 3850 főből 550, Homoródszentmártonban a 3014 főből 111, míg Oklándon az 1390 főből 40 munkanélküli volt. A Homoród mentén a területi mobilitás mellett párhuzamosan zajlik egy ágazati társadalmi mobilitás is. A mezőgazdaság mint „donorágazat" ma is egyre több munkaerőt szabadít fel és származtat át a szekunder szektorba, az iparba, illetve a tercier ágazatokba (szolgáltatások). A falu ma nem kizárólagosan a mezőgazdasági termelés színtere, hanem egyre több faluközösség más, tercier ágazati funkciót tölt be. A foglalkozási szerkezet (és egyben funkciók) alapján a Homoród mentén az agrár-, ipari, bányász-, üdülő- és ingázófalvak típusait lehet kimutatni. Így a hagyományos falu mellett megjelent az „átalakult falu" is. Ebben a térségben is a piacgazdaság követelményei közepette előtérbe került a racionális foglalkoztatás kérdése. Napjainkra világossá vált, hogy az új tevékenységi formák nem tudták felszívni a munkahelyüket vesztetteket. Ma már illúziónak tűnik, hogy az állásukat elveszítők nagyobb része vállalkozóvá válik. Ennek a tőke, a megfelelő képzettség és kezdeményezőkészség hiánya erős korlátokat szab.

A Homoród mente művelődési állapota többek között a lakosság iskolai végzettsége, szakképzettsége által érhető nyomon. Az iskolázottsági viszonyok jelzőszámait a 10. táblázat foglalja össze. A 11. táblázatban az oktatásban részt vevő tanulók adatait tüntettük föl. A 12. táblázat a tanszemélyzet adatait összegezi.

A Homoród mente népességének nemzetiségi megoszlását a 13. táblázat összegezi. A mikrorégió összlakosságának 99,38 százaléka magyar, 0,52 százaléka román nemzetiségű.

Nem rendelkezünk valamennyi eszközzel ahhoz, hogy megállapítható lenne az egyes falvakban a szegénység szintje, a szegénységi küszöbszám. A létfenntartáshoz szükséges minimum meghatározására nem történtek lépések régiónkban. Az egy családra eső létminimum-számításokat még nem végezték el, így a szegénység helyzetének elemzése hosszú évtizedekre megpecsételődött. Ma is tabu, hogy mennyi lehet a társadalmilag indokolt szükségletek minimuma. Ez a szociometriai téma igenis fontos lehet, ha arra gondolunk, hogy egy-egy faluban szemmel láthatólag sok család a létminimum alatt él. A létminimum meghatározása nem képezi a statisztikai adtaszolgáltatás részét. A szegénységi küszöbszámok, illetve minimumszámítások hiányában csak általánosságok szintjén mozoghatunk. Nem vitás, hogy az igen nagymérvű infláció, az életszínvonal csökkenése jelentősen növeli a városi és falusi lakosság szegényeinek körét. Ilyen vetületben a szegénység mint társadalmi probléma igen összetett kérdés.

A szociálpolitikai kérdések tehát a szegénységet enyhítő programok kidolgozása és működtetése felé terelik a figyelmet (pl. segélyezési gyakorlat, kedvezmények, csomagosztás, adópolitika, pénzbeli támogatások stb.). A szegénység ismérve – a családon belül – a család jövedelmi színvonala, fogyasztása, az életvitel a maga teljességével. A deviancia és az alacsony színvonalú életvitel, a rendkívüli hátrányos helyzet még színezi a szegénység természetrajzát.

Az adatok összevetéséből megállapítható, hogy a régió falvainak hátrányos helyzete több forrásból adódik. Fő ok a gazdasági elmaradottság. Falvaink mezőgazdasági területe leromlott, a gépesítés hiányzik, az agrotechnika elmaradott. A települések egy része kimaradt az iparfejlesztésből, és az 1960–1970-es években néhány termelőszövetkezet melléküzemei jelentettek némi előrelépést. A perifériahelyzet és az átlagosnál alacsonyabb infrastruktúrával rendelkező falvak fejlesztési hiányosságai csak tetőzték az elmaradottságot. A gyors népességfogyás és a lakosság kicserélődése, az értelmiség elvándorlása újabb bajok forrása lett. Mindez oda vezetett, hogy e kistáj falvainak népességmegtartó képessége rohamosan csökkent. A munkaerő egy részének az iparba való áramlása pedig tetézte a folyamatot. A természetes fogyást a vándorlási különbözet is felerősítette, s így a városba irányuló erőteljesebb áramlás folyatódott. A migráció következtében több település népessége alig mutat számszerű növekedést, sőt, stagnál. Az apró és kis települések lakossága csökkenő tendenciát mutat (Lókod, Királyfürdő). Ezek már a többszörösen hátrányos falvak csoportjába sorolhatók. Az erőteljes népességerózió oka éppen a stabil munkahely hiánya. Ezek inkább lakófalvak, mint a munkaalkalmak telephelyei. Az egyoldalú agrárszerkezet (az

[Erdélyi Magyar Adatbank]

egyfunkciós lakófalu-állapot), a kedvezőtlen közlekedés-földrajzi helyzet (az úthálózat kiépítetlensége) lépten-nyomon fellelhető.

Az elmaradottság módszertani értelemben lehet ok és okozat is. A fő kérdés ebben a mikrorégióban az, hogy mihez képest elmaradott vagy hátrányos a Homoród mente falusi térsége? Válaszok sokasága kínálkozik: elmaradott, kiegyensúlyozatlan területi, társadalmi-gazdasági folyamatok, a múltbeli hátrányos helyzetet teremtő adottságok halmozódása, az időtényező, a viszonylag kedvezőtlen természeti adottságok (különösen a földalap leromlása), az egyoldalú agrárstruktúra, az aprófalvas településszerkezet és a leromlott térkapcsolatok következtében.

A Homoród mente településföldrajza

A Homoród mente településhálózata az itt élő lakosság kerete és társadalmi tevékenységének eredménye. Néhány tucatnyi falu és Szentegyháza város együttesen alkotja e kistáj társadalmi-gazdasági keretét, a munkaerőviszonyokat, a helyi kommunitások társadalmi szerkezetét és életkörülményeit. Ebben a művi környezetben nagy gond falvaink népességmegtartó képességének, erejének növelése, a civilszféra erősítése. A Homoród mente településhálózata kapcsán igyekszünk megvizsgálni a falusi települések társadalmi-gazdasági szerkezetét, annak alapvető összetevőit. Erre a legalkalmasabb módszer a társadalom-földrajzi vizsgálat, a szociogeográfia sajátos eszközrendszerével. Ebben a földrajzi régióban egy sajátos falusi térség körvonalazódik, ahol a társadalmi-térfolyamatok együttes, a térbeli kölcsönhatások hálójában történt bemutatása értékigénnyel lép fel.

A települések közigazgatásilag az alábbi egységekbe szerveződtek: Szentegyháza város (Szentegyháza, Homoródfürdő, Lövétebánya falvakkal); Kápolnásfalu község; Lövéte község (Lövéte, Királyfürdő falvakkal); Homoródszentmárton község (Abásfalva, Bágy, Gyepes, Homoródkeményfalva, Homoródremete, Homoródszentmárton, Homoródszentpál, Homoródszentpéter, Kénos, Lókod, Recsenyéd, Városfalva falvakkal), Homoródalmás község; Oklánd község (Homoródkarácsonyfalva, Homoródújfalu, Oklánd falvakkal).

A Homoród mente napjainkban egy újabb átalakulás időszakát éli. Ezek a társadalmi-gazdasági változások a falusi térség valamennyi településtípusát és nagyságrendi kategóriáját érintik. Mindez hatással van a falvak térszerkezetére és nem ritka a településállományt érintő feszültségek felhalmozódása sem. Ennek oka a hátrányos helyzet fokozódása, az elzártság, a gyakori menekülésszerű elvándorlás. Elöljáróban megállapítható, hogy az elmaradottság, a hátrányos helyzet egybeesik az aprófalvas régióval.

A települések nagyságrendi kategóriáiból kitűnik, hogy a Homoród mentén is apró-, kis és közepes nagyságú települések fordulnak elő. A nagy lélekszámú települések száma kevés, míg az óriásfalvakat (a kétezer főnél népesebb falvakat) csupán Kápolnásfalu és Lövéte képviseli. E nagyságrendi szerkezet jelzi, hogy az elmozdulás iránya az alsóbb fokozatok felé tolódik. Ennek okai a sajátos történeti fejlődés és a helyi birtokviszonyok. A fenti adatok tükrében a Homoród mente az udvarhelyi régió egyik legnagyobb falusűrűségű térsége. Ebben a régióban a településfejlesztési és -rendezési kérdések erőteljesebben jelentkeznek.

A Homoród mente településhálózatát tehát a kis lélekszámú és kis határú falvak határozzák meg. Az aprófalvak mai térbeli elrendeződése egyrészt a természeti viszonyokkal, s főként a domborzattal, a talajjal való szoros kapcsolódásra utal. A nagy lélekszámú falvak a vulkáni fennsík és a hegyaljai medencék találkozásán csomósodnak (Homoródalmás, Kápolnásfalu, Lövéte), ahol a mezőgazdaság mellett jelentős helyet foglal el a kitermelőipar (pl. erdőkitermelés), a háziipar és az élelmiszer-gazdaság. Ezek a falvak a falusi térség legdinamikusabb települései. Az óriásfalvak nagy

kiterjedésű határa, külsősége életre hívta a hegyvidéki szórványtelepüléseket, ahol a lakosság „kétlaki" módon üli meg a településegyüttes falvait: a hegyi tanyákon élők a faluban, a községközpontban (s egyben anyafaluban) is rendelkeznek lakóhellyel, családi lakással, gazdasággal.

A domborzatilag tagolt, viszonylag kedvezőtlen természeti adottságú kis települések mellett szembetűnő a városok hiánya. Szentegyháza kialakulása szorosan a falusi térséghez kapcsolódott. A Homoród mente a történeti Udvarhelyszék sajátos régiója: táji megjelenésben, földrajzi energiákban alapvetően különbözik Székelyföld más tájaitól. A koronként változó történeti-földrajzi adottságok eltérő településszerkezet kialakulását eredményezték. A táj, a hely szelleme ma is sajátosan hat. Nem csoda, ha ebben a térségben a történeti földrajzi kutatás ma is értékigénnyel lép föl. A Homoród mente magyar többségű falvainak sorsa a népesség- és település-földrajzi adatok tükrében is nyomozható és az alaposabb vizsgálatokból számos következtetés vonható le e századvég falusi térségszerkezetére és várható alakulására vonatkozóan.

A Havasalja (Hegyalja) köztudottan erdős terület volt. Az erdőirtás, a legelőelőkészítés már a 16–17. században napirendre került, de erőteljesebben a 18–19. században történt meg a nagyobb erdőterületek kivágása. Ezt a folyamatot egyik ismert helynevünk, a Tolvajos-tető is őrzi. A vulkáni platóvidéken (Cekenden, a Homoródi-lázon, a Szentegyházi-lázon) a nagyobb földbirtokosok (Kornisok, Bírók) tulajdonjoga sokáig fennmaradt. Ekkor Homoródszentpál és Homoródszentmárton fő uradalmi központok voltak, az irtványfalvak pedig nem nagy távolságra (Lókod, Gyepes, Homoródremete, Abásfalva, Homoródkeményfalva) alakultak ki. Csupán Kápolnásfalu és Szentegyházasfalu emelkedett ki a falusi sorból és nyerte el a kiváltságos mezővárosi jogcímet. Ennek megszerzése viszont nem járt együtt gazdasági fellendüléssel. Viszont felvirágzott a faipar (fakitermelés, -szállítás és -értékesítés). A vásári kereskedelem átfogta a két Homoród mentét és az árutermelők maguk forgalmazták a faárut. Munkaerő is volt bőven, ugyanis az egész család látta előnyét a sokoldalú fakereskedelemnek (Lövéte, Szentegyházasfalu, Kápolnásfalu).

A településhálózat megszilárdulása a 18. század elejére tehető. Századunk első negyedében benépesültek a vulkáni platóvidékek és hargitai hegykeret is. A hegyi tanyák önállósodása, falvakká alakulása az 1950-es évek végére fejeződött be. Egy falu akkor tekinthető önállónak, ha a kisebb-nagyobb közösség térben is elkülönült és önálló nevet kapott. A Homoród mentén kialakuló tanyák és szállások hálózata a településállomány jellegzetes összetevője. A székely tanya sajátos gazdasági-települési és életmódbeli egység, településforma. Az esztenák sokasága elárulja a gazdálkodási módot is. Az anyaközségekben 1850-től kezdődően fokozatosan áttértek a háromnyomásos határhasználatra. Ez azt jelentette, hogy az ugarlegelő területét csökkentették, a növénytermesztés területét pedig növelték. Az ősziek (a búza és a rozs) nyomása mellett kialakult a tavasziak (a kukorica és a burgonya) nyomása. A háromnyomásos gazdálkodás a Homoród mentén nemcsak a termőterület növekedését jelentette, hanem a földterületek jobb kihasználását is.

A településtörténeti adatok rávilágítanak arra is, hogy az eredeti településterület (székely szállásterület) székely falvakkal való feltöltődése viszonylag lassú volt. Öt évszázad során ez a laza településhálózat egyre jobban sűrűsödött. Történeti helyneveink, a növényzetre vonatkozó dűlőnevek sokasága arról tanúskodik, hogy e kistáj területén sok az irtványtelepülés (a fejszével, majd égetéssel felszabadított földeken előbb legelők, utóbb szántók telepedtek meg, a faluépítés lassú ütemben haladt). A korai székelyföldi kis falvak életterének kiterjesztését a művelt földekig felnyúló erdők akadályozták. Az új falu létrehozásakor tehát az irtás kemény munkáját kellett vállalniuk. Az irtványfalvak sokasága a múlt század végén és századunk elején jött létre, s főleg a vulkáni fennsíkon, platóvidéken. Így az anyafalvakból, a régi falvak határából „rajzással" új települések alakultak ki, majd állandósulva elszakadtak az anyafalutól. Kezdetben a tanya, a szórvány a gazdálkodás központja volt és lakóhelyfunkciót nem vagy kevésbé látott el. A századfordulótól kezdve pedig lakóhely-funkciójú településként kapcsolódott a zárt településhez, az anyaközséghez.

A településhálózat általános áttekintésekor elsősorban a lakosságszám a döntő. Nem vitás, hogy a nagyságrendi szerkezet mellett a vízszintes és a vertikális tagozódás, az alaprajz- és a funkcióvizs-

gálat is érdekes lehet. Röviden tekintsük át a Homoród mente legfontosabb társadalomstatisztikai adatait.

A népesség- és település-földrajzi adatok első elemzéséből kiderül (lásd előbb), hogy a Homoród mente területe „városhiányos" hely volt és maradt ma is. Szentegyháza a „nőtt város" útját járta, azaz faluból alakult várossá. Központi funkciót töltött be, de az őstermelés, a mezőgazdaság nem szűnt meg. Szentegyháza, vasérc és erdő kivételével, helyi erőforrásokban szűkölködött, a helyzeti energia hasznosítása sem járt különösebb gazdasági fellendüléssel. A funkcióbővülés csupán a második világháborút követően nyomozható, a tercier ágazat kiépülése pedig közvetlenül az iparosodás függvénye.

A Homoród menti székely falvak településmorfológiai vonatkozásban sok érdekességet tudnak felmutatni: az utcahálózat, a telekbeosztás, a birtoktestek nagysága, az alaprajz nyomán megtaláljuk a halmazos (Lövéte), a szalagtelkes út menti (Recsenyéd) és a kertes falu típusát (Bágy). Udvarhelyszék területén sok a sorfalu, úti falu, orsós falu.

A hegyvidéki tanyavilág ma is az egyik érdekes vonzóerő lehet a falusi és a tanyai turizmus számára. Századunk utolsó harmadában a falusi települések lélekszámcsökkenése következett be és sokat változtak a települések nagyságrendi viszonyai is. Megindult a faluaprózódás, ami azt jelenti, hogy a falvak egyre inkább az alacsonyabb népességi kategóriák felé mozdultak el, és ezzel egy időben a falusi lakosság elöregedése is végbement. Az óriásfalvak száma nem növekedett, és ezekben a mezőgazdaság változatlanul aránytalanul nagy részt képvisel a gazdasági életben. Ugyanakkor nőtt a hátrányos helyzetű falvak száma, a kisvárosok életében pedig a vonalas és a hálózati infrastruktúra elmaradottsága és hiánya erősen befolyásolja a közlekedési viszonyokat, az információáramlást és a funkcióbővülést.

A Homoród mente községeinek számát és a magyar lakosság számarányát a 13. táblázat tünteti föl. Ha mindezt falvakra bontjuk le, akkor az arányszámok sokkal kedvezőbbek a magyar lakosságszámot illetően. Színtiszta, százszázalékos magyar lakosságú falvak a Homoród mentén: a Homoródszentmártonhoz tartozó Abásfalva (393 fő), Bágy (244), Homoródremete (77), Kénos (146), Gyepes (176), Lókod (31), Recsenyéd (177).

A település- és népességkategóriákat feltüntető táblázatok adatai arról tanúskodnak, hogy a Homoród mente településszerkezete szinte egyveretű, azaz a települések zöme ezer főnél kevesebb lakosú. Így a törpe- és a kisfalvak tömege emelkedik ki. Az aprófalvas településhálózatot alig módosítják népesebb falvak. A táj alig tudott „kitermelni" egy kisvárost. Az értékelésnél alapul kell vennünk a székely közösségek (kommunitások) társadalmi szerkezetét, gazdasági rendszerét is: mindezek kölcsönösen hatottak a falusi térség alakulására, a városias települések belső szerkezetére. A falusi térség, az aprófalvas településhálózat kapcsán megállapítható, hogy a mai Homoród mente területére letelepülő ember szüntelenül formálta, alakította a földrajzi elemeket, a tájtényezőket. Udvarhelyszék településhálózatában ma is meghatározó tényező a falu.

A Nagy-Homoród mente

Kápolnásfalu ma Hargita megye egyik hegyvidéki nagyközsége. Szentegyháza város után a Hargita-Hegyalja legnagyobb községe. Kápolnásfalu és Szentegyházasfalu története szorosan összefonódik egymással. Lakói a történelem folyamán több kiváltságot élveztek, sőt, együtt viselték – akárcsak egy „ikerváros" – a kiváltságos mezővárosi rangot, jogkört is. 1791-ben Udvarhelyszék három taxális helye közül az egyik Kápolnásfalu, a másik kettő Székelyudvarhely és Szentegyházasfalu (a mai Szentegyháza) volt. 1968-ig Homoródfürdő a községhez tartozott (ekkor csatolták Szentegyháza városhoz). Az 1567-es, huszonöt dénáros adóösszeírásban érdekes alakban jön elő a falu neve (*Másijk Olahfalu*), amikor huszonnyolc kapuval szerepelt (mindez a hatos szorzószámmal összesen

körülbelül 168 lakost jelent). Az 1576. évi ötvendénáros adóösszeírásban már *Inneksö Olahfalu* a neve, megkülönböztetve a *Tulsó Oláhfalu*tól, azaz Szentegyházasfalutól, s egyben jelezve, hogy ez távolabb esik az anyavárostól, Székelyudvarhelytől és a „másik" Homoród völgyében fekszik. 1602-ben, a szabad székelyek névsorában, akik a császár és a király hűségére felesküdtek, már *Kápolnás Oláhfalu* néven szerepelt (18 fő esküdttel). 1733-ban *Olahfalu* a neve, 1754-ben *Olah falva*. 1806-ban, Lipszky János térképén *Kápolnás Oláhfalu* néven mint falu (pagus) szerepelt, 1854-ben szintén *Kápolnás Oláhfalu* (*Kis Oláhfalu*) alakban írták nevét. 1846-ban *Kis-Oláhfalu*. A törzskönyvezésig neve *Kisoláhfalu* és 1876 előtt Oláhfalu város részét képezte Szentegyházasfaluval együtt. Oláhfalu kiváltságos mezővárosi státusa 1870-ig állott fenn. Az 1876. évi XXXIII. tc. értelmében az egyidejűleg alakult Udvarhely vármegye bekebelezte, s annak Udvarhelyi járásához sorolta. 1877–1930 között Szentegyházasfaluval közös jegyzősége volt. Ezt követően 1930–1968 között előbb Udvarhely megye, majd Udvarhely rajon keretébe tartozott. 1968 óta Hargita megye községe. A hagyomány szerint Kápolnásfalu nevét a falu keleti határában levő kis kápolnájáról kapta (870 méter magasságban ma is van egy kis kápolna, melyet 1710 táján építettek). Településszerkezeti szempontból hegyaljai halmazfalu. A falutest a határhoz képest délies fekvésű, ovális alakú, észak-kelet–délnyugati irányban húzódik mintegy 1,8 kilométer hosszúságban. Belterületét átszeli a Kis-Homoród és a Csonka-patak. A falu négy tízesre oszlik: Feltíz vagy Felszeg, Középtíz, Tófalvitíz (vagy Tófala) és Altíz vagy Alszeg. Az utcák a vulkáni platóvidéken futnak, kivételt képez a Kis-Homoród völgyében kialakult Lok. Terek: Templom piaca, Piactér (a templom körül nyolc kisebb utca fut össze), Felső piac, Oláh temető. Falurészek: Tanorok, Nyiresponk, Szabódomb. Utcák: Ország út, Nagy út, Új út, Kicsi utca, Vízlok, Csíkifiak utcája, Tófalva útja, Temető utcája, Sebi utca, Fehér Máthé útja, Balázsok utcája, Gáspárok utcája, Tótok utcája, Gergőfiak utcája, Bálintok utcája, Gagyaszár utca, Csorda utca, Cseréskert útja, Külső út, Gagyi utca, Hosszúfiak útja, Bihaljáró, Nyiresponk, Domb, Lok, Kerülő.

Homoródfürdő régen hegyaljai kis település volt, helyi jelentőségű meleg-hideg vizes szénsavas fürdővel, ma országos jelentőségű ifjúsági üdülőtelep, bővizű borvízforrásokkal (Lobogó-, Mária-, Csorgó-, Homoródi-, Ilona-, Fenyves-forrás). Éghajlata jellegzetesen hegyaljai klímára emlékeztet. A nyár meleg, a tél hideg, változó irányú légáramlatokkal. Az Ilona-völgy többnyire szélvédett. A hegyaljai klíma kiválóan alkalmas a felüdülésre, a gyógyulásra. A kis üdülőtelep a tranzit autós idegenforgalom egyik állomása. Csupán nyolcvankét személy lakja. Villáiban közel négyezer ifjúsági férőhelyet alakítottak ki. Alkotótábor és konferenciaközpont jellege erősödőben van. Szálloda, vendéglő és bár várja látogatóit.

Abásfalva halmazos képet mutató település. Részben úthatásra alakult ki. A belterület központosan üli meg a falu határát. A falu utcái: Fő út, Felső utca, Csomák utcája, Kicsi utca, Templom utca, Alsó utca, Alszegi út, Cigány utca, Szűk utca. 1873-ban a belterületen 391 birtokrészletet jegyeztek fel. A faluban összesen kilencvenhárom ház volt. Vastag falú, nagyrészt kékre meszelt, piros tetős kőházak egész sora fogadja a látogatót. Feltűnő a kapulábak sokasága. Népművészete kő és fa együttesén alapul. A zárt udvarú házak építése jellemző. 1970-ben az egyik ház gerendáján az 1736-os évszám volt olvasható, az udvaron lévő kútágas pedig 1820-ból való volt. Elterjedt a festett bútor is, melyet Abásfalvi Balázs Mózes orgonakészítő és bútorfestő asztalos készített az 1800-as évek elején. *Gyintásos ládái*, padjai az egész Homoród mentén ismeretesek voltak.

Homoródszentmárton a Nagy-Homoród kiszélesedő lapályán, a Gyepes- és a Lókod-patakok találkozási területén fekszik. Határában a hegyvidéki táj már szelídebb dombokba hajlik, sőt, a vízválasztókon lealacsonyodik. Egy kis völgymedence képe tárul elénk. Tizenkét falut irányít. A belterület hatvannégy hektáron fekszik. Északi része halmazos szerkezetet mutat. Homoródszentmárton utcái: Fő utca, Abásfalvi út, Bükkfalvi út, Gyepesi út, Bágyi út, Templom utca, Sóskút utca, Gellérd utca, Pali utca, Péter Áron utca, Réti utca. A Sóskút-mezőn van a község sóskútja. A falutól délkeletre, a domboldalban települt egy néhány házból álló kis telep. Ennek neve Bükkfala vagy Bükkfalva.

Kénos a regölésről és diójáról nevezetes. Különlegesen kuszált „utcahálózata" egyedülálló a Homoródok vidékén. A lakosság a régi Kénos helyét a Halas-tó (a Ponk-dűlőben a patakfalvi határ felé eső) területére helyezi, a Gáront ere pedig Patakfalva belterületének adott helyet. A belsőségen, negyven hold területen, 1908-ban négyszáz birtoktestet jegyeztek fel. Belterülete szűkösen húzódik meg az Őr-hegy lábánál levő kis völgykatlanban. A Cseresznyés-oldalban levő sűrű gyümölcsfáktól csak a templom tornya látszik, míg a kékre meszelt házak némelyike az Őr-hegy lábához tapad. A templom közelében mért tengerszint feletti magasság 639 méter. 1983-ban a faluban 172 épület volt. A falu a halmazos településszerkezetet mutatja, a belsőség a határtest déli részét üli meg. Két részre oszlik: Felszeg és Alszeg. A kettő közötti határ a kultúrotthonnál húzódik. Utcái keskenyek és mindenik a „központból", a falu magjától (a katlanból) a domboldalra fut. Így a Köves út (kifelé, a római út felé tart), a Pap utcája, a Temető út (az udvari kert felé vezet), a Kilső vagy Külső utca (az autóbusz-megálló felé vezet), az Alsó utca (vagy Alszeg utca), a Tanító utcája (zsákutca), a Belső utca, a Felső utca. Az alábbi kénosi mondásnak hitele van: „Eltévedt, mint a degenyeges Kénosban". Mindez kusza utcahálózatára utal. A tekervényes-kanyargós sikátorokon haladva az estefelé beverődő, *degenyeget* (szekérkenő anyagot) áruló atyafi csak a következő reggel tudott szekerével és portékájával a főútra visszatérni.

Lókod belterülete harminc hold nagyságú, a határ középső részét üli meg. A századforduló előtt összesen 336 birtoktesttel és hatvanegy házzal rendelkezett. Hossza alig négyszáz, szélessége kétszáz méter. Két utcája van: a Fő utca a századfordulóbeli harminchárom házzal és a Patak utca harmincnyolc házzal. 1983-ban százhat épülete volt: a Fő utcában negyvenhét, míg a Patak utcában ötvenkilenc. A hagyomány szerint a tatárjárást követő időkben a feldúlt bágyi vár elköltözött lakóiból keletkezett a falu. A Sándorok lakták és a bágyi vár uraságának lovait a Lókertben legeltették. Úgy tartják, hogy a bágyi vár régi neve Lakodvár volt és a lókodiak bírták. Az eltévedt lőkodi bivalybika visszaszerzése érdekében a lókodiak lemondtak a határrészről, s így lett bágyi terület a vár helye. Lókod 1815-ben szakadt el a homoródszentmártoni anyaegyháztól.

Gyepes Jánosfalvi Sándor István szerint „semmi egyéb, mint a patakfenék". Tipikus utcás település, a falutest egy szűk völgyben zsúfolódik. A belsőség déliesen üli meg a határt. 1870-ben a Gyepes-patak áradása több házat lerombolt és hat embert elvitt. 1873-ban összesen 357 belterületi birtoktest (telek) volt a faluban. A Gyepes patakától jobbra ötvennégy, balra pedig negyvenhárom ház volt. 1962-ben felfelé menet a főúttól balra negyvenkettő, jobbra hatvannyolc épülete volt.

Homoródremete belterülete két részből áll: Felszeg a Potyond területével (és utcával) és Alszeg (Selye). A Fő utcából ágazik ki a Templom utca. 1873-ban a falu területén lefelé jövet, a Nádas-patak jobb oldalán harminc, a bal oldalán huszonhárom ház volt. Ekkor a bejegyzett belterületi birtoktestek (telkek) száma 132 volt. 1983-ban felfelé jobbra tizenegy, balra harmincnégy épület volt. Településszerkezetileg tipikusan utcás település, út- és patakhatásra alakult ki a platóvidékbe bemélyülő, szűk Nádas-patak völgyében.

Bágy közvetlenül a Bágyi-hegy (856 m) déli lejtőjén terül el. A falunak halmazos szerkezete van.

Recsenyéd kicsiny belsősége Alszegre, Középszegre és Felszegre oszlik. 1885-ben összesen 163 belterületi telek létezett a faluban. Az első települők a környező nagybirtokosok jobbágyai lehettek.

Homoródszentpál a só hazája. A sóstavak részben az egykori kitermelés eredményei. A rómaiak felszíni sókitermeléssel foglalkoztak. Így húsz-negyven méternél mélyebb bányákat nem áshattak, mert a víz gyakran elárasztotta azokat. Fokozatosan felhagytak ezekkel. A belterület hatvan holdon terül el. A falu települési magja az unitárius templom körül van. A falu felső része Felszeg, az alsó része Alszeg. A Várca-patak végigfolyik a belterületen, a Brassói és a Kőhalmi út között. A falu két fő utcáját a Gáborok szorosa és a Sütő szorosa köti össze. A Gáborok szorosából a Pap szorosán közelíthető meg az iskola és az unitárius templom. A Várca-patak vonalán, a Kőhalmi útból ágazik ki a Ferenc József utca. A Sütő szorosából nyílik a Bélák szorosa, majd lennebb a Kőhalmi útból

az Imrék szorosa. Az utcák, a telkek és udvarok tágasok. Sok a zöldséges- és a gyümölcsöskert. A Nagy és a Kicsi temető a Kőhalmi úttól nyugatra van.

Homoródszentpéter belsősége Felszegből és Alszegből áll. A belterületen a falu általános térrajza szerint összesen 166 birtoktest volt. Utcái: a kultúrotthonnál kezdődik a Felszeg, a templomon alul Alszeg, majd az iskolán túl, a kanyar után a Külszeg főút.

Városfalván halmazos falukép fogadja a Homoródszentpéterről érkező látogatót. Átkelve a Nagy-Homoród hídján, a belterület első része az Elsőszer, ezt követi a templom dombja felé eső településrész, a Felszeg, majd a falu belseje felé elterülő Külsőszer, Belsőszer vagy Kerekszer és az Alszeg (Homoródjánosfalva felé). A belterületen összesen 433 birtoktest volt. Egykor Homoródszentpált, Recsenyédet, Homoródszentpétert és Városfalvát „kultúrsarok"-nak nevezték.

Homoródjánosfalva, noha 1968-tól Brassó megyéhez tartozik, történeti és művelődési hagyományai alapján inkább Udvarhelyszékhez áll közelebb. Több évtizeden át e szék (Oklándi járás) tartozéka volt. Székelyudvarhelytől huszonöt kilométerre fekszik. A falu Alszegre és Felszegre oszlik. Határában háromnyomásos rendszer honosodott meg. A hagyomány szerint a falu magja a kőbánya közelében volt.

A Kis-Homoród mente

Szentegyháza 1968 óta Hargita megye egyik hegyvidéki kisvárosa. 1992-ben összlakossága 7613 fő volt (idesorolván Homoródfürdöt és Lövétebányát), melyből román 65, magyar 7507, cigány 34 fő. A két város közeli falu lakossága nélkül csupán 7265 fő lakta. 1996 januárjában lakossága 7954 fő, melyből 3839 férfi volt. Városi jogkörének kialakulása sajátos: kezdetben falu volt, majd kiváltságos mezőváros, illetve „kiváltságos hely" (Kápolnásfaluval együtt), később taxális hely, újból falu, aztán nagyközség és végül, 1968-ban városi státust kapott. Neve ekkor *Szentegyházasfalu* (illetve *Szentegyházasoláhfalu*) volt, mígnem 1990-ben aztán a Szentegyháza nevet vette fel. Fejlődése szorosan kapcsolódott a vasiparhoz és ma is a vasüzem (a vaskohászat és a fémmegmunkálás) képezi a gazdasági élet alapját, határozza meg a kisváros arculatát. Szentegyháza Székelyföld egyetlen vaskohászati központja. A kisváros híressége a száznegyven éves vashámor (szerhámor) – Európa egyik ritka ipartörténeti emléke, reliktuma –, amely sürgős javítást igényel. A vasüzem jelentőségéről csupán annyit, hogy régebbi telepítésű, mint a vajdahunyadi, faszenes liftkemence első ízben itt épült fel Erdélyben, 1836-ban már termelt, 1848-ban ágyúgolyókat gyártott az önvédelmi harcműveletek céljaira, magas szinten hasznosította a víz hajtóerejét, 1867-ben már gőzkalapácsa is üzemelt. A szentkeresztbányai vashámor (vasverő) Székelyföld egyetlen, vízi hajtóerővel működő kovácsműhelye. Köznyelven lakatos- és szerkovácsműhely néven ismeretes. 1947–1956 között mindkét hámor értékes tömegvasárut állított elő. Szentegyháza déli, Rókavárosnak nevezett részén, a Csonka-patak (vagy Rákos-patak) és az Ásott-árok összefolyásánál épült 1836–1860 között. Régi tulajdonosai Lántzky Sándor és fia, József voltak. A vashámor kalapácsait több ízben felújították, a gátat és a fából épült csatornát is többször kellett újraépíteni. Ebben a lakatos- és szerkovácsműhelyben gyártották a mezőgazdasági és a háztartásban használatos eszközöket (lapát, ásó, csákány, fejsze), rúdvasakat, melyek a múlt században és századunkban is igen keresett vasáruk voltak. A szerkovácsműhely egyik fő terméke volt az ekevas. Ma az egyetlen megmaradt vashámor és környéke igen elhanyagolt állapotban van. Ipartörténetünk ezen utolsó emlékének javítása és restaurálása elodázhatatlan. Egyértelműen nem állapítható meg a két település – Szentegyházasfalu és Kápolnásfalu – privilégiumának pontos adományozási ideje. A két települést legtöbbször *Oláhfalu* néven emlegették, és feltételezhetően a két falu együtt alkotta a „kiváltságos helyet", illetve mezővárost (noha a köztük lévő távolság egy kilométer), így valószínűsíthető, hogy kiváltságos (városi) jogkörüket külön-külön is gyakorolták. Első írásos említése alapján

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szentegyházasfalu korábbi település (1406), Kápolnásfalu későbbi (1567). Szentegyházasfalu feltehetően már 1503-tól kiváltságos hely volt. A két falu egyházilag is egy kommunitást alkotott 1838-ig: Szentegyháza volt az anyaegyház, míg Kápolnásfalu a leányegyház. A kiváltságok megerősítési évei: 1575, 1589, 1609. A privilégium szerint a község egyebek mellett az építkezésekhez használt faanyagban adózott. Báthori Gábor fejedelem 1609-ben azzal újította meg a két falu kiváltságlevelét, hogy kötelezte őket évente ezer szál deszkának Kőhalomba való szállítására. A kiváltságos mezővárosi rangot feltehetően a 18. század végén nyerhette el, ugyanis az 1786. évi népszámlálás adataiban Olahfalu mint község szerepel. 1791-ben Udvarhelyszék három taxális helye közül az egyik Szentegyházasfalu, míg a másik kettő Székelyudvarhely és Kápolnásfalu volt. Szentegyházasfalu kiváltságos mezővárosi státusa 1870-ben szűnt meg. Az 1870. évi XLIII. tc. 88. §-a önálló törvényhatósággá szervezte. Így 1872-től 1876-ig önálló törvényhatósági jogú város volt, e jogát azonban 1876-ban elvesztette, s egyidejűleg az akkor szervezett Udvarhely vármegyébe került. 1876-ban Szentegyházasfalu és Kápolnásfalu szétválasztásával a városi jogkör megszűnt. Ezt végérvényesen az 1877. évi I. tc. 2. § 8) pontja mondta ki. Szentegyházasfalu 1877–1930 között egy jegyzőséget alkotott Kápolnásfaluval, de a Székelyudvarhelyi járás tagjaként mindketten falusi státusban voltak. 1950 után Szentegyházasfalu Udvarhely rajon egyik nagyközsége, majd városiasodó települése, munkásvárosa lett. Az erőteljes iparosodás, a lakásépítés a születő városképben is megmutatkozott. A szentkeresztbányai Gábor Áron Vasüzem és környéke 1956-ban új nevet kapott (Újvlahica) és 1964-ben Szentegyházasfaluhoz csatolták, azaz a korábbi „faluhoz", ahol a 13A országút közelébe telepített városi tanács több éven át működött (erre mondták csúfolódóan: „a várost a faluból irányítják", vagyis az ipar a városban, az irányítás a műút melletti „faluban" összpontosult).

A megerősödött nagyközség, nehézipari központ gazdasági vonzáskörzetébe tartozott Lövétebánya és Posfalu (Bányászfalva). 1968 májusában a régebbi falut, Szentegyházasfalut és az újabb keletű „várost" (a volt Szentkeresztbányát, azaz Újvlahicát) közigazgatásilag egyesítve Vlahica néven várossá nyilvánították. Ekkor csatolták az új városhoz Homoródfürdőt (amely megelőzőleg Kápolnásfaluhoz tartozott) és a várostól délre fekvő Lövétebányát. Ugyancsak Szentegyházához tartozik a várostól keletre, a Vargyas völgyében fekvő alhavasi tanya, Székely–Szelters, jelentős borvízforrásaival.

Mint havasalji város Szentegyházasfalu és Szentkeresztbánya területéből alakult ki. A havasalji település jellegzetességei több vonatkozásban nyomozhatók. Több falurészből alakult ki a mai várostest. Szentegyháza településszerkezete sajátos képet mutat: legrégibb, s egyben a legnagyobb kiterjedésű maga a „falu", azaz Szentegyházasfalu, amely a mai 13A országút közelében és tőle északra fekszik. A Lövétére vezető országút (a mai 132-es megyei út) mentén alakult ki a Szentkeresztbánya nevű településrész (itt a fő telepítőtényező a vasüzem volt), mely századunk hatvanas éveire már „városi" funkciókkal rendelkezik. Ez a Bányarész. A város déli részét Rókaváros névvel illetik. Szentegyháza mai városteste tehát fokozatosan alakult ki. Előbb volt maga a „falu" (azaz Szentegyházasfalu halmazos település), majd ehhez kapcsolódott a városi kinézetű Szentkeresztbánya a századfordulóbeli két kisebb fürdőteleppel: a vasüzemtől délre fekvő Dobogófürdővel vagy Székelyfüreddel, és közvetlenül a vasüzem melletti Lobogófürdővel. Az észak–déli irányban hosszan elnyúló keskeny várostest déliesen üli meg a város nagy kiterjedésű határát, amely összesen tizennégy fődűlőből áll. A Központi-Hargita déli oldalából eredő vízfolyások nem kedveztek a sugaras úthálózat kialakulásának, így a kevés utca a főútra fut és a település úti falu jellege főleg a „város" területén szembetűnő, hol az egyre szűkülő völgyben, az Ásott-árok mentén, annak mindkét oldalán legfennebb két házsor alakulhatott ki. Az így kialakult hosszanti várostest azt eredményezte, hogy a nagy távolság miatt az alszegi lakosok nem ismerik a felszegieket. Szentegyházasfalu egykori belsősége négy tízesre oszlott: Alszeg, Második tízes, Középszer, Felszeg. Az első tízes volt Alszeg, azaz Szentkeresztbánya területe a Rókaváros végéig, a Finták fűrészéig. A Második tízes a Lövétére vezető országút mentén húzódott, egészen a baptista templomig. A Har-

madik tízes vagy Középszer a Csengettyűtől a Szelesek hídjáig tartott, míg a Negyedik tízes, a Felszeg vagy Szelesek tíze a Szelesek hídjától a Cigány-dombig, a falu felső, északi végéig tartott. Szentegyházasfalu belsősége, ahol a halmazos jelleg alig nyomozható, a Györgypálok utcája mentén terül el (a Belsőág-patak közelében, ahova a víz a Kislokból folyik át), míg a Külsőág-patak (vagy Külsőág-víz) a Nagylokból kapja a vizet. Minden vezetői tisztségre a község tízes beosztása szerint három-három személyt jelöltek ki.

Lövéte a 14. században a Lövéte-patak völgyében feküdt, ahol a nép még a 18. században is búcsújárást tartott Szent Lőrinc napján. Még két kápolna helye vár felkutatásra: a Lázon, a Lázfalu mezejének nevezett dűlőben feküdt az egykori Lázfalu, melynek lakóit a pestis tizedelte meg 1451-ben, a másik, az Alsó- vagy Szentháromság-kápolna a Sóskúton alul fekvő régi középkori temető Kiáltó-domb nevezetű magaslatán állott, amely 1771-ben romlásnak indult és kicsinek bizonyult. Több kisebb faluból alakult ki: Lázhegye, Gábosháza, Lövétepataka, Sópataka, Mihálykó, Csató. A jelenlegi falutest Mihálykó, Csató, Gábosháza területét foglalja el, míg a Lázhegyén, Sópatakán és Lövétepatakán a régi építkezések nyomai kerülnek elő (itt templom is volt a szájhagyomány szerint). Lázhegye volt a legnagyobb településrész. Hunyadi János nándorfehérvári győzelme (1456) után olyan nagy pestis dühöngött Lövétén, hogy a szekerek nem győzték behordani a temetőbe a halottakat. A járvány okául a lázi ivóvizet említették. A lakók beköltöztek a Homoród mellé. A falu átszenvedte a tatárdúlást. Veszedelem idején az Almási-barlangba menekültek. A hagyomány más falurészeket is említ: Lázhegye (vagy Lázfalva a Térbükk területén), Lövétepataka és Gábosháza (ahol György Pál malma volt). Ugyancsak más vélemény szerint hét falu pusztult el pestisben: Szentlőrinc, Gábosháza, Telekfalva, Sófalva, Lázfalu, Martonos, Zádogszeg. Lövéte belsősége alaprajzában a halmazfalu tipikus képét mutatja. A belterület a határ nyugati részét üli meg. A falutest történeti magja a római katolikus templom körül alakult ki. A zegzugos utcák, zsákutcák, sikátorok sokasága, a szabálytalanul elrendezett telkek gazdag birtoktörténetre utalnak. Az apáról fiúra szálló birtokot különböző módon osztották fel. Az első katonai felmérés (1786) térképszelvénye is ezt mutatja. A templom melletti utcák a legelőkre és a Vargyas-völgyi szállásokhoz vezetnek. A belterület részei északról délre: Pósfalu (az 1913-as földcsuszamlás után alakult ki a Lövéte-patak beömlésétől délre, egy székely vezérről nevezhették el), Újfalu (Pósfalu és Lövéte őstelepülés közötti falurész, a Kutya-domb környékén, itt mutatható ki a földcsuszamlást okozó agyagos-csúszó felület), Felszeg (Égei utca, Demeter utca, Györgypál utca, Kicsi Demeter utca, Márton utca, Nyisztor tér vagy Vásártér utca környéke, az ősi település legészakibb része), Sóbástya (Só utca, régi malom, temető, Mihály utca, Kőcsiport, Templom, Temető út, Malom utca által határolt területen), Középszeg (a falu középső része, a Kardé, Márton utca, Martos utca, Iskola utca, Gál utca, Kurta utca, Csergő utca területén), Alszeg (Malom utca, Sport utca területe, a falu déli részén), Kútoldala (Kútoldala, Cigánykert utca, Ladó utca területe) és Tófalva (Lövéte legújabb településrésze, a falutól délre, tőle egy kilométerre, ahol 1970 után negyven új ház épült). Lövéte is tízesekre oszlik. A Negyedik tízes középső részét, a mostani Gál utca végében, Udvarkertnek nevezik. A hagyomány szerint itt volt Székely Mózes kastélya. Báthori István érdemei elismeréséül jobbágytelket adott neki Lövétén és Siménfalván 1583-ban. Ekkor kapta Székely Mózes a lövétei (rókavárosi) vashámort. Neve később Hámorkert lett. A lövéteiek a vashámort szabad székely birtoknak tekintették és tiltakoztak ellene. Hogy kibékítse őket, lófői ranggal tüntette ki 1591-ben a Mihály és a Szőcs családokat. Utcanevek: Csató, Csengettyű, Demeter, Égei, Gál, Kardé, Kecskejáró, Kicsi út, Kovács, Kőcsiport, Kőgyakra, Kurta, Kutyaszorító, Lövétepataka, Malom, Pósfalu, Só, Sóbástya, Szőcs, Templom, Újfalu, Újnegyed. A Só utca végiben van a sóskút. A Sóbástya a sóskút fölött van, a dombon. A Kecskejáró, ahol a kecskecsorda megy ki. A Kutyaszorító olyan keskeny, hogy csak a kutyák férnek el rajta. A Szőcs utcában valamikor a bőrérlelő lakott. A Kőgyakra a sok kőről kapta a nevét.

Királyfürdő a Központi-Hargita déli előterében, a fenyves koszorúzta, mélyen bevágódó Tolvajos-patak szurdokvölgyében terül el. Hegyaljai település, klimatikus üdülőhely szénsavas gyógyvi-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

zekkel. A Madarasi-Hargita csúcsa légvonalban tizenkét kilométerre van. A községközponttól, Lövététől légvonalban nyolc kilométerre fekszik, közigazgatásilag tartozéktelepülése. A kis üdülőtelepnek kilenc számozott villája és három más épülete van. Nyáron, főidényben mintegy kétszáz fiatal üdültetése biztosított. A közművesítés hiányzik. Pormentes levegője, viszonylag szélmentes klímája, csendes volta alkalmassá teszi e kis telepet arra, hogy mint klimatikus üdülőhelyet, diáktábort a pedagógustovábbképzés céljaira is fenntartsák. A helység szerkezete egyveretű: út menti település, mellékutcák nélkül. A tanyásodás a magasabb hegyhátakon figyelhető meg. Itt is alig tizenkét ház látható, elszórva a domboldalakon. Kialakulására jellemző, hogy előbb a hegyi szállások épültek fel, majd a szénaszállások állandósulásából kis tanyabokor keletkezett. A havasi kaszálók gazdálkodási rendszere megkövetelte a lövéteiek nyári jelenlétét a szállásokon. Nyáron tehát *hátramentek*, télen viszont *elémentek* az anyaközségbe, Lövétére. Fontosabb tanyabokrok: Demeter-tanya, Angyos-tanya, Cifrabükk, Vészmező, Gyékoskő-Kövesmezőpataka, Verem, Kirulybérce, Kőcsupor, Sólyomkőháta.

Homoródalmás hét kis közösségből alakult ki, noha erre nézve okleveles adataink nincsenek. Mások öt falut emlegetnek: Almás, Benczőfalva (a falu közepén), Czikefalva (a falun alól volt, a régi templom alapjával), Kakod (a Származ-hegy lábánál) és Varjas (a Vargyas vize mellett volt). Orbán Balázs még Ipacs és Benes kisebb településeket is említi. Ezen kicsiny falvakat talán a tatár veszedelem egyesítette Almás falu köré. A falu története szorosan kapcsolódik az Almási-barlanghoz. Ez a cseppkőbarlang több évszázadon át menedékül szolgált a környék lakosságának. 1630-tól hosszú pereskedés folyt Vargyassal, végül Homoródalmásnak ítélték oda. Az utolsó tatár betöréskor, 1690-ben a lakosság a barlangba menekült és a bejáratot befalazta. A Csalatornya legendája ezt az eseményt rögzítette. Utcái (felfelé haladva): Fő út, Német utca, Pósára út, Szabók utca, Jánépataka utca, Kicsi utca, Ponk, Alsó Templom utca, Felső Templom utca, Józsák utca, Kenyeresek, Sándorkák utca, Bodega utca, Zsigmondok utca, Csekék, Léniásdomb, Barrák utca, Sóskút utca. 1970-ben 701 ház volt a községben, a belterület 111 hektár volt.

Homoródkarácsonyfalva út menti falu, halmazos-utcás település. A hagyomány szerint a falu régi telephelye a Bélmező területén, három kilométerre volt, innen telepedtek a mai, Kis-Homoród menti területre. A századfordulón a „központi" részen nyolcvanöt ház, míg a Tótország területén ötvennégy ház volt. Akkoriban a belsőségnek 730 birtokteste volt. A belsőség észak–déli és keleti irányban, mintegy L alakban húzódik. A falu részei: Alszeg, Középszeg, Tótország (a belsőség északnyugati része, a Komán utca, Kormos utca és a Tótország területe), Kormos, Futó, Hosszúmező (a belterület keleti része, a Magyaros- vagy Rácz-patak mentén, nyugatra, az unitárius templom, a Cintoru felé teremt kapcsolatot, keletre pedig a Szibériával), Felszeg (a Rácsuju nevű helyen 1848-ban a Savoyer dragonyosezred egyik telepe volt). Az 1901-ben összeírt utcák nevei: Fő utca, Zsidó utca, Malom utca, Bélák utca, Kormos utca, Kis Temető utca, Nagy Temető utca, Bálint utca, Szentpáli utca (a Lótőfeje utcát köti össze a Szibéria utcával), Kápolna utca, Salati szorosa, Borjúkert szorosa, Malom szorosa, Szibéria, Lótőfeje utca (a temetőkert mellett, közel a Kicsi Falu utcához), Kicsi Falu utca (Almás felé kivezető utca, azaz a Fő utca folytatása), Hosszúmező utca, Kicsi utca, Orbánok utca, Zágoni út, Hadnagy utca, Komán utca és Cintom. Vámszer Géza (1901) az alábbi kapukat írta össze: Magyaros kapu, Temető kapu, Luca kapu, Tótországi kapu, Keringő kapu és Alsó kapu.

Okländ többnyire úthatásra (útkereszteződés) kialakult falu. Ma kis halmaztelepülés képét nyújtja, egy hosszú főutcával. A falu belterülete a határ északi részét üli meg. Utcái: Fő út, Templom utca, Szolga utca, Csendőr utca, Bosznia, Kányás utca. A falu két részre oszlik: Felszeg és Alszeg.

Homoródújfalu út menti település. A belterület a határ északi részét üli meg. 1907-ben házainak száma kilencvennégy, 1957-ben száztizenhat. Új iskolája 1928-ban, kultúrotthona pedig 1949-ben épült. Utcák: Templom utca, Benedek vagy Belső utca.

Székelyzsombor négy tizedre oszlik. A falu fő részei Alszeg, Felszeg. A központ orsó alakú. A Kis-Homoród és az országút találkozásának helyét Kövecsnek nevezik. Az üstös és kanalas magyar cigányok a falu alsó felében, a Homoród hídjától lefelé és a Vár-hegy oldalában laktak. A Fő utcából (két kilométer hosszú) két zsákutca ágazik el. A központban látható a Zolya-porta (1813) és az egykori iskolaház (1800), melyet később kultúrotthonná építették át. A Román utca délkeletre nyúlik felfelé. Végében van az ortodox temető. A muzsikus és a vályogvető magyar cigányok a Vár utcában laktak.

A tanyavilág a Homoród mentén

A Székelyudvarhely vonzáskörzetében kialakuló tanyavilág elemzésekor a társadalmi és gazdálkodási kérdések kerülnek előtérbe. A Homoród mentén, főleg az eltérő gazdasági térségek választóvonalán, sajátos tanyasi életmód kutatható. A székely szórványtelepülések különböznek az általában ismert (pl. alföldi) tanyarendszertől. Az óriásfalvak (anyaközségek) nagy mezőgazdasági határa sajátos gazdálkodási rendszert szült, s ez mindmáig fennmaradt. Ez az agrártér elsősorban az állattenyésztés területe volt és maradt. A székelyek állattartása mindig az extenzív művelési formát tükrözte, azaz a nagy határ hasznosítása került előtérbe. Erre az üzemmódra nem voltak hatással az agrárreformok (1923, 1945) sem. Sőt, a legelő- és esztenatársaságok tevékenysége egészen napjainkig kimutatható.

A székely szállásrendszer alapos statisztikai felmérése még nem történt meg ebben a kisrégióban sem. A községek területén levő szállásrendszer (egyéb külterületi szállások, lakóhelyek) felmérése újabb szociológiai kutatást igényelne. Arra keressük a választ, hogy milyen körülmények között keletkeztek ezek a szórványok, hogyan él a lakosság, milyen a társadalmi összetétele (kor, nem, foglalkozás és szakképzettség szerint), milyen az infrastruktúra állapota, mire lenne ma hasznosítható (pl. a falusi turizmus szemszögéből) ezen terület (14. és 15. táblázat).

A havasalji tanyavilág (szállásrendszer) vizsgálatára elsősorban a szociogeográfiai módszer kínálkozott. A székely szórványok kialakulása a hegyek lábánál, főleg a vulkáni platóvidéken és a völgyekben az alhavasi állattartással és pásztorkodással függ össze. Az anyaközségek „kirajzása" a mezőgazdasági életterekre folyamatos volt. Ez történeti adatok segítségével követhető. A kiköltözést nem zavarta az építési tilalom, sőt, a növekvő agrárnépesség „szórásának" egyik csatornája volt a hegyvidéki tanyásodás folyamata. A falusi munkaerő egy része kitelepült a nagyközség határába, kezdetben ideiglenesen, majd véglegesen. Egyfajta gazdasági szükségszerűség is szerepet játszott ebben. Ez a kiköltözés segítette a nyári *hátramenés* és a téli *előjövés* megszűnését, s így egy-egy hegyvidéki tanyabokor állandósulását (a szállásból állandó lakó- és munkahely alakult ki). Ez az agrárfejlődési folyamat több forrásból táplálkozott: egyrészt az agrártermelés (főleg az állattenyésztés) szükségleteiből, másrészt a fölösleges munkaerő hasznosításából. A határba kiköltöző agrárnépesség érdekes módon nem a fiatal korosztályból került ki. Itt szerepet játszik az iskoláztatás folyamata, a társadalmi átrétegződés, a generációváltás ténye is. Így az agrárkeresők egy része a tanyán kapott munkát, míg a munkaerő más részét a két város szívta fel (főleg az 1960-as évek iparosítását követően kibontakozó tercier ágazatok kiépülése után). Itt jelezzük, hogy a foglalkozásváltással nem a tanyáról települtek be a városba, hanem az anyaközségek fölösleges munkavállalói (pl. az ingázók) kerültek közelebb a városokhoz.

Statisztikai adatforrásaink nem taglalják részletesen ezt a folyamatot, s így nehéz nagyságrendileg pontosan felmérni a tanyasi lakosság „mozgását". Csupán a korösszetételből tudjuk, hogy az idősebb munkaerő maradt a tanyán, míg a fiatalok a városba „húzódtak", és az iparban, valamint a tercier ágazatokban kerestek munkát. A gazdaságilag megújuló aktív munkaerőt (fölösleges agrárnépességet) a két város – Székelyudvarhely és Szentegyháza – termelte ki. A tanyákon elsősorban

[Erdélyi Magyar Adatbank]

saját fogyasztásra termeltek, s csupán a fölösleg került a piacra (főleg a tejtermékekből). A hátrányos helyzetet mindig fenntartották a hegyi szállások, tanyák kedvezőtlen közlekedési viszonyai. Az útviszonyok sokszor a középkorra emlékeztetnek, amikor csak lovas fogattal lehetett közlekedni. A századfordulót követően ez a kép alig változott. Csupán az erdőkitermelő utak kiépítése javított a helyzeten. A tanyákról történő ingázás lehetetlen. Tehát maradt a „földhöz kötöttség". A tanyasi elemi iskolák száma is kevés volt és ma is kevés, így a fiatalkorú munkaerő útja egyértelműen a községközpont és a város felé mozdult el. Itt különösen a szakképzésre (szakiskolákra) gondolunk.

A hegyvidéki tanyák modernizációjáról nem beszélhetünk. Sőt, az igazi falusi élet archaikus formáinak őrzőjeként jelentkeznek ma is. A tanyasi lakosság megkérdezése során az életkörülményekre kapunk érdekes válaszokat. Általában nem panaszkodnak, de jelzik: nincs alapellátás, üzlet, iskola. Sőt, villany sincs mindenütt.

A napjainkban megfogalmazható kérdések közül kiemeljük az alábbiakat. Milyen legyen a tanyasi települések integrációja az anyaközséggel? Melyek a természetes felszámolásra ítélt tanyák? Ezek közül melyik menthető meg? Ezek a kérdések felvetik az anyaközséghez való csatlakozás kérdését, azzal a megjegyzéssel, hogy ki és hogyan szervezi meg az anyaközség így megnövekedett határának a megmunkálását?

A Homoród mente falvainak jövője

A regionális kutatások eredményeként egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a Homoród mente falusi térsége az átalakulás újabb jegyeit mutatja. Napjainkban nem csupán a foglalkozási szerkezet a falusi települések fő differenciáló eleme (azaz ki milyen gazdasági ágazatban dolgozik), hanem az infrastruktúra színvonala is (azaz mit tud nyújtani a mai székelyföldi falu az ott élőknek). Sajnos a szolgáltatások színvonala, a vonalas és hálózati infrastruktúra állapota, kevés kivétellel, egyre jobban romlik, főleg a kis- és aprófalvak esetében. Mindezt tetézi a természetes fogyás ténye. Főleg az aprófalvak demográfiai szerkezete változott meg és az elnéptelenedés egyik fő oka éppen az infrastruktúra elmaradottsága, a közlekedési árnyékban való fekvés ténye. Számos faluban kimutatható a természetes fogyás, a csökkenő népesség, amely egyre inkább megnehezíti az agrárfalvak helyzetét, mindennapjait. A stagnáló települések élete sem jobb, mert a fogyás útjára léphetnek.

A mikrorégió társadalom-földrajzi állapotát befolyásoló tényezők a következők.

- A népesség területi koncentrációja következtében a kétszázötven lakosnál kisebb lélekszámú települések száma növekvőben van.
- Székelyudvarhely régióközpont (tájszervező központ) egyórás izokronján belül (időbeni megközelíthetőség) több Homoród menti település található.
- A kis- és apróterületekből az elvándorlás erőteljes méreteket öltött, az elnéptelenedés több falu esetében visszafordíthatatlannak látszik.
- A vizsgált mikrorégió népességének több mint a fele ezer lakosúnál kisebb településekben él. Annak ellenére, hogy a régió falvainak nyolcvankét százaléka csökkenő népességű, a „kihalással fenyegető vészes elöregedés" csak lokális jelenség. Ami lehangoló még napjainkban is, az a falvak alapfokú ellátottságának alacsony foka. Több faluban az alapfokú létesítmények (bolt, iskola, orvosi rendelő, kultúrotthon, mozi, autóbuszjárat stb.) száma öt alatt van.
- A Homoródok vidékén lévő települések többsége – főleg a periférián lévők – a fejlődésben megrekedt, több szempontból elmaradott, leépülőben van. Ezek nem „magányosan", hanem egymás mellett – a viszonylag kedvezőbb képet mutató falvakkal együtt – összefüggő terü-

leteket alkotva élnek a Nagy-Homoród, a Kis-Homoród völgyében és a vulkáni fennsíkon. Félő, hogy e vidék fejlesztésének lemaradása súlyos következményekkel jár.

- A mikrorégió településeinek gazdasági megtartóképessége csökkent, a falvak lakóinak életfeltételei sokat romlottak az elmúlt négy évtizedben. A stagnálás, sőt, a demográfiai erózió mellett nem egy falu került olyan állapotba (pl. Lókod, Gyepes, Homoródremete), hogy aligha tehetünk valamit életben maradásáért. Az elhibázott, több évtizedes gazdaságpolitika és falufejlesztés következményeként a kistáj településállományának közel fele nem tudott lábra állni. A kis faluközösségek a fejlődésben megrekedtek, gazdaságuk a mélyponton van. Csak a mentés maradt hátra. Külső segítség (befektetés) nélkül aligha képesek megbirkózni a többirányú elmaradottsággal. Ellenkező esetben – szemünk láttára – folytatódik a slumosodás, az elnéptelenedés, a civilizációs leépülés. Nincs mozgósítható tőke az újjáépítéshez, az épületek állagának megőrzéséhez, a rekonstrukcióhoz. Mindez az egyenlőtlen társadalmi-gazdasági fejlődés nyomán alakult ki.

Táj-és településrendezési gondolatok

Tájrendezési javaslataink megfogalmazásával az a célunk, hogy lehetővé tegyük az optimális tájhasznosítást a Homoród mentén is, gondolva az előnyös gazdasági térszerkezet kialakítására, a tájpotenciál nyújtotta alap (ásványvagyon, természeti értékek) védelmére, valamint a tájjelleg megőrzésére.

Főbb megállapításaink a következők:

- A Homoród mentén is el kell készíteni az erdőgazdasági táj termelési, rekreációs és környezetvédelmi funkcióinak összehangolt tervét. Tapasztalható, hogy az erdőkitermelő utak építésekor csak a gazdaságossági szempontok érvényesülnek, kevésbé a környezeti és természeti értékek megóvása (tájképvédelem). A sok útépítés a lejtős térszínek eróziós folyamatait erősíti fel.
- El kell készíteni a régió zöldfelület-fejlesztési koncepcióját. Tapasztalható, hogy a zöldfelületek helyét nem a szükségletek határozták meg, hanem a másra alkalmatlan helyeket jelölték ki erre a célra. Nem vitás, hogy napjainkban a zöldfelület a falusi településszerkezet szerves része. Igaz, sajátos területfelhasználási kategóriát képvisel, de szociális-egészségügyi hatása hosszú távon értékelhető. Jelentős környezetvédelmi funkciót teljesít azáltal, hogy kellő felületen biztosítja a tájalkotó tényezők viszonylag zavarmentes állapotát. Tapasztalható, hogy a zöldfelületeknek nincs igazi gazdája. Gondolni kell a nagyobb felületű napi és hétvégi szabadidős rekreáció (közpark) létesítésére is.
- A mezőgazdasági tájban nagyobb gondot kell fordítani az erózió elleni védelemre. Kevésbé gondolnak a védő gyepsávok létesítésére. A véderdők pedig a vadon élő állatok búvóhelyéül, illetve biológiai korridorként szolgálhatnának.
- A települési tájban meg kell őrizni az értékes tájjellegre utaló építkezéseket (paraszthá zak, gazdasági épületek). A jövőbeni típustervezés és az építészeti szabályozások szakmai megalapozása érdekében javasoljuk a reprezentatív igényű kiegészítő vizsgálatok beindítását a Homoród mente építészeti karakteréről. Jellemző ugyan a fésűs beépítés, az utcára merőleges tetőgerinc, a negyvenöt foknál kisebb tetőhajlásszög, de az alaposabb vizsgálatok nyomán újabb alkotóelemek lennének kimutathatóak. A tornác alapján való típusalkotás is járható út. Sok előtornácos ház védelme indokolt.

- Ki kell dolgozni az üdülőtelepekre (pl. Királyfürdő, Homoródfürdő) vonatkozó építési előírásokat (minimális telekméret, a beépítés módja, épületparaméterek, a bekerítés módja, a telekbeépítés mértéke, a telekhasznosítás jellege, a tetőfedés módja és anyaga). Kötelezni kell a tulajdonosokat a zárt szennyvízgyűjtő aknák létesítésére.
- Szabályozni kell a létesítendő kempingek és egyéb kereskedelmi szálláshelyek, vállalati üdülők és egyéni sátorozóhelyek engedélyezésének elveit, valamint a településképi, tájképi és környezetvédelmi követelményeket.
- A meglévő és a felhagyott kőbányákat, meddőhányókat (pl. Szentegyháza, Kápolnásfalu) szakszerű rekultivációs (tájrendezési) tervek alapján kell helyreállítani és biológiailag aktív területekké alakítani.

Összegezés

Több Homoród menti falu belátható időn belül jelentősen csökkenti lakónépességét és elvándorlás nélkül is elnéptelenedhet (kihalhat). Ezen települések továbbra is halmozzák a társadalmi és gazdasági hátrányokat, legyen az alacsony jövedelem, közlekedési elzártság, ipar hiánya, szervezetlen mezőgazdasági termelés stb. Erőteljesebben kell gondoskodni az elvándorlás mérsékléséről, a megfelelő kedvezmények folyósításáról.

A kedvezőtlen életkörülmények miatti elvándorlás mérsékelhető a helyi életkörülmények és a közlekedési viszonyok javításával. Ehhez az szükséges, hogy az önkormányzatok költségvetési maradéka a községben maradjon és azok felpótolva hasznos, a kis közösségeket érintő beruházásokban konkretizálódjanak. Tudjuk, hogy kevés a pénz, de a pénz arra van, amire akarják, hogy legyen. Érdekes, hogy a lakossági infrastruktúra beruházásai általában hátrasodródnak. Nem mindig a termelési rendeltetésű fejlesztések lehetnek a leghatékonyabbak.

Sokan megfeledkeztek arról, hogy a települések nagyságrendi tagolódása, a különböző szerepkörök kialakulása a társadalmi viszonyok függvénye. A helyi közösségek elsődlegesen az agrártermelés keretében létesültek. A tulajdonviszonyok alakulása, az alapellátás helyzete jelentősen befolyásolta a falvak életképességét. A háziipar, kézműipar, kisipar szerepének háttérbe szorulása tovább csökkentette az apró- és kisfalvak munkaalkalmait. Az intézmények megszűnése („kivonulása"), a körzetesítés jelentős károkat okoz a falvak életében. A kis falvakban csak „kifelé" vezetnek az utak. Ha nem történik sürgős gazdaságpolitikai beavatkozás, akkor az életfeltételek továbbra is romlanak, növekedik a hátrányos helyzet. Mindez valamelyest javulna, ha a helyi közösségek a gazdasági önállóság megteremtése felé mozdulnának el.

A falvak és a községek népesedési adatainak összehasonlításából kiderült, hogy a Homoródok vidékén nemcsak az életkörülmények változásait követhetjük nyomon, hanem a regionális méretű, nagyfokú elöregedést, főleg a vándorlási veszteséget mutató agrárfalvak esetében (Lókod, Bágy, Kénos, Homoródremete).

IRODALOM

ACSÁDY IGNÁC
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.* (Statisztikai közlemények, 12.) Budapest.

BALÁZSI DÉNES
1995 *Ne nézze senki csak a maga hasznát... Szövetkezeti mozgalom a Kis- és a Nagy-Homoród mentén.* Székelyudvarhely.

BENKŐ SAMU–DEMÉNY LAJOS–VEKOV KÁROLY
1979 *Székely felkelés 1595-1596. Előzményei, lefolyása, következményei. Szerk.* – –. Bukarest.

CZIRBUSZ GÉZA
1908 Hegyek és folyók nevei Erdélyben. *Erdély* XVII. 9–12. sz. 146.

EDVI ILLÉS ALADÁR
1900 *A magyar vaskőbányászat és vaskohászat ismertetése.* Budapest.

GLATZ FERENC
1988 *Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk.* – –. Budapest.

Hargita megye Statisztikai Hivatala
1995 *Hargita megye Statisztikai Hivatala. Adattár.* Csíkszereda.

Helységnévtár
1913 *Magyarország helységnévtára 1913.* Budapest.

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.* (Erdélyi ritkaságok. 7–8.) Kolozsvár.

Județul Harghita
1981 *Județul Harghita. Date statistice. Direcția Județeană de Statistică Harghita.* Miercurea-Ciuc.
1996 *Direcția Județeană de Statistică. Județul Harghita.* Miercurea-Ciuc.

KRISTÓ ANDRÁS
1970a A Központi-Hargita. Turista kalauz. *Hargita* 1970. márc. 10.
1970b A Tolvajos hágó. Turista kalauz. *Hargita* 1970. júl. 14.

MAKSAY FERENC
1971 *A magyar falu középkori településrendje.* Budapest.

MARCZALI HENRIK
é. n. *Magyarország II. József korában.* Budapest.

Recensământul
1992 *Recensământul populației și a locuințelor. 1992. Rezultate preliminare.* București.

SÓS PÁL
1960 Lövéte vidékének ásványvizei. *Orvosi Szemle* 1960. 2. sz.

SZABÓ ÁRPÁD–SOÓS ILONA–BÁNYAI JÁNOS
1957 *Magyar Autonóm Tartománybeli ásványvizek és gázömlések.* Bukarest.

VAJDA LAJOS
1983 *A szentkeresztbányai vasgyár története.* Bukarest.

Vlahica
1975 *150 éves a vlahicai vasipari vállalat.* Vlahica.

VOFKORI LÁSZLÓ
1969 A Hargita platóvidéke. Turista kalauz. *Hargita* 1969. okt. 24.
1978 A településhálózat és a városiasodási folyamat az Udvarhelyi-medencében. In *Változó valóság.* Bukarest. 263–279.
1989 Ifjúsági üdülés Homoródfürdőn. *Korunk* XLVIII. 8. sz. 611–614.
1992 Homoródfürdő. *Campus* 1992. 1. sz. 7.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1994a *Erdély társadalom- és gazdaságföldrajza.* Nyíregyháza.
1994b Székelyföldi útiképek. *Hargita Kalendárium* 1995. 51–95.
1994c A társadalmi-területi mobilitás vetületei Székelyudvarhely térségében. *Földrajzi Közlemények* CXVIII. 3–4. sz. 211–221.

MELLÉKLET

1. táblázat. Udvarhelyszék Homoród menti falvainak társadalmi megoszlása családok szerint (1614)

Falvak	Szabad	Jobbágy	Zsellér	Egyéb	Összesen
Abásfalva	13	2	1	–	16
Bágy	31	–	–	5	36
Ége	14	10	1	–	25
Gyepes	16	24	–	–	40
Homoródalmás	56	34	3	–	93
Homoródjánosfalva	21	7	1	–	29
Homoródkeményfalva	–	19	–	–	19
Homoródremete	–	27	–	3	30
Homoródszentmárton	34	13	15	–	62
Homoródszentpál	18	25	4	–	47
Homoródszentpéter	2	21	–	–	23
Homoródújfalu	4	18	–	–	22
Kápolnásfalu	41	–	–	–	41
Karácsonfalva	18	35	–	–	53
Kénos	14	7	3	–	24
Lókod	16	7	–	–	23
Lövéte	32	1	5	–	38
Okländ	17	22	–	–	39
Recsenyéd	4	23	1	–	28
Székelydálya	39	4	–	–	43
Szentegyházasfalu	41	–	–	–	41
Városfalva	13	6	1	–	20
Összesen	**444**	**305**	**35**	**8**	**792**

Forrás: BENKŐ S.–DEMÉNY L.–VEKOV K. 1979. 180–181. (az 1614-es lustra adatai).

2. táblázat. A Homoród mente falvainak adóköteles lakossága, a háztartások száma a népesség jogi állapota szerint (1713, 1721)

Szék és község neve	Nemes	Mezőv. polgár	Jobbágy	Zsellér	Taksás szabados	Egyéb	Összesen
Udvarhelyszék (1721)							
Abásfalva	1	–	6	3	19	7	36
Bágy	2	–	3	2	36	10	53
Ége	2	–	11	1	19	7	40
Gyepes	1	–	22	3	7	4	37
Homoródalmás	12	–	37	7	105	36	197
Homoródjánosfalva	4	–	10	2	27	6	49
Homoródkeményfalva	–	–	10	2	7	11	30
Homoródremete	–	–	11	–	–	3	14
Homoródszentmárton	9	–	27	–	14	11	61
Homoródszentpál	3	–	39	6	18	6	72
Homoródszentpéter	–	–	20	–	–	7	27
Homoródújfalu	–	–	20	9	18	8	55
Kápolnásfalu	–	–	–	4	87	10	101
Karácsonfalva	6	–	30	22	39	14	111
Kénos	1	–	12	1	20	7	41
Lókod	–	–	5	–	15	2	22
Lövéte	1	–	11	–	93	14	119
Okland	10	–	10	5	35	8	68
Recsenyéd	–	–	27	3	1	6	37
Székelydálya	–	–	16	14	41	16	87
Szentegyházasfalu	–	–	–	1	95	13	109
Városfalva	1	–	11	5	21	9	47
Összesen	**53**	–	**338**	**90**	**717**	**215**	**1413**
Köhalomszék (1713)							
Garat	–	–	83	13	–	–	96
Homoróddaróc	–	–	158	8	–	–	166
Kaca	–	–	153	12	–	–	165
Köhalom	–	333	–	37	–	41	411
Mirkvásár	–	–	162	18	–	–	180
Sövénység	–	–	96	10	–	–	106
Szászfehéregyháza	–	–	87	7	–	–	94
Székelyzsombor	–	–	116	10	–	–	126
Ugra	–	–	115	18	–	–	133
Zsiberk	–	–	116	17	–	–	133
Összesen	**–**	**333**	**1086**	**150**	**–**	**41**	**1610**
Segesvárszék (1713)							
Homoródbene	–	–	97	8	–	–	105
Mindösszesen	**53**	**333**	**1521**	**248**	**717**	**256**	**3128**

Forrás: Statisztikai Közlemények 1896. 221–222, 224–225.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

3. táblázat. A Homoród mente lakossága és területe (1995)

Települések	Lakosság (fő)	Terület (ha)
Város		
Szentegyháza	7652	7444
Községek		
Homoródalmás	1582	10 846
Homoródszentmárton	3090	13 931
Kápolnásfalu	2068	7564
Lövéte	3889	10 166
Okland	1321	6129
Községek összesen	**11 950**	**48 636**
Mindösszesen	**19 602**	**56 080**

Forrás: Hargita megye Statisztikai Hivatala 1995.

4. táblázat. A Homoród mente mikrorégióit alkotó községek lakossága és területe (1995)

Mikrorégió	Hozzátartozó község(ek)	Lakosság (fő)	Terület (ha)
Hegyalja	Szentegyháza	7652	7444
	Kápolnásfalu	2068	7564
Összesen		**9720**	**15 008**
Nagy-Homoród mente	Homoródszentmárton	3090	13 931
Összesen		**3090**	**13 931**
Kis-Homoród mente	Homoródalmás	1582	10 846
	Lövéte	3889	10 166
	Okland	1321	6129
Összesen		**6792**	**27 141**
Mindösszesen		**19 602**	**56 080**

Forrás: Hargita megye Statisztikai Hivatala 1995.

5. táblázat. A népességszám településenkénti alakulása a Homoród mentén (1910–1995)

Települések	1910	1930	1941	1956	1966	1977	1992	1995
Szentegyháza	2280	2628	3506	4853	5482	6636	7613	7584
Homoródalmás	2381	2149	2676	2490	2202	1781	1527	1524
Homoródszentmárton	5655	5515	6028	5789	4660	3928	3092	2992
Kápolnásfalu	1877	2024	2141	2052	2018	2131	2119	2021
Lövéte	3434	3581	3799	3628	4267	4283	3850	3883
Okland	2357	2211	2444	2105	1840	1715	1565	1325
Összesen	**17 984**	**18 108**	**20 594**	**20 917**	**20 469**	**20 474**	**19 766**	**19 329**

Forrás: Judeţul Harghita 1981. 140–141.; Hargita megye Statisztikai Hivatala 1995.

6. táblázat. Az állandó népesség nemenkénti megoszlása a Homoród mentén (1996. január 1.)

Települések	Népesség	Férfi		Nő	
	fő	fő	%	fő	%
Homoródok vidéke					
Szentegyháza	7584	3839	50,61	3745	49,39
Homoródalmás	1524	765	50,19	759	49,89
Homoródszentmárton	2992	1497	50,03	1495	49,97
Kápolnásfalu	2021	1057	53,30	964	46,70
Lövéte	3883	2050	52,79	1833	47,21
Okland	1325	724	54,64	601	45,36
Összesen	**19 329**	**9932**	**51,38**	**9397**	**48,61**
Hargita megye összesen	345 322	172 245	49,87	173 077	50,13
Városok összesen	159 396	78 165	49,03	81 231	51,97
Községek összesen	185 926	94 080	50,60	91 846	49,40

Forrás: Judeţul Harghita 1996.

7. táblázat. A Homoród mente településenkénti népmozgalma (1995. július 1.)

Települések	Állandó lakosság	Élve születések száma	Halálozások száma	Letelepedők száma	Eltávozók száma
Szentegyháza	7652	103	62	70	169
Homoródalmás	1582	15	23	39	40
Homoródszentmárton	3090	23	70	106	76
Kápolnásfalu	2068	22	29	–	42
Lövéte	3889	45	33	17	133
Okland	1321	16	27	44	58
Összesen	**19 602**	**224**	**244**	**276**	**518**

Forrás: Hargita megye Statisztikai Hivatala 1995.

8. táblázat. A népesség foglalkozás szerinti megoszlása a Homoród mentén (1995)

Települések	Alkalmazottak száma			
	összesen	a mező-gazdaságban	az iparban	a tercier ágazatban
Szentegyháza	4157	6	1877	2274
Homoródalmás	79	7	4	68
Homoródszentmárton	149	63	–	86
Kápolnásfalu	153	74	10	69
Lövéte	100	2	–	98
Okland	129	12	–	117
Összesen	**4767**	**164**	**1891**	**2712**

Forrás: Hargita megye Statisztikai Hivatala 1995.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

9. táblázat. A tercier ágazatban dolgozók száma a Homoród mentén (1995)

Települések	Alkalmazottak száma					
	összesen	a kereskedelemben	a szállításban, raktározásban, hírközlésben	a pénz-, bank- és biztosításügyben	az oktatásban	az egészségügyben
Szentegyháza	4157	159	80	128	228	138
Homoródalmás	79	20	8	7	20	7
Homoródszentmárton	149	10	13	7	30	18
Kápolnásfalu	153	7	5	7	30	17
Lövéte	100	20	9	8	45	9
Okland	129	–	10	7	89	7
Összesen	**4767**	**216**	**125**	**164**	**442**	**196**

Forrás: Hargita megye Statisztikai Hivatala 1995.

10. táblázat. Az oktatásügy áttekintő adatai a Homoród mentén (1995)

Települések	Oktatási egységek száma					
	összesen	napközi	elemi és általános iskola	líceum	szakiskola	posztlíceum
Szentegyháza	11	5	4	1	1	–
Homoródalmás	2	1	1	–	–	–
Homoródszentmárton	18	7	11	–	–	–
Kápolnásfalu	1	1	–	–	–	–
Lövéte	4	2	2	–	–	–
Okland	6	2	4	–	–	–
Összesen	**42**	**18**	**22**	**1**	**1**	**–**

Forrás: Hargita megye Statisztikai Hivatala 1995.

11. táblázat. Az oktatásban részt vevő tanulók száma a Homoród mentén (1995)

Települések	Napközibe járó tanulók	Iskolába beiratkozott tanulók				
		összesen	elemi és általános iskolába	líceumba	szakiskolába	mesteriskolába és posztlíceumba
Szentegyháza	392	1652	1030	434	157	31
Homoródalmás	74	119	119	–	–	–
Homoródszentmárton	165	258	258	–	–	–
Kápolnásfalu	123	251	251	–	–	–
Lövéte	197	364	364	–	–	–
Okland	58	216	216	–	–	–
Összesen	**1009**	**2860**	**2238**	**434**	**157**	**31**

Forrás: Hargita megye Statisztikai Hivatala 1995.

12. táblázat. Az oktatásban részt vevő tanszemélyzet száma a Homoród mentén (1995)

Települések	A tanszemélyzet száma					
	összesen	iskoláskor előtti oktatásban	elemi és gimnáziumi oktatásban	líceumi oktatásban	szakoktatásban	poszt-líceumi oktatásban
Szentegyháza	135	22	59	54	–	–
Homoródalmás	16	3	13	–	–	–
Homoródszentmárton	45	9	36	–	–	–
Kápolnásfalu	21	6	15	–	–	–
Lövéte	34	8	26	–	–	–
Okland	44	3	41	–	–	–
Összesen	**295**	**51**	**190**	**54**	**–**	**–**

Forrás: Hargita megye Statisztikai Hivatala 1995.

13. táblázat. A népesség nemzetiség szerinti megoszlása a Homoród mentén (1992)

Települések	Népesség	Román	Magyar	Német	Cigány	Egyéb
Szentegyháza	7613	65	7507	7	34	–
Szentegyháza	7265	60	7193	7	5	
Homoródfürdő	73	1	72	–	–	–
Lövétebánya	275	4	242	–	29	–
Kápolnásfalu	2119	5	2114	–	–	–
Lövéte	3850	5	3842	–	–	3
Lövéte	3726	5	3721	–	–	–
Királyfürdő	124	–	121	–	–	3
Homoródszentmárton	2892	16	2863	–	13	–
Homoródszentmárton	601	7	581	–	13	–
Abásfalva	393	–	393	–	–	–
Bágy	244	–	244	–	–	–
Gyepes	176	–	176	–	–	–
Homoródkeményfalva	224	4	220	–	–	–
Homoródremete	77	–	77	–	–	–
Homoródszentpál	298	2	296	–	–	–
Homoródszentpéter	201	2	199	–	–	–
Kénos	146	–	146	–	–	–
Lókod	31	–	31	–	–	–
Recsenyéd	177	–	177	–	–	–
Városfalva	324	1	323	–	–	–
Homoródalmás	1527	1	1526	–	–	–
Okland	1390	11	1368	–	11	–
Okland	565	8	546	–	11	–
Homoródkarácsonyfalva	526	2	524	–	–	–
Homoródújfalu	299	1	298	–	–	–
Összesen	**19 391**	**103**	**19 220**	**7**	**58**	**3**

Forrás: Recensământul 1992.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

14. táblázat. A Homoród mente tanyavilága

Tanya neve	Önállósulás éve	Korábbi anyaközség	Magyar név (1992)
Homoródfürdő	1898	Kápolnásfalu	Homoródfürdő
Szentkeresztbánya	1898	Szentegyházasfalu	Szentkeresztbánya
Lövétebánya	1956	Lövéte	Lövétebánya

15. táblázat. A Homoród mente szórványtelepülései és külterületi lakott helyei

Anyaközség neve	Szórvány neve	Szórvány neve és lakossága		
	1898	1903	1913	1944
Kápolnásfalu	Homoródfürdő	Homoródfürdő 106 ház		Homoródfürdő 78 fő (1956)
Szentegyháza	Lobogófürdő	Lobogófürdő 15 ház		
			Vargyastelep 3 fő	
Lövéte	Dobogófürdő (addig Székelyfüred)	Dobogófürdő 8 ház	Dobogófürdő 8 fő	
	Angyos	Angyos 20 ház	Angyos 20 fő	
	Királyfürdő (addig Kiruly)	Kirulyfürdő 159 ház		Kirulyfürdő 562 fő (1956)
		Rókaváros 9 ház	Rókaváros 32 fő	Lövétebánya 825 fő
	Szentkeresztbánya	Szentkeresztbánya 16 ház	Szentkeresztbánya 339 fő	Gábor Áron 1178 fő (1956)
			Solyómköháta 7 fő	
Homoródalmás		Homoródalmási házak (32 ház) + 30 ház a Vargyas völgyében (a barlangon alul még 6 ház)		
Homoródkarácsonyfalva	Karácsonyfalvi telep		Karácsonyfalvi telep 17 fő	
Homoródszentmárton	Bükkfala	Bükkfalva 15 ház, 1 malom		

Forrás: Helységnévtár 1913., valamint 1:75000 léptékű (1903), illetve 1:50000 léptékű (1942) térképek.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A VARGYAS-PATAK SZURDOKVÖLGYE ÉS BARLANGVILÁGA

Kisgyörgy Zoltán

A Vargyas mészkőszurdoka az Észak-Persány-hegység és a Dél-Hargita találkozásánál fekszik. Ez a vidék csak a jelen század utolsó harmadában vált intenzív módon a tudományos barlangtani kutatás, a természetjárás eldorádójává. A vulkanikus, puha üledéktakaró alá betemetett mezozóos mészkővonulatban alakította ki a Vargyas vize a környék egyik legszebb epigenetikus völgyét, szurdokát, amely karsztmorfológiai, régészeti, történelmi, őslénytani és növénytani ritkaságaival, de nem utolsósorban a százat is meghaladó barlangjával és kőfülkéjével, minden elszigeteltsége ellenére, az eljövendő éveknek is idegenforgalmi objektuma lesz. A mi számunkra azonban, túl a völgyhöz kapcsolódó speleológiai értékeken, a tudománytörténeti adatok értékesek és jelentősek, azoknak magyar és idegen vonatkozásai egyaránt, hisz a szurdok és annak legfontosabb látnivalója, az Orbán Balázsról elnevezett cseppkőbarlang az egyetemes magyar irodalmi, tudományos és közélet olyan személyiségeit csalogatta erre a vidékre, mint Apáczai Csere János, Benkő József, Wesselényi Miklós és Jókai Mór.

Túl az önálló kötetbe kívánkozó kuriózumokon s a jövő számára is még rejtélyként szunnyadó kérdéseken, az értékes szurdok, úgy a múltban, mint a jelenben, a legbarbárabb pusztítások tárgya volt, s a mindenkori környezetvédelmi törvény előírásai csak papíron maradtak. Rombolt és pusztított itt mindenki, akinek úgy tetszett: a nyitott barlangok, így a legnagyobb is, a cseppkővadászok prédájává lett, emléktáblái, térképe a „turisták" áldozata, a munka árán épített átjárók (pallók) úgyszintén. Menthetetlenül jelen van mindenütt a szemét, a fékevesztett „természetjárók" pusztítása.

1990-ben, az Orbán Balázs-év alkalmával a vargyasi RMDSZ-szervezet fehér márványtáblát helyezett el a róla elnevezett barlang bejáratánál. Ezt lelkiismeretlen kezek összetörték. Dénes István barlangkutató megmentett darabjait az egykori Erzsébet királyné-emléktábla helyére cementezte be, ugyanis ez utóbbi is pusztítás áldozata lett az interbellum idején. Ezt 1899. szeptember 10-én leplezte le az Udvarhely Megyei Tanító-Egylet, a „megdöbbentő haláleset" első évfordulóján.

A közigazgatásilag Hargita, de erdészeti szempontból a Kovászna megyei olaszteleki erdőkerüléshez tartozó szurdok mint fás terület sem részesül semmiféle különleges védelemben. Őrizetéhez, védelméhez elsősorban pénzre lenne szükség, a szurdok- és barlangvédelem rendkívüli fontosságát felmérő szponzorra a két megye, Délkelet-Erdély területéről. A minimális védelmet a lelkes hivatásos és amatőr barlangkutatók teremtették meg eddig is: a volt Benkő József, Ursus Speleaeus, Myotis és az Avenul sportklubokba tömörült baróti és sepsiszentgyörgyi barlangászok. Ők helyezték vasrács mögé és lakat alá az érintetlenül megmaradt 9-es számú barlangot – amelyről a Román Akadémia végleg levette gondját –, figyelmeztető táblákat helyeztek el, évente szemétgyűjtő mozgalmat szerveztek a völgyben és a barlangokban.

A szurdok részletes, 1:2500 léptékű térképét a baróti Ursus Speleaeus és a sepsiszentgyörgyi Myotis barlangászkörök állították össze 1978-ban. Mivel ez 117 barlang és kőfülke földrajzi elhelyezkedését is tartalmazza, barlangvédelmi meggondolásokból közzétételére mindeddig még nem került sor. A rajta szereplő Vízkelet, Kőajja, Kőcsűr, Farkasösvény, Csalatornya, Kőmező, Tatárlik,

Őzek ösvénye, Kőhát stb. helynevek arról győznek meg, hogy a vidéknek ősidők óta színtiszta magyar toponímiája van, s ez az utóbbi időben – természetes módon – újakkal egészült ki.

A szurdok meredek mészkőfalait hetven-nyolcvan méter magasságú sziklatornyok uralják (Széchenyi-szirt, Csudáló-kő, Galambok tornya, Orgonák stb.), s ezeknek oldalában, a pleisztocénbeli ún. interglaciális periódusoknak megfelelően, három szintben (emeletben) helyezkednek el az egykori Vargyas-patak vize által kidolgozott barlangok, és lenn, a mai patak szintje alatt, a szurdok egyik legizgalmasabb érdekessége és barlangi kuriózuma, a ma is térképezés és feltárás tárgyát képező Aktív-barlang.

A völgyben aláfutó Vargyas vizén egykoron tizenhárom híd vezetett át. Ezek a mindenkori árvizek áldozatai lettek. A kétoldalt emelkedő sziklafalban ásítozó barlangok közül több figyelemre méltó, értékes és érdekes idegenforgalmi objektummá válhat a jövőben. Ilyen elsősorban a Lublinit nevet viselő 9-es számú barlang, amelybe, akárcsak sok más járatba, biztonsági okokból (sziklaomlás, suvadás, esési veszély, medvetanyák) csak idegenvezetővel tanácsos behatolni. Érdeklődésre tarthat számot itt a 33-as, Vészkijárat nevű barlang, melyet ősidőktől fogva lakott az ember. A szájhagyomány szerint egykor betyárok tanyáztak itt, ezért mai neve Székely Betyár-barlang. Az Alsó-Mál-tető alatt levő 18-as számú barlangot 107 méter magasságban tárta fel és térképezte a bukaresti Emil Racoviță Barlangkutató Intézet csoportja 1957-ben. Ekkor készítettek tanulmányt a völgy barlangjairól is. Ebben a barlangban végzett ásatásokat Kessler Hubert és Mottl Mária magyar barlangkutató és őslénybúvár. A Medvék barlangját (36-os számú), amely az állandó téli medvetanyákról kapta a nevét, védekezőhelyként használta az ember. Ezt ma is látható falrakat bizonyítja. Érdekes barlang a Tatárlik, amely harmincöt méter magasan helyezkedik el a Vargyas vízszintje fölött. Prehisztorikus kerámiát rejtegetett a régészet számára. Falrakattal tette védhetővé a nép a tatárjárás idején.

A szurdok egyik legismertebb barlangja a 8-as számot viselő Lócsűr, Lólik vagy Ló-barlang. Járatainak összhossza 220 méter. „Itt tartották lovaikat azok, akik a Nagy-barlangban rejtőzködtek a török-tatár pusztítások idején" – így a helyi szájhagyomány. Széles szájnyílásában, de más barlangokéban is, nagy telek idejére csodaszép jégsztalaktitok és -sztalagmitok képződnek. Se szeri, se száma még a völgyben a nevezetesebb barlangoknak. Az 5-ös kataszteri számot viseli a Kápolna-barlang (90 m). A kutatók feltételezik, hogy összeköttetésben van a Kőháti-zsombollyal, amely tíz méter mély. A közelében levő 6-os számú barlangocskában, cserépedény töredékei mellett, a Homo sapiens csontmaradványaira bukkantak.

A völgyszoros jobb oldalának egyik legnevezetesebb barlangja a Gábor-barlang. Hetvenhét méter magasságban fekszik, s a járatainak összhossza száznegyven méter. Falait fehér cseppkőbevonatok és lublinittelepek borítják. Tanyája volt a késő kőkor és vaskor emberének. Ennek, s a többi barlangnak is gazdag az élővilága, ami az aránylag melegebb klímával és a szurdok alacsony tengerszint feletti magasságával magyarázható. Ez a barlang állít emléket Gábor Jánosnak, aki a környék kiváló ismerője és a kirándulók barlangi idegenvezetője volt hosszú időn át, akárcsak Varga Ferenc homoródalmási unitárius mester, Orbán Balázs kalauzolója és Zöldi bácsi, akinek házikója negyedszázaddal ezelőtt még állott az Alsó-Vízkelettel szembeni laposban.

A völgy egyik legértékesebb föld alatti járata, amint említettük, a Lublinit-barlang. Leszámítva, hogy többször feltörték, érintetlenül maradt fenn számunkra. Mutatja, hogy milyen lehetett ez a barlanglabirintus évezredekkel ezelőtt. Mintha meseországban járnánk: a falak, a tetőzet hófehér kristályokkal vannak borítva. Ez a mikrokristályos, hófehér barlangi ásvány a hegyi liszt, a lublinit. Innen a barlang neve is. Neolitikumi lakóhely volt és feltételezik, hogy ide is temetkezett az akkori ember.

Írásunk szűkre szabott keretei nem engednek bepillantást minden járatba, mint amilyen a régészeti leleteiről híres 16-os számú barlang, a tektonikus Negyvennégyes-rombarlang, a lépcsős víztárolókat (ún. tetaratákat) rejtegető Harmincötös-, az Albert-barlang, amely az egykor magasan folyó Vargyas kavicsát és rénszarvasmaradványokat őriz. De érdekes az Alagút- és a Kincses-

barlang, a híres Bronz-barlang is mormota-, őstulokmaradványaival és a bronzkori ember tárgyaival, amelyek mind-mind arról győznek meg, hogy a szurdok és a barlangvilág külön könyvet igényel.

Minden idők emberének figyelmét azonban a 14-es kataszteri számot viselő legnagyobb barlang, az Orbán Balázsról elnevezett egykori Kőlik kötötte le a legjobban. Járatainak jelenlegi összhossza 1527,5 m, szintkülönbsége 49,9 (+15,5 és -34,4) méter, kiterjedése 348 méter. Hosszúsága alapján ez a Keleti-Kárpátok ötödik barlangja, de ha az elkövetkező években sikerül összekötni az alatta elterülő Aktív-barlanggal, a nevezett hegyvonulat leghosszabb barlangrendszere lesz.

A róla szóló legrégibb okmány 1637-ből származik. Egy ekkor megtartott perben az udvarhelyi derékszék a barlangot mint védhelyet az almásiaknak ítélte, kötelezte a vargyasiakat a völgyet védő kőfalak visszaépítésére, meghagyva nekik azt a jogot, hogy a barlangot „vész idején mint menhelyet használhassák". Kemény József gyűjteményében egy olyan írásos említést is találhatunk, miszerint a Holdvilágnál győztes Tige tábornok 1704. február havában feldúlta Udvarhelyszéket, öldökölt és égetett. A szék birtokosai az Almási-barlangba menekültek, melynek őrzésére fegyveres embereket rendeltek ki. Fridvaldszky János mineralógus Erdély ásványairól szóló munkájában egy cseppkövekkel díszített barlangról emlékezett meg „Homoród-Almáson" (1767). Utána az elsősorban történész középajtai Benkő József látogatta meg a barlangot és leírását 1774-ben közölte egy Haarlemben megjelent munkájában. Ő végezte el a barlang első részletes leírását *Erdély nagyobbára ismeretlen barlangjainak képe* című munkájában. 1780-ban Fichtel, 1793-ban pedig Kleinkauf tudósok írtak a barlangról. Ez utóbbi említette: a barlang olyan hosszú, hogy szája Csíkban végződik és ezen át jöttek volna be a szászok a Barcaságra! Az 1836-os év jelentős esztendő a barlangkutatásban: Fekete István székelyudvarhelyi mérnök ekkor készítette el ennek a barlangnak ez első térképét. Utána – 1839-ben – Johann Hintz készített leírást róla, s ahogyan Albert Bieltz említette, az övé volt az akkori idők egyik legjobb barlangismertetője. Végül, 1853-ban megjelent az *Erdély földe ritkaságai* című munka, melynek szerzője, Kőváry László mint természeti érdekességet mutatta be az Almási-barlangot.

A Homoródalmási-barlang eddigi legrészletesebb leírását Orbán Balázs adta *A Székelyföld leírása* című munkájának első kötetében. Ő közölte a Fekete-féle térképet is. Orbán műve főleg a barlang had- és kultúrtörténeti megismerése szempontjából jelentős (1868). A század végén két jelentősebb tudós személyiség, Albert Bieltz (1884) és Wilhelm Hansmann (1885) írtak a barlangról. Apróbb adatok mellett, jó adag romantikával tálalták az akkori ismereteiket. 1891-ben, Erdély-szerte felfigyeltek a Vargyas szurdokában levő nagy barlangra, s így az 1891-ben megjelenő EMKE-útikalauz részletesen ismertette. A 19. századra vonatkozó kutatások sora nem teljes. A kevésbé jelentős munkákat a könyvészeti lajstromban tüntettük fel.

A 20. században is számos kutató és csoport érdeklődése irányult e vidék, a barlangok felé. Podek Ferenc (1908) és Strömpl Gábor (1913) részletes kutatást kezdtek, ismertették a szurdokot, annak több barlangját és nagy barlangtudományi jelentőségét. Több mint tizenöt új barlangot térképeztek fel, Strömpl pedig az ezek genezisével kapcsolatos véleményét fejtette ki. Ezekben az években több budapesti és berlini folyóiratban írtak a vidékről, az Almási-barlangról. 1912-ben a *Brassói Lapok* mutatta be, 1919–1921-ben pedig egy Párizsban megjelenő folyóirat. 1926-ban első ízben látogatott el erre a vidékre a híres román barlangkutató és speleobiológus Emil Racoviţă, R. Jannel francia barlangász társaságában. Észrevételeiket P. A. Chappuis tanulmányával egyetemben közölték 1949-ben. 1940–1944 között újra fellendült a kutatás. Elsőként a székelyudvarhelyi Haáz Ferenc és Jodál Károly járták be a szurdokot és több mint harminc barlangot írtak le. Ők közölték elsőként a szurdokvölgy első vázlatos képét is. 1943-ban Mottl Mária paleontológus végzett itt ásatásokat. Gazdag őslénytani anyagot vizsgált át és elsőként próbálta rekonstruálni a barlangok ősállati életét. Vele egy időben látogatott el ide a magyar barlangász Kessler Hubert, aki *A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentésé*ben számolt be kutatásairól (1943). Csak az érdekesség kedvéért említjük meg, miként arról ő maga számolt be e sorok írójához intézett levelében, hogy a Budapest–Vargyas útszakasz és a barlanglátogatás lényegében az ő nászútját jelentette.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Új korszakot nyitott meg a kutatások történetében a bukaresti barlangászok jelentkezése. 1952 és 1955 között M. Dumitrescu, J. Tanasachi, N. V. Puşcariu és Traian Orghidan közölték az első részletesebb román nyelvű tanulmányt kutatásaik eredményeiről. Ők végezték el a barlang második részletes felmérését. A későbbi kutatások mikroklímamérések és -megfigyelések alapján újabb monográfiával jelentkeztek 1963-ban. Megmagyarázták a szurdokvölgy eredetét és nekik tulajdonítható a Nagyterem felfedezése is. Ezekkel a kutatásokkal párhuzamosan munkálkodott itt a Román Tudományos Akadémia egy csoportja Lucian Roşu egyetemi tanár vezetésével, majd a marosvásárhelyi és a székelyudvarhelyi múzeumoktól Zrínyi Endre és Ferenczi Géza régészek végeztek nagyarányú régészeti feltárásokat. Ezeket előzték meg Nicolaescu Plopşor kőkorszakkutató megfigyelései és antropológiai jellegű jelzései. Ezzel zárult le a Nagy-barlang kutatástörténetének klaszszikus időszaka. Ezek után a Kovászna megyei barlangkutatók, előbb e sorok írója, majd a Dénes István vezette barlangászcsoportok részletezték az ismereteket, tártak fel új barlangokat, másokat összekötöttek, térképeztek, majd pedig elsőként adtak jelt az Orbán Balázs-barlang alatt elterülő ún. Aktív-barlang felfedezéséről.

Az Orbán Balázs-barlang is, akárcsak a már említet kisebbek, a felső paleolitikumtól kezdve a középkor végéig menedékhelyül szolgált az embernek. Nyolcezer esztendőre visszamenőleg lehetett itt kimutatni az ember jelenlétét. Csiszolt kőszerszámait a környék keményebb, szilikátos kőzeteiből készítette. A kerámia alapján az erősdi, a péterfalvi és a boiani kultúrát (neolitikum), a rézkori, a bronzkori, a kora és késő vaskori kultúrát sikerült kimutatni. Megtalálták a barlangban a 3. és 4. századi marosszentannai műveltség maradványait is. A középkort a zöld kerámia és Zsigmond lengyel király 1600-as évekből származó dénárjai képviselik.

Az Orbán Balázs-barlang a Nagy-Mál-tető mészkőtömbjében fekszik. Ennek északi részén terül el a festői Kőmező romdolinás felszíne. Itt emelkedik a Tatár-kápolna máig sem restaurált rommaradványa. Félköríves szentélyét a 11–12. századra teszik a szakemberek. Közelében vonul el a nép által Kakasborozdának nevezett sánc és földhányás, amelyet Ferenczy István és Dénes István, kutatásaik alapján, a terjeszkedő feudális magyar állam egyik gyepűvonalának tartanak. A Kőmező szélén emelkedik a Pipások dombja. Román és magyar szakemberek közös csoportja végzett ásatásokat itt 1989–1993 között. Bronz- és vaskori kerámiát, valamint Árpád-kori leleteket tártak fel.

Visszatérve a 14-es számú barlang leírására, csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy tizennyolc méter magasságban helyezkedik el a Vargyas-patak szintje felett, tizenkét méter hosszú és hat méter magas bejáratát védfal zárta el a beözönlő törökök és tatárok elől, s azt a homoródalmásiak és a vargyasiak közösen építették. Ennek a falnak a maradványai ma is láthatók.

1971-től napjainkig a Kovászna megyei barlangkutatók számos eredményt könyvelhetnek el a barlang megismerésében, tanulmányozásában. Amellett, hogy a sziklaszorosban több mint huszonöt új barlangot tártak fel, térképre került az általuk felfedezett ún. harmadik kijárat. Feltárták és térképre tették a Nagyteremben levő Ördöglyuk és Pokol nevű, lefelé hatoló járatokat, azt remélve, hogy itt a bontások eredményeképpen utat találnak a mélyben feltételezett aktív járathoz. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy egyelőre ismeretlen okokból, 1993-ban beomlott a Nagyterem tetőzete és lényegesen megváltoztatta nemcsak annak képét, hanem a barlang jelenlegi térképrészletét is. Továbbá 1974-ben a Medvetemető közelében érdekes eróziós oldódási formákat tártak fel egy addig ismeretlen kürtőben, majd 1976-ban feltérképezték az Orghidan-féle Tornyot. Jelentős mennyiségű homok és lerakódás eltávolítása folytán sikerült összekötni az eddig különállónak hitt 54-es számú barlangot a Nagy-barlanggal. Növekedett ez utóbbi összhossza és megnyílott – ezáltal – annak negyedik kijárata. Mivel az Orghidan-féle térkép nem őrizte meg a barlang részeinek régi elnevezéseit, 1978 folyamán új térkép készült, s arra rákerültek az újonnan felfedezett részek is, felszínre kerültek a Fekete- és Orghidan-térképek ún. „hibái". A barlang legutóbbi és eddigi legpontosabb felmérését függő bányászirányú, lejtszögmérő és acél mérőszalag segítségével egy népes csoport végezte el 1987-ben, 1:400 léptékben. Ekkor készült először könnyen áttekinthető hossz- és ke-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

resztmetszet a járatokról. Az Avenul barlangászklub részéről Dénes István, Szabó Imre és Illyés Lajos geológusok, a sepsiszentgyörgyi Myotis csoport részéről pedig Szabó Tibor és Róbert, Luffy Péter, Sylvester Zoltán, Illyés Szilárd, Ráduly Imre, Tóth Lehel, Kisgyörgy Réka, Jancsó István és Szász Mihály vett részt a munkálatokban. Ezt a térképet jelen írás mellékleteként közöljük. Átvettük az Orbán–Fekete-féle térkép nevezéktanát s azokat kiegészítettük, részben a helyi lakosságtól gyűjtött, részben pedig az általunk adott új nevekkel.

Előbb e sorok írója, majd Dénes István és csoportja végzett kutatásokat a Nagy-barlang falán levő kézjegyekre vonatkozóan. A legrégebbit 1690-ből találtuk. Tulajdonosa „H. F. Kadácsi" volt. A barlang termeiben olyan jelentős közéleti személyiségek kézjegyeit találtuk meg, akik idelátogatásáról – tudtunkkal – eddigelé nem került elő írásos dokumentum. Ilyen volt Mentovich Gyula (Mentovich Ferenc fia), a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság jeles természetkedvelő tagja. A fehérstramberg-típusú mészkő megörökítette Kovács Ödön (1844–1895) nagyenyedi tanár kézjelét is. Kiderült, hogy Éltes Jakab (1838–1901) Csíkszereda város polgármestere, a gimnázium építője is ellátogatott ebbe a barlangba, s a Függőkőnek nevezett sziklaképződményen azonosítottuk Kessler Hubert kézjegyét. Sajnos az azóta végzett pusztításoknak – úgy néz ki – áldozatául esett. Se szeri, se száma az ismert személyeknek – Ferencz József unitárius püspök, Soó Rezső, Kolozsvári Grandpierre Emil stb. –, akik kézjegyeikkel hagytak emléket az utókorra. Több kézjegy azonban még azonosításra vár. Különös eredménye ennek a munkának, hogy Dénes István a Kutyalika nevű hely közelében levő kürtőnél és a Medvetemetőnél megtalálta a barlangot térképező Fekete István nevét.

Nem lesz érdektelen az eddigi tanulmányok és megfigyelések összegezéseként szólani a barlang mai élővilágáról, annál is inkább, mert ehhez hasonló a környék minden barlangjának, kőfülkéjének az állatvilága. Itt élnek a föld alatti életmódhoz alkalmazkodott csigafajok,ászkák, ikerszelvényesek, valamint számos kétszárnyú, légy és rovar. A falak repedéseiben kaszáspókok, atkák és álskorpiók élnek. A gyengén megvilágított kavernák falain lepkefélék és barlangi keresztes pókok mászkálnak, a Micrargus-pók és gömbatkák társaságában. Az élő emlősök csoportját öt denevérfaj képviseli: a közönséges, a hosszú orrú, a hosszú szárnyú, valamint a nagy és kis patkósorrú denevér. Gazdag jégkorszaki állatvilágról számolnak be a kutatók, őslénybúvárok a guanótelepekből: őstulok, zerge, juh, róka, vaddisznó, vadló, barlangi medve, barlangi hiéna, farkas és havasi hófajd, ősszarvasfélék csontjai kerültek tömegesen a paleontológiai gyűjteményekbe.

Amíg mi a rombarlanggal ismerkedünk, lenn a mészkőmasszívum aljában állandó jelleggel munkál a víz. Jól látszik, főleg alacsony vízállás idején, hogy a Vargyas vize teljességgel eltűnik a meder mélyedésén, hogy alább – a szurdok kijáratánál – újra megjelenjen. A két helyet a környékbeliek már régen ismerték: Víznyugat és Vízkelet néven vonult be a helynevek közé és szakirodalomba is. Egy egy kilométer hosszúságú rejtelmes és eddigelé ismeretlen, csak sejtett, föld alatti labirintusban törtet alá a Vargyas búvópatak képében, különösen árvizekkor vési, oldja és alakítja az új barlangot. Ennek a feltételezett barlangnak aktív járataiba csak 1978 nyarán sikerült lejutni a baróti Ursus Speleaeus csoport tagjainak. Ekkor bukkantak rá a ma is egyetlen bejáratára. Kitartó munkával, erőfeszítés árán sikerült ez idáig, a szeptemberi meleg vizű és alacsony vízállású periódusokban feltérképezni és bejárni ennek a labirintusnak egy 794 méter hosszúságú szakaszát. Ez azonban, a kanyarok miatt, az átlósan vett egy kilométer föld alatti szakasznak még az egyharmadát sem teszi ki. Maradt hát még jócskán kutatnivaló a jövő generáció számára, annál is inkább, mivel az eddig feltárt szakaszon összesen kilenc szifon (víz alatti küszöb) állotta útját a feltárásnak, ahol alá kellett merülni. Nos, 1980-ban jutottak el a 9-es számú szifonon túl levő pontig, a Terminus 9-ig. Tovább keskeny és magas repedésrendszerben törtet a víz, szintje és a plafon között alig van már lélegzetvételre fejnyi rés. Újabb szifon következik? Ezért kapta ez a folyosó az Elöntött diaklázis nevet. A feltárás nehézségeiről talán még annyit, hogy a végső szakasz feltérképezésénél a fiatal kutatók három és fél órát dolgoztak 13,5 Celsius-fokos vízben és ez az érték már eléggé közel van a hipotermia néven ismert barlangász életveszély értékéhez. A továbbjutásról nem mondtak le.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A jövőre nézve több kérdés foglalkoztatja őket. Tisztázni kell, van-e kapcsolat az Aktív- és a közelben levő 85-ös számú barlang között; átjutni a 9-es számú szifonon; új lejáratot keresni az Aktív-barlangba; megkísérelni bejutni a Vízkelet felől; búvármerüléssel feltárni az Aktív-barlang teljes járatrendszerét; és ha lehetséges, márpedig több mint bizonyos, összekötni ezt a barlangot a fölötte levő Orbán Balázs-barlanggal. Az országos barlangkataszter 95-ös számú, járatlanok számára életveszélyt jelentő barlangját Dénes István mutatta be a bukaresti egyetem barlangászklubjának folyóiratában 1980-ban. Az ő csoportjának az érdeme, hogy elsőnek tárt fel egy olyan barlangot, amelyet még emberi szem nem látott. Ritka barlangászélmény, s országos jelentőségű tudományos és sportbarlangászati siker.

Tájképi, hely- és kultúrtörténeti emlékei miatt mint karsztvidék és mint kirándulóhely, ez a táj különös jelentőséggel bír a természetjárás és az elkövetkező évtizedek idegenforgalma számára. Véget kellene vetni a természet- és környezetvédelemre fittyet hányó vad táborozások garázdaságainak, állandó szolgálattal kellene megerősíteni az erdő- és barlangvédelmet. Erdészeink szeme láttára tűnnek el az örökzölden virító tiszafák ritka példányai, megcsappant az itt fészkelő szirti sas populációja.

Érdeklődésre tarthat számot a vidék különleges, a vízben szegény mészkővidékre jellemző növényvilága. Kutatására Rácz Gábor és csoportja, valamint néhai Kovács Sándor sepsiszentgyörgyi botanikus muzeológus vállalkozott. Otthonosan érzi magát itt a szillevelű gyöngyvesző vagy bajnóca, a havasi rózsa, az erdei gyöngyvirág. Ritkaság a papucsvirág, ez a mészjelzőkosbor-féle, nagy sárga és barna virágaival, mely az egész ország területén védett. Kedveli ezt a tájat a sárga virágú keltike, a szárnyalt levelű görvélyfű. Itt-ott jelen van a nőszirom is.

A vidéken turistajelzésekkel ellátott ösvények vannak. Innen indul déli irányba a kék kereszttel jelzett persányi főjelzés. A piros háromszög Vargyas felé, a piros kereszt – a Kormos völgyét keresztezve – a Kakukk-hegyre, a sárga pont pedig Homoródalmásra vezet. Csak ezeknek az útjain juthatunk el a vidék érdekes sziklaformációihoz, a Kőcsűrhöz, a Széchenyi-sziklához, a Csudálókőhöz, a Csalatornyához, a Cukorsüveghez, az érdekes kőfolyásokhoz és a legendás Farkasösvényen át, ki a Kőmezőre, erre a szép karsztfennsíkra, a Tatár-kápolna romjaihoz, a Kakasborozdához, a Nagy-Mál tetejére, a Tatársánchoz.

A Vízkelettel szembeni kaszáló volt az 1970-es években Vargyas és Homoródalmás, az egykori Rika Közművelődési Egyesület által szervezett népünnepélyek, az ún. barlangfesztiválok színhelye. Talán nem is olyan nagy baj az, hogy ezek ma már művelődés- és kultúrtörténeti emlékek. A vidék csendje, tisztasága, biztonsága elsőrendű követelmény. Hisszük azt, hogy a közönyéből ébredő vidék önkormányzatai, a törvényeknek is egyszer érvényt szerző jelen, a jobbulni akaró turistafegyelem eredményei hasznos módon látszani fognak ezen a tájon is. Amiként az is igaz, hogy ezt a vidéket, a Székelyföld egyik legérdekesebb részecskéjének kuriózumait, egy barlangászkönyvecskében kellene megörökíteni a jövő számára.

IRODALOM

BÁNYAI JÁNOS

1932 Peştera din Mereşti. *Secuimea* 1932. jún. 26.

1933 Kőcsűr a Vargyas patak völgyében. *Ifjú Erdély* XIII.

1936 A Székelyföld legnagyobb barlangjának térképe 100 évvel ezelőtt jelent meg. *Székelység* 1936. 5–6. sz. 26–27.

1967 A homoródalmási barlang új terme. *Előre* 1967. szept. 25.

BENKŐ JÓZSEF
1774 *Imago specum M. Principatus Transilvaniae Admirandorum.* Haarlem.

BIELTZ, ALBERT
1884 Beitrag zur Höhlenkunde Siebenbürgens. *Jahrbuch der Siebenbürgischen Karpaten Vereines* IV. 1884.

BLEAHU, MARCIAN–POVARĂ, ION
1976 *Catalogul peşterilor din România.* Bucureşti.

CSEKE PÉTER
1976 *Vízkelettől víznyugatig.* Bukarest.

DÉNES ISTVÁN
1980 Contribuţii la cunoaşterea reţelei subterane active a rîului Vîrghiş. *Buletin Clubului de Spelologia „E. Racoviţă"* 1980. 7. sz.
1990 Szemelvények a homoródalmási barlang kutatástörténetéből. *Karszt és Barlang* 1990. 2. sz.
1992 Az erdélyi barlangkutatás rövid története 1914-ig. *Karszt és Barlang* 1992. ksz.

DUMITRESCU, MARIA et al.
1955 Contribuţii la studiul biologiei chiropterelor. *Buletin şt. al Acad. RPR.* VII. 2. sz.

FEKETE ISTVÁN
1836 *Az új becses... Almási Nagy Barlang stb.* Kolozsvár.

HAÁZ FERENC–JODÁL KÁROLY
1941 Vargyas-völgyi barlangok. *Erdélyi Múzeum* XLVI. 3–4. sz.

HANSMAN, WILHELM
1885 Die Almascher Höhle und ihre nahere Umgebung. *Jahrbuch der Siebenbürgische Karpaten-Vereines* V.

JANNEL, R.–RACOVIŢĂ, E.
1929 Énumération des grottes 1918–27. *Archive de Zoologie* LXVIII.

JÓKAI MÓR
1853 *Elbeszélések és utirajzok.* Budapest.

KEREKES ÁGNES
1969 Mit rejt a barlang földje? *Hargita* 1969. szept. 9.

KESSLER HUBERT
1943 Barlangtani kutatások Homoródalmás és a révi Sebes-Körös áttörés környékén. *A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentése* II.

KISGYÖRGY ZOLTÁN
1972 Orbán Balázs Erdővidéken. *Megyei Tükör* 1972. aug. 11.
1973a *Erdővidék (útikalauz).* Sepsiszentgyörgy.
1973b A homoródalmási Orbán Balázs-barlang. *Karszt és Barlang* I–II. 39–40.
1973c Az Orbán Balázs-barlang és környéke. *Megyei Tükör* 1973. szept. 2.
1975 Barlangi kézjegyek nyomában. *A Hét* VI. 3. sz.
1976 *Őslények nyomában.* Kolozsvár.
1991 Széchényi emléke a Vargyas patak sziklaszorosában. *Az Ige.* II. 9. sz.
1992 Egy barlangtörténeti emlékünkről. *Háromszék* 1992. szept. 23.

KISGYÖRGY ZOLTÁN–DÉNES ISTVÁN
1980 A homoródalmási „Orbán Balázs" barlang. *Acta Hargitensia* 1980.

KOVÁCS SÁNDOR
1983 A vargyasi mészkősziklaszoros növénytakarója. I. *Aluta* XIV–XV.

KŐVÁRY LÁSZLÓ
1853 *Erdély földe ritkaságai.* Kolozsvár.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KRISTÓ ANDRÁS
1974 A homoródalmási Vargyas-szurdok geomorfológiai problémái. *Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve* 1974.

ORBÁN BALÁZS
1868 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I.* Pest.

ORGHIDAN, TRAIAN–DUMITRESCU, MARGARETA
1963 Studiul morfologie al complexului carstic din defileul Vîrghişului. *Lucr. Inst. Speol. „E. Racoviţă"* I–II. 1963.

PODEK FERENC
1908 Das Homorod-Almascher Höhlengebiet. *Zeitschrift De Min. Geol. Und Paleont.* 1908.
1914 Jelentés a homoródalmási barlangban végzett kutatásaimról. *Barlangkutatás* II.

PRISZTER SZANISZLÓ
1944 Adatok a Déli-Hargita (Rika hegység) flórájához. *Scripta Bot. Mus. Trans.* III.

RÁCZ GÁBOR–FÜZI ISTVÁN
1973 *Kovászna megye gyógynövényei.* Sepsiszentgyörgy.

STRÖMPL GÁBOR
1912 A Vargyas szurdoka. *Földrajzi Közlemények* XI.

VAJDA EMIL
1894 *A vargyasi Daniel család közpályán és magánéletben.* Budapest.

VARGA BÉLA
1932 Udvarhelyszéki barlangok. *Székelység* 1932. 9–10. sz.

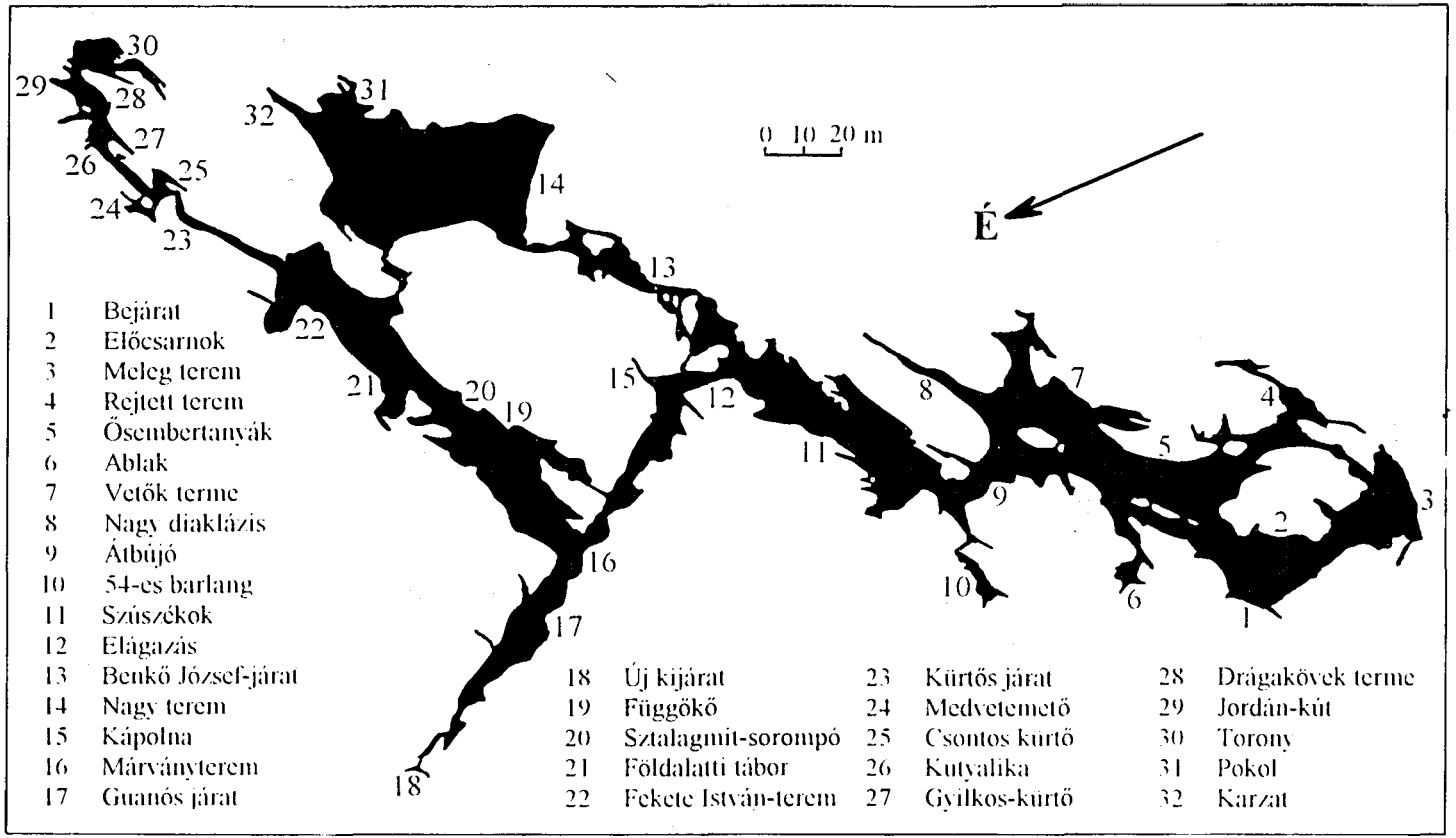

1. ábra. Az Orbán Balázs-barlang térképe

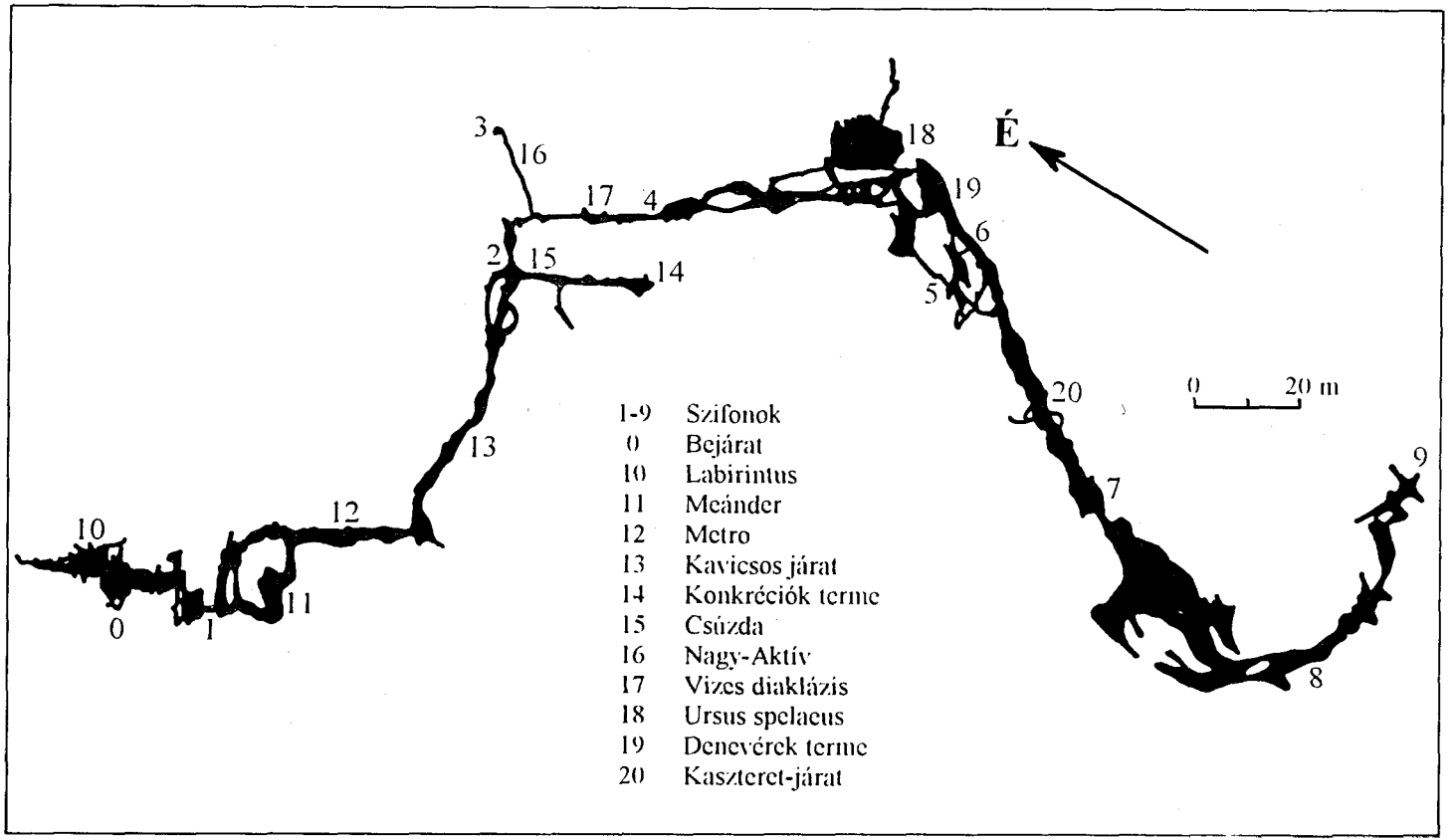

2. ábra. Az Aktív-barlang térképe

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

NÉPI NÖVÉNYISMERET A NAGY-HOMORÓD MENTÉN

Gub Jenő

A növényismeret és a növények felhasználása hagyományos népi kultúránk szerves része. Ennek rögzítése és közkinccsé tétele késztetett arra, hogy egy kisebb tájegység erre vonatkozó adatait – a teljesség igénye nélkül – összegyűjtsem. Mostanáig – tudomásom szerint – e területen ilyen természetű kutatást nem végzett senki.

A dolgozat anyagát 1981 nyarán gyűjtöttem, a következő Nagy-Homoród menti, teljesen székelyek lakta településeken: Bágy (B), Homoródszentmárton (Szm), Homoródszentpál (Szpál), Homoródszentpéter (Szp), Kénos (K) és Recsenyéd (R). A lakosság régi idők óta földműveléssel és állattartással foglalkozik. Ma már e falvak is rohamosan öregednek, az önfelszámolás szomorú útján járnak, lélekszámuk egyre csökken, mivel az ifjúság jó része véglegesen eltávozva, városokon, ipari központokban vagy külföldön keres megélhetést.

A vidék flóráját gyertyános-tölgyesek (Quercion petraea Zolyomi et Jakucs 1957, Veronico [Officinalis]–Quercion I. Pop 1971), gyertyánosok (Carpinion dacicum Soó 1962), bükkösök (Fagion dacicum Soó 1962) és sóványtippan-vöröscsenkesz gyepek (Agristi-Festucetalia rubrae D. Puscaru et al. 1956) alkotják.

A dolgozat anyagát huszonkét adatközlő szolgáltatta, a legidősebb kilencvenkettő, a legfiatalabb nyolcéves. Külön említést érdemel Fóris Károly (1910) kénosi, Godra Margit (1907), Godra János (1914) homoródszentmártoni, Magyari Juliánna (1911) és Lurcza Juliánna (1927) recsenyédi lakos. Valamennyien rendkívül gazdag etnobotanikai ismeretekkel rendelkeznek.

Az adattárban szereplő növények között sok az olyan, amelynek felhasználása megegyezik a tudományos gyógyászatban alkalmazottal, és olyan is, amilyet a tudományos gyógyászat is felhasznál, de más célra, mint a népi gyógyászat. A gyógymódok között előfordulnak ma már túlhaladott, megbízhatatlan, babonán, kuruzsláson alapuló eljárások is. Ezek egy részét ma is alkalmazzák, kitartanak mellette, hisznek benne.

A feldolgozott anyagot két csoportba osztva, szócikkszerűen állítottam össze. Címszóként a latin elnevezés áll, ezt követi a hivatalos irodalmi magyar, majd a népi elnevezés, ez utóbbi mindenütt dőlt betűkkel. A népi elnevezés után zárójelben feltüntettem ama település betűjelét, amelyből az adat származik. Ha a vizsgált területen a növény neve mindenütt azonos, vagy felhasználási módja hasonló, rövidítést nem alkalmaztam. Ahol az irodalmi név megegyezik a népi elnevezéssel, a növény nevét csak egyszer, dőlt betűkkel jelöltem.

Gyógynövények

1. Achillea millefolium L.: közönséges cickafark; *egérfarkú fű*. Teája jó köhögés ellen, a flegmát felszaggatja. A gyomormenést megszünteti (R). A hólyaggyulladást meggyógyítja (Szm).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Vesehűlés ellen is isszák (B). Idegnyugtató hatású. „Gyomorgyulladás ellen első osztályú növény, a vékonybéldaganatot eloszlassa. Szemborogatásra es jó" (K).

2. Aegopodium podagraria L.: baktopp; *vadpetrezselyem*. A nők fehérfolyás ellen ülőfürdőt készítenek. A teáját is isszák (Szpál).
3. Aesculus hippocastanum L.: fehér vadgesztenye; *bokrétafa*. Termését megtörve, szeszbe áztatva reumás testrészek borogatására használják. Megtörve és megszitálva hasmenés ellen ették (K).
4. Agrimonia eupatoria L.: közönséges párlófű, apróbojtorján; *németfű* (K, Szm, Szpál), *tüdőfű* (B, R, Szpál). A növény virágos szárából főzött tea jó gyomorbetegség, tüdőbaj és májbaj ellen. Jó vesetisztító is. Levével emberek, állatok sebeit mossák.
5. Alchimella monticola Opiz: közönséges palástfű; *forrasztólapi*, *szilvafaaljlapi*. A levelét megnyálazzák, ráteszik a sebre, néhány nap alatt a gennyet kitakarítja, a sebet begyógyítja (K).
6. Allium angulosum L.: gyíkhagyma; *gyékhagyma* (R), *kégyófokhagyma* (R), *kégyóhagyma* (K). Hagymáját szeszbe áztatták, s a hűléses testrészt mosták vele (K).
7. Allium cepa L.: vöröshagyma; *hagyma*, *vereshagyma*. A hagymát megreszelik, levét kicsavarják s a fájós fülbe csepegtetik. Ha valaki elvágja kaszával a lábát, pálinkás hagymát tesznek rá. Az égési sebet sült hagymával gyógyították (R). Héjával piros tojást festettek.
8. Allium sativum L.: *fokhagyma*. Cikkenként eszik, csökkenti a magas vérnyomást. Érelmeszesedés ellen is jó hatású. A gilisztás gyermeknek tejben főzött fokhagymát adtak. Jó étvágycsináló (Szm).
9. Arctium lappa L.: közönséges bojtorján; *keserűlapi*. A gyökeréből főzött tea korpásodás és hajhullás ellen jó. A kelést kitakarítja, kiszívja, a fájdalmas *vérkelés*re a felfőzött tej fölét mézzel összekeverték, keserűlapira kenték s a kelésre borították. Megtörtént, hogy a keserűlapi szélénél apró *szökések* jöttek elő; a régi öregek úgy mondták, hogy *megkölykezett*. Ezek hegyit forró kanál nyelével megégették, így tovább nem szaporodott (Szm). Ha valaki a *bornyúvart* (szarvasmarha rühös betegségét) elkapta, keserűlapi-teát ivott, kívül a testét lemosta, s a viszketés elmúlt (K).
10. Aristolochia clematitis L.: *farkasalma*. Ember, állat gennyes sebét a növény szárának és levelének főzetével borogatják. A sebet kitisztítja s hamar meggyógyítja. Ha az állatot farkas marta, a sebet a növény főzetével locsolták, a levelet a sebre borították (Szm, R). Ha a tehén körmét megszúrta, elvágta valami, a levelét megfőzték, egy rongyot beleáztattak, azzal bekötötték, majd a lével locsolták (Szpál).
11. Armoracia lapathifolia Usteri: közönséges torma; *torma*. Tüdőbetegek a megmosott, megreszelt tormát mézzel összekeverték, majd éhgyomorra fogyasztották. A fájós fejet tormás tejjel lemosták s tormalével borogatták; a régi öregek mondták, hogy a juhokkal mételybetegség ellen a *fenyőborsika* érett bogyójával összekevert reszelt tormát etettek (Szm, Szpál).
12. Artemisia absinthium L.: fehér üröm; *üröm*. Gyomorfájás és hányás ellen a növényt leforrázták, ebből öt napig naponta egy decit megittak. „Terhes nőknek használni tilos" (Szm).
13. Artemisia dracunculus L.: tárkony; *tárkon*. Akinek a feje fáj, tormás tejjel lemossák, ecetes tárkonyt kötnek a talpára és tesznek a tenyerébe (Szpál). Kórójának főzetét magas vérnyomás ellen isszák (Szp).
14. Avena sativa L.: *zab*. A megmelegített zabszemeket meleg ruhával a reumás derékra kötik (Szm).
15. Betula pendula Roth: közönséges nyírfa; *nyírfa*. A gutaütésben szenvedőnek a májusban szedett levelet megszárítják, leforrázzák, tíz cikk fokhagymát beleáztatnak, majd hat óráig állni hagyják. Ebből naponta a beteggel négyszer, étkezés előtt két órával itatnak. A májusi *újulást* (fiatal leveleket) rátették a reumás testrészre, lepedővel becsavarták, majd a leveleket cserélgették. „Jó vót az idegekre es" (Szm). A régiek a nyírfa levelét *ótvar* (bőrbetegség) gyógyítására is használták. A teája jó hűlés ellen is (K).
16. Brassica oleracea var. capitata L.: fejes káposzta; *káposzta*. Fagyott testrészre sós káposzta levelét borították (Szm).

17. Capsella bursa-pastoris (L.) Medic.: *pásztortáska*. A növényből főzött teát epeömlés, a nők fehérfolyás ellen isszák (K).
18. Carum carvi L.: kömény; *kümén*. A köménymagból főzött tea a gyenge gyomrúaknak tesz jót. A köménymagleves *meghozza* a szoptatós anyák tejét. A csecsemőknek görcsoldó teát főznek belőle (Szm).
19. Centaurea cyanus L.: kék búzavirág; *búzavirág*. A virágjából főzött teával és összezúzott levelével a gyulladásos szemet borogatták (Szm). Főzete „női vérzésnél gyógyszer" (K).
20. Centaureum minus Mönch: kis ezerjófű, százforintos fű; *cintórija*. Szárastól pálinkába áztatták, ebből naponta ittak, jó étvágygerjesztő (Szm). Teája gyógyítja az epe- és májbetegséget, de nagyon keserű. „Gyomornak es jó" (R).
21. Cerasus avium Mönch: cseresznye; *cseresnye*. C. vulgaris Mill.: *meggy*. A cseresznye- és meggyszár (terméskocsány) teája „első osztályú vizelethajtó". Leforrázzák, a fedőt negyedóráig az edényen hagyják, azután isszák (K).
22. Cetraria islandica (L.) Ach.: izlandi zuzmó; *zuzmó*. Teája jó köhögés ellen, de étvágyjavító is (K).
23. Chelidonium maius L.: vérehulló fecskefű; *kutyaté* (K), *kutyatej* (Szm). Szárának sárga leve a *sertéssümőcs*öt (repedezett felületű szemölcs), tyúkszemet leszárítja. A növény levét a megpiszkált szemölcsre rácsepegtetik. „Téája májbetegség és gyomordaganat ellen es jó, de mérgező, csak keveset szabad inni belőle" (Szm, K).
24. Cichorium intybus L.: mezei katáng; *kék kotáng* (K). A virágjából és gyökeréből főzött teát a májbajosok isszák.
25. Colchicum autumnale L.: őszi kikerics; *kikerics*, *kikirics*, *bikatök*, *síkzászpa* (K). Az ősszel megjelenő, levél nélküli virágot, és a tavasszal kihajtó 3–7 sima levelet a terméssel a nép két különböző növénynek ismeri: az őszi virág a kikerics, a tavaszi leveles növény neve síkzászpa, vagy a levelek között kialakuló termés formája miatt bikatök. Erősen mérgező; ha a szarvasmarha megeszi, megnő az epehólyagja, kireped és epeömlést kap.
26. Consolida regalis S. F. Gray: mezei szarkaláb; *kéksarkantyú* (Szpál). Teáját női vérzés esetén használják.
27. Convallaria majalis L.: *gyöngyvirág*. Hűlés és tüdőgyulladás ellen két szál gyöngyvirágot fövő vízbe tesznek, két-három lobbanás után leveszik, azután isszák (R). Tüdőbetegség ellen fél liter vízbe egy szál növényt tesznek, világosra főzik, s ebből naponta egy kávéskanállal fogyasztanak. Tüsszentéskor az orrba felszívják (Szm). Tüdőgyulladás ellen tíz szál gyöngyvirágot egy liter vízben öt percig főznek, majd lehűlés után minden órában egy evőkanállal elhasználnak (Szpál). A növény felső két levelét megszárítják, összetörik, azután kiáztatják; a magas vérnyomásosok ebből a léből minden nap kétszer-háromszor fél borospohárral isznak (K).
28. Convolvulus arvensis L.: apró szulák; *szullák*, *mezei szullák*, *porcsfű* (K). Jó hashajtó. Székrekedéskor a növényt leforrázzák, s a teából naponta háromszor két-két decit isznak (K).
29. Cornus mas L.: húsos som; *som*. Piros, megszárított gyümölcséből vesebetegség elleni teát készítettek. Jó epe- és májbaj ellen is.
30. Crataegus monogyna Jacq.: egybibés galagonya; *galagonya*, *istengyümölcse* (K). Levelének, virágjának, gyümölcsének főzete jó szemborogató. Magas vérnyomás és szívér-elmeszesedés esetén virágjának, levelének forrázatát, gyümölcsének teáját isszák (K, R). Vizelethajtó hatású (K). Teája nagyon jó értágító (R).
31. Cucurbita pepo L.: közönséges tök; *disznyótök*. Ha a tehénnek *megáll a kéreje* (nem tud kérődzni), tejben főtt tökmagot itatnak vele.
32. Daphne mezereum L.: farkasboroszlán; *farkashárs*, *vadburusnyán*, *vadburustyán* (Szm). Disznóvészkor megfőzik, s az állat ételébe keverik.
33. Datura stramonium L.: csattanó maszlag; *maszlag*. Szárított és megtört levelével a lovak kehességét gyógyították. Erősen mérgező.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

34. Dryopteris filix-mas (L.) Rich.: erdei pajzsika; *ördögborda*. A leveléből főzött teát májbajosok isszák (Szp).
35. Echium vulgare L.: terjőke kígyószisz; *méfű* (R). A növény főzete felhűlés esetén nagyon jó ülőfürdő. Teája megállítja a hasmenést.
36. Equisetum arvense L.: mezei zsurló; *bábaguzsaly*, *surlófű*, *zsurlófű* (R, Szm, Szpál). Főzete sebek lemosására jó. A teáját gyomormenés ellen isszák (Szm). Epebántalmak gyógyítására alkalmas (Szpál). Vízhajtó, vesekőoldó, de máj- és köszvényes betegségek esetén is használják. A megdagadt lábat lelohasztja, a lábizzadást elmulasztja. Toroköblögető (R). „A tehen hasmenésit es megáliccsa" (K).
37. Eringium planum L.: kék iringó; *iringó*, *sátánlépteffű* (Szpál), *sátánlőtteffű* (Szp), *szamártövis* (R). A növény leveles-virágos szárából főzött tea jó mindenféle köhögés, még szamárköhögés ellen is.
38. Euonymus europaeus L.: csíkos kecskerágó; *kecskerágó*. Sárga terméséből főzött lé a kisbaba *orbáncát* (itt: ótvar, gennyes, pörkösödő bőrbetegség) elmulasztja.
39. Euphorbia amygdaloides L.: erdei kutyatej. E. cyparissias L.: farkaskutyatej. *Halméregfű* (K), *halmérögfű* (R). A növényt összezúzták, beleszórták, belenyomkodták a *göbé*be (víz vájta mélyedés a patak- vagy folyómederben), s a halak mind felfordultak. Ma már nemigen használják (R). Amikor az állatot a farkas megmarta, főzetével mosták a sebet (K).
40. Fragaria vesca L.: erdei szamóca; *eper*, *erdei eper*. A levélből főzött tea jó a gyomormenés ellen. Szarvasmarha *kérőjének felvételére* (a kérődzés megindítására) is használják.
41. Frangula alnus Mill.: kutyabenge; *kutyafa* (K). Lehántott kérgét megszárítják, összetörik, ebből gyomorszorulás esetén teát főznek. Este megisszák, s reggelre a gyomrot meghajtja.
42. Gramineae sp.: pázsitfűfajok; *szénafű*, *szénamurva*. Vágott sebre a szénamurva forrázatából tesznek borogatást. Vesegyulladásos, hólyaghurutos betegeknek kitűnő fürdő (Szpál).
43. Helleborus purpurescens W. et K.: pirosló hunyor; *paponya*, *paponyagyökér*. Gyökerét tavaszszal vagy ősszel ássák ki és szellős helyen tartják. Ha a disznó, a szarvasmarha vagy a ló beteg, lázas, a gyökér közepét meghántják, árral az állat fülét kilyukasztják és egy tollszárral a fülébe húzzák. Ha a füle megdagad, az állat helyrejön, de a gyökér körül egészen *kirothad*. Erősen mérgező, kezelés után forró vízzel és szappannal jól meg kell mosni a kezet. A gyökér főzete, jól felhígítva, elmulasztja a lovak rühösségét (Szm, Szpál, R).
44. Humulus lupulus L.: *komló*. Virágját sörfőzésre használják. Amikor a szára még fiatal, hajtásait leszedik és levest főznek belőle. Paszulylevesbe is teszik.
45. Hypericum perforatum L.: közönséges orbáncfű; *orbáncfű*, *vérfű* (K, R, Szm). Leveles-virágos szárából teát főznek gyomorfekély és gyomorhurut ellen (R). Gyomorsavtúltengés esetén minden étkezés előtt egy csésze teát isznak (K). Hasmenéses malacoknak a sárga virág, valamint kevés tölgyfakéreg vegyes főzetét adják (Szpál).
46. Inula helenium L.: örménygyökér, örvénygyökér; *örméngyökér*, *örménygyökér* (B). Gyökerét megőrölve, mésszel összekeverve a tüdőbetegek használták. „Jobb vót a tormánál es."
47. Juglans regia L.: közönséges dió; *diófa*. Hajhullás esetén diólevél főzetével kenik a haj tövét. A lepedő alá tett diólevél bolhaűző. A termés zöld burkát égerfa kérgével összefőzve fekete festéket nyertek, s ezzel festették a gyapjúfonalat. Az ilyen fonalnak nem ment el a színe és nem fogott (R). A termés zöld burkát vízbe áztatták, leszűrték, majd a lében a gyapjút kb. egy órán át főzték, mire az szép drapp színű lett. A színét jól tartotta (K).
48. Juniperus communis L.: közönséges boróka; *borsika*. Gyomorégés esetén két-három érett bogyót elrágnak, s a rossz érzés megszűnik. Bogyójából pálinkát főznek (K).
49. Lagenaria siceraria (Molina) Standley var. clavata: *lopótök*. A hosszú szárú, palack alakú termést levágták, *lopót* (borkihúzó) és *tölcsér*t csináltak belőle. „Ma már kiment a divatból" (B).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

50. Lamium album L.: fehér árvacsalán; *árvacsihán, surrogtató* (K). Virágjának daganatoszlató hatása van (K), Főzete jó a nők fehérfolyása ellen (R).
51. Leonorus cardiaca L.: szúrós gyöngyajak; *gyöngyajafű, gyöngyajak* (R). A leveles-virágos szárából főzött tea a szívműködést segíti, a szívfájást gyógyítja (R). Akinek a szíve kihagy vagy erősen dobog, teája ezt megszünteti. Nem szabad főzni, csak forrázni és mézzel édesíteni (K). „Nőji betegség ellen es használták" (B).
52. Lilium candidum L.: fehér liliom; *fejér lilijom, lilijom.* Levelét megszárítva ráborítják az elmérgesedett, begyulladt sebre, kelésre; kitisztítja és hamar meggyógyítja (R).
53. Lycoperdon ericetorium Pers.: tömött pöfeteg. L. perlatum Pers.: bimbós pöfeteg. *Lófing, lopóc* (R). Nyersen a sebre tették. A fiatal gombát kisütve eszik.
54. Lycopersicon esculentum Mill.: *paradicsom.* Kelésre érett, nyers paradicsomot borítottak (Szpál).
55. Lysimachia nummuliaria L.: pénzlevelű lizinka, fillérfű; *csengő* (K). Főzete jó a kelésekre. „Téája jó reuma ellen es" (Szp).
56. Malus silvestris (L.) Mill.: *vadalma.* Az almaecetet ételízesítőként és házi orvoslásra egyaránt használják. Jó hatású lázas betegség, fejfájás esetén mint borogató- és bedörzsölőszer. Dagadt lábra almaecettel összekevert *kék sarat* (agyagos palát) kötnek *jó locsosan*, amitől hamar lelohad. „Ezelőtt csak vadalmából csináltunk ecetet, most má termesztett almából es csinálnak" (K).
57. Malva neglecta Wallr.: papsajtmályva; *papsajt.* Teája jó gyomorfekély ellen (Szp). A levelének főzetéből készített ülőfürdő az aranyeret gyógyítja (K). Termését a gyermekek mindenfelé ették.
58. Matricaria chamomilla L.: orvosi székfű; *kamilla, székfűvirág.* Gyomorgörcsoldó, szélhajtó teának két kanál virágra fél liter lobogó vizet öntenek, negyedórát lefödve hagyják, azután iszszák (Szm). Szájfertőzés és fogfájás esetén főzete nagyon jó öblögető. A gyulladásos szemnek is kitűnő gyógyszere (R).
59. Melilotus officinalis Lam.: orvosi somkóró; *kotáng, somkóró, vadlucerna* (Szm). A szem gennyes sebeit a virág forrázatával mossák (Szm). A gyomorfekély „első osztályú gyógyszere" (K).
60. Mentha aquatica L.: vízi menta; *vízi minta, menta.* Amikor a szarvasmarha lába *megromlik, megcsikkan*, a növényt megfőzik, leszűrik, s ezzel a lével borogatják (R).
61. Mentha crispa L.: fodormenta. M. piperita L.: borsos menta. *Borsminta, borsos minta, fodorminta, föförmin* (R), *menta.* Teája gyomorerősítő, gyomorfájás-szüntető. Pálinkába is teszik, hogy jó ízt és szép színt kapjon tőle.
62. Morus alba L.: fehér vagy selyemeper; *fájieper.* Levelének forrázatát hajhullás ellen használják (Szm, K).
63. Narcissus stellaris Hawort: csillagos nárcisz; *kákvirág.* A nők felhűlése esetén a vizelési görcsöt csökkenti, gyógyítja (Szm). Vizelet elakadásakor a teája jó „embörnek, marhának" (R).
64. Nerium oleander L.: oleander vagy babérrózsa; ***olejánder.*** Szeszbe áztatott leveles szárával a reumás testrészt mosták, borogatták. „Lapiját feldugták a méhüvelybe, s elvetéltek tőle, de erőst veszélyes vót, még haltak es meg tőle" (Szm).
65. Ononis spinosa L.: tövises iglice; *élőhalófű, ekeakadály* (K). A szárított gyökeréből készített teát hólyaggyulladásos betegek használják.
66. Origanum vulgare L.: szurokfű; *fekete gyopár, szújfű, szúfű* (B, K, Szm). Szamárköhögés ellen hat kanál apróra zúzott növényt fél liter vízzel leforráztak, ebből minden órában egy evőkanálnyit megittak (Szm). Virága borban megfőzve jó gyomorégés esetén (K). Három követ megforrósítottak, a növénnyel együtt vízbe tették és addig főzték, amíg vérpiros színű lett. Ezzel festették a csergének való gyapjút. Nem fogott, s a színét jól tartotta (B).

67. Papaver rhoeas L.: *pipacs*. Hűlés és rekedtség ellen három sziromra fél liter fövő vizet kell önteni, megcukrozni és kortyolgatva inni (Szm).
68. Papaver somniferum L.: *mák*. A termés zöld héjából és a magjából főzött teát a sírós, rossz alvó gyermekkel itatták (Szm).
69. Paris quadrifolia L.: farkasszőlő; *pokollapi* (R, Szm). Kelésre nagyon jó. „Négy lapija van. Amelyik embörnek való, annak a tetejin kicsi bogyója van, olyanforma mint a borsika; amelyik nőnek való, annak semmi sincs, s a lapija es kisebb. A pokolszökés nagy, kék színüre fejlődik, kibírhatatlanul fáj. Megvizezve ráteszik a kelésre, s a fájdalmat azonnal szünteti. Két nap elteltével nagy sárga völgyet kivesz, kiszíp, s a heje ezután hamar bégyógyul" (R).
70. Pelargonium zonale (L.) Ait.: *muskátli*. Gyermekeknek székrekedéskor „a lapit összeserítve" feldugják a végbélbe (K).
71. Phaseolus vulgaris L. var. subcompressus Alef.: fehér veteménybab; *fejérfuszulyka*. Ép hüvelyéből főzött tea jó magas vérnyomás ellen. A levele a *vérkelés*t megérleli és kifakasztja (K). Vizelet elakadásakor a teájából naponta háromszor egy-egy kispohárral isznak (Szpál).
72. Philadelphus coronarius L.: fehér jázmin, jezsamen; *jázmin, jázsmin*. Főzete a nők fehérfolyása ellen hatásos (K).
73. Phyllitis scolopendrium (L). Newm.: gímpáfrány; *szarvasnyelvű lapi* (R). Gyulladásos sebre, kelésre jó borogató. Lásd még: 78.
74. Picea abies (L.) Karst.: lucfenyő; *fenyő, veresfenyő*. Tüdőbetegek, asztmások a fiatal hajtásából főzött szirupot isszák. Márciusi hajtását puhára főzik, gézen átszűrik, majd minden liter lében egy kilogramm cukrot feloldanak. Ezután még egy keveset főzik. Naponta ebből fogyasztanak. A *fenyőszurok* (gyanta) jó a sebekre (R).
75. Pinus silvestris L.: erdeifenyő; *lucfenyő, lucsfenyő*. Felhasználása megegyezik az előzőével.
76. Plantago lanceolata L.: lándzsás útifű. P. maior L.: nagy útifű. P. media L.: réti útifű. *Utilapi, utifű*. Levelét megmosva sebre és visszeres lábra teszik. A sebet megtisztítja, a gennyet kitakarítja (R). A *keskeny lapijú utifű* teáját vesebetegségben szenvedők isszák (Szp).
77. Polygonum lapathifolium L.: lapulevelű keserűfű; *jézusvérefű* (K, Szm). A szarvasmarhák testét légycsípés ellen a levelével besúrolták. „Vigyázni kell vélle, me mérgező" (K).
78. Polypodium vulgare L.: édes gyökerű páfrány; *édesgyökér*. A *szarvasnyelvű lapi*val (lásd: 73.) összefőzték, s a levével a gyulladásos testrészt borogatták (R).
79. Potentilla anserina L.: *libapimpó*; *pimpó*. A leveléből, gyökeréből főzött teát hasmenés, bélhurut esetén langyosan isszák, „téája tizenhétféle idegbetegségre jó" (Szp).
80. Primula veris Huds.: tavaszi kankalin; *barátkása* (K). A gyökeréből főzött tea hűlés ellen jó.
81. Prunus domestica L.: házi szilva, besztercei szilva; *szilva, horgasmagú szilva*. A régi öregek szerint az aszalt szilvába *embörganét* tettek, s ez sárgaság ellen volt jó (Szm).
82. Prunus spinosa L.: kökény; *kükén*. Gyomorbántalmak esetén a virágjából főzött teát itták (Szm).
83. Pulmonaria officinalis L.: pettyegetett tüdőfű; *dungószípó* (K). Levelének teája jó köhögés ellen. Csak az ép, *nem rozsdás* levelet szabad szedni.
84. Pulsatilla zimmermannii Soó: hegyi kökörcsin; *kökörcsén, tökörcsén* (R). Tavasszal a hagymahéjjal együtt megfőzik és levével tojást festenek.
85. Quercus petraea (Mattuschka) Lieblein: kocsánytalan tölgy. Q. robur L.: kocsányos tölgy. *Cserefa*. Egy liter vízben két kanál fiatal, összetört héjat (kéreg), két kanál makkporral együtt, tíz percig főznek. Hasmenés ellen isszák (Szm).
86. Raphanus sativus convar. niger (Mill.) D. C.: *fekete retek*. Köhögés esetén kifúrták, mézet töltöttek bele, s reggel éhgyomorra ették.
87. Rheum palmatum L.: tenyeres rebarbara; *rebarbara*. Száráról a héjat lehántják, összeaprítják és levest főznek belőle. Borkészítéshez a szárát megőrölik, a levét kipréselik, cukrot tesznek

hozzá, három napig állni hagyják, közben többször is megkavarják. Ezután korsóba töltik, tíz nap múlva lehet inni (Szm).

88. Ribes nigrum L.: *fekete ribizli*. Levele virágzáskor jó magas vérnyomás ellen: teát főznek belőle, reggel és este isszák. Újabb keletű gyógymód (R).
89. Robinia pseudo-acacia L.: *akác*. Köhögés és gyomorbetegség esetén a virágjából főzött teát isszák. A virágja palacsintába is nagyon jó (R).
90. Robus caesius L.: hamvas szeder. R. idaeus L.: málna. *Mána, szeder* (K). Gyümölcséből lekvárt és szirupot főznek, amelyet lázcsillapítóként is használnak.
91. Rosa sp.: rózsafajok. R. canina L.: gyepűrózsa. *Hecserli, seggvakaró, szaragógya*. Kisgyermekek szájpenésze ellen két kanál szárított rózsasziromra egy liter lobogó vizet öntenek. Ebből hat óra múlva egy kávéskanállal adnak, majd ezt óránként megismétlik (Szm). A bogyójából főzött teát hasmenés ellen adják. Vesebetegség ellen is hatásos (R). Bogyójából finom lekvárt készítenek.
92. Rumex sp.: lóromfajok. R. confertus Willd.: tömött lórom; *édeslapi* (K), *lósósdi, lósóska*. Magjának főzete hasmenés ellen jó embernek, állatnak (R). A levelét gyulladásos daganatra teszik, a gyulladást szünteti, a daganatot eloszlatja (K). Teája jó gyógyszer vérhas ellen, de használják érelmeszesedésre is (Szpál).
93. Salix alba L.: fehér fűzfa; *fűzfa*. Amikor a tehénnek *megállt a kéreje* (nem kérődzött), fűzfalevelet szedtek, összefőzték borókabogyóval, adtak hozzá fél kiló avas hájat, negyed liter főzőolajat és négy fej vöröshagymát. Ebből négy sörösüveggel betöltöttek az állat szájába, amitől ismét *felvette a kérejét* (Szm).
94. Salvia officinalis L.: kerti zsálya; *kerti zsázsa, zsázsa, zsája*. Levelét fogszuvasodás ellen használják. Teáját mandulagyulladás esetén isszák (Szpál). Tejben megfőzve jó toroköblögető. Forrázata megszünteti az éjszakai izzadást. Az almalevesnek nagyon jó ízt ad, ha egy szálat beletesznek (R).
95. Sambucus ebulus L.: földi bodza; *födi bozda, büdös bozda*. Cséplés után, ha a növényt a búza közé tették, a *búzabogarat* (Calandra granaria: gabonazsizsik) elűzte (K).
96. Sambucus nigra L.: fekete bodza; *bozza* (B, Szm), *bozdavirág, bozda*. A virágjából főzött tea a köhögést szünteti (B). A szopós borjaknál a gilisztát elhajtja. A fiatal hajtásáról levakart kérget egy liter tejbe felfőzik, s reggel éhgyomorra beletöltik az állat szájába. Ezt nyolc nap múlva megismétlik. A szarvasmarha kérődzésének elakadásakor külső, kéreg alatti rétegét lekaparják, összegyúrják, a tehénnek beadják. Ez megböfögteti és a *kérejét újra felveszi* (R, Szm).
97. Satureia hortensis L.: csombor; *csombort, csombor*. Hűlés, köhögés esetén teát főznek belőle. Megtörve és mézzel összekeverve kelések gyógyítására is használták (K).
98. Scrophularia nodosa L.: göcsös görvélyfű; *veresgombú lapi* (K). Levelét sebre szokták tenni.
99. Secale cereale L.: *rozs*. A lóval *rozsférgesség* (Gastrophilus intestinalis: lóbagócs) ellen nyers rozsszemet vagy rozslisztet etettek.
100. Sempervivum tectorum L.: házi kőrózsa; *kőrózsa*. Levét kicsavarták, s a fájós fülbe csepegtették.
101. Senecio viccosus L.: enyves aggófű. S. vulgaris L.: közönséges aggófű. *Romlófű, rontófű*. Főzetével a *megromlott* testrészt (ütést, zúzódást, sebet) borogatják. Jó a lábtörés kezelésére is (R).
102. Sisymbrium strictissimum L.: magas zsombor; *fagyökerű fű* (B, K). Szarvasmarha hasmenése ellen gyökerének főzetét az állattal megitatják.
103. Solanum tuberosum L.: burgonya; *krumpli, pityóka*. A leforrázott, elégett bőrre nyers burgonyát tettek.
104. Stellaria media (L.) Will.: tyúkhúr; *pipehúr*. A régiek szerint fogfájás ellen nagyon jó: zölden a fogra tették, s a fájdalmat megszüntette. Meleg teájával háromszor, utána hideg, sós vízzel egyszer öblögettek és a fájást azonnal elmulasztotta (Szm).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

105. Symphytum officinale L.: fekete nadálytő; *dungóvirág*, *fekete nadáj*, *nadáj*. Dagadt lábra a megmosott gyökeret rákötötték, ami hamar meggyógyította (R). Az eltört kart vagy lábat léccel megkötötték, a nadálytő gyökerét megfőzték és a lével locsolták. Ez segítette a forradást, gyógyulást (Szpál). Állatnak vérzés esetén a gyökér főzetéből fél literrel a szájába töltenek (K).
106. Taraxacum officinale F. Weber ex Wiggers: pongyolapitypang; *pipevirág*. Gyökeréből a májbajosoknak teát főznek. A *szökések*et (pattanásokat) elmulasztja. Fiatal leveléből főzeléket készítenek, amely vértisztító hatású (K).
107. Thymus serpillum L.: keskeny levelű kakukkfű; *vadcsombort* (B, K, R). Megszárították, kevés mézzel összekeverték és a begyulladt fogra tették vagy az arcra kötötték. Teája jó köhögés ellen.
108. Tilia cordata Mill.: keskeny levelű hárs; *zádogfa*, *hársfa*. A virágjából főzött tea jó hűlés ellen, de a szívbetegek is használják (B, R). Sárgaság esetén a hársfa fekete kérge alatti sárga réteget lekaparták, két-három napig szeszben áztatták, vízzel megvegyítették és naponta egy-egy pálinkáspohárral ebből ittak (Szm).
109. Trifolium repens L.: fehér here; *bornyúhere* (K). Főzete a nők fehérfolyása ellen jó.
110. Trifolium pratense L.: réti vagy vörös here (lóhere); *here*, *lóhere*. Virágjának főzetével külső daganatokat borogattak (R).
111. Tussilago farfara L.: martilapu; *martilapi*. Virágjának és levelének teáját *lisztes*, *száraz* köhögés ellen használják (K). A fiatal levele főzeléknek, *káposztá*nak nagyon jó.
112. Urtica dioica L.: nagy csalán; *csihán*. Gyökerének főzete jó hajhullás ellen (K). Virágzás előtt a disznónak adják.
113. Urtica urens L.: árvacsalán; *árvacsihán*, *csípős árvacsihán*. Régebben a fájós szemet a levével borogatták (K). A disznó ételébe beleforrázva étvágygerjesztő.
114. Vaccinium myrtillus L.: fekete áfonya; *kukujza*. A leveles szárából főzött teát a cukorbetegek (főleg az öregek) isszák. A vért is tisztítja (K). Gyomorfájás és köhögés ellen is hatásos (Szm). Az érett bogyóra töltött pálinka a gyomorfájás kitűnő gyógyszere.
115. Vaccinium vitis-idaea L.: vörös áfonya; *veres kukujza*. Jó a szemnek, erősíti a látást. Savanyúságnak szokták eltenni.
116. Veratrum album L.: fehér zászpa; *zápsza*. Gyökerét káposztalében megfőzték, s ezzel a tetves marhákat mosták (K). A gyökér és levél forrázatával a marhabagócstól (Hypoderma bovis) megtámadott *imős* (marhabögölylárvás) tehén hátát kenték (Szm). Nagyon jó tyúktetű ellen. A gyökerét megszárítják, apróra őrlik, libazsírral összekeverik, s a tyúkok szárnya alját ezzel hetente kétszer bekenik (Szm). Vigyázni kell vele, mert mérgező.
117. Verbascum phlomoides L.: szöszös ökörfarkkóró; *ökörfarkú kóró* (Szpál, Szp), *ökörfarkkóró* (K). Régebben a teáját szemborogatásra használták (K). Jó asztma ellen és köptető hatása is van (Szp).
118. Verbena officinalis L.: közönséges vasfű; *vasfű* (K). A virágjából főzött tea az epéből a homokot kihajtja.
119. Viola sp.: ibolyafajok. V. odorata L.: illatos ibolya. *Iboja*. A gyökeréből és leveléből főzött teát köhögés ellen használják, de jó hashajtó is.
120. Viscum album L.: fehér fagyöngy; *fagyöngy*, *gyöngyág*. A megtört leveléből és szárából főzött tea csökkenti a magas vérnyomást (K).
121. Zea mays L.: kukorica, tengeri; *törökbúza*. A kukorica *bajusz*ából (bibeszálaiból) főzött tea jó vizelethajtó. Leforrázzák és negyedóra múlva isszák. Cukorbetegeknek is használ (K).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Növényekből összeállított receptek

1. Altatótea: hársfavirág, mákfej, komló, lúdláb (erdei angelika) főzete (Szm).
2. Aranyér ellen: kokojza, cickafark, kamilla, fűzfalevél, nagy csalán és fekete nadálytő főzetéből készített ülőfürdő (Szm).
3. Az állatok száj- és körömfájásakor „az embör lábujjai között apró éjjeli pattanások lesznek, leveznek és nagyon fájdalmasak". Fának a szenét megtörik, tejföllel összekeverik, ezzel este bekenik, s reggelre a pattanások elmúlnak (Szm).
4. Cukorbetegség ellen: kokojzalevél, eperfa- és diólevél, fehér bab ép hüvelye és menta forrázatából készített tea (Szm).
5. Étvágytalanság ellen: hecserli, földi eper, fehér üröm és ezerjófű forrázatát határás állás után naponta legalább háromszor kell inni (Szm).
6. Fiatal anyáknak *az anyaté meghozására* ánizs, kömény és bodza főzetéből készített teát kell inni (Szm).
7. Hólyag- és vesebetegség kezelésére: kokojza, búzavirág, ánizs, keserűlapu, kömény, mezei zsurló, eperfa levele, kőrisfa levele, komló, közönséges boróka, hecserli, nyírfa levele, kökény, nyárfarügy, fekete bodza, hársfavirág és nagy csalán teája (Szm).
8. Izomfájdalmak ellen: kőrisfa és nyírfa levele, bodzavirág, fehér bab hüvelye, fűzfakéreg, mezei zsurló főzetéből naponta háromszor egy-egy csésze teát kell inni (Szm).
9. Kövérség ellen: szederlevél, gyermekláncfű, fehér üröm, útilapu, cickafark, kokojza keverékéből készített tea (Szm).
10. Pulmántea: a németfű (apróbojtorján) kakukkfűvel összefőzve nagyon jóízű (R).
11. Szélhajtó tea: kokojza, ánizs, kömény, cickafark, orvosi zsálya forrázata (Szm).
12. Vízhajtó tea: vadcseresznyét, valamint vad- és kerti petrezselyemből két-két szálat egy liter vízben megfőznek, a fedőt reggelig az edényen hagyják, majd ebből minden reggel egy borospohárral isznak (Szpál).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A HOMORÓDSZENTPÁLI SÓS MOCSÁR MADÁRVILÁGA

Szabó József

A terület madárvilágát sajnálatos módon csak az utóbbi évtizedekben kezdték többé-kevésbé rendszeresen kutatni. Az 1955 előtti időszakból csak elvétve találunk idevonatkozó feljegyzéseket a madártani szakirodalomban.[1]

Kováts Lajos ornitológus az 1955–1965 közötti időszakban rendszeresen végzett megfigyeléseket[2] és kutatásai eredményeként, a Megyei Természet- és Környezetvédelmi Bizottság kezdeményezésére, létesítették megyénkben az első és sokáig egyedülálló madárvédelmi területet.[3]

A kutatott terület a Nagy-Homoród völgyében terül el, a Homoródszentpált Oklánddal összekötő országút két oldalán, valamint délre Homoródszentpéter falu határáig, a következő koordináták szerint: é. sz. 46° 11' 20", k. h. 25° 22' 54". Összesen kétszáz hektár területet ölel fel, amelynek nagy része mocsár, néhány hektár szikes legelő és kaszálóterület, nagyon kevés, kb. három hektár nyílt víztükörrel (sós víz). A terület legalacsonyabb pontja 440 méter a tengerszint fölött, a környező dombok magassága viszont eléri a 718 métert (Béres-tető).

A mocsaras terület java részét nád borítja, a fás növényzet néhány kökénybokor és mezei szil (Ulmus minor) kivételével teljesen hiányzik a területről. A lágy szárú növényzet minőségi összetételét meghatározza a sós víz jelenléte. A terület növényvilága az alföldi-tengerparti szikes területekéhez hasonlítható, ahol a növénytársulások meghatározó képviselői a sziksófű (Salicornia herbacea), sóvirág (Statice gmelini), sziki őszirózsa (Aster tripolium), sziki útifű (Plantago maritima) és más sótűrő növények, de megtalálható több kosborfaj (Orchis sp.) is, valamint a gyapjúsás (Eryophorum sp.). A területen megfigyelt más állatfajok közül említésre méltó a gyepi béka (Rana arvalis), ásóbéka (Pelobates fuscus), sárga hasú unka (Bombina variegata), mocsári teknős (Emys orbicularis), vízisikló (Natrix natrix), pézsmapocok (Ondatra zibethica, csak az utóbbi években jelentkezett), hermelin (Mustela erminea) és menyét (Mustela nivalis), vörös róka (Vulpes vulpes), borz (Meles meles), vadsertés (Sus scrofa) és az őz (Capreolus capreolus).

A terület részletes leírásától a jelen dolgozatban eltekintünk, mivel ezt Kováts tanulmányában[4] megtalálhatjuk. Megfigyeléseimet valamennyire eltérő körülmények között végeztem a Kovátsétól, mivel az általam vizsgált időszakban már hiányoztak a kiterjedt nyílt vízfelületek a lecsapolások miatt, s ez befolyásolta az eredményeket.

A homoródszentpáli mocsárvilágról, a halastórendszer kiépítése miatt, valószínűleg többé már nem beszélhetünk. A jelen dolgozatban igyekeztem ennek a lezárult időszaknak a madárvilágát bemutatni, mivel a megváltozott körülmények átalakítják a terület élővilágát is (az abiotikus változások biotikus változásokhoz vezetnek).

Munkamódszer

A területen az 1980–1983 közötti időszakban százegy alkalommal végeztem madártani megfigyeléseket, a madárállomány mennyiségi és minőségi összetételének a meghatározása céljából, az általam már alkalmazott módszerekkel.[5]

A madárállományt főleg a vonulási és fészkelési időszakban vizsgáltam, alkalomszerűen a téli időszakban is. Egy-egy megfigyelési napra átlagosan három óra ötven perc jutott, mivel nem minden esetben jártam be mind a kétszáz hektár területet, hanem csak azokat a részeket, amelyeket a madarak előszeretettel kerestek fel táplálékszerzés vagy pihenés céljából.

Megfigyeléseim során megkülönböztetett figyelmet fordítottam az itt fészkelő sárgabillegető (Motacilla flava ssp.) alfajokra, azok fészkelési, viselkedési, fenológiai tulajdonságainak megismerésére, mivel az itt előforduló populáció európai viszonylatban is ritkaságszámba megy (ezen a kis területen olyan nagy számban fordul elő a nominális faj, több alfaj vagy színváltozat, amilyet máshol nem lehet megfigyelni).

Adataim feldolgozásának alapját Kováts dolgozata[6] képezte, mivel megfigyeléseinket körülbelül azonos területen végeztük. A madárfajok felsorolásánál figyelembe vettem a régebbi szakirodalmi adatokat is, mivel ezek felelevenítése megyénk madárvilágának megismerése céljából szükséges (ezen régi adatok ma már nehezen vagy csak véletlenszerűen kerülnek kézbe).

A madárfajok felsorolását a hazai névjegyzék[7] alapján végeztem, a magyar madárnevek felsorolását pedig Keve András munkája[8] alapján. A könnyebb áttekinthetőség céljából a madárfajok felsorolását táblázatban közlöm (lásd 1. táblázat), az érdekesebb fajokat tárgyalom is.

Részletes adatok

Kováts adatai szerint a faluban fészkelő gólyák száma néhány év alatt megháromszorozódott, 1968-ban elérte a húsz párt. Az utóbbi években sajnálatosan visszaesett a fészkelő párok száma: 1980-ban fészkelt tizenhárom pár, felneveltek huszonhat fiókát; 1983-ban fészkelt tizenegy pár, ebből költött hat pár és felneveltek tizennyolc fiókát! Mesterséges fészkek kihelyezésével, főleg a beton villanyoszlopokra, növelhető lenne a fészkelő gólyák száma. Érdekességként megemlítem, hogy akár Kováts, jómagam is csak kis példányszámban figyeltem meg e madarakat a mocsarakban táplálkozni, táplálékukat többnyire a mezőgazdasági területeken gyűjtik. Így 1983. április 21-én a tárcsázó traktorok nyomában huszonhét példányt figyeltem meg.

A vörös nyakú lúd egy közeli területről begyűjtött példányát Kováts preparálta.

Ősszel és tavasszal rendszeresen találtam kis példányszámban csörgőrécét, 1981-ben megfigyeltem egy itt nyaraló vagy itt fészkelő párt. 1983. július 13-án öt példányt láttam. A tőkés réce nyolc-tíz párban fészkel, de nagy példányszámban vedlenek a területen a nyári időszak vége felé.

A barna kányáról csak egy megfigyelései adattal rendelkezünk, ritka az egész országban, holott néhány éve még közönséges volt.

A goda rendszeresen átvonul tavasszal. A legtöbb (17) példányt 1981. április 26-án láttam. Ősszel ritka. 1982. május 12–14-én nászrepülésüket és hangadásukat figyeltem meg. Üldözik a terület felett áthúzó kis békászó sast.

Az erdei cankó kis példányszámban a leggyakrabban megfigyelt cankófaj. 1982-ben áprilistól kezdve rendszeresen megfigyeltem a fészkelési időszakban, június 20-án találtam négy fiatal madarat a két szülőmadár társaságában. A kis csapatot a továbbiakban is rendszeresen szemmel

[Erdélyi Magyar Adatbank]

tartottam, majd július 18-án már tizenegy példányt találtam, ekkor kezdődhetett a vonulás. A megfigyelési helyen levő néhány szilfán két-három elhagyott szarkafészek is volt, így valószínűnek tartom a faj alkalmi fészkelését ezen a területen. A tavi cankó kis példányszámban, de rendszeresen átvonul a területen.

A kék galamb, az örvös galamb és a gerle rendszeresen felkeresi a mocsarat pihenés, de leginkább sófogyasztás céljából (a sós forrásokat látogatják).

Sárgabillegetőt, akárcsak Kováts, én is nyolc-tíz párban láttam fészkelni a területen. Legkorábbi fészekaljukat egy tojással 1983. április 26-án észleltem.

A kucsmás billegető néhány példányát Kováts figyelte meg 1969. április 29-én. Feltételezem, hogy már ekkor fészkelt e faj a területen, hiszen az 1960-as évek közepén több helyen fészkelt a Maros mentén is. Megfigyeléseim szerint a Motacilla flava flava tojók párba állnak és költenek a Motacilla flava feldegg hímekkel. Az egyes hazai kutatók véleményével ellentétben; ezen a területen mindkét faj fenológiája megegyezik, költési időszakuk és területük egybeesik, fészkelésre a mocsaras területet részesítik előnyben.

1982. május 2. és 6. között egy rozsdástorkúpityer-pár rendszeresen nászrepülést végzett, a hím intenzíven énekelt. 1983. május 1-jén harminc példányt figyeltem meg, többnyire párokra szakadozva, a hímek intenzíven énekeltek, zavarták egymást.

A havasi pityer itt-tartózkodása március végétől április végéig tart, a legnagyobb példányszámot április első dekádjában éri el. Megfigyelhető párba állásuk és intenzív énekük. Összel kevésbé számos.

Az 1955 előtti időszakból kevés, de érdekes adat maradt fenn a szakirodalomban. Így két régi ornitológus hagyatékát feldolgozva Keve[9] és Kováts[10] közölte két olyan madárfaj előfordulását a vizsgált területen, amelyek ma már nem léteznek itt, s előfordulásuk sem várható az elkövetkezendő időben, de ritkaságuknál fogva szükséges ezen adatok felelevenítése. Kováts[11] Nagy Imre megfigyelései alapján közölte: egy csapat túzokot figyeltek meg Homoródszentpálon „néhány évvel 1938 előtt". Vasvári M. hagyatékában szerepel egy, az ugartyúkra vonatkozó adat (1941-ben gyűjtötte e faj egy példányát Homoródszentpálon), amelyet Kováts[12] és Keve[13] is idézett.

Összefoglalás

A vizsgált terület madártani névjegyzékét első alkalommal Kováts közölte,[14] nyolcvan madárfaj előfordulását írta le, amelyekből tizenkettő fészkelő faj. A későbbiek során, két régi ornitológus hagyatékát feldolgozva,[15] bővült a madárfajok száma nyolcvankettőre.

Megfigyeléseim célja Kováts kutatásainak a folytatása, a megye első és egyedülálló madárvédelmi területének, fészkelő és átvonuló madárfajainak minél pontosabb mennyiségi és minőségi feltárása volt. Kutatásaim során sikerült a megfigyelt madárfajok számát százharmincötre bővíteni, amelyből fészkelő negyvenkilenc faj. A terület jelentőségét a madárvonulásban alátámasztják észleléseim is, így az őszi vagy tavaszi vonulási időszakban az egy megfigyelési alkalomra jutó madárfajok száma átlagosan negyven, a legnagyobb fajszám ötvenhárom.

A területet a legnagyobb számban a seregélyek keresik fel a nyárvégi-őszi időszakban, amikor is a faj eléri a százezres példányszámot is. Akárcsak a seregélyek, a barázdabillegetők, sárgabillegetők, füstifecskék s egyéb fajok, a területet az őszi vagy tavaszi időszakban védelmi szempontból keresték fel, éjszakázni gyülekeztek a 3-as tavon levő kiterjedtebb nádasban.

Összevont adataink[16] és a jelen dolgozat kiegészítik a volt Udvarhely rajon madártani névjegyzékét[17] (1963) 165 leírt fajról 197-re (1983).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

JEGYZETEK

1. KOVÁTS L. 1970b.; KEVE A. 1973.
2. KOVÁTS L. 1975.
3. Végzés 1980.
4. KOVÁTS L. 1975.
5. SZABÓ J. 1974.
6. KOVÁTS L. 1975.
7. BĂCESCU, M. et al. 1967.
8. KEVE A. 1960.
9. KEVE A. 1973.
10. KOVÁTS L. 1970b.
11. KOVÁTS L. 1970b.
12. KOVÁTS L. 1964.
13. KEVE A. 1973.
14. KOVÁTS L. 1975.
15. KOVÁTS L. 1970b.; KEVE A. 1973.
16. KOVÁTS L. 1970b.; 1974.; 1975.; KEVE A. 1973.
17. KOVÁTS L. 1964.

IRODALOM

BĂCESCU, M.–ROSETTI-BĂLĂNESCU, C.–CĂTUNEANU, I.–VASILIU, G. D.
1967 Nomenclatorul pasarilor din R. S. Romania. *Revista Muzeelor* IV. 2. sz.

KEVE ANDRÁS
1960 *Nomenclator avium Hungariae.* Budapest.
1973 Auszug aus den ornithologischen Tagebüchern n. Vasváris aus Siebenbürgen. *Beiträge zu Vogelkunde* XIX. 2–3. sz. 194–206.

KOVÁTS LAJOS
1964 Udvarhely rajon madártani adatai (1860–1963). *Vert. Hung. Mus. Hist. Nat. Hung.* VI. 1–2. sz.
1968 Date asupra răspândirii cocostircilor (Ciconia ciconia) in partea sud-estică a Transilvaniei. *Com. Zool.* 1968. 61–70.
1970a *Contribuţii cu privire la cunoasterea răspindirii sfrîmciocului mare (Lanius excubitor) din Transilvania.* (Caiet de comunicari Muzeul Ţării Crişurilor.) Oradea.
1970b Date ornitologice din depresiunea Baraolt. *Revista Muzeelor* VII. 6. sz.
1974 A ragadozók helyzete a Hargita övezetében 1965-ig. *Almanahul Muzeului* XXV. 53–93.
1975 Observaţii ornitologice in zona sărăturilor de la Sinpaul de pe Valea Homorodului Mare. *Tibiscus* 1975.

SZABÓ JÓZSEF.
1974 Quantitative and qualitative characterization of the avifauna of the Mares. *Tiscia* IX. 145–155.

Végzés
1980 *Hargita Megyei Néptanács Végrehajtó Bizottsága 120/1980 számú végzése a Hargita megyei természetvédelmi területek és természeti emlékek védelmére.*

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MELLÉKLET

1. táblázat. A homoródszentpáli sós mocsár madárfajai

	Madárfaj	Kováts	Szabó	Megjegyzések
1.	Gavia arctica (L.) 1758	-	+	col. 1980. okt. 26.
2.	Podiceps griseigena (Bodd.) 1785	+	+	
3.	Podiceps nigricollis Ch. 1831	+	+	fészkelő?
4.	Podiceps ruficollis (Pall.) 1764	-	+	fészkelő
5.	Ardea cinerea L. 1758	+	+	fészkelő?
6.	Ardea purpurea L. 1766	+	+	
7.	Ixobrychus minutus (L.) 1766	-	+	fészkelő
8.	Ciconia ciconia (L.) 1758	+	+	fészkelő
9.	Ciconia nigra (L.) 1758	-	+	
10.	Anser fabalis (Lath.) 1787	-	+	
11.	Anser albifrons (Scop.) 1769	+	+	
12.	Branta ruficollis (Pall.) 1769	+	-	col. 1964. nov. 1.
13.	Anas crecca L. 1758	+	+	fészkelő?
14.	Anas platyrhynchos L. 1758	+	+	fészkelő
15.	Anas querquedula L. 1758	+	+	fészkelő
16.	Anas clypeata L. 1758	+	+	fészkelő?
17.	Anas penelope L. 1758	-	+	
18.	Aythya ferina (L.) 1758	-	+	
19.	Aythya nyroca (Güld.) 1770	+	+	
20.	Aquila chrysaätos (L.) 1758	+	+	
21.	Aquila pomarina Brehm 1831	-	+	fészkelő
22.	Buteo buteo (L.) 1758	+	+	fészkelő
23.	Buteo lagopus (Pont.) 1763	+	+	
24.	Accipiter gentilis (L.) 1758	+	+	fészkelő
25.	Accipiter nisus (L.) 1758	+	+	
26.	Milvus migrans (Bodd.) 1783	-	+	kipusztuló!
27.	Circus aeruginosus (L.) 1758	-	+	
28.	Circus cyaneus (L.) 1766	-	+	
29.	Circus pygargus (L.) 1758	-	+	
30.	Falco subbuteo L. 1758	+	+	fészkelő
31.	Falco peregrinus Tunst. 1771	-	?	
32.	Falco vespertinus L. 1766	-	+	
33.	Falco naumanni Fleischer 1818	+	-	col. 1955. ápr. 15.
34.	Falco tinnunculus L. 1758	-	+	fészkelő
35.	Perdix perdix (L.) 1758	+	-	
36.	Coturnix coturnix (L.) 1758	+	+	fészkelő
37.	Rallus aquaticus L. 1758	-	+	fészkelő
38.	Porzana porzana (L.) 1758	+	+	fészkelő
39.	Crex crex (L.) 1758	+	+	fészkelő
40.	Gallinula chloropus (L.) 1758	-	+	fészkelő
41.	Fulica atra L. 1758	+	+	fészkelő
42.	Vanellus vanellus (L.) 1758	+	+	fészkelő

	Madárfaj	Kováts	Szabó	Megjegyzések
43.	Charadrius dubius Gmel. 1789	+	+	fészkelő
44.	Charadrius hiaticula L. 1758	+	-	
45.	Pluvialis apricaria (Brehm) 1831	-	+	
46.	Gallinago gallinago (L.) 1758	+	+	
47.	Gallinago media (Lath.) 1787?	-	+	
48.	Limosa limosa (L.) 1758	-	+	
49.	Tringa erythropus (Pall.) 1764	-	+	
50.	Tringa totanus (L.) 1758	-	+	
51.	Tringa nebularia (Gunn.) 1767	-	+	
52.	Tringa ochropus L. 1758	-	+	fészkelt?
53.	Tringa glareola L. 1758	+	+	
54.	Tringa stagnatilis (Bechst.) 1803	-	+	
55.	Tringa hypoleucos L. 1758	+	+	fészkelő?
56.	Calidris minuta (Leisl.) 1812	+	+	
57.	Calidris temminckii (Leisl.) 1812	-	+	
58.	Calidris alpina (L.) 1758	+	+	
59.	Calidris ferruginea (Pont.) 1763	-	+	
60.	Philomachus pugnax (L.) 1758	+	+	
61.	Larus ridibundus L. 1766	+	+	
62.	Larus minutus Pall. 1776	+	+	
63.	Chlidonias hybrida (Pall.) 1811	-	+	
64.	Chlidonias niger (L.) 1758	+	+	
65.	Chlidonias leucoptera (Temm.) 1815	-	+	
66.	Gelochelidon nilotica (Gmel.) 1789	-	+	
67.	Columba oenas L. 1758	+	+	
68.	Columba palumbus L. 1758	-	+	fészkelő
69.	Streptopelia turtur (L.) 1758	+	+	
70.	Streptopelia decaocto (Friv.) 1838	+	-	
71.	Cuculus canorus L. 1758	+	+	fészkelő
72.	Tyto alba guttata (Brehm) 1831	+	-	
73.	Bubo bubo (L.) 1758	+	-	fészkelő
74.	Athene noctua daciae Keve et Kohl 1961	+	+	
75.	Asio flammeus	+	?	col. 1959. márc.
76.	Merops apiaster L. 1758	+	+	
77.	Coracias garrulus L. 1758	-	+	
78.	Upupa epops L. 1758	+	+	fészkelő
79.	Dendrocopus major (L.) 1758	+	-	
80.	Galerida cristata (L.) 1758	+	+	
81.	Alauda arvensis L. 1758	+	+	fészkelő
82.	Apus apus (L.) 1758	-	+	
83.	Hirundo rustica L. 1758	+	+	fészkelő
84.	Delichon urbica (L.) 1758	+	+	
85.	Riparia riparia (L.) 1758	+	+	
86.	Motacilla alba L. 1758	+	+	
87.	Motacilla flava flava L. 1758	+	+	fészkelő
88.	Motacilla flava feldegg Mich. 1830	+	+	fészkelő
89.	Motacilla cinerea Tunst. 1771	-	+	

	Madárfaj	Kováts	Szabó	Megjegyzések
90.	Anthus trivialis (L.) 1758	-	+	fészkelő
91.	Anthus campestris (L.) 1758	-	+	
92.	Anthus pratensis (L.) 1758	-	+	
93.	Anthus cervinus (Pall.) 1811	-	+	
94.	Anthus spinoletta (L.) 1758	-	+	
95.	Lanius collurio L. 1758	+	+	
96.	Lanius minor Gmel. 1788	-	+	fészkelő?
97.	Lanius excubitor L. 1758	+	+	fészkelő
98.	Bombycilla garrulus (L.) 1758	+	-	
99.	Prunella modularis (L.) 1758	-	+	
100.	Locustella luscinoides (Savi) 1824	-	+	fészkelő
101.	Acrocephalus schoenobaenus (L.) 1758	-	+	fészkelő
102.	Acrocephalus palustris (Bechst.) 1798	+	+	fészkelő
103.	Acrocephalus scirpaceus (Herm.) 1804	+	+	fészkelő
104.	Acrocephalus arundinaceus (L.) 1758	+	+	fészkelő
105.	Phylloscopus collybita (Vieill.) 1817	+	+	
106.	Regulus regulus (L.) 1758	+	-	
107.	Muscicapa striata (Pall.) 1764	-	+	
108.	Fycedula hypoleuca (Pall.) 1764	-	+	
109.	Saxicola rubetra L. 1758	+	+	fészkelő
110.	Saxicola torquata (L.) 1766	-	+	fészkelő
111.	Erithacus rubecula (L.) 1758	-	+	
112.	Oenanthe oenanthe (L.) 1758	-	+	fészkelő
113.	Turdus philomelos Brehm 1831	-	+	
114.	Turdus merula L. 1758	+	+	
115.	Aegithalos caudatus L. 1758	+	+	
116.	Parus major L. 1758	+	+	
117.	Parus caeruleus L. 1758	+	+	
118.	Emberiza calandra L. 1758	-	+	fészkelő
119.	Emberiza citrinella L. 1758	+	+	
120.	Emberiza schoeniculus L. 1758	-	+	fészkelő
121.	Carduelis chloris (L.) 1758	-	+	
122.	Carduelis carduelis (L.) 1758	+	+	
123.	Carduelis cannabina (L.) 1758	-	+	
124.	Passer domesticus (L.) 1758	+	+	
125.	Passer montanus (L.) 1758	+	+	fészkelő
126.	Sturnus vulgaris L. 1758	+	+	
127.	Oriolus oriolus (L.) 1758	+	+	
128.	Garrulus glandarius (L.) 1758	+	-	
129.	Pica pica (L.) 1758	+	+	fészkelő
130.	Corvus monedula (L.) 1758	+	+	
131.	Corvus frugilegus L. 1758	+	+	
132.	Corvus corone cornix L. 1758	+	+	fészkelő
133.	Corvus corax L. 1758	+	+	fészkelő
134.	Otis tarda L. 1758	+	-	
135.	Burhinus oedicnemus (L.) 1758	+	-	

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1. ábra. A homoródszentpáli sós tó tavasszal

2. ábra. Hím sárgabillegető a fészkénél

[Erdélyi Magyar Adatbank]

3. ábra. Hím kucsmás billegető a fészkénél

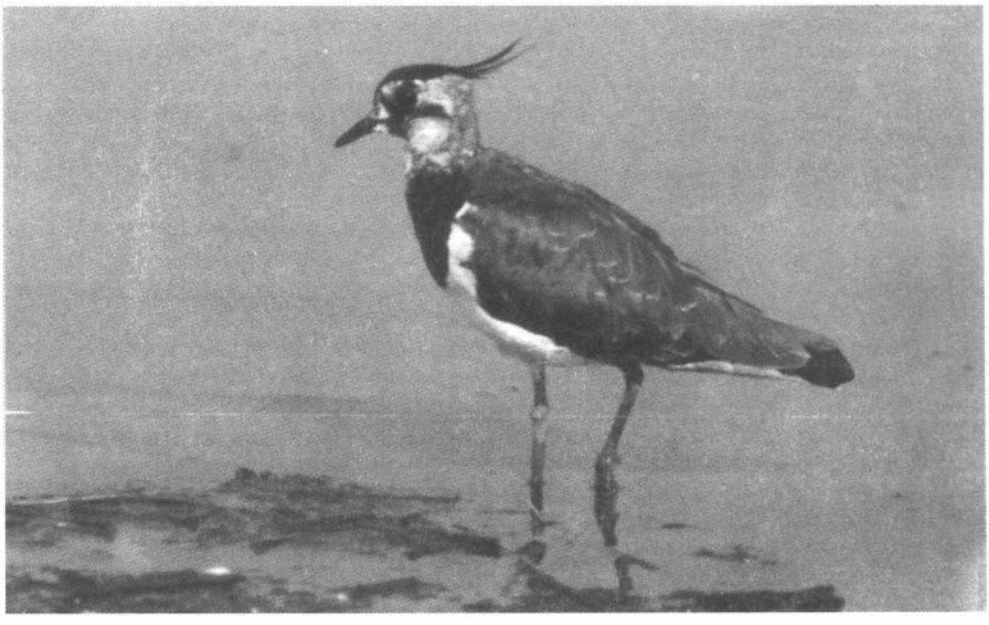

4. ábra. Bíbic

[Erdélyi Magyar Adatbank]

5. ábra. Nászruhás havasi partfutó

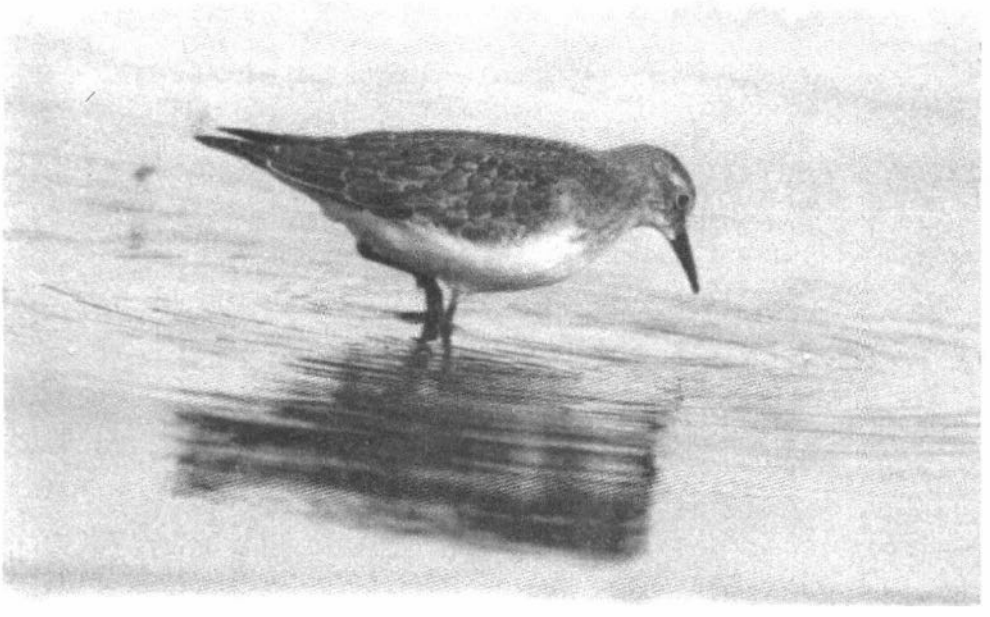

6. ábra. Temmincki partfutója

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A RÉGMÚLT EMLÉKEIBŐL

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BARANGOLÁS A KÉT HOMORÓD MENTE MÚLTJÁBAN

A TÁJ TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA

Ferenczi István

Erdélynek a Hargita hajdani tűzhányóvonulatától, no meg a Persány-hegység (már belső kárpáti része) északi szárnyától közvetlenül nyugatra fekvő, szegélyjellegű tája, a két Homoród mente mind a természet-, mind a tágabban értelmezett társadalomtudományok tekintetében meglehetősen bejáratlan, kikutatatlan, azaz ismeretlen. Távol feküdvén a múlt nevezetesebb tudományos tűzhelyeitől – szinte azt mondhatnám – kiesett a tudományos érdeklődés fénynyalábjából. Pedig a szóban forgó vidék sokoldalú kutatása hálás, sőt, gyümölcsöző feladat lenne a legkülönfélébb tudományszakok művelőinek. Ha kevesen is vizsgálódtak az írásom keretében több, egymást váltott, hosszú-hosszú időszakokon keresztül lakott, futólag megvizsgált területen, néhány többé-kevésbé jelentős, bátor kezdeményezés eredményei mégis megérdemlik a figyelmet. Tájegységünk sok mindenre figyelő, rendszeres, aprólékos, kisebb-nagyobb hitelesítő régészeti ásatással való kikutatása azonban – sajnos – sokáig várat még magára. Ez magyarázza rövidke összefoglalóm ideiglenes, vázlatos természetét. Nagyon távol állok a minden „színárnyalatot" a festékkeverő lapra ecsetelésének lehetőségétől. Az alábbiakban vázolt kép mindenesetre hiányos, tökéletlen. Új, teljes, vagy éppen „végleges" tanulmány megírásához fölöttébb hosszadalmas, kitartó, körültekintő fáradozásra lesz még szükség...

A szelíd dombok között folydogáló Homoródok bájos, kies mellékének korai vizsgálói sorából az udvarhelyszéki származású, lelkes székely hazafi, báró Orbán Balázs fejjel magaslik ki, korát messze meghaladó, kései nemzedékeknek is utat s irányt mutató, áldozatos, magát is nemegyszer szinte meghaladó tevékenységével. Élete egyik legnevezetesebb műve, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*,[1] avult nyelvezete ellenére ma is lelkesítő, élvezetes, hazafiasságra nevelő, azonkívül számottevő tudományos ismeretet tartalmazó, azóta már romlásnak indult, sőt, éppenséggel megsemmisült, sok értékes történelmi és természeti emlékünk hiteles, de egyben korántsem száraz, hanem éppen megkapón érdekes, sőt, nem egy ízben egyenesen lebilincselő leírását, képét hagyományozta későbbi utódokra, nemzedékekre. Méltatása azonban nem tartozik, nem tartozhatik pillanatnyi feladataimhoz.

Hozzá hasonló, részben az ő nyomdokain haladó kezdeményezés fűződik (Binder) Bányai János nevéhez.[2] A két világháború között is sanyarú kisebbségi élet kedvezőtlen viszonyai ellenére, újabb és újabb nehézségei, gáncsoskodásai közepette is fölismerte, világosan látta a nagy feladatot: minden rendelkezésre állott erővel, annak összefogásával, minden, a Székelyföld oly változatos kérdéscsoportjai felől csak valamennyire is érdeklődő, kutatószámba vehető értelmiségi bevonásával, végre meg kell kezdeni a legkülönbözőbb tudományágak területén a lehetőleg mélyreható, szabatos adatgyűjtést az áhított nagy feladat, Székelyföld sokoldalú, teljes, sőt, kimerítő, többkötetes bemutatásához. Az egyre-másra fölbukkant, tetemes, előre nem látott, még csak sejteni se sejtett akadályok ellenére, nagy anyagi nehézségek árán ugyan, de az összegyűjtött adatok közlési lehetőségének megteremtése érdekében sikerült létrehoznia Székelyföld csaknem másfél évtizedet megért folyóiratát: a *Székelység*et (1931–1944). A lapban közölt írások tudományos színvonala

[Erdélyi Magyar Adatbank]

egyenlőtlen volt, amiért több ízben – ugyan néha indokolatlanul – bírálatok érték a szerkesztőt. Az akkori viszonyok között, csekély anyagi támogatással, a közlés megindulása volt a fő, e tekintetben pedig Bányai János érdemei elvitathatatlanok.

Az említett két lelkes székelyföldi kutató csaknem minden, korukban főbbnek tekintett tudományágat számba vevő és számon tartott működése mellett természetesen mások is foglalkoztak a Hargita délnyugati része különböző tudományos – vizsgálódásunk tárgyához közelítve –, elsősorban történelmi kérdéseinek boncolgatásával. Ezek azonban jelentéktelenebb részleteredményeknél nem nagyon jutottak tovább. Állításom talán furcsának, sőt, indokolatlannak tűnhetik, különösen, ha Jakab Elek és Szádeczky Lajos *Udvarhely megye története a legrégibb időktől 1849-ig* című, Budapesten 1901-ben megjelent, közös kötetére gondolunk. Sajnos e munka, főképpen annak Jakabtól összeállított első része – minden becse ellenére – már írása időszaka, a századforduló tudományos követelményeinek, szintjének, elvárásainak sem felelt meg egészében, nem beszélve természetesen a mai kívánalmakról. A mű első része a nem szakember száraz, igénytelen, adatfölsorolásos közlése mellett (és ellenére) nem is kínál megfelelő, teljes, de árnyalt képet az akkori Udvarhely megye természeti viszonyairól. Inkább betűrendes szakmai ismerettárba (lexikonba) illenék. Pedig a természeti viszonyok alapos tudása a kötet anyaga megfelelő helyeire való beillesztése révén, még keletkezése haladottabb földrajzi szemlélete szintjén is, több-kevesebb helyi jelenség, időben és térben lejátszódott helyi folyamat, eseménysorozat, sőt, bizonyos mértékig a helyi közösségi fejlődés is természetesebb, a hajdani valóságot jobban megközelítő magyarázathoz jutott volna.

A szóban forgó könyv második, „kezdő-történeti" része nagyon „krónikaízű", már a kor tudományos kutatási-szemléleti színvonala mögött messze elmaradó fejezeteket tartalmaz. Udvarhely megye történetét a „hunn királyság" történetével kezdeni, Székelyföld mindenkori népe történetének őskorát a föltétlenül hamisítványnak tekintendő,[3] ún. *Csíki székely krónikához* kötni mindenben megfelelt a kor divatos, délibábos, regényes, székelyföldi „történelemszemléletének", de nem felelhetett meg a már akkor ismert hiteles történeti adatoknak, a hajdani valós állapotoknak. A sajnos nagy olvasottságnak, közkedveltségnek örvendett munka Székelyföld akkori vezetőrétege „szája ízének", érdekeinek megfelelőleg készült. Éppen ezért nem volt tekintettel az akkoriban már rendelkezésre állott adatokból kihámozható, a valóságost legjobban megközelítő történelmi igazságra, nem törekedett történelmi hűségre.

Nagyon jellemzően, Jakab csupán a 375. évi Volga-melléki emlékezetes hun támadástól számította[4] a múltbeli Udvarhely vármegye történetét, mintha azelőtt jó évezredekkel, vagy éppen évtízezredekkel nem pergett volna közösségi élet ott, az említett évet messze megelőzött ködös múltban. Pedig ő is tudott jóval korábbi időszakok emlékeiről,[5] csak fejezetei megfogalmazásakor nem tartotta érdemesnek megemlíteni. A tőle ismert régészeti emlékekről beszélve viszont megbocsáthatatlan tájékozatlanságot, járatlanságot árul el, noha monográfiarészének 1893. évi megfogalmazásakor már rendelkezésére állt több értékes, a kor erdélyi tudományos színvonalán mozgó régészeti anyaggyűjtemény (repertórium), sőt, már egy-két figyelemre méltó összefoglalás is.[6] A régészeti emlékek sorába tartozó várakat még Kőváry László kezdetleges modorában és adatainak[7] egyszerű átvételével, sokszor a néphagyomány mesés köntösébe öltöztetve, de az igazságtól nagyon messze tartva tárgyalja, jóllehet legnagyobb részüknek – mint az más székelyek lakta vidéken is kiderült[8] – alig van vagy éppenséggel semmi köze az (idegen) erősséget földjükön nem tűrt székelyekhez.

De későbbi, 13–14. századi „talajon" járva se kíséreli meg Udvarhely megye településfolyamatának fölvázolását. Nem is teheti meg, hiszen a tőle hiteles forrásként kezelt *Csíki székely krónika* miatt éppen ezzel, az egyik legizgalmasabb időszakkal kapcsolatban egyáltalán föl sem merülhetett ez a kérdés. Ám a Jakab írta kötetrész további mondanivalói is nagyon egyoldalúak, általánosságban csak az eseménytörténet fölvázolására törekednek.

Természetesen nem feladatom eme, a néhai Udvarhely megye „történetét tárgyaló", szinte mind a mai napig legteljesebbnek mondható történeti mű hiányosságainak a bemutatása. Nem szándék-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szom egészében és részleteiben alaposabban bírálni. E helyütt csupán arra szeretnék figyelmeztetni: végre rá kellene térnünk a székelység és (jelenlegi) hazája történetének túlzásoktól mentes, elfogulatlan, az egyszerű, sokszor csekély értékűnek tűnő adatokra támaszkodó, hamis állításoktól óvakodó, elfogulatlan bemutatására és a hajdani valósághoz legközelebb vivő, leghívebb ábrázolására! E feladatkitűzés és -vállalás keretében a régészeti kutatások eredményeinek jelentékenyen megnövekszik a szerepe, akár ős-, akár ó-, akár középkoriakról essék szó. A régészethelyrajzi adatok gondos csoportosításával, a lelőhelyek lehető legteljesebb föl- és kikutatásával, a hajdani települések szabatos számbavételével óriási anyagra tehetünk szert, s erre támaszkodva bátrabban foghatunk a szorgos, lelkiismeretes tanulmányozást érdemlő, területünk tágabban értelmezett ős-, ó- és kora középkori története, betelepülése, tehát az idevalósi székelyek betelepülése kérdéséhez is.

Az (erdélyi) Homoródok melléke eddig összegyűlt, korok szerint azonban korántsem hézagtalan régészeti ismeretanyagának elsősorban a szakirodalmi adatok, kisebb mértékben néhány gyűjtemény anyagának az áttekintése alapján e tanulmányomban[9] településtörténeti és -földrajzi szemlélettel[10] veszem számba a táj településeinek koronkénti változásait, egyéni létünk tartamához képest szinte mérhetetlenül hosszú időn keresztül itt élt kisebb-nagyobb közösségeknek a területünk különböző méretű részeinek meghódításáért, birtokba vételéért vívott lankadatlan küzdelme lüktetését, az első embercsoportok biztos szállásolásától kezdve szinte az első okleveles adatok koráig. Világosan látom az elém meredő feladat nehézségeit, korlátjaimat. Jól tudom: nem oldhatom meg a kérdéseket hibátlanul, tévedésektől mentesen, tökéletesen s teljesen, de – remélni szeretném – e rövid írásommal is hozzájárulhatok valamicskével Székelyföldünk társadalomtörténete egyes kérdéseinek megvilágításához. Vállalkozásom más tekintetben is érdekesnek, tanulságosnak bizonyulhat. Máskor már foglalkoztam az Erdélyi-medence északnyugati és nyugati szegélyterületeinek hasonló kérdéseivel.[11] Az azokhoz fűződő tanulmányaimban leszűrt megfigyelések, eredmények alapján most a két, a keleti és a nyugati peremvidék településtörténeti sajátosságainak eltérő voltára, vagy ellenkezőleg, hasonlóságára, sőt, azonosságaira támaszkodva, szélesebb keretben következtethetek bizonyos tanulságokra, még ha – helyszűke miatt – ezekre pillanatnyilag nem is térhetek ki bővebben.

Természeti viszonyok

A természeti-földrajzi helyzet hosszadalmasabb kifejtése helyett mindössze az alábbiakra szeretnék röviden figyelmeztetni. A (nyugati) Nagy-Homoród meg a (keleti) Kis-Homoród a (középső) Hargita-tömb óriás tűzhányóüstjének (kalderájának) fenyves takarta délnyugati lejtőszakaszán buzgó forrásokból kifolyó erek egymásba szakadásával születik. Legnyugatibb ága Rákos-Homoród néven (az 1899. évi kiadású, *Oláhfalu und Csík-Szereda Zone 20 Col. XXXIII*, 1:75 000 léptékű, fekete-fehér osztrák–magyar térképlapon névtelen) az 1571-es magaslat meg az 1343 méteres Potyonbükk (!), illetőleg a tűzhányóüstből szorulaton kifolyó Vargyas vize völgye fölé meredek lejtővel emelkedő, 1356 méteres magasságú Oltár-kő közötti, lapos hegyhátból fakad. Jelentősebb bal oldali mellékvize a Potyondbükkből és Oltár-kőből eredő Szenes-Homoród. Az említett oldalakról lefutó vizek az évtízezredek vagy éppen -százezredek folyamán keletkezett robbanásokkor tengerbe dobált, több száz méter vastagságúvá dagadt tengerfenékre, ma terjedelmes fennsíkra érve, immár kisebb sietséggel s nagyjából délnek folydogálnak.

A Bo(r)zlik (886 m), valamint az ún. Homoródi-tető (807 m) széles hátságától elválasztott Kis-Homoród viszont az Oltár-kő nyugati és délnyugati lejtőjén fakadó források ereiből táplálkozik. További ágai erednek a Csihányos (1211 m), a Falbükk (1109 m), azután a Szénaság köve (1109 m)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

nevű magaslat oldalából. Legjelentékenyebb mellékvize a Csihányos oldalán lecsörgedező Gyepű-patak. E két jelentősebb mellékvíz Kápolnás(oláh)falu belterületén folyik össze, s innen viszonylag csekélyebb eséssel csörgedezik a szentkeresztbányai vasgyár alatti Lobogófürdőig: Székelyfüredig. A Nagy-Homoród a homoródfürdői kápolnától nagyjában Homoródkeményfalváig nyúló, tizenkét-tizenhárom kilométernyire becsülhető, a Kis-Homoród pedig a Lobogófürdő–Lövéte közötti, hat-hét kilométer hosszú völgyszorulaton siet le az Erdélyi-medence egyre inkább tájképet alkotó, kései keletkezésű üledékes rétegei alkotta dombok közé. A Nagy-Homoród a Cekend-tető (790 m), a Nyíres-tető (855 m) s az immár Székelyudvarhelyre letekintő Nagyhalom (892 m), továbbá a Szarka-kő (886 m), valamint az ebből az északkelet–délnyugati irányú fennsíkmaradványból délre ágazó Nagyvész-tető–Vadjáró-tető (810 m), továbbá a Térbükk-tető (837 m), Pokolláz (877 m), Kuknos-tető (860 m), Domokos-hegy (835 m) terjengős fennsíkrésze, a Kis-Homoród pedig az előbbi, valamint a Csere-bérc (871 m), Bánya-hegy (857 m), Árpaszem-tető (875 m) északról dél felé irányuló fennsíksávja közén, a hátráló visszavágódás következtében völgyszorulatban siet a Homoród mente alacsonyabb, szelídebb domborzatú tájrészei felé. Homoródalmástól kezdve – a Kis-Homoród keleti, bal partja fölötti szakaszon – a Persány-hegység gyűrődéses, eléggé bonyolult földtani szerkezetű, már kárpáti-jellegű vonulata bukkan elő a Hargita hosszan tartott tűzhányótevékenysége folyamán fölhalmozódott takarója alól és folytatódik Kőhalom közeléig, az Alsórákosi-szorosig, helyesebben a (már egyesült) Homoród Oltba torkollásának közeléig. A Homoródkeményfalvától, illetőleg Lövététől (vagy inkább Homoródalmástól) kezdve – a nagyjában egyközű – Nagy- és Kis-Homoród azután immár végig az Erdélyi-medence kevésbé tagolt dombvidékén kanyarog. Homoródkeményfalva és Abásfalva között emelkedik a 836 méter magas Várhegy, a tanulmányom tárgyát adó tájegység egyetlen nagyobb őskori erősségét hordozó magaslat, a nagy fennsík délre ékülő nyúlványa.

A Hargita középső, legnagyobb tűzhányóüstjének nyugati-délnyugati oldalán, eredetileg minden bizonnyal „záporpatakként" (barrancóként) kialakult felső szakaszaitól eltekintve, a Homoródok két, megközelítőleg háromszáz méteres szintkülönbségű terepalakulaton folynak. A felső szint vízválasztó hátságai – különösen nyugatra, a már a Nagy-Küküllő vízrendszeréhez tartozó Nagy- és Kis-Fenyéd vize felé – nagyon laposak, egészen alacsonyak. (Ha szükség lett volna ilyesmire – mint az Kápolnás-, illetőleg Szentegyházasfalu esetében a múltban gyakorta megtörtént, sőt, torzsalkodáshoz, illetőleg perre vezetett –, nyugodtan átvezethették volna egyik vizét a másik medrébe.) Ennek számottevő a településtörténeti, -földrajzi következménye, mert a Homoród mente két „tereplépcsőjének" szintkülönbsége nem lebecsülhető mértékben járult hozzá a két térszín benépesedésének folyamatbeli különbségéhez, a folyamat szakaszosságához, e szakaszok időeltolódásához, egyúttal a felső szint kora középkori vonalas (lineáris) védelmi elemeinek a létrejöttéhez. A magasabb szinttel járó zordabb éghajlati viszonyok települést akadályozó hatása mellett – és ennek egyenes következményeként – a ma is élő települések, talán szándékosan, a fennsíknak a Hargita középső tömbjétől délre (a Kis-Homoród meg a Vargyas mellékére telepített két Oláhfalun kívül) csak a völgyek többé-kevésbé lakhatóbb, lakályosabb, ki-kiszélesedő szakaszaiban jöttek létre.

A két Homoród különben az azonos nevű, nemrégen még szász lakosságú, erődtemplomos község területén egyesül s rövid futás után (Szász)Ugrával és Olthévízzel szemben siet a – sarkantyúhoz hasonló – Turzsoni-hegyet Mátéfalva, Datk (hajdan Doboka) és Olthévíz között megkerülő, itt már tekintélyes vízhozamú Oltba. Míg a felső völgy legmagasabb részét fenyvesek, a fennsíkot vegyesen fenyvesek és bükkösök borították. Az éghajlati megfordulásos (inverziós) jelenségek miatt a fenyő szokásos alsó határánál jóval mélyebbre nyúlik a lombos erdők övezetébe. A vízrajzi tekintetben középszakasz-jellegű, alsóbb völgyületüket hajdanában nyílt, uralkodó tölggyel vegyes lombhullató erdőségek környezték. A völgyek alján égeres-fűzes, gazdag aljnövényzetű szegélyerdők díszlettek.[12]

A táj kincseinek legjelentősebbikeként az ún. diapírövezet Homoródszentmártonban, Homoródszentpálon és Lövétén külszínre bukkanó sótömzsét, valamint a Hargita alji ásványvíz-, borvízforrá-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

sokat említhetem. (A kaolin az írásomban érintett korokban még nem játszott szerepet.) A hargitai tűzhányómüködés utótermékeként említett opállerakódások (féldrága) magköveit pattintott kőszerszámok készítésére használták.[13] I. Mac szerint az Olthévíz–Homoródi-medence jellegzetes Kárpát alji (hegyalji) medencécske, a nála sokkal terjedelmesebb Erdélyi-medence peremi tájegységet adó részlete, a folyóvizeket kísérő, árvíztől mentes, letelepedésre csábító, lépcsőzetesen egymás fölé emelkedő padokkal (teraszokkal). A Homoródi-medence alsó részének nyugati szegélye fölé emelkedik egy-két, a kutatók néhányától (belső) „előkárpátinak" vélt tekintélyes magaslat, például a környezetéből erősen kiemelkedő 854 méteres, mindenfelé messzi kilátást engedélyező, örökösen szélfújta ormú bágyi Vár-hegy. Mások szerint a medenceszegélyi boltozat vagy antiklinálisvonulat maradványa. A részben a földtani szerkezethez is alkalmazkodó, hosszúkásan kialakult Homoród mente (vízrajzi medence) a Persány-hegység alacsony (a Merke-tető 1003 m), nem túl széles vonulatához „simul", azt követi. Sovány határú szántóföldjei nem egy ízben a köves hegyoldalakra vagy azok lapályosabb „vállaira" ültek, mint azt Bágy esetében is tapasztalhatjuk. A környező dombok magassága általában 500–600 méter között változik. Jó részükről mára már letarolták az erdőket, felületük nagy része immár hitvány legelővé, kaszálóvá változott. A termőföld romlása – egyelőre – sajnos megállíthatatlan folyamat.

A szegélyi diapírövezet sóelőfordulásai a Nagy-Homoród Homoródszentmárton alatti, tekintélyesen kiszélesedő völgytalpán sós talajú, fátlan-cserjétlen részek kialakulásához vezettek. A Homoród mente alsó része csapadékban különben is eléggé szűkölködő terület. Csak a nyugatról, északnyugatról érkező, vízgőzben dúsabb, tengeri eredetű légtömegek hoznak bővebb csapadékot, azt is főleg a fennsíkra, illetőleg a Persány-hegység északi szárnyára való kényszerű fölszállásukkor hullajtják ki.

A Homoród mente benépesülése

Csiszolatlan és középső kőkor

A barlangtalan-odútlan Homoród mentéről – egyelőre – nem tudunk csiszolatlan kőkori (idegen szóval: paleolitikus) lelőhelyekről, noha a nagyon közel eső, de már a Vargyas vízvidékéhez tartozó Homoródalmási-szoros nevezett képződményeiben szép számmal akadnak ilyen, nagyon ősi régészeti maradványok.[14] (Döntő többségük, a mai közigazgatási beosztás szerint, Vargyas község határába, más szóval a korábbi Udvarhely megyét fölváltó Kovászna megye területére esik. Tárgyalásuk nem tartozik pillanatnyi feladataim közé.)

Az utolsó, IV. würm eljegesedés utolsó lehülési időszakának (ún. stadiálisának) elmúltával a hajdan évtízezredeken keresztül évhosszat hófödte Hargita lapos tetőiről nyaranta már eltakarodott a hósapka, kopár területté vált, s idővel a sziklahavasi növénytakaró lepte be. A lassan-lassan fölmelegedett éghajlat hatására délnyugat felől előnyomuló, régi birtokaikat visszahódítani törekedett növényszövetkezetek kiszorították a Homoród mente alsóbb részének jégkorszaki fenyveseit. Először a bükkös-, majd mögöttük a jóval nyíltabb tölgyesszövetkezetek nyomultak a hajdani fenyvesrengetegek helyére, amazok, hovatovább egyre keletebbre – s egyúttal – magasabbra: a Hargita-fennsíkra, majd végül – kevés kivétellel – általában csupán a legmagasabb, az 1200–1300 méter fölé emelkedő hegységre szorultak össze. Ez a folyamat – szinte észrevehetetlenül – ma is tart.

Az erdőszövetkezetek fokozatos kicserélődése, a bükkösök, nyomukban a tölgyesek előnyomulása idejével nagyjában egyező, több évezrednyi hosszúságú, ún. középső kőkorszakból

[Erdélyi Magyar Adatbank]

(mezolitikumból) sem rendelkezünk biztos régészeti leletekkel. Mai tudásunk szerint tájunk a későbbiek folyamán is meglehetősen lassan és eléggé későre népesedhetett be, legalábbis a régészeti lelőhelyek alapján ma még nem mondhatok mást, hiszen – sajnos – fájdalmasan hiányoznak a minden talpalatnyi földet bejáró régészethelyrajzi kutatások eredményei.

Újabb kőkor

Az újabb kőkor „honfoglalói" már az előbb vázolt, kialakult növényszövetkezeti állapotba illeszkedtek, a magassági emeleteknek megfelelő sávokban. Akkoriban természetesen szinte egész tájunkat megszakítatlan, háborítatlan rengetegek fedték, a mainál sokkal gazdagabb állatvilágukkal. Az Olt felé lejtő, alacsonyabb részeken nyílt, lombos erdők, gazdagabb aljnövényzettel és vadállománnyal, a Hargita felé eső, magasabb szinteken fokozatosan szegényedő aljnövényzettel és viszonylag kevesebb állatfajjal. A lejtőket, dombosabb felületeket szárazabb, velük szemben a nagy Hargita-fennsík lefolyástalanabb részeit, valamint egyes „elaggott" folyóvölgy-szakaszokat mocsaras rengetegek díszítették, terjedelmes növényalakzatokkal (hidrofil formációkkal), szfagnétumos és mohos réti lápokkal.[15]

Tájunknak az újabb kőkor folyamán való benépesülési folyamata az új, szakszerű, mindenre kiterjedő, aprólékos terepkutatások megindításáig, egyelőre, meglehetősen homályos. Azt se tudjuk: vajon a középső kőkori, fölöttébb gyér népesség (ha ugyan egyáltalán tartózkodott ilyesmi választott területünkön) anyagi és szellemi-műveltségi fejlődése hozta-e létre az itteni újabb kőkori régészeti műveltséget (műveltségeket?) az egyetemes erdélyi fejlődés keretében, vagy pedig – sokkal hihetőbben – Erdély, sőt, más országrész területéről, a Hargita gátján át, az Olt, esetleg a Nagy-Küküllő völgyén hegymenet terjeszkedett közösségek föltehető előnyomulási iránya miatt – nagyjából – délnyugat felől jövet népesítették be a Homoród mentét. Mai ismereteink alapján ítélve inkább ezt az utóbbi föltevést tartom valószínűnek. A végső szót természetesen csak alapos terepkutatások, jövendő, rendszeres régészeti föltárások nyomán lesz majd kimondható.

Ma csupán a két Homoród egyesülése mellé települt Homoród község közepétől északnyugatra emelkedő Sand-berg (632 m) tetősíkján kialakult, meghatározatlan régészeti műveltségű településről van hírünk, ha ugyan nem tévedés, hiszen az ilyen magaslati települések mindenekelőtt a következő, Kolozskorpád alsó (I.) rétegéből kikerült, rézkori régészeti anyaggal jellemezhetők, ez pedig a rézkor i. e. 19–18. századhoz köthető második felére utalna. Innen mindenesetre valóban kőkori, „kaptafa alakú" kőbalta, pattintgatott vulkániüveg-, obszidiántárgyak kerültek elő.[16] A következő két lelőhely a mélyen a fennsík délnyugati részébe vágódott Gyepes-patak messze oldalt eső, szűk, kanyargós völgyében fekvő Gyepes és Homoródremete határa. E falvak területéről két, újabb kőkorinak vélt, de szerintem inkább a réz-, sőt – esetleg – már a bronzkorba utalható csiszolt felületű, hengeres fúrású kőbaltácska jutott a székelykeresztúri múzeum gyűjteményébe.[17] Eddigi ismereteim alapján talán elmondhatom: egy ideig a Persány-hegység északi szárnya kínálhatta a tágabban értelmezett ún. közép-erdélyi festettagyag-művességű műveltség meg az erősdi műveltség közösségei településterületének választósávját. Noha területünk – egyelőre? – szerfölött kevés újabb kőkori települést mondhat magáénak, mégis le kell szögeznem valamit: Erdély-szerte végeredményben az újabb kőkorban indult meg a természetes tájnak művelt tájjá átalakulási folyamata, s a gyarapodott számú közösségek terjeszkedésével a természet „háztartása", erői csökkenő szerepet kezdettek betölteni a közösségek ugyan észrevehetetlenül lassan, de megállíthatatlanul növekedett erőivel szemben. Az eszközök lassú, de szinte gátolhatatlan tökéletesedése tette lehetővé ezt a sokoldalú térnyerést. Az újabb kőkor számos nevezetes találmánya s ezek következményeképpen több új foglalkozási ág könnyítette mind az egyének, mind a közösségek mindennapos, küzdelmes életét.

Réz- és bronzkor

A Homoród mentétől nyugatra szállásolt „közép-erdélyi festettagyag-művesség" közösségei, de az erősdi műveltség hordozói is ismerték már az első, hasznosítható fémeket: az aranyat meg a rezet. A könnyebben kivonható, alakítható rézércekben akkoriban még gazdagabb Erdély társadalmi csoportjai a lassan fejlődött rézművesség előállította szerszámok használatba kerülésének idejétől számottevően fejlődtek. A rézszerszámok alkalmazása természetesen nem szorította ki egyik napról a másikra a kőeszközöket. A rézcsákányok, -balták, sőt, az azonos bronzszerszámok mellett bizony még évszázadokon keresztül jelentős volt a kőeszközök szerepe is. A termésréz, majd a rézércek tulajdonságainak megismerése, használatbavétele, azután a fémszerszámok egyre nagyobb mérvű elterjedése újabb és újabb területsávoknak az erdőktől való elhódítását tette lehetővé. Noha Erdély más, főként középső vidékein, az újabb kőkori műveltségek hajdani virágzási területein, a fémkorszak kezdetén meglehetősen jelentős fejlődés tapasztalható, mind egyes kézművességi ágak, mind a földművelés, mind a korábban kezdődött csereforgalom kialakulása és tovább élénkülése területén, vidékünk – mindenekelőtt talán peremi helyzete, no meg rézércekben való szegénysége miatt – ebben a több évszázadra rúgó korban nem játszott különösebben nevezetes szerepet. Ennek tulajdoníthatón a Homoródok mente eléggé szűkölködik rézkori leletekben, főként pedig akkori települések nyomaiban. Ez magában is eléggé föltűnő jelenség, különösen akkor, ha az itteni helyzetet – az eddigi kutatások alapján – a nyugat-erdélyi réz- és bronzkori települési viszonyokhoz hasonlítjuk, hiszen ott szinte „hemzsegnek" az egykorú szálláshelyek. A rézkoriaknak ítélhető szórványos leletek száma alapján vélekedve – első pillantásra – a táj itt is, mégis szinte „lakottabbnak" tűnik a mai állapotnál. Percig se szabad azonban megfeledkeznünk a kis lélekszámú, részben erdőégetéssel tisztásokat teremtett népesség állattenyésztő életéhez kapcsolódó, gyakori helyváltoztatásáról.

De még ha minden – mai szemmel nézve – szórványos lelőhelyet is egyenesen települési helynek nyilvánítanánk, akkor se haladná meg számottevően az előbbiek számát. Ám, hogy ne általánosságban beszéljek, hadd vegyem számba röviden a mai tudásanyag alapján körvonalazható helyzetet. Hegymenet haladva, elsőként a Homoród község határában szórványos leletként napvilágra jutott, csigavonalasan tekert, „pápaszemes" vörösréz kapcsot említhetem.[18] Fennebb, a Kis-Homoród völgyében fekvő Mirkvásár területén bukkant elő e korszak második feléből származó, nagyon jellegzetes eszköz: egy ún. kettős ellentétes élű rézcsákány,[19] Székelyzsomborról pedig Kolozskorpád I. jellegű, csiszolt kőbalta és „bányabükki jellegű" nyéllyukas rézbalta került a székelyudvarhelyi múzeumba.[20] Okland viszont rézkori kőfejsze lelőhelyeként ismeretes.[21]

A Nagy-Homoród völgyének hegyalji községe, Homoródszentmárton eddigi régészeti leletei, a Bánya nevű határrészből kő-rézkori (eneolitikus) homokkő tőr, a székelyudvarhelyi múzeumba jutott két kőfejszetöredék a Lókod-patakából, a vele egyetemben előkerült égetettagyagedény-töredékek[22] minden bizonnyal ekkori településre utalnak. A Gyepes-patak jobb oldali mellékvizének szűk völgyéből, Gyepes falu határából szintén szórványos leletek gazdagították a székelyudvarhelyi múzeum állományát. A Nagy-Homoród meg a Nagy-Küküllő vízválasztó nyerge melletti Kénos Köves-oldal nevű részéből 1965-ben a fennebb említett múzeumba vitt csiszolt kőfejszetöredék[23] bizonyítja az ember itteni rézkori tevékenységét. Végül, már a Hargita-fennsíkon, az egyik délnyugatra folyt lávaár végződésével szemben keletkezett Kápolnásfalu közelebbről megjelöletlen részéből gyűjtöttek településre valló rézkori edénytöredékeket.[24] Az eddigi régészeti maradványok, a Kolozskorpád alsó rétege hajdan Homoród menti, szállást gyakorta változtatgatott, a szárazabbá, melegebbé vált éghajlat miatt juh-, kecske- és szarvasmarhatartó közösségeinek rövidebb-hosszabb itt-tartózkodásáról tanúskodnak.[25] Érdekességképpen kell megjegyeznem, hogy a Barcaságban új „otthonra" talált brassó–csigahegyi (Glina III–Schneckenberg) műveltség hordozói – a jelek szerint – nem hágták át a Persány-hegység alacsony hágóit, nem „merészkedtek" a Homoródok tájára, hacsak a két Homoród lapos vízválasztóján, Homoródkarácsonyfalva–Homoródszentpál–Homo-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ródszentpéter–Homoródvárosfalva határán megfigyelt és nagyobbrészt – sajnos – hozzá nem értőtől megásott, kisméretű sírhalmok nem e műveltség hajdani képviselőinek temetkezési maradványai. Ugyanez kérdezhető az 1983. évi kénosi ásatásomkor Ferenczi Gézával egyetemben fölfedezett, Homoródszentmártontól egyenesen északra, a Hargita-fennsík egyik végződésén észlelt huszonhárom, legalább alul kőborításos, tekintélyesebb nagyságú, a szakirodalomban mind ez ideig ismeretlen sírhalomcsoporttal kapcsolatban. E kérdés eldöntése – természetesen – szintén a mai, kezdetleges állapotot megszüntető, nagyon sok mindenre kiterjedő, alapos, részletes, jövendő kutatásokat, vizsgálódásokat követel.

A lelőhelyek, leletek futó fölsorolása után – összefoglalásként – az alábbi településtörténeti következtetésre juthatunk: Erdély más, különösen nyugati részeivel ellentétben a Homoród menti rézkori lelőhelyek száma nem növekedett túlságosan. Kimerítő, szabatos összehasonlító településtörténeti és -földrajzi kutatások eredményeit sanyarúan nélkülözve ez a jelenség ma még nem magyarázható kielégítően. Ha mindenképpen, mégis bővebb bizonyító anyag hiányában is véleményt kellene mondanom, legvalószínűbben talán úgy vélekedhetnék: minthogy a kutatás közelmúltbeli helyzete szerint is mind a kolozskorpádi település alsó rétege régészeti műveltségének csoportjai, mind a brassó–csigahegyi település műveltségének hordozói elsősorban és kiváltképpen állattartásból éltek, ezért magától értetődően inkább a legeltetésre alkalmasabb, akkoriban földművelésre csekély mértékben használt, egészen nyílt, mezőségi ligetes részeket, a valamivel zártabb tölgyesek még mindig ligetes övezetét keresték föl, csak azután kezdtek benyomulni az éghajlat egyre melegebbé s egyúttal szárazabbá válása miatt a még zártabb, magasabban fekvő bükkösbe. Szélesebb keretben tekintve a települések, illetőleg az azokat jelző lelőhelyek számának alakulása általánosságban nem tükrözi egyúttal a lakott területek szükségképpeni tágulását vagy – ellenkezőleg – zsugorodását.

Az ellenállóbb, keményebb bronz fölfedezése és egyre szélesebb körű alkalmazása csak fokozta az előző korral kapcsolatban röviden vázolt haladást. Az állattenyésztés fő életfenntartási ága mellett az immár állati erőn alapult ekés földművelés lassanként fölváltotta a kapás földművelést és a korszak végéről származó bronzsarlóleletek növekvő száma is a földművelés szélesedéséről, terebélyesedéséről tanúskodik. A kézművesség sok új ágának kialakulása egy időben, egyrészt a folyvást növekedett nyersanyagszükséglet, másrészt az állandósuló termésfeleslegek következtében megszületőben volt kereskedelem révén Erdély társadalmi csoportjai közvetett vagy közvetlen csereforgalom segítségével távoli területek törzseivel kerültek kapcsolatba. Az apajogú törzsi szervezetek – új, hatékonyabb szerszámok birtokosaiként – Erdély-szerte újabb jelentős erdőterületeket hódítottak el a rengetegektől, s az Erdélyi-medence akkoriban szinte minden művelhető részét „munkába fogták". E számottevő településtörténeti, település-földrajzi változás ellenére néhol megfigyelhető bizonyos vidékek fokozatos föladása, elnéptelenedése. Legtöbbször azonban az állattartással, vadászattal, gyűjtögetéssel kiegészített földművelésre is alkalmas, árvizektől védett részek maradtak a kicsiny, falusias települések hordozói.

A Nagy-Homoród völgyében Homoródderoc,[26] Városfalva[27] és Homoródszentmárton[28] említhető. Városfalva belterületétől körülbelül kétszáz méterre délnyugatra, a Hosszúhegy nevű, fordított gömbszelet idomú völgyecske szántásaiban jellegtelen, ám valószínűleg mégis a bronzkorba utalható edénytöredékek szedegethetők össze. 1. Homoródszentmárton határában, az előző korszakhoz fűződően már említett Bányánál, nem túlságosan terjedelmes felületen, hajdani településről árulkodó, kisebb-nagyobb, jellegtelen edénytöredékek szedegethetők a felszínről. Gyurmájuknál, égetésüknél fogva – esetleg – kora bronzkori településhez tartozó maradványoknak vélhetők. 2. Szintén Homoródszentmárton nyugati részében, a Lókod felé eső övezet Sós-árok, Mikola dombja nevű felületén ifj. Kerekes Sándor 1962-ben ásatás nélkül jellegtelen edénytöredékeket, fél csuprocskát, továbbá két égetett agyag orsógombot lelt s vitte a székelyudvarhelyi múzeumba. Valamennyi tárgy – nagy valószínűséggel – a bronzkorba keltezhető, noha jellegtelenségük miatt egy bizonyos műveltséghez nem köthetők. 3. Ugyancsak ifj. Kerekes Sándor bronzkori településről

[Erdélyi Magyar Adatbank]

árulkodó edénytöredékeket vitt a székelyudvarhelyi múzeumba az Abásfalvára átvezető földút melletti, a temető fölötti, fenyvessel fedett pad felületéről.

A Kis-Homoród völgyéből – egyelőre – csak annak az alsó részében fekvő Mirkvásár nevezetes régészeti leleteiről[29] tudok.

A bronzkor kései, Erdélyre jellemző, végső szakaszában (szakszóval a BD-ben) nálunk csökkent a települések száma. Ez a jelenség a kétségtelenül zavarosabb, mai szóval élve, a csekélyebb közbiztonságú évszázadok beköszöntéséhez fűzhető. A vagyonosok egymás után rejtették el féltett kincseiket. A Homoród mente lakosságának lélekszáma tetemesen megcsappanhatott. Megkezdődött tehát – a különben egész Erdélyre jellemző –, kisebb-nagyobb hullámzásokkal a római korig tartott elnéptelenedési folyamat.[30] A veszedelemtől rettegők tartós rejtőtevékenységéről vall a Homoród „torkolatánál" fekvő (Szász-)Ugra késő bronzkori, számos tárgyból, képpengékből, lándzsa- és nyílhegyekből, tőr- vagy kardmarkolatból, kardpengékből, bronzgyűrűkből és agyagműves termékekből állott, Steinberg hajdani kőhalmi régészeti gyűjteményét gyarapított ún. raktárlelet.[31] Ezzel szemben Homoród község határából mindmáig egyetlen késő bronzkori ruhakapcsoló tű (fibula) ismeretes a szakirodalomból.[32]

A Nagy-Homoród völgyéből eddig összesen a homoródaróci, egyenes élű bronzkardból, valamint az – állítólag – körötte körberakott harminc tokos-füles bronzbaltából állott, vallási szertartáshoz fűződőn (?) így elrejtett, nagyon érdekes raktárleletet,[33] a bágyi Vár-hegyen személyesen észlelt, Kolozskorpád II. rétegéből előkerült régészeti anyaggal azonos jellegű emlékekkel jelzett magaslati települést, továbbá Gyepesen szórványos leletként előbukkant, egyenes élű bronzkardból álló emlékére hivatkozhatom.[34] Alkalom adta terepbejárásaink folyamán a Kis-Homoród völgyében az alábbi, eddig ismeretlen, minden bizonnyal bronzkori településnyomokat sikerült fölfedeznünk.[35]

Az Okländ, illetőleg Homoródújfalu közelében, az 1957–1958. években, a Moldvába irányuló földgázvezeték árkának ásásakor, a Vargyas felé vezető megyei út Olá-patak völgyén húzódó egyik szakasza közelében Kolozskorpád II. rétegével azonos leletanyagú kunyhók maradványait semmisítették meg. 1970-ben – Kustaly-vári föltárásaink idején – az oklándi termelőszövetkezet szájvánjától (akkor még használt állatszállásától) néhány száz méternyire északra fekvő lelőhely fölkeresésekor a lakásmaradványoknak ugyan már „hűlt helyét" találtuk, de a székelyudvarhelyi múzeumba szállított, bőséges régészeti anyagot szedhettünk össze az immár betemetett vezeték földjéből. Figyelmeztetnem kell a lelőhely oldalvölgyben fekvő voltára!

Homoródkarácsonyfalvának a falu közepétől mintegy öt kilométerre keletre, a Persány-hegység északnyugati lejtőiről a Kis-Homoródba igyekvő egyik mellékvize völgyében van a Belmező nevezetű, meredek hegyoldal alatti lapályos rész. A „vakon" végződő, mély völgyecske Származány nevű, meredek hegyoldal alatti részén, a szántásban vastag falú, korongolatlan, jellegtelen, de többkevesebb bizonyossággal talán mégis a bronzkorba osztható edénytöredékeket gyűjtögethetni. A lelőhely a Származány lapos tetejű, pados magaslatán van, az arra csörgedező erecske medrétől nem nagy távolságra. A közvetlenül a hely fölé emelkedő, szintén lapos tetőn azonban – várakozásunk ellenére – sem bukkantunk semmi említésre méltó maradványra.

A leírtak értelmében mind az oklándi, mind a homoródkarácsonyfalvi településmaradványok egytől egyig a Kis-Homoród vízmennyiségét gyarapító, a Persány-hegység északi szárnya nyugati oldaláról lefutó, bal oldali mellékvizek többé-kevésbé védett mellékvölgyeiből váltak ismeretesekké. Anyaguk alapján – esetleg – a fővölgyben, annak arra alkalmas részein is nagyobb számú őskori település létében reménykedhetünk.

A törzsek vagyonszerzésért megindult torzsalkodásai, háborúskodásai, no meg egyes, újonnan föltűnt néptörzsek behatolása elől rejtették féltve őrzött kincseiket a földbe. Ezért semmiképpen nem csodálatra méltó az első, terjedelmesebb, nagyobb szabású földvárak létesítése. Ismereteim szerint a Homoród mentén mindössze egyetlen effajta erősség létesítésére került sor, ez pedig a Homoródalmástól északkeletre, a Hargita-fennsík egyik utolsó nyúlványának végződésén emelt Almás (vagy regényesebben Álmos) vára, a maga délnyugatra eső, hegynyakat átmetsző, védelmező, hármas árkával és töltésével.[36]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Kora vaskor

Kora vaskori településről ma még – egyelőre? – csupán egyetlenről van tudomásom. Ez Homoród-szentpál. A község közelebbről nem jelölt határrészéből kora vaskori régészeti anyag jutott a székelyudvarhelyi múzeum gyűjteményébe.[37]

Az „elkésett" késő bronzkor, illetőleg a kora vaskor folyamán – ma még nem tudni bizonyosan: a Bastian-féle Elementargedanke gondolatsorába illő helyi találmányok alapján-e, esetleg idegen földről érkezett „műszaki" újítási áramlatok hatására – az erdélyi őslakos törzsek lassan-lassan megismerkedtek a történelmet alakított új fémmel: a vassal. Olcsósága révén idővel „széles népi tömegekhez" jutott el, s fokozatosan átalakította anyagi műveltségüket. A bronzkorban megszokottnál jóval nagyobb arányban tértek át a vaseszközök, főleg a hatásosabb vasfegyverek használatára. A szerény műhelyekben már gyakorlott vasverők tevékenykedtek. A Persány-hegység északi szárnyától keletre fekvő Kormos–Lángos vízvidékének vasérceit (limonit, sziderit) talán már ettől az időszaktól kezdték volt kitermelni, bár e tekintetben manapság még semminemű biztos adattal nem rendelkezünk.

A kora vaskor utolsó (szaknyelven Hallstatt D-nek nevezett) szakaszában (úgy i. e. 600 táján) a mai Ukrajna középső vidékeiről, a Dnyeper középső folyása egyes mellékvizeinek (a Szula, Vorszkla, de főleg a Tyazmin) folyása menti síkságról földműves szkíták csoportjai költöztek Erdély – számukra legmegfelelőbbnek bizonyult földrajzi adottságú – ligetes-füves tájára: a Mezőségre, továbbá annak nyílt, lombos erdős határövezetébe. De – a régészeti emlékanyag alapján ítélve – szkíták szállásoltak a Háromszéki-medencében meg a Barcaságban, az Erdővidéket is beleértve. A szkíta lelőhelyek vallomása szerint e népesség közösségei lovas nagyállattartó életük miatt lehetőleg nem hatoltak be a peremi, zártabb tölgyesek, még kevésbé a bükkösök övezetébe. Minthogy sem a Nagy-Küküllő, sem a két Homoród felső folyása mentéről – egyelőre – nincs tudomásom kora vaskori leletekről (kivétel a Hallstatt B-be sorolható máréfalvi Máré vára[38]), föl kell tennem (szkíta hatásra?) e területeknek a kora vaskori elnéptelenedését. A Nagy-Küküllő-völgyből és a Homoród mentéről ismeretes lelőhelyek: Székelymuzsna csontvázas sírjaiból háromélű, szakás bronz nyílhegyek, bronztőrök (akinakai), bronz lándzsahegy és -gomb (az adatok azonban nem egészen biztosak[39]); Kőhalomról (Virágos-völgy, Blumenthal) napfényre jutott, jellegzetes, háromélű bronz nyílhegy;[40] (Szász-)Ugráról előkerült, szintén háromélű bronz nyílhegyek[41] – szerintem – inkább az Erdélyi-medencében szállásolt közösségektől a Barcasági-medence északi „öblébe", Erdővidékre átvezető közlekedési lehetőség szkíta kori használata mellett érvelnek. Utóbbit látszik bizonyítani az Alsórákosi-szoros egyik jobb oldali helye, a besenyő nevű Tepő alatt esetleg szintén sírokból kikerült (?), állítólag szkíta jellegű régiségek (többek között nyílhegyek) sora,[42] továbbá a Barót területén napvilágra bukkant, szintén háromélű bronz nyílhegy.[43] A Homoród mentén a szórványos szkíta emlékanyag lelőhelyeinek földrajzi helyzete alapján a következőképpen látom a kérdést. A szkíta kori lelőhelyek a Nagy-Küküllő völgyéből a két Homoród alsó folyása mentére, illetőleg az eddigi nézet szerint „járhatatlannak" tartott Alsórákosi-szoroson át Erdővidékre, azaz a Barcasági-medence északi nyúlványába vezető mellékvölgyek fölhasználásával kialakult útvonal irányát „nyomdokolják" ki félreérthetetlenül. Emiatt Bágy elszigetelt, nagyon szórványos, föltehetőleg vadászati cselekményhez kapcsolódó leletének alig tulajdoníthatok komolyabb településtörténeti, -földrajzi jelentőséget. Ez a joggal föltehetően kora vaskori útvonal, korábbi (s későbbi?) korok viszonyaitól eltérőleg, szinte hihetetlenül, az Olt-szoros akkor – úgy tűnik – járhatóbb (?), lovasoktól is használt (?), lehetőségét használhatták föl Belső-Erdélyből a Barcasági-, Háromszéki-medencébe telepedett, gyérebb szkíta népességgel való közlekedés biztosítására.[44]

Késő vaskor

A késő vaskorszakban sem változik sokat a helyzet. Eddig ismeretes régészeti lelőhelyek alapján ítélve az i. e. 4. század közepe táján nyugatról Erdély különböző vidékeire előnyomult kelták sem zavartak sok vizet. A távolabbi és közelebbi székelykeresztúri, kőhalmi, ürmösi szórványos leletek tanúsága szerint a szkítákhoz fűződően említett közlekedési lehetőség továbbra is „nyitva" maradhatott ugyan, ám a Homoród mentét nem szállotta meg ez a sajátos, ősi kentum nyelvet beszélt, Nyugat-Európából eddig hatolt népesség.

Még föltűnőbb a román kutatóktól egyhangúan az Al-Dunától északra fekvő területek bronzés kora vaskori alapfakosságának leszármazottjaként számon tartott dák népesség régészeti anyagának szinte teljes hiánya, területünk e korbeli lakatlansága! Mindössze egyetlen lelőhelyről: Homoródszentmártonból tudok[45] ott talált, de éppenséggel nem településre való régészeti anyagról. Nevezett község közelebbről jelöletlen határrészéből II. Philipposz (II. Fülöp) makedón uralkodó egy (vagy több) négydrachmás érméjéről, továbbá egyetlen thászoszi tetradrachmáról esik említés a 45. jegyzetben fölsorolt szakirodalmi jellegű tanulmányokban. Szakszerű régészeti ásatások el nem végeztéig megkockáztatott föltevés értelmében esetleg (!) a kora vagy a késő vaskorban is használhatták Almás vagy Álmos várát.[46]

Római kor

Mint ismeretes, a Marcus Ulpius Traianustól személyesen vezetett római hadsereg a 101–102. és 105–106. évi két háború tetemes vér- és anyagi veszteségei árán meghódította az utolsó dák uralkodó, Decebal országát. A dák állam szűkebben értelmezett területeiből Dacia néven új, császári tartományt szerveztek. A győztesek – többek között – egész Belső-Erdély területét megszállták, nagyjában a zárt bükkös övezet alsó szegélyéig. Így a Homoród mente is egészében (vagy csaknem egészében) római megszállás alá került. A másfél évszázadot meghaladott tartamú idegen uralom valószínűleg eléggé jelentékenyen megváltoztatta területünk arculatát is, különösen, ha ennek még a hódítást közvetlenül megelőzött törzsi társadalomra jellemző (patriarchális) viszonyaira gondolunk. Mindenütt évszázados tapasztalatokra visszatekintett, kialakult tervek alapján kibontakozott építőtevékenység indult meg. Ennek nyomán az ősiségből hagyományozódott, lassú-lassú változás, fejlődés bélyegeit viselt, szinte közösségektől háborítatlan táj egyhamar a peremtartományok jellegzetességeit magán hordozott kultúrtájjá alakult. E gyökeres változás arányait igazában csupán a római kori települések régészeti leletanyagának ismeretében mérhetjük föl. A következőkben – ha nem is minden apró-cseprő részletre kiterjedően, de mégis lehető szabatossággal – igyekszem számba venni a Homoród mente római kori emlékeit a településtörténeti kép fölvázolhatásáért. Már a kezdet kezdetén kívánatos leszögeznem valamit. Vidékünk Dacia tartomány határsávjának középső-keleti részéhez tartozott. A Homoródok vízgyűjtő területének a szakirodalomból ismeretes, csekély számú, legkeletibb római lelőhelyei csaknem mind katonai jellegűek, a Hargita-fennsík nyugati peremén vagy ahhoz nagyon közel feküsznek. Vegyük ezeket sorba.

A Homoród mente legjelentősebb római katonai létesítménye kétségtelenül a mai Homoródszentpál község számos épületétől, kertjétől fedett, különben szabályos, négyszögletes alaprajzú, lekerekített sarkú táborvár volt, az egyelőre megfejtetlen nevű N(umerus) M(aurorum) S(...) zászlóaljnyi legénységű segédcsapat (auxilia) állomáshelye, a Nagy-Homoród Várca-pataka nevű, bal oldali mellékvizétől keletre, nagyjában észak–déli irányban húzódó, alacsony, lapos, Béla bán várának nevezett padján kialakult polgári településsel egyetemben.[47]

A helyet ismerő tudván tudja: a Nagy-Homoród völgye itt erősen kiszélesedik. Ebből az „öblösödésből" Homoródkarácsonyfalva, illetőleg Okland felé vezető, ősrégi időktől használt úton

leghamarabb, legkisebb emelkedővel, legkönnyebben érhető el a Kis-Homoród keskenyebb völgye. Onnan tovább a Persány-hegység Rika erdejének nevezett északi szárnyán átvezetett régi, ma már használatlan úton jutni el Erdővidékre, Felsőrákosra. A másik irányból, a Nagy-Küküllő völgyéből pedig a Hargita-fennsík utolsó nyúlványai: a Szarka-kő (886 m) meg a kénosi Veres-mart (836 m) magaslatai előtt, tőlük nagyjában délnyugatra, az Árvátfalva–patakfalvi-völgyet Lókoddal, Homoródszentmártonnal összekötő, legkönnyebb közlekedési lehetőség, a kénosi nyereg kínálta a viszonylag kedvező átjutást. Ezek a természeti földrajzi adottságok, továbbá a székelyudvarhelyi és baróti (?) táborvár (castrum) – a római hadászati elveknek megfelelően – egy-egy nap leforgása alatt megtehető (gyalogos) menettávolságra követelte peremtáborvár telepítését a Nagy-Homoród völgyében. Az Alfred von Domaszewski-elvnek megfelelően a Nagy-Küküllő–Nagy-Homoród–Kormos–Lángos, továbbá a Baróti-víz–Olt-völgy találkozása közelében, a fennebb említett peremtáborvárak sorának (tárgyalásom folyamán középre vett) Homoród menti castrumhelye kijelölésekor – szerintem – éppen a homoródszentpáli jelentős völgykiszélesedésben összefutó természeti földrajzi előnyök ösztönös, de kiváló tapasztalati fölismerésére alapoztak, különös tekintettel a kínálkozó hadászati és közlekedés-földrajzi előnyökre. Mindezen felül jelentős lehetett a szerepe a római uralom egész tartama alatt fejtett, települést teremtett, felszíni sótömzsnek is. A helyzeti földrajzi erők (települést teremtő „energiák") tehát a helyi erőkkel gyarapodtak. A széles völgyszakaszban összefutott nagyon nevezetes utak határozták meg az – egyelőre – ismeretlen nevű ókori település helyét. (Ne feledkezzünk meg az éppen az olthévízi római táborhoz levezető Nagy-, majd egyesült Homoród menti útról sem!) Mindezen előnyök fölött nem siklódhatott el az e tekintetben is kitűnő érzékről tanúskodott magas beosztású („vezérkari") tiszteknek, esetleg a győzelem után még jó ideig, 107 őszéig a tartományban tartózkodott, kiválóan tehetséges uralkodónak, Marcus Ulpius Traianusnak szeme sem. A (jellegzetes népi fegyverzetet, fölszerelést hordó legénységű) numerust, zászlóaljnyi csapattestet befogadott római táborerődítmény meg a részben szorosan hozzáfűződött, részben a só fejtésével kapcsolatban kifejlődött polgári település a mai község északi részére terjedt ki. Mint az idézett szakirodalmi fölsorolásból is kitűnik: Orbán Balázs éles szeme fedezte föl a római erődítés körvonalait. A katonai és polgári település szabatos helyszíni rögzítése Paulovics István 1942. évi kelet-erdélyi terepbejárásához fűződik. A ma már földben rejtőző romok – általánosságban – az unitárius istenházától kezdődően a Várca-patak észak–déli irányú mederszakaszáig terjednek, a község épületei és belsőségei alatt. A castrum körfala körbefogja az istenházát, a lelkészi lakot, az iskola meg a községháza épületét. A ma már világossá vált, biztosan tudott nyomokon kívül korábban is a táborvár léte mellett szólt a N(umerus) M(aurorum) S(agittariorum?), a mór íjász (?) segédcsapattest kezdőbetűit viselő bélyegzőlenyomat is.[48]

Az egész középkor folyamán, de – sajnos – később is a táborerődnek, valamint a római kor egyéb kőépületeinek anyagát a községből ismeretes, jóval későbbi építmények (köztük a Homoródszentpéter felé eső, fájdalom, immár szintén romos Kornis-kastély) emelésére „termelték ki". A falusiak udvaraiban, házaikba építve ma is értékes emlékek (oszlopalakzatok, oszlopfejek, feliratos kőfaragványok, különböző alakú és méretű római téglák stb.) láthatók. 1846-ban, az unitárius templom építésekor meglehetősen mélyen bukkantak a római út kőlapokkal borított felületére, de másfajta építőanyagok (közöttük faragott kövek) is felszínre kerültek. Egy részük a korábbi unitárius istenháza falából juthatott napfényre. 1854-ben, a Kőhalomba vezető megyei út építésekor – hozzá nem értés miatt – megint számos emléket, romot semmisítettek meg, sok római téglát mozdítottak ki helyéről. Értesítések szerint a Legio XIII Gemina – 168-ig Dacia tartomány, törzsével az ókori Apvlvmban (a mai Gyulafehérvárt) állomásozott, egyetlen seregtestének – bélyegzőlenyomatát viselő számos téglát, tetőfedő cserepet leltek. Az istenházától kb. százlépésnyire állottak a fürdőnek (thermae) leírt épületcsoport romjai, kétlábnyi terjedelmű (ún. bipedalis) téglákkal és meleg levegőt vezető csövekkel (tubii). Ennek az épületnek a sajnálatos megsemmisítésekor került elő Publius Aelius Hadrianus császár (117–138) érméje. A községi elemi iskola építésekor is épületmaradványokat romboltak szét. További római kori kőfalalapzatok meg különböző

egyéb természetű emlékek (közöttük felirattalan oltár és sérült feliratú tégla[49]) jutottak napvilágra a község északi részének udvaraiban és kertjeiben végzett földmunkálatok során. Ugyancsak e falurész egyik kertjéből írtak le „központi fűtésű" (hypocaustumos) padlószerkezetet. E romos maradványokból két feliratos kőtöredék került elő.[50] Hihetőleg ugyanebből az épületből vált ismeretessé feliratos halotti emlék is.[51] Homoródszentpál belső területén gyakorta találnak még ma is római pénzeket. Közülük említésre méltó Otho (69. január 15-étől április 16-áig) aranyérméje (aureusa), Hadrianus, Marcus Aurelius (161–180) és Caracalla (198–217) érméi. 1876-ban, közelebbről meghatározatlan helyről jutott napvilágra egy százhuszonhat érméből álló, Traianustól (98–117) Marcus Aureliusig terjedő időszakban vert pénzek sorozatából álló, nagyobb éremlelet.[52] Az éremkincsleletnek Marcus Aurelius pénzeivel záródása miatt az alább tárgyalandó, sokkal tekintélyesebb lelet „kiegészítőjeként" (pandanjaként) fogható föl. A markomann–szarmata háborúk okozta határ széli bizonytalanság vagy esetleg éppen a veszedelem bekövetkezte, a csíki „szabad dák" területeken élt lakosság csapatainak ideirányult támadása (?) késztethette tulajdonosát elrejtésére.

Az északról, keletről és délről ideirányult utakat összefogott homoródszentpáli táborerőd jelentős hadászati alappont lehetett. Könnyű s közvetlen volt a kapcsolata az olthévízi táborral, Oklándon, a Hagymás-hágón, Vargyason keresztül Barót (föltett) táborerődítményével és az (ugyancsak föltett) székelyudvarhelyi táboron keresztül a segesvár–padmalyi azonos erődítménnyel.

A község közepétől másfél kilométernyi távolságra, a Sós-kút környékén, a terület vízzel való elárasztása előtt, még a közelmúltban is szemlélhetők voltak a hajdani sófejtés nyomai.[53] Ugyanitt nem is egy ízben bukkantak római császári érmékre. A valamikori sófejtés kétségtelen bizonyítékaként vált ismeretessé a kereszténység fölött annak idején kicsi híja győzedelmeskedett Mithrasnak, a „legyőzhetetlen napistennek" (Sol invictusnak) C. Iulius Valentinus c(onductor) salinar(um)tól, tehát sófejtésbérlőtől állíttatott oltár.[54] Összegezve: a homoródszentpáli táborváron és a hozzá szorosan fűződött polgári településen kívül e helyütt élénk kézművesség meg sókitermelés folyhatott s ez a gazdasági mozgás – a maga rendjén – fokozta az itteni római kori település jelentőségét.

A sótömböket a Homoród Oltba szakadásáig szekereken szállíthatták, Olthévíz környékén viszont tutajokra rakva a Vöröstoronyi-szoroson az Olt torkolati Sucidaváig „lecsurgatva", az Al-Dunán átszállítva vitethették tovább a Balkán-félsziget effajta ásványi kinccsel nem rendelkezett tartományaiba.

Bár a homoródszentpáli táborerőd körzetében is megkezdtük a kihelyezett, külső védelmi vonal nyomozását, eddigi eredményeink távolról sem kielégítők. A Székelyudvarhely fölötti, minden bizonnyal a Csonkavár helyén hajdanán létezett, a Cohors I Vbiorvm táborerőd védelmi körzetéhez tartozott fennsíkperemi, messzi kilátást biztosító székelyudvarhely–szarkakövi őrtoronymaradványon kívül a Kis-Homoród–Vargyas vízválasztó nyergében megásott Hagymás vára[55] „kis erődjéig", burgusáig húzódó, tekintélyesnek mondható távolságon az őr- és figyelőtoronysor első védelmi vonalának máig mindössze egyetlen elemét sikerült megtalálni: a kénosi Veres-marthoz a fennsíkból kiágazó nyereg keleti kezdeténél fekvő, ásatással megállapított, favázú őrtoronymaradvány képében.[56] Hagymás vára viszont hosszú ideig használatban volt; annak idején békésen üríthették ki, ásatásakor tűzvészre valló nyomot ugyanis nem volt alkalmunk megfigyelni.[57] Ez az erősség különben a Vargyas-szurdok „túlsó" (keleti) oldalán Bencző Dénes homoródalmási unitárius lelkésztől fölfedezett, ennek nyomán több ízben is kutatott,[58] Kőmező nevű határrész fölé kissé emelkedő Pipások dombja alacsony sziklaormán levő erődített „szabad" dák településsel „nézhetett farkasszemet". A 36×36 méteres erősség belsejét faépületekkel, legénységi szállásokkal tették lakályosabbá. Védőárka V keresztmetszetű. Közötte s töltése között a szokásos párkány (berme) húzódott körös-körül. Nagyon hasonlíthatott a szintén a Homoród felső folyása, méghozzá Homoródfürdőn, a Rákos-Homoród jobb partja fölé emelkedő, Cekend-tetőnek nevezett (790 m) fennsíkrész keleti, a Homoród-völgyre ereszkedő oldalára telepített, négyzetes alaprajzú, eltérő felületnagyságú római földerődökre (burgusokra). Szabatosan: a Székelyudvarhely–Csíkszereda

[Erdélyi Magyar Adatbank]

országút homoródfürdői nagy kanyarja, azaz a Rákos-Homoródnak a Fürdő-patakkal való összeszakadása fölötti tetőrészre építtetve, minden bizonnyal az akkor a „szabad" dákoktól birtokolt Közép-Csíkból a mindmáig használt Tolvajos nyergén (977 m) átvezető könnyebb átjárási lehetőséget kellett vigyáznia.[59] A nyugatabbra fekvő kisebbik, vélhetőn, a 167–168. évi markomann–szarmata háborúkor tűzvész martalékává vált, azután létesítették a kedvezőbb hadászati helyzetű nagyobbat. (Északi oldalának védőárkát és töltését a székelyudvarhelyi múzeum hivatalnokainak nemtörődömsége miatt nemrégiben megsemmisítették.)

Kiegészítésként jegyzem meg: egyes szakirodalmi adatok szerint[60] Bágy területén is római nyomok lennének, ezenfelül castellumot, sőt, castrumot is említenek. Noha ezt az állítást – legjobb tudásom értelmében – senki nem ellenőrizte, mégis, 1983 előtt még látatlanban sem fogadtam el, egyrészt a völgy alján fekvő homoródszentpáli táboreröd közelsége miatt, különösen pedig I. Martian fércmunkája idézett adatainak közismert megbízhatatlanságára és nagyfokú pontatlanságára való tekintettel.[61] Jóllehet, ma még korántsem rendelkezünk minden talpalatnyi földet átfogó, biztos adatokkal, az előrebocsátottakból is leszűrhetően területünk római kori településtörténetét és -földrajzát az előző korszakokétól lényegesen eltérő jellegű tényezők határozták meg. Különösen jelentős az a körülmény, hogy a vizsgálódásaink tárgyául választott terület Dacia tartomány peremvidékei közé tartozott, ráadásul annak a fő gazdasági-kereskedelmi ütőerétől távol, keleti szegélyére esett, sőt, a képzeletben meghúzható határ levágta annak keleti harmadát, a Kis-Homoród völgyének felső részét.

Befejezésül röviden meg kell még emlékeznem Homoródjánosfalva félig-meddig „ipari" jellegű római kori elődjéről. A falu határában emelkedő Köves-hegyen római kőfejtő nyomairól tudunk. E jelentős bánya leírása, emlékei Orbán Balázs közlése nyomán kerültek a szakirodalomba. A neves kutató szerint a fejtőben „félig kifaragott nagy oszlopot, s több köbre [kockára] metszett követ találtak".[62] A szász C. Gooss a fejtő sziklafalán, domborműként csúcsos frígiai sapkás Genius alakját (egymás elé tett lábfejjel és lefelé tartott fáklyával), azonkívül fél kőkoporsófedelet látott még.[63] Ugyanakkor azt is megfigyelhette: a rabszolgák, munkára beosztott katonák és szabad munkások hogyan faragták ki a szükséges kőalakokat és miként fejtették le a szálában álló kőzetről. Téglás Gábor rajzban is közölte a fejtő sziklafalán akkor még láthatott, kifaragott domborműves alakokat.[64] Igyekezett is megmozgatni az Erdélyi Múzeum-Egylet akkori személyzetét, jelesül Finály Henriket, megmentésükre, nem sok eredménnyel, hiszen az anyagiasságtól vezérelt kíméletlen kőfejtéssel mindezek az egyedülálló, pótolhatatlan művelődés- és művészettörténeti emlékek véglegesen megsemmisültek.[65] Pedig ma idegenforgalmi nevezetességek lehetnének!

A már Városfalva területén emelkedő Magyarós-tetőn – minden jel szerint véletlenül – római kőkoporsóra bukkantak.[66] A benne feküdt csontváz mellékleteként lovast ábrázoló, karneolberakásos ezüstgyűrű került elő. Az elhunyt – föltehetőleg – a közeli jelentős homoródszentpáli település vagyonosabb társadalmi rétegének nem messze tanyát (villa rusticát) építtetett tagja lehetett. Ugyancsak Városfalva határának közelebbről meghatározatlan részéből, még a múlt század első felében, a Nagy-Küküllő-völgyi tibódi éremlelet összetételével föltűnően egyező, Vespasianustól (69–79) Marcus Aureliusig terjedő éremsorozatot tartalmazó lelet került napfényre.[67] Ez területünknek meg közelebbi-távolabbi környékének immár negyedik, Marcus Aureliusszal vagy Lucius Verusszal záródó éremlelete. Minthogy a Homoródszentpálon Júnó istennőnek Marcus Aurelius és Lucius Verus által emeltetett, az 1960-as években előkerült feliratos oltárkő[68] is hihetőleg e háborús eseménysorozathoz kapcsolódik, a veszély fészke nagyon közel lehetett szóban forgó tájunkhoz. Úgy tetszik: a Csíki-medencecsoport „szabad dákjai" nagyon is cselekvően kapcsolódhattak a Római Birodalmat északról fenyegetett markomann–szarmata szövetség harcaiba. Mint említém, emellett látszik érvelni a Homoródfürdő–Cekend-teteji, korábbi kiserőd (burgus) megsemmisítése is.

Homoródszentpál táborvárával, polgári településével, sófejtésével az előzők folyamán – ha röviden is – már foglalkoztam. Így arra most nem térek vissza. A Nagy-Homoród völgyéből azonban nem mulaszthatom Homoródszentmárton említését. A szakirodalmi adatok szerint[69] a község Bágy,

illetve Lókod felé eső határrészében sót fejtettek. Az állítólagos bánya közelében, ahhoz kapcsolódón (?) polgári település alakult volna ki. A községtől délre fekvő Recsenyédre vezető megyei út mellett ugyanis néhány jelentős római kori emléket, köztük (ma már – sajnos – meg nem levő) feliratos követ,[70] római kori szekér három bronzrészét, több római pénzt (egyik Philippus Arabs császár 248. évi veretésű érméje) stb. találtak.[71] Recsenyéden viszont – állatszállás építésekor – került ki a földből feliratos kő, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tulajdonába jutott kőoltár.[72]

A Kis-Homoród völgye alsó részéből, Mirkvásár területéről ismeretes – szórványos volta ellenére is – számottevő régészeti lelet: római kori, kereszt alakú gyártási jegyű (keresztény?) agyagmécses.[73] A völgy jóval fennebbi szakaszából, a Homoródkarácsonyfalvától keletre, a Persány-hegység északi szárnya alatti kies, Belmező nevű, korábbi korokkal kapcsolatban is emlegetett határrészből jutottak napfényre[74] tekintélyesebb települést sejtető római kori edények, hamvvedrek, 2. századi érmék (néhányuk Annia Lucilla Augustától, Lucius Verus feleségétől), valamint fogadalmi oltár töredéke.[75]

E rész befejezéséül még a következőket tartom okvetlenül szükségesnek megjegyezni. A Homoród mente a kezdetben egységes Dacia tartomány második közigazgatási átszervezésekor, legkésőbb a 120. év folyamán három részre osztott provincia délkeleti, Erdély déli, délkeleti „sarkára", valamint a hajdani Szörényi Bánságra és Olténiára kiterjedt Dacia Malvensis északkeleti „csücskét" adta.[76] Vidékünk e korbeli határvédelmi jellege legalább két síkon nyilvánult meg. Egyrészt itt húzódott a Római Birodalom (védett) határövezete, másrészt már az első, illetve a második közigazgatási beosztás rendelkezéseinek érvényesítése után, az utóbb Dacia Malvensisnek elnevezett Dacia Inferiorhoz került. A két résztartomány (belső) határául valószínűleg a Maros–Olt, következésképpen a Nagy-Küküllő–Homoród vízválasztó hátsága kínálkozott. A védelmi sáv, a limes közelsége ellenére a Homoród mente dombjai, különösen a 2. század hatodik évtizedéig pezsgő gazdasági életnek lehettek a szemtanúi. Ennek ellenére sincs fogalmunk: a vajon kétségtelenül jelentős homoródszentpáli római település elérte-e a városias települések legalacsonyabb osztályát vagy megmaradt falusias településnek (vicusnak)?

Mint ismeretes a 101–102. és a 105–106. évi két hosszan tartott, mindkét oldalon hatalmas áldozatokat követelt hódító háború idején a dák őslakosság vagy elfoglalatlanul maradt területekre menekült, vagy halálát lelte. Elenyészőn kevés dák maradt ősei földjén. Traianus – a lakatlanul maradt területek benépesítésére – a birodalom minden részéből (a történetíró Eutropius szavaival: „ex toto orbe Romano") ide irányíttatott telepeseket. A feliratos emlékek vallomása szerint azok valóban minden tartományból, de főleg a Balkán-félszigetről, továbbá Kis-Ázsia földjéről csődültek ide. A rétegződőben levő új lakosság a hadsereg főtisztjeiből, részben itáliai származású fő- és köztisztviselőkből, földbirtokosokból vagy egyéb rabszolga-tulajdonosokból állott, e hódítóelem képviselte a római uralkodó osztályt. A társadalmi rétegek sorrendjében ezután következett a kézművesekből, kiskereskedőkből, szerényebb jövedelmű nagyállattartókból, nyájtulajdonosokból összetevődött, már korántsem itáliai szárm- -ású középréteg. A társadalmi rétegzettség legalacsonyabb fokán álltak a részben a hatóságok, részben magánosok tulajdonában volt, jobb vagy rosszabb sorsú rabszolgák. Az egyik homoródszentpáli kőemlék szövegének kétségbevonhatatlan tanúsága szerint még a Homoród mentére is idegenből jöttek telepesek. A legfőbb római istennek, Jupiternek Erostól, Zoticus fiától ajánlott oltár állíttatói szicíliai görögök voltak, vagy legalábbis ott volt előző lakóhelyük. Eros és Zoticus cognomen, az első jellegzetes fölszabadítottrabszolga-név a feliratokon, de Zoticus is gyakran szerepel hasonló társadalmi helyzetben volt személyek neveként.[77]

Sem az időről időre nyugtalankodott belső erőknek, sem a kívülről, keletről támadott idegen népségek, mindenekelőtt a Csíkországban élt (szabad) dákok Róma-ellenes küzdelmének – a megfelelő helyi kutatások hiányában – nem ismerjük területünkhöz kötődött részleteit, ám a – többkevesebb joggal – általánosítható, köztudott jelenségekből, folyamatokból leszűrhetően már a 2. század ötvenes éveitől (156–159-től) kezdve vidékünk római kori népessége is érezhette a földjüket

[Erdélyi Magyar Adatbank]

(esetleg?) visszakövetelt, „nemkívánatos" csíki „szomszédok" meg-megújult harci cselekményeinek következményeit. Nem sokkal később, a markomann–szarmata háborúk korában előállt rendkívül súlyos helyzetről árulkodik Tibód, Székelykeresztúr – s hogy helyben maradjunk –, Homoródszentpál és Városfalva ugyanazon korban elrejtett éremlelete. Az említett, hosszan elhúzódott háború után jó időre ugyan viszonylagos nyugalom uralkodott, hogy aztán a 3. század második évtizedétől annál hevesebben lángoljanak föl a harcok, s végül a 242. és 245. évi, a balkáni római uralmat alapjaiban megingatott, rettenetes erejű kárp betöréssel tetőzzenek. A minden bizonnyal Csíkból is előretört kárpok[78] mindent elsöpört rohama után jobbára csak lerombolt falak, üszkös romok maradtak, a lakosság döntő többsége pedig biztonságosabbnak látszott tájakra húzódott, menekült. A valamikor oly elevenen lüktetett élet itt – valószínűleg – már nem is éledt újra. Az ellenség támadásainak már korábbtól oly kitett Homoród mentét – bizonyára – Aurelianus uralkodási ideje (270–275) előtt, még Gallienus császár korában (253–269) hivatalosan kiürítették, a római hadsereg eddig itt állomásozott alakulatait is visszavonták.[79]

A népvándorlás korától a 12. század elejéig

A római polgári közigazgatás tisztviselői karától, a lakosság döntő többségétől és a katonai alakulatoktól békés körülmények között kiürített Dacia lakatlanná vált területeire a (keleti germán) nyugati gótok (tervingek) és – az újabb régészeti leletek alapján egyre világosabban láthatóan – a kárpoknak, ennek a politikailag és katonailag legtovább szerepet játszott, és – valószínűleg – éppen Csík s Gyergyó területét birtokolt északi trák népességnek[80] a rajai nyomulhattak be. E tekintetben azonban – pillanatnyilag – semminemű bizonyító anyaggal nem rendelkezünk.

A római (kori) népesség eltávoztával vidékünk szinte teljesen elnéptelenedhetett. Ékesen szól erről a Homoród mente ez idő szerint úgyszólván teljes lelettelensége. Mindeddig mindössze két szórványos érem köthető, egyrészt a kiürített homoródszentpáli táborerődítményhez és polgári településhez, másrészt a homoródkarácsonyfalvi Belmező elhagyott polgári házcsoportjához. Homoródszetpálról ugyanis I. Theodosius kelet-római császár (379–395) aranypénze (solidusa) jutott egykoron a Székely Nemzeti Múzeumba.[81] László Gyula szerint viszont az Erdély-szerte ez idő tájt földbe került „Theodosius aranyak a hun uralom itt is jelentkező eurázsiai méretű kereskedelempolitikájának beszédes példái".[82] Az eldugottabb Homoródkarácsonyfalváról pedig a korábban uralkodott I. Constantinus (293–306) ismeretlen számú érmét említik.[83]

A települési terület az 5. század folyamán tovább zsugorodott. Pillanatnyi tudásom szerint a 6. századból is ismeretlen bármely lelőhely. Mai ismereteim alapján ítélve területünk gyakorlatilag teljesen elnéptelenedett, a gepida állam alattvalói – a jelek szerint – ezt a vidéket sem szállták meg.

Homoródaróc határának megjelöletlen részéről került elő 1872-ben[84] a 7. század első feléből származó avar kori, esetleg gepida jellegű temetkezés mellékleteként is fölfogható vas (szíj)csat, vaslándzsa, valamint hullámvonalas díszű, szürke, korongolt edénytöredékek.

A következő, 8. és 9. századot illetőleg – egyelőre – teljes sötétségben botorkálunk. Ezt az időszakot régebben általában „szláv korszaknak" nevezték, ám régészeti emlékek ebből a korszakból, tehát az Árpád-féle honfoglalás előtti utolsó három évszázadból sem ismeretesek. Effajta maradványok hiányában csupán bizonyos – sajnos elégtelenül biztos – adatokra támaszkodhatom, illetve azok alapján némi joggal és kellő óvatossággal következtethetek vissza.

A régészeti leletek sajnálatos hiányát nagyszerűen igazolva, az utóbbi évtizedekben megjelent számottevőbb nyelvtudományi összefoglalók egymással egyező eredményei értelmében a római korszak után, a népvándorlás korának évszázadai alatt a vidéket az emberi közösségektől visszahódító erdő vette ismét birtokába.[85] A rengetegek jó ideig föl nem vert csendjét – valószínűleg a 10. század elejéig, Árpád népe honfoglalásáig – nem sok helyütt törhette meg az emberi tevékenység

[Erdélyi Magyar Adatbank]

zaja. A Homoród mentéről mindössze néhány szlávgyanús vagy szláv név ismeretes: ilyen Daróc, Recsenyéd (?) és Zsombor. E szláv (?) nevű települések keletkezési korát illetőleg csupán azt szögezhetem le teljes határozottsággal, hogy az udvarhelyszéki székelyek Biharból vagy Nyugat-Erdélyből 12. század végi, 13. század eleji tömeges betelepítése, beköltözése idején már megvoltak. Minden további állítás csak üres találgatás volna. Területünk, de általában az akkori erdélyi szláv népesség nyelve jellegének közelebbi meghatározása – egyelőre – nagyon fogas kérdés. Az Árpád-féle honfoglalás előtti időszakban Erdély 568-tól („első") avar, 670–680 közötti időszaktól onogur-bolgár (wángár), 831–834 tájától pedig bolgár-török uralom alá került: a dunai Bolgár Birodalom idáig terjedt ki.[86] A tájegységünknek nevet adott két (fő) folyóvíz neve, a Homoród azonban kétségtelenül magyar eredetű: a magyar *homoró~homorú*. Hasonló víznevek gyakoriak a magyarban.[87] Persze az a kérdés, vajon a Homoród név a székely csoportok ideköltözése előtti, jóval gyérebb lélekszámú, első magyar telepesek (határőrök) korábbi jelenlétéhez köthető-e vagy immár székelyek adták e nevet, ma – egyelőre – még megfejtetlen ügy. A Homoród mente oklevélben legkorábban említett települése Homoróddaróc,[88] hiszen már II. Endre királyunk 1224-ben kelt, a betelepülőben volt szászok jogait, kiváltságait biztosító oklevele szövegében szerepel *terra Daraus* alakban.[89] A királyi erdőóvók, erdőőrök korai jelenlétéből következtetve a szászok, illetve a szükséges változtatásokkal, az egyház-közigazgatási tekintetben „telegdi", tehát az udvarhelyszéki székelyek Biharból 12. század végi, 13. század eleji idetelepíttetése, ideköltözése előtti időben a Homoród mentén néhány besenyő szállással kiegészített településsel kell számolnunk (talán erre utal Okland mind ez ideig kellőképpen meg nem fejtett neve[90]). Ehhez fűződően érdemben egyelőre megválaszolhatatlan, komoly kérdés: vajon a Homoród mente kis lélekszámú, kezdeti magyarságán kívül tájunkon szállásoltak-e már székelyek is? Ennek lehetőségét ugyanis mind a történész Györffy György,[91] mind a régész Bóna István[92] is fölvetette. Benkő Elek hajdani keresztúrszéki régészethelyrajzi kutatási eredményeiből is következtethetően a keresztúrszéki székelyek betelepítése a 12–13. század fordulójához vagy a 13. század legelejéhez köthető.[93]

Az ezt megelőzött korszak településtörténeti tekintetben talán két időszakra osztható. Az *Erdély rövid történetében* közölt térképvázlat (a 108. oldal 7., *Bolgárok elleni magyar határbiztosítás a 10. században* című térképvázlata) Erdély délkeleti sarkában folytonos kék vonallal körülhatárolt, külön föltüntetett terület létét a 10. század derekáig elfogadva, az említett időnek a közepéig, a nyugati „kalandozások" fél évszázados időszakát követett, gyökeresen átalakult helyzetű időszak követhette. Ez Taksony nagyfejedelem országlása idején (955–972) kezdődhetett. Ez idő tájt építtethették ki az Erdélyt észak–déli irányban „felezett" védelmi rendszert.[94] A Homoród-völgy alsó „végére" esett (Szász-)Ugra korai földvára valószínűleg ennek a védelmi rendszernek alkothatta egyik tagját. Hogy ebben a korai időben milyenfajta magyar szállások lehettek a Homoród mentén, arra nézve – pillanatnyilag – a legcsekélyebb nyomra vezető, hiteles adattal sem rendelkezem.[95]

A mélységben tagozott nagyfejedelemség kori védelmi rendszer, az erdélyi gyepűség belső védelmi vonala a 11. század utolsó negyedében azonban már korántsem felelhetett meg a korábban hozzá fűzött reményeknek, elsősorban azonban inkább a népesedési helyzetnek. Ezért Salamon királyunk uralma (1063–1074) alatti, 1068. évi úz, azután az I. László országlása idején bekövetkezett, keletről indított további, végül az Ojtozi-szoroson betört, Erdély földjén átlósan áthaladt emberek tömegének nagy mennyiségű anyagi javak megsemmisítésével járt 1091. évi (első) kun támadás hatásának tanulságain okult nagy uralkodónk rendeletére keletebbre, „künnebb" tolták a védelem belső vonalát. A Keleti-Kárpátok „tűzi" eredetű „hegységbélletén", valamint a Homoródalmás határában az annak idején kidobált töménytelen tűzhányótörmelék vastag fedőrétege alól kibúvó Persány-hegység északi szárnya hátságán, illetve annak keleti lejtőkezdetén meg-megszakadva folytatódó, Kakasbarázda stb. néven ismeretes, cölöpkerítéssel hatásosabbá tett töltésvonulatot létesítettek.

Régészethelyrajzi kutatásaink, valamint ásatási megfigyeléseink, következtetéseink vallomását Lövéte község nevével is erősíthetem. Ferenczi Géza egyik – eddig sajnos – közöletlen tanulmányá-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ban foglaltak (*Adalékok a Lövéte név eredetéhez*) szerint: „A Lövéte név a gyepűség menti uralkodói lövészek emlékét őrző, finnugor szóból alkotott helységnév. [...] Nem fogadható el szláv személynévi származtatása s beosztása, hanem (gyepűvédelmi feladatokat ellátott) foglalkozást jelölő magyar Lövér, Lövérek, Lődök, Lövők, Örök helységnevek közé kell sorolnunk. Léte s így értelmezett, egyszersmind a kiindulási alaphoz képest a történelmi feltételeknek megfelelő jelentésűvé vált neve pedig hathatósan támogatja a 11. század vége–12. század eleje közéről keltezett kelet-magyarországi gyepű belső vonaláról alkotott véleményünket."

A Barcaság északi öblét, az Erdővidéket az Erdélyi-medencével összekötött út hajdan a besenyők lakta Felsőrákostól hágott az alacsony Persány-hegység Rika erdejének is nevezett északi vonulatára, onnan ereszkedett részben a Kis-Homoród alsó folyása menti Mirkvásárra (német, illetőleg szász neve, Streitfort 'hadrév' jelentésű).[96] A mirkvásári „hadrév" őrzése a szász betelepedés előtt besenyő határőrök feladata volt. (Ez valószínűsíti a mai Homoródújfaluhoz lefutott északi, másik út völgyi szakaszához telepített, a magyarból megfejthetetlen Okland név esetleges besenyő eredetét.) Magának a Rika erdejének környékén a besenyők oklevéllel igazolt jelenléte azonban bizonyíthatatlan, hiszen az őket is említő, 1421. évi oklevél Györffy György szerint[97] gróf Kemény József hamisítványa. Ennek ellenére környékünkön, sőt, az Erdővidéken is[98] számos, a besenyők hajdani jelenlétét kétségtelenül igazoló helynév őrződött meg mind a mai napig. A már említett, besenyőgyanús Oklándon kívül mindjárt itt van a rákosi meg ürmösi Töpe (Orbánnál Tepej), továbbá a Binder Páltól nagyon is elfogadhatón töröknek, sőt, besenyőnek mondott Rukbas (ejtsd rukbász), az Erdélyi-medence puha, üledékes kőzeteiből merészen kiemelkedő (bazalt) „kőhalom" elnevezése.[99] A szászok a besenyőktől kölcsönözték a nevet, mert ezt a szlávok Gradnak hívták. (Nevét a szomszéd falu, Garat őrizte meg.) A magyarok Kőhalomnak, a még korábban (?) itt szállásolt besenyők pedig Rukbasnak nevezték. Nyelvészetileg kimutathatón a német Reps a Rukbasból fejlődött, s a középkori Rupeshez ('szikla') népi szófejtéssel jutott. A bazaltsziklára emelt későbbi parasztvárat korábbi erősség előzhette meg. Mindezeken a nagyon is elgondolkoztató, immár szinte kétségbevonhatatlan nyelvi tényeken kívül a Homoród „torkolatvidékén", illetve ahhoz fűződőn még valamire szükséges figyelmeztetnem. Ugyancsak Binder Pál szerint „Sepsiszék és Barcaság XIII. századi történetének ismeretében megállapíthatjuk, hogy az 1224-ben megnevezett Boralt nem azonosítható sem Barót várossal, sem pedig az Olt alsórákosi szorosával".[100] Nézete szerint a „Boralten (Borlten) helynév semmiképpen sem legenda szülte vagy mesterséges elnevezés, hiszen lefordított Weinhalten (524 m) alakban Kőhalom és Szászugra között minden helyrajzi térképen előfordul. Az újabb kutatások az ugrai evangélikus temető területén emelkedő Vár-hegyen (szászul »det Burgreg«, ám az itt eredő ér neve: »am Waraschpatak«) keresik az 1211-ben oklevelesen említett Noilgiant várat. A vár felett jól látható, a talán besenyő eredetű Boralten emelkedés könnyen képezhette az 1224-ben szervezett Szebeni ispánság keleti határvonalát, annál is inkább, mert Noilgiant gyepűje a Német Lovagrend 1211. évi határjárásában határvonalként szerepel."

A Homoród mente – sajátságos földrajzi helyzeténél, a Háromszék–Barcasági-ikermedence közelségénél fogva, attól csak a viszonylag keskeny és alacsony Persány-hegységtől elválasztva – két időszakban is különös figyelemben részesült. A Belső-Erdély közepén nagyjában északról délre húzódó, de az alacsonyabb kárpáti hágók védelmére mind északon, mind délen nyitott legyezőhöz hasonlón keletre kanyarodó, arra kiugró (belső) gyepű földvárai közül a (szász-)ugrait a Homoród mente déli végére építették. (Észak felé föltehető folytatásáról a közvetlen környéken nincs tudomásom, dél felé viszont a szintén alacsony folyópadon fekvő halmágyi erősségben látom.) Az 1091–1095 között, esetleg Könyves Kálmán uralkodása (1095–1116) alatt, annak a kezdetén folytatódott létesítésű, 11–12. század fordulói, künnebb, keletebbre tolt, (immár) második védelmi vonal, eddig már száztíz kilométer hosszúságban Dénes Istvánnal és Ferenczi Gézával bejárt és térképezett, megmegszakadó, külső vonala töltésszakaszainak egy része a Nagy-Küküllőbe siető Fenyéd vize meg

[Erdélyi Magyar Adatbank]

a hargitai Oltár-kő (1356 m) vonulata közötti fennsíkrészen, a Rákos-Homoród és mellékvize, a Fürdő-patak medrére, az Oltár-kőtől dél felé irányuló, réges-régi lávafolyásra harántosan vonul.

A Csicsói-Hargitától (1761 m) délre eső Szelesvész-tetőtől (1483 m, ez egyúttal az egész töltésrendszer legmagasabb helye) kezdődő újabb szakasza, a Vargyas egyre mélyebbre vágódó völgyszorulatán átkelve, a fennsík másik nyúlványára hágva, a Kis-Homoród–Vargyas vízválasztója keleti lejtőkezdetén, a térszín adottságait nagyjában követve, csaknem a szintvonalaknak megfelelően kanyarog a homoródalmási Árpaszem-tetőig (875 m). A homoródalmási Vargyas-szurdok fölé emelkedő, sziklás oldalú Alsó-máltól (836 m) immár a Persány-hegység keleti oldala lejtőjének kezdetén fut az Olt Alsórákosi-szorosa bejárójáig.[101] Ennek, az árokkal vagy árkokkal szegett töltésvonalnak a nyugati, belső oldalán, attól kisebb-nagyobb távolságra, jelentékenyebb vagy jelentéktelenebb távközzel mészhabarcskötésű, kőfalas, a töltéssel egykorú erősségek sorakoznak. Közülük az oklándi Kustaly vára esik tájegységünkre. Ebben a Kis-Homoród–Vargyas vízválasztó hátságán fekvő Gyepűbükke nevű közeli erősségben két, egymást követett ásatási idényben kutattunk.[102] Kustaly vára tehát a 11–12. század fordulóján létesített, nagyobb védelmi rendszernek egyik „szeme".[103] Az erősség hajdanán az éppen a Kis-Homoród–Vargyas vízválasztó hátsága Gyepűbükke (786 m) nevű magaslatának közvetlen közelében, a Kakasbarázda egyik szakaszától mindjárt nyugatra, alig néhány száz méternyi távolságra épült. Csaknem szabályos tojásdad alaprajzú. Nagyobbik átmérője 65, kisebbik 34 méter.[104] Mindenfelől mély védőárok kerítette. Egyedüli, különben oldalozott, északra nyílt bejáratához burkolatlan út vezetett. Az 1971. évi föltárásunk kezdetekor a várbelső felszínét kincskeresők gödreit fedett sűrű bokros takarta. Az északi oldalon kezdett kutatási szelvényben csaknem négy méter mély (!) védőárokra bukkantunk. Oldalait hajdanán valamilyen faszerkezet támasztotta meg. Az ásatás folyamán azonban ennek a szerkezetét – sajnos – nem sikerült megállapítanunk. Noha a várfal köveit 1902-ben, az Okland–Vargyas közötti megyei útszakasz építésekor a felelőtlen vállalkozó legnagyobbrészt „kitermeltette", az alapozási árok keresztmetszetének, tehát az egykori védőárok, a fal előtti padka meg a faltömb ásatási szelvényének elkészültekor két méter széles, faragatlan andezitlávatömbökből rakott, nagyon szilárd, erős, mészhabarcskötésű kőfal maradványaira bukkantunk. Az ugyancsak ebbe a védelmi rendszerbe illeszkedő parajdi Rabsonné vára, a székelyvarsági Tartód, a Korond–Firtosváralja közötti Firtos várából napvilágra jutott, nagyon szegényes régészeti anyaggal szemben Kustaly vára (ne tévesszük össze a nyugatról Vargyas fölé emelkedő, azonos nevű, lapos tetővel!) bőséges régészeti anyagával örvendeztetett meg. Csoportjukból említhetem a kimetszett vízszintes vagy hullámvonal-köteges díszű, barnásvörös és sötétszürke edénytöredékeket, jellegzetes szájperemeket, továbbá egyetlen fenékbélyeges aljat. Valamennyi a 11. század végére, a 12. század elejére keltezhető.[105]

Összegezés

Írásom előre megszabott terjedelmét jócskán meghaladva, röviden, egészen vázlatosan ennyiben foglalhattam össze a Homoród mente történetét a közösségek ma ismert első letelepedésének korától a 11. század végéig, a 12. század elejéig. Végezetül a következőket mondhatom. A Homoród mente ős-, ó- és kora középkori településtörténete esetleges, alapos, jobb megismeréséért – mai tájékozottságom alapján – négy vagy öt nevezetesebb lelőhely megásatását merem ajánlani. Majd mindannyia több korban is lakott határrész volt: egyik a homoródszentmártoni Bánya, másik a homoródkarácsonyfalvi Belmező, a harmadik a bágyi Vár-hegy fennsíkja. (Utóbbi még meglepetésekkel is megörvendeztetheti a jövendő lelkes kutatót.) A negyedik a homoródalmási Almás vagy Álmos vára, végül az ötödik a homoródszentpáli Béla bán vára. Utóbbi földjéből ugyanis nem csupán kora

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Árpád-kori régészeti anyagok, de Béla, László és Kálmán királyunk érmeit tartalmazott, nagyobb éremlelet bukkant elő a múlt század első felében.[106]

Kiegészítésül, a teljesség kedvéért még valamit meg kell jegyeznem. Két beosztatlan őskori településről szándékosan nem szóltam eddig, hogy ne zavarja a településtörténeti képet. Egyik a még majd alaposabban átnézendő homoródkarácsonyfalvi Rétföld. A homoródszentmártoni, ültetett fenyves fedte, a volt edénygyár fölötti, meredek Malom-oldal alatti (a Nagy-Homoród alsó padján), a meder közelében fekvő padon jellegtelen, szórványosan összeszedegethető edénytöredékek szintén beosztatlan őskori településről vallanak.

JEGYZETEK

1. Az alábbiak folyamán természetesen e vaskos mű Udvarhelyszékkel foglalkozó első kötete érdekel elsősorban (ORBÁN B. 1868.). Vö. még RÓMER F. 1868a.; 1868b.; 1869. 113–114.; 1871. 69–70.; FRIDRICH I. 1874.
2. Vö. BÁNYAI J. 1931.
3. Vö. SZÁDECZKY L. 1905.; 1911.; EMBER Ö. 1940. 9–12.; PATAKI J. 1970.
4. „A történeti időszak mely művem tárgykörébe esik, a Kr. u. 374. évvel kezdődik" (JAKAB E.–SZÁDECZKY L. 1901. 34.).
5. Vö. JAKAB E. 1894.
6. Vö. ACKNER, M. J. 1845.; 1850a.; 1850b.; 1856a.; 1856b. 85–87, 93–103, 126–132, 153–158.; NEIGEBAUR, J. F. 1851.; SCHMIDT, W.: 1861.; GOOSS, C. 1876.; 1877b.; TÉGLÁS G. 1887a.; 1888b. 67–71, 104, 135 stb.; 1895b.
7. Vö. KŐVÁRI L. 1852.; 1866.
8. Vö. FERENCZI S. 1929.; 1939.
9. Mindenekelőtt a székelyudvarhelyi, valamint a székelykeresztúri múzeum 1972. év előtti állagából kiinduló ismereteim után igazodom. Előbbinek Ferenczi Géza, utóbbinak Molnár István volt az igazgatója.
10. E tekintetben hadd utaljak K. H. Jacob-Friesen erdélyi viszonylatban sajnos soha nem alkalmazott módszertani útmutatására (1928.), továbbá a magam máig közöletlen tanulmányára (*Az ún. településrégészeti módszer jelentősége, különös tekintettel a jövendő erdélyi régészeti kutatásokra*). A nyugat-európai szakirodalomban különben a német kutatóktól nagyon találóan Siedlungsarchäologie-nak nevezett kutatási ág alakult ki az idők folyamán.
11. A következő, egyelőre közöletlen településrégészeti tanulmányaimra utalok: *Régészeti adatok Kolozsvár és környéke ember- és településföldrajzához; Az Aranyos medencéjének ős-, ó- és kora középkori településtörténete; A Torockói-medence, Enyed és környéke ős-, ókori települései; Adatok Gyulafehérvár és környéke, továbbá az Ompoly-medence régi településtörténetéhez.*
12. A kérdést illetően lásd SCHREIBER, W. (1987.) *Munţii vulcanici Căliman, Gurghiu, Harghita* című, nagyon rövidre szabott fejezetét; továbbá: CIOACA, A. 1987.; MAC, I. 1987. Utóbbi szerzőtől bővebben lásd: MAC, I. 1972. Nevezett szerző véleményét azonban nem mindenki fogadja el.
13. Vö. BÁNYAI J. 1929. 507. E helyütt tartom szükségesnek megjegyezni, hogy hajdani kedves középiskolai tanárom írása (TULOGDY J. 1929.) sajnos már megfogalmazásakor elavult földrajzi szemléletet tükrözött, anyagát nem építhettem tanulmányomba.
14. Helyszűke miatt nem térhetek ki a kérdés szakirodalmi bemutatására. Talán elegendő Dénes Istvánnak, a Vargyas-szurdok természetvédelmi terület felügyelőjének barót–olaszteleki, mintaszerű régészeti gyűjteményére hivatkoznom.
15. NYÁRÁDI E. GY. 1929. 563.
16. TÉGLÁS G. 1887a. 188.; TÉGLÁS I. 1887.; 1891.; BERCIU, D. 1942. 43.; ROSKA M. 1942a. 108. (az azonosság fölött elsiklott szemű Roska még egyszer említi Kőhalomnál: ROSKA M. 1942a. 138.); BANNER J. 1943. 2.
17. Utóbbi leltári száma (a következőkben ltsz.): 187.
18. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Érem- és Régiségtára, ltsz. I.7949. Lásd még: PÓSTA B. 1908. 41.; ROSKA M. 1942a. 108, 335, 336. A Sandberg tetején és nyugati oldalán létezett őskori településből különben Téglás István hajdani tordai tanfelügyelő „vörös-fekete edénytöredékeket", néhány kőszilánkot, továbbá tűzkőből pattintott lándzsahegyet mentett meg. Ugyaninnen jutott a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe szokatlan nagyságú, kaptafa alakú, átfúrt kőék (Magyar Nemzeti Múzeum 1897. évi beszerzési napló 54. sz.).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

19. A marosvásárhelyi múzeumban. Lásd még: TÉGLÁS G. 1888a. 118.; 1888b. 70.; *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője* II. 1891. 14.; ROSKA M. 1942a. 184, 339–340.; 1942b. 44.
20. ROSKA M. 1929. 24.; 1941. 80.; 1942a. 271.; 1946–1948. 73.; BERCIU, D. 1942. 46.; POPESCU, D. é. n. 35.
21. Székely Nemzeti Múzeum, ltsz. 6169. Lásd még: TÉGLÁS I. 1914. 58.; ROSKA M. 1929. 29. kép; 1942a. 109, 335–336.; SCHROLLER, H. 1932. 75.
22. Az anyag a székelyudvarhelyi múzeumban található. Vö. még: BUDAY Á. 1928. 301.; BÁNYAI J. 1938. 14.; ROSKA M. 1941. 61.; FERENCZI G.–FERENCZI I. 1979. 414.
23. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1979. 414.
24. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1979. 415.
25. BERCIU, D.–BERCIU, I. 1943–1945. 22–32, 43–45, 53, 63–66. stb.
26. E korábban szász, még korábban magyar (székely?) népességű helység határából bronzcsákány jutott a székelyudvarhelyi múzeum gyűjteményébe. Ugyaninnen bronztőr is származik. Vö. NAGY G. 1882. 32.
27. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1979. 415.
28. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1979. 415.
29. A nagyszebeni Bruckenthal Múzeumba innen jutott bronzkori csiszolt kőbalta; ugyaninnen kerültek edénytöredékek a kőhalmi iskola hajdani gyűjteményébe. Vö. TÉGLÁS G. 1888b. 70.; ROSKA M. 1941. 71.; 1942a. 184.
30. Vö. LÁSZLÓ GY. 1943. 380.
31. NEIGEBAUR, J. F. 1851. 277–278.; MÜLLER, F. 1858. 336–337, 347.; GOOSS, C. 1876. 22.; Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve II. 1891. 14.; ROSKA M. 1942a. 261.
32. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Érem- és Régiségtára, ltsz. I.7949. Vö. PÓSTA B. 1908. 41.; ROSKA M. 1942a. 108.
33. GOOSS, C. 1876. 19.; TOCILESCU, GR. G. é. n. 798, 853. (tévesen negyven tokos-füles baltáról ír); HAMPEL, J. 1878. 69.; TÉGLÁS G. 1887a. 185.; ROSKA M. 1929. 289.; 1942a. 108.
34. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Érem- és Régiségtára, ltsz. II.538. Vö. ROSKA M. 1942a. 100, 341, 343.
35. Sietek leszögezni, hogy Homoród menti régészeti terepkutatásaink távolról sem voltak a magyarországi járásonkénti, szinte minden talpalatnyi földet rendszeresen bejáró, régészethelyrajzi vizsgálódáshoz fogható terepkutatások. Csak ásatásaink pihenőnapos „melléktevékenységeként" vagy az erre húzódott római határvédelmi rendszer nyomozása közben megfigyelt jelenségekről számolhatok be.
36. Bővebben lásd: ORBÁN B. 1868. 85.; TÉGLÁS G. 1895b. 312–319. (a szerző dák erősségnek vélte). A félreértések elkerülése végett itt tartok szükségesnek két kérdést megvilágítani. 1. Almás vára Téglás állítása ellenére sem tűnik dáknak, legfönnebb tráknak lehetne föltenni. 2. A bágyi Vár-hegy tetején 1983. évi nyári ásatásomkor a késő középkori parasztvár erődítési elemein kívül korábbi erődítési nyomokra nem bukkantam, noha nem vethetem el teljesen egy római őr- és jelzőtorony hajdani létét. Kutatóárkaimban azonban ilyesminek nem akadtam kétségtelen nyomaira. A mindenfelé messze ellátást kínáló, magányossága miatt állandóan szélfújta, távolabbi forrású, víztelen, lapos tető legrégibb településmaradványai ideiglenes rézkori, továbbá bronz- és kora vaskori szállásnyomokról tanúskodnak (vö. ORBÁN B. 1868. 173–174.). 3. A Homoródkarácsonyfalva határában említett Szénaság-dűlőben levő „160 lépés kerületű földhányás" alapján e helyütt földvárra gyanakodhatunk (ROSKA M. 1942a. 108.). Helyszíni szemlénk sajnálatos hiánya következtében „az itt lelt sok durva cserépről" egyelőre semmit se írhatok. Ezt a helyet azonban a jövőben mindenképpen még alaposabban meg kell szemlélni. A Homoródszentpál, Homoródszentpéter és Oklánd közös határán, a két Homoród lapos vízválasztó hátságán korábban észlelt és részben hozzá nem értéssel föl is tárt harmincnyolc sírhalmon kívül (vö. SOLYMOSSY E. 1895.; GÁRDONYI 1914. 387.; NESTOR, I. é. n. 67.; SCHROLLER, H. 1932. 75.; BANNER J. 1927. 18, 78, 99, 103.; ROSKA M. 1942a. 108.; SZÉKELY Z. é. n. 11–12.) Ferenczi Gézával még két ismeretlen, érintetlen sírhalomra bukkantam 1982 nyarán, limeskutatásunk közben, a Homoródkarácsonyfalva Velence nevű falurésze fölötti, nevezett helységbe meredek oldallal lebocsátkozó háton, az ültetett fenyves szegélye melletti legelőn. E helyütt ismét figyelmeztetek a Homoródszentmárton fölötti fennsíkszegélyen, a lombos erdőben megfigyelt, részben kőlapokkal borítottnak látszó, huszonhárom tekintélyes méretű, gömbszelet idomú sírhalmokból álló csoportra. A halmok – tudtommal – sehol az áttekintett szakirodalomban nem szerepelnek.
37. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1979. 415.
38. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1967. XXX–XXXI. ábra.
39. Az emlékek a segesvári és a medgyesi múzeumban megtalálhatók. Lásd: Programm Mediasch 1871–1872. 61.; GOOSS, C. 1876. 11.; HAMPEL, J. 1878. 8.; 1892. 31.; TÉGLÁS G. 1887a. 194.; 1888b. 70.; REINECKE, P. 1897. 14–15.; HEREPEI K. 1901. 64.; ROSKA M. 1913. 240.; 1929. 305.; 1937. 169–170.;

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1942a. 75–77, 349–350.; FETTICH N. 1928. 24, 45, 48.; GINTERS, W. 1928. 30–32.; ROSTOWTZEFF, M. 1931. 500.; POPESCU, D. 1943. 215.

40. MÜLLER, FR. 1858. 336–337.; GOOSS, C. 1876. 68.; TÉGLÁS G. 1887a. 167.; TÉGLÁS I. 1889. 356.; ROSKA M. 1937. 195.; 1942a. 138, 353, 354. (csak „valószínű szkütha lelet"-ként említi); BERCIU, D. 1942. 35.; POPESCU, D. 1943. 216.; HOREDT, K. 1944. 109.
41. GOOSS, C. 1876. 470.; ROSKA M. 1937. 192.; 1942a. 261, 353, 354.; 355.; POPESCU, D. é. n. 74.
42. Lásd: GOOSS, C. 1876. 47.; ROSKA M. 1937. 194.; 1942a. 20, 353, 354–355.; POPESCU, D. 1943. 216.
43. A tárgy a Székely Nemzeti Múzeumba került. Lásd: NAGY G. 1880. 51.; 1914. 158.; ROSKA M. 1937. 168.; 1942a. 34, 353.; POPESCU, D. 1943. 209.
44. Ehhez lásd még: ROSKA M. 1942a. XX. sz. térképvázlat.
45. Lásd: Erdélyi Múzeum 1875.; GOOSS, C. 1876. 35–36.; TÉGLÁS G. 1887a. 182.; 1887b. 142.; 1889b. 326.; JUNG, J. 1892. 154.; RÁKÓCZY S. 1906. 161–162.; PÂRVAN, V. 1926. 610.; ROSKA M. 1942a. 109, 362.; MOISIL, C. 1943. 162.; 1944.; MITREA, B. 1945. 67, 104.; PREDA, C. 1976.
46. ORBÁN B. 1868. 85.; SOLYMOSSY E. 1895. 419.; TÉGLÁS G. 1895b. 312–314.; 1896. 422.; KÖNYÖKI J.–NAGY G. 1902. 222, 224.; GÁRDONYI 1914. 387.; MARȚIAN, I. 1921. 36. ROSKA M. 1942a. 108. tévesen idézi FERENCZI S. 1939. 325.-t, mert ott a szerző nem a homoródalmási, de a kézdialmási Almás-várról értekezik. A jelzett régészeti maradvány különben Homoródalmástól északra, a Nagy- és Kis-Homoród közén délnyugatra kiékelődő, hosszúkás magaslaton, a Hargita-fennsík egyik végződésén fekszik. A magaslat délnyugati peremét három töltésvonulat védelmezte. Noha többször is megfordultunk ott, a belsejéből kormeghatározó leletet egyelőre nem ismerünk. Csak gyaníthatóan lakhatták a bronz-, esetleg a kora vaskorban. Solymossy három, neki sírhalomnak tűnt, gömbszeletszerű belső halmát hiába ásatta meg. A tőle – nagyjában délre, a Kis-Homoród völgye fölé balról emelkedő dombtetőt megülő, kutatatlan székelyzsombori Hegyesteteji várat (vö. ORBÁN B. 1868. 168.) eddig dák erősségnek vélték. Az állítás helyességéről csakis a jövendő, szükséges föltárások segítségével győződhetnénk meg. A vele szinte egy bokrot alkotni látszó oklándi Kustaly vára viszont kora Árpád-kori erősségnek bizonyult.
47. A mai helység római táborvárához fűződően utalok egy bő összefoglalásra: PAULOVICS I. 1944. 53–54.
48. A táborvárral és a polgári településsel kapcsolatban említhető főbb szakirodalmi munkák: JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1838. 132–135.; ORBÁN B. 1868. 165–166.; GOOSS, C. 1873–1874. 47.; 1876. 96.; 1877a. 32.; JUNG, J. 1892. 138.; KIRÁLY P. 1894. 302.; TÉGLÁS G. 1895a. 42–44.; 1896. 419.; ROEDIGER L. 1897.; MARȚIAN, I. 1921. 36.; CHRISTESCU, V. 1937. 120.; DAICOVICIU, C. 1937–1940. 320.; PAULOVICS I. 1944. 53–59.; SZÉKELY Z. 1946. 47.; SZILÁGYI J. 1946. 18.; FERENCZI G.–FERENCZI I. 1961. 401–405. A Béla bán vára nevű községrészben, annak néhány kertjében 1983-ban megejtett régészeti föltárása során megvagyonosodott polgári lakosság jómódúságát hirdető, magas színvonalú régészeti maradványok – közöttük egy kecses terra sigillata poharacska – a kolozsvári Erdélyi Történeti Múzeum anyagi fedezete ellenére a székelyudvarhelyi múzeumba kerültek, oda tettem le. Az ásatási napló viszont szőrén-szálán eltűnt.
49. A *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. 8077. 15. sz. szövege: „VIPO".
50. *Corpus Inscriptionum Latinarum* III.14467. Egy innen származó, hullámvonalas díszű, korongolt, szürke, ép edény a székelykeresztúri múzeum gyűjteményét gazdagítja.
51. DAICOVICIU, C. 1937–1940. 320.
52. Tizenhat érmét a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumba vittek.
53. GOOSS, C. 1874. 161.; 1876. 298.; TÉGLÁS G. 1895a. 43.; BUDAY Á. 1928.; CHRISTESCU, V. 1929. 50.; PAULOVICS I. 1944. 58.
54. Vö. BUDAY Á. 1928. 300.; DAICOVICIU, C. 1929. 311.; 1937–1940. 319.; PAULOVICS I. 1944. 58.
55. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1979. 415–417.; 1982. 279–286.
56. A Szarkakő–Veresmart közötti fennsíkperem Lőrincbükke nevű emelkedettebb ormán húzott kutatóárkaink csalódást okoztak. A két Homoród vízválasztó hátságán, a Homoródkarácsonyfalva–Okland–Homoródszentpéter közé eső részen sem sikerült „kézzelfogható" nyomra akadnunk. Igaz, itt nagyon zavarja a világosan látást a Solymossy Endrétől jól-rosszul megásott sok halmos sír. Meglehet: ezek egyike rejti a Hagymás vára helyéig ellátni engedő, külsőleg könnyen megásott sírhalommal összetéveszthető, római védelmi elemet. A Homoródszentmárton–Homoródszentpál völgyszakaszhoz képest öbölszerűen

kiszélesedő részt elválasztó, lealacsonyodó, köztes háton sem sikerült semmi érdemlegeset fölfedeznünk.

57. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1982.
58. FERENCZI I.–SOIOM-CRIŞAN, V. 1994. 377–433.
59. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1967.; 1968. 726.
60. KÖNYÖKI J.–NAGY G. 1902. 294.; MARŢIAN, I. 1921. 35.
61. Az 1983. évi bágyi Vár-tetői ásatásomkor kevés római agyagműves terméket találtunk, dák kori nyomok azonban nem bukkantak elő kutatóárkainkból. Marţian szerint „az itteni római castrumot dák vár előzte volna meg". Ezt a nézetet azonban, lévén teljesen alaptalan, el kell vetni. A kicsiny tetőn legfönnebb – a késő középkori várépítőktől megsemmisített – római figyelő- és jelzőtorony lehetett.
62. ORBÁN B. 1868. 170.
63. *Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich–Ungarn* I. 1877. 33.
64. Archaeologiai Közlemények 1895. 46.
65. A jánosfalvi kőfejtő jelentősebb szakirodalmát – az előbbi tanulmányok mellett – a következőkben sorolom föl: TÉGLÁS G. 1886.; 1889a. 391.; 1900. 266.; RÁKÓCZY S. 1910. 700.; BUDAY Á. 1928. 301.; CHRISTESCU, V. 1929. 43–44.; PAULOVICS I. 1944. 59.
66. ORBÁN B. 1868. 168.; ROSKA M. 1942a. 301.
67. MÜLLER, FR. 1859. 164.
68. Lásd: FERENCZI G.–FERENCZI I. 1965. 432–433.; 1968. 6399. sz.; 1970. 59–79.
69. Vö. MÜLLER, FR. 1859. 164.; ORBÁN B. 1868. 164.; GOOSS, C. 1876. 92.; NAGY G. 1891. 58.; TÉGLÁS G. 1896. 420.; DAICOVICIU, C. 1937–1940. 319.
70. Corpus 1863. III. 953.
71. Ehelyütt ítélem szükségesnek megjegyezni, hogy Christescu hibásan helyezett ide római táborvárat, a Firtosmartonoson (Istók-tetőről van szó!) Orbán Balázstól vélt római táborerősség helyett. A szóban forgó település hivatalos neve korábban, mindjárt 1920 után, egy ideig Mărtănuş, Mărtinuş volt, Homoródszentmártoné pedig mind a mai napig Mărtiniş. Christescu tévedésével kapcsolatban vö. CHRISTESCU, V. 1937. 120–121, 131. Hasonlóképpen hibásan említ a község területéről a valóságban nem innen származott római kori ruhakapcsoló tűket, karpereceket és más tárgyakat.
72. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1979. 417.
73. A tárgy a nagyszebeni Bruckenthal Múzeum gyűjteményét gyarapítja. Vö. HOREDT, K. 1941–1943. 167.; MACREA, M. 1945–1947. 293–295.
74. ORBÁN B. 1868. 185–186.; GOOSS, C. 1877a. 34.; 1876. 83.; JUNG, J. 1892. 177.; TÉGLÁS G. 1895a. 44.; 1901. 4.; JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. II. 30, 33.
75. Corpus 1863. III. 7749.
76. Ehhez fűződően többek között lásd: FERENCZI I. 1996. 1–11.
77. A homoródszentpáli felirat szövege különben a következő: „I[ovi] O[ptimo] M[aximo] EROS ZOTICI [filius] SI[cilia] V[otum] S[olvit] L[ibens] M[erito]". Közölte: PAULOVICS I. 1944. 58.
78. E tekintetben lásd: FERENCZI S. 1939. 330–352.
79. A kérdés alaposabb megértéséhez többek között lásd: ALFÖLDI A. 1930. 91.; 1939.; TÓTH E.–BÓNA I. 1987. 93–106, 111–113.; 1993. 52–63.; VÉKONY G. 1987. 9–55, 180–242. E helyes nézettel szemben többek között lásd: DAICOVICIU, C. 1945.; 1960.
80. Vö. FERENCZI S. 1939. 351–352. Egyes kutatók (pl. Horedt) szerint mindinkább kárpnak ítélhető a maroscsapói 4. századi, a mezőszopori római kori, a medgyesi 4. századi régészeti anyag. Vö. még: TÓTH E.–BÓNA I. 1993. 63.
81. 1944-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum gyűjteménye legértékesebb részének oktalan menekítésekor „elveszett". Néhai K. Horedt szíves közlése.
82. Vö. Szolnok-Doboka 1944. 32.
83. ORBÁN B. 1868. 185.; GOOSS, C. 1876. 83; TÉGLÁS G. 1895a. 44.
84. A Segesvári Múzeumban. GOOSS, C. 1876. 131–132.; HOREDT, K. 1950. 124.; 1958.
85. A Homoród mente szláv kori lelettelenségéhez lásd még: TÓTH E.–BÓNA I. 1993. 89. (6. számú térképvázlat). Ez részben azzal magyarázható, hogy területünk helynévanyaggyűjtését még senki nem kezdte el, úgy ahogyan azt megtette Szabó T. Attila és Gergely Béla Erdély egyes Kolozsvár környéki tájegységével kapcsolatban (vö. SZABÓ T. A. 1942.; SZABÓ T. A.–GERGELY B. 1945a.; 1945b.; 1946.).
86. Ehhez fűződőn: TÓTH E.–BÓNA I. 1987. 189–194.; 1993. 94–98.
87. Lásd: KNIEZSA I. 1938. 389–393, 421. 6. számú jegyzet. Drăganu híres-hírhedt összefoglalásából (1932.) ez a tájék éppen kiesik, így következtetéseire se hivatkozhatom. Vö. még: SCHEINER, W. 1926. 63.; DRĂGANU, N. 1932. 274.; KNIEZSA I. 1942. 16 266/2. és 33 724. A víznév 1421/1735-ben fordul elő oklevélben: „fluvius Humrud" (lásd: SZABÓ K. 1872–1934. I. 125.). Kiss Lajos e névhez fűzött szófejtése értelmében „az Olt jobb parti mellékfolyója Erdélyben (1421/1735: *Humrud* [...]). A m. *homorú~homoró* melléknév *-d* képzős származéka. A folyómeder alakjával

van kapcsolatban. A folyó melletti *Homoród* (vö. rom. *Homorod*, erdélyi szász *Hamruden*: 1488: *Hamoroden* [...]) helységet a folyóról nevezték el" (KISS L. 1988. I. 603.). „Homrogd 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Szikszótól észak–északnyugatra' (1256: *Humurugd* [...]; 1302/1344: *Homroud* [...]; 1324: *Homorokd*)" (KISS L. 1988. I. 604.).

88. A Daróc 'erdőóvó, erdőőr' helynevünkhöz fűződőn lásd: TAGÁNYI K. 1896. I. 18, 21.; MELICH J. 1920. 23–28.; GYÖRFFY GY. 1972. 262–263, 309.; 1977. 240, 242, 427, 434, 454, 466.; KISS L. 1988. I. 356. Utóbbi szavai szerint a *daróc* helynév köznévi előzménye a nyelvemlékbeli „*daróc* 'olyan vadász, akinek vadbőrnyúzás, szíjhasítás és kürtnek való vadtulokszarv-levétel a feladata'. E foglalkozásnév szláv eredetű; vö. cseh, szlk *dravec* 'ragadozó állat, madár'. A *Daróc*-nak hívott településeken királyi szolgálatban álló darócok laktak."

89. Az 1224/1317. évi ún. *Andreanum*ban „universus populus incipiens a Waras [ma Szászváros] usque in boralt [határnév Kőhalom, illetve Szászugra területén] cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice censeantur" (ZIMMERMANN, FR.–WERNER, C. 1892. 34, 35.; SZENTPÉTERY E. 1937. 135.; NÄGLER, TH. 1981. 181.). A Teuton Lovagrend betelepítésekor II. Endrétől kiállíttatott 1211. évi oklevélben, azaz tizenhárom évvel korábban esik szó az alább érintett fogarasföldi, halmágyi, továbbá az ugrai erősségről, valamint Miklósvárról (castrum Nicolai-ról) is (vö. NÄGLER, TH. 1981. 186.). E nagyon korai földerősségekhez fűződőn utalok Wolf Mária rövid összefoglalásaiban bemutatottakra is (1996a.; 1996b.). Néhány figyelemre méltóbb Homoród menti helységnévhez fűződőn különben Kiss Lajos (1988.) alapján a következőket írhatom. Noha a *Gyepes* név nagyszerűen illenék a Szent László-kori határvédelmi rendszerbe (Gijepes, 1566), Kiss (1988. II. 541.) állítása értelmében „a magyar gyep 'pázsit' főnév *-s* képzős származékából való. [...] A magyar gyepű főnévvel (ld. Farkasgyepű) aligha kapcsolható össze". Ez utóbbi helységnévhez fűződőn viszont következőképpen vélekedik: „'helység Veszprém megyében Ajkától északkeletre'. [...] A személynévként is használatos magyar farkas állatnévnek és a gyepű 'sövény, kézzel készített akadály, torlasz, járhatatlanná tett határsáv' főnévnek az összetétele. Mélyen tagolt határvédelmi rendszerrel lehet kapcsolatos" (KISS L. 1988. II. 442.). Oklándhoz fűződőn viszont az alábbiak szerint vélekedik: „1546: *Akland* [...]. Talán az *Ágnes* szn. német változatából alakult m. R. *Aglent* női szn. rejlik benne; vö. 1289: *Aglonth* női szn. [...]. A hangtani megfelelés további vizsgálatot igényel" (KISS L. 1988. II. 271.). Recsenyédhez: „1487: *Rechenijed* [...]. Valószínűleg szláv eredetű; vö. blg. *Ръчене* hn. [...]. Ennek tövéhez l. blg. *рът* 'halom, emelkedés'. A hn. a magyarban *-d* képzővel egészült ki (KISS L. 1988. II. 405.). Székelyzsomborhoz: „1229, de l. 1392: *Sombor* [...]. A *Zsombor* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással [...]. Az alapjául szolgáló szn. szláv eredetű [...]. A szláv *z* > *ž* változáshoz l. egyfelől ősszl. **zqbrъ* 'bölény', másfelől pedig szb.-hv. Žubrin csn." (KISS L. 1988. II. 546.). Ugra nevét tekintve ismét a következő olvasható: „1366: in *Vgra* circa fluium Olth [...]; 1733: *Ugra* [...]. A település 1211-ben *Noilgiant* [...] néven szerepel. Ez vallon eredetű, s mezőgazdasági művelésre alkalmassá tett erdőterületre, irtványföldre utal. Előtagjának végső forrásához l. lat. *novellus* 'új', utótagjához vö.ném. *Wald* 'erdő'. A ném. *Galt* 'Ugra' az utótagként szereplő névelem folytatása. A m. *Ugra* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn.-hez l. *Biharugra* szócikkét. Az *Ugra* hn. szláv származtatása nem meggyőző. A rom. *Ungra* 'Ugra' a magyarból való" (KISS L. 1988. II. 697.). Biharugrával kapcsolatban viszont a következőket írja: „az *Ugra* hn. puszta szn.-ből, éspedig annak az Ugra főúrnak a nevéből keletkezhetett, aki 1093-ban I. László király kíséretében szerepelt; vö. 14. sz.: *Vgra* szn. [...] L. még 1214/1550: *Wgra* szn. [...] A m. *Ugra* szn. a szláv eredetű *Ugrin~Ugron* szn.-ből alakult rövidüléssel és *-a* kicsinyítőbecéző képző hozzáadásával. De l.: szb.-hv. *Ugra* (<: *Ugrin*) szn. [...]; cseh R. *Uhra* < *Ugra* (1174: *Vgra* [...]) szn. is" (KISS L. 1988. I. 214.). A Homoród mente szokatlanabb hangsású helynevei közül még háromról tartom szükségesnek megemlékezni. Bágy (1554, *Bagij*) „puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö. 1235/1550: *Bogy* szn. [...]; 1317: *Bágyi* női szn." (KISS L. 1988. I. 137.). Kaca (1575, *Kacza*; 1488, *Kaczendorff*; 1299/1446, *villa Felius*) esetében a német „*Katzendorf* 'Kaca' hn.-ből való. Ennek tkp. értelme 'Macskafalva'. Azzal van kapcsolatban, hogy az Árpád-korban a falu lakosai vadmacskaprémmel adóztak a királynék számára" (KISS L. I. 666.). Lókod (1505, *Lokud*) „valószínűleg a m. N. (székely) *lok* 'lapály; két hegy közötti völgy, szoros; rét; lapályos

[Erdélyi Magyar Adatbank]

erdőség' fn. *-d* képzős származéka. De l. 1211: *Locud:* szn." (KISS L. 1988. II. 44.).

90. E tekintetben lásd: BINDER P. 1995. 1124.
91. GYÖRFFY GY. 1963–1987. II. 541.
92. TÓTH E.–BÓNA I. 1987. 234.
93. BENKŐ E. 1992. 30.
94. Északról délre haladva: a Zilahtól keletre eső Vártelek, a zsákfalvi Pe Cămin földvára; a Dés városába olvasztott Kozár-vár; a Bethlen–Felőr közötti Várkudu; Sajósárvár, Beszterce szászok érkezése előtti földvára; a kusmai Attila vára, Melegföldvár; a Nyárádtővel szembeni, malomfalvi földvár; a legősibb Küküllővár; Ugra, Halmágy, a mai (későbbi középkori) Fogaras vára alatti, ősibb földvár; az egyelőre helyrajzilag azonosítatlan Miklós-vár (?); Erősd-Csókás (?), Brassó földvára. E kérdéssel kapcsolatban egyelőre lásd: FERENCZI G. 1990. 375–378., valamint e sorok szerzőjének *A nagyfejedelemség kori Erdély védelmi rendszeréről* címmel az Erdélyi Szövetség Budapesten rendezett ünnepi millecentenáriumi tanácskozásán, 1996. május 18-án elhangzott előadása szövegét. A kérdést egyébként más tanulmányomban óhajtom bővebben taglalni.
95. Az Orbán Balázson kívül csak hírből ismert, a 46. jegyzetben említett „hegyes-hegyi" erősséget (?) tudomásom szerint eddig még senki nem kutatta. Vö. még BINDER P. 1995. 1123–1124.
96. Streitford 'hadrév' jelentéséhez lásd: BINDER P. 1995. 1124. E helynévhez fűződően azonban – a teljesség kedvéért – még a következőt kell megjegyeznem: a szász nemzetiségű (tehát született német!) Binderrel szemben Kiss Lajos (1988. II. 147–148.) másként tekinti az ügyet. Szerinte „a m. Mirk (1138/1329: *Mircu* [...]) szn. és a *vásár* 'vásárjogú település' összetétele, bár a késői adatolás a magyarázatot bizonytalanná teszi. A ném. *Steitfort* 'Mirkvásár' (1448: *Strithfort* [...]) tkp. értelme 'olyan gázló, amely miatt pörlekedés van'. A két névfejtés szerzői közül immár kinek higgyen a jámbor olvasó?!
97. GYÖRFFY GY. 1963–1987. II. 200. ideillő szövegrésze különben: „Praedium Rakos Superioris et Inferioris [...] et ab olim post Bissenos".
98. Vö. Ferenczi István *Barót nevéről és az erdővidéki-barcasági besenyő csoport történeti szerepéről* című kéziratával.
99. BINDER P. 1995. 1124.
100. BINDER P. 1981. 62–63.
101. DÉNES I.–FERENCZI I. 1995. 393–400.; lásd még: IMREH B. 1981. 302, 317–320.
102. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1979. 418–419.
103. E kérdéshez fűződően – egyelőre – csak a könyvecskémben (1994.) közöltekre utalok, de előkészületben van az egész védelmi rendszerrel kapcsolatos, több évtizedes kutatásaink eredményeinek a bemutatása. Fájdalom, Ferenczi Gézának a Székelyudvarhelyi Múzeum éléről való 1972. évi eltávolítása után mind a Kustaly-vári föltárások ásatási naplója, jegyzetei, alap- és metszetrajzai, mind a rendkívül érdekes és értékes régészeti anyag – a hazai régészeti mozgalom pillanatnyilag pótolhatatlan kárára – „eltűnt" vagy megsemmisült, mint ahogyan eltűnt a Kustaly-vári ásatás eredményeit is magában foglaló, *A kora középkori keleterdélyi mészhabarcsos kötésű kőfalú várak kérdéséhez* című, Ferenczi Gézával közösen írt, háromrészes tanulmányunk közlésre előterjesztett első fejezete... Értekezésünk szövegét – szemléltető anyaggal egyetemben – Demény Lajosnak, a *Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséről a román nemzettel* című kiadvány szerkesztőjének küldtük el. Demény e tanulmányunk végzetéhez fűződő szavait idézem: „Mindent megmozgattak annak érdekében, hogy [közlésünket] kivetessék a kötetből. Vége-hossza nem volt a véleményezéseknek. Végül ezek szövege jóval meghaladta a [...] tanulmány terjedelmét, és annak ellenére, hogy a kora feudális kori régészet egyik legjobb román szakértője, Ion Nestor, a Román Akadémia levelező tagja kedvező szakvéleményt készített, a nem szakemberek véleménye kerekedett felül. A hivatalosan nem létezett cenzúra nem engedélyezte a [...] tanulmány közlését, sőt, a hozzá csatolt fontos szemléltető anyagokat »elvesztették«. ..." A bajt csak fokozza, hogy a Székelyudvarhelyi Múzeum irattárába – hivatalos rendelkezés értelmében – őrzésre letett ásatási naplók, jegyzetek, rajzok, filmek, egyszóval az egész igazoló, bizonyító anyag „hiányzik". Ráadásul a pinceraktárba nyomult víztömeg eláztatta a kísérőcédulákat s az emiatt olvashatatlanná vált feliratú régészeti anyag menthetetlenül összekeveredett, azaz teljes egészében használhatatlanná vált.
104. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1972. 305–312.; 1979. 418–419. (kép).
105. Ennek az erősségnek a régészeti anyagával kapcsolatos keltezésemet csodálatosképpen – különben a szóban forgó kérdéskörhöz fűződő több állításomat elvető – Benkő Elek is elfogadta (vö. HORVÁTH L. 1989. 72.).
106. ORBÁN B. 1868. 166.; KANOZSAY M.–BANNER J. 1964. 22.; BENKŐ E. 1992. 25.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

IRODALOM

ACKNER, M. J.

1845 Abhandlungen über Monumente, Steinschriften, Münzen und Itinerarien aus der Römerzeit mit besonderem Hinsicht auf Dacien. *Archiv für Siebenbürgische Landeskunde* III. 3–44.

1850a Antichità della Transilvania. Necropole antiche nella Transilvania. *Bullettino dell'Instituto di Correspondenza Archeologica* 1850. 129–130.

1850b Auszug aus dem Tagebuche über neuentdeckte vaterländische archäologische Gegenstände der letztverflossenen Decenniums 1836–1845. *Archiv des Verein für Siebenbürgische Landeskunde* VIII. 18–35.

1856a Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. *Mittheilungen der K..u. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 1856. 3–50.

1856b Decennal-Aufzeichnung der archäologischen Funde in Siebenbürgen vom Jahre 1845 bis 1855. *Mittheilungen der K. u. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 1856.

ALFÖLDI A.

1930 A gót mozgalom és Dacia feladása. *Egyetemes Philologiai Közlöny* LIV. 91.

1939 *The Cambridge ancient history. XII.* Cambridge. 150–153.

Archaeologiai Közlemények

1895 *Archaeologiai Közlemények* XIX. 46.

Archäologisch-epiggraphische Mittheilungen aus Österreich–Ungarn

1877 *Archäologisch-epiggraphische Mittheilungen aus Österreich–Ungarn* I. 33.

BANNER J.

1927 A magyarországi zsugoritott temetkezések. *Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* III. 1–122.

1943 Az újabbkőkori lakóházkutatás mai állása Magyarországon. *Archaeologiai Értesítő* IV. 1–25.

BÁNYAI J.

1929 A Hargita vulkánikus kőzeteinek elterjedése. In *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos.* Sepsiszentgyörgy. 503–507.

1931 Orbán Balázs. *Székelység.* I. 1. sz. 2–4.

1938 *A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai.* Odorhei.

BENKŐ E.

1992 *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája.* (Varia archaeologica Hungarica, 5.) Budapest.

BERCIU, D.

1942 *Revista Arhivelor* VI. 35–46.

BERCIU, D.–BERCIU, I.

1943–1945 *Apulum* II. 22–66.

BINDER P.

1981 Adalékok a középkori Sepsi szék és a környező területek történelmi földrajzához. *Aluta* XII–XIII. 55–68.

1995 Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei (13–14. század). *Századok* CXXIX. 5. sz. 1123–1153.

BUDAY Á.

1928 Régészeti hírek a Hargita mellől. *Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* IV. 300–301.

CHRISTESCU, V.

1929 *Viaţa economică a Daciei romane.* Piteşti.

1937 *Istoria militară a Daciei romane.* Bucureşti.

CIOACA, A.
1987 Munţii Bodoc, Baraolt, Perşani. In *Geografia României. III. Carpaţii Româneşti şi Depresiunea Transilvaniei.* Bucureşti. 184–185.

Corpus
1863 *Corpus inscriptionum Latinarum.* Berlin.

DAICOVICIU, C.
1929 *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice* II. 311.
1937–1940 *Dacia* VII–VIII. 320.
1945 *La Transylvanie dans l'Antiquité.* Bucharest.
1960 *Istoria României. I.* Bucureşti.

DÉNES I.–FERENCZI I.
1995 *Acta Musei Napocensis* XXXII. 393–400.

DRĂGANU, N.
1932 Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimei şi a onomasticei. *Studii şi Cercetări* XXI. 477–570.

EMBER Ö.
1940 *A székelyek eredetének irodalma és annak hatása a nemzeti-nép törekvésekre. Bölcsészdoktori értekezés.* (Közlemények a Debreceni Tisza István-Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből.) Debrecen.

Erdélyi Múzeum
1875 Az erdélyi muzeum gyüjteményei számára f. év Julius, Augusztus és Szeptember hónapjaiban beérkezett adományok. *Erdélyi Múzeum* II. 9. sz. 152.

FERENCZI G.
1990 Újabb adalékok a moldvai csángók kérdéséhez. *Korunk* III. 2. sz. 250–254., 3. sz. 373–384.

FERENCZI G.–FERENCZI I.
1961 *Materiale şi Cercetări Archeologice* VII. 401–405.
1965 *Revista Muzeelor* II. spec. issue 432–433.
1967 *Studii şi Materiale* II. 3–4. sz.
1968 *Fasti Archaeologici* XVIII–XIX. 1963–1964. 726.
1970 O nouă mărturie epigrafică în legătură cu activitatea împăratului Lucius Verus în provinciile de lînga Dunărea de Jos şi în Dacia. (Un nou altar roman de la Sînpaul). *Sargetia* VII. 57–79.
1972 *Korunk* XXXI. 305–312.
1979 Observaţii de topografie arheologică în partea superioară a Depresiunii Homoroadelor (jud. Harghita) între anii 1957–1978. Raport preliminar. *Acta Musei Napocensis* XVI. 411–430.
1982 Săpături arheologice în burgul roman de la Ocland (jud. Harghita). *Acta Musei Napocensis* XIX. 279–285.

FERENCZI I.
1994 *Sóvidéki várainkról.* (Hazanéző önyvek, 5.) Korond.
1996 *A római Dacia kiterjedésének, védelmének és fölosztásának kérdéséhez. Díszdoktorrá avatási székfoglaló.* Pécs.

FERENCZI I.–SOIOM-CRIŞAN, V.
1994 *Acta Musei Napocensis* XXXI. 377–433.

FERENCZI S.
1929 Raport asupra unei excursii arheologice în judeţul Trei-Scaune. *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice Secţia Pentru Transilvania* I. 1926–1928. 242–246.
1939 Cetăţi antice în judeţul Ciuc. *Anuaral Comisiunii Monumentelor Istorice Secţia Transilvania* IV. 1932–1938. 237–352.

FETTICH N.
1928 *Archaeologia Hungarica* 1928. 3. sz.

FRIDRICH I.
1874 Könyvészet. *Archaeologiai Értesítő* VIII. 185–188.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

GÁRDONYI
1914 A magyarországi halmok kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* XXXIV. 381–398.

GINTERS, W.
1928 *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland.* Berlin.

GOOSS, C.
1873–1874 *Programm des evangelischen Gymnasiums in Schässburg.* Schässburg.
1874 *Archiv des Verein für Siebenbürgische Landeskunde* XII. 161.
1876 Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. *Archiv des Verein für Siebenbürgische Landeskunde* XIII. 203–338.
1877a *Archäologisch-Epigraphische Mittheilungen aus Österreich–Ungarn* I. 32.
1877b Die vorgeschichtliche Zeit Siebenbürgens. *Siebenbürgisch–Deutsches Tageblatt* 1877. 1101–1108.

GYÖRFFY GY.
1963–1987 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–III.* Budapest.
1972 Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle* XV. 3–4. sz. 261–320.
1977 *István király és műve.* Budapest.

HAMPEL J.
1878 *Trouvailles de l'âge de bronze an Hongrie.* Budapest.
1892 *A bronzkor emlékei Magyarhonban. II.* Budapest.

HEREPEI K.
1901 *Alsófehér vármegye monográfiája.* Nagyenyed.

HOREDT, K.
1941–1943 *Anuarul Institutului de Studii Clasice* IV. 167.
1944 *Mitteilungen der Baron Brukentalischen Museum* IX–X. 109.
1950 *Studii şi Cercetări de Istorie* I. 124.
1958 *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII.* (Biblioteca de istorie, VII.) Bucureşti.

HORVÁTH L.
1989 *Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora. Szerk. – –.* (Castrum bene.) Gyöngyös.

IMREH B.
1981 Alsórákos földtani képe, ásványi kincsei, turisztikai nevezetességei. *Aluta* XII–XIII. 299–328.

JACOB-FRIESEN, K. H.
1928 *Grundfragen der Urgeschichtsforschung. Stand und Kritik der Forschung über Rassen, Völker und Kulturen in urgeschichtlicher Zeit.* Hannover.

JAKAB E.
1894 Budvári és budvárkörnyéki leletek. *Archaeologiai Értesítő* XIV. 210–216.

JAKAB E.–SZÁDECZKY L.
1901 *Udvarhely megye története a legrégibb időktől 1849-ig.* Budapest.

JÁNOSFALVI SÁNDOR I.
1838 Utazás a Homoród mentén. *Nemzeti Társalkodó* 1838. 132–135.
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.* (Erdélyi ritkaságok, 7–8.) Kolozsvár.

JUNG, J.
1892 *Fasten der Provinz Dazien.* Innsbruck.

KANOZSAY M.–BANNER J.
1964 Torma Károly leveleiből. *Régészeti Dolgozatok* VI. 17–53.

KIRÁLY P.
1894 *Dacia Provincia Augusti. II.* Nagybecskerek.

KISS L.
1988[2] *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II.* Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KNIEZSA I.
1938 Magyarország népei a XI. században. In *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára. II. Szerk. Serédi Jusztinián.* Budapest. 389–421.
1942 Erdély víznevei. *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve* 1942. 27–73.

KÖNYÖKI J.–NAGY G.
1902 *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra.* Budapest.

KÖVÁRI L.
1852 *Erdély régiségei.* Pest.
1866 *Erdély építészeti emlékei.* Kolozsvár.

LÁSZLÓ GY.
1943 Erdély településtörténetének vázlata Szent István koráig. *Erdélyi Múzeum* XLVIII. 380.

MAC, I.
1972 Subcarpaţii transilvăneni dintre Mureş şi Olt. *Studiu Geomorfologic* 1972.
1987 Subcarpaţii Transilvaniei. In *Geografia României. III. Carpaţii Româneşti şi Depresiunea Transilvaniei.* Bucureşti. 594–603.

MACREA, M.
1945–1947 *Dacia* XI–XII.

MARŢIAN, I.
1921 Urme din războaiele Romanilor cu Dacii. *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice Secţia Pentru Transilvania* 1921. 36.

MELICH J.
1920 Darócz, draucarii. *Magyar Nyelv* XVI. 1–3. sz. 23–28.

MITREA, B.
1945 *Ephemeris Daco-Romana* 1945. 67–104.

MOISIL, C.
1943 *Cronica Archeologica şi Numismatica* XVIII. 162.
1944 *Balcania* 1944.

MÜLLER, FR.
1858 *Archiv des Verein für Siebenbürgische Landeskunde* III. 336–347.
1859 *Mittheilungen der K. u. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* IV.

NÄGLER, TH.
1981. *Aşezarea saşlor în Transilvania. Studii.* Bucureşti.

NAGY G.
1880 *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője* I. 51.
1882 A Székely N. Múzeum őskori gyűjteménye. *Archaeologiai Értesítő* II. 28–32.
1891 *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője* I. 58.
1914 A Székely N. Múzeum 1913-iki állapota. *Archaeologiai Értesítő* XXXIX. 2. sz. 156–160.

NEIGEBAUR, J. F.
1851 *Dacien. Aus der Ueberresten des klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen.* Kronstadt.

NESTOR, I.
é. n. Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. In *32. Bericht der römisch-germanische Kommission.* Frankfurt am Main.

NYÁRÁDI E. GY.
1929 A vizek és vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában. In *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos.* Sepsiszentgyörgy. 557–615.

ORBÁN B.
1868 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I.* Pest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

PÂRVAN, V.
1926 *Getica. O încercare de protoistorie a Daciei în mileniul I î.e.n. Săpăturile din Câmpia Munteană şi Geţii din Masivul Carpatic.* (Memoriile secţiunii de istorie.) Bucureşti.

PATAKI J.
1970 Legenda és valóság. A Csíki Székely Krónikáról. *Korunk* XXIX. 4. sz. 506.

PAULOVICS I.
1944 *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák" ezüstkincsek kérdése.* Kolozsvár.

POPESCU, D.
é. n. *Bronzezeit.*
1943 *Transilvania* LXXIV. 209–216.

PÓSTA B.
1908 Jelentés az Érem- és Régiségtárról. *Az Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesület Évkönyve* 1908. 34–39.

PREDA, C.
1976 *Monedele geto-dacilor.* (Biblioteca de arheologie.) Bucureşti.

Programm Mediasch
1871–1872 *Programm des evangelischen Gymnasiums in Mediasch.* Mediasch.

RÁKÓCZY S.
1906 *Bányászati és Kohászati Lapok* XXXIX. 161–162.
1910 *Bányászati és Kohászati Lapok* XLIII. 700.

REINECKE, P.
1897 Magyarországi skytha régiségek. *Archaeologiai Értesítő* XVII. 1. sz. 1–27.

ROEDIGER L.
1897 *Archaeologiai Értesítő* XIX.

RÓMER F.
1868a Széttekintés az archaeologiai irodalomban. *Archaeologiai Értesítő* I. 52–55.
1868b Archaeologiai irodalom. *Archaeologiai Értesítő* I. 249–251.
1869 Archaeologiai irodalom. *Archaeologiai Értesítő* II. 111–116.
1871 Irodalom. *Archaeologiai Értesítő* IV. 3. sz. 69–73.

ROSKA M.
1913 *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtárából* IV. 240.
1929 A Székelyföld őskora. In *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos.* Sepsiszentgyörgy. 258–326.
1937 *Eurasia Septentrionalis Antiqua* XI. 168–195.
1941 A köröslorói moustiéri ipar. *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* I. 41–43.
1942a *Erdély régészeti repertóriuma. I. Őskor.* Kolozsvár.
1942b A rézcsákányok. *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* II. 15–77.
1946–1948 *Apulum* III. 1. sz. 73.

ROSTOWTZEFF, M.
1931 *Skythien und der Bosporus.* Berlin.

SCHEINER, W.
1926 Die Ortsnamen im mittlere Teile des südlichen Siebenbürgens. *Balkan-Archiv* II.

SCHMIDT, W.
1861 Kollontais historische Forschungen in ihrem Bezuge auf die Vorgeschichte von Siebenbürgen. *Transilvanische Wochenschrift* 1861. 14. sz.

SCHREIBER, W.
1987 Munţii vulcanici Căliman, Gurghiu, Harghita. In *Geografia României. III. Carpaţii Româneşti şi Depresiunea Transilvaniei.* Bucureşti. 123.

SCHROLLER, H.
1932 *Der Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens.* (Vorgeschichtliche Forschungen, 8.) Berlin.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

SOLYMOSSY E.
1895 Az oklándi kúnhalmokról Udvarhely vármegyében. *Archaeologiai Értesítő* XII. 417–419.

SZABÓ K.
1872–1934 *Székely oklevéltár. I–VIII.* Kolozsvár–Budapest.

SZABÓ T. A.
1942 *Kalotaszeg helynevei. I. Adatok.* Kolozsvár.

SZABÓ T. A.–GERGELY B.
1945a *A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei.* (Borsavölgyi kutatások – Nyelvészet.) Kolozsvár.
1945b *A szolnokdobokai Tőki völgy helynevei.* (Erdélyi tudományos füzetek, 193.) Kolozsvár.
1946 *A dobokai völgy helynevei.* (Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadványai.) Kolozsvár.

SZÁDECZKY L.
1905 *A csíki székely krónika.* Budapest.
1911 Még egyszer a Csíki Székely Krónikáról. In *Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIII.* Budapest.

SZÉKELY Z.
é. n. *Évkönyv* 11–12.
1946 *Jegyzetek Dacia történetéhez.* Sepsiszentgyörgy.

SZENTPÉTERY E.
1937 *Scriptores rerum Hungaricarum. I.* Budapest.

SZILÁGYI J.
1946 *Dissertationes Pannonicas* II. 21. sz. 18.

Szolnok-Doboka
1944 *Szolnok–Doboka megye magyarsága.* Dés–Kolozsvár.

TAGÁNYI K.
1896 *Magyar erdészeti oklevéltár. I–III.* Budapest.

TÉGLÁS G.
1886 A jánosfalvi római kőbánya és annak három falképe Udvarhelymegyében. *Archaeologiai Értesítő* VI. 1. sz. 21–26.
1887a Az erdélyi medence őstörténetéhez. *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos-Természettudományi Szakosztályából* XII. 55–87, 181–204, 299–312, 349–364.
1887b Őskori nemes fémbányászatunk némely adalékai. *Erdélyi Múzeum* IV. 116–152.
1888a Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéről. *Archaeologiai Értesítő* VIII. 116–125.
1888b Újabb kő- és bronzkori leletek az erdélyi medence területéről. *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos-Természettudományi Szakosztályából* XIII. 70.
1889a Római kőbánya a dévai Bezsán nevű hegyen. *Archaeologiai Értesítő* IX. 5. sz. 390–395.
1889b *Ungarisches Revue* XI. 326.
1895a *Archaeologiai Közlemények* XIX. 42–44.
1895b Dák várak Udvarhely megye keleti és éjszaki hegyvidékein. *Erdélyi Múzeum* XII. 237–247, 312–319.
1896 A rómaiak végvárai a Hargita-hegység alján s a keleti határvédelem czélja és rendszere. *Erdélyi Múzeum* XIII. 8. sz. 384–389., 9. sz. 416–427.
1900 Dacia keleti határvonala s annak védelmi rendszere a Maros völgyétől az Olt rákos-hévízi szorosáig. *Erdélyi Múzeum* XVII. 261–269.
1901 *Értekezések a Történeti Tudományok Köréből* XIX. 4.

TÉGLÁS I.
1887 A homoródi ős telepről. *Archaeologiai Értesítő* VII. 268.
1889 Őskori telep Kőhalom határán. *Archaeologiai Értesítő* IX. 356.
1891 Díszítmények és kőeszközök a homoródi őstelepről. *Archaeologiai Értesítő* XI. 170–171.
1914 Réz- és bronzbalták Torda vidékéről. *Archaeologiai Értesítő* XXXIV. 56–58.

TOCILESCU, GR. G.
é. n. *Dacia* 798, 853.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TÓTH E.–BÓNA I.
1987 *Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig. II. Szerk. Makkai László, Mócsy András.* Budapest. 93–106, 111–113.
1993 *Erdély rövid története. Főszerk. Köpeczi Béla.* Budapest. 52–63.

TULOGDY J.
1929 A Székelyföld földrajza. In *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos.* Sepsiszentgyörgy. 533–544.

VÉKONY G.
1987 *Dákok, rómaiak és románok.* Budapest.

WOLF M.
1996a Földvárak, települések, kézművesség. In *A honfoglaló magyarság. A Magyar Nemzeti Múzeum kiállítási katalógusa. Szerk. Fodor István.* Budapest. 57–61.
1996b Mit rejtenek a földvárak? A magyarság 1100 éve. *Romániai Magyar Szó* 1996. 2134. sz. 3.

ZIMMERMANN, FR.–WERNER, C.
1892 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I.* Hermannstadt.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

RÉGÉSZETI MEGFIGYELÉSEK HOMORÓDSZENTPÁLON

Ferenczi Géza

A Homoródszentpál belterületén 1957–1958-ban végzett régészeti ásatások[1] óta terepkutatások,[2] helybeli tanulók gyűjtése[3] révén újabban előkerült ó- és kora középkori tárgyak, edénytöredékek időszerűvé teszik a tanulmányunk tárgyát nyújtó helységgel kapcsolatos ilyen jellegű ismereteink felújítását, de elsősorban kiegészítését és egyúttal helyesbítését.

Homoródszentpál régóta ismert a szakirodalomban régészeti leleteiről.[4] A Homoródkarácsonyfalva, Okland, Homoródszentpéter és helységünk határában végzett múlt század végi részleges régészeti ásatásokból tudjuk, hogy harmincnyolc rézkori halom egyike Homoródszentpál területére esik.[5] E halmok egymástól különböző távolságban, nagyjában sort alkotva ugyan, de rendszertelenül helyezkednek el. Kör alaprajzúak, átlagban 45 méter átmérőjűek. Szélüktől a közepük felé szabályos gömbszeletszerűn domborodnak a terepből 0,6–0,8 méter[6] magasságra. A Homoródszentpál határába esőt emberfej nagyságú kövekből alakított kör határolta.[7]

Az itteni római nyomokról Jánosfalvi Sándor István értesít először 1846-ban.[8] Nem sokkal később pedig Orbán Balázs már arra a meggyőződésre jut, hogy a falu területén „castrum stativum"-nak kellett lennie.[9] Az őt követő kutatók többé-kevésbé igazat adtak Orbánnak.

1956 őszén építkezési munkálatokkor felbukkant anyag alapján került sor a székelyudvarhelyi múzeum említett régészeti ásatásaira. Ezek igazolták a castrum egykori létezését. Ismertté vált a vár forró mésszel kötött, átlag három méter (szokatlanul) vastag, kőből és téglatöredékekből készült fala. Előtte a szokásos járópárkány (berma) s a két építkezési szakaszról való, két külön, metszetben ék alakban jelentkező védőárok. Meglepetést jelentett a táborfaltól nyugatra húzódó védőároknak az alján csákánynak is ellenálló, szokatlan kő- és téglacsatorna. Benne tiszta, szagtalan víz folydogált. Hihetőleg még a római korban forrás vizének az elvezetésére készítették. Az erősség mérete kb. 133×150 méter, azaz mintegy két hektár felületű volt. Nagyjában megfelel tehát a kisebb cohorsok meg numerusok létszáma megkövetelte nagyságnak.

Az ásatás folyamán nagyszámú edény-, tetőfedőcserép-, kőoroszlán-töredék, római pénzek és különböző, elsősorban vastárgyak jutottak napvilágra. Nem sikerült azonosítani azonban az erődítményt építő s benne tanyázott egység nevét. Több java meg késő középkori sírt is föltártunk.

A castrumhoz tartozó polgári település (canabae) mind az ásatás, mind a lakosság egybehangzó állítása s bizonyítása szerint a tábort keleti oldalról mosó Várca-pataktól keletre, e vízfolyás meg a Nagy-Homoród között emelkedő, megközelítően észak–déli irányban elnyúló, Várnak nevezett padon és a sajátos vízrajzi adottságok miatt csak ezen, terült el. Ókori lakói közt – a keleti határvonal számottevő közelsége ellenére, de bizonyára a só közvetlen közeli előfordulásával magyarázhatón –, a leletek vallomása szerint, sok vagyonos elem telepedett meg.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az ásatás során sem, de – mint látni fogjuk – később sem került elő római foglalás korát közvetlenül megelőző időszakból származtatható régészeti anyag. A kutatók ásója csak (bőséges) római, valamint (csekélyebb számú) 3. század végi s 4–5. századi maradványokat hozott felszínre.[10]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A falu belterületén utólag Lucius Verus (161–169) császárnak ajánlott fogadalmi oltár töredékeit találták meg és juttatták be a székelyudvarhelyi múzeumba. Felirata csak részben egészíthető ki s olvasható.[11]

Geréd Gábor, a helybeli iskola igazgatója 1979 nyarának elején értesített bennünket újabb leletekről. Nagyobb tanulók felszíni gyűjtése révén, kertásáskor talált régészeti tárgyak jutottak az iskola tulajdonába. A nekünk bemutatott és tőlünk átvizsgált anyag zöme, várhatón, római kori, s a falu már említett, Várnak, irodalmi adatok szerint Béla bán várának nevezett területén, tehát a hajdani canabae helyéről került elő. Az anyag jelentéktelenebb más részét, korábbi ásatási megfigyeléseinkkel egyezően, a római foglalás megszűnte után a 3. század végéről, a 4. század első feléből keltezhető edénytöredékek alkotják. A megvizsgált anyag nagyobb harmadik része, s ez az újdonság ez esetben, eddig Homoródszentpálról ugyan nem, de közelebbi környékéről, az Okland határába (légvonalban kb. kilenc kilométerre) eső Kustaly-, valamint a valamivel távolabb (légvonalban mintegy tizennégy kilométerre), Székelyudvarhely fölött emelkedő Bud-várból jól ismert, a 11. század végéről keltezhető edénytöredékek hasonmásaiból tevődik össze. Közöttük néhány 13–14. századbeli is akad. Kivétel nélkül durvább, szemcsés agyagból korongoltak; barnára, téglavörösre vagy külső oldalon foltosan vörösesre, vörösesbarnára égetettek; egymás mellett mélyített vízszintes vonalakkal, illetve a peremen vagy a nyakrészen fogaskerékre emlékeztető eszköz fogainak a lenyomataival, valamint közvetlenül a perem alatt, ahhoz tartozó keskeny és éles bordával díszítettek, vagy pedig díszítetlenek.

Ezeken az „egyszerűbb" edénytöredékeken kívül vitathatatlanul agyagbográcshoz tartozó, belső oldalon bütyökfüles peremtöredék méltó figyelemre (1–4. ábra). Durvább, szemcsés agyagból, valószínűleg lassú korongon készült. Téglavörös, a perem felső, lapos részén kisebb barnás folttal. Ez feltehetőn folytatódott, töredékes volta miatt azonban nem határozható meg szabatosabban. A kifelé ugró perem alatti hasasodás mértéke, a meglevő töredék alapján ítélhetőn nem volt túl nagy, inkább „meredek" falú cserépbogrács lehetett. A perem említett lapos része 15 milliméter széles, falvastagsága 6 milliméter. Külső széle egyenesre metszett. Ennek vastagsága szintén 6 milliméter. Töredékünk belső felén, majd középre esően, befelé ugró bütyökfület alakítottak ki. A cserépbográcsot tartó zsinór fölerősítésére a szinte felerészben bütyökfülbe mélyülő függőleges lyuk szolgál. Ezt úgy alakították ki, hogy a cserépbogrács készítésekor egy függőlegesen odaállított, odaillesztett, henger alakú fapálcikát vontak be agyaggal vagy pedig az említett pálcikát a képlékeny agyagon átnyomták. A lyuk alsó nyílásának a pereme körül az utólagos kipattogás miatt az eljárás módja nem határozható meg szabatosabban. Felső átmérője 10,5, az alsó 8, az edény belseje felé eső hossza pedig 14 milliméter. Ezek értelmében a kialakult lyuk fordított csonka kúphoz hasonló. A 6 centiméter magasságú töredék körívéből megrajzolhatón a cserépbogrács belső átmérője kb. 27 centiméter.

A perem alatti rész viszonylag igen csekély felületén látható néhány egészen sekély, de 1,5–2 milliméter széles vonalról nem dönthető el: vajon díszítés nyoma-e.

Cserépbográcsunkat, legalábbis töredéke alapján ítélve, elkészülte után nem használták. Nem a füstölődés, kormozódás nyomának a teljes hiánya, hanem a bütyökfül alakításakor keletkezett kis kidudorodások érintetlensége, s az egész lyuk egyáltalán nem kopott, még csak kopni se kezdődött volta igazolja ezt.

Homoródszentpálhoz viszonylag közel mindössze egyetlen lelőhelyről, mégpedig a Nagy-Küküllő menti, légvonalban mintegy tizennégy kilométerre északnyugatra eső, besenyő eredetűként tekinthető Bögözből ismeretes cserépbogrács-maradvány.[12]

Töredékünk alakjának közelebbről meghatározhatatlan volta következtében nehéz tökéletes hasonmására akadni. Azonos vagy közel egyező fülű cserépbográcsok Dobrudzsától Dunántúlig, a Rábáig terjedő területről kerültek elő. Számunkra a rossz beállítású fényképről ítélhetőn a magyarországi Szentesen előkerült cserépbogrács bütyökfüléhez áll közelebb.[13] Feltehető alakját tekintve pedig a dobrudzsai Dinogetia-Garvănban fölfedezettre emlékeztet.[14] Hangsúlyozzuk, hogy az ismert

[Erdélyi Magyar Adatbank]

edények mennyiségéhez képest elenyésző számú fénykép vagy rajz alapján és csak föltételesen mondjuk ezeket, hisz nemcsak a mostanig előkerült teljes anyag számunkra hozzáférhetetlen volta nem teszi lehetővé szabatosabb összehasonlítását, hanem tárgyunk töredékessége is akadályozza közelebbi rokonítását.

Cserépbográcsainkról szóló szórványos közlések első összefoglalási kísérlete Höllrigl József nevéhez fűződik.[15] Irodalmuk a leletek szaporodása, s eredeztetésükkel, illetőleg keltezésükkel kapcsolatos vita következtében mind bel-, mind külföldön nagyon kibővült.[16] A magyar kutatók joggal magyar, jelentéktelen számban besenyő s bolgár, a bolgár, román, jugoszláv, csehszlovák és szovjet kutatók pedig elsősorban a besenyők hagyatékaként tekintik ezeket az edényeket.[17] (Tagadhatatlan, hogy kétségbevonhatatlan esetekben besenyő eredetűekként tekintendők.)

Lelőhelye fekvését tekintve tökéletesen megfelel Szőke Béla megfigyeléseinek: „Ha a folyóink, vizeink partjain emelkedő teraszokat, dűnéket járjuk, ismételten és nagy számban találjuk egy ismert középkori edénytípusnak, a cserépbográcsnak jellegzetes peremtöredékeit."[18] Ez a „szabály" viszont nem alkalmazható Bögöz esetében, e település ugyanis a Nagy-Küküllő közvetlen árterén feküdt. Hogy ennek az észrevételnek van-e valami jelentősége népi hovatartozás tekintetében, azt jelenlegi ismereteink szintjén nem dönthetjük el. De talán érdemes fölfigyelni rá. Fodor István megállapítása szerint az általános tanulság az, „hogy a sík és dombos vidékeken a cserépüsttöredékek szinte csalhatatlan jelei a X–XIII. századi településeknek".[19] Ugyanígy vélekedik Radu Popa s Victor Eskenasy is.[20]

A kutatók egyöntetűn a 10–13. század közéről keltezik a Kárpát-medencében lelteket. Minthogy szabatosabb időrendi csoportosításuk és beosztásuk még a jövő feladata, a magunkét is kénytelenek vagyunk ugyanebből a majd fél évezrednyi időközből származtatni. De talán mégis adódik valami halvány nyom szűkebb időhatárok közé szorításához. Adataink[21] szerint lelőhelyén középkori vár (?),[22] később állítólag pálos kolostor emelkedett. De minden bizonnyal erről a területről került elő a múlt század közepén az egyes kutatók szerint I. Béla (1061–1063), I. László (1077–1095) és Könyves Kálmán (1095–1116), illetve mások föltevése szerint Könyves Kálmán, II. László (1162–1163) és III. Béla (1173–1196), tehát korai Árpád-házi királyok érmeit tartalmazó lelet.[23] Ez Farczádi Sándor tulajdonába került akkor, feles darabjait pedig Orbán Balázs személyesen vitte az egykori Erdélyi Múzeumba.

Ezek szerint a két lelet felfedezési helye, léte kölcsönösen erősíti egymást. Az éremlelet pedig, bármelyik vélekedés bizonyul is valósnak, leszűkíti cserépbogrács-töredékünk hozzávetőleges készítési idejét: a 12. századból keltezhetjük.[24] A fennebb említett fogaskerék-díszítésű s más edények töredékei a 12. és 14. század, vagy még inkább, említett megfigyeléseinkre támaszkodva, a 13. század második fele közti kapcsolatot teremtik meg. *Ennek értelmében e minden bizonnyal 11. század végi vagy 12. század eleji település közvetlen folytatása a pápai tizedjegyzék 1334. évi rovatában (sacerdos de) Sancto Paulo alakban első ízben feltűnő s máig élő Homoródszentpál.*[25]

Ismertetett cserépbográcsunk itteni jelenléte nem meglepő. Az említett éremlelethez való kapcsolása természetesen egészíti ki s támogatja Kustaly- és Bud-várra, valamint Bögözre vonatkozó korábbi vélekedésünket. De emlékeztetnünk kell arra is, hogy helységünk alatt mindössze tíz kilométerrel, Homoródderócon 11. század végi, 12. század eleji (kézdi) székely temető maradványait tárták föl.[26] E három (és most nem említett más) település a magyar hűbéri királyság keleti határvédelmi rendszerébe illeszkedő, fent leírt várak védelme alatt, bizonyára azokhoz kapcsolódón alakult ki ebben a határsávban a 11. század végén.

Eugen Chirilă és Ana Hopârtean fentebb említett éremtani vizsgálódásaiból[27] leszűrt, a természettudományokhoz hasonló bizonyító erejű, valós értékű megállapításai a leghatározottabban támogatják a homoródszentpáli (Béla bán vári) éremlelettel kapcsolatos régészeti megfigyeléseinket, illetve az azokból fakadó vélekedésünket.

Nem foglalkozunk, nem foglalkozhatunk most a szerzőknek Magyarfrátához fűződő, más vonatkozású, eddigi eredményeink tekintetében igen nyomós megfigyeléseivel. Tanulmányukból

[Erdélyi Magyar Adatbank]

csupán a következőket ismertetjük. A magyaroknak a 11. század második felében, szabatosabban ennek a századnak utolsó évtizedeiben erdélybeli további területmegszállása tekintetében rendkívüli jelentőségű mind a tordai, mind a magyarfrátai magyar kibocsátású, U 22 jelzetű érmekből álló kincslelet. A magyarfrátai az erdélybeli, időben első, égetettcserép-falú várak alkotta belső védővonalat a Keleti-Kárpátok ívének a belső oldalára központi, királyi rendeletre való áthelyezését (időben a második védővonal létrehozását) igazoló, vitathatatlanul a 11. század végéről keltezett máig egyetlen régészeti leletanyag.[28]

Végezetül még egy, a szakirodalomba került hibás adatot kell helyesbítenünk. Virgil Vătăşianu félreértés miatt tévesen származtat Homoródszentpálról a kolozsvári volt Erdélyi Nemzeti, jelenleg az Erdélyi Történeti Múzeumba került kőből faragott oszlopfejet és oltárelőlapot.[29] Az említett múzeumban III. 9568. és VI. 1707. leltári szám alatt található két töredék ugyanis nem innen, hanem a Kolozsvár melletti Magyarszentpálról (román neve ugyancsak Sânpaul) került a fenti intézmény birtokába.[30] Helységünknek oklevéllel igazolt 14. század eleji említése miatt ugyan e helyen is számolhatnánk (Oklándhoz stb. hasonlón) szintén félköríves modorban emelt egyház nagyjában egyező töredékeivel, maradványaival. Nem lehetetlen mégis, hogy a föld mélye csak megőrzött számunkra egy, két vagy éppen több emléket is, jóllehet az idők viszontagságai, lett légyenek azok természeti avagy emberi tevékenységből származók, sok mindent megsemmisítettek. Ezt majd a jövő fogja eldönteni...

JEGYZETEK

1. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1967. 401–405.
2. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1979.
3. Itt köszönjük meg Geréd Gábornak, hogy lehetővé tette számunkra az iskola tulajdonába került régészeti anyag átnézését és megvizsgálását.
4. Irodalmát lásd a készülőben lévő *Repertoriul arheologic* Sînpaul címszavánál, ezért nem adunk teljes irodalmat. Vö. még ROSKA M. 1942. 109. Ezzel kapcsolatban föl kell hívnunk a figyelmet a szerző tévedésére. FERENCZI SÁNDORnak (1939. 308, 309, 311, 316.) a Hargita megyei Csíkpálfalvára vonatkozó adatait átvéve – a szerző nevének feltüntetése nélkül – Homoródszentpálhoz sorolta be azokat. Az e munkából közölt adatok természetesen nem vonatkoztathatók Homoródszentpálra.
5. SOLYMOSSY ENDRE (1895.) tévesen helyezi a „kúnhalmokat" a Homoródszentpálról Oklándra vezető út tetőzésétől keletre. A valóságban azok az úttól délnyugatra domborodnak. Helyszíni tájékozódásunkkor, a szerzőtől közölt térképvázlat gyengesége következtében nem sikerült azonosítanunk mindenikőjüket. Néhányukat kétségtelenül a múlt években végzett mélyszántások semmisítették meg.
6. SOLYMOSSY (1895.), bizonyára tévedésből, 0,6–0,8 centiméterben (!) jelölte meg magasságukat.
7. Ha azonosításunk helyes – és ez valószínűnek látszik –, akkor ezt ma már nem kerítik a SOLYMOSSY (1895.) jelezte kőtömbök.
8. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. 132–135.
9. ORBÁN B. 1868. 165–166.
10. Erre támaszkodva vonjuk kétségbe Bakó Gézának az ókori Sangidavának a mai Homoródszentpál területére való helyezésével kapcsolatos, minden valós alapot nélkülöző feltevését. Amennyiben vélekedése – ti. hogy „Este cunoscut că aici se află, încă din epoca dacică, centrul salinelor de pe valea Homorodului. [...] Menționarea de căt-re Ptolemaeus a acestui important centru daco-roman este, deigur, un lucru firesc" (BAKÓ G. 1977. 204.; vö. 1979.) – helytálló volna, akkor nem a tőle előzetes tájékozódás nélkül felhasznált irodalomban jelentkező szegényes, hanem a római foglalás előtti éppen bőséges dák anyagnak kellett volna ásatásunkkor is, de – amint lennebb látni fogjuk – újabban is előkerülnie. Sőt, a neki tulajdonított jelentőség (ti. „a Homoród völgye sóbányáinak központja") miatt dák vár meg az ahhoz tartozó nagyobb település nyomait kellett volna föltárnunk. Ezekre a tényekre, valamint mások vélekedésére alapozva úgy hisszük, hogy ezt az ókori Sangidavát sokkal inkább a csíkszentkirályi ezüstkincsről híres, dák települések tömörülésébe tartozó s éppen három erődítés közvetlen közelébe eső Zsögödön kereshetjük. Ez a helység nemcsak bőséges és egyben gazdag leletanyagával, hanem a közeli várak va-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

lamelyike révén jóval inkább eleget tesz a dák névhez fűzhető követelményeknek. Ptolemaiosz földrajzi adatai nem mondanak ellent vélekedésünknek, hisz megbízhatóságuk másutt is sok esetben kétséges. Mi több, e két helység közti légvonalbeli távolság (kb. 36 kilométer) nem olyan nagy, hogy ne fordulhatna elő ekkora tévedés, és hogy feltevésünket cáfolhatná.

11. FERENCZI G.–FERENCZI I. 1964. 6399.; 1965. 432–433.; 1970.
12. FERENCZI I. 1974. (sajnálatosan sok sajtóhibával); FERENCZI G.–FERENCZI I. 1977. Bögöz nevének eredeztetésével és jellegének a meghatározásával kapcsolatban megjegyezzük, hogy nem értünk egyet MURÁDIN LÁSZLÓnak (1979. 40.) néhány helység neve mellett eme névre vonatkozó fejtegetéseivel sem (ti. hogy személynévből alakult volna). FERENCZI ISTVÁN foglalkozott előbb említett tanulmányában ezzel a magyar nyelvben mind személy-, mind köznévként ismeretlen szóval. Régészeti anyaggal támogatott érvelése szerint a település földrajzi helyzetének tökéletesen megfelelő s helynévként még csak nem is szokatlan, valószínűleg besenyő eredetű 'torok, völgytorok' jelentésű szóval azonosítható.
13. FODOR I. 1977. 7. ábra.
14. DIACONU, P. 1956. 423.
15. HÖLLRIGL J. 1932–1933.
16. Utolsó számbavételük belföldön: DIACONU, P. 1964.; külföldön: FODOR I. 1977. 323–349. Tudomásunk szerint M. BLĂJAN foglalkozott újabb áttekintésükkel.
17. A román régészek egy része elfogadja Erdéllyel kapcsolatban a cserépüstök magyarokhoz tartozását. Néhány esetben azonban másként vélekednek. Többek között RADU POPA a sztrigyszéntgyörgyi azonos anyag esetében fejezte ki kétkedését (POPA, R. 1978a. 26–27. és 76. jegyzet). Állást azonban nem foglalt, csupán feltevéseknél maradt, de az ittenieket román eredetűekként tekinti. Ezért javasolja az összes azonos erdélyi lelet ilyen tekintetbeni felülvizsgálatát. Mi viszont úgy hisszük, hogy nagyobb nehézség nélkül megoldható ez a (sztrigyszentgyörgyi) kérdés. Figyelembe véve azt a tényt, hogy a mai Kiskalánhoz tartozó Sztrigyszentgyörgy közvetlen környékén besenyő (vagy más, de szintén ótörök) eredetűnek mutató helységnevek (Buzdulár, Bacalár, Bár, Galac, maga Kiskalán is stb.) feltűnően sűrűsödnek, az említett helyen előkerült cserépbogrács-maradványok is hozzájuk köthetők. Ez történelmileg is elfogadható. A magyar hűbéri királyság 10. századdal kezdődött hódítása folyamatával összefüggőn éppen a 11. századtól számolhatunk besenyő s más rokon néptöredék-csoportoknak a határvédelemre való fölhasználásával. A korai Sztrigy-völgyi terjeszkedés kétségtelen voltára pedig RADU POPA maga utal (POPA, R. 1978a. 32.). Érdemesnek ítéljük egyúttal szintén RADU POPÁnak azon vélekedését ismertetni, mely szerint a Sztrigy felső folyása s feje, illetve a Zsil völgyéből a Sztrigyébe átvezető út tetőzését képező Merisorihágó a magyar királyságot védelmezte. Feltevése szerint a honfoglaló magyarok a Petrozsény közelében emelkedő Boli-vár egykor a dákoktól rakott kőfalait javították meg és használták fel újra, szerinte a 13. század végén (POPA, R. 1977.). Mi nem értünk egyet vélekedésével (vö. FERENCZI G. 1990. 381. sajnálatosan sok értelemzavaró sajtóhibával). Eme vélekedésünk helyességét éppen POPA igazolta 1990 elején. Ekkor említette meg a korábbi román történetírás hamisításait taglalva egyebek közt és futólag a Hátszegi-medencét átszelő Malomvíz alsó folyása mentén talajgyalukkal elpusztított, tőle besenyő eredetűként említett és ugyancsak tőle a 11. századból keltezett „ringet" (POPA, R. 1990. 22.). Az általunk leírtak értelmében ezen említett Hunyad megyei ásatások eredményei bizonyos mértékben bonyolultabbakká válnak és a Popától közöltekhez képest több tényezővel kell számolnunk.
18. SZŐKE B. 1955. 86.
19. FODOR I. 1977. 327–328. és 60. jegyzet.
20. POPA, R. 1978a. 26–27. és 76. jegyzet; 1978b. 52.
21. ORBÁN B. 1868. 166.; PAULOVICS I. 1944. 53–59.
22. Léte kétséges, igazolhatatlan. A „középkori vár" elnevezés alatt sokkal inkább vagy a középkor kezdetén, más helyekhez hasonlón még mindig (eléggé épen vagy már romosodón) állott canabae vagy az állítólagos pálos kolostor maradványai sejthetők.
23. ORBÁN B. 1868. 166. Értékelését lásd: CHIRILĂ, E.–HOPÂRTEAN, A. 1978. 66–67. E lelet érmeiről – sajnos – csak nem eléggé szabatos irodalmi említésből van tudomásunk. A szerzők nem vizsgálhatták a pénzeket, mindössze mai felsorolási szokásra támaszkodva vetik föl ezt a lehetőséget is. Ezért maguk figyelmeztetnek vélekedésük feltételes voltára: „În aceste condiții este drept să considerăm poziția cronologică a tezaurului de la Sînpaul ca neprecisă" (CHIRILĂ, E.–HOPÂRTEAN, A. 1978. 66.). Szászfehéregyháza s az alább említendő Homoródaróc Könyves Kálmán érmeivel keltezett, kétségtelenül 11. század végi, 12. század eleji sírjaira figyelmezve azonban mégis az előbbi vélekedés közelítheti meg inkább a hajdani valóságot. Feltűnőnek mutatkozik az is – és ez szintén vélekedésünk mellett szól –, hogy e feltevés esetében az egyes éremcsoportok között rendkívül tág időközök vannak.
24. RADU POPA a sztrigyszentgyörgyi anyagegyüttesre támaszkodva azt írja, hogy ezeket az edényféleségeket a 11–13. század közötti időre kell keltezni. A tőle ismertetetteket a 11. század vége, 12. század közepe közötti időről származtatja (POPA, R. 1978a. 27.). Soron kívül itt említjük meg azt is, hogy Benczö Dénes homoródalmási unitárius lelkész fölhívta figyelmünket a

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Székelyudvarhely környékéről máshonnét (vö. FERENCZI G. 1978.) már ismert jelenségre: a helység déli kijárata alatt, a falu közepétől légvonalban kb. nyolcszáz méterre, az Okland felé vezető út jobb oldalán emelkedő dombocskán egykoron állott templom még meglévő, de állandó pusztulásnak kitett északi alapfala mellett „csontgödör" nyomait fedezte föl. Jelenleg ugyan keltezhetetlen mind a templom – a helység neve a pápai tizedjegyzék 1333. évi rovatában fordul elő első ízben *Almás* alakban (Documente é. n. 169. és 8. jegyzet.), tehát első temploma nyugodtan keltezhető legkésőbb a 13. század második feléből –, mind a csontgödör „anyaga". Azaz minden valószínűség szerint a fenti ismertetésünkben megállapítotthoz hasonló jelenséggel állunk szemben.

25. Documente 200. és 17. jegyzet.
26. FERENCZI G. 1978. 949.
27. CHIRILĂ, E.–HOPÂRTEAN, A. 1978.
28. CHIRILĂ, E.–HOPÂRTEAN, A. 1978. 64–65. Úgy hisszük, részben kiadásra előkészített megfigyeléseinknek, részben pedig egész sor újabb megállapításunknak az ezzel és más egyéb közöltekkel való összekapcsolása fölveti a kérdést: Erdély magyaroktóli elfoglalása immár régebbtől fogva föltett és megrajzolt szakaszainak tér- és időbeosztását felül kell vizsgálni s föltétlenül szükséges újrafogalmazni (vö. FERENCZI G. 1990. 373–384.).
29. VĂTĂŞIANU, V. 1959. 162–163, 166, 971, 978.
30. Vö. ENTZ G. 1946.; LÁSZLÓ GY. 1946.

IRODALOM

BAKÓ GÉZA

1977 O vexilaţie a legiunii XIII Gemina în sud-estul Transilvaniei. *Studii şi Cercetări de Istorie* XXVIII.

1979 Claudius Ptolemaeus Délkelet-Erdélyről. *Brassói Lapok* XI. 7. sz.

CHIRILĂ, EUGEN–HOPÂRTEAN, ANA

1978 Tezaurul monetar de la Turda. (Contribuţii numismatice la problema penetraţiei ungurilor în Transilvania în secolul XI.). *Potaissa* 1978.

DIACONU, PETRE

1956 Cu privire la problema săldărilor de lut în epoca feudală timpurie (sec. X–XIII). *Studii şi Cercetări de Istorie* VII.

1964 К вопросу о глиняных котлах на территории PHP. *Dacia* VIII. 249–264.

Documente

é. n. Documente privind istoria României. Veacul XIV. C. Transilvania. III. (1331–1340). Bucureşti.

ENTZ GÉZA

1946 Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a XIII. században. *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve* 1943. 2. sz. 7–12.

FERENCZI GÉZA

1978 Néhány kora középkori falu keletkezési idejéről. *Korunk* XXXVII. 947–954.

1990 Újabb adalékok a moldvai csángók kérdéséhez. *Korunk* I. 3. sz.

FERENCZI GÉZA–FERENCZI ISTVÁN

1964 Un altare dedicato a Giove e a Giunnone. *Fasti Archaeologici* XVI.

1965 Un nou monument epigrafic de la Sînpaul. *Revista Muzeelor* II.

1967 Săpăturile de salvare din 1957–1958 de la Sînpaul. In *Materiale şi cercetări archeologice. VII.* Bucureşti. 401–405.

1970 O nouă mărturie epigrafică în legătură cu activitatea împăratului Lucius Verus în provinciile de lînga Dunărea de Jos şi în Dacia. (Un nou altar roman de la Sînpaul). *Sargetia* VII. 57–79.

1977 Săpăturile archeologice la Mugeni. Studiu preliminar. *Acta Musei Napocensis* XIV. 295–304.

1979 Observaţii de topografie arheologică în partea superioară a Depresiunii Homoroadelor (jud. Harghita) între anii 1957–1978. Raport preliminar. *Acta Musei Napocensis* XVI. 411–430.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

FERENCZI ISTVÁN
1974 A Nagy-Küküllő menti Bögöz községnek és nevének eredetéről. In *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülésszakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében.* Csíkszereda. 165–182.

FERENCZI SÁNDOR
1939 Cetăţi antice în judeţul Ciuc. *Anuaral Comisiunii Monumentelor Istorice Secţia Transilvania* IV. 1932–1938. 237–352.

FODOR ISTVÁN
1977 Der Ursprung der in Ungarn gefundenen Tonkessel. *Acta Archaeologica* XXIX.

HÖLLRIGL JÓZSEF
1932–1933 Árpádkori keramikánk. II. Domború fenekű edények. *Archaeologiai Értesítő* XLVI. 85–98.

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.* (Erdélyi ritkaságok. 7–8.) Kolozsvár.

LÁSZLÓ GYULA
1946 Varázslat egy középkori falusi templomunkban. *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve* 1943. 2. sz.

MURÁDIN LÁSZLÓ
1979 Ember a tájban. *Hargita Kalendárium* 1980.

ORBÁN BALÁZS
1868 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I.* Pest.

PAULOVICS ISTVÁN
1944 *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák" ezüstkincsek kérdése.* Kolozsvár.

POPA, RADU
1977 Observaţii privind zidurile cu mortar din cetăţile hunedorene. *Sargetia* XIII. 280–282.
1978a Streisîngeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI–XIV în sudul Transilvaniei. *Revista Muzeelor şi Monumentelor* XLVII.
1978b Cercetări şi sondaje archeologice per teritoriul aşezării medievale de la Streisîngeorgiu. *Revista Muzeelor şi Monumentelor* XLVI.
1990 Activişi şi securişti îtemplul lui Clio. „2" I. 3. sz.

ROSKA MÁRTON
1942 *Erdély régészeti repertóriuma. I. Őskor.* Kolozsvár.

SOLYMOSSY ENDRE
1895 Az oklándi kúnhalmokról Udvarhely vármegyében. *Archaeologiai Értesítő* XV. 417–419.

SZŐKE BÉLA
1955 Cserépbográcsaink kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* LXXXII.

VĂTĂŞIANU, VIRGIL
1959 *Istoria artei feudale în ţările român.* Bucureşti.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

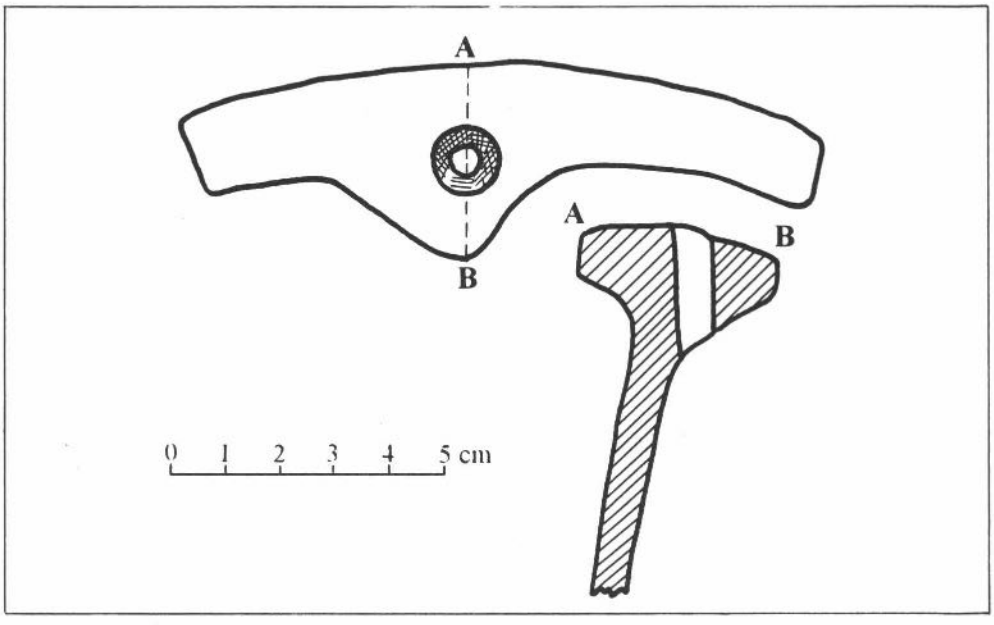

1. ábra. A cserépbogrács-töredék felülnézete és keresztmetszete

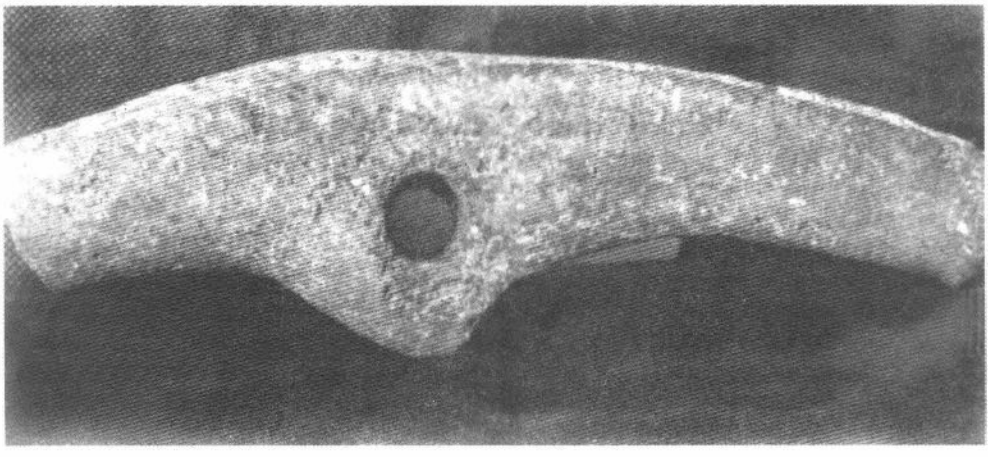

2. ábra. A cserépbogrács-töredék felülnézete

[Erdélyi Magyar Adatbank]

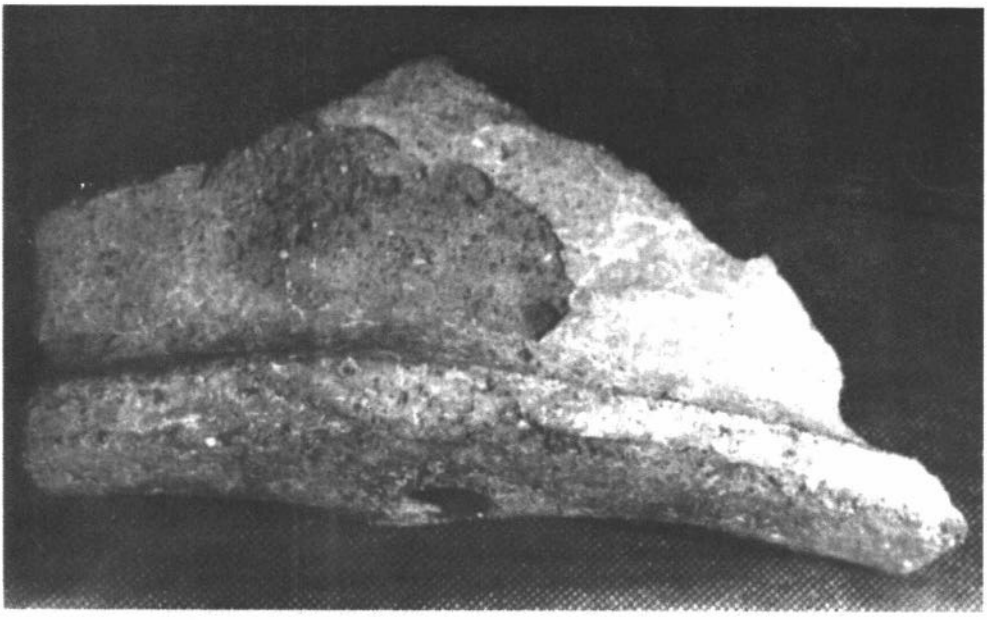

3. ábra. A cserépbogrács-töredék külső oldala

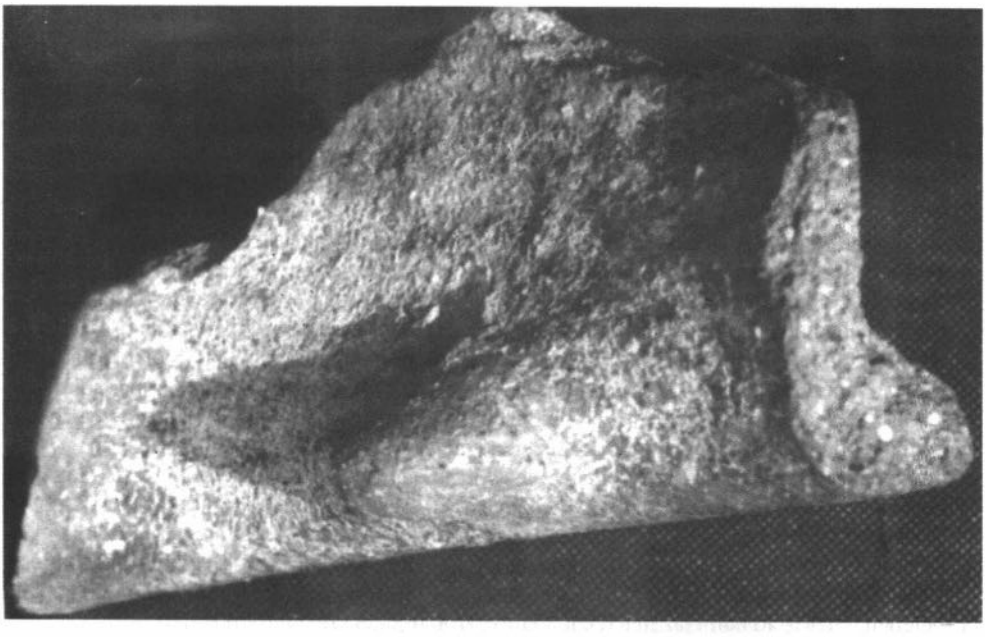

4. ábra. A cserépbogrács-töredék belső oldala

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MÉG EGYSZER A HOMORÓDKARÁCSONYFALVI ROVÁSÍRÁSOS EMLÉKRŐL

Ferenczi Géza

Talán kissé furcsának tűnhet, főképpen a különböző folyóiratokat és kiadványokat rendszeresen és lelkiismeretesen böngészők számára a fenti cím alatt ígért eszmefuttatás. Az olvasóban jogosan vetődhet föl a kérdés: van-e egyáltalán szükség és tulajdonképpen miért is jogosult – enyhén szólva – eme kissé „elcsépelt" tárgykörre visszatérni? Vajon nemcsak egyszerűen „művészet a művészetért" alapon ír e sorok szerzője ismét e már többször is tárgyalt kérdésről? Látszólag valóban így áll a helyzet. Tapasztalataim alapján azonban egészen másként ítélem meg cselekedetemet. Az alábbiakból is kitűnőn az igazság kedvéért kell megtennem ezt a (fölösleges?) lépést, lévén szó – legyünk őszinték és ez mindenképpen csak dicsérhető igény – szűkebb-tágabb közösségünket, ma is (vagy talán ma még inkább) kétségtelenül fölöttébb izgató tárgyról. Hisz annyi sok írás látott már napvilágot, mindenekelőtt az utóbbi években, általában a magyar rovásírásról, és ennek keretében homoródkarácsonyfalvi emlékünkről. Annyira sok (és egyúttal egymással homlokegyenest ellenkező is), hogy az ember már szinte kapkodja a fejét: a sok közlemény közül most már melyiket is teheti maradéktalanul a magáévá úgy, hogy az nem is annyira elfogadható legyen az olvasó s érdeklődő számára, hanem – és mindenekfölött erre kell törekednie az ismertetőnek – a közlés fedje is a valóságot. Mert ma, sajnos már nemcsak fennáll a tévhit veszélye, hanem immár kézzelfogható valóság is. Ilyen mindannyiunk részére (egyebek mellett) roppantul „izgató" kiadványok hallatlan népszerűségnek örvendenek (elítélni ezért senkit sem lehet, ez nemzeti önismeretünk egyik legtermészetesebb megnyilvánulása). Nem is ez a baj, hanem a valóság, jóllehet ebben az esetben is kézzelfoghatóról van szó, egyszerű nem ismerése jelenti a tulajdonképpeni veszélyt. Hisz midőn nem a valóság talajáról kiindulva vonunk le (végső) következtetést, akkor bizony az óhatatlanul téves.

„Kisebbik" baj és hiba, ha a kutatónak, önhibáján kívül nincs lehetősége saját szemével meggyőződnie az igazságról és csak irodalomból ismeri kutatása tárgyát és akkor is csak a valóságtól ugyancsak elütő ábrák révén foglalkozik vele. (Természetesen ez nem mentesíti hibája alól.) Ámde az már mindenképpen elítélendő s kárhoztatandó, ha valaki a színhelyen nem is járva s a részéről feldolgozandó tárgyat nem is látva újólag is mereven ragaszkodik más korábbi (akaratlan) hibás közléséhez és arra támaszkodik fejtegetésekor, noha időközben nyomtatásban már napvilágot látott valósághű ábrák kíséretében a korábbi tévedéseket kijavító feldolgozás. (Amennyiben ennek nem hinne: kötelessége meggyőződni a meztelen valóságról!)

Így történt ez Forrai Sándor egyébként több tekintetben is feltétlenül gondolatébresztő, de sajnos még több hibát tartalmazó könyve, illetve közleményei esetében más rovásírásos emlékek mellett a homoródkarácsonyfalvi felirattal is. Forrai Sándor nem ismeri a feliratot hordozó kőtömböt.

Ennek ellenére, figyelemre sem méltatva az időközben megjelent (nem is egyszeri) és a valóságot tükröző helyesbítést, Forrai a következőket állítja (az emlék tárgyalásából kitűnően megfellebbezhetetlen, vitathatatlanul igaz ítéletként tekintve írottait): „A székelyföldi Homoródkarácsonfalván (Crociunel [!], Udvarhely megye, Oklándi járás) 1944 júliusában Szőke István bölcsészhallgató az unitárius templom tornyának II. emeletén egy domborodó szemöldökkőre vésett rovásírást

fedezett fel. [...] Sajnos annyira kopott, hogy megfejtéséről nem beszélhetünk, csak megfejtési kísérletekről. [...] Megfejtését nehezíti még a sok rákarcolt latin betűs firkálás: nevek és évszámok. Fontosnak tartanám, hogy a feliratot modern kutatási eszközök segítségével helyreállítsák és így pontosabb megfejtése születhetne." Forrai Szőke rajzát fogadta el. Az igaz, hogy – az emlék valóban hű rajzától eltekintve – Szőke ábrája áll még mindig legközelebb a valósághoz, ámde mégse valósághű. (Ezért figyelmeztetem az érdeklődőket: rá építeni nem lehet!)

Fölöslegesnek tartom Forrai állításai s vélekedése aprólékos cáfolását. Mindössze a következőket említem meg (elegendőnek ítélvén ennyit is). 1. A feliratot valójában Debreczeni László neves építészünk fedezte föl 1937-ben. Szőke, tudtán kívül, „csak" újra föllelte 1944 nyarán. Persze, helyesbítésem mit sem von le Szőke érdeméből. 2. Emlékünk Forrai nyújtotta tárgyalásának az előbb idézett többi részére nincs miért kitérnem. Állításai s vélekedése egyszerűen nem felelnek meg a valóságnak. Ezért semmilyen (se tudományos, se népszerűsítő) vonatkozásban nem vehetők figyelembe. Elvetendők. Javaslata is fölösleges. A (hajdani) mesék szóhasználatával élve: aki nem hiszi (írottaimat), járjon utána! Megvalósítható...

Gondolva azonban arra, hogy nem minden érdeklődő juthat el az eredetihez, mellékelten újfent közzéteszem mindenik eddig közölt ábrát, természetesen a valósághűvel egyetemben. Teszem ezt nemcsak az olvasók meggyőzése érdekében, hanem azért is, hogy ha valaki megfejtésével kísérleteznék, ne hibás, tehát elkerülhetetlenül helytelen eredményhez vezető alapból induljon ki (1–5. ábra).

Magam a rovásírásos emlék egyes jegyeinek vizsgálata során a következő eredményre jutottam, amellyel senkit nem óhajtok befolyásolni (a sorszámokhoz lásd az 5. ábrát). 1. Határozottan az *n* jegye. Még a helyszínen sem lehetett eldönteni: az *n* jele fölött kétségtelenül azonos bevésésből származó, nagyjából vízszintesen fekvő egyenes ehhez a betűhöz (vagy máshoz) csatlakozik-e, van-e valamiféle jelentése vagy nincs (esetleg a latin betűs írásban használt és abból átvett rövidítés jele)? 2. Kétségtelenül az *m* jegye. 3. Talán a *h*, de lehet a (nyílt) *e* jele is. Az előbbi meg ezen betű közén, a jegyek fölött az 1. jegynél említett fekvő egyenessel azonosat látunk. Ebben az esetben is eldönthetetlen: a szöveghez tartozik-e vagy pedig kétségtelenül egyidejűleg vésett volta ellenére sincs semmiféle jelentősége. 4. Összevont jegyként értelmezhető. Tartalmazhatja az *sz* (?), *n*, *s*, *t* jegyét (más sorrendben is!). 5. A *d* jele. 6. Azonos az elsővel: az *n* jegye. 7. Eddig ismeretlen jegy. Ha összevetjük a csak másolatban ránk maradt és ezért betűösszehasonlítás tekintetében csupán fönntartással hasznosítható isztambuli rovásfelirat *l* jelével, valamelyes hasonlóság alapján ennek is azonos hangértéket tulajdoníthatunk. 8. A fordított *i* vagy *j*. Így írva egyezik a Talasz-völgyi türk ábécé *i* betűjével. Ámde – kutatásaim alapján – azonosítható a mongolföldi Orhon folyó s a „közelében", Dél-Szibériában eredő Jenyiszej folyam vízgyűjtő medencéjének a felső részéből ismert keleti türk rovásbetűsorból közölt, szintén és ugyanúgy megfordított *p* jelével. Ennek értelmében nemcsak *i* vagy *j*, hanem *p* hangértéket is tulajdoníthatunk neki. 9. Egyezik a harmadik betűvel, talán *h*, esetleg a (nyílt) *e* jegye. 10. Az *sz* jelének mutat. 11. Hasonlít a hetedik betűhöz. Ha ezzel azonosként kell tekintenünk, akkor szintén a (föltett) *l* jegye. 12. Az *ly* jele. 13. Azonos a nyolcadik betűvel: az *i*, *j* vagy (türk) *p* jegye. 14. Kétségtelenül a *v* jegye. 15. Egyelőre ismeretlen hangértékű. Talán *s*-nek olvasható (?). 16. Ugyancsak ismeretlen, rovásírásunkban eddig elő nem fordult betű. A türk (zárt) háromszög alakú szóközi *k* jegye alapján itt is *k* betűként tekinthető.

Még egy jelet kell megemlítenem: a hetedik rovásjegy alatt láthatót. A vésés határozottan megfigyelhető, de sekélyebb és két rovássor közére, az alsónak a végétől kissé oldalt és távolabb esik. Nem tűnik a szöveghez tartozónak, bár kapcsolata is elfogadható. Esetleg romlott *t*, befejezetlen *d* jegyét ismerhetnők fel benne. Eldönteni egyelőre nem tudom. Németh Gyula jelentőség nélkülinek tartotta, Csallány Dezső pedig (és utána Forrai Sándor) a latin *K* betűjeként olvasta.

Ezek szerint feliratunk még megfejtetlen. (Láttuk: a jegyek hangértékének meghatározása ellenére sem lehet összefüggő, értelmes, minden tekintetben kifogástalan és elfogadható szöveget kihámozni belőle.) Ezért – megismételvén régebben írottaimat – azt hiszem, hogy nemcsak a

[Erdélyi Magyar Adatbank]

magam, hanem mindannyiunk számára is igaz örömet szerezne a szöveg mindenféle bírálatot elviselő (végleges) megfejtése. Emlékünk ezzel mindenképpen még értékesebbé válnék...

Nos, e remélhető s várható megfejtéshez igyekeztem emlékünk újraközlésével valós alapot nyújtani a fentiekben.

IRODALOM

BALÁS GÁBOR

1988 *A székely művelődés évezredei. Szerk.* ––. Budapest.

FERENCZI GÉZA

1978 A homoródkarácsonyfalvi rovásírásos felirat. *Korunk Évkönyv* 1979.

1982 Adalékok a homoródkarácsonyfalvi unitárius templom rovásfeliratának a megfejtéséhez. *Keresztény Magvető* LXXXVIII.

FERENCZI GÉZA–FERENCZI ISTVÁN

1979 Magyar rovásírásos emlékekről. In *Művelődéstörténeti tanulmányok. I. Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor.* Bukarest.

FORRAI SÁNDOR

1982 *Küskarácsontól Sülvester estig.* Budapest.

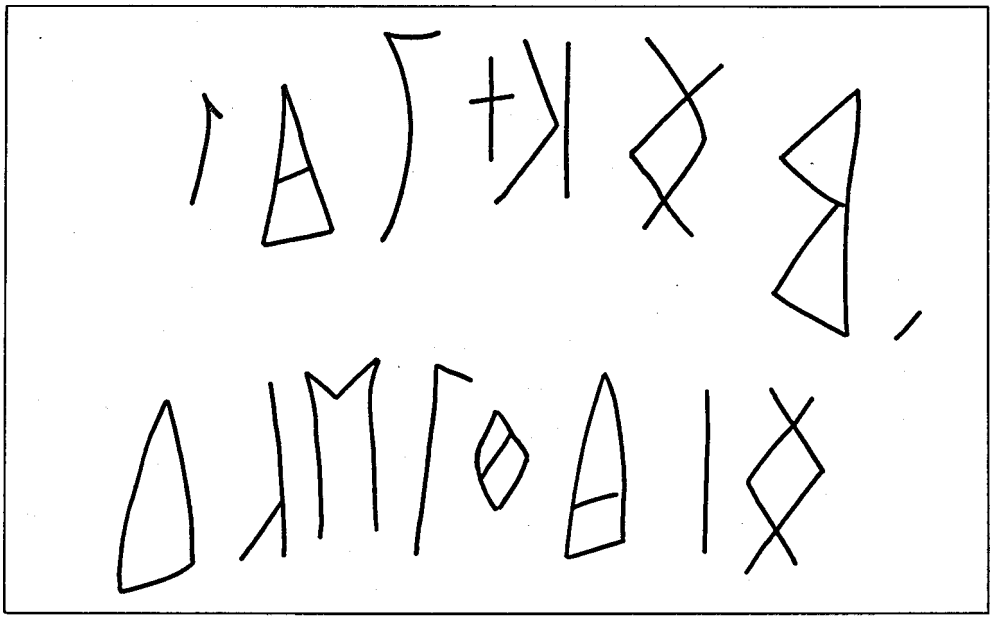

1. ábra. A rovásfelirat másolata, Szőke István rajza

[Erdélyi Magyar Adatbank]

2. ábra. A rovásfelirat Franz Altheim szerint

3. ábra. A rovásfelirat Csallány Dezső szerint

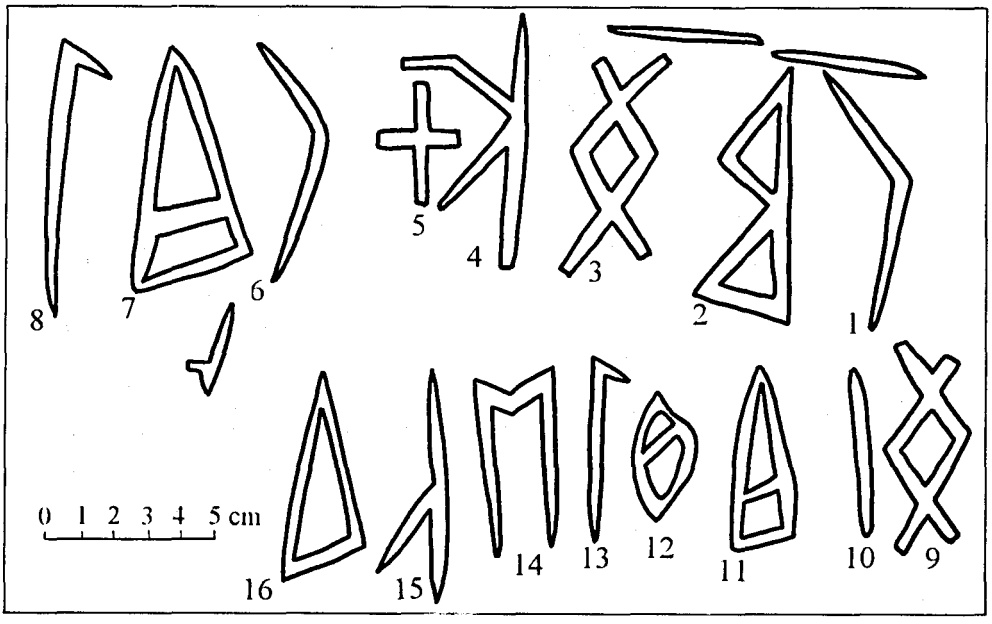

4. ábra. A rovásfelirat valósághű másolata, a szerző rajza

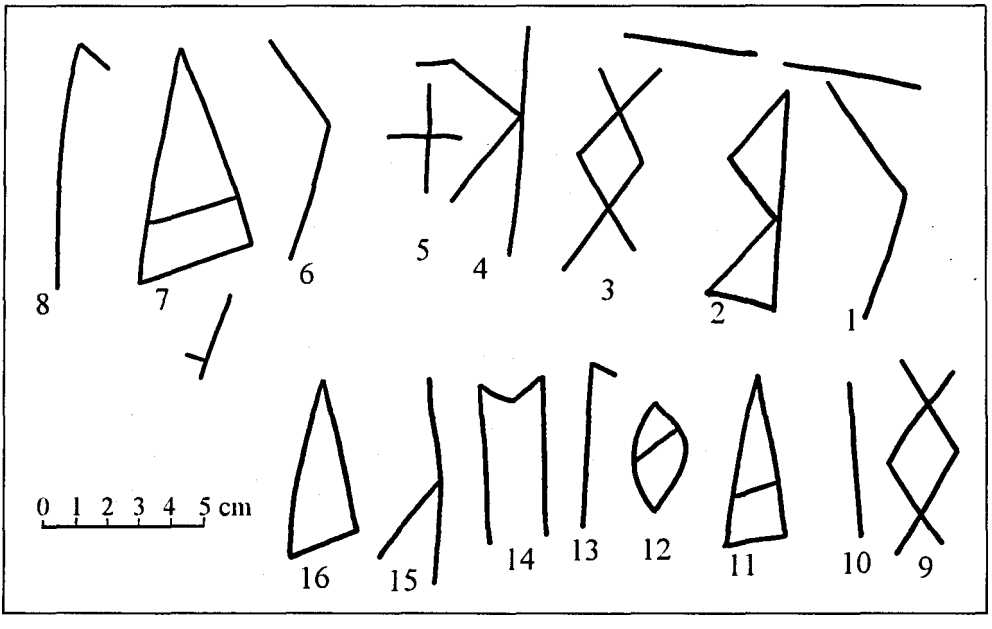

5. ábra. A rovásfelirat valósághű vonalas másolata, a szerző rajza

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOM

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A HOMORÓD MENTE TÁRSADALMA A 17–18. SZÁZADBAN

Egyed Ákos

A székelység történelmének legfőbb sajátosságát a Habsburg-foglalásig az egységes katonai szolgálat határozta meg. Kétségtelen, hogy a székelység hadi szolgálat és hadszervezet által őrizhette meg szabadságát, a libertast, s a feudalizmus a maga jobbágyviszonyaival azért nem hatolhatott be, csak több évszázados késéssel és akkor is csak részben a Székelyföldre, a székely társadalomba. A székely hadrendszer olyan személyes szolgálatra kötelezte a társadalom férfi tagjait, amely összeegyeztethetetlen volt a jobbágyrendszerrel. A hadkötelezettségből következett a székely szabadságnak egy másik fontos eleme is, az adómentesség.

A székely életmódnak az is jellemzője volt, hogy a férfinép katonai rendszerben szervezetten élt ugyan és személy szerint katonáskodott, de alapfoglalkozása a földművelés és állattenyésztés volt. A kettős funkció igen erőteljes faluközösségeket fejlesztett ki.

A katonai szerepkör következménye volt a székely társadalom közismert három rendje: a primorok vagy előkelők, a primipilusok vagy lovagok és a pixidariusok vagyis a gyalogkatonák rendje. Ez a székely rendiség a 16. század közepétől fokozatosan gyengült, s folyamatosan kezdett hasonulni a vármegyék magyar társadalmához, de csak a 19. század közepén fejeződött be az említett átalakulás. Történelmünkben e korszak kezdete Magyarország három részre szakadásának az ideje, amikor kialakult az erdélyi fejedelemség. Mivel az új államnak több nehéz feladattal kellett megbirkóznia, kénytelen volt a székelységre is a korábbinál nagyobb közterheket róni, ami a katonai rendek helyzetének romlásához vezetett, veszélyeztetve az addigi szabadságjogokat. Ez okozta az 1562-es nagy felkelést, amelynek leverése után a közszékelyek nagy részét fejedelmi jobbágyságra vetették.

A fejedelmi jobbágyság ugyan később felszabadult, de megkezdődött a székely joggal ellentétes jobbágyosításnak az a formája, amikor a fejedelmi szolgálatban kitűnt nemeseknek olyan közszékely családokat adományoztak, amelyek sem közterheiket, sem a katonai szolgálatot nem tudtak teljesíteni, vagy nem voltak hajlandók azoknak eleget tenni. Ez volt a legfőbb útja a székelyföldi nemesi jobbágytartó réteg, illetőleg a jobbágyrend létrejöttének. Utóbbinak a sorait gyarapították azon sűrűn előforduló esetek is, amikor adósság vagy valami más ok miatt (bűntény elkövetése) önként mondott le a katonaszékely nemesi szabadságáról.

A jobbágyosodás a fejedelmi korban elég nagy arányokat öltött, de a székely nép többsége mégis megőrizte szabad státusát. Ebben a helyzetben találta a Habsburg-kor a székely társadalmat.

A Habsburg-politika sietett a maga elképzelései szerint átformálni a Székelyföld társadalmát. Például azáltal, hogy gyorsan kiválasztott a nemességből egy felsőbb kategóriát, a tulajdonképpeni arisztokráciát. A birodalmi politika szolgálatában magukat kitüntető nemesi családok a katolicizmus felvételével bárói és grófi címet kaptak, és általában birtokot is. A Rákóczi-szabadságharc megállította egy időre ezt a folyamatot, de annál erőteljesebben folytatódott a kuruc mozgalom leverése után. A kurucokkal tartó székely főurak vagyonából számos nemes labanc részesedett. De a nemesi rendnek a legalsóbb kategóriája is változásokon ment keresztül, mert felduzzadt a székely nemesi

[Erdélyi Magyar Adatbank]

rend aránya, az ún. egytelkes nemesek száma. A pontosság kedvéért meg kell mondanunk, hogy a 17. század második felében ment végbe e rend kialakulása.

A hagyományos székely rendek átalakítása jogi úton azzal kezdődött, hogy 1711-ben megszüntették a székely hadrendszert, mivel a székely katonai alakulatok majdnem egyöntetűen Rákóczi zászlai alá sorakoztak fel. A korábbi lófői és gyalog rendet ezután többnyire szabad székelyként emlegetik a történeti források, bár a családok még legalább egy évszázadon át megőrizték a hajdani rendiség emlékeit (a templomi ülésrend pedig ennél is hosszabb ideig nyilvántartotta azt). Ennek a szabad székely földművelő rétegnek az aránya 48–50% körül mozgott a 18. század közepén (12 431 család). Emlékeztetőül: Izabella és János Zsigmond kora előtt az akkori lovas- és gyalog rend aránya 90% lehetett. Hatalmas veszteség érte ezáltal a székelységet.

Mivel a Habsburg-foglalással együtt járt a feudalizmus terjedése is, a jobbágyi és zselléri réteg aránya 40% fölé emelkedett; 1562 körül néhány százaléknál nem lehetett nagyobb az úgynevezett ősjobbágyok aránya az össztársadalomban. A jobbágy- és zsellérréteg mellett feltűnően nagy volt a kóborlók (vagii) aránya: 6%. Végül hadd említsük meg, hogy 1751-ben a székelység körében mindössze 1,12%-os arányt ért el a cigány lakosság.

Összegezésül elmondhatjuk: a 18. század közepén mintegy fele-fele arányt képviseltek a szabad rétegek, illetve a feudális függőségbe jutott székelyek, valamint a bevándoroltak, továbbá a jobbágynak beálltak. Nehéz volna kimutatni, hogy melyik jobbágykategória volt számosabb. A statisztika azonban valamelyest torzít, mert a zsellérrétegbe sorolta a szolgáknak elszegődött szabad székelyt is, pedig nem kis létszámú kategória lehetett: a lófő rendű, a jobb módú szabadok is egy-két szolgalegényt alkalmaztak, de ezek szabad menetelű zsellérek voltak.

Vizsgáljuk meg a Homoród mente társadalmának az előbbiekben felvázolt változásait a 17–18. században. Kutatásunk huszonhárom településre terjed ki, s két történeti forrás összehasonlító adataiból vonjuk le következtetéseinket. Nevezetesen az 1614-es és az 1750-es családösszeírásokról van szó; két olyan adatbázisról, amelyek majdnem az egész akkori társadalomra kiterjedtek és feltüntették a családok rendi hovatartozását is. A források összegzett adatait mutatják a mellékelt táblázatok.

Az 1. táblázat alapján levonható az a következtetés, hogy a Kis- és Nagy-Homoród menti tájban, pontosabban annak huszonhárom településében mind 1614-ben, mind 1750-ben a lakosság többsége a szabadok társadalmi kategóriájába tartozott. Éspedig 1614-ben a családoknak 58,23%-a, 1750-ben 63,04%-a volt mentes mindenféle jobbágyi vagy zselléri függőségtől. Ugyanakkor 1614-ben a népesség 40,79%-a élt valamelyik földesúr vagy kisebb jobbágytartó fölművelő gazda függőségében; ennek a rétegnek az aránya 1750-ben 33,85%-os volt. A fenti arányokat össze kell mérnünk az udvarhelyszéki átlagokkal: 1614-ben a székben a szabadok a társadalomnak 60,11%-át tették ki, 1750-ben pedig 58,25%-a volt szabad, vagyis 1614-ben a Homoród menti falvakban valamivel (1,88%-kal) kevesebb volt a szabad rendű lakosság, míg 1750-ben valamivel (1,86%-kal) kedvezőbben alakult az általunk vizsgált táj lakosságának a társadalmi szerkezete. Mivel az eltérések kicsik, levonható az a következtetés, hogy a Homoród mente társadalma mind 1614-ben, mind 1750-ben olyan volt, mint Udvarhelyszék társadalma. Nem áll fenn tehát az az eléggé elterjedt nézet, hogy ez a táj sokkal jobban feudalizálódott volna, mint a szék más tájai.

Feltűnő viszont, hogy százharminchat évvel később majdnem 5%-kal több szabad rendűt írtak össze, mint 1614-ben. Ennek okát abban látjuk, hogy Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelem idején nem kevés olyan jobbágycsalád került vissza a szabad rendűek közé, amelyeket az 1562-es felkelés után fejedelmi jobbággyá nyilvánítottak, illetőleg olyanok, amelyeket valamely földesúr törvénytelenül tett jobbággyá vagy zsellérré. Az említett fejedelmek ugyanis védelmükbe vették a katonáskodó székely szabadokat.

Adatainkból látható, hogy egymástól eléggé messze eső időszakot tettünk vizsgálódásunk tárgyává. S nemcsak távoli időszakok ezek, de politikailag teljesen különböző a jellegük. Az 1614-es összeírás az erdélyi fejedelemség virágzó időszakának a kezdetén, Bethlen Gábor fejedelem idején

készült, s éppen az ő rendeletére. A nagy fejedelem arra intette az összeírással megbízott tisztviselőket, hogy pontosan jegyezzék be a lustrajegyzékbe minden székely család rendi hovatartozását. Éppen ezért az 1614-es lustra egyike a korszak legmegbízhatóbb történeti forrásainak. Ennek alapján részletezzük az alábbiakban az 1614-es lustra adatait (2. táblázat). Eszerint – és ez a valóságos helyzetet mutatta – a tájegység társadalma két nagy kategóriára oszlott: a szabadokéra, illetőleg a földesúri függésben élőkére. Az első kategória a hagyományos székely társadalmi képződményt képviselte, míg a második a kor uralkodó társadalmi rendjének a székelységben való térfoglalását mutatja.

A hagyományos székely katonai rendeket a lófők, a lóval való egyéni katonai szolgálatra kötelezettek tették ki: számuk 164 fő (20,15%), míg a gyalogkatonai családok száma 117 (14,37%) volt. A harmadik nagy kategória, a szabadosoké tulajdonképpen az 1562-es felkelés miatt jobbágyosított családoknak már felszabadított rétegéből állt össze. A társadalom ilyen tagozódása majdnem egyedülálló volt Európában, mert a székelymagyarság ősi katonai funkciója alapján alakult ki és maradt fenn századokon át. És éppen e katonai rendszer akadályozta meg a nagyszámú jobbágytartó nemesség kialakulását is; a huszonhárom településben mindössze két primor, főember élt, akik nyilván maguk is katonai vezetők lehettek.

Ez a székely katonai társadalom rendi jellegű képződmény volt, hiszen mind a lófők, mind a gyalogok rendisége apáról fiúra szállt, bár a válaszfalak nem voltak merevek, mert a felsőbb szervek engedélyével át lehetett lépni az egyikből a másikba, ha azt anyagi okok indokolták. Sőt, amint már említettük, az olyan családokat, amelyek katonai szolgálatra alkalmatlanokká váltak, a fejedelem jobbágyként adományozhatta el. Igaz, az adományozás merőben ellenkezett a székely joggal, mert itt a királynak és fejedelemnek nem volt adományozási joga (ius regium), s a székelység mindig tiltakozott alkalmazása ellen.

A jobbágyrendszer mégis kialakult, behatolt a vármegyei területekről, s a népesség egy része jobbággyá lett; ezután földesurának szolgáltatásokkal tartozott, s nem volt köteles katonáskodni. Egyébként a jobbágy, miután szolgálatait teljesítette, teljesen függetlenül gazdálkodott a maga telkén, és élt faluközösségi jogaival.

Mivel az egyes falvak társadalmi szerkezete lényegesen eltérő lehetett (volt), szükségesnek tartjuk az adatok részletes közlését is (3. táblázat). Táblázatunk szerint a katonai rend csak két községből hiányzott teljesen, nevezetesen Remetéről és Szentpéterről; az elsőben egészében jobbágycsaládok laktak, utóbbiban két családot a szabadosok, egyet pedig a lófők között írtak össze. A lófői rend, amely nemcsak a katonai beosztásnak volt a jelölője, de bizonyos mértékig a vagyonosságnak és a rangosságnak is, Abásfalván, Dályában, Lókodban, Városfalván, Bágyban, Szentmártonban és Jánosfalván képezett erős társadalmi réteget. Lövétén, Bágyban és Telekfalván a gyalogos katonák családja volt jelentős. Szabadosok feltűnően nagy arányban Szentegyházasfaluban és Kápolnásfaluban, Almáson és Lövétén laktak. A jobbágyság Remetén, Recsenyéden, Újfaluban, Oklándon és Karácsonfalván képezte a nép többségét. Zsellér, amely abban az időben inkább szolgát, gazdasági cselédet jelentett, nagyon kevés volt még, mindössze harmincöt család, s csak Szentmártonban haladta meg arányuk a lakosság 20%-át. Ebből arra következtethetünk, hogy 1614-ig a székely falvakba a kutatott területen jelentős külső betelepülés nem történhetett. Mind a jobbágy-, mind a zsellérnek nevezett családok a magyar etnikumhoz tartoztak.

Az előbbiekben felvázolt társadalmi szerkezet a 17. század végéig csak annyiban változott, hogy számos jobbágycsalád került vissza a katonai vagy szabados kategóriába.

A nagy társadalmi változások Erdélyben – amint a bevezetőben szóltunk már róla – a Habsburg-korban kezdődtek s főként 1711 után. A Rákóczi-szabadságharc elnyomása súlyos következményekkel járt, mert a Habsburg-hatalom megszüntette a hagyományos székely katonai rendszert, s adóztatni kezdte a székelyeket is. Következésképpen a lófői és gyalog rend eddigi helyzete, státusa megváltozott. Egyszerű földművelőkké váltak, többet foglalkoztak saját gazdaságukkal, de viselniük kellett a földművelő lakosságot sújtó terheket: az adózást, katonai beszállásolást, újoncadást. *Ebben*

[Erdélyi Magyar Adatbank]

az időszakban megy végbe a székely társadalom átalakulása a vármegyei magyarság struktúrája szerint, de – hangsúlyozzuk – nem válik teljesen azonossá azzal.

Erdély és a Székelyföld jelentősebb mérvű változásai a 18. század közepétől, különösen pedig Mária Terézia uralkodásától származnak. A határőr-katonai rendszer megszervezésére gondolunk az 1763–1764-es években. A Habsburg-hatalom katonai vezetésének eredeti elképzelése szerint Udvarhelyszékre is ki kellett volna terjednie a régi székely hadrendszer helyett most alakított határőrségnek, de a szék lakossága olyan nagymérvű ellenállást tanúsított, hogy végül is csak Bardócfiúszéken sikerült bevezetni az új katonai szolgálati formát. Mint ismeretes, Csíkszék és Háromszék népére erőszakkal kényszerítették rá a Habsburg-hatalom érdekeit szolgáló határőrséget. Az említett székekben a társadalom szerkezete erős változáson ment át. A korábbi lófői és gyalog rend leszármazottaiból alakították meg a két székely határőr gyalogezredet, valamint egy székely huszárezredet. Az új katonai rendek és a lakosság többi rétegei közé erős választófalat húzott a katonai rendszer, s amellett a németesítés eszköze is volt. Ezért a „madéfalvi veszedelem" emlékét a határőri rendek nem feledhették el, s mindig arra törekedtek, hogy visszaszerezzék a régi helyzetüket.

A határőrrendszer létrehozásával valósággal kettéosztották a Székelyföldet: elkülönítették Csíkot és Háromszéket Udvarhely- és Marosszéktől, aláásva a székely szolidaritás, közös kiállás lehetőségét.

Vizsgáljuk meg a Homoród mente társadalmát, annak változásait az 1750-es összeírás tükrében (4. táblázat). A táblázat szerint szabad kategóriákat a nemesek, valamint a szabad székelyek alkották: 972 család, az adott társadalom 63,02%-a. Azt már az előzőekben láttuk, hogy 1750-ben a szabadok aránya valamivel nagyobb volt, mint 1614-ben. Ez azonban önmagában nem jelentett nagy változást. Az igazi átrendeződést az illető társadalmi kategóriák megváltozása jelentette.

Az 1750-es összeírók nem főembereket (primorokat), lófőket, gyalogkatonákat és szabadosokat vettek számba, mint korábban, hanem nemeseket és szabad székelyeket, valamint jobbágyokat és zselléreket, vagyis nagyrészt olyan kategóriák szerepelnek az összeírásokban, mint a vármegyékben, kivéve természetesen a szabad székelyek rétegét.

1750-ben ötvenhárom olyan nemes családot írtak össze, amelyek armálissal, nemeslevéllel rendelkeztek. Igaz viszont, hogy ezek nagy része még a fejedelmi korban szerezte a diplomát, de a Habsburg-korban vált teljesen hasonlóvá a vármegyei ún. hétszilvafás, bocskoros nemességgel. Vagyis életmódja semmit sem különbözött az egyszerű falusi földművelő családok életmódjától és adózott is, ha nem volt legalább két adófizető jobbágya. Időnként megjelenhetett ugyan a széki közgyűléseken, de beleszólása a szék vezetésébe gyakorlatilag nem volt. Kétségtelen azonban, hogy közülük néhány kiemelkedett, középbirtokossá és jobbágytartóvá vált. Szigeti Gyula Mihály a régi primorok közül néhányat éppenséggel főnemesnek nevez, így az Ugronokat, akiknek a minket most közvetlenebbül érdeklő falvak közül Szentmártonban, Dályában volt birtoka, a Bíró családot, amelynek Szentmártonban, Recsenyéden voltak jószágai és szolgáló jobbágyai; a Kandó família Dályában, a Mátéffy Bágyban, a Mihály család Almáson, a Gyárfás Szentmártonban volt birtokos.

Ugyanakkor a grófi és bárói címet szerzett arisztokrata családok is jelentős birtokra és számos jobbágyra vagy zsellérre tettek szert. Említsük meg a gróf Bethlen családot, amelynek Szentpálon volt földbirtoka és a báró Wesselényi családot. Más falvakban a báró Daniel, báró Révai, gróf Gyulai, gróf Korda, gróf Mikó, báró Orbán családok szereztek földet. Ezáltal a törzsökös székely nemesség és a vármegyei magyar nemesség meglehetősen összefonódott. A nemesi családok száma a természetes szaporodás és nemesítés útján is tovább növekedett: 1844-ben Udvarhelyszéken 857 nemesi családot számláltak össze.

A nemességnek, mint láttuk, különféle kategóriái éltek a székben, ők töltötték be a főbb tisztségeket. Számos udvarház mutatta jelenlétüket a falvakban. A jobb módú nemeseknek az életmódja elkülönült a népi életmódtól mind az öltözködésben, mind a foglalkozások terén. Sok panaszra adott okot a nemesség kiváltságos helyzete, mert a közterhek viselésében nem kellett részt venniük. S mivel a nemesi rend túlfejlődött, többletteher nehezedett a szabadok és a jobbágyok vállára.

A szabad székelységhez 972 család tartozott (63,04%). Ez a kategória képezte a székely társadalom középrétegét, alapvető erejét. Családi gazdaságot folytatott, földjét magántulajdonként bírta, akár a nemesség. Rendkívül hagyományőrző és hagyománytisztelő volt. Természetesen ez a réteg sem volt egyforma sem anyagi tekintetben, sem a gondolkodásban; a lófők leszármazottai még több nemzedéken át számon tartották származásukat s ez bizonyos rátartiságot kölcsönzött magatartásuknak.

A társadalmi hierarchiában a szabad székely földművelők rendje után a jobbágyság következett. A jobbágyok is a gazdatársadalomhoz tartoztak. Földjük nem sokkal volt kevesebb, mint a szabad rendűeké. Az elemzett falvak családjainak 25%-át tették ki 1750-ben. Számuk ugyan növekedett 1614-hez viszonyítva, de arányuk 36,48%-ról 25,35%-ra csökkent. Viszont jelentős növekedést jegyeztek fel a korabeli történeti források a zsellér kategóriánál: arányuk 4,30%-ról 8,49%-ra növekedett. Ha a zsellérek rétegét a részadatok alapján vizsgáljuk meg, kiderül, hogy a fenti arányok kisebbítik a zsellérség valóságos arányát. Ugyanis az adótabellákban csak azokat tüntették fel, akik adót fizettek. A nem adózók viszont kimaradtak az összeírásból. Különbséget kell tennünk a jogi zsellér és a gazdasági zsellér között. Az első esetben tipikus feudális társadalmi réteggel van dolgunk, a másodikban viszont a szabad székely társadalom legszegényebb rétegével. A gazdasági zsellérek tulajdonképpen cselédek, szolgák voltak. Éppen erről a kategóriáról jegyezte le a *Honvéd* című lap 1849. május 30-án a következőket: „Székelyföldön van egy székely gazda, szűk jószágon lakik, a szekerével alig fordulhat meg rajta. A falunak a másik oldalában van egy kis jószága, melyet vagy vett, vagy ősei, atyafiai halálakor osztály szerint jutott neki, vagy pedig felesége mint fiú-leány hozott." (Az olyan leánygyermek, akinek nem volt fiútestvére, az örökösödés székely rendjén fiúleányként szerepelt.) A lap a továbbiakban ezeket írta: „E kis jószágon is van egy háza, kettőben csak nem lakhatik, hát egybe lakót tett; az ilyen lakókat a Székelyföldön a régi idő ambiciója nevezte zsellérnek, aki ha még egy kevés kukoricát vetett neki gazdája, hetenként két napot robotolt érette."

Ezúttal is követve a fentiekben alkalmazott módszerünket, nézzük meg a huszonhárom Homoród menti falu társadalmának képét (5. táblázat). A táblázat a falvak társadalmának tarka képéről tanúskodik. Hogy a sokféleséget áttekinthetőbbé tegyük, a tipológia módszeréhez kell folyamodnunk s aszerint csoportosítanunk a falvakat.

Társadalmilag teljesen egynemű falu kettő volt: Remete és Recsenyéd. Mivel mindkettőben jobbágyok és zsellérek éltek, nevezzük el ezeket feudális típusú falunak, azzal a megjegyzéssel, hogy természetesen e faluközösséget jobbágyság alkotta; közülük választották a falusbírót és az esküdteket, a teljes elöljáróságot. A választásokra azonban komoly befolyásuk volt a jobbágytartóknak. Mindkét falu a táblázatunkban feltüntetett társadalmi szerkezettel érkezett el az 1848-as évhez, a jobbágyfelszabadításhoz. Mindkét faluban az 1848. június 6-án, a Kolozsvárt tartott erdélyi országgyűlés törvénye szerint állami kárpótlás mellett szabadultak fel a jobbágyok s váltak birtokaik teljes jogú tulajdonosaivá, társadalmilag szabad székely kisgazdákká.

Az összes többi települést a vegyes társadalmú falvak típusába kell sorolnunk, mert többféle társadalmi rangú réteg lakta. A vegyes falu típusában elkülöníthetjük a nemesek, szabadok és jobbágyok, valamint zsellérek közös településeit. Ilyen típusú falu kilenc volt (Almás, Jánosfalva, Karácsonfalva, Keményfalva, Kénos, Lövéte, Okland, Szentmárton, Szentpál és Városfalva). Mint történeti képződmény a vegyes társadalmú falu azért érdekes, mert benne különböző kisközösségek éltek együtt. Az említett falvak közül példaként Almást kell kiemelnünk, ahol 31 egytelkes, nagyobbrészt armálissal rendelkező nemes család, 137 szabadszékely-, 30 jobbágy- és 5 zsellércsalád lakott. Nem lehet vitás, hogy itt mind a nemesek, mind a szabadok, valamint a jobbágyok egy-egy kisközösségbe szerveződtek, s mindegyiknek saját vezetőtestülete volt. A különböző kategóriák együtt alkották a faluközösséget. Az ilyen jellegű falvakban a mindennapi élet csak úgy vált élhetővé, ha mindegyik közösség megtartotta a falu írott vagy íratlan szokásait. Ez a szokásrend szabályozta a határhasználat módját, a szomszédsági viszonyokat, a közföldek használati rendjét

és a kihágásokért járó büntetést. Azonban súrlódásoktól, feszültségektől már csak azért sem lehettek mentesek az ilyen faluközösségek, mert a jobbágytartó nemesek nem vettek részt a közterhek viselésében, ami a legnagyobb sérelmét képezte a nem nemesi rétegeknek.

Visszatérve a vegyes társadalmú falu altípusainak a kérdéséhez, a Homoród mentén a huszonegy vegyes falu közül tizenkét településben a szabad székelység abszolút többséget alkotott, néhányban arányuk meghaladta a 80%-ot (Kápolnásfalu 88%, Szentegyházasfalu 83,22%, Abásfalva 82,86%, Lövéte 80,77%, Bágy 80%). A szabad székely gazdálkodórétegnek ilyen aránya alapján az említett falvak jellegét ez a réteg határozta meg. Társadalmi szempontból hasonlóak voltak ezek a szász szabadparaszti falvakhoz s az életmód szerint is hasonlítottak azokhoz, bár a székely falvak jóval szegényebbek voltak, mint a szász falvak.

A vegyes falvaknak egy másik altípusában viszont a jobbágyok képeztek többséget a más rétegekkel szemben. Ilyen volt Szentmárton, Gyepes, Kénos, Szentpéter, Újfalu. Az ilyen falvakban gyakori eset volt, hogy a földesúr a jobbágyrenddel fogott össze, például a közös erdők és legelők használatának kérdésében, hogy saját érdekeit érvényesítse. Mégis a nemes–jobbágy ellentét volt a tipikus; a szentmártoni jobbágyok azt panaszolták 1821-ben az összeíróknak, hogy az addig osztatlan erdőt a földesurak kisajátították.

Az 1750-es összeírásban külön jegyezték föl az ún. vagabundusokat, a vándorlókat. Ezek minden bizonnyal szabad menetelű szegény vándorok voltak, akik nehezen találták helyüket a feudalizmus kori hierarchiában. Számuk nem volt nagy, mindössze negyvennyolc család, s a vegyes falvak életében nem is volt különösebb szerepük.

A továbbiakban azt kell röviden megvizsgálnunk, hogy mi történt 1750 után az 1848-as forradalomig a Homoród mente társadalmában. E kérdéssel kapcsolatosan jó történeti forrással rendelkezünk. Ugyanis 1848-ban összeírták a székely falvak szabad, illetőleg adót fizető jobbágynépét. Eszerint a jobbágyok és zsellérek száma jobban növekedett, mint a szabad rétegeké, elérve a családok 34,5%-át szemben az 1750. évi 31,8%-kal. Ez a növekedés már magában foglalta a bevándorlási többletet is. Ugyanis a 18. század végén és a 19. század elején bizonyos számú külső jobbágy és zsellér (nagyrészt román etnikumú) betelepülését jegyezték fel a történeti források.

A különböző falutípusok gazdasági és életviteli rendszerében nem találunk lényeges különbségeket. Minden falu a hagyományokhoz és a helyi körülményekhez alkalmazkodva rendezte be életét. Kétségtelen azonban, hogy a változásoknak még kevés jelét figyelték meg a kortársak. A *Vasárnapi Ujság* 1854. január 26-ai számának *Székelyföldi nyomorúságok* című írásában olvassuk: az átlagos székely gazda „saját családját sem tudja foglalkoztatni, mert a birtok általában oly parányi, hogy egy tenyeres-talpas székely két-három nagy fiával csupa marhaerő nélkül is megművelhetné úgy mint most". Ebben a véleményben sok a túlzás, de vitathatatlan, hogy a Székelyföldön kevés volt a megművelhető föld a népesség számához viszonyítva. Ugyanis a szapora székely család majdnem mindegyik gyermeke a földműves gazdaságban maradt. Az említett cikkben a szerző arra is kitért, hogy „városaink nincsenek [...] aztán szégyelljük fiainkat mesterségre adni. A székely még eddig csak a földművelést tudja tisztességes keresetmódnak". Etédi Gedő János a *Magyar Gazda* című lap 1843. november 29-ei számában írta: „Megfoghatatlan a primipilus (lófő) rendnél azon nemzeti boldogtalan büszkeség, hogy ő mint szabad székely szégyenli például az árat vagy gyalut vagy a kőműveskanalat kezébe venni." Tehát a földművelés és állattenyésztés által kellett a család létfenntartását biztosítani.

A földművelést alapjában a határhasználat rendszere határozta meg. Ez pedig az ugarrendszer, a két- és háromfordulós határhasználat volt. Emiatt a termőföld fele vagy egyharmada minden évben vetetlenül maradt. Bár ez sokat segített a legeltető állattenyésztésben, de az akkor már a szászoknál s egyes magyar nagybirtokosoknál is terjedő okszerű takarmánytermesztés által a föld termőképességét jobban ki lehetett volna használni. Mivel a mentalitás a hagyományosságot helyezte előtérbe, az adott fordulós gazdálkodást kellett színvonalasan folytatni.

A *Magyar Gazda* említett cikke írta, hogy a Nagy-Küküllő és Homoród mentiek az őszi vetések alá háromszor szántottak, ami a maximális hozzáállást jelentette. Ugyanakkor rendszeresen trágyáztak is istállótrágyával vagy juhok kosaraztatásával. Jelszavuk volt, hogy mindent idejében, s hogy a család lehetőleg minden szükségletét maga termelje meg és állítsa elő. A gazda úgyszólván minden munkaeszközét maga készített. „A székely gazdaságának folytatására szükséges eszközeit rendszerint maga készíti magának; ekét, szekeret, kereket majd mindenki tud csinálni, sőt a lópatkókat is rendszerint maguk szokták lovaikra felverni." Épületeiket kalákában, közösen húzták fel. Az asszonyok, lányok maguk szőtték-varrták a teljes ruházatukat – írta Nagy Elek gazdatiszt *Székely gazdálkodás* című tanulmányában 1841-ben.

Ez a kitartással vitt szorgalom és takarékos, tegyük hozzá, abszolút természetbarát gazdálkodási mód eredményesnek mondható, bár tőkefelhalmozásra teljességgel alkalmatlan volt. Amit Abásfalváról írt Jánosfalvi Sándor István, az a Homoród mente legtöbb faluközösségére érvényes. „Abásfalva [...] mintegy 45–50 gazdából álló kicsiny falu, amelynek csak igen szűk, s az is nemigen jó, határa vagyon. És mégis jól bírja magát. [...] Oka pedig ennek a vasszorgalom, némi részben szerencsés helyeztetés és ezt használó okos gazdálkodás." Tegyük ehhez hozzá: a tulajdonképpeni súlyos szociális problémát a falvak föld nélküli, ún. zsellér- és napszámosrétegének a felduzzadása jelentette. Ezek nagy része a mi statisztikai táblázatainkban nem jelent meg, mert mint nem adózó réteget kihagyták az összeírások.

Nem szorul az sem bizonyításra, hogy a jobbágyfelszabadítás a Székelyföldön is éppoly időszerű és sürgető feladat volt, mint a Habsburg-monarchia, s Kelet-Európa minden területén. És a rendi válaszfalak ledöntése, a közös teherviselés és a törvény előtti egyenlőség megvalósítása sem soká várathatott magára.

A székely társadalom, így a Homoród mente társadalma fent bemutatott megosztottságának az 1848-as forradalom vetett véget. Az európai, különösen pedig a bécsi és pest-budai márciusi események hatására Erdély is csatlakozott a forradalomhoz. Az átalakulások eszméje behatolt a Székelyföldre is. Ennek egyik alapdokumentumát Székelyudvarhelyen fogadták el április 14-én. Ekkor mondották ki a szék rendjei a törvény előtti egyenlőséget, s azt is, hogy a közterheket minden egyén hordozni köteles. Ennek gyakorlati megvalósítása nem ment egyszerűen, feszültségek, ellenállások kísérték, különösen a széknek azon falvaiban, ahol számos szegény zsellér rendű élt. Ezek ugyanis személyileg szabadokká váltak, de földet nem kaptak. Bonyolította a helyzetet a székely jobbágyrendszer számos sajátossága is, amelyekre hely hiánya miatt nem térhetünk ki. De minden akadályozó tényező ellenére 1848 megalapozta a társadalmi átalakulás feltételeit s életbe léptette a polgári szabadság elvét. Sokszázados fennállás után a székely rendiség is polgári renddé alakult át. A Homoród mente falvaiban is a rendiséget és feudalizmust a családi kisgazdálkodó rendszer váltotta fel és ez új lendületet adott a népességnövekedésnek és a művelődésnek.

IRODALOM

EGYED ÁKOS
1980 A társadalmi kérdés Udvarhelyszéken az 1848–49-es forradalom idején. *Aluta* X–XI. 127–155.

IMREH ISTVÁN–PATAKI JÓZSEF
1979 A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején. In *Székely felkelés 1595–1596. Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly.* Bukarest. 146–178.

JAKAB ELEK–SZÁDECZKY LAJOS
1901 *Udvarhely megye története a legrégibb időktől 1849-ig.* Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.* (Erdélyi ritkaságok, 7–8.) Kolozsvár.

ORBÁN BALÁZS
1868 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I.* Pest.

SZIGETHI GYULA MIHÁLY
1831 Nemes Udvarhelyszék statisztikája. *Nemzeti Társalkodó* 1831. 1–3. sz.

FORRÁSOK

1614-es lustrajegyzék – Állami Levéltár (Kolozsvár), Udvarhelyszék Levéltára, Székely Láda VIII/1.
1750-es összeírás – Magyar Országos Levéltár (Budapest), Erdélyi Levéltárak, Gubernium Transylvanicum F. 50. Udvarhelyszék I–III.
1848-as összeírás – Állami Levéltár (Sepsiszentgyörgy), Apor Levéltár F. XVIII. fasc. 6. sz.

MELLÉKLET

1. táblázat. A Homoród mente településeinek társadalmi rétegződése 1614-ben és 1750-ben. Szabadok és jobbágyi függőségben élő családok

	1614		1750	
	szám	**arány**	**szám**	**arány**
Szabad rendűek	474	58,23	972	63,04
Függőségben élők	332	40,79	522	33,85
Egyéb	8	00,98	48	3,11
Összesen	**814**	**100,00**	**1542**	**100,00**

2. táblázat. A Homoród mente társadalmi rendjei 1614-ben

	Szám	Arány
Szabad rendűek		
Főember (primor)	2	0,24
Lófő (primipilus)	164	20,15
Gyalog rendű (pedites)	117	14,37
Szabados (libertinus)	191	23,47
Összesen	**474**	**58,23**
Földesúri függésben élők		
Jobbágyok	297	36,48
Zsellérek	35	4,31
Összesen	**332**	**40,79**
Mások	8	0,98

3. táblázat. A Homoród mente településeinek társadalmi szerkezete 1614-ben

Település	Család	Főember	Lófő	Gyalog	Szabados	Jobbágy	Zsellér	Egyéb
Abásfalva	16	–	9	3	1	2	1	–
Almás	93	1	15	12	28	34	3	–
Bágy	36	–	15	14	2	–	–	5
Dálya	43	–	21	8	10	4	–	–
Ége	25	–	4	2	8	10	1	–
Gyepes	40	–	7	6	3	24	–	–
Jánosfalva	29	–	9	7	5	7	1	–
Kápolnásfalu	41	–	3	4	34	–	–	–
Karácsonfalva	53	–	4	9	5	35	–	–
Kénos	24	–	5	2	7	7	3	–
Lókod	23	–	11	2	3	7	–	–
Lövéte	38	–	4	16	12	1	5	–
Okländ	39	–	8	–	9	22	–	–
Recsenyéd	28	–	1	–	3	23	1	–
Remete	30	–	–	–	–	27	–	3
Szentegyházasfalu	41	–	3	6	32	–	–	–
Szentmárton	62	–	23	8	3	13	15	–
Szentpál	47	1	2	3	12	25	4	–
Szentpéter	23	–	–	–	2	21	–	–
Telekfalva	41	–	10	12	8	11	–	–
Újfalu	22	–	1	3	–	18	–	–
Városfalva	20	–	9	–	4	6	1	–
Összesen	**814**	**2**	**164**	**117**	**191**	**297**	**35**	**8**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

4. táblázat. Szabadok és jobbágyi függőségben élők száma és aránya 1750-ben

	Családfők	
	száma	aránya
Szabad rendűek		
Nemesek	53	3,43
Szabad székelyek	919	59,59
Összesen	**972**	**63,02**
Földesúri függőségben élők		
Jobbágyok	391	25,35
Zsellérek	131	8,49
Összesen	**522**	**33,84**
Vándorlók	48	3,18

5. táblázat. A Homoród menti falvak társadalmi struktúrája 1750-ben

Település	Család	Egytelkes nemes	Szabad székely	Jobbágy	Zsellér	Vándor
Abásfalva	35	–	29	4	–	2
Almás	205	31	137	30	5	2
Bágy	55	–	44	4	5	2
Dálya	79	–	48	22	8	1
Ége	47	–	24	15	6	2
Gyepes	34	–	12	22	–	–
Jánosfalva	50	4	27	16	3	–
Kápolnásfalu	134	–	118	2	–	14
Karácsonfalva	89	3	40	29	14	3
Keményfalva	20	–	9	7	2	2
Kénos	41	1	16	15	6	3
Lókod	29	–	20	5	–	4
Lövéte	156	1	126	18	9	2
Okländ	64	2	44	11	6	1
Recsenyéd	37	–	1	29	7	–
Remete	13	–	–	10	1	2
Szentegyházasfalu	137	–	114	–	22	1
Szentmárton	67	7	10	44	6	–
Szentpál	68	2	13	41	11	1
Szentpéter	24	–	–	22	1	1
Telekfalva	35	–	27	4	4	–
Újfalu	60	–	24	28	5	3
Városfalva	63	2	36	13	10	2
Összesen	**1542**	**53**	**919**	**391**	**131**	**48**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

OLÁHFALU KIVÁLTSÁGAI

Hermann Gusztáv Mihály–Zepeczaner Jenő

Az egymás közelében és azonos földrajzi feltételek közepette (800 méternél magasabb fekvésű, zord éghajlatú fennsíkon) kialakult Kápolnás-, illetve Szentegyházas-Oláhfalu az 1876-os megyésítésig egy községet alkotott, sőt, 1838-ig egy plébániához tartozott,[1] de összekötötték őket csaknem egyedülálló privilégiumaik is.

Létüket sokáig 1301-től vélték bizonyítottnak, egy Vencel (László) király nevében kibocsátott oklevél alapján, melyben az uralkodó az említett év szeptember 25-én az udvarhelyi székelyek között élő Oláhfalu (Villa Olachalis) lakóit képviselő Ursus kenéz és Domonkos ajtónállómester kérésére enyhített a falu lakóinak súlyos terhein, s az udvardi (Vduord-i, azaz székelyudvarhelyi) vár várnagyain kívül ettől kezdve senki nem ítélkezhetett felettük és nem követelhetett tőlük szolgálatokat. Az ott lakó székelyeket felmentette a kenéz joghatósága alól, de hadviselésre és az udvardi várhoz való gerendaszállításra kényszerítette őket. Az oláhfalusiakat felmentette még az udvardi egyháznak járó kepéken túli tizedek, a kapuadó (dicacio) és az ökörsütés alól is.[2]

Fancsali Dániel, a székelyudvarhelyi római katolikus gimnázium egykori tanára még 1838-ban megjelent írásában hangot adott a Vencel-féle oklevéllel kapcsolatos kételyeinek, egyrészt abból kiindulva, hogy az oláhfalusiak, ha netán értesülhettek is Vencel 1301 augusztusának végén történt megkoronázásáról, nem jöhettek el Budára oly hamar, továbbá hogy a *kenéz* szót akkor még nem használták földesúri értelemben, mint ahogy az oklevélben történik és végül arra is figyelmeztetett, hogy a főajtónálló-mesteri tisztség akkor még nem létezett.[3] A 19. századi romantikus történetírás Fancsali érveit – a Telegdi főesperességről írt kitűnő, több máig érvényes következtetést tartalmazó tanulmánya egész gondolatmenetével együtt – többnyire lekezelő fölényességgel hárította el.[4]

A Vencel-féle oklevelet a román történetírók többsége is igyekezett hitelesként elfogadni, ebben látva a falu ősi román voltának bizonyítékát, így I. S. Puşcariu 1864-ben,[5] majd Nicolae Densuşianu 1887-ben.[6] Közben 1905-ben,[7] majd 1908-ban[8] Karácsonyi János szövegkritikai oldalról is vizsgálat tárgyává tette, megállapítva, hogy „legalább is XVIII. századbeli latin nyelven van írva", majd hasonlóképpen hamisnak mondta 1915-ben Georg Müller.[9] Ennek ellenére sokan továbbra is hitelesként kezelték: Nicolae Iorga 1915-ben[10] és Szabó M. Aladár 1916-ban,[11] ez utóbbi megpróbálkozva a Fancsali és Karácsonyi által felhozott érvek cáfolatával. Miután Sabin Opreanu 1925-ben az oklevél hitelességének kétségbevonását a magyar történetírás rosszindulatának számlájára írta,[12] Karácsonyi még ugyanazon évben visszatért a kérdésre, alapos forráskritikai és történeti-kronológiai elemzésben immár egyértelműen tisztázva, hogy a vitatott szöveg – melynek eredetijét senki nem látta – nem egyéb, mint gróf Kemény József 1827 és 1838 között készült hamisítványa.[13] Ez nem akadályozta meg Sabin Opreanut abban, hogy tudomásul véve ugyan Karácsonyi kritikáját, 1927-ben ismét hiteles forrásként idézze,[14] akárcsak 1929-ben V. Meruţiu.[15]

1941-ben, egy Lukinich Imre és Gáldi László szerkesztésében megjelent tekintélyes forráskiadvány lapjain Fekete Nagy Antal és Makkai László francia nyelvű szövegelemzésben cáfolták az oklevél autenticitását,[16] majd 1952-ben a legjelentősebb román forráskiadvány-sorozat szintén a hamis oklevelek jegyzékén tüntette fel.[17] Ştefan Pascu 1971-ben mint kétes hitelű okmányt ugyan, de felhasználta, majd műve kilenc év múltán megjelenő folytatásában újból utalt rá, csakhogy ezúttal elmulasztotta jelezni: nem szavahihető kútfőről van szó.[18] Legújabban a Kristó Gyula

szerkesztette *Anjou-kori oklevéltár* közölte regesztáját, természetesen a megfelelő jelzéssel figyelmeztetve a kutatókat a forrás hamisságára.[19] *A Vencel-féle oklevél tehát nem igazolja Oláhfalu korai létét, mint ahogy első kiváltságlevelének sem tekinthető.*

Bár az 1882-es *Sematizmus* szerint plébániája 1360-ban alakult,[20] az első oklevél, mely a falu létét igazolja, 1406. július 1-jén kelt. Ebben Lőrincz oláhfalusi presbiter, nagyboldogasszonyfalvi (Karcfalva, Csíkdánfalva és a vele összeépült Oltfalva, Csíkjenőfalva és Csíkmadaras közös egyházközségének neve) plébános, Csík és Gyergyó alesperese („laurentius Praesbiter de Olahfalu, plebanus de Nagy Boldog Asszony et vice Archidiaconus Sedium Csik et Gyergyo") több más személlyel együtt mint közbenjáró ítélt egy csíkjenőfalvi határperben.[21] Utóbb ennek az okmánynak a keltezését illetően is kétség merült fel, vannak, akik úgy ítélik meg, hogy a 15. század végén íródott. Ez esetben Karácsonyi Jánosnak lehet igaza, aki szerint „Oláhfalut csak Báthory István telepítette 1480 táján s ezért van, hogy hiteles okiratokban csak 1566-ban említik először."[22] A Szentegyházas-Oláhfalu 1760-ban épült templomába beépített, korábbi, lebontott templomából származó faragványokat Dávid László a 15. század második felére datálta.[23]

A falu nevének eredete tisztázatlan, nehéz eldönteni, hogy az őstelepesek etnikumára utal-e (ez a szélesebb körben elfogadott magyarázat),[24] avagy személynévből származik. Az erre vonatkozó „hagyományok" aligha többek, mint utólagos találgatások.[25]

A különböző korokból származó összeírások a két a faluban egy viszonylag homogén társadalmi szerkezetet mutatnak, amelyben a jobbágyok és zsellérek részaránya jelentéktelen.[26] Az egyik magyarázatot a földrajzi körülmények szolgáltatják, melyek teljesen alkalmatlanná tették e településeket a hűbérbirtok bármely formájának a kialakulására, de nem csekély szerep jutott az archaikus székely katonatársadalom jegyeinek helyi konzerválásában *Oláhfalu tényleges kiváltságainak.*

A két Oláhfalu lakóit Erdély fejedelmei, majd a Habsburg-ház uralkodói – kezdetben azért, hogy odakössék őket a lakóhelyükül választott (kijelölt?) terméketlen és zord vidékhez, biztonságosabbá téve ezáltal az Udvarhelyszéket Csíkszékkel összekötő, vadrengetegen át vezető utat, majd később a deszkában történő adózás hasznáért is – egy egész sor privilégiumlevéllel látták el.

Az első – tulajdonképpen nem is kiváltságlevél, hanem bizonyos visszaélések megfékezése érdekében fogalmazódott fejedelmi rendelet – 1572. augusztus 17-én kelt, és Báthori Istvántól származik. Az oláhfalusiak panaszolván, hogy Udvarhelyszék tisztjei tiltják vallásos körmeneteiket és katolikus szertartásaikat, valamint a katolikus tanítóplébánosok tartását, a fejedelem parancsba adta Kornis Farkas és Geréb János udvarhelyszéki királybíráknak: „minthogy az országnak köztörvénye van arról, hogy kiki azt a vallást követhesse, amelyen lelkiismerete inkább megnyugszik", ezért „a római vallást követők háborgatását, papjaik vallásos szertartásaikban való akadályozását szüntessék meg, s őket ezen szabadságukban tartsák meg és védelmezzék".[27]

1589. október 23-án Báthori Zsigmond fejedelem átíratta és megerősítette Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem 1575. október 21-én kelt (Báthori Kristóf által 1577. február 4-én átírt) oltalmi levelét, melyben a két falu lakóinak panaszait orvosolandó (értesülvén arról, hogy határuk amúgy is szűk és terméketlen), meghagyta „Udvarhelyszék minden nemeseinek és polgárainak", hogy a panaszosokat határaik szabad birtoklásában ne háborgassák. E kedvezményeket Báthori Kristóf még azzal toldotta meg, hogy mentesítette őket a fejedelemnek kijáró sertések után fizetendő tizedek alól, meghagyva Syger János udvarhelyi várnagynak s az udvarhelyszéki királybírónak, hogy az oláhfalusiakat „semmi tized fizetésére ne kényszerítsék, őket személyökben s javaikban bármikép megháborítani és károsítani ne merjék, de határaik, erdőik és vizeik hasznát és termését békében és akadálytalanúl elvinni engedjék". Végül Báthori Zsigmond elődei kedvezményeit azzal egészítette ki, hogy őket „különös kegyelemből minden méh, bárány, malac tized és készpénz", továbbá az ún. „hadnagyzab", illetve „minden csirke, tyúk és liba fizetésétől" mentesítette.[28]

Báthori Gábor fejedelem 1609. július 21-én Oláhfalu „nemes és vitézlő, lófő, puskás gyalog és felszabadított székely lakosai és honosai" kérésére, valamint „arra való tekintetből, hogy az ő közösségök a havasoknak mintegy közepében fekszik, hogy ők a föld nagy terméktelenségével küszköd-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

nek, s mindennapi élelmöket csak nagy bajjal képesek megszerezni; még is az ott utazóknak és átmenőknek biztonságára ügyelve s a rablókat távol tartva, az országnak sok szolgálatot tesznek", újabb kiváltságlevelet adományozott. Ebben jelezte, hogy miután az oláhfalusiak „már a megelőző fejedelmek alatt minden hadi fölkeléstől, átalányadótól (taxa), segélyadók, tized, kilenced és papibér, s köznépi és polgári szolgálatoktól mentesíttettek", szükségesnek látta e kiváltságok megerősítését, hogy a kérelmezők „életöket könnyebben fenntartsák, a nevezett félelmes helyekre szorgalmasabban vigyázhassanak s az utazást bátorságosabbá tehessék, sőt, hogy az ő ott lakásuk is kényelmesebb és nyugodtabb legyen". A kiváltságlevél mentesítette a két község lakóit „minden rovatal, rendes és rendkívüli adó, segély (subsidium) és kamaranyereség, vetéseiktől és majorság földeiktől tized, kilenced és papibér fizetésétől, köz és részleges hadi fölkelésben való részvételtől", azzal a feltétellel, hogy „ők minden évben 1000 szál deszkát legyenek kötelesek maguk költségükön és munkájuk által Kőhalom szász székbe, mint hozzájuk legközelebb eső helyre örök időkig a fejedelem számára beszállítani".[29]

Az elődei által adományozott privilégiumokat 1614. május 8-án Bethlen Gábor is megerősítette, illetve kibővítve és rendszerezve őket a következő cikkelyekbe foglalva hagyta jóvá (ezeket Jakab Elek magyar nyelvű szabad átírásában közöljük):

„1. Ezentúl Udvarhely székely szék kapitányaitól, fő- és alkirálybíráitól és más tiszteitől semmi függésök ne legyen, s azok felettök semmi hatósági jogot ne gyakoroljanak; de legyenek a fejedelem fejérvári udvara gondviselőjének (provisor) hatósága alatt, az igazgassa és kormányozza őket, de úgy, hogy a fejérvári gondviselő is őket ezen szabadságlevél feltételei ellen semmi terüh és szolgálattételre ne kényszerítse; a szék kapitányai és alkirálybírái is közöttük ezután semmi nyomozást és végrehajtást ne tehessenek; de minden terhet és bírságfelhajtást közöttük a fejérvári gondviselő végezhessen, s a terhek és bírságok nem más, mint egyedül a fejedelem részére vétessék fel. 2. Legyen szabad nekik maguknak régi szokásuk szerint bírót és 12 esküdtet választani. 3. A 25 forintig való pereket és ügyeket ők intézzék el, az azon felülieket lássák ugyan el, de ha a felek rajta meg nem nyugosznak, vihessék a fejérvári gondviselő és az ottani fejedelmi udvar törvényszéke elé, a hol azok végképpen döntessenek el. 4. Senki az odavaló lakók közül magát mások járma vagy jobbágy hatalma alá bocsátni, sem a terhek és szolgálatok elkerülése végett onnan más helyre távozni ne merészeljen; a kiben ily szándékot vesznek észre, fogassék el s csak kezességen bocsáttassék el; ha pedig valaki a közönség tudtán kívül elszökik, minden ingó és ingatlan javai és örökségе vétessék el a közönség javára. Utoljára. Ha Udvarhelyszék kapitányai és királybírái s bárki a székbeliek közül az oláhfalusiak szabadsága ellen bárkit adófizetésre, hadi szerelésre vagy hadi fölkelésre és táborba menésre kényszerítne, s személyében zavarni és megkárosítani akarna, a lakosoknak legyen szabad kiváltságaikat és szabadságaikat s bármi egyéb javukat, az így háborgatók és megkárosítók ellen minden módon megoltalmazni, minden terüh és bírság kizárásával, s e közben valami nem illőt követnek el, érette csak a fejérvári gondviselő előtt tartoznak jót állani."

E kedvezményekhez a fejedelem a következő feltételeket kötötte: „1. Hogy számára évenként júniusban Fejérvár várossába hiány nélkül kétezer deszkát szállítsanak saját költségükön, ökreikkel és szekereiken; a gondviselő köteles lesz őket ökreikkel és szekereikkel azonnal visszabocsátani, s nem lesz szabad semmi más munkára szorítani. 2. Most az egyszer s nem többször a fejedelemnek ezen kedvezményeiért, a község határán, alkalmas helyen egy jó fűrészmalmot állítsanak, s azt minden szükséges fakellékeivel (de nem a vasból valókkal) lássák el, s évenkint az ő erdőikből a maga idejében deszkának való 100 nagy fenyőtönköt odaszállítani tartozzanak; de úgy hogy azon tönköknek sem kivágására és elkészítésére, sem a kivágott deszkának máshová szállítására ne kényszerítethessenek."[30]

A privilégiumok ily gyakori felújítására nyilvánvalóan azért volt szükség, mert a széki hatóságok ezeket nem tartották maradéktalanul tiszteletben. A két kiváltságos falu és a szék közti tartós, hol lappangó, hol pedig nyílt ellentét, mely az idézett szövegekből is sejthető, 1615 májusában ismét felszínre került. Ekkor a szék tisztjei az országgyűlés elé vitték az oláhfalusiak külön igazságszol-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

gáltatásával kapcsolatos sérelmeiket, az országgyűlés pedig a XVII. törvénycikkelyben ekképp határozott: „Miután az oláhfalviak kiváltsága a törvények dolgában az egész országnak, de kivált a székelységnek nagy sérelmére, s törvényei, szokásai és szabadságai ellenére van, hogy ők a székelység közepében lakván, közülük kivonják magukat: tetszett a fejedelem akaratja is hozzájárulván, hogy kiváltságuk e részben töröltessék el és mindenképpen a székelység közönséges törvényével éljenek, a fejedelemnek tett igéretöket ezután is teljesítvén."[31] Erre az oláhfalusiak az immár jól begyakorolt válaszlépéssel reagáltak: a fejedelemhez fordultak panasszal, aki 1618. április 8-án felszólította az udvarhelyszéki fő- és alkapitányt az általa korábban leszögezett privilégiumok betartására.[32]

A kiváltságos falvak és a szék közötti viszály azonban ezzel nem ért véget. Minden bizonnyal megint a széki követek eszközölték ki, hogy 1630. január 25-én a Gyulafehérváron ülésező országgyűlés kimondja: „A két oláhfalviak, zetelakiak a törvények dolgában az udvarhelyi főtiszthez applicáltatnak."[33] És bár Bethlen Gábor kiváltságlevelét I. Rákóczi György 1631. június 25-én megerősítette, hasonló szellemben rendelkezett az 1653-ban érvénybe lépett *Approbatae Constitutiones* a III. rész LXXIX. címében, valamint az V. rész XLVI. címében, ez utóbbiban leszögezve, hogy a zetelakiakkal együtt a „két oláhfalviak, törvények dolgából a széktől dependeáljanak, és előttök agitálandó causájukat a derék székre is elbocsássák, a fiscusnak is a mivel tartoznak, praestálják, sub poena fl. 200" (adják meg 200 forint büntetés terhe alatt).[34]

Az 1674. szeptember 17-én Gyulafehérvárott tartott országgyűlés újból napirendre tűzte az oláhfalusiak és zetelakiak ügyét: az itt született végzés nem tért ki a bíráskodás kérdésére, csupán arra vonatkozóan intézkedett, „hogy privilégiumokban specifikált teherviseléseket a fiscus számára praestálják, azonkívül praefectus atyánkfia is egyéb teherviseléssel ne erőltesse, sőt ha erőltetné is, ne tartozzanak supportálni".[35]

Jellemző a két havasalji falu lakóinak szívós konokságára, hogy az Erdélyi Fejedelemség önállóságának megszűnése és a Habsburg-uralom beállta után Bécsbe is megtalálták az utat, ahol 1701. február 19-én sikerült kieszközölniük I. Lipóttól a fejedelmek által adományozott kiváltságok megerősítését.[36] A székkel való vég nélküli kötélhúzás azonban ezután is folytatódott. 1711 elején, előterjesztvén sérelmeiket a medgyesi országgyűlésen, Udvarhelyszék követei a következőket panaszolták: „úgy tapasztaljuk, hogy szegény székünkre esendő quantum nem minuáltatik, hanem naponkint fog öregbülni, de ellenben annak elviselésére ennek előtte velönk uniáltatott némely részei szegény székünknek egy s más pretextusok alatt magokat eximáltatni akarják és tőlünk való elszakadásokat munkálkodják". A vádlottak: a parajdi sóvágók és „az két oláhfalviak".[37] 1715 májusában Udvarhelyszék tisztjei „nagy megbántódással" jelentették a főkormányszéknek, „hogy az két Oláhfalu az udvarhelyszéki határokat élvén contractusok ellen, az megírt szék határára major házakat építenek, tanorokat erigálnak, fájokat hordják, specifice az kápolnás-oláhfalviak marhájokat az szék határán tartják, mégis az széktől dependeálni nem akarnak."[38] 1720-ban, a főkormányszékhez intézett folyamodványában a szék ismét felrótta, „hogy ennek előtte való üdőkben az két Oláhfalu is az ns. szék közé contribuálván, az egy búzán kívül pénzzel, zabbal, szénával, az ns. széket proportionate, mint más faluk, segítették, alleváltatták, ki is már bizonyos időktől fogva az széktől annyiban elszakadtak, hogy semmiben egyébben az ns. széknek nem succurálnak, hanem csak valami pénzben."[39]

A széki hatóságok zaklatásai következtében a két Oláhfalu lakói ezúttal is az uralkodóhoz fordultak. Küldöttségük bécsi útját ismét siker koronázta: 1724. május 17-én a fejedelemtől kapott és I. Lipót által megerősített kiváltságokat jóváhagyta III. Károly is. A vitás kérdés, amint ez várható volt, ezzel sem nyert végső megoldást. 1728. április 26-án, a nagyszebeni országgyűlésen, midőn a III. Károly által kibocsátott kiváltságlevél „bemutattatott, felolvastatott, proklamáltatott, kihirdettetett és kiadatatott", rendelkezéseinek – az *Approbatae*-ra hivatkozva – Udvarhelyszék követei ellentmondtak.[40]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az 1790–1791-es országgyűlés alkalmával a gubernium a két Oláhfalu képviseleti jogát vonta kétségbe, jelezve, hogy a korábbi országgyűlési jegyzőkönyveket felkutatva nem találtak utalást arra, hogy Oláhfalu és Zetelaka követei regálissal – személyre szóló királyi levéllel (littera regalis) – meg lettek volna híva. Az országgyűlés válaszában arra hivatkozott, hogy ez esetben nem a „regalis", hanem „a szokás és törvény" határoz.[41] Azért, hogy hasonló helyzetek a jövőben ne adódjanak, az országgyűlés 1791 novemberében, a XIV. artikulusban be is cikkelyezte „Oláhfalu kiváltságolt székely községnek az országgyűlésen való szavazás és ülésjogát, a melyet, mint tudva van, ezelőtt is élvezett".[42]

A már létező kiváltságokhoz 1801-ben hozzáadódott a Ferenc császártól elnyert, három országos sokadalomra (Gergely pápa, Szent Péter és Pál, illetve Szent András napjára) szóló vásárjog. Szintén Ferenc császár adományozta 1803-ban Oláhfalu pecsétjét (Orbán Balázs szerint egy korábbi, 1503-ból való pecsét felújítása), melyet Orbán Balázs ekképpen írt le: „Magyarország, Erdély-, Horvát-, Tótországok és Dalmatia címereitől körül keretelt pajzs, mely két részre van osztva. Felső osztályában három arany csillag közt szablyát tartó kard, alsó osztályában egy hegy két ellentétes oldalára helyezett két templom, ezen körirattal: »Sigillum privilegiatae communitatis Oláhfalviensis«."[43]

Bár Oláhfalu kiváltságai 1848-ig – legalábbis elvben – folyamatosan érvényben maradtak, már a 18. század végére, de különösen a 19. század elejére, teljesen elveszítették időszerűségüket. 1845-ben megjelent munkájában A. de Gerando francia utazó mint erdélyi különlegességet emlegette a két udvarhelyszéki mezővárost, „mely mondhatni két különálló köztársaságot alkot".[44] Csodálkozva jegyezte fel azt is, hogy e két kedvezményezett helység „egymagában több szavazattal bír [az országgyűlésben], mint egész Udvarhelyszék. Ezek az alkotmány által szentesített anomáliák nem ritkák. A nyolcszázas lélekszámú Csíkszereda ugyanannyi szavazattal rendelkezik, mint a százhúszezres lélekszámú Hunyad vármegye."[45]

Bár a vázolt állapot valóban ellentmondásos, az adott korban európai viszonylatban sem teljesen egyedülálló volt, hiszen nem sokkal korábban, az 1832-es választási reform előtt a Franciaországgal szomszédos Angliában is adódtak némiképpen hasonló szituációk, midőn az elnéptelenedett (ötszáznál is kisebb lélekszámú) „rohadt kerületek" küldöttei uralták a parlamentet, miközben az egyenként is közel százezres lakossággal bíró Manchester és Birmingham egyetlen képviselőt sem küldhetett az alsóházba.

A két Oláhfalu középkori eredetű kiváltságai, annak ellenére, hogy Udvarhelyszék kitartóan kísérletezett ezek csorbításával és a két helység bekebelezésével, még a 19. században is hatottak. Erdélyben az első népképviseleti országgyűlésre kiírt választások még a régi választási rendszer alapján mentek végbe. Az 1848. évi II. tc. 7. § értelmében Oláhfalu egy követet választhatott. Így a június 5-ére összehívott pesti országgyűlésen, miután a megválasztott Gál János táblai ülnök lemondott, Both Ferenc helyi alkirálybíró képviselhette a közel háromezer oláhfalusi lakost a forradalom bukásáig.[46] A választási rendszer alapja továbbra is az 1791. évi XII. tc. maradt és csak az 1877. évi X. tc. alapján határozták meg az új választásikörzet-beosztást, ennek alapján készült el a megye *Szabályrendelete Udvarhely vármegye törvényhatóságának országgyűlési képviselő választókerületekre beosztásáról.*[47]

Az 1870. évi XLII. tc. (a köztörvényhatóságok rendezéséről) 88. § alapján Oláhfalu is „szervezett törvényhatósággá" alakult át,[48] amely összhangban volt a helységek régi privilégiumaival. Azonban az 1876. évi XX. tc. 1. § csakhamar megszüntette mint önálló törvényhatóságot és Udvarhely vármegyébe kebelezte.[49]

Magyarország polgári átalakulása megkövetelte közigazgatásának átalakítását is. Ennek során a legnagyobb változások Erdély területén történtek. Gazdasági gyengesége következtében kétségessé vált Udvarhely vármegyének mint önálló törvényhatóságnak a léte is. Az átalakulások során rendre felszámolódtak a korábbi kiváltságok. Védekezése során a szék közgyűlése reálisan értékelte helyzetét és nem kívánt előnyökre szert tenni privilégiumai (amelyek amúgy is érvényesíthetetlenné

[Erdélyi Magyar Adatbank]

váltak) felemlegetésével. „[...] indokainkat sem a múlt iránti kegyelet, sem a történelmi jogokhoz való indokolatlan ragaszkodás, sem végre a székely nép érdekében kikérendő kiváltság nem képezik. A Székelyföld lakói tisztán állnak ilynemű gyanúsításoktól, mert ők 1848-ban és 1867-től fogva mai napig zúgolódás nélkül és önként áldozták fel történelmi jogaikat a közös magyar haza oltárán, nem követelték soha különös érdekeiknek megmentését, sőt némán tűrték el, hogy a vasúthálózat- és világforgalomból kizáratván, mostoha éghajlata és elszigetelt fekvésében – jövő fejlődésének gyökere lett megtámadva."[50]

A székely székeket vármegyékké szervezték az 1876. évi XXXIII. tc. alapján (némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről), amely intézkedik Udvarhely vármegye megalakításáról is. Ennek és az 1877. évi I. tc. 2. § 8) pontja alapján a vármegyében két rendezett tanácsú város alakulhatott volna: Székelyudvarhely és Oláhfalu. Az új közigazgatási beosztás nyomán Székelyudvarhely rendezett tanácsú várossá szerveződött. „Oláhfalu ezt csekély anyagi ereje mellett nem tehetvén két kis községgé szándékozott szerveződni, minek utánna ez iránt az adó fizetők nagyrészét megszavaztatni, ezeknek folyamatos távollétük miatt, a törvény kívánalmainak megfelelően nem lehetett, ezen két kisközségből alakítandó jegyzőség még nem volt szervezhető. (1877) Feltünő lehet sokak előtt, hogy mikép lehetett oly két község önálló törvényhatóság, melynek sem szellemi, sem anyagi ereje nincs egy rendezett tanácsú város alakítására. Fájdalommal vették a tervbe vett ily nagymérvű degradációt és javasolták nekem a városi tisztviselők fizetéseit a törvény által meghatározott minimum szerint megállapítani, de az a valóságban sokkal csekélyebb lenne. Ez egyfelől az ők, ti. az aspiránsok áldozat készségére vall, de másfelől jellemző, mert ez csalás lett volna, melyet én határozottan nemcsak visszautasítottam, de egyúttal ezen gondolat feletti megbotránkozásomnak élénk kifejezését adtam. Hogy most végezzek Oláhfalu szervezésével megemlítem, mikép annak két kisközséggé alakulása iránti szavazást úgy rendeltem el, hogy az adófizetőket egyenként a házuknál felkeresve a megbízottak vették be a szavazatukat, így meglévén a törvény értelmébeni többség, alakult Oláhfalu egy jegyzőség alatti két kisközséggé. Oláhfalu állította ki a fejedelmi korszakban az előfogatokat azon járatlan utakon, mely a nagy erdőn keresztül Csíkból Máréfalváig vezetett, az akkor nagy ősi erdők területén, hol útonállók is gyakran tanyáztak, ezért viseli most is az Oláhfalut Csíktól elválasztó hegy a »Tolvajos« nevet. Ily terhes szolgálatért nyerte a külön törvényhatósági jogot, melyre elszigetelt földrajzi fekvésénél fogva is utalva volt. Ez képezte kútfejét a visszaélések és bűntények halmazának, melyek szépen tenyésztek közöttük, mert nehéz volt a hatalmasok egyetértése miatt a törvény kezének megfogni a hibást" – írta emlékirataiban Daniel Gábor, a vármegye kinevezett főispánja, aki Oláhfalu főispáni tisztét is betöltötte.[51]

A városiasodás útja, amelyet Oláhfalu követett, járhatatlannak bizonyult. A fejedelemség idejében szerzett kiváltságok által biztosított előnyök a 19. század második felében, amikor a Székelyföldet is elérte a polgári modernizáció, már nem segíthették „a havasoknak mintegy közepében" élő közösséget. Gazdasági erejének elégtelen volta nem tette lehetővé a városi színvonal elérését.

JEGYZETEK

1. DÁVID L. 1981. 336. Orbán Balázs Kápolnásfalu egyházi tekintetben történő különválására tévesen használta fel az 1863-as dátumot. Jánosfalvi Sándor István Kápolnásfaluban 1846-ban már önálló plébániát talált (JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. II. 3.).
2. Az oklevél szövegét lásd: SZABÓ K. 1872–1934. I. 29–31.; magyar fordítása: JAKAB E.–SZÁDECZKY L. 1901. 200.
3. FANCSALI D. 1838.
4. SZABÓ K. 1872–1934. I. 31–32.; JAKAB E.–SZÁDECZKY L. 1901. 202.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

5. PUŞCARIU, S. 1864. 32.
6. HURMUZAKI, E. 1887. 553.
7. KARÁCSONYI J. 1905. 21–22.
8. KARÁCSONYI J. 1908.
9. MÜLLER, G. 1905. 403.
10. IORGA, N. 1915. 76.
11. SZABÓ M. A. 1916.
12. OPREANU, S. 1925. 15.
13. KARÁCSONYI J. 1925.
14. OPREANU, S. 1927. 55.
15. MERUŢIU, V. 1929. 100.
16. LUKINICH I.–GÁLDI L. 1941. 45–47.
17. Transilvania 1952. 375.
18. PASCU, Ş. 1971. 114.; 1979. 468.
19. KRISTÓ GY. 1990. 74.
20. Schematismus 1882. 185.
21. SZABÓ K. 1872–1934. I. 100.
22. KARÁCSONYI J. 1925. 224.
23. DÁVID L. 1981. 336.
24. KISS L. 1988. II. 556.
25. Annak illusztrálására, hogy e hagyományok mennyire vehetők komolyan, idézzük a következő részletet: „A falu elnevezése a hagyomány szerint egy Oláh János pásztor embertől ered, akinek a település előtt kunyhója volt a mostani falu felső felében. A moldvai románok állandó gazdasági kapcsolatokat tartottak fenn a székelységgel kicserélvén termékeiket egymással. A Kárpátokon keresztül minden napi járóföld távolságra egy-egy kunyhót építettek, amely pihenő helyül szolgált az embereknek és teherhordó szamaraik számára. Ilyen állomáshely volt a Hargita lábánál is, a mai Cigánydomb környékén (Oláh János kunyhója). Tekintettel a sok vadállatra ez a kunyhó különleges módon volt megerősítve, szinte falszerűen körülvéve kövekkel és fenyő boronaszálakkal. Az idetelepült székelyek Oláh falának nevezték. Idők folyamán a románok közül, akik évente kétszer jártak az udvarhelyi és homoródszentmártoni vásárokra, néhány itt is maradt és letelepedett a székelyekkel egybeolvadva. Késői leszármazottaik ma is élnek, de csak nevük utal a régesrégi őseikre. Egy emberöltő után elvesztették nyelvüket, vallásukat és viseletüket" (BODÓ G. 1992.). Egy másik hagyomány szerint a falu eleinte Szentegyházasfalu néven létezett, „egészen 1567-ig amikoris a dúló vallásháború folyamán a község fel lett égetve a János Zsigmond csapatai által, s ekkor a község lakosságából nem maradt senki. Később telepítették ide a Vitus családot Csíkból, Gothárd és Konrad családokat Kőhalom vidékéről, Medgyes vidékéről egy görög katolikus család, az apa neve Oláh János volt, aki később fenyővíz készítéssel foglalkozva az átutazóknak adta el, erről nevezték el Oláh korcsmárosnak, amelytől kapta a Szentegyházasoláhfalu nevét" (részlet a Szentegyházasfalu Község Néptanácsa által az Udvarhely Rajoni Néptanács Kultúrügyosztálya rendeletére szerkesztett gépiratos „monográfiából", amely a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban található). János Zsigmond csíki térítő hadjáratáról bizonytalan utólagos feljegyzések – Losteiner, Cserey Farkas – tudósítanak; olyan esemény ez, „melyet a legenda annyira felcicomázott, hogy nagyon nehéz a puszta tényt megállapítani". Dátumhoz való kapcsolása is bizonytalan (1556, 1559, 1567). Rugonfalvi Kiss István „a két falu véres Mohácsát" a hagyományos dűlőnevekkel – Futómező, Vész, Málnavész, Vészkőszikla – véli igazolni (vö. BODÓ G. 1992.), ám a korabeli, 1566., 1567. és 1576. évi összeírások egyáltalán nem feldúlt, esetleg kényszerűen újratelepített falvak képét nyújtják. Nem találunk vérengzésre való utalást Báthori István 1572-es, Oláhfalura vonatkozó rendeletében sem.
26. Az 1566-os lustrán Oláhfalw-nál négy lófő nevét találjuk (SZABÓ K. 1872–1934. II. 196.), majd az 1567-es portaösszeírás alkalmával (a huszonöt dénáros adó kirovásakor) Oláhfalw harminckét, Masijk Oláhfalw huszonnyolc kapuval rendelkezett, együttesen Udvarhelyszék legnépesebb községét alkotva. Összehasonlításképpen: ugyanakkor Udvarhely városa 54, Marosvásárhely 125, Sepsiszentgyörgy 63, Kézdivásárhely 60, Csíkszereda 16 kapuval szerepelt (SZABÓ K. 1872–1934. II. 219.). 1576-ban, a fejedelmi jobbágyok után egyenként 21,50–21,50 forinttal tartozott, Tulsó Oláhfalunál pedig még feljegyeztek 1 forint Bencze Mátyás jobbágyai után lerovandó tartozást (SZABÓ K. 1872–1934. IV. 42.). A császár hűségére feleskü dött udvarhely- és keresztúrszéki nemesek, lófők és szabad székelyek 1602. augusztus 11-ei névsorában Szentegyházas-Oláhfalu 31 (5 lófő, 3 gyalog, 23 szabados), Kápolnás-Oláhfalu 18 (2 lófő, 1 gyalog, 14 szabados, 1 jobbágy) személlyel szerepelt (SZABÓ K. 1872–1934. V. 284.). Az 1614-es lustra alkalmával Szentegyházas-Oláhfaluban 3 lófőt, 6 gyalogot, 32 szabadost, Kápolnás-Oláhfaluban pedig 3 lófőt, 4 gyalogszékelyt és 34 szabadost vettek számba (IMREH I.–PATAKI J. 1979. 180.). 1720-ban, az 1717–1719-es pestisjárvány pusztításait summázó kozmási krónikás pap Oláhfaluban – bizonyára a kettőben együttvéve, hiszen egy egyházközséget alkottak – 617 életben maradott és 344 elhalt személyről tudott (SZABÓ K. 1872–1934. VII. 233.), míg az 1721-es összeírás Kápolnás-Oláhfaluban 101 háztartást (87 taksás-szaba-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

dos, 4 zsellér, 10 egyéb), Szentegyházas-Oláhfaluban pedig 109-et (95 taksás-szabados, 1 zsellér, 13 egyéb) talált (ACSÁDY I. 1896. 222.) akkor, amikor Gyergyószentmiklós 236, Sepsiszentgyörgy 52, Székelyudvarhely 150 portát mondhatott magáénak. A 19. század eleji adótabellákból származó népességi-társadalomszerkezeti adatokat táblázatban összegeztük (Csíkszeredai Állami Levéltár, 38-as fond, CXIV/32, CXIV/42, CV/18, CVIII/44, CIX/5, CIX/3 számú csomók):

	Szentegyházas-Oláhfalu			Kápolnás-Oláhfalu		
	1818	1828	1846	1818	1828	1846
Kiváltságos székelyek és özvegyeik	210	210	241	177	156	158
Zsellérek	8	7	–	4	4	–
Cigányok	–	–	–	1	–	–
Összesen	**218**	**217**	**241**	**182**	**160**	**158**

27. JAKAB E.–SZÁDECZKY L. 1901. 369.
28. JAKAB E.–SZÁDECZKY L. 1901. 300–301.
29. JAKAB E.–SZÁDECZKY L. 1901. 322–323.
30. JAKAB E.–SZÁDECZKY L. 1901. 345–346.
31. JAKAB E.–SZÁDECZKY L. 1901. 345–346.
32. JAKAB E.–SZÁDECZKY L. 1901. 345–346.
33. SZABÓ K. 1872–1934. VII. 85.
34. Törvénytár 1900. 149, 229, 236.
35. SZABÓ K. 1872–1934. VII. 85.
36. Oláhfalu kiváltságlevele (eredetije a Csíkszeredai Állami Levéltárban található, a Székelyudvarhelyi múzeum gyűjteménye 982. szám alatt).
37. SZABÓ K. 1872–1934. VII. 169–170.
38. SZABÓ K. 1872–1934. VII. 206.
39. SZABÓ K. 1872–1934. VII. 296.
40. Oláhfalu kiváltságlevele. Az 1728-as nagyszebeni országgyűlésen történtekre a Károlyféle kiváltságlevél utolsó oldalán lévő feljegyzés utal.
41. ORBÁN B. 1868. 66.
42. Törvénytár 1900. 515.
43. ORBÁN B. 1868. 73–74.
44. GERANDO, A. de 1845. II. 137.
45. GERANDO, A. de 1845. II. 138.
46. CSIZMADIA A. 1963. 304.
47. Szabályrendelet 1898. 19–26.
48. Az 1870. évi XLII. tc. (A köztörvényhatóságok rendezéséről) 88. §. Az erdélyi megyék, a székely székek, a Jászkun, a Hajdú és a Nagykikindai kerület, a szepesi tizenhat város kerülete, Kővár, Fogaras és Naszód vidéke, nemkülönben a következő városok: Kecskemét, Nagyvárad, Versec, Zilah, Gölnicbánya, Abrudbánya, Vízakna, Vajdahunyad, Kézdivásárhely, Hátszeg, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Bereck, Csíkszereda, Szék, Kolozs, Illyefalva, Oláhfalu, Szászrégen és Fogaras a jelen törvény értelmében szervezkedett törvényhatóságokká alakult át.
49. Lásd az 1877. évi I. tc.-t is Udvarhely megye területének megállapításáról.
50. Udvarhelyszék felirata a képviselőházhoz (1876. május 21.).
51. Daniel Gábor: *Udvarhely megyei események az 1875-ik évtől kezdve az 1898. év végéig. Emlékiratok. II.* 37–38. (kézirat a székelyudvarhelyi Haáz Rezső múzeum tulajdonában, 2438/2. leltári szám alatt).

IRODALOM

ACSÁDY IGNÁC
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.* (Statisztikai közlemények, 12.) Budapest.

BODÓ GÁSPÁR
1992 Településünk története. *Szentegyházi Hírlap* I. 7. sz.

CSIZMADIA ANDOR
1963 *A magyar választási rendszer 1848–1849-ben. (Az első népképviseleti választások).* Budapest.

DÁVID LÁSZLÓ
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei.* Bukarest.

FANCSALI DÁNIEL
1838 A Thelegdi esperestségről értekezés. *Nemzeti Társalkodó* 1838. II. 41–47, 49–51, 57–60.

GERANDO, A. DE
1845 *La Transylvanie et ses habitants.* I–II. Paris.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HURMUZAKI, EUDOXIU DE
1887 *Documente privitóre la Istoria Românilor. I.* Bucuresci.

IMREH ISTVÁN–PATAKI JÓZSEF
1979 A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején. In *Székely felkelés 1595–1596. Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly.* Bukarest. 146–178.

IORGA, NICOLAE
1915 *Istoria romanilor din Ardeal si Ungaria. I.* Bucureşti.

JAKAB ELEK–SZÁDECZKY LAJOS
1901 *Udvarhely megye története a legrégibb időktől 1849-ig.* Budapest.

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.* (Erdélyi ritkaságok, 7–8.) Kolozsvár.

KARÁCSONYI JÁNOS
1905 *A székelyek eredete és Erdélybe való települése.* Budapest.
1908 Pótlások a hamis, hibás keltezésű és keltezetlen oklevelek jegyzékéhez. *Történelmi Tár* IX. 30–31.
1925 Sabin Opreanu a hamisító kelepcéjében. *Magyar Kisebbség* IV. 220–224.

KISS LAJOS
1988 *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest.

KRISTÓ GYULA
1990 *Anjou-kori oklevéltár. I. (1300–1305). Szerk.* – –. Budapest–Szeged.

LUKINICH IMRE–GÁLDI LÁSZLÓ
1941 *Documenta historiam valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 P. Christum. Szerk.* – –, – –. Budapest.

MERUŢIU, V.
1929 Judeţele din Ardeal şi din Maramureş pînă în Banat. Evoluţia teritorială. *Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj* V.

MÜLLER, GEORG
1905 *Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung* II.

OPREANU, SABIN
1925 *Terra Sicolorum. Contribuţiuni privitoare la românii din Ţinutul Săcuilor.* Cluj.
1927 Ţinutul Săcuilor. Contribuţii de geografie şi etnografie. *Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj* III. 1926–1927.

ORBÁN BALÁZS
1868 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I.* Pest.

PASCU, ŞTEFAN
1971 *Voievodatul Transilvaniei. I.* Cluj.
1979 *Voievodatul Transilvaniei. II.* Cluj.

PUŞCARIU, S.
1864 *Disertaţiune despre împărţirea politică a Ardealului.* Săbiiu.

Schematismus
1882 *Schematismus Venerabilis Clerii Diocesis Transilvaniensis.* Albae Carolinae.

Szabálylyrendelet
1898 *Udvarhely vármegye szabálylyrendeletei.* Székelyudvarhely.

SZABÓ KÁROLY
1872–1934 *Székely oklevéltár. I–VIII.* Kolozsvár–Budapest.

SZABÓ M. ALADÁR
1916 Vencel és Ottokár királyok oklevelei. *Turul* 1916. 39–42.

Törvénytár
1900 *Magyar törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények.* Budapest.

Transilvania
1952 *Documente privind istoria Romaniei. Veacul XIV. Seria C. Transilvania. I.* Bucureşti.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

RENDTARTÓ HOMORÓDSZENTMÁRTONIAK

Imreh István

Udvarhely vármegye monográfiájában Jakab Elek szomorúan ír az alkonyóráit élő erdélyi fejedelemségről, valamint sorsa részeséről, a székely anyaszékről, a lakosságot gyötrő súlyos gondokról. Vigasztalót – a sok baj közepette – csupán az önkormányzási jog írásba foglalt dokumentumaiban, a falutörvényekben, azok szintességében, rangosságában talál. Ítéletmondó illetékességét, hozzáértését nem vonhatjuk kétségbe, hiszen otthon van e tájegységben és tanultsága „jogtudó értelmiségivé" is teszi.

A Homoród menti falvakról más alkalommal már elmondtam, hogy az életszervező, az autonóm, önálló, belső szabályozottságú, rendtartással kormányozott közösségi élet megteremtésében valóban élen jártak. Megállapíthattam – békességes, de büszke öntudattal – magam is, hogy a biztonságos, kiszámítható viszonyoknak, a harmóniát kialakító együttes életnek, az írott népi jogalkotásnak ez a Székelyudvarhelytől Királyföldig húzódó völgyecske az otthona volt; teremtek itt falutörvények a virágkorát élő fejedelemség szép napjaiban és igen a már elaggott korba jutó feudális rendi társadalom végnapjaiban is.

Homoródszentmárton határrendtartása ebből az időszakból, a rendi világ utolsó fél évszázadából való, 1808-ban keltezett. (Homoródszentpál korábbi és teljesebb falutörvényét 1670-ben írták meg, és 1740-béli másolata maradt ránk a Wesselényi család levéltárában.) A homoródszentmártoni szabályzat tehát késői, de talán éppen ezért is értékes, hiszen bizonyság rá, hogy a szintén alkonyóráit élő feudalizmus bizonyos formákkal, mikroalakulatokkal még akkor élni kívánt; a szükségletteremtő társadalmi, gazdasági feltételek még léteztek, s így hosszú időtartamra nyúló funkcionálásuk is indokolt volt. Jellemző az is, hogy külön kis, új problémakört, jelenségcsoportot rendező statútumok is születtek. Homoródszentmárton határrendtartása 1808-ból való. Rövidesen elkészült azután a hat paragrafusból álló külön „pityóka pásztorlásról" szóló rendelkezés, miután kiderült, hogy a burgonya termesztése alaposabb védelmet kíván. 1820-ban pedig papírra vetették – és mind a huszonkét artikulusát elfogadták – a sokadalom tartásának, a vásártartás, korcsmatartás törvényének.

Az itt közölt rendtartás, úgy tűnik, valóban „birtokos uraimék" fogalmazványa. Ezt látszik igazolni az írásba foglaltak egy-két jelzője (például a „szegények"). Másutt is előfordul, hogy a mezei kártevések ellen fellépők a módosabb, a nagyobb vetésterülettel (több féltenivalóval) rendelkező gazdák, possessorok voltak. Erről az is tanúskodik, hogy a tehetősebb homoródszentmártoniak képviselői közül possessort akartak a határbírói posztra megválasztani.

A határőrizó szervezet végső soron azonban mégis a kommunitás összességének akaratából formálódott ki. A pásztorlókat, vigyázókat a „teljes falu" választotta és élükre a gazdagabb, tekintélyesebb rétegből „bírót", vezetőt, felelőst is ő tett. (Szent György-nap előtt „mindeneknek egyenlő akaratjából" választották őket.) A határ, a rét tehát a „teljes közönség", a „nemes communitás" egyetemének volt a gondja, döntéshozási joggal a közgyűlés, a falugyűlés rendelkezett.

A határbíró munkája nem volt kevés. Felelőssége nagy volt. Ennek megfelelően a kommunitás ellenőrzöttségéről is gondoskodott. Ne feledjük: évente négy – a falu minden rendű rangú népét magába fogadó – gyűlés színe előtt kellett tetteiről, határozatairól számot adnia és a számadoltatáson az igazukat vagy vélt megrövidítésüket panaszolókkal szembenéznie.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A tisztségviselő, az „ős örökös possessorok" közül alkalmasnak látott férfiú, valamint a tíz határpásztor részesedett a büntetésből befolyt összegekből és rendszeres határbért is jussolt. Azok javaslatára, akik majd az éjjel-nappali őrködést és felelősséget vállalják, megnyilvánult az az óhaj is, hogy az eredményes „behajtás" után egy kis italozással ünnepeljék meg sikerüket. Ezt az indítványt – „a határbírónak légyen pálinkája, hogy minden [elfogott] marhát a határpásztorok egy-egy krajcárig béihassanak" – azonban nem fogadták el.

Az agrárhistorikusok, de főleg a jogtörténészek táborában lassan-lassan teret hódít az a felismerés, hogy az önkényuralom prototípusában, a hűbéri-rendi társadalomban van „szabadság" is. (Aron Jakovlevics Gurevics szavaival élve: itt sincs teljes „szabadságtalanság".) *Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy az erős rétegzettség, jogállásbeli különbözőség, születési előjogok, vagyon és hatalom nem teremt hierarchiát, nem őriz meg karakterizáló alapvonásként erős rangsorosságot, alá- és fölérendelődést.* (Jó, hogy a homoródszentmártoni határ gondviselői kapcsán erről is szó eshetik.)

Homoródszentmártonban erős „úri hatalom" is létezett a nép ősi, hagyományos intézményi demokráciája mellett. Csak jelzésképpen említjük, hogy 1566-ban tíz olyan főembert és lófőt írtak itt össze (az élen Bíró Bernálddal), aki a hadban híven szolgált, a központi hatalom kegyeire érdemes volt. Az 1614. évi összeírás szerint még mindig érezhető volt – miként a székely székekben másutt is – a szabad rendűek (lófők, gyalogok, libertinusok) fölénye. Ebbe a kategóriába harmincnégy család tartozott, jobbágyfamília tizenhárom gyökeresedett meg itt, és tizenöt zsellért számláltak össze.

A társadalmi struktúra folyamatos elemzésére most nincs terünk, ezért csupán a rendtartás korába, a 19. század első évtizedébe kalauzolnánk el az olvasót. A határpásztori regulákat aláíró három birtokos egyike, Kováts László ugyancsak ezekben az években (1807–1808) szállt perbe a faluközösséggel a közföldekbeli részesedés miatt. 1816-ban a Hegy nevű erdőnek a felosztása, 1818-ban a Rakottya néven ismert közhely birtoklásbeli jussának aránya, megoszlása teremtett „békességromlást", a faluközösség belső kohézióját gyöngítő, sorvasztó feszültséget.

A kommunitás kerete, hordozója ennek a küzdelemnek is. A 8. paragrafus például igen kemény szavakkal mondja ki, hogy a rendszerint hordás, betakarítás után „tallózók", „kalászolók", ha még fel nem szabadított földeken gyűjtögetnek, a „gyűjtött gabonát" elveszik tőlük és bírságként hat botütéssel, pálcázással szégyenítik, alázzák meg őket. A tilalomszegőket, prevarikátorokat, határprédálókat a statútum 20. pontja értelmében három forintig büntetik. A „tisztség", tehát a széki hatalmi, igazgatási fórum pedig (amely a possessorátus szervezete is) büntesse tizenkét forintig a „székelyt" – mert csak a szabad rendű számít „székelynek" –, a „colonus", a jobbágy és természetesen a zsellér szintén „botot kap", tizenkét forint megfizetése helyett ugyanannyi pálcaütést.

A mindennapi életvitel, a létfontosságú mezőgazdasági termelőmunka azonban nem tűrt kivételezést még rendi előjogok címén sem. A zabhatárt például egyszerre szabadíthatta fel, ugarolhatta, legeltethette le bárki. A falu vagy a „hütösség" döntésével nem számolót bírságolták, de más népi szokásvilágbeli megtorlás is fenyegethette. Az együttműködésre kényszerítő termelési módszerek parancsa, a falu „törvénye" tehát *a közös érdeket szolgálta. Szükségszerű volt, hogy annak főember, possessor, armalista, lófő, gyalog, jobbágy és zsellér egyaránt alávesse magát.*

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az udvarhelyszéki Homoródszentmárton határrendtartása

1808-ban, 11. április

Homoródszentmártoni teljes közönségnek végezése a határoknak, réteknek tilalomba tartásokról.

1^{söbb} *Elvégezte a nemes communitás, hogy minden esztendőben Szent György-nap előtt egy határbíró, és annak gondviselése alá 10 határpásztorok választassanak, melynek következéséül határbíró pedig legyen mindenkor ős örökös possessor.*

2^{szor} *Választott is a nemes közönség mindeneknek egyenlő akaratjából határbírót... akinek kötelessége leszen az*

3^{szor} *Hogy mikor a határpásztorok kineveztetnek, azt erős hittel eskesse bé a tilalomnak megtartására, mégpedig azt is feltévén, hogy sem magok a határpásztorok magok marhájokkal, sem másokéval a határokat és réteket nem praedáltatják, praedáltatni nem engedik, ha valakit praevaricatióban megtanálnak, magokat is mind praevaricatorokat megfogják, ha megfoghatják, s ha meg nem foghatják s elszalasztják, azt is az határbírónak toties quoties comperiáltatik, béadják, a határbíró is köteles leszen feljedzeni s minden efféle cselekedetiért 1 forintra [büntetődjék]. Ha fűben tészen kárt, úgyszintén gabonában is, a határbíró különös jegyzésekben írja fel, hogy mikor a határpásztorok számadásra szoríttatnak, a káros ember excontentáltathassék, ha pedig a praevaricator elszalad, a marháját megkaphatják a határpásztorok, a marhákot hajtsák a határbíróhoz, a határbírónak légyen pálinkája, hogy minden marhát a határpásztorok egy-egy krajcárig béihassanak, s azt ki se is adja, míg a krajcárt minden marháról meg nem fizetik, a kárért is adjon zálagot, [ha] nem adna, a marhát ki ne adja, azt pedig a jedzőkönyvben a határbíró jedgyezze fel, kinek micsoda, és mennyi van benn a zálagja, a káros ember pedig kárát tartozik tüstént megbecsültetni minemű kárt tettek a határokban és rétekben.*

4^{szer} *Ha valamely kárt tévő embert tilalmas határokban vagy rétekben a határpásztorok 2-odszor tanálnak, a fenn írt mód szerint, húzattassanak számadásra és a kárnak megfizetésire, de ha 3-adszor is kárban tanáltatnak, minden tovább való halogatáson kívül a határbíró büntesse 3-3 forintra, s azt egyszeriben is egzeqválja rajta, ezt ha többször is cselekszi, toties quoties három forintig büntetődjék, s a kárt is fizesse, végtére ha panasz megyen mégis a kárt tévő marha ellen, a büntetés dupláztassék.*

5^{ször} *Megvagyon a pásztorokról való instructióban is, hogy senki éjjel vagy estve maga vonómarháját ki ne válassza a pásztor elől, hogy azzal másoknak kárt tégyen, az ilyeneket is a pásztor köteles lészen a határbírónak béadni, hogy azok is a feljebb írt mód szerint büntetődjenek.*

6^{szor} *A rétekben és kaszálókban esett károkat Szent János-nap után egy héttel a határpásztorok feladásokból a határbíró köteles légyen az inclyta possessorátusnak és a falusbírónak, notáriusoknak, hütösöknek jelentést tenni s a jedzőkönyvből a kaszálókban esett károkat feladni, hogy azokból eruálván a károkat, minden káros contentáltathassék, kész széníul azon megvétetődjék executio tenus, akik a fűben károkat tettek, a sarjúban pedig hasonlóképpen Szent Mihály-napkor.*

7^{szer} *A búzavetésekre is oly szorgalmatos gondot viseljenek a határpásztorok, hogy senki juhval, sertéssel a vetéseket ne étesse, onnan is béhajtsák, s mindjárt megbüntessék egy krajcárig minden juhot s sertést, a ludat pedig egy-egy pénzig, ha többször is találtatik, mindenkor dupláztassék a büntetés, ha kárt tesznek, azt is a fennírt mód szerint fizessék, nevezetesen pedig, akiknek semmi vetések nincsen [és] a másokéra hajtani merészelik aprómarhájokat,*

az ilyetének egyszeriben három-három forintig büntettessenek, mégis a hajtópénzt s a kárt is fizessék.

8szor *Aratáskor a szorult ember jelentse szorulását a határpásztoroknak, a határpásztor a határbírónak, a határbíró tégyen jedzést róla, hány kalongyát kíván learatni a szorult ember s a határpásztor előtt többet ne is merészeljen bévinni a magáéból is; mikor pedig derék aratás lészen, senkinek naplemente után napfeljöttiig nem lészen szabad a magáéból is gabonát hazavinni, hanem nappal, s akkor is a határpásztorok vigyázzanak, hogy senki a másét el ne lopja, aki pedig ilyen lopásban találtatik, törvény szerint büntetődjék mint lopó, mégis a kárt fizesse. Senki a más tollóját vagy sarjúját ne kaszálgassa, ne étesse, úgy járombeli ökrivel is meg ne állapodjék a földin etetni, hanem csak míg a gabonáját felrakja, hogy a magáét megetetvén osztán a másén élődjék marhája megszabadításkor, aki pedig ezek ellen praevarical, úgy büntetődjék, mint aki a rétet praedálja, tollózni se merészeljen senki menni mindaddig, míg a búzahatár bé nem takarodik, az ilyen tollózóktól pedig, akik kalongyák között találtatnak, a gyűjtött gabonát vegyék el a határpásztorok, legyen övék, mégis 6 pálcával verettessenek meg az ilyen szegények.*

9szer *A tavaszhatárban is a határpásztorok mindenféle gabonára tartoznak gondot viselni, s arról is úgy számolni, mind feljebb egyebekről, nevezetesen akit a zabban tanálnak marhájokkal étetni, azt oly móddal feladni a határbírónak, mint egyéb gabonában, arról is oly büntetést értve, mint feljebb. Senkinek pedig nem lészen szabad, a gazdáknak is a magok törökbúzájokból, fuszulykájokból, borsójokból, babjokból, tökjökből, pityókájokból, akármi egyéb veteményekből is hazavinni a határpásztor híre nélkül, mert aki ez ellen cselekszik, ha egyéb kára következik, senki meg nem fogja fizetni. Ezt a jelentést pedig a határpásztor tegye meg a határbírónak.*

10szer *Mikor a törökbúzaszedésnek ideje eljön, azt senki addig le ne merészelje szedni míg a teljes communitás arról határozást nem tészen. A zabhatár is egyenlő akaratból szabadíttassék fel, ekkor is semmi szín alatt a marhák szabadon ne járjanak.*

11szer *Ha idegen, úton járó ember tilalmas határt étet, a határpásztorok 3 forintos csóvákot tartván, egyszeribe zálagolják meg 3 forintig, a zálagot adják a határbíró kezibe, onnan ki se adattassék, míg ki nem váltja a praevaricator. A három forint büntetés pedig mindenekre nézve tétettessék cassába a határbíró által, s annak 3-ad része légyen a határpásztoré, a más két része pedig a határbíróé.*

12szer *A beteg marháknak sem lészen szabad tilalmas határokban, szélhelyeken, út mellett sat. étetni; hanem ha beteg marhája lészen, tartsa otthon maga kosztján, ha mégis ez ellen cselekszik, büntetődjék, mint a rét praevaricatora.*

13szor *Senkinek nem lesz szabad (ide nem értvén a régi tanorokokat) az ugarban vagy akármelyik határban vagy rétben új tanorokat békeríteni, vesszővel békertelni, úgyis az erdőpusztítás meg lévén tiltva Őfelségitől, akik ezt cselekszik, büntetődjenek az Őfelsége circulálta normatívuma szerint.*

14szer *Ha valamelyik határpásztor hite és kötelessége ellen a praevaricatorral titkon, a határbíró híre nélkül megegyeznék, az ilyen határpásztor 3 forintig büntetődjék, a praevaricator helyett a kárt és hajtópénzt fizesse, mégis csúfosan a határpásztorok seregéből kicsapattassék.*

15ször *A határbíró rendelésiből menjenek mindenkor oda, ahová legszükségesebb lészen, a határpásztorok, mert ha nyakaskodnak, elé nem állanak, az ilyetén a határbíró által fél magyar forintokig büntetődjék. Ha ezen büntetés sem használ, csapattassék [el].*

16szor *A falusbíró pedig a pásztorok eleibe tett instructiót oly szorosan megtartassa a pásztorokkal, hogy ha abban vétke comperiáltatik a bírónak, a külső tiszteknek kiadattatik büntetés végett.*

17szer *A határbírónak is kötelessége a lészen, hogy Szent György-napkor, Szent János-nap után egy héttel, aratáskor, Szent Mihály-napkor gyűlést hirdessen, jedzőkönyvivel, határpásztoraival, a cassával megjelenjék és mindenekről számoljon.*

[Erdélyi Magyar Adatbank]

18^szor *A határpásztorok a béhajtás eránt oly gondoskodással légyenek, hogy mint határban, mint rétekben akármennyi kár történjék, a kárt tévő marhára szám szerint egy marhának egyszeri béhajtására fél véka gabona kárnál vagy rétből öt portió szénakárnál több ne essék, mert ha a sok praedálás mián több kár esnék, tartoznak a határpásztorok az alább írt bérekből kifizetni, nem egyébért, hanem azért, hogy a pásztorok annál szorgalmatosabban őrizzék a határt, rétet, és igyekezettel légyenek több-több marháknak kárból való béhajtásokra.*

19^szer *A határbírónak és pásztoroknak ezen fennebb írt terhes és a szoros megtartás végett keményen megporoncsoltatott kötelességek szerint való fáradságoknak jutalmazásául határozott a nemes teljes communitás: minden szántó két marhára egy-egy véka búza vagy törökbúza pásztorbért, akiknek pedig marhájok nincsen, mégis szántóföldjök vagy szénarétek vagyon a határon, tartozzék felit, azaz fél véka gabonát fizetni. Ezen pásztorbérnek 6-talítása a határbíróé, a többit a határbíró tartozzék pásztorai között egyenlően felosztani. Ezen határbérnek felvételében légyen segítségül a falusbíró két hütösseivel a határpásztoroknak, hogy ha különben nem, executis tenus is, minden kifogás nélkül azon pásztorbért akárkin exzeqválhassák. Az eddigelé szokásban volt sok törvénytelen húzások, úgymint a 12. kosár törökbúza határbérfizetés, minthogy a tekintetes officiolátus által is találtatott volt, tehát azon, most is azon meg kíván nyugunni a possessorátus és a teljes communitás.*

20^szor *Akik ezen fenn írt végezésekkel nem gondolván, marhájokkal praevaricálnak, marhájokat erőszakkal úton vagy útfélen vagy határban is elveszik hatalmason a béhajtók előtt, falu tilalma szerint büntetődjenek, mind feljebb is, három forintokig, a tekintetes tisztség pedig büntesse 12-ig a székelyt, a colonust annyi pálcáig, a kárt is fizessék a szokott béhajtó két pénzzel együtt, minden marhától külön-külön. Mely végezésünket további végezésünkig observáljuk Homoródszentmártonban 11. április 1808-ban.*

Kováts László
homoródszentmártoni birtokos

Gidófalvi Sándor és Gyárfás Zsigmond
mi is mindketten homoródszentmártoni birtokosok

[Erdélyi Magyar Adatbank]

NÉPOKTATÁS A KÉT HOMORÓD MENTÉN A 16. SZÁZADTÓL A 19. SZÁZAD KÖZEPÉIG

Albert Dávid

Udvarhelyszék és azon belül a két Homoród vidékének középkori népoktatásáról kevés adattal rendelkezünk. Feltételezzük, hogy akárcsak Erdély más vidékein, a Homoródok menti plébániákban is működtek olyan egyházi férfiak, akik kántori és egyéb teendőik mellett oktatói feladatokat is elláttak. Nem csupán a vidék birtokos nemeseinél, de az egyszerű földművelő lakosság élenjáró tagjainál is mutatkozott igény a helyi önigazgatási, közbirtokossági tevékenység viteléhez szükséges írás, olvasás, számolás ismeretére. A 16. századtól egyre szaporodtak a birtoklással kapcsolatos jogügyi esetek és okleveleinkben feltűnnek a Homoródok mentén is a deák, literátus foglalkozású személyek. A II. János király hadában híven szolgált udvarhelyszéki főemberek és lófők névsorában (1566. július 11. előtt) e vidékről ott találjuk Karácsonfalván György deákot (vice index), Székelydályában Gyárfás deákot. 1595-ben Bocho István homoródalmási deák ellenében több tanú azt vallotta, hogy az általa elfoglalt földek nyílföldek voltak.

A reformáció elterjedésével a Biblia és a hittételek anyanyelven való megértése szükségessé tette e falusi iskolák fejlesztését vagy létesítését ott is, ahol még nem voltak. A plébániák helyén alakult, gyakran több falut magukban foglaló „egyházmegyék" a prédikátor mellett kántort is tartottak, aki a tanítás feladatait is végezte. Természetesen itt nem akadémiai végzettségű személyekről van szó. Ez a még ritkán felbukkanó falusi értelmiség el tudta látni feladatát felsőbb iskolai végzettség nélkül is. Az igények és a lehetőségek alacsony szintjét jelzi, hogy 1520 előtt az egész Udvarhelyszékről mindössze hat ifjú indult külföldi akadémiákra, és ezek között egy sem volt a két Homoród mentéről.

Lényegesen megjavult az egyházközségek papokkal, tanítókkal való ellátása 1670 után, amikor a székelyudvarhelyi református kollégiumban végzettek közül többen vállaltak mesteri állást a kántori és egyéb teendők mellett. A töredékes, bizonytalan adatokból sajnos még a 17. századra nézve sem tudunk az egész vidékre vonatkozó felmérést végezni.

A két Homoród vidékére vonatkozó átfogó adataink a 18. század végétől vannak a népoktatás állapotáról. Legfőbb forrásaink az esperesi látogatások alkalmával készült jegyzőkönyvek, a részleges és általános szinódusok iratanyaga és az egyházi szervezet különböző fórumainak levéltárai, egyházközségek irattárai. Amikor a felvilágosult abszolutizmus még Mária Terézia korában behatóan kezdett foglalkozni az oktatás reformjával, megtörtént a helyzet felmérése az egész birodalomban. Az 1770–1771. évi adatok sajnos hiányosak. A Székelyföldön vagy össze sem írták a népiskolákat, vagy elvesztek az adatok. A vidék gazdasági, műveltségi színvonalát reálisan nem értékelhetjük anélkül, hogy meg ne kísérelnénk a népoktatás helyzetének bemutatását. Tesszük ezt abban a meggyőződésben, hogy kutatásaink még kiegészülnek vagy megbízhatóbb források birtokában helyreigazítást nyernek.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A skólaházak

A középkori Udvarhelyszéken minden falura kiterjedő adatokkal a skólaházakra vonatkozóan csak az 1800-as évektől rendelkezünk. Szórványos adatokból azonban képet alkothatunk arról, milyen volt az iskolamesterek lakása, maga az iskola is egyben, a megelőző évszázadokban. A mesteri ház egyszerű falusi épület volt, amelynél különb nem egy lehetett a településen. Fából, igen ritka esetben kőből, téglából épült, szalmazsúppal, zsindellyel, deszkával fedték. Abból, hogy a mester lakása és a tanulószoba nemcsak hogy egy fedél alatt volt, de gyakran maga a lakás szolgált tanulószobául, igen sok kellemetlenség származott. Ilyen vonatkozásban különösen érdekes az az eset, amelyet Gyepesről jegyzett fel 1835-ben az esperesi látogatást megörökítő jegyzőkönyv. „[...] a történet úgy hozta, hogy a mesteri ház apróbb tselédgyei az úgy nevezett ragadó nyavalyába amelyről mondatik: »scabies facit parasitum« belé borultanak a mián a falusi gyermekek a köztanuló házba fel nem küldettenek s arra azokat szorítani nem is lehet."[1]

Az igények növekedésével legtöbbször a mesteri jószágra külön tanulószobát, „classist" építettek. A pap és a mestertartás költségeivel megterhelt lakosok, még akkor is, ha belátták az iskola fontosságát, csak keveset és vonakodva áldoztak mesteri lakás vagy tanulószoba építésére. Ezért van az, hogy ezek az építkezések igen vontatottan haladtak, hosszú évekig félbe-szerbe hagyva romlottak. Az általános szegénység és az iskola iránti érdektelenség miatt helyenként még a felekezeti versengés sem tudta nagyobb áldozatokra bírni a falusiakat. Homoródszentmártonban 1782-ben a református iskola gyenge állapota miatt a szülők az unitárius iskolába járatták gyermekeiket, pedig iskolamesterük is volt. Az egész vidéken messze kiemelkedett a homoródalmásiak igyekezete. Itt bizonyíthatóan már 1733-tól volt skólaház, a mester nevét is ismerjük. 1822-ben a falu elhatározta a leányok számára a második classis építését. Igaz, hogy a munka lassan haladt, de mintegy két évtized múlva már külön classisba járhattak a leányok.[2]

A mester jövedelme

Kezdetben csak természetbeni bér volt szokásban és sokáig az is maradt. Általános volt minden házas embertől egy „kalongya" búza és ugyanannyi zab. Szokás szerint a papnak járó bér egyharmadát vették a mester bérének. Halotti harangozásért rendszerint egy kenyeret és egy tyúkot adtak. Idővel feltűnt a feljegyzésekben a pénzbeli jövedelem is mint az iskolába járó gyermekek utáni díj, amelyhez egyéb jövedelmek is járultak. Falvanként nagy eltérések voltak a harangozásért járó javadalmazás tekintetében. Homoródalmáson mindenféle harangozást a mester kötelességévé tettek és ezért egységesen állapították meg a bért: „minden béradótól 3 kéve búza, annyi kéve zab, adatik minden fordulóban 3 véka föld és esztendőnként 3 szekér szénahely".[3]

Az 1840-es években állandósult a pénzbeni tanítói bér, amely gyermekenként tizenkét krajcár volt. A különböző jövedelmeket, vagyis a természetbeni bért, az iskola földjei utáni jövedelmet, a pénzbeni tanítói bért egész évre mint évi jövedelmet fejezték ki és pénzben határozták meg. 1746-ban a szentegyházasfalui tanító évi jövedelmét 18 rénes forintban állapították meg. A bágyi iskolamester egész évi jövedelme 1782-ben 26 rénes forint 18 krajcár, 1844-ben 13 rénes forint 35 krajcár volt. A homoródszentmártoni református mester évi jövedelme 1782-ben 25 rénes forint. Általában az iskolamesterek szegényes jövedelemmel rendelkeztek, különösen a kevés lélekszámú, kicsi falvakban, mint amilyenek a két Homoród mentén is voltak. Az egyházi hatóságok a falusi elöljárókkal egyetértésben kárhoztatták, dorgálták a mestereket, amiért az iskolán kívül egyéb

foglalkozásokat is űztek. Sok helyen az iskolamesterek tiszttartóságot, falusi nótáriusságot folytattak, korcsmát tartottak vagy ahogy egy bágyi mesterről megjegyezték 1782-ben: „az asztalosi munkát űzi s a gyermekekkel a maga dolgát véghez viteti".[4] Olyan eset is akadt, amikor a hivatástudat híjával lévő mester „sokat kering imitt, amott", miként a homoródszentpáli mesterről megállapította 1823-ban az esperesi vizitáció.[5] Jánosfalvi Sándor István is azt írta a gyepesi mesterről, hogy „egy cigánynál alábbvaló házban lakott s mészároskodott, vagy a jobbágygazdáknak napszámra járt dolgozni".[6]

A mesterek iránti erkölcsi követelmények

Mivel az iskolamestert a közösség tartotta el, nemcsak tanításbéli kötelességei voltak, hanem szigorúan tartania kellett magát azokhoz az erkölcsi normákhoz, amelyek áthágását a közösség nemcsak elöljáróinak, de közönséges tagjainak sem nézte el. A legtöbb esetben a közösség és az egyházi hatóság által egyaránt megbecsült iskolamesterek évtizedekig szolgáltak egy-egy faluban. Voltak olyanok is, akik dorgálásban vagy súlyosabb büntetésben részesültek a részleges vagy az általános szinódus részéről. Akit felvettek az iskolamesterségre, attól megkövetelték, hogy ne részegeskedjen, a maga vagy a felesége életmódjával ne botránkoztassa meg falubelijeit.

Az 1637. február 16-án Székelyudvarhelyen tartott általános vizitáció egyik végzése kimondta, hogy a dohányzó mesterek vagy megverettessenek, vagy hat forint büntetést fizessenek. Előfordult, hogy tanításbéli eredményeinek köszönhetően egynémely mester részegeskedését hosszú ideig tűrték, figyelmeztetésekkel próbálták jó útra téríteni. Hátszegi András városfalvi mestert 1821-ben megintette a parciális szinódus megbotránkoztató részegsége miatt. Három év múlva újból az volt a panasz ellene, hogy oly részegen ment nagypénteken a templomba, hogy a csizmájába vizelt. Ekkor elmozdították állásából. Nem volt azonban nagy kínálat, különösen unitárius mesterekben, mert 1824-ben Homoródszentmártonban kapott állást, ahol mint ahogy az várható volt, 1830-ban panaszt emeltek ellene és Abásfalvára helyezték. Zsinati végzések szabályozták a mesterek hajviseletét, öltözetét is. 1804-ben a bágyiak kérték Bardotzi Elek iskolamester elhelyezését, mivel „eklézsia botránkozatására leányi módon hajadon fővel jár".[7]

Iskolalátogatás

Olyan adataink, amelyek az iskolaköteles és iskolába járó gyermekek számát mutatják, az 1820-as évektől vannak. Iskolakötelesnek tekintették a hat-tizenkét év közötti gyermekeket. A püspöki és esperesi vizitációk alkalmával megvizsgálták az iskolalátogatás helyzetét is. 1823-ban a két Homoród menti unitárius falvakban 843 iskolakötelesből 571 (67%) járt iskolába (1. táblázat).[8]

Az iskolalátogatást bemutató táblázat, amely a vizitációs jegyzőkönyvek adataiból áll össze, nem tükrözi a valós helyzetet. A tanulók iskolába járása nagyon ingadozott az időjárás és egyéb tényezők függvényében. 1808-ban Gyepesben bár volt mester, a vizitáció „az üres oskola háznál egyebet nem talált". Falun mindenütt az volt a szokás, hogy a gyermekek hóhullástól hóolvadásig jártak csupán iskolába. Az egyházi hatóságoknak sok gondot okozott, miként lehetne javítani az iskoláztatás állapotát. Gyakran felmerült a szegénység, a „köntös" és „lébeli" hiánya, meg a butaságból fakadó engedetlenség. A helyzet lényegesen nem javult még az 1830-as években sem. 1833. január 14-én az esperes feljegyezte az Oklándon tartott vizitáció során, hogy „a téli oskola még bé nem állott".[9]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A tanítás

Falvakon a papok, kántorok vagy iskolamesterek keze alatt anyanyelven folyó oktatás az írás, olvasás, számolás és a vallás elemeinek tanítását célozta. A mester tudásának vagy igyekezetének függvényében némi latinnyelv-ismerettel el tudták indítani azt a néhány ifjút is, akik továbbtanulással értelmiségivé váltak.

A 18. század végén határozottan érződött a falusi iskolák elé állított követelmények rendszerén mindaz a tanulság, amelyet a maguk számára a felvilágosult abszolutizmus neveléspolitikai törekvéseiből az egyházak levontak, annak ellenére, hogy mindvégig ellenálltak az iskolák állami irányítás alá vételének. Azokra a szempontokra, amelyekre az állam hivatkozott, felelni tudtak az egyházak is, bár amint említettük, az általános szegénység komoly akadálya volt a színvonalasabb iskolai munkának. Fel kell figyelnünk arra a körülményre is, hogy az 1770–1780-as évek előtt az egyházak csupán fő kereteiben állapították meg a falusi oktatás feladatait. Nem voltak kidolgozva részletesen az iskolák ellenőrzésének szempontjai sem. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között a falusi mester belátása, lelkiismeretessége mértékében a színvonal helyenként egészen alacsony is lehetett. Az 1820-as évektől az ellenőrzések során – elsősorban az unitárius egyház részéről – aprólékosabb, részletezőbb a tanulók tudásának elbírálása. 1822-ben Oklándon tizenhét fiú és tizennégy leány „csak írni és olvasni taníttatott", Karácsonfalván huszonkét fiú és huszonnyolc leány, „kik alkalmasint cenzúráztak aritmetikán kívül mindenből", Homoródszentpéteren tizenhat fiú és két leány, „kik olvasásban, írásban, vallásban, éneklésben a megelégedésig taníttattak".[10]

Falusi iskoláinkban nemegyszer a katekizmus volt az egyetlen könyv. Ebből tanultak a gyermekek olvasni, énekelni. A katolikus elemi iskolák tankönyvhasználatára nincsenek adataink. Feltételezzük, hogy az 1697-es lőcsei kiadású *Libellus alphabeticus* vagy ennek változatai voltak használatban. Forgathatták Révai Miklós könyveit (*A magyar nyelvnek helyes írása és kimondása*, 1778; *Az ékes írásnak a nemzeti oskolákra alkalmazott eleji*, 1780). A magyar nyelvtan tanítására valószínűleg Bél Mátyás egykori grammatikájának valamelyik változatát használták. Ugyanúgy oktathattak az 1780-as kiadású *Elementa linguae latinae*, az ugyancsak 1780-as kiadású *A természetnek vizsgálatjára és helyes esméretére vezérlés*, valamint a *Bevezetés a számvetésre* című könyvekből (az utóbbit szintén 1780-ban adta ki a budai egyetemi nyomda). A protestáns iskolákban a 19. század első harmadában a következő tankönyvek forogtak közkézen. A vallásos ismereteket a *Heidelbergi kátéval*, „szent históriát" Losontzi Hányoki István olvasókönyve, a *Hármas kis tükör* (1773) és Hübner tankönyve alapján, „erkölcsi tudományt" Koppa, Latyai és T. Márton könyvéből, „geográfiát" Losontzi tankönyvéből, „hazai históriát" Losontzi és Csorja, „természet históriát és tudományt" Fábián és Pethe szerint, aritmetikát Martoni és Csorja könyveiből tanítottak. Ez a gazdag könyvlista és főleg Losontzi könyvének elterjedése jelzi protestáns részről azt a felismerést, hogy szükséges az elemi oktatás anyanyelvűvé tétele és olyan falusi népiskolák szervezése, amelyek a parasztifjúság hasznosabb nevelésének és nem a hagyományos latinismeretek megalapozásának állnak szolgálatában. Az elmondottak nem azt jelentik természetesen, hogy minden tanulónak volt könyve, táblácskája, papirosa. 1820-ban az unitárius egyházközség vizsgálata Homoródszentpálon megállapította: „Az oskolában az a fogyatkozás tanáltatik, hogy sok tanuló gyermekeknek könyvök nincsen."[11]

1821-ben Homoródjánosfalván, a részleges szinóduson a „mesterek közönségesen azt adják fel, hogy a classisokban a gyermekek számára manuális könyvet az atyákkal szereztetni nem tudnának". A szinódus úgy határozott, hogy az eklézsiák pénztárából vétessenek és később az árát a szülőktől hajtsák be.[12]

Az oktatás korszerűsítésének jegyében a 18. század végén az egyházak áttértek az anyanyelven történő oktatásra. A felkészültebb papok és mesterek természetesen elindították a latintudásban is a továbbtanulásra igyekvőket.

Az iskolák tanítói

Nagyoláhfalu (1746): Kérese István 1778, Mártonfi János 1844, Székely Antal 1851.[13]

Kisoláhfalu (1832): Gál János 1832–1850, Dombi Sándor 1850-től. A falu csak 1838-ban lett önálló egyház.[14]

Homoródalmás (1733): Veres Pál 1733, Sárdi István 1748-ig, Mezei Mihály 1748–1762, Derzsi György 1762–1767, Kőrispataki P. József 1767-től, Tanka József 1789–1794, Végh Mihály 1794–1796, Albert Zsigmond 1796–1803, Kisgyörgy Ferenc 1804–1817, Nagy József 1818–1825, Szabó István 1825–1829, Varga Ferenc 1829–1869. Leányok tanítói: Miklós harangozó 1796, László János 1799, Sándor Dániel 1816, Téglás István 1827, Bomhér Mózes 1839.[15] Jánosfalvi Sándor István könyvének második kötetében[16] azt írta, hogy a homoródalmási görög katolikus románoknak külön iskolájuk van. Az itteni románok őseit mint jobbágyokat homoródalmási lófők vagy főemberek hozták saját irtványföldjeikre. Mindenképpen a türelmesség szép formája az átlagnál magasabb műveltségű falu részéről, hogy lehetővé tette nem csupán a vallás gyakorlását, de még iskola tartását is a véle együtt élő románoknak.

Karácsonfalva (1744): Tana János 1749-ig, Huszár Elek 1797-ig, Sándor József 1797–1808, Ürmösi József 1809–1836, Deák Izsák 1836–1874.[17]

Okland (1721): Uzoni Pál 1744–1752, Kénosi Zsigmond 1775–1789, Lövétei István 1789–1796, Bakó István 1796–1801, Csiki József 1801–1807, Sándor József 1807–1816, Cserei Mózes 1816–1822, Kovács János 1823–1824 (?).[18]

Homoródújfalu (1774): Sárosi György 1774–1789, Karátsonfalvi József 1789–1795, Vári alias Máté Zsigmond 1795–1808, Almási András 1808–1814, Nyiredi János 1814–1816, Molnos József 1817–1823, Marosi Zsigmond 1823–1828, Almási András 1828–1840, Löfi Elek 1840–1848.[19]

Homoródkeményfalva (1797): Deák Ferenc 1797–1799.[20] Ekkor a kántor tanította a gyermekeket. A legtöbb esetben valószínűleg a pap látta el a tanítói teendőket is, mivel az egyházközség irataiból nem derül ki a tanítók neve. A későbbiek során a kis lélekszámú, szegény falu a legtöbbször nem volt képes külön kántort tartani. Jánosfalvi Sándor István az 1838–1846 közötti időről azt írta, hogy a pap maga végzi a kántori, harangozói és a tanítói teendőket is.

Abásfalva (1797): Hátszegi András 1834–1842.[21] A homoródszentmártoni Biró és a homoródszentpáli Kornis főúri családok itteni birtokaira román juhászokat telepítettek. Ezek leszármozattai unitus románokként templomot és iskolát is tartottak fenn.

Homoródszentmárton (unitárius, 1721): Killyéni Mihály 1746–1749, Köpeczi Sámuel 1749, Karátsonfalvi József 1799–1805, Molnos József 1805–1815, Tót András 1816–1824, Hátszegi András 1824–1831, Gábor András 1831–1842, Szindi Tóth Ferenc 1842–1846, Bágyoni Boncza György 1847–1850.[22]

Homoródszentmárton (református): Bibartzfalvi Kis József 1781–1817, Veres Dániel 1818–1846.[23]

Gyepes (1797): Csép Márton 1797–1801, Kádár György 1801, Csipkés Pál 1808, Zoltán Elek 1824–1842, Kisgyörgy Benjámin 1842-től.[24]

Kénos (1651 ?): Ádámosi Tamás 1744–1756, Csép Márton 1756–1764, Bartha József 1764–1780, Almási János 1780–1782, Albert János 1782–1789, Bakó István 1789–1795, Vitais (?) Zsigmond 1795, Marosi István 1795–1800, Antonya Pál 1800–1823, Guido János 1823–1825, Szabó Mihály 1825–1839, Jakab János 1839–1845, Szabó Mihály 1845–1867.[25]

Bágy (1678): Fogarasi György 1678, Pálffi Zsigmond 1721, Sepsi-Batzoni Bardotz Elek 1781–1804, Nagy Pál 1814–1844, Pálffi Dénes 1844–1846.[26]

Recsenyéd (1745 ?): Antonya Pál 1796–1800, Ilyés Ferenc 1803–1805, Dáné Mihály 1805–1808, Kovács András 1808–1812, Deák Mihály 1812–1814, Csép Mihály 1842–1846, Tóth András

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1846–1861.[27] 1745-ig Homoródszentpál anyaegyházhoz tartozott. A különválástól feltételezzük, hogy nemcsak saját papot, hanem saját iskolamestert is tartott.

Homoródszentpál (1746): Tamási István 1746–1751, Dersi István 1751–1758, Elekes Ferenc 1758–1760, Nagy András 1760–1766, Sárdi István 1766–1797, Biás János 1797–1809, Pálfi Ádám 1809–1825, Hajós Mihály 1825–1829, Lövétei Elek 1829–1846, Tóth Ferenc 1846–1884.[28] A régi mesterház gerendájába vésett felirat („Studio curat Samuelis Zolya et Fran[ciscus] Litterate 1715") szerintem az iskola és az építkezés gondnokait jelzi. Egyébként Litterati Ferenc nemesember volt, neve szerepel a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idején a császár hűségén maradt udvarhelyszéki nemesek névsorában. Éppen ez késztet nagyobb óvatosságra személyével kapcsolatosan. Az egyszerű, legtöbbször névtelen falusi iskolamesterek csak nagyon ritkán rendelkeztek nemesi titulussal.

Homoródszentpéter (1749): Márkos Mihály 1749, László Sámuel 1789, Sipos György 1797, Dersi János 1799, Téglás István 1805–1817, Sándor József 1817–1824, Dénes István 1825–1831, Csép Mihály 1832–1837, Albert Miklós 1838–1867.[29]

Városfalva (1683): Kolozsvári Mihály deák 1683, Csegezi Dániel 1695, Ürmösi Márton 1704, Derzsi György 1748, Koncz János 1772–1807, Hajós Mihály 1807–1816, Hátszegi András 1817–1824, Job János 1824–1829, Toth András 1829–1846, Darkó Áron 1846–1850.[30]

Homoródjánosfalva: Csoma Zsigmond 1797–1799, Hátszegi András 1808–1821, Hajós Mihály 1822–1824, Pálfi Ádám 1824–1832, Dénes István 1832–1877.[31]

JEGYZETEK

1. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
2. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
3. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
4. Vizitációs jegyzőkönyvek (Székelyudvarhelyi Esperesi Levéltár).
5. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
6. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942.
7. A parciális szinódus jegyzőkönyvei (Székelyudvarhelyi Esperesi Levéltár).
8. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
9. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
10. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
11. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
12. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
13. A szentegyházi római katolikus plébánia irattára, 18. kötet.
14. A kápolnásfalui római katolikus plébánia irattára.
15. GÁL K. 1935. Ebben közli a főtanács 1733. évi határozatát, továbbá az 1746., 1789., 1797., 1799., 1801., 1808., 1824., 1831., 1835. és 1841. évi vizitációs jegyzőkönyveket, amelyek az Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltárban is megtalálhatók.
16. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942.
17. Homoródkarácsonyfalvi egyházközségi irattár; vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
18. ACSÁDY I. 1896.; *Ecclézsia libellusa* (oklándi unitárius egyházközségi irattár); vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
19. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
20. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár). Az egyházközség történetére vonatkozóan lásd: *Keresztény Magvető* 1894. 4. sz.
21. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
22. ACSÁDY I. 1896.; vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
23. Vizitációs jegyzőkönyvek (Székelyudvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára, 41/1/4, 41/2a, 41/3, 43/1).

24. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
25. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár). A kénosi unitárius eklézsia történetéről Kisgyörgy Sándor írt tanulmányt a *Keresztény Magvető* 1881-es évfolyamában. Ebben említi Kénosi G. Ferenc 1651. évi testamentumát, amelyből iskolamester létezésére következtethetünk. Sajnos nem jelöli meg az oklevél lelőhelyét.
26. *Liber ecclesiae Sedis Udvarhely* I. 2–60. (Székelyudvarhelyi Református Esperesi Levéltár). Ugyanitt a további időszakra vizitációs jegyzőkönyvek, szinódusi határozatok.
27. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
28. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár). Az unitárius egyházközség történetéről részletesen lásd: *Keresztény Magvető* 1897. 36. sz.
29. Egyházközségi iratok; vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
30. Egyházközségi iratok; vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).
31. Vizitációs jegyzőkönyvek (Erdélyi Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár).

IRODALOM

ACSÁDY IGNÁC
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.* (Statisztikai közlemények, 12.) Budapest.

GÁL KELEMEN
1935 *A kolozsvári unit. kollégium története 1568–1900.* Kolozsvár.

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.* (Erdélyi ritkaságok, 7–8.) Kolozsvár.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MELLÉKLET

1. táblázat. Iskolalátogatás a Homoród mente falvaiban

Település	1797			1808			1823					
	iskolába járó			iskolába járó			iskolaköteles			iskolába járó		
	fiú	lány	össz.	fiú	lány	össz.	fiú	lány	össz.	fiú	lány	össz.
Abásfalva	12	–	12	18	8	26	17	6	23	11	4	15
Bágy				13	7	20*				15	9	24**
Gyepes	9	–	9						21			18
Homoródalmás	80	–	80	12	8	20	44	39	83	30	31	61
Homoródjánosfalva	12	–	12	14	13	27	28	17	45	20	10	30
Homoródkeményfalva	7	1	8				10	9	19	2	6	8
Homoródszentmárton												
unitárius	7	–	7	16	9	25				4	–	4
református							–	–	–	12	6	18***
Homoródszentpál				22	2	24	33	23	56	28	14	42
Homoródszentpéter				9	5	14	21	3	24	20	3	23
Homoródújfalu	16	13	29	10	6	16	13	10	23	10	5	15
Karácsonfalva	24	9	33				60	70	130	20	17	37
Kénos	8	9	17	12	4	16	27	13	40	27	13	40
Lókod	10	–	10	12	2	14	10	15	25	10	13	23
Okland	16	–	16				31	18	49	29	16	45
Recsenyéd	12	–	12	9	5	14	14	10	24	4	1	5
Városfalva				12	–	12	23	18	41	20	17	37

Homoródremete, Kisoláhfalu, Lövéte és Nagyoláhfalu településekről nem rendelkezünk adatokkal.
* 1814-es adat; ** 1832-es adat; *** 1830-as adat.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

EGY TÁRSADALMI GYAKORLAT ELTÉRŐ ÉRTELMEZÉSEI

VÁROSON SZOLGÁLÓ HOMORÓDALMÁSIAK EMLÉKEZÉSEI

Oláh Sándor

E dolgozatban egy múltbeli társadalmi gyakorlatnak, a falusiak időszakos városi munkavállalásának különböző értelmezéseit szeretném megvizsgálni. Az értelmezőkről, akiknek a szóban forgó jelenségről való tapasztalata e vizsgálatra felkínálkozik, tárgyunk szempontjából elégséges csak annyit elmondani, hogy két társadalmi csoporthoz tartoztak. Az egyik csoportban politikusokat, történészeket, közgazdászokat, falusi tanítókat és más tollforgatókat találunk – nevezzük ezúttal őket az elitkultúra képviselőinek. A másik csoport a „nép", vagyis azoknak a társadalmi rétegeknek a tagjai, amelyek maguk a szóban forgó társadalmi gyakorlat megvalósítói voltak és ennek értelmezését is elvégezték (a szerző később részletezésre kerülő közreműködésével).

Talán említeni sem kellene, hogy az „elit" és a „nép" fogalmához kapcsolódó sokféle jelentést, amelyet a társadalomtudományok forgalmaznak, itt most zárójelbe tesszük, csupán operacionális fogalmakként, a két társadalmi csoport megnevezésére használjuk. A további fogalomhasználatról: a helyi falusi társadalomból kilépő egyén időszakos városi munkavállalási eseményét *szolgálás*ként használjuk, figyelembe véve maguknak az egykori *szolgálók*nak a szóhasználatát. A *cseléd, cselédkedés* megnevezést – jóllehet a szakirodalomban ez terjedt el – nem használjuk, mert azt tapasztaltuk, hogy e fogalomnak az általunk megkérdezett beszélők pejoratív jelentéstartalmakat tulajdonítanak.

Közismert, hogy a családi gazdaságon és a saját településen kívüli egyéni munkavállalás mint gazdasági cselekvés nemzedékek leülepedett tapasztalata a székelyföldi lokális társadalmak történetében.

A jelentős népességmozgással járó folyamatra különösen a századforduló táján figyelt fel az országos közvélemény. Elsősorban a székely kivándorlás került a nagypolitika érdeklődésének homlokterébe és ezzel párhuzamosan a sajtó, a közgazdasági szakirodalom és a kisvárosi társadalmi szervezetek figyelmébe. Az Amerikába, Ó-Romániába (sőt, a búr háborút követően Afrikába!) irányuló székelyföldi kivándorlás megfékezésére országos politikai-közéleti mozgalom indult: a politikusok kongresszusokat szerveztek, a székelyföldi kisvárosokban kivándorlási egyletek alakultak, „mentési actio"-kat indítottak. Ezek az intézkedések az egyik kortárs megállapítása szerint „gyakorlati eredményre nemigen vezettek".[1]

A távoli földrészek és a szomszéd ország felé megindult népmozgás mellett a falu elhagyásának „egy másik módja az, hogy a székely őstermelők gyermekei, fiúk és leányok egyaránt cselédkönyvet váltva az ország belseje felé városokon igyekeznek elszegődni újabban mind nagyobb számban.[2]

A cselédség jogi intézményesítését az 1876. évi XIII. tc. végezte el, amely az 1907. évi XLV. tc. megszületéséig a gazdasági cselédség jogviszonyait és társadalmi létfeltételeit is egyedül volt hivatott szabályozni.[3] A magaspolitika szférájában hozott döntésektől, szabályozásoktól a mindennapokban uralkodó viszonyokig azonban igen hosszú volt az út.

A Székelyföld mint munkavállalókat idegen környezetbe kibocsátó szociokulturális környezet a múlt század második felétől kezdett működni. A társadalomtörténet-írás feltárta, hogy a 19.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

századi jobbágyfelszabadítás, a közterületek arányosítása, a közterhek növelése egyfelől megbontotta a helyi társadalmak belső egyensúlyát, másfelől a lassan előretörő kapitalizmus és az ezzel járó városi civilizáció elterjedése is éreztette hatását, „a falusi család életmódját s ízlésvilágát a kapitalista árupiac s annak városi termékei kezdték irányítani. A folyamat elindításában nagy szerepe volt a falusi lányok városi cselédkedésének."[4]

A ma élők (illetve az életből a közelmúltban eltávozottak) emlékezete szerint a Homoród mentéről Ó-Romániába, Brassóba és Budapestre jártak szolgálni falusi fiatalok. A dualizmus korában erőteljesen polgárosuló Brassó nemcsak a Homoród-vidék, de a Baróti-, a Csíki- és a Háromszéki-medence falvaiból is nagy számban vonzotta a munkakeresőket.

A város a dualizmus korában a monarchia felvidéki és dunántúli területeinek városfejlődésével hasonló ütemben fejlődött. Polgársága többségében a szász patríciuselemekből, kisebb számban román kereskedőkből és egy vékony magyar hivatalnok- és értelmiségi rétegből szerveződött. Brassóban már a századforduló előtt gázgyár (1892), vízmű (1894), villanytelep (1894) működött, az utcai közlekedésben a gőzvasutat használták. A szász gyáripart a szalámi-, sör- és szeszgyár, a textil- és bőrgyár képviselte, jelentős volt a malomipar is. 1901-ben megnyílt az első állandó filmszínház, a századelőn öt napilap, ötvenkét egylet és három dalárda létezése jelezte a város élénk társadalmi életét. 1910-ben a lakosság 40% fölötti része iparból és kereskedelemből élt.[5]

A két világháború között, amikor megszűnt az országhatárokon kívüli munkavállalás lehetősége, a továbbra is lendületesen fejlődő Brassó vonzása a Székelyföldön felerősödött: „Nem kell Amerikába menni, mondták. Brassó kicsi Amerika" (Sz. M. D.). „Onnét jöttek ki a Regátból, szép villákot építöttek, úgy fejlődött Brassó, hogy szemlátomást" (R. A.).

A kivándorlás és a városi munkavállalás mellett a két Homoród mentén létezett egy jóval korlátozottabb méretű „belső" migráció is. Az általában gyenge termőtalajú vidéken a jobb természeti adottságokkal, magasabb termelési kultúrával rendelkező falvak tehetősebb gazdái – elsősorban Homoródszentpálon és Oklándon – a családi kisüzemeik működtetéséhez szükséges idegen munkaerőt a Homoródok felső folyásának szegényebb falvaiból alkalmazták.

A városon szolgáló falusiak léthelyzetének, életformájának vizsgálata az erdélyi társadalomkutatás elhanyagolt területe volt és maradt napjainkig. Csak a falusi gazdákhoz elszegődő szolgák, cselédek életformáját kísérte némi figyelem a néprajzosok, folkloristák részéről.[6]

Az érdeklődő olvasó az erdélyi városi szolgálásról nem talál esetleírásokat, elemzőtanulmányokat, ennélfogva ilyen munkákra magunk sem hivatkozhatunk. Ezért szükséges – dolgozatunk tárgya halaszthatatlanul megköveteli – a szóban forgó életforma rövid bemutatását elvégezni, a részletekbe menő elemzésre a jelenlegi keretek között nincs mód.

Meg kell próbálkoznunk annak a léthelyzetnek lehetőségeink szerinti rekonstrukciójával, amelynek eltérő értelmezéseit vizsgáljuk.

Egy léthelyzet rekonstrukciója az emlékezet alapján

A városi szolgálás mint léthelyzet rekonstrukciójához ma csak egyetlen eszköz áll rendelkezésünkre: az egykori szolgálók verbalizált emlékezései. Ennek az életformának léteznek ugyan szórványosan még másfajta nyomai is, például a korabeli hatóságok által kibocsátott cselédkönyvek, a városból a faluba hazahozott tárgyak, tudáselemek, fényképek stb., de a vizsgálat mostani szintjén ezek elhanyagolhatók. Bármilyen gondos összegyűjtésük keveset árulna el a minket ezúttal foglalkoztató végső kérdésről, arról, hogy miképp tapasztalták saját helyzetüket az egykori szolgálók.

A konkrét „alapanyag", amelyre e léthelyzet rekonstruálását építjük, az elmúlt másfél évtizedben keletkezett, az egykor Brassóban szolgáló homoródalmási idős emberek kikérdezése eredményeként. Szám szerint tizennégy egykori szolgálót kérdeztünk ki az oral history módszerével életútjuknak a városi szolgálásban eltöltött időszakáról.

Az ily módon átfogott időszak a századelőtől a második világháborúig, pontosabban a helyi köztudatban a „bécsi döntés"-ként élő történelmi fordulópontig terjed.

Szociokulturális háttérrajz

Ismeretes, hogy a Homoródok vidékén nem alakult ki a feudalizmus évszázadaiban nagybirtokrendszer. A családi gazdálkodás feltételrendszerére ebben a században a „jellemző a kisbirtok volt, ami itt 10–15 holdas birtokokat jelentett. Ebben a korban is tovább folyik a földbirtokok felaprózódása. A helyzetet súlyosbította az a tény, hogy egy kisbirtok is rendszerint több darabban fekszik, előfordul a 15–20 részre is felosztott gazdaság. Az arányosítások és tagosítások ezen a vidéken csak késve indulnak meg és akkor is nagyon elhúzódnak."[7]

Az önellátásra törekvő mezőgazdasági termelés mellett e vidék falvaiban jelentős szerepük volt a létfenntartásban a háziiparként üzött jövedelemkiegészítő tevékenységeknek. E foglalkozásoknak ezúttal csak a szempontunkból fontos mentális szerepét emeljük ki: az előállított termékekkel (szőttesek, famunkák, égetett mész stb.) távoli piacokat és vidékeket felkereső Homoród mentiek a faluból való kilépést, az idegen környezettel való kapcsolatteremtést mint megszokott cselekvésmintát gyakorolták.

A dualizmus korában fokozatosan előretörő gyáripar olcsóbb termékeivel a századfordulón kiszorította az erdélyi és a szomszédos romániai piacokról a székely háziipart.[8]

Társadalmi szempontból a vizsgált korszakban a helyi életet az egyéni viselkedésmódokat szabályozó erős társadalmi kontroll, a családi életet a patriarchális viszonyok jellemezték. Az egyéni-szociális identitást a helyi társadalmi rangsorban elfoglalt hely jelentette, ennek fontosabb mentális és fizikai elemeit az örökölt – még elevenen élő – rendi tudat és a család földvagyona képezték.

Homoródalmáson a lakosság lélekszáma a következőképpen alakult a 19. század közepétől: 1850-ben 1703, 1880-ban 1921, 1910-ben 2380, 1930-ban 2149 és 1956-ban 2590 lélek.[9]

A századforduló környéki „demográfiai robbanás" idején, de később is általánosnak mondható a sokgyermekes családtípus. Az 1910 és 1930 közötti létszámcsökkenés a háborús vérveszteség és az állandó elvándorlás számlájára írható, nem a demográfiai magatartás megváltozását jelzi.

Az első világháború előtt főleg a fiatal leányok szolgáltak városon, férfiak kevesebben. A szegényebb, népes családok fiai inkább a tehetősebb szomszéd falvak gazdáinál szolgáltak: Abásfalván, Homoródszentpálon, Oklándon. A két világháború között férfiak is szép számmal mentek városra, nemcsak családalapítás előtt, hanem fiatal házasokként is évekig maradtak *pénzkeresetre* Brassóban.

A faluból és a falusi életmódból való végleges kilépés egyik formája volt a társadalmi mobilitás kevesek által járható útja is. Egy 1943-ban készült falumonográfia huszonkét személy foglalkozását és lakóhelyét sorolta fel mint a nevezetesebb elszármazottakét. Foglalkozások: rendőrfogalmazó, építészmérnök, katonaorvos, gimnáziumi tanár, tanító, lelkész, jegyző, gyógyszerész, teológiai-akadémiai magántanár, hivatalnok, rendőrtisztviselő, postatiszt. Lakóhelyek: Budapest, Vác, Magyarszovát, Pétfürdő, Kispest, Homoródszentmárton stb. Az elszármazottak többsége a helyi értelmiségi családokból és néhány tehetősebb gazda családjából került ki.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Módszertani eljárások

A szolgálás mint társadalmi tapasztalat megismerésére az oral history-módszer használata az életutak, személyes dokumentumok elkészítéséhez több módszertani eljárást, technikai szabályok betartását igényli. Ezek az eljárások többnyire abból az elméleti kiindulópontból következnek, miszerint azokban a beszédhelyzetekben, ahol az egyik ember kérdéseket tesz fel egy másik embernek, ez utóbbi életéről tudakozódva, a megszülető verbalizált élettörténet „a két ember együttes alkotása, a kérdezőé és a válaszadóé".[10]

E szempont figyelembevétele a kérdező viselkedését, viszonyulásmódjait, kérdezési technikáját a beszédhelyzetben messzemenően meghatározza. Hogy csak a legfontosabbakra utaljunk: különös gondot igényel a kérdező–beszélő viszony előzetes alakítása, a beszélő saját jelenbeni helyzetéhez, illetve életútjának elbeszélt korszakához való viszonyulásának megértése a kérdező részéről, a kérdező gesztusai, a beszédesemény helye, a beszélgetésre fordított idő stb. A kérdező–kérdezett interakcióban érvényes szabály, hogy „a hallgató együttérző reakciói csak bátorítóak, de nem irányítanak".[11]

E helyen nincs mód beszámolni azokról a beszédhelyzetekről, amelyekben az általunk ezúttal felhasznált személyes élettörténetek születtek. E beszédesemények közös jellemzője volt minden alkalommal, hogy a kérdezőt és a beszélőt előzetes ismeretség fűzte egymáshoz, a kölcsönös ismeretséggel megítélésünk szerint a bizalmat, a nyílt beszédmódot sikerült elérnie a kérdezőnek. A beszélgetésekre egy kivétellel[12] a kérdezettek otthonában került sor, a feltett kérdéseket és a beszélők válaszait hangszalagra rögzítettük, a hanganyagot (és lehetőség szerint a beszédet kísérő gesztusokat is) igyekeztünk szó szerint, a tájnyelvi sajátosságok figyelembevételével rögzíteni.

Az értelmezés problémái

Nyilvánvaló, hogy az egykor Brassóban szolgáló homoródalmásiak tapasztalata a szolgálói léthelyzetről, a kikérdezés időpontjában egy társadalmi valóságra vonatkozó, már végérvényesen lezárt tapasztalati világ volt. Ennek a tegnapi, valójában sok esetben fél évszázaddal „ezelőtti" léthelyzetnek az újraalkotása a szelektív emlékezetműködés és a szövegek keletkezési körülményeitől függő konstrukció. E konstrukció felépítésében a beszélő öntudatlanul is válogat, elsősorban a mai helyzetében relevanciával bíró élményanyagokból és a beszéd alatt felépíti saját identitását is.

A beszélők részéről egyetértünk azzal az állásponttal, amely a verbalizált élettörténetet mint fikciót értelmezi. „A múlt nem mutatkozhat meg úgy, ahogyan az történt, nemcsak azért, mert az emlékezet szelektív, hanem azért is, mert az élettörténet elbeszélője már nem ugyanaz a személy, mint harminc évvel korábban volt és nem képes, vagy nem akar gondolni arra, hogy ő akkor más volt. Az a probléma, hogy mennyire változhat egy személy anélkül, hogy elveszítené az azonosságát, a legnagyobb nehézségeket okozza az élettörténet elbeszélőjének, akinek a legfőbb szándéka mindenekelőtt az, hogy bizonyítsa énjével való azonosságát és beszámoljon róla. Így az élettörténet elbeszélése fantáziaszülemény, egy csinálmány, mert egy elrendezett múltat hoz létre egy jelenbeni személyiséggel, egy rendezetlen múlton."[13]

Kézenfekvő a fentiek után a számunkra felvetődő kérdés: hogyan lehet ezeket a „csinálmányokat" felhasználni a sokat emlegetett egykori léthelyzet rekonstruálásához? Alkalmasak-e eszközeink a történetileg egykor létezett életvilág tapasztalatainak megismerésére?

A választ a társadalomtörténet antropológiai szempontú eredményeiben látjuk. Eszerint egyetlen társadalomkutató (így mi sem) tud(unk) mást tenni, mint tapasztalatai és kompetenciája alapján a „világot úgy leírni, ahogyan az az ő szemléletében, világképében létezik".[14]

Több tekintetben más a helyzet, ha az elitnek a szóban forgó társadalmi gyakorlatról alkotott képét akarjuk értelmezni. Az elit társadalmi cselekvésekben és a jelenségről leírt szövegekben mondja el – természetesen igen gyakran nem a szó explicit értelmében – hogyan értelmezte a szolgálók társadalmi csoportjának helyzetét. Ezek a ránk maradt interpretációk magával a jelenséggel egy időben születtek, mai megértésük olyan feladatok elé állítja az érdeklődőket, amelyek a korra vonatkozó háttérismeretek nélkül, az elit világértelmezése, érdekei figyelmen kívül hagyásával nem oldhatók meg.

A társadalomkutatás már említett fogyatékosságát figyelembe véve, az alábbiakban élettörténet-részletek alapján a szolgálást röviden mint társadalmi gyakorlatot mutatjuk be.

Kilépés a faluból

Brassó és székelyföldi vonzáskörzete kapcsolatában a századelőn már jól bejáratott, mondhatni ritualizált formát találunk. Több beszélő említi, hogy az anyák a Homoród mentéről őszi vásárkor, október 25–26-án rendszeresen felkeresték szolgáló leányaikat. Ekkor történt az *elszegődtetés* is, akik először jöttek szolgálni, ez alkalommal kerestek helyet. „Jöttek az ernyős szekerekkel, mások vonattal, lejöttek Homoródig gyalog, onnat ültek vonatra, de jöttek csak az ernyős szekerekkel, az anyák, jöttek bé a leányokhoz. Olyan vót a divat akkor" (V. R.).

Az első kilépés a leánygyermekek esetében mai szemmel nézve igen korán, tizenkét-tizenhárom éves korban megtörtént. A fiúk valamivel később szegődtek el, de ilyen fiatal korban csak a környékbeli falvak nagyobb gazdáihoz. Rendszerint a katonaság után kerültek Brassóba a két világháború között, azelőtt csak kevesen szolgáltak a városban.

„Helykeresés"

A brassói polgári családok „szolgálószükségletüket" nem a cselédpiacokon, hanem egy kiterjedt informális kapcsolatrendszer közvetítésével biztosították. Csaknem minden beszélő kérdezés nélkül elmondta, hogy az első *helyét* ki, hogyan szerezte a városban. Testvérek, rokonok, falubeli ismerősök voltak a közvetítők, akik az először szolgálatba szegődőket segítették, vagy ha valaki *új helyet* keresett, azt útbaigazították. Ha a szolgáló és a gazda kölcsönösen elégedettek voltak, az októberi nagyvásárkor még *jobbították* az addigi bérét, ha nem, akkor a szolgáló felmondhatott és újesztendőtől más munkaadót kereshetett.

Lakás, étkezés

A szolgálók a munkáltató család lakásában laktak. Kevesen beszélnek külön cselédszobákról, általában a konyhában aludtak. A két világháború között szolgálni szegődött fiatal házasok albérletben laktak, ezt megosztva még egy-két *kovártélyos*sal, egyedülálló falubelivel.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A polgári családoknál lakó szolgálók általában ugyanazokat az ételeket fogyasztották, amelyeket a családnak főztek, de külön, a konyhában étkeztek. A bolti szolgák, ipari vállalatok alkalmazottai fizetésükből vásárolták az élelmiszereket. A bejáró mosónőket a munkaadó látta el a munkanapokon bőségesen élelemmel.

Munkakörök

A dualizmus korában általában csak a polgári családok háztartásvezetésében alkalmazták a faluról bekerült lányokat. Egy-egy szolgáló „életpályája" a munkaadó család gyerekeire való vigyázással kezdődött, majd a konyhai munkák, a bevásárlás következett, segédkezés a szakácsnő mellett, a *kicsi mosás* elvégzése és a takarítás. Később a főzésbe való beletanulás után már egyedül vagy társakkal teljesen átvehette a háztartásvezetést a szolgáló, természetesen az *asszonya* irányítja.

Nagypolgári családoknál két-három szolgálót is tartottak, vagy ha nem, hetente bejárónőket alkalmaztak a nagymosáshoz, nagytakarításhoz, vasaláshoz. A teendőkkel a szerepek is megoszlottak a szolgálók között, a legmagasabb szintű munkakör, ahova feljuthattak a faluról bekerült leányok, a szobaleányé, illetve a komornáé volt (ez utóbbi igen ritkán fordult elő).

A polgári család intézményén belüli munkaalkalmak mellett a két világháború között vált általánossá a gyáriparban, szolgáltatóiparban történő elhelyezkedés. „Addig nem vótak férfiak, kevesen vótak Brassóba, de a háború után annyian vótunk almásiak, hogy majdnem egy fél falu lett vóna. Munkát kerestünk s ott jó fizetésök vótak" (Sz. M. D.). A szalámi-, sör- és likőrgyárban, építkezéseknél, malomiparban, vaskereskedésben dolgoztak, bolti szolgák, kifutófiúk voltak a faluról bekerült fiatal férfiak. Előfordult, hogy az iparban, szolgáltatóiparban a férfiak csak a mezőgazdasági munkák szüneteiben vállaltak állást, de a legtöbb fiatal a házas évekig dolgozott Brassóban, az első, második gyermeket rendszerint a nagyszülők nevelték a faluban.

A háztartási alkalmazottak munkaideje gyakorlatilag egész napos volt, a háztartásvezetés megkövetelte munkaritmusban és időbeosztással. Hetente egy szabad délutánjuk volt, vasárnap, de előfordult, hogy csütörtök délután is kimenőt kaptak, de ez a „naccságától függött". A vállalati alkalmazottak, bolti szolgák napi tíz-tizenkét órát dolgoztak, a vasárnap munkaszüneti nap volt.

Munkaadó–szolgáló viszony

A szolgáló minden tekintetben alárendelt volt a munkaadónak, a munkavállalás időtartama alatt általában a ház asszonyának felügyelete és irányítása alatt dolgozott. A ház ura, a férfi, a polgári családokban csak ritkán szólt bele a háztartásvezetésbe. A háztartás költségeire *az úr* adta a pénzt, naponta vagy hetente.

A bevásárlást gyakran *könyvvel* végezte a szolgáló, havonta egyszer a ház asszonya törlesztette a bolti beszerzés kiadásait.

A háztartási alkalmazottak és bolti szolgák esetében a gazda és a szolgák viszonya patriarchális jellegű volt. Családi, egyházi ünnepeken a szolgálót is megajándékozták ruházati cikkekkel, konyhaedényekkel, dupla fizetéssel, és a szolgáló végleges távozásakor előfordult, hogy használt bútorokat is kapott ajándékba (*sifonert*, *kasztent*).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

„Az öregúr mikor hetvenesztendős vót, akkor a legküsebtől fel, például az inastól fel a szógáig dupla fizetést kaptunk. Egy nap, tudom, hétezör lej fizetést kaptam. Akkor egy tehen négyezör lej vót. Amikor nyócvanesztendős lett, akkor szintén dupla fizetést, mikor tőtötte bé a nyócvanat, akkor esment az egész személyzet duplát kapott, mindenki" (R. A.).

Bérezés és keresetfelhasználás

A lányok férjhez menés előtt a ruházkodásra, a stafírungra valóra gyűjtötték keresetüket. A kisebb korúak szerény fizetést kaptak: „De annyi béröm vót első esztendőbe [1915-ben], hogy egy esztendei bérömből egy pár cipőt tudtam venni magamnak, 42 forinttal, akkor a forint járt. Negyvenkét forinttal egy pár cipőt vettünk egy évi fizetésemből! [Nevet.] Olyan leán vótam, elképzölhetöd, mekkora vótam" (V. R.).

A háztartási alkalmazottak közül legjobban a mosónőket fizették: „Mosóné vótam, a vót a legjobb kereset. Sohasem jártam gyárba, de a mosásnál száz lejt adtak egy napra s százhúszat es. Itthon nyócvan lej vót egy mestörembörnek a napszám amikor építöttük a házat" (S. M.).

A mosás alkalmi munka volt, nem mindennapos munkalehetőség. A fiatal házaspárok házra, földre spórolták a keresetüket: „Osztán engöm az a vágy vitt vót el, hogy itthon szógáltam vót azelőtt két esztendeig s annyicska bért adtak, egy esztendőre ötszáz lejt s valami hitván ruházatot. Ott adtak a likörgyárnál lakást, fűtés, villanyvilágítás vót, az alapfizetésöm kétezöröccáz lej vót – s akkor egy tehen es itthon kétezöröccáz lej – azonküjjel kaptam annyi százalékot az árusításból, hogy felment négyezör lej körül a havi fizetésöm. Akkor én még legén vótam. Mikor egy esztendő eltőtt esszesporoltam vót negyvenezör lejt. Sporoltam na, kapaszkodtam akkor, hogy valahogy egy bennvalócskát kell venni valahol, na. Osztán akkor esszeházasodtam evel az én asszonyommal [...] akkor minden három hónapba – egy akaraton vótunk – tízezör lejt megsporoltunk minden három hónapba" (Sz. D. P.).

Természetesen voltak könnyelműek is, akik a keresetükből nem tudtak megtartani semmit. Ezt a könnyelmű magatartást a többség elítélte, *kibeszéléssel*, mint negatív példát gyakran felemlítette a helyi társadalomban menetrendszerüen ismétlődő beszélgetési alkalmakon.

Társadalmi élet – etnikai identitástudat

A háztartási alkalmazottakat munkájuk természete lekötötte. A heti kimenőt sétálással töltötték, vagy „mentünk a táncra vasárnap délután, aki akart. Oda le, ahol van az Évart malom, a Vasút utca felé, ott vót a korcsoma, a Ballóé, vót egy színalja, s vasárnap délután s este es vót tánc. A Porondon es vót, ott egy nagy táncteröm vót" (V. R.).

Úgy tűnik, igen fontos helyek voltak ezek a város terében a szolgálók számára, többen beszéltek róla. Arra szintén többen visszaemlékeztek, hogy a városközpont legelőkelőbb utcájából, a Kapu utcából a húszas években kitiltották a szolgálókat, nem szabadott ott sétálni vasárnap délután, „azt mondták, hogy ott az urak sétálnak, pedig az uraknak meg vót azonküjjel, a Postarét alatt a sétáló (Sz. M. D.).

Viszonylag több szabadidejük volt a bolti szolgáknak, gyári alkalmazottaknak. Fényképek is tanúskodnak a tekecsapatban részt vevő, MADOSZ-gyűlésre járó almásiakról. Voltak, akiket

[Erdélyi Magyar Adatbank]

megérintett a napi politika: „Akkoriba a Nemzeti Parasztpártot hajszolták az akkori vezetők, oda értesítést kaptunk, s én oda örökké elmentem. Öt esztendeig ott vótam Brassóba s egy kicsitt belélátttam, akkor es olvasgattam könyveköt s újságot. [...] Mikor Maniu Gyula a Nemzeti Parasztpárt útján miniszterelnök lett vót, a legtöbb magyar szavazót nem engedték szavazni" (Sz. D. P.).

Ismeretes, hogy Brassó a szász–román–magyar etnikum együttélésének színhelye volt. Évente egyszer a szászok nagy ünnepet tartottak, ennek mintájára „a magyarok es akartak magyar napot tartani, igen, de mikor magyar nap vót, a kocsi hordta bé a sebösülteköt, vereködtek örökké. [...] Azt mondta a raktárnok neköm, hogy András, szégyöllöm, hogy magyar vagyok! Valahogy úgy nézött ki, hogy olyan lemaradtak vótunk mü. [...] Hát annyival lehettünk vóna müveltebbek es, hogy azt a leányokot ne forgassák fel" (R. A.).

Másfelől az etnikai identitástudat pozitívan értékelt elemekből építkezett: „Hát itt a szász család nem vett szógálónak soha szász leánt! A magyart kedvelték. S a románok es! Az es inkább magyart keresött, a székely leányokot keresték. Akkor nem így jártunk, hanem ingbe s lájbiba, fehéringösön. Ott a szász leányok ülhettek, met a szász család nem fogadta meg! Pedig vót olyan közöttök es, amelyik elment szógálni, faluról jöttek bé. De a legtöbb helyt – románoknál es – magyar leányok vótak, székely leányok. Nem pártolták, nem szerették a sajátjokot, a magyar leányokot szerették a szász naccságák" (V. R.).

Brassóba a Székelyföld különböző tájairól különféle társadalmi háttérrel érkeztek a szolgálók, volt aki erre is felfigyelt: „A háromszékiek azok úgy felvágtak! Az érzött, hogy mü almásiak sohasem vótunk bérösök, szógák itthon, itt nem vótak olyan nagybirtokok, viszont Háromszékön vótak. Ott Brassóba beszélték egymás között a háromszékiek azokról a nagybirtokosokról, nagygazdákról, hogy ennél vótak fizetőbérösök vagy annál otthon, melyiknél, hol szógáltak. Sokkal többnek tartották magokot mind mü" (S. M.).

A szolgálás mint szubjektív tapasztalat

Az alapvető kérdésünk a továbbiakban: hogyan értették, hogyan élték meg akkor és ott saját helyzetüket az egykori szolgálók? Kibontható-e, rekonstruálható-e ma egyáltalán ez az eltemetett tapasztalat az emlékezet megőrizte élmények alapján. A feladat nehézségét már az előzőkben jeleztük. Nincs más választásunk, mint saját értelmezésünk az egykori cselekvők tapasztalatairól. Kiindulópontként hadd utaljunk arra az ismert tényre, hogy a vizsgált korszakban a székelyföldi faluban a helyi életet erőteljes belső társadalmi szabályozottság jellemezte.[15] Ebben az életvilágban az egyén társadalmi azonosságtudatát meghatározó legfontosabb tényező a társadalmi elismertség volt. Ennek megszerzéséhez, megtartásához és gyarapításához kapcsolódnak az egyéni cselekvésmódok motivációi. Hogy mi szükséges a társadalmi elismertség megszerzéséhez, azt minden esetben a szociális környezet normái szabják meg. Esetünkben a társadalmi ranghoz, a presztízshez szorosan hozzátartozik az anyagi javak, vagyontárgyak birtoklása: a saját *bennvaló* gazdasági épületekkel, a földbirtok, az állatállomány stb. Közülük is legfontosabb a föld: „Lehet bárki akármilyen gazdag, de a székely előtt csak akkor úr, ha földje van. A falusi szatócsot mindaddig lenézi, bármennyivel is tartozzék neki, míg nincs földje, azután pedig megsüvegeli. A székelynek ebből a jellemvonásából következik, hogy a kisbirtokos székely, ha vagyonát elveszítette, azonnal eltűnik szülőföldjéről s oda még koldulni sem megy vissza."[16] Ez a mentális beállítottság igen erős kimozdító erő: „ezért járták a székelyek évtizedek óta Romániát, azért indultak meg tömegesen most Amerikába" – idézhetjük tovább a századelőről Barabás Endrét, akinek meglátását a szolgáló almásiak keresetfelhasználása a későbbiek során is igazolta.

A szaporodó népességű falu mint gazdasági színtér csak korlátozott lehetőségeket tartogatott a társadalmi elismertséget biztosító anyagi javak megszerzésére. A hosszú évekig szolgálóként vagy alkalmazottként Brassóban dolgozó, takarékos életvitelt, szerény életkereteket vállaló, majd hazatérő falusiak motivációinak megértését Polányi Károly társadalomértelmezése segíti: „Bár az emberi társadalom természetesen függ a gazdasági tényezőktől, az emberi egyének motívumait csak kivételesen határozza meg az anyagi szükségletkielégítés. [...] Az osztályok viselkedésének szempontjából a tisztán gazdasági kérdések, mint amilyenek a szükségletkielégítéssel kapcsolatos kérdések, összehasonlíthatatlanul kisebb jelentőséggel bírnak, mint a társadalmi elismeréssel kapcsolatos kérdések. A szükségletkielégítés természetesen lehet eredménye az ilyen elismerésnek, főleg mint az elismerés külső jele vagy jutalma. De egy osztály érdekei a legközvetlenebbül a helyzethez és a ranghoz, a státushoz és a biztonsághoz kapcsolódnak, vagyis elsősorban nem gazdasági, hanem társadalmi természetűek."[17]

„Hát minek kellett neköm annyi birtokot essze-vissza vegyek?" – tette fel a kérdést mintegy magának egyik kérdezettünk, aki tizenkét évet szolgált Brassóban. Mert a felesége „gazdasszony akart lenni" – adta meg magának a választ, mintha csak olvasta volna a társadalomkutató fenti sorait.

Az anyagi javak birtoklása mellett a társadalmi elismertség egy másik dimenziója is érvényesült az asszonyok között: a tudás, hozzáértés presztízse a háztartásvezetésben. Ennek megszerzése szintén igen fontos motivációja volt a kilépésnek: „Osztán akkor tizennégy évös koromba elmentem Brassóba, mindenki ment. Akkor fiam nem vót olyan, a legnagyobb gazda[leány] sem, aki Brassóba ne ment vóna. [...] Az én apámnak ötvenöt hód födje vót, de olyan vót a szokás, hogy mindegyik kévánta, amelyik nem ment Brassóba, a nem vót leán, annak értéke sem vót" (S. A.). „Például a leggazdagabb leán es elment, met azt mondták, ha el nem meen szógálni, még egy asztalt se tud becsületösön megteríteni, s úgy es vót. A szógáló leányok megügyesödtek, el tudtak egy háztartást vezetni" (S. M.).

Kérdés, hogy idegenként tapasztalták-e ezt a faluból kilépők és egyáltalán hogyan élték meg a helyzetet, amikor a falu elhagyására készültek? A korszakkal foglalkozó történelmi munkákban vannak utalások arra, hogy a falu társadalmából való kilépés egyéni és közösségi feldolgozása erőteljes érzelmi megrázkódtatásokkal járó folyamat volt.[18] Életútfelvételeinkben erre az állapotra utaló élményekre nem emlékeztek a kérdezettek, sőt, gyakran éppen a fordítottjáról beszéltek. A megkérdezettek átfogta időszakban Brassó a fiataloknak az első kilépés előtt már ismeretlenül is ismerős volt: a szabadságra hazalátogató testvérek, rokonok elbeszélései, a városi kultúra látható, tapintható tárgyai, az átvett viselkedés- és tudáselemek feltehetően olyan képet formáltak és forgalmaztak a faluban a városról, amely után vágyakozni lehetett: „Kévánkoztunk, hogy lássuk meg Brassót, jut eszömbe. András, a testvéröm olyan karonülő gyermök vót, anyám semmiképpen sem akarta, hogy elmenyek, hogy még tavasszal s nyáron ügyeljek. Én, mondom, nem ügyelök többet, met én eleget ügyeltem mindegyikre, én most menyek!" (H. M.). „Ötödik osztályba vótam, a hatodikot osztán nem es végeztem el, met olyan vót az eszöm. Mondtam örökké anyámnak, hogy anyám, mondja meg a néném, hogy neköm es szerezzenek egy jó helyet, met én es Brassóba akarok menni! Met ott vót három néném. S osztán úgy hozta a sors, hogy – ugye ők minden ősszel jöttek – eccer anyám jő haza s azt mondja, hogy: na, leány, eladtam a bőrödöt, új esztendőtől mész Brassóba! Na, osztán kinek vót nagyobb öröme!" (V. R.).

Feltehetően az idegen kultúrába való belépés első mozzanatát – a megszokott környezet elhagyását – elviselhetővé tette az a tény, hogy a városi szolgálás mint orientálódási minta mikrotársadalmi szinten csoportnormaként működött. Továbbá elviselhető volt az idegen környezet ezért is, mert „ott vót a fél falu", és a szomszéd falvak fiatalsága, *idevalók*, karácsonfalviak, Homoródszentmártonból, lövétei osztán igen sok vót" (H. M.).

Észrevehető, hogy az érkező falusiaknak a város nemcsak az otthoni társadalmi rang megszerzésének terepe, hanem egy más kultúrával való találkozás színtere is. A polgári-városi kultúra találko-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

zott a székelyföldi rurális régiók kultúrájával. E helyzet különlegessége, hogy igen keskeny volt az a felület, ahol a két kultúra érintkezett és kölcsönhatásba lépett egymással. Ugyanis egyik kultúra képviselőinek sem volt létfontosságú a másik kultúrába való integrálódás. A polgári kultúra mint vendéglátó, befogadó közeg csak olyan mértékű alkalmazkodást tartott elengedhetetlenül fontosnak, hogy az idegen ne zavarja, feszültségekkel ne terhelje a mindennapi érintkezést, az életvezetés saját kulturális formáit, az üzleti-termelő tevékenységek folyamatos működését. A vendéglátó kultúrának csak egy puha, felületi integrációra volt szüksége, ezentúl inkább elhatárolta saját világát az idegenekétől, ahogy azt a város szimbolikusan felértékelt teréből történt kizárási kísérlete is bizonyítja.

Másfelől a városba áramló falusiakat nem sokkolta az idegen környezet, nem kellett „szembeszállniuk" a helyzettel. E létforma számukra átmeneti volt, megszokott környezetük átmeneti elhagyását azért vállalták, hogy oda visszatérve foglalják el a helyi társadalmi térben az őket (szerintük) megillető helyet. A brassói szolgálás általánosan elfogadott cselekvésminta volt azoknak, akik az otthoni társadalomban el akarták kerülni a marginalizálódást. Azok a férfiak, akiket az örökölt, vagy várhatóan örökölhető vagyon megvédett ettől a helyzettől, nem mentek városra szolgálni.

A kultúrák közötti kommunikáció valójában egyirányú folyamat volt, amelyben a városra került falusiak alkalmazkodtak a környezet elvárásaihoz és ezzel egy időben egy tanulási időszakon mentek át. Új volt számukra például a mindennapok apró történéseiben megfigyelhető, tapasztalható viselkedésmód: „Azok sohasem veszeködtek, soha! Az úr egy olyan áldott embör vót [...], a cipőit el akartam venni, hogy megpucoljam, hát megfogta, én megpucolom, azt mondta, magának van amit csináljon. Ő a nadrágját s kabátját s mindent felakasztotta s megkefélte fáénul. Pedig a város jegyzője vót, a tanácsba járt" (H. M.).

A táplálkozási szokások, életvezetési elvek, interperszonális kapcsolatok gyakorlata, az életkeretek fizikai elrendezettsége eltérő volt a falusiaknak az otthon tapasztaltaktól. A két különböző kulturális környezet összehasonlítása, viszonyítása gyakran előfordult a beszélgetésekben: „Szóval valahogy úgy kell mondjam, hogy én tudtam ezt a falusi életöt. Ugye apám szegénembör vót, örökké meszeztek, meszeztek, de én tudtam, hogy itt még jó vizet sem iszik az embör amikor akar, mert [...] valahogy úgy es van, hogy a mezei munka nem vág essze a városi munkával" (R. A.). „Addig vót jó, míg ott vótam Brassóban. Azután többet sohasem vót jó. Örökké csak a baj s a sok munka, s a sok minden. Örökké. Amilyen munkák ott vótak, hát az semmi sem vót az itthonvalóhoz. Kicsit sepregetni s port törölni s kicsit főzni" (H. M.).

Az elbeszélt élettörténet-részletekben a brassói szolgálásról a beszélők mint sikeres társadalmi tapasztalatról emlékeztek meg, amelynek úgy a kognitív „hozományát" (az asszonyok a főzés, varrás, háztartásvezetés tudományát), mint az anyagiakkal, vagyontárgyakkal mérhető eredményeit egy életen keresztül fel lehetett mutatni: „Negyvenezör lejjel vettem vót egy kaszálót a Bükk között. Jó pénz vót! Szógáltuk azt mind! Az uraktól az asszonyommal. Az urak vótak s általuk van a ház es, a hely es" (G. L.).

A beszélők értelmezése szerint, aki nem tudott élni ezzel a stratégiával, aki „nem tudott venni egy borozda födet sem [...], életibe megitta s megette mindenit" (R. A.), az végérvényesen marginalizálódott a helyi társadalomban.

Röviden értelmezve a megkérdezettek interpretációit saját egykori léthelyzetükről, elmondható, hogy egy átmenetileg vállalt cselekvésstratégiáról volt szó, amely az egyéni-családi státus megerősítését, felemelését célozta a saját lokális társadalomban. Ezt az átmeneti létformát a gyakorlói, mint a rendelkezésre álló legkedvezőbb alternatívát választották.

A bemutatott társadalmi gyakorlat idő- és térbeli dimenzióit részben a város és vidéke mint szociokulturális környezetek különbségei határozták meg mindaddig, míg külső beavatkozás (politikai döntés) nem számolta fel e gyakorlat kialakult feltételrendszerét.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az elit értelmezései

A családi gazdaságon és a saját településen kívüli időszakos munkavállalásról fennmaradtak a korabeli társadalmi elit képviselőinek értelmezései is.

Ezek az írásban, illetve a társadalmi cselekvés különféle módozataiban megnyilvánuló értelmezések azok a források, amelyek alapján az utókor – saját interpretációi szerint – képet formálhat arról, hogy miképpen látták a társadalom más csoportjai a vizsgált szociokulturális jelenséget. Ezek a csoportok nem voltak cselekvő résztvevői, csak külső szemlélői a szóban forgó jelenségnek.

Már említettük a bevezetőben, hogy a faluból való elvándorlás a századforduló táján kerül a társadalmi nyilvánosság középpontjába. Gyakran cikkezik a sajtó róla, a társadalmat vizsgáló szakírók elemzik, az országos politikában pedig tervek, célkitűzések és gyakorlati lépések születnek a jelenség befolyásolására. Elsősorban az Amerikába irányuló kivándorlás áll a figyelem előterében, de az országon belüli vándorláshoz és a romániai munkakereséshez is hasonló a viszonyulás. Ebben a korszakban a falusiak elvándorlását egyértelműen káros jelenségnek tartották, amely a magyar nemzeti érdekeket veszélyezteti. A népmozgás megfékezésére, a „székelymentésre" a nemzetvédelem „szent munkáját" sürgetik.[19]

Általánosan elfogadott nézet az volt, hogy a népmozgás meggátolását a székelyek telepítésével lehet elérni. A csíktusnádi Székely Kongresszuson (1902. augusztus 28–30.) is ezek az elképzelések uralkodtak: „Újabban sok szó esik a székelyek telepítéséről. Eddig »kitelepítették« a székelyeket. Mostanság »át- vagy betelepítik« őket. A székely congressus is foglalkozott a telepítés kérdésével és egy nagy szabású határozati javaslatot fogadott el azon irányban, hogy a székelyeket lehetőleg saját községeik vagy vármegyéjük határainak eddig lakatlan völgyeibe és tisztásaira kell telepíteni. A nagy lelkesedésben, mely az egész congressust uralta, az ellenvéleménynek szó sem jutott. Mikor felszólaltam s azon véleményemnek adtam kifejezést, hogy a székelyt se ki-, se be-, se át-, se fel-, se le- nem kell telepíteni, hanem mostani ősi tüzhelyénél kell róla gondoskodni azáltal, hogy a czélzott át- vagy betelepítés helyéül megjelölt völgyeket és tisztásokat okszerűen felhasználhassa és azokat az állattenyésztés fellendítése által okszerűen kihasználhassa, szavaim nagy visszatetszést szültek, s kicsibe múlt, hogy a felzúdulás túl nem harsogta felszólalásomat. [...] Országos és nemzetiségi magasabb célok érdekében lehet szükség a székelyek telepítésére, de az távolról sem áll a székelység külön érdekében, miért én azt vallom, hogy a székelyekkel semmi rendű és rangú telepítés nem fog sikerülni."[20]

Végül is nem a székely társadalmat belülről ismerő T. Nagy Imre különvéleményének elismerése, hanem az anyagi források hiánya miatt nem került sor a tervezett társadalmi beavatkozásra. De az elképzelés mint megoldást hozó stratégia még négy évtizeddel később is fellelhető a közgondolkodásban, ahogy alább látni fogjuk.

A két világháború között a falvakból tovább folytatódó időszakos elvándorlás nem került (szerény ismereteink szerint) a társadalmi nyilvánosság figyelmébe.[21] Csak a baloldali értelmiség figyelt fel a jelenségre.[22] A városon szolgáló falusiakat mint a társadalmi elnyomás áldozatait, egy „új robotos réteget"[23] mutatja be: „Úton-útfélen megérződött a Székelyföld közelsége, templomokat és vásárokat, iskolákat, vasárnapi sétányokat és külvárosi mulatóhelyeket töltve meg szolgafokon-cselédsorban még harisnyás-rokolyás, iparos szinten és munkások közt már polgáriasodó, egyletes és dalkörös tömegeivel."[24]

Az értelmiségi e beállítódásából következett cselekvése is: bevonni a tömegeket a társadalmi igazságosságért vívott harcába. A felvilágosítómunka eredménye, hogy 1937. november 14-én a brassói MADOSZ-kongresszus „egyik jellegzetessége mindenesetre a falusi nyomor elől Brassóba tódult, de viseletéből és szokásaiból, a paraszti gondolkodásból még ki nem fordult szolga- és napszámosréteg jelentkezése volt".[25]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Valószínű, hogy a baloldali mozgalmak hatását vette észre a falumonográfiát író néptanító is, amikor megjegyezte a városon szolgált almásiakról: „Az ideiglenesen eltávozottak között a visszatérés után a többség keresztény gondolkozású, de akad olyan is, aki a kommunizmus felé hajlik."[26]

Nézzük a továbbiakban, hogyan viszonyul a fenti sorokat író helyi értelmiségi a városi szolgáláshoz? Miután megemlíti, hogy az elmenők „elég jó anyagi viszonyok között térnek vissza", a következőket mondja: „Falunk egykor tiszta erkölcsi élete a nagyvárosi szellem romboló hatása alá került. Rohamos szaporodás folytán előállott népfeleslegünk könnyebb megélhetést talált már a múlt világháború óta a nagy városokban, a román uralom alatt főképpen Brassóban, Bukarestben, Ploesten stb. Innen ömlött falunkra a megromlás szelleme: a lazább gondolkozásmód, lazább erkölcsi felfogás, szabadabb nemi élet. Lassan-lassan falusi népünk egészséges ősi életformájából kivetkezett: immár szinte hatástalanná váltak a falu erkölcsének vastörvényei, elvesztette jelentőségét a falu ítélete. [...] A város hatása alatt felnőtt ifjú nemzedék számára majdnem annyi hirdetni a tiszta erkölcsöt, mint a falra borsót dobálni. S ezen segíteni nehezen lehet a mai körülmények között, mert az uralomváltozás után is falunk nagyváros, mégpedig Budapest hatása alatt áll: népünk feleslege, főképpen drága, szép leány ifjúságunk (vagy 70–80 leány) odaözönlött szolgálatra. Magával már a romlott szolgálói szellemet hozza. Falunkat ebből a sajnálatra méltó helyzetből csak egy jó telepítés menthetné ki. A telepítéssel népünk fele máshova kerülne, az itthon maradt fele pedig rendes megélhetést kapna, nem kívánkoznék városra és újból visszazökkenne az egészséges falusi életbe. [...] Az ifjúság keveset játszik kint a szabadban. Sőt, el lehet mondani, hogy a legény-ifjúság egyáltalán nem játszik. A leányok még neki-nekifognak, de már ők sem játszódnak olyan nagy élvezettel és lelkesedéssel, mint az ezelőttiek. Ennek a helyzetnek igazi és legfőbb oka talán az első világháború utáni történelmi idők keserű vihara, amely összetörte a lelkeket s még a játékokban sem találnak magukra. Nem is találhatnak, mert a mai nehéz háborús légkör útjukban áll, de különösképpen útjukban áll az a szellem, amelyet Homoródalmásra az innen nagyvárosokba ment leányok hazajövetelükkel magukkal hoznak és amely szellem az életnek nem a kedves, tiszta szándékban verőfényes, virágos oldalát keresi, hanem a sötét oldalát, ahol már a tévelygésnek és a bűnnek a hazája van."[27]

Az értelmiségi elit fenti megnyilvánulásainak okait e helyen csak érinteni lehet. Mindhárom értelmezésben közös, hogy az értelmezők érdekeik szerint az illető társadalmi gyakorlat kivitelezőinek életvilágát meghatározó beállítódásoktól, attitűdöktől és motivációs rendszerektől idegen, külső szempontból közelítenek a jelenséghez. Ezért a szóban forgó szociokulturális viselkedés gyakorlóinak értelmezései és a külső megfigyelők értelmezései eltérnek, nem esnek egybe.

Szükségképpen történik így: nem azonos az értelmezők életrajzi helyzete és az ebből következően értelmezéseik alapjául szolgáló tipizálási szempontjaik is különböznek.

Zárómegjegyzések

A fentiekben egy társadalmi gyakorlat eltérő értelmezéseit követhettük nyomon. A családi gazdaságon kívüli munkavállalást mint a Székelyföldön nemzedékeken keresztül gyakorolt cselekvésstratégiát másképp értelmezték néhányan az egykori cselekvők közül, mint a társadalmi gyakorlatukkal kapcsolatba kerülő más társadalmi csoportok tagjai.

Kiemelten jegyezzük meg, hogy a vizsgált jelenség eltérő értelmezéseit a legcsekélyebb mértékben sem kívánjuk egybevetni és köztük értékviszonyokat, érvényességi kritériumokat megállapítani. Mindössze annak magyarázatával próbálkozhatunk meg, hogy ezek az értelmezések ugyanarról a társadalmi jelenségről miért nem esnek egybe.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A társadalomkutatás mai álláspontja szerint az emberi tapasztalatok mindig az adott történeti életvilághoz kötődnek. Ebből következik, hogy azok „az értelem-összefüggések, amelyekbe elődeink tapasztalatai ágyazódtak, döntő pontokon eltérnek a mai értelem-összefüggésektől".[28] Ez az oka annak, hogy ma egy más életvilágban csak megközelítően érthetjük meg azokat a tapasztalatokat, amelyeket valamikor – esetünkben csaknem egy emberöltővel ezelőtt – elődeink elraktároztak. Azok az indítékok, fontossági sorrendek, relevanciarendszerek, amelyek működtek az elődök valóságértelmezésében és cselekvéseik mozgatórugói voltak, szigorúan és végérvényesen az akkori „élettörténeti helyzet függvényei".[29]

Így az egykori szolgálók kortársai – politikusok, értelmiségiek – is saját életrajzi helyzetük relevanciái alapján értelmezték a szolgálók társadalmi gyakorlatát. A két társadalmi csoport életrajzi helyzete közti különbségekről legalább annyit kockázat nélkül elmondhatunk ma is, hogy míg az egyik belső tapasztalatként élte meg a szolgálást, a másik csoport külső megfigyelőként került kapcsolatba vele. Ez azt jelentette, hogy a megfigyelő helyzetéből „az ő relevanciarendszere különbözik az érintett felekétől [...], mindenképpen a cselekvők cselekedeteinek csupán megnyilvánuló töredékei tárulhatnak fel megfigyelése számára".[30] Mivel a külső megfigyelők a szolgálás előttük feltáruló jelenségében a cselekvők belső indítékait saját életrajzi helyzetükből következően nem ismerhették fel, ezért értelmezéseikből kimaradt ez a dimenzió, „őket nem érintik a cselekvők félelmei és reményei"[31] és így korlátozott annak a lehetősége, hogy „rábukkanjanak arra az értelemre, amelyet a cselekvők cselekedeteiknek tulajdonítanak" (Van Dülmen). Ezért nem esnek egybe a két társadalmi csoport értelmezései ugyanarról a valóságszeletről.

Az antropológiai szempontú társadalomkutatás új felismerései „a valóság, a világ, a történelem, a társadalom percepciójának, felfogásának, megértésének, »a valóság szubjektív elsajátításának« (E. P. Thompson) a dimenzióját hangsúlyozzák".[32] Mindezekből következik a „kultúrának, a történelemnek és a társadalmi létezésnek eredendő sajátossága a pluralitás és a plurivokalitás".[33]

Az emberi tapasztalatok különbözőségét felfedező kutatás szempontjait elismerve, annak eldöntését, hogy a bemutatott értelmezések közül melyik érvényes (vagy érvényesebb) a korabeli valóság vizsgált társadalmi gyakorlatára, ezúttal az olvasóra bízzuk.

JEGYZETEK

1. MATLEKOVITS S. 1907. 578.
2. BARABÁS E. 1904. 778.
3. GYÁNI G. 1983. 17.
4. EGYED Á. 1981. 266.
5. MÓZES M. 1992. 107.
6. GAZDA K. 1980.; RÁDULY J. 1987.
7. ZEPECZANER J. 1993. 15.
8. ZEPECZANER J. 1993. 26.
9. ZEPECZANER J. 1993. 3.
10. TITON, J. T. 1982. 90.
11. TITON, J. T. 1982. 90.
12. Vö. *Átmenetek* 1990. 1. sz. 35.
13. TITON, J. T. 1982. 96.
14. NIEDERMÜLLER P. 1993. 66–67.
15. EGYED Á. 1981. 255.
16. BARABÁS E. 1904. 693.
17. POLÁNYI K. 1976. 99–100.
18. BARABÁS E. 1904. 776.; EGYED Á. 1981. 251.
19. BARABÁS E. 1904. 778.
20. T. NAGY I. 1902. 941–942.
21. BÖZÖDI GY. 1938.
22. KACSÓ S. 1974.; BALOGH E. 1978.
23. BALOGH E. 1978. 81.
24. BALOGH E. 1978. 62.
25. BALOGH E. 1978. 66.
26. KOZMA M. 1943.
27. KOZMA M. 1943.
28. SCHÜTZ, A. 1984. 308.
29. SCHÜTZ, A. 1984. 309.
30. SCHÜTZ, A. 1984. 204.
31. SCHÜTZ, A. 1984. 204.
32. NIEDERMÜLLER P. 1993. 66.
33. NIEDERMÜLLER P. 1993. 66.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

IRODALOM

BALOGH EDGÁR
1978 *Szolgálatban. Emlékirat 1935–1944.* Bukarest.

BARABÁS ENDRE
1904 Udvarhely vármegye közgazdasági leírása. *Közgazdasági Szemle* 1904.

BÖZÖDI GYÖRGY
1938 A székelyek szétszóródása. *Korunk* XIII. 1. sz. 419–427.

EGYED ÁKOS
1981 *Falu, város, civilizáció.* Bukarest.

GAZDA KLÁRA
1980 *Gyermekvilág Esztelneken.* Bukarest.

GYÁNI GÁBOR
1983 *Család, háztartás és a városi cselédség.* Budapest.

KACSÓ SÁNDOR
1974 *Fogy a virág gyül az iszap. Önéletrajzi visszaemlékezések.* Bukarest.

KOZMA MIKLÓS
1943 *Homoródalmás monográfiája. Kézirat.* Homoródalmási iskola.

MATLEKOVITS SÁNDOR
1907 A kivándorlás. *Közigazgatási Szemle* 1907.

MÓZES MIHÁLY
1992 Városfejlődés, életformaváltás. In *Erdély a históriában.* Székelyudvarhely.

T. NAGY IMRE
1902 Csíkmegye közgazdasági leírása. *Közgazdasági Szemle* 1902.

NIEDERMÜLLER PÉTER
1993 Empirikus kultúrakutatás avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. In *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon. Szerk. Kunt Ernő, Szarvas Zsuzsa.* (A Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék füzetei.) Miskolc. 27–86.

POLÁNYI KÁROLY
1976 *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet.* Budapest.

RÁDULY JÁNOS
1987 *Mikor a szolgának telik esztendeje. (A kibédi gazdai szolgák életéből).* Bukarest.

SCHÜTZ, ALFRED
1984 A cselekvések köznapi és tudományos értelmezése. In *A fenomenológia a társadalomtudományban. Szerk. Hernádi Miklós.* Budapest.

TITON, JEFF TODD
1982 Az élettörténet. In *Az életrajzi módszer. Szerk. Küllős Imola.* Budapest. 85–98.

ZEPECZANER JENŐ
1993 *A Kishomoród mente gazdaságtörténeti vázlata Udvarhely megyében. Kézirat.*

ADATKÖZLŐK

Dolgozatunkban közvetve egészében felhasználtuk a brassói szolgálásról gyűjtött anyagot, ezúttal csak a következő adatközlőktől idéztünk. Sz. M. D.: Szabó Mózes (Dávid) (1904–1987); R. A.: Rigó András (1903–1985); V. R.: Sándor Mihályné, született Vaszi Róza (1903); S. M.: Sándor Mózesné, sz. Sándor Mári (1906–1985); S. A.: Gothárd Jánosné, sz. Sándor Anikó (1897–1988); H. M.: Csáka Pálné, sz. Horváth Mári (1890–1986); G. L.: Gothárd Lajos (1907); Sz. D. P.: Szabó Dénes (Pipás) (1901–1988).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HATALOM ÉS TÁRSADALOM AZ 1950-ES ÉVEKBEN A HOMORÓDOK MENTÉN

Oláh Sándor

A kommunista hatalomátvételt (1947) követő időszakban a rurális régiók helyi társadalmaiban bekövetkezett – az élet minden szféráját érintő – változások feltárása társadalomkutatásunk jövőbeni feladata. E jelenségkör tárgyilagos vizsgálatának aktualitása ma aligha vitatható: a posztkommunista korszak számos súlyos társadalmi problémája az ötvenes években beindult folyamatokban gyökerezik, megértésükhöz a társadalomtörténeti háttér ismeretének fontosságát nem szükséges hangsúlyozni.

Dolgozatunkban a társadalomintegráló erőként fellépő új politikai-adminisztratív hatalom helyi intézményeinek kiépítését és a lokális társadalmak átpolitizálódó gazdálkodását vizsgáljuk a Homoród mente falvainak esetében. Az ugyanahhoz a közigazgatási egységhez (Udvarhely rajonhoz) tartozó településeket a hatalmi intézkedések többnyire differenciálatlanul, egyformán érintették: ugyanazok az utasítások, rendeletek, határidős feladatok érkeztek a hatalom helyi intézményeihez minden községben.

Célkitűzésünkhöz többféle forrásanyagból merítettünk: vizsgáltuk a korszakra vonatkozó levéltári anyagot, az oral history módszerével életútfelvételeket készítettünk a kort átélt emberekkel, felhasználtunk néhány korabeli egyéni írásos feljegyzést is értelmezéseinkhez. Nem tekinthettünk el néhány hatalmi utasítás, rendelet (betűhív) közlésétől. Ezeknek a hivatalos leiratoknak nemcsak a tárgya fontos mondanivalójuk szempontjából, hanem a korszakban uralkodó ideológiát is ragyogóan tükrözik a mai olvasónak.

Vizsgálati nézőpontunk alig tekint túl a helyi társadalmak látóhatárán: a makrotársadalmi folyamatokat, országos politikai fejleményeket „alulnézetből", a helyi élet horizontjáról követjük. Módszerünk szükségszerűen – további részelemzések reményében – leíró, áttekintő, néhol értelmező jellegű.

Ismeretes, hogy a vizsgált korszakot a társadalom két fontos alrendszerének, a politikának és a gazdaságnak az „egymásba csúszása" jellemzi. A gazdaság autonóm működése fölött fokozatosan kifejlődik az ideológia, a politika dominanciája, szétrombolva a helyi közösségek önállóan működő gazdasági-társadalmi intézményeit.

A gazdaság autonómiájának felszámolásával párhuzamosan beindult más létszférák átpolitizálása is. A társadalmi gyakorlat olyan részterületei kerültek a hatalmi irányítás középpontjába, mint például az oktatás, egészségügy, vallásgyakorlás, ünneplés vagy a magánszférából a pénzkezelési módok és a fogyasztási szokások.

Témaválasztásunk – a gazdasági szférába történt beavatkozás nyomon követése – szemléletünkben távolról sem jelenti a létezés más dimenzióiban a hatalmi beavatkozás nyomán bekövetkezett változások fontosságának tagadását. Mindössze egy nagyobb vizsgálat részeredményeinek első közlési lehetőségét megszabó terjedelmi korlátok figyelembevételéről van szó.

Bevezetésként még szükséges néhány szóban vázolni dolgozatunk tárgyának külső kontextusát: az országos politika és a rurális régiók társadalmainak kapcsolatát. A korszak agrárpolitikájának uralkodó célkitűzése a mezőgazdaság szocialista átalakítása volt: „Az erőszakos tsz-esítés első

szakasza 1949 telétől 1951 őszig zajlott le a rendőrség és a hadsereg részvételével, mintegy nyolcvanezer paraszt ellen hozott adminisztratív kényszerintézkedéssel."[1]

A falu korábbi társadalmi-gazdasági intézményeinek felszámolásában az első beavatkozó intézkedések: a községi tulajdonban lévő erdők és legelők államosítása (1948). Ezzel a lépéssel megtörtént a szóban forgó gazdasági erőforrások ellenőrzésének és hasznosításának kisajátítása. A földművelő társadalom megtermelte javak elvonását az állam kezdetben a kötelező beszolgáltatások intézményesítésével, majd a kötelező szerződésekkel hajtotta végre. Adminisztratív eszközökkel korlátozták a termékek szabadpiaci forgalmát, a magánkereskedelem felszámolására törekedtek.

A földműves társadalom többnyire passzív ellenállása rövid átmeneti időszakra kompromisszumos megoldásokra kényszerítette a hatalmat: „Az ötvenes évek közepén az RKP változó gazdaságpolitikája időszakosan könnyített a parasztok helyzetén. Az erőteljes téeszesítés helyett a társulások létrehozását szorgalmazta."[2]

A társulások megszervezése fontos lépés volt a mezőgazdaság szocialista átalakítása felé vezető úton. E termelési rendszerben a földműves családok százezreinek döntési hatásköréből kikerült a szántóbirtok fölötti tényleges rendelkezés.

Messzemenően egyetértünk Hunya Gáborral, aki a korszak agrárpolitikáját így összegezte: „Az ötvenes évek a falusi gazdasági-társadalmi rendszer régi struktúrájának szétverése jegyében teltek. Az évtized első néhány évében radikálisan lerohanták, az utolsó pár évben szisztematikusan dezintegrálták a falvakat."[3]

Mindez érvényes a Székelyföld – közelebbről a két Homoród mente – falvaiban végbement változásokra is.

Röviden a szociokulturális környezetről

A Homoród menti falvakban a kommunista hatalom beköszöntéséig a társadalmi-gazdasági intézmények működését a legtöbb területen helyi autonómiák létezése jellemezte. Az államhatalom mindaddig csak az adókivetést és a községi vezetésben a hivatalnokállítást szabályozta, ezenkívül felügyelt egyes gazdasági tevékenységeket (pl. erdőhasználat, apaállattartás), az idősebbek emlékezete szerint elég laza keretek között.[4]

A családi gazdaságok túlnyomó többségének az önellátásra korlátozódó gazdasági tevékenységeit századunk közepéig a helyi közbirtokosságok integrálták egységes termelési rendszerbe. Az ugarhagyó, háromfordulós határhasználat sok helyen az 1940-es évek végéig fennmaradt. A megtermelt javak elosztását-fogyasztását a kommunista uralom színre lépése előtt nem szabályozta a felsőbb hatalom, kivéve a második világháború esztendeit, amikor a „magyarok" a családok fogyasztási szükségleteiben feleslegesnek ítélt gabonát, állati terméket, valamint az igavonó állatok és felszerelések egy részét hadi célokra elvonták a lakosságtól.

A családi gazdaságok jövedelemszerző tevékenységeiben a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés volt a két legfontosabb ágazat, de a kedvezőtlen természeti adottságú településeken fontos szerepük volt a létfenntartásban a jövedelemkiegészítő foglalkozásoknak, kismesterségeknek (mészégetés, szén, só és deszka fuvarozása, deszkametszés, posztóványolás stb.). Mindezen tevékenységeket az állam nem ösztönözte, de nem is korlátozta a szóban forgó korszak beköszöntéséig.

A két Homoród vidékén nemzedékek óta általános volt a családi gazdaságokon kívüli időszakos munkavállalás (városi cselédmunka, amerikai, ó-romániai kivándorlás, a gyakori szekerezés távoli vidékekre). Ezek az alkalmak nemcsak a gazdálkodás és a létfenntartás szempontjából jelentősek, hanem a helyi társadalmi struktúrák újratermelődése szempontjából is, ugyanakkor nem elhanyagolhatók a más kultúrákkal való találkozások társadalmi következményei sem.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A Homoród mente települései századunk közepéig megőrizték a történeti-szociológiai irodalomból ismert archaikus falu arculatát: „A falu mint a földművelő és állattenyésztő lakosság otthona, mint lakóközösség az osztálydifferenciálódás, a kapitalizmus fejlődése következtében sokat veszített korábbi egységességéből. Mindennek ellenére még mindig fennállottak az életmódnak olyan közös jellegzetességei, amelyek az egész falu, az egész földművelő társadalom életét meghatározták más osztályoktól, s a városi településektől megkülönböztették."[5]

Az életmód közös jellegzetességeinek kevésbé látható megnyilvánulásaiból itt csak utalni lehet az olyan életviteli és életvezetési elvek működésére a mindennapi életben, amelyek mikrotársadalmi meghatározottságúak voltak ugyan, de az egyén saját döntéseiként, autonóm életvezetési gyakorlatként tapasztalta. Az olyan kulturális formákra gondolunk, mint például a gazdálkodási eljárások, időhasználat, társadalmi viselkedés- és kapcsolattartás mintái. Mindezek az egyéni gyakorlatba a szocializáció során épültek be és magától értetődően, mikrotársadalmi jóváhagyással működtek.

Másfajta külső erők és szempontok az egyéni döntéseket a kommunista hatalom fellépése előtt csak rendkívüli helyzetekben korlátozták (háborúk, munkaszolgálat) rövid, átmeneti időszakokra.

Az új hatalmi intézményekről

A hatalom a társadalom feletti uralom gyakorlásának új intézményrendszerét 1950-től a helyi néptanácsok létrehozásával teremtette meg. Eddig az időpontig az ideiglenes bizottságok voltak az államhatalom helyi szervei. Már ezek az intézmények is a hatalmi beavatkozás eszközei voltak a megyei közigazgatás keretében, azonban szervezeti felépítésük nem felelt meg a helyi élet minden szférájának uralására törekvő hatalmi szándékoknak. 1950-ben szovjet mintára országszerte megszervezték a tanácsrendszert. A működési szabályzat szerint a helyi néptanácsok a havi rendes, illetve rendkívüli ülésszakokon hoztak intézkedéseket, határozatokat, az ülésszakok között a végrehajtó bizottságok jogkörébe tartoztak a helyi vezetés ügyei.

A néptanács ellenőrizhette a végrehajtó bizottság tevékenységét, az illető településen található vállalatok, szervezetek, intézmények működését, megváltoztathatta, illetve megsemmisíthette a vállalatok belső határozatait. Kidolgozta és jóváhagyta a községi tervet és költségvetést, állandó és állampolgári bizottságokat választott a néptanácsi képviselőkből, akiknek kötelességük volt részt venni e bizottságok munkájában. A végrehajtó bizottság jogkörébe tartozott a közigazgatási rendelkezések, szankciók kibocsátása az alárendelt helyi intézményekben a tisztviselők tevékenységének ellenőrzése, olykor felfüggesztése, fegyelmi intézkedések foganatosítása. Kinevezések, áthelyezések csak a rajoni néptanács végrehajtó bizottságának jóváhagyásával történhettek. A végrehajtó bizottsági elnök jogköre gyakorlatilag egybeesett az általa vezetett intézmény jogkörével. A választott képviselők legfontosabb feladatául tűzte ki a szabályzat, hogy rendszeresen tájékoztassák a választóikat a néptanács és a felsőbb szervek intézkedéseiről. Ők alkották a különféle ügyosztályok tagságát. 1951-ben például Homoródalmáson a következő ügyosztályokat szervezték meg: mezőgazdasági ügyosztály (7 tag); pénzügyi ügyosztály (6); helyi gazdasági és ipari ügyosztály (6); tanügyi, kultúr- és sportügyi osztály (7); közellátási és élelmezési ügyosztály (6); népjóléti és munkaügyi osztály (6).

A helyi ügyosztályok tevékenységét a megfelelő rajoni ügyosztályok irányították. Ide küldték kötelező módon a helyi ügyosztályok jelentéseiket, az ügyosztályokba az állandó bizottságokat a képviselőkből választotta a helyi komisszió, amely „meg vizsgálta, hogy melyik képviselő elvtárs milyen feladathoz ért jobban".[6]

Az állandó bizottságok mellett a néptanácsok keretében még állampolgári bizottságokat is létrehoztak, ezek a kerületekre felosztott településen a „fentről" meghatározott munkaterv szerint tevékenykedtek. Ezeken a bizottságokon kívül rövidebb időszakokra, a napi politika diktálta feladatok megvalósítására a legkülönbözőbb bizottságokat szervezték meg. Volt például terménybegyűjtő, vetési, békeharc-, női, kultúrverseny-irányító, cserebogárirtó, kezdeményezőbizottság, vagy egyszerűen a soron következő akciót „támogató bizottság".

A helyi néptanácsok és a rajoni néptanács alapviszonyát a tanácsok működési szabályzatának 23. szakasza határozta meg, eszerint: „a rajoni néptanács végrehajtó bizottsága a községi néptanács végrehajtó bizottságának rendelkezéseit megsemmisítheti, módosíthatja vagy felfüggesztheti".

A hatalmi intézményépítés fontos mozzanata volt az új intézmények személyi állományának „osztályszempontú" kiválasztása a közép- és szegényparasztság soraiból. Az első néptanácsi választásokon a helyi lakosság köréből kerültek ki a legfontosabb vezetőpozíciók (néptanácselnök, titkár) betöltői. A felsőbb hatalom azonban elégedetlen volt a működésükkel, rövidesen (1952) leváltotta e helyi illetőségű vezetőket és idegen, munkásszármazású tanácselnököket, titkárokat helyezett a községi néptanácsok élére: „Ötvenkettőbe volt, azt hiszem ősszel, a helyi megválasztott elnököket minden további nélkül leváltották. Fentről egy szorítás történt s akkor összeszedtek annyi munkást – persze az értelmesebbjét, iparosokot, suszterokot –, s osztán egyszer csak jött egy kicsi kocsi, megállott a néptanács előtt, egy szekus leszállott két polgárral [...], de hát többen is voltak, úgy is volt, hogy egy nagy teherkocsival mentek végig [a két Homoród mellett] s osztán potyogtatták le az elnököket, titkárokot s így megtörtént a váltás. Összekaptak két-három embert a képviselőkből, s no ilyen kormány- vagy pártintézködés alapján mától kezdve itt van az új elnök. [...] Nem volt semmi gyűlés, csak ismertették, hogy a párt határozata vagy utasítása alapján így lesz. [...] Nem emlékszöm, hogy valahol megmaradtak volna, mindenhol lecserélték a helyi vezetőköt. Azt akarták ők biztos ezzel a lépéssel kipróbálni, hogyha nem tudnak eleget elérni a helyből választott vezetők, akkor a munkásosztályból próbálják ideplántálni, azok jobban betartják a szabályokat, utasításokat, ilyen cél lehetött. Nem rágalmaztak a leváltásért egyet sem, hogy ezért vagy azért kellett leváltani, pártutasítás alapján történt" (R. D.).

A fentiek összefoglalásaként elmondható, hogy az államhatalom helyi szerveinek létrehozásával és szervezeti kiépítésével megteremtődtek a társadalom feletti uralom gyakorlásának új intézményes keretei. A helyi néptanácsok végig a vizsgált korszakban – létrehozásuk és személyi állományuk feltételrendszeréből is következően – csak korlátozottan lehettek a helyi társadalmak (egyébként differenciált) érdekeinek képviseletét felvállaló intézmények. Habár gyakran előfordult, hogy a hatalmi utasítások teljesítetlenül maradtak, vagy a határidős feladatokat késésekkel valósították meg, legtöbb esetben a helyi társadalmak passzív ellenállását áttörni képtelen tanácsi működésről volt szó, kevésbé e társadalmak érdekeit felvállaló helyi vezetésről.

A hatalom eszköztára

Az összes emberi tevékenység felügyeletére és szabályozására igényt tartó hatalom az uralomgyakorlásban változatos eszközöket vett igénybe. A befolyásolás finomabb módszereitől a durva fizikai agresszióig sokféle eljárással találkozunk, amelyek a helyi társadalmakban fennálló viszonyok megváltoztatását célozták. A parancsadók eszközeit legalább három alapvető szempont szerint csoportosíthatjuk: 1. irányító-szabályozó eljárások; 2. ellenőrző eljárások; 3. szankcionáló eljárások.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Irányító-szabályozó eljárások

A berendezkedő új hatalom és a társadalom alapviszonyából következett, hogy a szabályozó eljárások készlete volt a leggazdagabb.

Anélkül, hogy az említett kölcsönviszonyt részleteznők, szükséges megemlítenünk ennek természetét. A hatalom birtokosainak beállítódása a hierarchia minden szintjén tömören, a következőképpen fogalmazható meg: ők a fent lévők tudják, mi kell lent a társadalomnak. Ha egyszer majd valaki elvégzi az ötvenes évek hatalmi szóhasználatának elemzését, ki fogja deríteni, hogy a hivatalos leiratokban, utasításokban a leggyakrabban hangoztatott kijelentések a „tudomásulvétel" és „végrehajtás", ezek voltak a társadalom állandó feladatai a hatalom szemszögéből. Az élet minden szférája a hatalmi beavatkozás területe lett, e folyamatból a szabályozás következő módszereit emeljük ki:

- adminisztratív úton érkező írásos parancsok, körrendeletek, utasítások, leiratok;
- tervek kibocsátása a gazdasági tevékenységekre, határidők kitűzése;
- hazafias versenyek, kampányok, akciók szervezése, munkavállalások ösztönzései;
- a vizuális propaganda működtetése (jelszavak, grafikonok, vezetők arcképei);
- gyűlések, tanfolyamok szervezése;
- felvilágosítómunka („embertől-emberig"), házi agitáció;
- felhívás, mozgósítás, meggyőzés;
- korlátozások (fogyasztás, időhasználat szabályozása, például kötelező vasárnapi cséplés);
- kiértékelők (dicséret, elmarasztalás a társadalmi nyilvánosságban);
- a tömegkommunikációs eszközök irányított használata (kollektív újságolvasás és rádióhallgatás).

A felsorolás természetesen nem lehet teljes. A szabályozás változatos módozatait ellenőrző és számon kérő eljárások követték.

Ellenőrző eljárások

A kiadott rendelkezések, utasítások és tervfeladatok végrehajtásának ellenőrzésére a leggyakoribb eljárás a jelentések íratása volt. Három-öt napon belül minden gyűlésről, közmunkáról, ünnepségről stb. kötelezően jelentést kellett küldeni az illetékes rajoni ügyosztályoknak. A néptanácsok havi tevékenységeiről készített jelentéseket a következő nyolc pont alapján kellett összeállítani: 1. A havi munkaterv végrehajtása; 2. Az állami tervvel kapcsolatos megvalósítások; 3. Hogyan hajtották végre a Román Népköztársaság törvényeit?; 4. Milyen az államapparátusban működő tisztviselők magatartása?; 5. Hogyan működnek együtt az állami szervekkel a párt- és tömegszervezetek?; 6. Hogyan gyarapodott az állami szektor?; 7. Hogyan tartja a néptanács a kapcsolatot a tömegekkel?; 8. Fontosabb feladatok, amelyeket a jövő hónapban valósítanak meg.

A jelentésekben a helyi vezetők általában igyekeztek a felsőbb hatalom már megismert elvárásai szerint beszámolni a fenti kérdéskörökhöz tartozó jelenségekről, problémákról. A nehézségeket minimalizálták, szabadkoztak a hiányosságok miatt, elrejtették a helyi társadalmi feszültségeket, amint ez például az alábbiakból is kiderül:

„I. A februári munkatervet sikerült főleg a gyakorlati részét mondhatjuk, hogy 98 százalékban végrehajtani. A másik részét amit egyáltalán nem sikerült a politikai oldala. A munkatervünk legfontosabb része a mezőgazdaság szocialista átalakítása és társas szántások szervezése. Mindkettő csak papíron maradt és még a kezdeményező bizottságot megalakítsuk. [...]

A Végrehajtó Bizottság titkára ismertette a Minisztertanács Határozatát. A népek nagy igyekezettel fogadták és végül is azzal igyekeztek kimagyarázni magukat, hogy községünkben, ebbe a mészkősziklás oldalban nincs olyan traktor, amivel fölszántanák.

II. Az igazgató és a rajoni képviselő között volt egy komoly vita, ami megoldást nyert a tegnapi nap folyamán olyan formában, hogy az igazgató föl lett mentve igazgatói teendői alól és helyébe más, erre a célra alkalmasabb elvtársat állítottak.

Általános hangulat elég jó. A húsbeadással vannak némi elégedetlenségek, mert a pár árral rendelkező birtokosok is meg lettek róva."[7]

A rajoni néptanácshoz kötelezően beküldött jelentések mellett a hatalmi ellenőrzés másik formája „kiküldött elvtársak terepen történő ellenőrzése" volt. Egy-egy rajoni kiküldött kiszállása után újabb utasítások, körlevelek születtek, rendszerint elmaraszta1ó hangnemben, a „terepen" tapasztalt szervezetlenség miatt elégedetlenkedtek a felsőbb vezetők.

A gyakori „felülvizsgálatok" a beszolgáltatási, terménybegyűjtési, vetési stb. tervek esetében gyakran zárultak fenyegetésekkel, a személyes felelősség emlegetésével, illetve a büntetőeljárások kilátásba helyezésével.

Szankcionáló eljárások

A parancsok, utasítások, kirótt kötelezettségek határidőre történő végrehajtását ellenőrző hatalom a mulasztásokat a fegyelmezés és a szankcionálás különféle formáival büntette.

A legsúlyosabb szankcionálási mód a kényszermunkára ítélés volt (a Duna–Fekete-tengeri-csatornához), amely az osztályellenségnek nyilvánított, a beszolgáltatásoknak ellenszegülő, vagy a politikai propagandának ellentmondó vagyonosabb, közösségükben tekintélynek örvendő gazdákat sújtotta.

Rövidebb időtartamú börtönbüntetésre törvény- vagy állam ellenesnek minősített cselekedetekért gyakrabban került sor. Homoródalmáson például az 1950-es évek közepén azért börtönöztek be néhány gazdát, mert a néptanácsi kezelésben lévő legelőn, a legeltetési idény után szénát készítettek. Pénzbüntetés járt általában a hatalom helyi intézményeiben kihágásnak, hanyagságnak, mulasztásnak ítélt cselekvésekért. Könyvelőket, gazdasági elöljárókat szankcionáltak ily módon.

Fizikai agressziót – karhatalmi segédlettel – a helyi tanácsoknál a vetésterveket, terménybeszolgáltatásokat határidőre nem teljesítő gazdákkal szemben alkalmaztak. Erre az eljárásra egy-egy túlkapásairól híres néptanácselnök idején került sor. A fizikai bántalmazást a néptanács épületében, az órákig (esetleg napokig) tartó fogva tartás alatt alkalmazták, egyik megalázó mozzanata a büntetett függőlegesen feltartott kezekkel, arccal falhoz állítása volt (B. A.). A fentiek mellett a hatalom a szimbolikus szférában is kialakította szankcionáló eljárásait. A gyakori rajoni, tartományi és országos munkaversenyek, kampányok, akciók eredményeinek kiértékelésére a hármas értékkategóriát alkalmazta a hivatalos szemlélet: az „élenjárók", „igyekvők", „kullogók" csoportjait. E szemlélet alapján a helyi tanácsoknál piros, szürke és fekete táblákra kellett az előbbi csoportokba besorolható gazdák neveit felírni. (Ez a módszer a legtöbb tanácsnál feltehetően csak „papíron" maradt.) Megszokott gyakorlat volt, hogy a kampányok és versenyek eredményei a sajtó felhasználásával kerültek be a nyilvánosságba, például: „A 10 napos kampány eredményeit a »Vörös Zászló« tartományi lapban fogjuk kiértékelni. A lemaradt községeket és a rosszhiszemű kulákokat az udvarhelyi »Darázs«-ban is be fogjuk mutatni."[8]

A tervfeladatokat, munkavállalásokat, utasításokat határidőre nem teljesítő néptanácsok vezetőségét legtöbbször csak írásbeli megrovásban részesítették és további utasításokat kaptak a hatalmi optika szerint az eredményeket biztosító „felvilágosítómunka" fokozására.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az irányított gazdálkodás bevezetése

1947-től még a megyei közigazgatás és adminisztráció kereteiben megkezdődött a Homoródok mentén a családi kisgazdaságok és háztartások gazdasági tevékenységeinek az új hatalmi ideológia jegyében történő irányítása.

Körlevelek, leiratok, fenyegető hangú utasítások sokaságát küldték a székelyudvarhelyi megyefőnökségről az oklándi járásbíróságra, innen pedig tovább a községi ideiglenes bizottságokhoz, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a termelés–elosztás–fogyasztás láncolatának minden mozzanatában megfosszák a magántermelő gazdákat az egyéni döntés jogától. A politikai akarat ráerőszakolását a gazdasági élet működésére nem illusztrálhatjuk itt szándékunk szerint (terjedelmi korlátok miatt) a bő levélváltási anyag alapján. Jól tükrözik ezt a folyamatot a homoródalmási községházára egyetlen év alatt (1947) érkezett rendeletek, utasítások tárgyai. Az 1. táblázatba ezekből válogattunk néhány beszédesebb „ügydarabot".

Hogyan fogadták az új hatalmi szándékokat „lent" az alávetettek, hogyan értelmezték saját helyzetüket? Feltehetően nem volt egységes – a falvak belső társadalmi hierarchizáltságából következően – az új hatalomhoz való viszonyulás. Antónya Péter, homoródalmási „közép-gazda" a következőket jegyezte naplójába:

„Máma a nép elégedetlen és bizontalan életben él mert a tulajdonjog megszüntetése előt ál és amiat semi alapra nem munkálódik csak vár hogy vajon mi is fog történni, a jövendőmondokba biznak és az üvegablakon valami jácó szin látszik és aszt kébzeli a nép hogy jézusnak a képit ábrázolja, mivel hogy ez a kormány tilcsa a valást és abajár hogy a valások megszünyenek,

ezekután még kevés a népnek az élelmiszer mert a buzákot elveték vót ócsón egy mázsa buzáért atak 560 lei most egy véka buza 1 000 lei és töröbuza 400 lei nincs pénzlehetőség semi és nem hoznak sehonan gabonát tehát le akarják építeni a népet hogy a kolhoz könyeben meg valósuljon."[9]

A gyakran ultimátumként hangzó körlevelekből kiolvasható, a feltétlen engedelmesség elvárása mellett, a hatalomnak a társadalommal szembeni beállítódása: az infantilisnek tekintett társadalommal szembeni gyűlölete.

A belügyminisztérium az 1948. szeptember 8-án kelt 28 541. számú körrendeletében utasításokat adott a Registrul Agricol (Mezőgazdasági Nyilvántartó) vezetésére. Ezekben a nyilvántartókban szerepelnek a családi gazdaságok vagyonát képező összes javak: a földbirtok művelési áganként, épületek, állatszám, gyümölcsfák stb. E nyilvántartók alapján állapították meg az évente állami alapba kötelezően beszolgáltatandó termékek, termények mennyiségét.

A gazdasági élet átpolitizálásának folyamatát kövessük az alábbiakban termelési szektoronként.

Szántóföldi termelés

A vidék agrárjellegéből következően a növénytermesztés irányítása mindvégig a vizsgált korszakban a hatalom figyelmének középpontjában állt. Vetéstervek, termelési tervek, versenyfelhívások, mozgósítások, begyűjtési-kollektálási tervek stb. meghirdetésével szervezte az apparátus a szántóföldi termelést. 1949–1954 között a családi gazdaságokat kötelezték a vármegyei, majd a tartományi-rajoni vetési bizottságok által kidolgozott vetéstervek szerinti termelésre. A vetésterveket a helyi vetési bizottságok tagjai kézbesítették a gazdáknak, akik a tudomásulvételt aláírásukkal voltak kötelesek elismerni. Például:

„1949 III. 25. Minden gazdának kivan adva hogy mekora földbevesen töröbuzát és zabot pityokát szóval minden félét menyit és a falukörül a kertekben csak veteményt szabad vetni és az ugarnak negyven százalékát bé kel vetni bükönyel és őszel búzával. [...]

1954. II. 2. [...] kedden bejelentettem [a néptanácsra] miből mennyit vetek: buza 50 ár, rozs 20, töröbuza 20 árpa 15, pityóka 15, here 20, zab 30, bükkön 30, répa 10, vetemén 10."[10]

Az Állami Termékbegyűjtő Bizottság 318/1954. számú rendelete alapján később eltörölték a vetésterveket és maghatározták az egyes terményekből beadásra kötelezett mennyiségeket „annak érdekében, hogy az állam érdeke és az egyéni paraszt gazdaságok szükségletei helyesen összefonódjanak". A beadásra előirányzott terménymennyiségeket a szántóbirtok nagyságának arányában szabták meg. A családok rövidesen úgy próbáltak védekezni a magas terménykvóták ellen, hogy birtokaikat szétírták nagykorú gyermekeikre.

Az utasítások nemcsak a termelés mennyiségének növelését és a munkamódszerek megváltoztatását célozták, a társadalmi és munkakapcsolatokat is szabályozták. A nagyobb birtokosoknak például a nagyobb részesműveltetést csak úgy engedélyezték, ha a termés nyolcvan százaléka a részesművelőé és csak húsz százaléka a földtulajdonosé.

Az évek során a legaprólékosabb szabályozással, a legnagyobb figyelemmel kísért gazdasági tevékenységek a gabonacséplés és a terménybegyűjtés volt. Megtiltották a gazdáknak az addig szokásos otthoni cséplést, a villamosított, agitációs ponttal („vörös sarok") ellátott szérűkre kellett összehordani a gabonát, ahol idegenből jött cséplési ellenőrök mérték, könyvelték a szemtermés mennyiségét. A beszolgáltatásokhoz követelt terményeket már a szérűn át kellett adni: „Bé kellett szógáltatni a pityókát, bé kellett szógáltatni a búzát, úgyhogy a legtöbb tiszta üres zsákkal jött haza a szérűről, kivált ezök a nagyobb gazdák. Mind elvették! Valami szemetet hagytak meg" (G. L.).

„Volt úgy, hogy csépöltünk, s nem lett annyi, hogy a béadásra elég legyen, mert kilencven mázsát kellett béadni s csak hetven lett, s akkor elvittek megint a csendérök s bérekesztettek, bézártak. Osztán kellett mennyek bé Urzicsénybe, s ott vettem meg a búzát ami még kellett. S a pityókát Szentsimonba, száznegyven mázsa pityókát kellett béadjak, száznegyven mázsa pityókát! Egy vagon s negyven mázsa! Hát azután a kollektívnek nem lett annyi pityókája, amennyit én egyedül bé kellett adjak! Recsinyédön akkor meg vót alakulva a kollektív, bé kellett adjon nyócvan mázsát, s én egyedül, egyénileg száznegyven mázsát!" (B. A.).

„A héten béadtam a pityókát 513 kilót egy szikra sem maradt mindent be kell adni ha van ha nincs nem számit."[11]

A földművelés irányításában a részletekre kiterjedő, aprólékos és az adott kontextusban gyakran tudálékosnak minősült a hatalmi beavatkozás, amikor a magától értetődőként ismert és gyakorolt munkafázisok szabályozására bocsátottak ki fontoskodó rendeleteket, például:

„[...] továbbá felhívom figyelmüket, hogy az eddig elvégzett szántásokat boronálják meg, mert a boronálással megvédjük a talajt a kiszáradástól. Kosonczky Béla elnök, Pana Ioan, mérnök oszt. vezető".[12]

„A Földmüvelésügyi Minisztérium 105 298/1949 és 105 300/1949 sz. rendeletére hivatkozva, újra felhivjuk a figyelmüket a kukorica leszedésére, nyomban megérésük után. A kukorica beérésével egyidejüleg mindjárt le kell szedni, még akkor is ha a beérés csak kisebb területen történt, nem várva azt, hogy az egész kukorica terület leérjen. Stancu miniszter".[13]

A megtermelt szántóföldi termények elvonása adminisztratív úton a begyűjtési és kollektálási akciók során történt „az osztályharc szellemében, kimélve a szegény- és középparasztságot".

A terménybeszolgáltatás nemcsak egy gazdasági aktus, amely a kirótt mennyiségek átadását jelentette az állami begyűjtőnek, hanem politikai jelentősége is fontos volt, a hatalom iránti lojalitás kifejezését is jelentette. Ezért esett súlyos megrovás alá az, aki nem tett eleget beszolgáltatási kötelezettségeinek:

„A helyi ellenőrzések során kiderült, hogy vannak olyan községek, ahol a vezetők, alkalmazottak, képviselők a különböző kollektálással kapcsolatos egyéni kötelezettségeiknek nem tesznek eleget. Ilyen eseteket nem tűrünk meg, mert az említett elvtársaknak világító fáklyaként kell az akciókban elől haladniuk. Ezért felhívjuk a Végrehajtó Bizottságokat, hassanak oda, hogy a működési körzetükben az emlitett elvtársak az összes kollektálási kötelezettségeiknek jelen rendeletünk kézhezvételétől számitott 3 napon belül tegyenek eleget."[14]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A beszolgáltatások formájában történő elvonást 1956-tól megszüntették, ezután szerződéses alapon történt a mezőgazdasági termékek átadása az államnak. Ez az intézkedés a korábbi állapotokhoz képest egy rövid időszakra kedvezőbb helyzetet teremtett. Kövessük a változásokat az alábbi feljegyzésekből:

„1957. Dec. 31. 1957dik esztendő is elrepült a fejünk felett a melyik olyan áldásos év volt hogy nem tugyuk meg hálálni az Istenek mindenből let elég rendesen. Müis elég jól vóltunk, gabonafélét nem kelet beadni mentek a földvásárok az élet nem volt olyjan terhes mind a múlt években, dehogy békövetkezet November keszték megszervezni a társulást és a népet mindha leforászták volna nemigen ment még a kapun se ki. Hát nem tudom leírni hogy milyen nagy gondolkozásba vótunk mit tugyunk teni." (A társulás megszervezése még egy évig elhúzódott.) „1958 november 29: Szombaton a gyülésbe voltam, amelyikbe megalakitották a társas gazdaságot az egész falu béálot mert ha nem ál bé akor az embereket álandóan büntetik vagy közmunkába dógoztasák Ez egy történelmi nap volt igazán leírni nem tudom menyit agódtunk mind egyéni gazdák. Az egyéni gazdaságnak ezután vége hogy hogyan lesz azt minyájan nem tugyuk a földeket tagositani fogják mindenkiét maj meglásuk hogy leszen."[15]

Legelőhasználat és állattartás

A magántermelő családi gazdaságok másik fontos jövedelemforrása az állattenyésztés volt. A kiterjedt erdős legelők, kaszálók az ágazat kedvező feltételeit jelentették a Homoród menti falvak többségében. A Nagy-Homoród vidékének egyes falvai közös legelőterületet birtokoltak a Hargita alji fennsíkon, a zetelaka–kápolnási határok szomszédságában (a Tizenkétfalusinak nevezett legelőtesten).

A bevezetőben már említettük, hogy a községekben a közbirtokosságok keretében egyes gazdasági tevékenységeket a lokális közösségek, önmaguk, autonóm módon szervezték. Például a legelőhasználat és apaállattartás a falu arányjogok szerint használt legelőterületein több olyan résztevékenységet jelentett, amelyben a közös megegyezés, együttműködés és a közös döntéshozatal általános társadalmi gyakorlat volt.

A családi gazdaságok képviselői, a „gazdák" a helyi társadalomban érdekeik érvényesítésére közvetlen cselekvési lehetőségekkel rendelkeztek az említett gazdasági szférában.[16]

Az új hatalom kisajátította az ágazat irányítását. Az addig közösségi döntés és ellenőrzés alatt álló szférába a hatalom az apparátus adminisztratív úton érkező szabályozásaival, rendeleteivel lépett be.

Rendeletileg megszüntették a helyi gazdasági életet szervező intézményt, a közbirtokosságot, hatáskörét a Rajoni Mezőgazdasági Ügyosztály, illetve az annak alárendelt helyi mezőgazdasági ügyosztályok vették át. A beavatkozás és irányítás tárgyai az állattartáshoz kapcsolódó olyan tevékenységek, mint az évi legelőbeosztás, a legeltetés időtartamának beosztása, a legelőtisztítási akciók szervezése, az apaállatok gondozása és takarmányozása, tisztántartása, a tenyészállatok fedeztetése és eladása, az állati termékek felhasználása, az igaerő kihasználása stb. Az új rendelkezések, szabályozások az uralkodó ideológia jegyében születtek, például: „A Földművelésügyi Minisztérium a 10 126/1949 számú rendeletével a legeltetési dijakat a következőképpen állapitotta meg állatonként: a dolgozó szegény paraszt 300 lej, középgazdák 450 lej, jobb gazdák 600 lej, zsiros gazdák 800."[17]

Később már a hatalom helyi képviselői is az osztályharc szellemében szervezték a legelőtisztítást: „4 napos legelőtakaritási napot rendezünk, és pedig a szegények 2 napot, a jobb gazdák 4 napot, és a kulákok pedig 6 napi legelőtakaritást tesznek."[18]

A közbirtokosságok megszüntetése után a községek nem rendelkezhettek szabadon a határukban lévő legelőterületekkel. Az alábbi interjúrészletben erről beszél egy korabeli néptanácsi alkalmazott (R. D.).

„– *Volt idő, amikor a falu legelőinek egy részét átadták más falvaknak?*

– Ez ellen nem volt apelláta sok, met a legölőköt beosztották a rajon vagy a megye átlag szükséglete szerint, kiszámítva, hogy hány számosállatnak mennyi legölő kell. A községnek meg volt az állatlétszám s aszerint kiszámították, hogy egy számosállatra mennyi legölő jut s a felesleget oda kellett adni Szentpálnak vagy más községeknek. Távolabbról is jöttek ide, hoztak juhseregeket. A szentpáliaknak Farkasmező oda volt adva több éven keresztül. Rendölközött a megye, a rajon, beléavatkozott később is. Nagyon sok olyan legölőszük község van, állatjuk van, de nincs legölőjük s akkor... Voltak azoknak a faluknak legölőik fenn a havason. Később ezeket az állam beerdősítette, vagy pedig itt a Hétfalusiban farmot csináltak s akkor elvették ezeket a legelőterületeket s akkor irányították Almásra, hogy hát Almásnak ennyi meg ennyi legelője van s nincs kihasználva. Tiltakozott, akármelyik vezetőség volt, hogy ne adjuk, de nem volt apelláta. Erőszakkal idetették.

– *Haszna volt-e belőle a falunak?*

– Nem, mert a legöltetési taxát egy bizonyos időbe az állam szedte, a község nem rendelkezett ebből. A községnek a költségvetése biztosítva volt más forrásból s osztán így nem rendölközött a legöltetési taxából. Rendesen a legöltetési taxát is az adószedők szedték."

A juhtartó gazdák körében az egyik legnépszerűtlenebb akció az ötvenes években a juhállomány faljavítását célzó „berkésítési akció" volt. A kedvelt juhfajta ezen a vidéken a *szálas* volt, a gazdák szívesebben tenyésztették, mint a mostoha éghajlati viszonyokat, illetve magas domb- és hegyvidéki legelőket nehezebben tűrő igényes *berke* juhot.

A felsőbb hatalom azonban más szempontok alapján határozott, megszervezték a helyi „berkésítési bizottságokat" (1951. február 10. volt a határidő e bizottságok felállítására). A bizottsági tagok elől a juhos gazdák csak rejtegetve menekíthettek meg egy-egy *szálas* kosbárányt (Cs. M.).

A kitűzött cél érdekében a juhászat gazdasági feltételei mellett annak megszokott társadalmi feltételrendszerét, az esztenatársaságok működését is átszervezték, például: „[...] ezennel közöljük, hogy a községekben levő juhállomány kizárólag csak az alábbiak szerint legelhet 1951 év folyamán. 1. A juh tartó gazdáknak szövetkezetbe kell, hogy tömörüljenek és a juhok az általunk kijelölt vagy repartizált legelő testeken legelhetnek. 2. E legelőre elsősorban a berke juhokat lehet kiengedni, utána következnek a szálas juhok egy éven felüliek. Tavalyi és idei szálas bárányok nem mehetnek ki a legelőre, tekintetbe véve a berkésítési akcióval kapcsolatos 9463/1951 számú Sztalini Tartomány határozatát is. 3. A gazdák állatállományát osztályharc alapján osztandók be. Ezen rendelet végrehajtásáért a Néptanács Végrehajtó Bizottsága karöltve a legeltetési bizottsággal felelősök."[19]

1951-ben a felsőbb hatalom állapította meg a juhos gazdák számára a „törvényes gyapjúnyírási időt", kikötve, hogy „a juhokról a lenyírás előtt lehullott gyapjú összegyűjtendő".[20] Ugyanebben az évben a hivatalos legeltetés időszaka: 1951. május 1.–november 1.

Az apaállatok gondozását, takarmányozását, a vágás engedélyezését szigorúan szabályozták, tiltották a *berke* kosbárányok levágását, követelték a bikák számára a kifutók elkészítését, a szabotázstörvénnyel fenyegették a helyi elöljárókat, ha nincs elég takarmány az állatoknak. E minden részletre kiterjedő szabályozás egyik „gyöngyszemét" az alábbiakban idézzük: „Napirenden az apaállatok gondozása és felhasználása. [...] Szombaton délután a bikák körmének és farokbojtjának langyos vízzel és szappannal való megmosása."[21]

Az igásállatokkal rendelkező családi gazdaságokat kötelezték a „szállítási tervek" megvalósítására. E tervezet évi, félévi, negyedévi és havi mutatókra volt lebontva a rajoni ügyosztályon. Fa, szén, mészkő és különféle mezőgazdasági termények szállítását rendelték el, és gyakran olyan tevékenységekre is kötelező tervmutatókat dolgoztak ki, amelyeket az igaerővel rendelkező lakosság felszólítás nélkül is folytatott volna mint jövedelemkiegészítő foglalkozásokat, például a szén- és mészkőszállítást a szentkeresztbányai vasgyárhoz, főleg a kevés földdel rendelkező gazdaságokban, fontos kereseti lehetőségnek számították Homoródalmáson, Lövétén, Szentegyházán. A szállítási tervek megvalósítására a rendeletek szintén az ideológia jegyében születtek: „[...] a legszigorubban

[Erdélyi Magyar Adatbank]

alkalmazni kell az osztályharcot, munkába állítva az összes kulákokat. Meg kell akadályozni az igásállatok eladását vagy cserélgetését mindazon egyéneknél, akik azzal a szándékkal akarják tenni, hogy a szállítás alól mentesüljenek."[22]

A családi kisgazdaságok állattenyésztésében megtermelt javak elvonási formái a tej-, hús-, gyapjúkollektálások és az állatfelvásárlási tervek teljesítése voltak. Az elvonást a hatalom időnként az önkéntesség látszatának fenntartásával próbálta megvalósítani. A helyi néptanácsok havi jelentéseiből gyakran kiolvasható az állati termékek kollektálását övező elégedetlenség, a kirótt kötelezettségektől való szabadulás keresése és nagyon gyakran azok mennyiségének lehetőség szerinti csökkentését kereső stratégiák. Előfordult, hogy a kirótt mennyiségek behajtását lehetetlen volt megvalósítani. Ilyen esetekben a bírálat fentről, a tartományi néptanács végrehajtó bizottságától indult a rajonhoz, innen tovább a községi néptanácsok és képviselők szintjéig: „A tartományi néptanács végrehajtó bizottsága megvizsgálta a rajon húsbeszolgáltatását, az állatszerződéseket és felvásárlások helyzetét és megállapította, hogy az évi húsbeszolgáltatást rajonunk csupán 51,7 %-ban teljesítette, ami pedig az állatszerződéseket és felvásárlásokat illeti az eredmények még gyengébbek.– Ezek a gyenge eredmények egyrészt megnehezítik tartományunk dolgozóinak a húsellátását, a szerződések és felvásárlások lemaradása pedig az 1955 év I.-ső évnegyedi terv teljesítését.– Ezekhez az eredményekhez még hozzájárult az a tényis, hogy a végrehajtó bizottságok nem adtak kellő támogatást az ORACA szerveinek. Nem kisérték figyelemmel és nem elemezték ki ezen szervek működését és nem adtak segítséget a kellő felkészültségű káderek biztosításához. Általában a községi néptanácsok végrehajtó bizottságai nem láttamozták a megkötött szerződéseket, nem vették azokat nyilvántartásba, vagy a szerződött állatokat különböző közmunkákra használták fel stb.– Tekintettel ezen szektor rendkivüli jelentőségére, figyelembe véve a felsorolt hiányosságokat, a végrehajtó bizottságoknak meg kell tenni mindazokat a szervezési intézkedéseket, amelyek a húsbeszolgáltatási kvóta, valamint az állatszerződések és felvásárlások teljesítése teljes egészében és idejében történjenek meg, hogy ez által biztosíthassuk a dolgozók húsellátását.– Az ORACA szerveinek támogatása érdekében feltétlenül szükséges a működésük rendszeres kielemzése és ezzel egyidejüleg felvilágosító munkát kell vinni a termelők soraiba, rámutatva azokra az előnyökre, amelyekben részesülnek a szerződések megkötése folytán. Erre a célra fel kell használni a kultúrotthonokat, úgy a rajoni mint a községi képviselőket, a női bizottságokat, hogy ezek embertől-emberig felvilágosító munkát végezzenek.– Jelen rendelkezést a községi néptanácsok szeptember havi rendes ülésszakán fel kell dolgozni, hogy a képviselő elvtársak tudomást szerezzenek róla.– A községi végrehajtó bizottságokat már egy előző rendeletünkkel is felhívtuk, hogy a szerződéseket láttamozzák és nyílvántartásba vegyék.– Ezen kívül még támogatást kell adni az ORACA szerveinek az állatok leméréséné is.– Hasonlóképpen támogatást kell adni az ORACA-nak a megfelelő káderek beszervezésénél mint ügynökök, felvásárlók és raktárnokok, hogy munkájuk szinvonala ezzel is emelkedjék.– Elnök Kozseni András, titkár Bende Béla".[23]

Erdőhasználat

Az erdő, különösen a Kis-Homoród menti falvak családi gazdaságaiban fontos gazdasági erőforrást jelentett. A fa nemcsak fűtőanyag, hanem az építkezés, az eszköz- és szerszámkészlet egyik legfontosabb alapanyaga.

A kistáj mindennapjaiba beavatkozó hatalom figyelme kiterjedt a családok tűzifaellátásának megszervezésére is. Különösen e területen volt nyilvánvaló az élet minden szféráját saját uralma alá hajtó hatalmi szándék. Az államnak alig hozott hasznot a beavatkozó intézkedések sorozata, de mégsem mondott le e tevékenység ideológiai szempontú szabályozásáról és ellenőrzéséről.

Az erdők közbirtokossági kezelése idején kialakult használatuk közösségi szabályozása, megvalósult az egyes munkafázisok (pl. kitermelés, szállítás) „illeszkedése" időben a más létfenntartó tevékenységekhez, sőt, az erdő ökológiájának, a családoknak kiutalt famennyiség társadalmi ellenőrzése is biztosított volt.

A hatalom ideológiai szempontú rendelkezései felborították a közösségi erdőhasználat gazdasági szempontok szerint szerveződő évi munkarendjét. Az Udvarhely Rajon Néptanácsa Végrehajtó Bizottságának 14 108/1951. számú rendelete a tűzifa-szállítási terv végrehajtására az augusztus 20.–szeptember 10. közötti időszakot jelölte ki, napi szállítási terv kidolgozását kérve a „dolgozók téli tűzifaszükségletének biztosítására".

Ez a rendelet (és még sok más) a hatalom élet- és környezetidegenségének pregnáns példája. Ha megpróbáljuk beilleszteni a szóban forgó utasítás üzenetét az illető társadalmi-gazdasági környezetbe, rögtön megvilágosodik a fenti állításunk. Arról van szó, hogy a családok tűzifával való ellátására kitűzött időszakban a legsűrűbben zsúfolódnak a legfontosabb – más évszakokban nem végezhető – mezei munkák: az aratás-cséplés, sarjúkészítés a *kövér* helyeken, de még tart a szénakészítés is az erdei kaszálókon.

Azt a gazdát, aki a jelzett időszakban a hagyományos, „lokális szervezésű" gazdálkodási mód idején tűzifabeszerzésre fecsérelte volna idejét, a környezete legkevesebb deviáns esetként kezelte volna, mint aki megszegi az általánosan gyakorolt és bevált munka-, illetve időbeosztást.

A rajontól érkező utasítások, rendeletek nemcsak a helyi társadalmakban létező munkarendet, hanem az elosztást és a fogyasztást is ideológiai szempontok érvényesítésével próbálták szabályozni, ahogy erről az alábbi idézetek is tanúskodnak.

„A falusi dolgozó parasztság családonként az alábbi mennyiséget fogja kapni: 3 szekér galyfát, vagy ahol vágtér van ott 2 ürm. fát vagy két rakás ágfát. A kulákok részére kiadandó famennyiség a következő: 2 szekér galyfa, vagy ahol az erdészet által 1951–52-ben kitermelt régi rakás ágfa van ott két rakás ágfát kaphatnak, de kizárólag csak a fent nevezett régi kitermelt vágterekről. [...] a lakosság tűzifaellátása folyó év október 20.-ig bezárólag meg kell történjen, mely határidőn túl erdőzárlat lessz elrendelve és az erdőben szekérrel vagy gyalog járni tilos lesz."[24]

„A tartományi néptanács végrehajtó bizottsága f. év január hó 15-én kelt 1.316/1955/I számú körrendeletének megállapítása szerint egyes néptanácsok nem hajtották végre a tartományi néptanács végrehajtó bizottságának 1954 április hó 20-án kelt 101/1954 számu határozatát (közölve 1954 április hó 29-én 5732 számú körrendeletünkkel), amely az intézmények és a lakosság 1954/1955 év telére tüzelőanyaggal történő ellátása vonatkozik.– Az említett határozat 2.– szakasza kimondja, hogy az összes intézmények és vállalatok stb. intézkednek, hogy a fűtésre kiutalt tőzeg és szénmennyiség legyen raktározva, míg a harmadik szakasza szerint a dolgozók körében széleskörű felvilágosító munkát kell végezni a tőzeg és szénnek fűtési célokra való felhasználásáról.– Felhívjuk a végrehajtó bizottságokat őrizzék ellen az intézményeknél és vállalatoknál, különösen az említett határozat 2-ik szakaszában foglaltak végrehajtását és ahol mulasztást tapasztalnak ezen a téren az iskola igazgatókkal és a vállalatok, intézmények vezetőivel dolgozzák fel a kérdés jelentőségét és ott ahol a tőzeget és szenet fűtésre nem használták fel, vonják őket felelősségre.– A gyakorlat igazolta, hogy a tőzeg jól felhasználható fűtésre, csupán a kályhákat kell kettős rostéllyal ellátni, ami elenyésző költségbe kerül.– A tüzifával való takarékosság vonalán kell haladnunk.– A mai gazdasági helyzetben nem engedhető meg az erdőkkel való rablógazdálkodás, amely erdeink teljes pusztulásához vezet.– Világosítsák fel a dolgozó parasztokat, hogy kukorica kocsányt is, amelyet eddig tartományunkban nem használtunk fel – fel lehet használni és fel kell használni fűtésre.– Végezzenek felvilágosító munkát, hogy a dolgozó parasztok a mezőről hordják haza a kukorica kocsányt és azt fedett helyen tárolva használják fel fűtési célokra.– A tüzelőanyaggal való ellátás feltételei biztosítva vannak és éppen ezért intézkedjenek – az illetékes erdészeti hivatalok vezetőivel együttesen – az erdei kihágások megelőzése érdekében, adott esetben pedig a legszigorubb bünte-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

tésben részesítsék azokat, akik erdövédelmi törvényeink ellen vétenek.– Kozseni András elnök, Bende Béla titkár".[25]

A fentiekben nyomon követhettük a gazdasági szféra fontosabb részterületeinek tevékenységeibe történt beavatkozási kísérleteket. Ezeken kívül még a családi kisgazdaságok más jövedelemszerző foglalkozásai, a gazdálkodás és a háztartás különböző résztevékenységei is a hatalmi beavatkozás területei.

Más gazdasági tevékenységek

A falvak önellátásából a szövetkezeti hálózat megszervezésével kiszorították a magánkereskedelmet. A fontos létszükségleti cikkek, gazdasági eszközök forgalmazását a kartellarendszerrel szabályozták vagy más adminisztratív eszközökkel korlátozták, például:

„A rajoni néptanács végrehajtó bizottságának megállapítása szerint egyes községi néptanácsok végrehajtó bizottságai igazolásokat adnak ki falusi dolgozók részére, ráfvas kiutalására a szövetkezeteken keresztül annak dacára, hogy az érvényben lévő rendelkezések megszabják, hogy a falusi dolgozók ráfvasat árucsere ellenében kapnak. Az érvényben lévö törvények egyik kitétele megállapítja azt is, hogy olyan dolgozóknak, akiknek szekerük van ugyan, de födadóval nincsenek megróva, ugy a községi végrehajtó bizottság nem bocsájthat ki ilyen értelmü igazolást, amely alapján az ebbe a kategóriába tartozó dolgozó vásárolhat a szövetkezeten keresztül ráfvasat. A fentiek közlése mellett felhívjuk a végrehajtó bizottságokat, hogy a jövöben a ráfvas vásárlására tartsák tiszteletben az érvényben lévö rendelkezéseket. Kozseni András elnök, Bende Béla titkár".[26]

„Kérjük Todor József 568 hsz, Szöcs János 569 hsz, Hajas János 567 hsz, Hajas Mihály 570 hsz, Rigó Mihály 569 hsz, Szabó Sándor 556 hsz, Antonya József 574 hsz és Csáka János 508 hsz. alatti homoródalmási lakosokat leértesíteni, hogy ügyosztályunkhoz kérésüket, melyben javaslatot kértek mészégetési iparengedély elnyeréséhez a Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottsága folyó hó 8-án tartott gyülésén hozott határozata értelmében nem tudjuk teljesíteni. Kozseni András elnök, Bertalan Sándor ügyosztályvezetö".[27]

„[...] S. M. hozzászólásában ismerteti, hogy a dolgozók a beszolgáltatásoknak és az adófizetési kötelezettségüknek nem tudnak eleget tenni, ha a mészégetést a Rajoni Néptanács Községünkben nem engedélyezi. Javasolja, hogy a Végrehajtó Bizottság hasson oda, hogy a Rajon a mészengedély iránti kérelmeket hagyja jóvá."[28]

A mészégetést időnként azzal az indoklással tiltották meg, hogy „a dolgozók eleget tehessenek az állammal szembeni kötelezettségeiknek", holott a dolgozók éppen az így keresett pénzzel fizették az adót, amint az a fenti jegyzőkönyvrészletből is kitűnik. Szabályozták, tiltották vagy feltételekhez kötötték a gyapjúforgalmazást, pálinkafőzést, gabonaőröltetést stb. is.

A mészégetés fontos jövedelemkiegészítő foglalkozás volt, az új rendszabályok azonban nagyon megnövelték a mesterség ráfordítási költségeit, például: „Az erdőket az állam átvete és állítot két brigadért és három erdőpásztort és egy szekér ágfára a cédula hatvan lei, tőfára 120 lei még a véderdőből mészkövet sem szabad ingyen hozni nyolcvan lei köbmétere. A büntetés annyira súlyos, egy pár marha ára a kit megfognak valami hibába. Máma semit sem úgy csinál az ember ahogy akarja, csak hogy engedik."[29]

A családi gazdálkodás termelőtevékenységeinek irányítása mellett kísérlet történt a háztartásvezetésbe való beleszólásra is. Az apró gyakorlati tevékenységektől, mint például a zöldségek téli tartósítása, a gazdasági mentalitás (a „takarékossági szellem") befolyásolásáig terjedt a magánszférába beavatkozó hatalom figyelme.

„Tekintettel az ezévi bőséges főzelék és zöldségtermésre a városi és községi néptanácsok végrehajtó bizottságai irányítsák a női bizottságokat, hogy szervezzék meg a télire szükséges főzelék és

zöldség konzerválását. Vegyék figyelembe a Minisztertanács főigazgatóságának még az elmult évben küldött, erre vonatkozó utasítását, szervezzenek zöldség konzerváló központokat, valamint szept. 15–30 között rendezzenek kiállítást az eltett konzervekből Székelyudvarhelyen, Keresztúron és nagyobb községekben. Kozseni András elnök".[30]

Az egyéni-családi pénzgazdálkodási mód egyike azon cselekvéseknek, amelyeket a hatalom a maga érdekei szerint próbált irányítani. Ez a szándék először egy 1951. november 29-én kelt rajoni rendeletben jelent meg: „fel kell ébreszteni a dolgozók soraiban a takarékossági szellemet, ösztönözvén őket, hogy megtakarított összegeiket a CEC-nél helyezzék el". Az ösztönzés formája az 1951. december 3–9. között rajonszerte kihirdetett „Takarékossági Hét", a későbbi évek rendeleteiben gyakran visszatérő tárgy volt a takarékossági mozgalom.

„A CEC takarékossági mozgalomnak hazánkban igen fontos politikai, gazdasági és nevelő szerepe van. A CEC-en keresztül bevont összegek addig is, amig a betétesnek szüksége van rá, nemzetgazdaságunk fejlesztésére, pénzforgalmunk megerösítésére szolgálnak. A takarékossági mozgalom kiszélesítésének célja minél szélesebb néprétegben felébreszteni a takarékosság szellemét, növelni a betétesek hálózatát. Fenti cél megvalósítása érdekében a község területén a CEC takarékossági mozgalom kiszélesítéséért elrendeljük az alábbiakat: 1. – Újra kell szervezni a támogató bizottságot az 1.332 MTH alapján, mivel ennek igen fontos szerepe van a CEC takarékpénztár tervének teljesítésében. 2. – A községi néptanács végrehajtó bizottsága esetenként kérjen jelentést a postafönöktöl a CEC-terv teljesítésével kapcsolatosan. 3. – Adják meg a CEC és a posta szerveinek a kellö segítséget a rajonunkban bevezetett rendszeres takarékossági mozgalomban minden néptanácsi, tanügyi, szövetkezeti vagy más állami alkalmazott, hogy bekapcsolódhassék és az önként vállalt betéti összegeket hónapról-hónapra be is tegyék. A CEC takarékossági mozgalomban elért eredményekröl a minden hónap végén adandó jelentésükben egy külön fejezetben számojanak be. Kozseni András elnök, Dr. Bertalan Sándor titkár".[31]

Összefoglalás

Dolgozatunkban az 1950-es években a Homoród menti falusi társadalmi valóságban bekövetkezett változások két szeletét, a hatalom helyi intézményeinek kiépítését és a gazdasági szférába beavatkozó hatalmi törekvéseket követtük nyomon. Betekintésünkből megfogalmazható néhány következtetés a hatalom–társadalom viszonyáról a szóban forgó korban.

A hatalmi beavatkozás bemutatott tárgyiasult formáiból kiolvasható a falusi társadalom totális uralására, az életvilág minden szférájának ellenőrzésére irányuló (gyakran arrogáns) hatalmi szándék. A megvalósítás és végrehajtás során a hatalom egyre több „támadási felületet" talált, ahol belépheteti a megcélzott életvilágba. A beavatkozásban működő érdekek és szempontok idegenek voltak a lokális társadalmakban létező érdekektől, beállítódásoktól. A gazdasági szféra mechanizmusaiban, a termelési folyamatokban eluralkodtak az ideológiai-politikai szempontok, a családi gazdaságok termelésének irányításában, tervezésében az egyén döntési szabadságát fokozatosan korlátozta az állami beavatkozás.

Ma még keveset tudunk a helyi társadalmak mindennapjaiban a hatalmi beavatkozás nyomán keletkezett válaszstratégiákról, védekezési mechanizmusokról, az egyéni-családi élet személyközi kapcsolataiban a viszonyulások változásairól, vagy a falu–város történeti kapcsolatának e korszakban történt átértékelődéséről. E kérdéskörök feltárása a jövőbeni kutatás feladata lehet. Annyit kockázat nélkül megállapíthatunk, hogy az 1950-es években a hatalom–társadalom diskurzus

[Erdélyi Magyar Adatbank]

leglényegesebb eleme a szoros függőségi viszony kialakítása és működtetése volt. A helyi társadalmak mindennapi gyakorlatában a folyamatot nyílt és elfojtott konfliktusok sorozata kísérte.

JEGYZETEK

1. RÉTI T. 1990. 39.
2. HUNYA G. 1990. 95.
3. HUNYA G. 1990. 94.
4. OLÁH S. 1992. Szabó Dénes (Pipás) (1901–1988) volt közbirtokossági jegyző emlékezései az intézmény működéséről.
5. EGYED Á. 1981. 253.
6. Részlet a homoródalmási néptanács 1954. január 24-én készült jegyzőkönyvéből.
7. Részlet a homoródalmási néptanács 1952. március 4-én készült jegyzőkönyvéből.
8. Részlet egy 1954. október 16-án kelt rajoni határozatból.
9. „Feljegyzés a néplétyiről". Antónya Péter (1914) homoródalmási lakos 1942–1962 között naponta szűkszavú bejegyzéseket készített elfoglaltságairól és az időjárásról. Minden év végén mérleget készített gazdasága jövedelmeiről és az államnak beszolgáltatott terménymennyiségről. Néha a falu társadalmi életének változásait is feljegyezte. Ma csak sajnálhatjuk, hogy rendkívül tömören.
10. Részletek Antónya Péter feljegyzéseiből.
11. Részlet Antónya Péter feljegyzéseiből.
12. Részlet az Oklándi Járás Ideiglenes Bizottsága 1949. szeptember 13-án kelt rendeletéből.
13. Részlet az Oklándi Járás Ideiglenes Bizottsága 1949. szeptember 27-én kelt rendeletéből.
14. Részlet Udvarhely Rajon Néptanácsa Végrehajtó Bizottságának 1951. október 6-án kelt, 17 791/1951. számú rendeletéből.
15. Részletek Antónya Péter feljegyzéseiből.
16. OLÁH S. 1992.
17. Részlet egy 1949. március 23-án kelt körrendeletből.
18. Részlet a homoródalmási néptanács 1953. májusi jegyzőkönyvéből.
19. Részlet Udvarhely Rajon Néptanácsa Mezőgazdasági Ügyosztályának 1951. április 6-án kelt körrendeletéből.
20. Részlet Udvarhely Rajon Néptanácsa Mezőgazdasági Ügyosztályának 4759/1951. III. 15. számú körrendeletéből.
21. Részlet Udvarhely Rajon Néptanácsa Mezőgazdasági Ügyosztályának 1951. június 21-én kelt körrendeletéből.
22. Részlet Udvarhely Rajon Néptanácsa Mezőgazdasági Ügyosztályának 857/1953. számú rendeletéből.
23. Udvarhely Rajon Néptanácsa Végrehajtó Bizottságának 1954. szeptember 18-án kelt, 12 161/1954/I. számú körrendelete.
24. Udvarhely Rajon Néptanácsa Végrehajtó Bizottságának 1953. október 5-én kelt, a tűzifaellátás szabályozásáról szóló körrendelete.
25. Udvarhely Rajon Néptanácsa Végrehajtó Bizottságának 1955. január 24-én kelt körrendelete.
26. Udvarhely Rajon Néptanácsa Végrehajtó Bizottságának 1954. október 16-án kelt, 391/1954. számú körrendelete.
27. Udvarhely Rajon Néptanácsa Gazdálkodási és Ipari Ügyosztályának 1953. október 12-én kelt, 14 375/1953. számú körrendelete.
28. Részlet a homoródalmási néptanács végrehajtó bizottságának 1954. március 26-án készült jegyzőkönyvéből.
29. „Erdőlési rendszabály 1948 őszin". Részlet Antónya Péter feljegyzéseiből.
30. Udvarhely Rajon Néptanácsa Végrehajtó Bizottságának 1955. augusztus 22-én kelt, 118/1955/I. számú körrendelete.
31. Udvarhely Rajon Néptanácsa Végrehajtó Bizottságának 1958. április 28-án kelt, 4068/1958/I/BS/KS. számú, a takarékossági mozgalomról hozott körrendelete.

IRODALOM

EGYED ÁKOS
1981 *Falu, város civilizáció.* Bukarest.

HUNYA GÁBOR
1990 Az élelmezési válság okai. In *România 1944–1990. Gazdaság és politikatörténet.* Budapest.
OLÁH SÁNDOR
1992 „Vót rend akkor es..." *Átmenetek* 1992. 1–2. sz. 101–118.
RÉTI TAMÁS
1990 A román tervgazdaság kialakulása. In *România 1944–1990. Gazdaság és politikatörténet.* Budapest.

FORRÁSOK

A csíkszeredai Állami Levéltárban a Fond. 136. I.N.V. nr. 183. jelzés alatt található, következő címzéssel ellátott iratgyűjtőket kutattuk:

1948/7. Registru de intrare ieşire pentru probleme administrative 1947–1948.
1949/11. Dosar cu probleme agricole 1949.
1950/1. Lucrari legate cu probleme agricole 01.01.–31.12. 1950.
1951/1; 2. Instructiuni ale organelor superioare 01.01.–31.12. 1951.
1952/1; 2. Instructiuni ale organelor superioare 01.01.–31.12. 1952.
1953/1. Instructiuni ale orgenalor superioare
1953/2. Procese verbale ale Sedintelor Com. Ex. 01.01.–12.01. 1954.
1954/1. Instructiuni ale organelor superioare 01.01.–31.12. 1954.
1954/2. Procese verbale ale Sesiunii Sfatului popular 01.01.–31.12. 1954.
1954/3. Lucrari legate cu problemele de agricultura
1955/1. Instructiuni ale organelor superioare 01.01.–31.12. 1955.
1955/3. Procese verbale ale Sesiunii Sfatului Popular 01.01.–31.12. 1955.
1956/1–3. Instructiuni ale organelor superioare 01.01.–31.12. 1956.
1956/4. Procese verbale ale sedintelor Com. Ex.
1957/1. Instructiuni ale organelor superioare 01.01.–31.12. 1957.
1957/3. Procese verbale ale sedintelor Com. Ex.
1958/5. Procese verbale ale sedintelor Com. Ex.
1958/1. Instructiuni ale organelor superioare 01.01.–31.12. 1958.

ADATKÖZLŐK

R. D.: Rácz Dénes (1924), Homoródalmás; B. A.: Benedek (Nagy) András (1924), Homoródújfalu; G. L.: Gothárd Lajos (1907), Homoródalmás; Cs. M.: Csiki Mihály (1931), Homoródalmás.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MELLÉKLET

1. táblázat. Válogatás a homoródalmási községházára érkezett rendeletekből és utasításokból (1947)

Ügydarab sorszáma	Kibocsátó hivatal	Ügydarab tárgya
80	okl. főszolgabírói hivatal	hús-, kenyér- és máléfogyasztás szabályozása
81		pulykák, libák eladásának és levágásának megtiltása
82		hal eladásának és forgalmazásának szabályozása
84		húsárak és tűzifa árának szabályozása
110		mezőgazdasági munkák természetbeni fizetésének megtiltása
241		lombtakarmány felhasználásának propagálása
277		zsír és tojás negyvennyolc órán belüli beszolgáltatása
375		tavaszi vetési munkálatok hetenkénti bejelentése
361		tojás gyüjtésének és szállításának módja
419		gyümölcsfák hernyófészektől való megtakarítása
537		közmunka szervezésének és végrehajtásának módja
586		varrógépek bejelentése
588		báránylevágások szabályozása
717		gyapjúfésülő gépek lezárása
768		titkos állatvágások megtiltása
833		gyapjúbeszolgáltatás ellenében vásárolható ipari cikkek
971		zabtermés zölden való lekaszálásának megtiltása
1016		finomlisztkészítmények megtiltása
1048		zöldségfélék eladási módja
1075		len és kender forgalmának és beszolgáltatásának módja
1080		rituális húsvágások szabályozása
1148		burgonya idő előtti kiszedésének megakadályozása
1182		éretlen tengeri leszedésének megakadályozása
1217		posztóványoló gépek lepecsételése
1415		szarvasmarhák, juhok, disznók levágásának beszüntetése
1417		őszi vetési csata megkezdése
1455		feketekereskedelem leküzdése
1522		köztisztviselők természetbeni járandóságának megszüntetése
1560		napraforgó és burgonya felhasználása terén észlelt visszaélések
1869		bőr és faggyú zárolása
2159	megye-főnökség	vaj beszolgáltatása
3114		halászat szabályozása
4050		hernyótlanítási hét megtartása
4759		Barra Sándor és Józsa Lajos rozstermésük kézi csépléssel való engedélyezése iránti kérés elutasítása
398	megyei gazdasági kamara	szántási munkálatok bejelentése hetenként

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KULÁKOK A KÉT HOMORÓD MENTÉN

Lőrincz György

Ahogy az 1948-as államosítási törvényekkel a városi réteget, az 1950-től alkalmazott kvótákkal, a kulákká nyilvánításokkal a kommunista hatalom a falvakon kialakult birtokos- és kispolgári réteget is szétzúzta. Nem szándékszom most felidézni azokat az atrocitásokat, amelyeket a kollektivizáláskor vagy jóval a kollektivizálás előtt követtek el (börtön, Duna-csatorna), azokat a metódusokat, amelyeket nemcsak egyes személyek, de a falvakon belüli mentális szemlélet szétzúzására (kvótarendszerek, különböző szigorítások, mezőgazdaság-, mezőgazdaságinépesség-ellenes pártpolitika) is alkalmaztak. De az a nagyfokú beavatkozás, amelyet a faluközösségek életére gyakoroltak (nincstelenek, pásztorok vették át a faluközösségek fölötti irányítást), pontosan azt a réteget készítette a falu elhagyására, amely rendelkezett egyfajta mezőgazdasági kultúrával (a földművelés ezekben a családokban az asszonyokra maradt, ebből az időből származik a mondás: „asszonymunka cigányszolga"), s azok maradtak ott, akiket koruk, rugalmatlanságuk, változtatási képtelenségük odakötött, vagy a nincstelenek és a faluvégek cigánysorainak lakói, akik nem foglalkoztak soha mezőgazdasági munkával. És ezzel a kör be is zárult. Az öntudatos, kezdeményező birtokos-, polgári réteg szétzúzásával a hatalom a társadalom gerincét roppantotta meg, megfosztva az egyént döntési szabadságától, megteremtve a későbbi „mandarinrendszer" feltételeit, s egyben az alkalmazkodó embert.

A kezdeti években – egy-két kivételtől eltekintve – a kulákká nyilvánításokban valóban a földbirtok nagysága, a vagyoni helyzet volt a meghatározó. Később azonban, a minősítő „régi" és „új kulák" jelzők megjelenésével az is világossá vált, hogy egyre szegényebb és szegényebb rétegek kerültek fel a „listákra", a kulákká nyilvánított személyek száma szinte hónapról hónapra változott, s ebben már nemcsak az illető személy vagyoni helyzete, hanem politikai magatartása, a bosszú vagy a leszámolás is szerepet játszott, meghatározóvá vált. Míg a havasalji falvakban a kulákká nyilvánított személyek földbirtoka alig, vagy meg sem haladta a tíz hektárt, addig – főleg a Nagy-Homoród völgyében, de a Kis-Homoród völgyében is – már megvoltak a keretei a (mai szóhasználattal) farmergazdaságok létének. Ezt törte meg a kollektivizálás.

Az 1. táblázatot figyelmesen szemlélve a következőket tapasztaljuk. A birtokmennyiség és a kulákok száma jóval kisebb, akár a Kis-Homoród, akár a Nagy-Homoród felső folyását vizsgáljuk. A folyásiránnyal nemcsak a birtoknagyság, hanem a kulákok száma is egyértelműen növekszik.

Mint minden „lista", a 2. táblázatban közölt 1952-es sem teljes. Ugyanazon az éven belül is hol bővült, hol csökkent a kulákká nyilvánított személyek névsora, attól függően, hogy ki, mikor és hogyan próbált megszabadulni az addig „megtartó földtől", s keresett sokszor több száz kilométerre új életlehetőséget. Hogy csak egy példát említsek, az 1952. éven belül találtam olyan „listát" is, amelyen a harminckilenc kulákká nyilvánított személy helyett már kilencven családi gazdaságot nyilvánítottak kulákká: Kápolnásfaluban öt, Szentegyházasfaluban kilenc, Lövétén tizenhárom, Homoródalmáson tizennégy, Homoródkarácsonyfalván huszonöt, Homoródújfaluban hat és Oklándon tizennyolc családot. 1–5 hektáros birtokkal huszonegy, 5–10 hektárossal harminchárom, 10–15 hektárossal huszonhárom, 15–20 hektárossal hét, 20–25 hektárossal négy, 25–30 hektárossal két család szerepelt.

Amit talán kiegészítésként még kiemelhetek – bár itt, a Székelyföldön, ahol telekkönyv is létezett, ez nem teljesen jellemző –, hogy ma azok „magánosítanak" a legnagyobb hévvel, próbálják megszerezni a földvagyon legnagyobb részét, akik kollektivizáltak, vagy elvették a földet másoktól.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MELLÉKLET

1. táblázat. Kulákbirtokok száma és nagysága a Homoród mentén

Település	Gazdaságok száma	Átlag kulák-birtok (ha)
Kis-Homoród mente		
Kápolnásfalu	1	8,10
Szentegyházasfalu	6	10,52
Lövéte	5	12,32
Homoródalmás	5	8,88
Homoródkarácsonyfalva	9	13,58
Okland	5	12,08
Homoródújfalu	8	10,63
Nagy-Homoród mente		
Gyepes	6	12,59
Homoródkeményfalva	7	9,10
Abásfalva	3	5,32
Lókod	2	9,18
Homoródszentmárton	14	8,94
Bágy	1	10,43
Recsenyéd	1	14,02
Homoródszentpál	22	13,89
Homoródszentlászló	2	16,77
Homoródszentpéter	5	12,36
Városfalva	2	7,76

2. táblázat. A Homoród mente falvainak kulákjai (1952. június)

Település	Név	Birtoknagyság (ha)
Abásfalva	Gergely Dionisie régi kulák Szolgákat tartott.	5,74
	Deák Moise id. régi kulák A szárazság alatt üzérkedett.	5,84
	Gergely Moise új kulák A földet szolgákkal dolgoztatta.	4,38
Bágy	Baczó Gavrila régi kulák	10,43
Gyepes	Demeter Iosif régi	6,73
	Benedek Moise (felső) régi	23,39
	Benedek Moise (belső) régi	16,00
	Benedek Dominic régi	17,00
	Bálint Adalbert új Pap, a földet szolgákkal dolgoztatja.	5,43

Település	Név	Birtoknagyság (ha)
Gyepes	Szabó Andrei új A földjét bérbe adta.	7,00
Homoródalmás	Nagy Francisc régi	3,98
	Farkas Dominic régi	4,45
	Kenyeres Moise régi	12,30
	Sándor Ludovic (Józsa) új Szolgát tartott, a földjét bérbe adta.	12,30
	Vaszi Stefan új Napszámosokkal dolgoztatott és gabonával üzérkedett.	11,40
Homoródkarácsonyfalva	Mátyás Adalbert régi	25,39
	Mihálykó Petru régi	10,34
	Ráduly Alexandru régi	17,27
	Bálint Aron régi	17,31
	Benke Moise régi Napszámosokkal dolgoztatott.	13,37
	Mátyás Francisc régi Szintén.	12,00
	Elekes Moise régi Szolgát tart, napszámosokkal dolgoztat.	10,84
	Bálint Moise M. régi Mészáros, napszámosokkal dolgoztat.	5,70
	Szabó Dionisie ifjú régi Cséplőgépe van, munkásokat alkalmaz.	1,06
Homoródkeményfalva	Bencze Alexandru régi	6,07
	Gergely Ludovic régi	12,67
	Bencze Edmund új A földjét szolgákkal és napszámosokkal munkálja.	5,34
	Vass Mártin új Szintén.	7,28
	Demeter Francisc új Szintén.	8,89
	Szőke Moise régi	44,14
	Márton Iosif új Szolgákat tartott, a földjét bérbe adta.	6,63
Homoródjánosfalva	László Dominic régi	12,91
	Jobb Moise régi	17,50
	Kelemen Ioan új Reakciós.	9,94
	László Sigismund új Napszámosokat tart.	16,23
	Jobb Ioan idős új Szintén.	10,17
	László Iosif új Szintén.	12,61

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Település	Név	Birtoknagyság (ha)
Homoródszentlászló	Székely Ludovic régi	18,57
	Nagy Dionisie új Napszámosokkal dolgoztatott.	14,98
Homoródszentmárton	Gál Eugen régi	13,15
	Székely Stefan régi	14,47
	Szász Iuliu régi	8,83
	Molnár Jakab régi	6,06
	Bakk Alexa régi	8,62
	Dombi Francisc id. régi	22,00
	Miklós Gavrila új Olajprése van, szolgákat tartott.	4,92
	Farkas Iosif ifj. új Malma volt.	2,70
	Kovács Dionisie új Kocsmáros, szeszkifőzője volt.	5,87
	Farkas Iosif id. új Malma volt, a szárazság alatt gabonával üzérkedett.	1,75
	Mátyás Ludovic új Malma volt, szolgákat tartott.	2,80
	Benedek Alexandru új Pénzt adott kamatra, üzérkedett.	8,67
	Benedek Andrei új A földet szolgákkal és napszámosokkal dolgoztatja.	8,77
	Benedek Agustin új Szintén.	17,04
Homoródszentpál	Dimény Dionisie régi	15,76
	Özv. Elekes Géza régi	24,87
	Imre Pavel ifj. régi	14,65
	Sándor Sigismund régi	18,83
	Imre P. Alexandru régi	19,14
	Gábor Ludovic régi	13,92
	Bencze Dionisie régi	10,92
	Imre Alexandru régi	19,92
	Szabó Stefan régi	31,80
	Tamás Gavrila régi	11,64
	Dimény Ludovic új Napszámosokat tart.	11,90
	Bakcsi Ana-Etelka új Szolgákat tart.	10,62
	Dimény Alexandru új Szintén.	11,81
	Dimény Sigismund új Cséplőgéppel rendelkezik.	5,07
	Sándor Francisc új Szolgákat tartott.	11,19

Település	Név	Birtoknagyság (ha)
Homoródszentpál	Tamás Dominic új Szintén.	11,05
	Bathó Dionisie új Szabó. Szolgákat tartott.	3,44
	Dimény Pavel új Szolgákat tart.	12,29
	Szabó Dionisie új Szintén.	14,69
	Fazekas Dominic új Szintén.	10,25
	Pop M. Gavrila új A földjét bérbe adta.	8,61
	Bencze Gavrila új Szolgákat tart.	13,31
Homoródszentpéter	Vass Dionisie régi	14,02
Homoródújfalu	Benedek Andrei régi	20,04
	Dr. Péter Árpád régi	14,20
	Cseke Iosif P. új Szolgákat tartott, napszámosokkal dolgoztatott.	11,78
	Benedek Mária özv. új Szolgát tartott.	5,79
	Sikó Karolina özv. új Szintén.	11,78
	Varga Iosif új Állandóan szolgát tartott.	8,22
	Benedek Adalbert új Szintén.	7,58
	Dávid Benedek új Kőműves, napszámosokkal dolgoztatott.	5,70
Kápolnásfalu	Péter S. Emeric régi	8,10
Lókod	Soós Ludovic régi	10,94
	György József új Napszámosokkal dolgoztatott.	7,43
Lövéte	András Ludovic Bárcsú régi	24,54
	György Árpád régi Pap. A papság földjén gazdálkodik.	–
	György Ferenc régi	20,26
	Kolozsi Ioan új	8,00
	Kemenes Stefan új Vegyesüzlete volt.	1,37
Okland	Máté Moise id. régi	23,58
	Máté Dionisie id. új A földjét napszámosokkal, szolgákkal dolgoztatta. Fakereskedő.	9,69
	Fekete Dominic új Állandóan szolgát tartott.	23,37

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Település	Név	Birtoknagyság (ha)
Okländ	Egyed Dionisie D. új Állandóan szolgát tartott, napszámosokkal dolgoztatott.	11,65
	Balázs Iosif új Szintén.	13,15
Recsenyéd	Fekete Pavel régi	13,62
	Dimény Dominic régi	14,72
	Gábor Adalbert régi	10,42
	Márton Stefan új Bérbe adta a földjét.	12,54
	Imre Jakab új Napszámosokkal dolgoztatott.	10,53
Szentegyházasfalu	Egyed István ifj. régi	5,77
	Oláh P. Ioan régi	6,65
	Lőrincz Balázs régi	21,28
	Oláh Ludovic új Fakereskedéssel foglalkozott.	8,64
	Hatos Petru új Szolgákat tartott.	9,90
	Lőrincz Imre új Szintén.	10,93
Városfalva	Csóka Dionisie új Szabotálta a rendszert.	7,83
	Szabó Ludovic új Szolgát tart.	7,72

[Erdélyi Magyar Adatbank]

NÉP ÉS NYELV

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A HOMORÓD MENTE TELEPÜLÉSNEVEI

Murádin László

A föld és az ember, a táj és lakosainak viszonyát legjobban talán a helynevek tükrözik. Az ember ugyanis benépesítette, megművelte a tájat, s mivel tájékozódni kívánt benne, részeit elkülönítette azzal, hogy nevet adott nekik. A helynév „az embernek abból a szükségletéből fakad – írja *A nevek világa* című könyvében Kálmán Béla –, hogy tájékozódni kíván közvetlen környezetében vagy távolabbi vidékeken. A vadásznak ismernie kell az erdőket, hegyeket, völgyeket, vizeket, hogy hazataláljon, vagy megtalálja azokat a helyeket, ahova csapdáit felállította, vagy ahol lesbe kell állnia. A halásznak is tájékozódnia kell a vizeken és partokon egyaránt. A pásztornak tudnia kell, milyen helyekre hajtja állatait. A tapasztalatátadás az utódok számára is sokkal könnyebb, ha a táj egyes részeinek neve van, ha az utat el lehet magyarázni, nem kell minden alkalommal személyesen vezetni, kísérni. A megtelepedett földműves embernek ugyancsak kényelmesebb, ha a község határrészeit nevekkel látja el."

Nem volt ez másként a Homoród mente esetében sem. Erre a tapasztalatra jutnánk, ha faluról falura haladva, a helyneveket vizsgálva birtokba vennénk a folyóvölgyet. Örömünk akkor lenne teljes, ha számba vehetnénk, felsorakoztathatnánk, elemezhetnénk, értelmezhetnénk a táj teljes névanyagát, nemcsak a településneveket, hanem a településhez tartozó határneveket is. Sajnos, a határnevek teljes anyagának feljegyzése még a jövőben elvégzendő feladat. S tegyük hozzá: sürgős feladat. De csupán a településnevek vizsgálata sem érdektelen. A legtöbb embert lakóhelyének, falujának neve érdekli. Érdekli a név eredete, a névadás módja, mikori a név legkorábbi előfordulása stb. Az alábbiakban a Homoród mente településneveinek vizsgálatával ezt az érdeklődést óhajtjuk kielégíteni.

A tájat, a táj tagoltságát a Hargitából eredő, s az Oltba ömlő folyó, a Homoród – ennek két ága, a Kis- és Nagy-Homoród – határozza meg. S ha a folyó két völgyében meghúzódó falvak neveit akarjuk vizsgálni, akkor tanácsos nem a forrásvidéktől, hanem a folyó torkolatától kiindulnunk. Ez a megközelítési mód már csak azért is természetes, mert az a népcsoport, mely a folyónevet adja, a völgyet a torkolattól a forrás felé haladva veszi birtokába. Így van ez nemcsak a Homoród, hanem Erdély nagyobb folyói, a Szamos, a Körös és a Küküllő esetében is. A Szamos két ágának forrásvidéke például több száz kilométerre esik egymástól, s elképzelhetetlen, hogy a két forrásvidéken, egymásról mit sem tudva, a lakosság egyformán a Szamos névvel illesse a folyót. Az viszont természetes, hogy a Tiszába ömlő folyó a torkolat vidékén, alsó szakaszán a Szamos nevet kapja, s a folyó völgyének birtokbavételével egy időben, a folyással szembe felfelé haladva a névadó népcsoport a Désnél két ágra nyíló folyót tapasztalati úton Kis- és Nagy-Szamos néven nevezze meg, s a Gyalunál ismét két ágra bomló – itt már megint csak Szamosként emlegetett – Kis-Szamost, ugyancsak tapasztalati úton, Meleg- és Hideg-Szamosként különítse el. Csakis ott, ahol a folyóágak egymásba ömlenek, ott lehet megállapítani, hogy az egyik ág kicsi, a másik nagy, hogy az egyik ágnak a vize sebes (Sebes-Körös), a másik ágnak a vize sötét, azaz fekete (Fekete-Körös), a harmadiknak világos, azaz fehér (Fehér-Körös). Nem volt ez másként a Homoród esetében sem. A folyó nevét viselő Homoród falunál a két ág egyesül, s a völgyeket a folyásiránnyal szemben benépesítő lakosság itt tapasztalta, hogy az egyik ág keskenyebb, kisebb, a másik ág szélesebb,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

nagyobb, s így kapta a két ág a Kis- és a Nagy-Homoród nevet, melyet aztán feljebb, a szemléleti alap megszűntével, mindkét esetben csak Homoródként emleget.

Hogy a két völgy birtokbavétele a torkolattól a forrásvidék irányában történt, azt a székelység településtörténete is igazolja. Ismeretes, hogy a székelység eredetibb lakóhelye a gyepűk védelmében előbb Biharban (lásd Székelytelek, Székelyhíd), majd Királyföldön, a mai Szászföld területén volt, még a szászok betelepülése előtt. A következő településtörténeti lépés az volt, hogy a bihari és a királyföldi székelység a határgyepűk áthelyezése után először a „belső" Maros-, illetve Telegdiszéket (a későbbi Udvarhelyszéket), majd Sepsi-, Orbai-, Kézdi-, Csík-, Gyergyóiszéket, azaz a „külső" Székelyföldet is megszállta. Arról, hogy hogyan és mikor kerültek a székelyek még keletebbre, a mai lakóhelyükre – a régészet mellett –, éppen a névtudomány ad felvilágosítást. Az átköltözésnek a Királyföldről 1224 előtt kellett történnie. Az ekkor betelepülő „vendégek", a szászok ugyanis átvették a székelyektől elhagyott terület helyneveinek nagy részét, illetőleg a székelység több esetben az eredetibb lakóhely elnevezéseit magával vitte, s az új környezetben is alkalmazta. Elég megemlítenünk, hogy a *kézdi* székelység a mai Szász*kézd* vidékéről, az *orbai* székelység a mai Szász*orbó* vidékéről, a *sepsi* (< sebesi) székelység pedig a *Sebes* folyó vidékéről, Szász*sebes* környékéről való. A *Hortobágy* folyónevet megtaláljuk a Szászföldön és Biharban is. Hasonló a helyzet a Homoród víznévvel: a székelyföldi Homoródnak megvan a párhuzama Biharban és Szatmárban. Az a történelmi tény, hogy a székelység egyrészt Biharból, másrészt a mai Szászföld területéről költözött keletre, a mai lakóhelyére, nyilvánvalóvá teszi, hogy a lakosság a folyóvölgyet Kőhalom irányából, a torkolattól a forrásvidék felé vette birtokába.

Maga a *Homoród* folyónév magyar közszóból alakult, magyar szemléleten alapuló névadás eredménye. A név térszínformára utal, a folyómeder alakjával van kapcsolatban. A dombvonulattal szegélyezett folyómeder *homorú* (a szónak a régi magyar nyelvben volt *homoró* alakja is), s a *Homoród* folyónév ennek a *homoró* melléknévnek *-d* képzős származéka. A *-d* képző a földrajzi nevekben igen gyakori (lásd *Bogárd, Borsod, Diód, Érd, Erdőd, Galambod, Hollód, Gáld, Kányád, Korond, Parajd* stb.). A folyónév első írásos előfordulása viszonylag kései, csak 1421-ben tűnik fel *Humrud* alakban.

A magyar névadásban igen gyakori, hogy egy folyó vagy patak közelségében megtelepült falu felveszi a víz nevét. Így az azonos nevű folyó és település neve közül rendszerint a víznév szokott elsődleges lenni. Ezen az alapon kapta a folyóról nevét a két folyóág, a Kis- és a Nagy-Homoród összefolyásánál fekvő Homoród falu is, melynek a magyarból átvett szász neve fordul elő elsőként egy 1488-ból való írásos dokumentumban: *Homoroden*. A falu ekkor már szász település, mint ahogy a későbbiekben szintén szász település a folyó alsó folyásának első két települése is: Mirkvásár és Kaca. Nem véletlenül, hiszen e két falutól északra, kelet–nyugati irányban húzódik a Szászföld és Székelyföld határvonala, innen kezdődik a tulajdonképpeni Homoród mente mint magyar (székely) tájegység. Úgy tűnik, a *Mirkvásár* (rom. *Mercheaşa*) a már 1138-ban felbukkanó *Mirk* személynév és a 'vásárjogú település' jelentésű *vásár* közszó kapcsolata. Ám a magyar falunév kései, csak 1733-ból való előfordulása ezt az alakulásmódot kétségessé teszi. E falunak szász neve mind a magyartól, mind a magyarból átvett román névtől független: *Streitfort*. Ennek a szász névnek *Stritkfort* változata bukkan fel elsőként egy 1448-ból való oklevélben. A szász név tulajdonképpeni értelme: 'olyan gázló, amely miatt pörlekedés van'. A már említett másik, a későbbiekben szintén szász település, *Kaca* (1575: *Kacza*) neve azzal van kapcsolatban, hogy az Árpád-korban a falu magyar lakosai vadmacskaprémmel adóztak a királynék számára. Ezt tükrözi a falunév korábbi, 1488-ból való szász okleveles *Katzendorf* adata.

A továbbiakban haladjunk felfele a Kis-Homoród mentén. Az első utunkba eső falu Székelyzsombor. A falunév elsődlegesen csupán *Zsombor*, ezt mutatja az 1392-ből való első írásos adat is: *Sombor*. A helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Tudnunk kell, hogy a puszta, tehát mindenféle toldalék és utótag nélküli személynév mint helynév a magyarságnak ősi helynévadási módja, mely még a nomád időkből maradt fenn. Akkor ugyanis – ha valakit kerestek

[Erdélyi Magyar Adatbank]

– a személy volt a fontos, nem a folyton változó hely. Ha valaki Zsombor háznépéhez tartozott, akkor Zsombor személye és az éppen akkori szálláshelye után kellett érdeklődni, mert a hozzá tartozó embereket ott lehetett megtalálni, ahol ő éppen tartózkodott. Ekkor még nem voltak helyhez kötött, állandó jellegű települések, csak mozgó szálláshelyek. Amikor azután fejedelmi vagy királyi parancsra ezek a mozgó települések helyhez kötődtek, ezt az állandó telepet is a nemzetség fejéről nevezték el. A puszta személynévi alak mint helynév Közép- és Kelet-Európában magyar nyelvi sajátosság (a románban például a személynév mindig *-eşti* vagy *-eni* toldalékot kap: *Bogdaneşti*, *Păuleni*), mely akkor is magyar névadásról tanúskodik, ha a magyar személynév nem magyar eredetű. A *Zsombor* településnév esetében ugyanez a helyzet. *Zsombor* – mint már említettük – puszta személynévből ősi magyar névadással keletkezett magyar helynév, még akkor is, ha a *Zsombor* személynév szláv eredetű, a 'bölény' jelentésű szláv köszó átvétele. A *Zsombor* személynévből több településnév is keletkezett. Országos vonatkozásban meg kellett különböztetni őket, így kaptak például nemzetiségre utaló előtagot: *Magyarzsombor*, *Székelyzsombor*, *Szászzsombor*. Van, amikor a megkülönböztető előtag népi eredetű, de van – mint Székelyzsombor esetében is –, amikor a hivatalos névadás alapján 1905-ben került a *Zsombor* elé a *Székely-* előtag.

Továbbhaladva, Székelyzsombor után találjuk Homoródújfalut. Az 'új falu' nyilvánvalóan kirajzás útján keletkezett. De hogy ez mennyire régen volt, mennyire nem új ez a falu, jól mutatja nevének első írásos nyoma, az 1481-ből adatolható *Wÿfalw*, amely szintén jóval később kapta a folyóra utaló *Homoród-* előtagot.

Földrajzilag az ezután következő Oklánddal már más a helyzet. Érdekes, hogy e falunév első írásos előfordulása Homoródújfaluénál több mint egy jó fél évszázaddal későbbi, 1546-ból való: *Akland*. Az *Okland* helynév magyarázata eléggé bizonytalan. Talán az *Ágnes* személynév német változatából alakult, s a régi magyar *Aglent*, *Aglonth* női személynév rejlik benne. Felbukkan később a folyóra utaló *Homoród-Okland* névváltozat is. Minthogy azonban a magyar nyelvterületen csak ez az egyetlen *Okland* nevű falu létezik, e század elején a magyar településnevek hivatalos rögzítésekor az erre alakított bizottság, mely arra törekedett, hogy névben minden falu megkülönböztethető legyen, azonos falunevek ne forduljanak elő, az *Okland* mellől a *Homoród-* előtagot eltörölte.

A következő falu, Homoródkarácsonyfalva neve egy újabb névtípust képvisel. A 13. század elejétől kezdve ugyanis tömegesen tűnnek fel a *-laka*, *-telke*, *-háza*, *-hida* ('hídja'), *-kuta* ('kútja'), *-fája* utótagú helynevek; e nevekben az előtag a birtokos neve volt. A legnépesebb csoport ebben a típusban a *-falva* végű helységneveké. Esetünkben is az elsődleges *Karácsonfalva* településnév a *Karácson* személynév és a birtoklást kifejező *-falva* összetétele. A név 1332–1337-ben tűnik fel a pápai tizedjegyzékben latin formában: *Karachi villa*, *Villa Karasun*. 1453-ban már így: *Karachonfalwa*. A folyóra utaló megkülönböztető jelző első írásos nyoma 1857-ből való: *Homorod-Karácsonfalva*. A ma is élő nyelvjárási formát 1857-ben jegyezték fel: *Homoród-Karácsonfala*. A mai *Homoród-* előtag természetes, a falut elkülönítette a máramarosi, illetve a Nyárád menti Karácsonfalvától. (Ez utóbbinak hivatalos magyar neve ma Nyárádkarácson.)

Más névtípust képvisel a szomszédos *Homoródalmás* neve. A név első írásos adatát szintén 1332–1337-ből a pápai tizedjegyzékben találjuk, természetesen akkor még megkülönböztető jelző nélkül: *Almas*. E névtípus alapja a növénytakaró. A Homoródba ömlő helyi patak partja, környéke (vad)almafákkal benőtt hely lehetett, s mind a patak, mind a település így kapta az *Almás* nevet, mely név az *alma* köszó *-s* képzős származéka. Ez esetben is több falu kapta az *Almás* nevet, például a kalotaszegi *Almás* (a későbbi Váralmás), s emiatt tűnik fel írásban is 1712-ben a *Homorod-Almás* névváltozat.

A Homoródalmástól északra eső szomszédos falu Lövéte. Neve azonos típusba tartozik a *Zsombor* névvel. A *Lövéte* településnév is puszta személynévből keletkezett, s az alapjául szolgáló személynév szintén szláv eredetű. Ilyen személynevet ma is találunk a csehben (*Lovata*) és a lengyelben is (*Loweta*). Első írásos adata 1332–1337-ből szintén a pápai tizedjegyzékben olvasható: *Leuche* (olv. *leuthe*); 1567-ből való adat: *Leówete*.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Ugorjuk át a Szentkeresztbánya nevű bányatelepet, s vegyük szemügyre a hajdan román telepesektől gyéren megült két falut. 1406-ból való a nagyobb település neve, *Oláfalu*; 1567-ből a *Masyk Olafalw*. Minthogy az előbbi templommal (szentegyházzal) rendelkezett, a *Szentegyházas-Oláhfalu* nevet kapta (1590: *Zentegjhazas-olaffalu*), szemben a szomszédos, de csak kápolnával rendelkező Oláhfaluval (1589: *kapolnasolafalusiak*). E két falunevet azon az alapon, hogy a lakosság idővel magyar lett, 1905-ben hivatalosan *Szentegyházasfalu*ra, illetőleg *Kápolnásfalu*ra rövidítették. Egyes történeti munkák a falunévre idéznek egy *ville nostre Olachalis* kifejezést. Az adat egy 1301-re keltezett későbbi hamisítványból való, ezért Szentegyházasfalu legkorábbi említéseként nem használható.

Ezzel be is jártuk a Kis-Homoród völgyének falvait, térjünk be a Nagy-Homoród völgyébe. Itt megint a folyó irányával szemben haladva, a már említett Kaca után Homoróddarócot találjuk. Ez a Homoród mente legkorábban, 1224-ben említett települése: *Daraus*. A *Daróc* helynévnek nyelvileg igen érdekes az alakulásmódja. A régi magyar nyelvben azokat a vadászokat, akiknek a vadnyúzás, szíjhasítás és szarvlevevés volt a feladatuk, egy 'nyúzó' jelentésű szláv szóval *darócok*nak nevezték. Külön társadalmi réteget alkottak: „de populis nostris, qui *drawc* vulgo dicuntur" – írja róluk egy 1261–1270-ből való latin nyelvű okirat. Tudnunk kell, hogy a személynevek egy csoportja a hajdani ős foglalkozására utal. Így alakult a *halász* közszóból a *Halász* személynév, a *juhász*ból a *Juhász*, a *lovász*ból a *Lovász*, a *vadász*ból a *Vadász*, az *ács*ból az *Ács*, az *asztalos*ból az *Asztalos*, a *szabó*ból a *Szabó* stb. E nevek alkotják az úgynevezett foglalkozásnevek jól körülhatárolható csoportját. A *daróc* foglalkozás szolgáltatta a *Daróc* személynevet, s ebből a puszta személynévből keletkezett a Homoród menti *Daróc* településnév is. Minthogy több *Daróc* nevű falunk is volt (Nádasdaróc, Királydaróc), a hivatalos névadás e század elején a Homoród menti Darócot *Homoródda-róc*ként rögzítette.

A Homoróddaróc után következő két falu Homoródjánosfalva és Városfalva. Karácsonfalvához hasonlóan e két név a birtoklásra utaló *-falva* utótagú helynevek csoportjába tartozik. Az előbbiben nyilvánvaló, hogy a birtokos egy bizonyos *János* nevű személy volt, hiszen akkoriban a településnevet is minden megkülönböztető jelző nélkül használták (1448: *Janosfalwa*). De ezt is meg kellett különböztetni a többitől, s már 1760–1762-ben feltűnik a folyóra utaló *Homoród-Jánosfalva* névváltozat. A *Városfalva* név előtagjának sincs semmi köze a *város* közszóhoz. A *Város-* előtag itt is személynév, az utótag pedig a birtokos személyraggal ellátott *falu*, vagyis *-falva*. A településnév (1566: *Warosfalwa*) e kettőnek a kapcsolata.

A továbbiakban, a völgyben felfelé haladva, a településnevek között egy újabb névtípusra bukkanunk. Nyugati hatásra a 12. század végétől kezdve, de különösen a 13–14. században divatba jött nálunk a falvakat a védőszentjeikről elnevezni. Ilyen név *Homoródszentpéter*, *Homoródszentpál*, s kissé távolabb – Recsenyédet átugorva – ilyen név *Homoródszentmárton* is. Mind *Homoródszentpál*, mind *Homoródszentmárton* első írásos adata a pápai tizedjegyzékben található, mindkettő latin formában (1332–1337: *de Sancto Paulo*, *de Sancto Martino*). Homoródszentpéter első írásos adata már sokkal későbbi (1567: *Zent Peter*). E névtípus a településnevek között igen gyakori. A magyar nyelvterületen Szentmárton nevű faluból ötvenhat, Szentpálból tizenöt, Szentpéterből harmincnégy fordul elő. A megkülönböztető, esetünkben a *Homoród-* előtag megjelenése tehát elkerülhetetlen volt (1760–1762: *Homoród Szent Péter*; 1709: *Homorod Szent Pál*; 1590: *Homorod-Szentmárton*).

Ne feledkezzünk meg azonban a Homoródszentpál és Homoródszentmárton között fekvő *Recsenyéd* nevű faluról sem. Annyira egyedülálló, az idegen számára is annyira furcsa név, hogy nem is kellett hozzáilleszteni a folyóra utaló előtagot. Első írásos előfordulása 1487-ből való: *Rechenijed*. Valószínű, hogy a név egy 'halom, emelkedés' jelentésű szláv közszó származéka, mely szó mint helynév a magyarban a már említett *-d* helynévképzővel egészült ki.

A közvetlenül a Nagy-Homoród partján települt falvak közül még kettőt, Abásfalvát és Homoródkeményfalvát kell említenünk. Írásos előfordulásuk viszonylag kései (1566: *Abástfalwa*; 1576: *Kemenifalva*. Mindkettő az előbbiekben már tárgyalt *személynév* + *-falva* névtípusba tartozik. Az

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Abásfalva név előtagjában az *Aba* személynév *-s(t)* képzős (képzőbokros) származékát, az eredetibb *Keményfalva* névben pedig a *Kemény* személynevet találjuk. Ez utóbbit el kellett különíteni például Küküllőkeményfalvától, s így kapta a helynév a *Homoród-* megkülönböztető jelzőt (1760–1762: *Homorod Keményfalva*).

A Nagy-Homoród völgye elég széles, s a folyóba ömlő patakok mentén is településeket találunk. Elsőként említsük Székelydályát. E falunév kezdetben csak *Dálya* alakú (1332–1337: *Dalya*), s csak később lett *Székelydálya* (1760–1762: *Székelydállya*). A megkülönböztető szerepű *Székely-* előtag a nemzetiségre utal (lásd Oláhdálya, Szászdálya). A *Dálya* helynév szláv eredetű, a birtokragos szláv *Dalja* átvétele, a név tulajdonképpeni jelentése: 'egy Dal nevű emberé, Dalé (ti. a falu)'. A csehben és a lengyelben ma is megtaláljuk a *Dal* személynevet.

A patakvölgyekben még három, puszta személynévből magyar névadással keletkezett falunevet találunk. Ilyen *Ége* (1567: *Ege*), *Bágy* (1557: *Bagij*) és *Kénos* (1567: *Kenos*). Mint személynév az *Ége* is, a *Bágy* is kimutatható az 1208–1235 között íródott Váradi Regesztrumban. A *kínos* (székely nyelvjárási *kénos*) közszóból keletkező *Kynus* személynevet is ki tudunk mutatni már 1211-ből. A Bágy és Kénos között fekvő *Lókod* (1505: *Lokud*) falu neve már kétféleképpen is magyarázható. Lehet, hogy a 'lapály, völgy, szoros, lapályos erdőség' jelentésű székely *lok* (lásd Gyimesfelsőlok) tájszó *-d* képzős származéka, de lehet puszta személynév is, hiszen a régi magyar nevek között 1211-ből találunk *Locud* személynevet is.

A *Gyepes* (1566: *Gyepes*) falunév mint névtípus hasonlít a már tárgyalt *Almás* helynévhez. A név a 'pázsit' jelentésű *gyep* szónak *-s* képzős származékából való, és gyeppel dúsan benőtt helyre utal.

Utolsóként Homoródremetét kell említenünk (1601: *Remethe Homorod*; 1854: *Homoród-Remete*). A *Remete* helynév a személynévként is előforduló *remete* főnévből keletkezett.

Összefoglalásként végül nem érdektelen a felsorakoztatott, az eredet és első írásos előfordulás szempontjából tárgyalt településneveket a névtípus szerint csoportosítanunk. 1. Puszta személynévből keletkezett nevek: *(Székely)Zsombor*, *Oklánd*, *Lövéte*, *Homoródaróc*, *Ége*, *Bágy*, *Kénos*. 2. Személynév és a birtoklásra utaló *-falva* összetételeként keletkezett nevek: *(Homoród)Karácson(y)falva*, *(Homoród)Jánosfalva*, *Városfalva*, *Abásfalva*, *(Homoród)Keményfalva*. 3. Jelző + falu névcsoport: *(Homoród)Újfalu*, *Szentegyházas(oláh)falu)*, *Kápolnás(oláh)falu*. 4. A templom védőszentjének nevéből keletkezett helynevek: *(Homoród)Szentpéter*, *(Homoród)Szentpál*, *(Homoród)Szentmárton*. 5. A térszínforma alapján keletkezett nevek: *Homoród*, *Lókod*. 6. A növénytakaró szolgáltatta nevek: *(Homoród)Almás*, *Gyepes*. 7. Szláv eredetű nevek: *Recsenyéd*, *(Székely)Dálya*.

Miként az összefoglalásból látható, a nem túlságosan nagy tájegység településnevei között szinte minden névtípus megtalálható.

IRODALOM

FÉNYES ELEK
1851 *Magyarország geographiai szótára. I–IV.* Pest.

GYÖRFFY GYÖRGY
1977 István király és műve. Budapest.

ICZKOVITS EMMA
1939 *Az erdélyi Fehér megye a középkorban.* Budapest.

KÁLMÁN BÉLA
1973 *A nevek világa.* Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KÁZMÉR MIKLÓS
1970 A »falu« a magyar helynevekben (XIII–XIX. század). Budapest.

KISS LAJOS
1988[2] *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II.* Budapest.

KNIEZSA ISTVÁN
1942 Erdély víznevei. *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve* 1942. 27–73.
1943–1944 Keletmagyarország helynevei. In *Magyarok és románok. Szerk. Deér József, Gáldi László.* Budapest.

KÓSA LÁSZLÓ–FILEP ANTAL
1975 *A magyar nép táji-történeti tagolódása.* (Néprajzi tanulmányok.) Budapest.

MEZŐ ANDRÁS
1982 *A magyar hivatalos helynévadás.* Budapest.

ORBÁN BALÁZS
1868–1873 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I–VI.* Pest. – Budapest.

ORTVAY TIVADAR
1891–1892 *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve.* Budapest.

SUCIU, CORIOLAN
1967–1968 *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania. I–II.* Bucureşti.

SZABÓ KÁROLY
1872–1934 *Székely oklevéltár. I–VIII.* Kolozsvár–Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A HOMORÓD VIDÉKI TÁJSZÓLÁS

Péntek János

A közhiedelemmel ellentétben a székely nyelvjárás belsőleg igen tagolt. Azt lehet mondani, hogy mint viszonylag önálló keleti magyar nyelvi tömb szinte az egész magyar nyelvterület tagoltságát modellálja. Más a feltűnő nyelvi jelenségekben jórészt a székek hajdani elhelyezkedése szerint tovább bomló szélső keleti sáv (Háromszék, Csík és Gyergyó), más a nyugati szélein a Mezőségbe vesző (és ezzel székely karakterét is elvesztő) marosszéki nyelvjárás és ismét más a székelységbe zárványként beépülő Udvarhelyszék (a régi Telegdiszék) nyelve. A Kis- és Nagy-Homoród vidéki tájszólás még ezen belül is szinte rezervátumnak számít Erdélyben. Nem nyelvi különlegességeivel, hanem belső nyelvi harmóniájával, kiegyensúlyozottságával. És azzal is, hogy területileg közvetlen idegen nyelvi hatás csak a két vegyes lakosságú déli településen, Homoródarócon és Székelyzsomboron éri, hajdan inkább szász, ma inkább román. A két legészakibb helység, Szentegyházasfalu és Kápolnásfalu (mindkettő Oláhfalu) korán, a 14. század végén és a 15. század elején betelepült román népessége az idők folyamán elmagyarosodott.[1]

Nem önálló, izoglosszákkal markánsan körülhatárolható nyelvi táj ez. Része csupán az udvarhelyszékinek. Némely feltűnő nyelvi jelenség, mint az ö-zés, történetileg ezt az egész nyelvjárást Baranyával, Pozsony környékével és a szlavóniai nyelvjárásszigettel hozza kapcsolatba, a nyugati székelységgel és olyan királyföldi, szigetnek számító településekkel, mint Kóbor és Datk. Az ezen az alapon feltételezhető kapcsolatokat az említett nyugati tájakon is fellelhető helységnevek is támogatják, mint *Bágy*, *Dálya*, *Daróc* vagy maga a *Homoród* víznév, amely pataknévként Pozsony mellett is megvan, de föllelhető a hajdani Valkó megyében, Biharban és Szatmárban is. Ezek és egyéb nyelvi tények megalapozottá teszik a föltevést, hogy Telegdiszék székely népessége a Bihar megyei Telegd környékéről került mai lakóhelyére a 12. század második felében, utolsó állomásaként a nyugati szélekről keletre való áttelepítésének.

A korábbi szakirodalomban nyugati székelységnek éppen az udvarhelyszéki és a marosszéki régió számított.[2] Már a múlt század végén kialakult az a vélemény, hogy a Homoród vidéke nyelvileg átmeneti terület a keresztúri góc és a háromszéki nyelvjárás között.[3] Ebben a dolgozatban nem célunk tisztázó szándékkal idézni és megvizsgálni az udvarhelyszéki nyelvjárás belső tagolódásával kapcsolatos régi véleményeket, ezt a teljes nyelvföldrajzi anyag alapján kell majd megtenni. A *Magyar nyelvjárási atlasz*nak egyébként éppen a Homoród vidékéről egyetlen kutatópontja sincs, Murádin László egyelőre kéziratos, nagy nyelvjárási atlaszában (*A romániai magyar nyelvjárások atlasza*) három falu, Kénos, Lövéte és Székelyzsombor képviseli ezt a területet. *Az udvarhelyszéki nyelvjárás atlasza* még nem publikált térképlapjain és az ebből az anyagból szerkesztett *Székely nyelvföldrajzi szótár*ban gyakorlatilag minden településről találunk nyelvi adatokat.[4] Az atlasz szerkesztői a gyűjtés tanulságai alapján végül tizenegy települést minősítettek reprezentatívnak, a térképlapokon ezek képviselik a tájat; az anyag többi része jegyzetekbe került. A mellékelt térképlapokon, amelyek a vizsgált kistájat ábrázolják, mi is kiemeltük mindazokat a pontokat, amelyek az említett, tőlünk forrásként is használt atlaszokon szerepelnek.[5] A továbbiakban tehát nem a nagyobb távlatú összegezést tekintjük feladatunknak, hanem a Homoród vidéki tájszólás jellemzését, utalva természetesen arra is, hogy a tárgyalt jelenségek lokálisak-e, vagy ha nem, akkor meddig terjednek túl e vidék határain. Módszertanilag azt kell még jeleznünk, hogy a hangtani jelenségek számbavé-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

telekor már a kötet jellege miatt sem követjük az újabb dialektológiai szakirodalomban meghonosodott aprólékos felleltározását minden egyes hangmegfelelésnek. Ehelyett azt a szintetikusabb és áttekinthetőbb eljárást választottuk, hogy a disztinktív hangtulajdonságokban való tendenciaszerű elmozdulások szerint vesszük számba a jelenségeket.

Hangtani jelenségek

Valamely nyelvjárás hangzását tudvalévőleg a szupraszegmentális tényezőkön kívül a fonémaállomány, az egyes fonémák gyakorisága, valamint ezek realizációja határozza meg.

A homoródi tájszólás magánhangzórendszere nyolc rövid és kilenc hosszú fonémából áll. A rövid hangok rendszerében önálló értéket képvisel a zárt *ë* és a nyílt *e* (erről a továbbiakban részletesebben lesz szó), a hosszú magánhangzók rendszere pedig a jórészt polifonémikus értékű *ā* és *ē* fonémákkal egészül ki (*āsó* 'alsó', *bēső* 'belső').

A hangtani jelenségek egy része az eltérő időtartamviszonyokból adódik. A székely nyelvjárásra és így a homoródi tájszólásra kevésbé jellemző ugyan a köznyelvi hosszú: nyelvjárási rövid magánhangzó-megfelelés, azaz a rövidülés, néhány jellemző példában mégis jelen van. Rendszerint rövid a szóvégi *-u*, *-ü* (*hosszu*, *kęsęrü*), de kivételesen hangsúlyos szótagban is (*füttő*). Az *é*-nek is vannak rövid megfelelései: *vę̈kony* (D), *nëhány*, *vőfën* (K), *közepső*, *hętfünn*. E jelenség góca egyébként Gyergyóban és Csíkban van, a legarchaikusabb székely tájszólásokban.[6]

Jóval gyakoribb az ezzel ellentétes jelenség, a rövid: hosszú megfelelés (a nyúlás). A régebbi szakirodalom is mint székely, sőt, bizonyos tekintetben mint transzilván jelenséget kezelte a hangsúlyos szótagbeli magánhangzóknak a szómorfémához kötött megnyúlását, amelyre vidékünkről is több példát idézhetünk: *fűtyöl*, *mútat*, *pípa* (K), *sírat* (K, Zs), *tűkör*. Néha ehhez társul a rövid magánhangzókat követő, azonszótagú *l*, *r*, *j* nyújtó hatása, amely a hangsúlyviszonyoktól függetlenül is növeli az előtte álló hang időtartamát: *hàlk* 'hajk: V alakú bevágás a fa tövébe, fadöntéskor', *hàrgą̄s*, *hùrką̄* 'bél', *kèrt* 'kerítés', *sę̄r* 'sör' (K), *epȍrfą̄* (Lö), *odòr*, *küszürűl* (K).

Az *-al*, *-ol*, *-or*, *-ul*, *-el*, *-öl*, *-ül* hangkapcsolatoknak többnyire polifonémikus értékű hosszú magánhangzó felel meg. Ez a jelenség – megítélésünk szerint – itt más székely tájakhoz viszonyítva is markánsabban jelentkezik: *ą̄mą̄* 'alma' (Lö), *āsó* 'alsó', *hazóról* 'hazulról' (D, K), *hazúról* (L, Szf), *kúdus*, *túsò''* 'tulsó', *bę̄ső* 'belső', *fę̄söü̯* (K), *főső* 'felső' (D), *csépőni* (Lö), *kűső*, *űtet* 'ültet' (Lö).

Gyakran ez kettőshangzót, diftongust eredményez. A diftongus, persze, nem csupán polifonémikus értékű lehet, az *ó*, *ő*, *é* más esetekben is diftongusként realizálódhat. Nem jellegzetesen, feltűnően diftongizáló tájszólás a Homoród vidéki (a diftongusok maguk sem olyan tisztán artikuláltak a székely nyelvjárásban, mint például a tiszaiban), ám ez a jelenség nem is ritka (1. és 5. ábra). A kettőshangzók rendszerint záródó jellegűek, nyomatékukat tekintve esők, néha lebegők. (Murádin kivételesen ilyeneket is lejegyzett: *igy^{i}ēk* [K], *m^{i}ēsz* 'mész' [Zs].) Polifonémikus értékű a diftongus ilyen esetekben: *ōu̯sóu̯* 'orsó', *hazōu̯ról* 'hazulról' (Jf, Kaf, O, A, Vf), *vóu̯tatok*, *hóu̯napos*, *meghóu̯t*, *bőü̯csü* 'bölcső', *főü̯d* (K). Gyakrabban maga a hosszú magánhangzó diftongizálódik: *jóu̯kor* 'korán', *sóu̯*, *róu̯llok*; *pánkóu̯*, *sróu̯f*, *vonóu̯*; *gőü̯ję* (K), *szőü̯r* (K), *nyőü̯nőü̯k* 'nyűnők (a kendert)'; *déi̯zsa*, *véi̯kony*, *hazamënéi̯nä̯k* (Zs).

A nyílt–zárt oppozícióban nyelvjárási szempontból, de a köznyelvi norma szempontjából is, legfontosabb az *e* és *ë* fonémakülönbség megléte vagy hiánya. Ennek erdélyi helyzetét legutóbb Murádin László mutatta be tüzetesen, gazdag anyag alapján.[7] Azon a már közhelyszámba menő megállapításon túlmenően, hogy a székely nyelvjárás ë-ző, már a korábbi kutatások is jelezték, hogy ott,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ahol megvan, ott sem egyöntetű a szavankénti megoszlása. Az udvarhelyszéki *ë*-ről is már Steuer János megfigyelte, hogy használata „nem mindenben egyezik a köznyelvével";[8] és ehhez mindjárt hozzátehetjük, hogy gyakoriságát jelentős mértékben csökkenti az ö-zés, amellyel nyilván szorosan összefügg (erről a továbbiakban!). Horgerre hivatkozva állapítja meg Murádin: „A nem teljesen ö-ző területen, a két Homoród vidékén, az *ë* csak az első szótagon túl válik *ö*-vé, s ott is csak abban az esetben, ha a közvetlenül megelőző szótag magánhangzója nem *ë*, pl. *igön*, de már *tëszën, vëszën.*"[9]

Az ë-zés intenzitását és megoszlását ilyen példák jelzik: *ëngëm* (K), *èlmënt, fèj* 'kalász' (Lö), *mëggy* (K), *nyëlvę, rëtëk* (Lö), *vëgyëss* 'kétszeres: kevert búza-rozs vetés'. (Az *ë* egyébként *-l, -r, -j* előtt csak Lövétén fordul elő.) Más, kevésbé kirívó példák: *ëszik, lëssz; mëg* (igekötő), *rëggel, kënyér, gyënge, gërëben; szërëda, ęmbër; mënyünk, nésztëk* stb. Az *ë* megterheltségét növeli néhány olyan szó, amelyben ez a hang köznyelvi *i*-nek felel meg: *ës* 'is', *ëfju~ëfiju, hëjábą*. Ez a mennyiségében nem számottevő jelenség e szavak viszonylagos gyakorisága miatt a székelységre mégis jellemző, olyannyira, hogy Budenz éppen az *is~ës* megoszlása alapján próbálta meg elhatárolni egymástól a nyugati és a keleti székelységet.[10]

Némely szóalakban a zártság egy fokkal még erősebb, az *e*-nek *i* felel meg: *ingëm* 'engem' (alakváltozatként Kénosról), *kinyér, igyenössen, vidör* (Lö). Az *é*-nek is van *i* megfelelése: *nihány* (D, Hr), *szëgin, ęnyim*. Egészen szórványosan adatolható az *ö: ü* megfelelés: *gyüngy, vüdör* (Zs).

A zárt *ą́* és *ą* az udvarhelyszékinél jóval jellemzőbb a keleti székely nyelvjárásokra. Az *ą́* és *ą*-nál is jóval ritkább a Homoród vidékén: *szą́j* (Lö), *hą́jąg* 'hályog' (K), *vą́ros, zą́pfog, ęlásztąssą* (Zs), *csövą́lgąssą* (Lö), *vacsorą́l*. Ennél jóval gyakoribb a zárt *ą*, különösen hangsúlytalan helyzetben vagy szó végén: *mą, vąn, tąkąr* '(szénát) gyűjt'; *innąp* (A, Jf, Kaf, R, Vf), *vastąg; kaptąm* 'találtam'; *málną, maszką* 'farsang', *maszkurą* 'farsangos' (Zs), *szádą* stb. Szóvégen, valamint a *-t* tárgyrag és a birtokos személyjel előtt az *a*-nak éppen *ǫ* vagy *o* felel meg: *máno; lábom, lą́bądot* (K); *azokot, hármot*. Sőt: *bokkancs*, de ebben talán már a román nyelvi hatás is szerepet játszik.

Az *ë* nyíltabb megfelelője, az *e*, gyakran a köznyelvinél nyíltabban realizálódik. A háromszéki nyelvjárásban gyakori és feltűnő ennek egészen nyílt, *ä*-vel jelölt változata.[11] A homoródi tájszólás ebben is átmenetinek, kiegyensúlyozottnak bizonyul. Murádin jelölt ugyan Székelyzsomboron és Kénosonís néha ilyet, illetve ennél valamivel zártabbat (*ą́kä* 'eke', *hazamënéjnąk*), ez azonban semmiképpen nem jellemző erre a kistájra. Az *ę* viszont gyakori, szinte minden hangtani helyzetben: *tę; męlléję; ęstę, fękętę~fętękę, kęserü, kęzęnyęlę* 'keze szára' (Lö), *tękęnyö; ręgöl* (K), *ünnęp* stb.

Néhány adat az *ü* és az *ű* nyíltabb, *ö*, illetve *ő* megfeleléseit példázza: *nyő* 'nyű (kendert)', *nyőnők, nyövök; fűtyöl*. Az *ö* néha nyíltabban realizálódik: *törökbúza* (K). Az *o: a* megfelelés (az a-zás) egészen kivételes: *magyarónu, agyagas, hą́jąg* (K). Az *í: é* szintén ritka, de mint székely sajátosság mégsem ismeretlen: *kégyó* (K), *gyék* (Lö).

A labiális–illabiális magánhangzó-megfelelések köréből az ö-zést már jeleztük mint az udvarhelyszéki nyelvjárás egyik feltűnő jelenségét. Mielőtt Homoród vidéki állapotát példákkal tüzetesebben is szemléltetnők, utalnunk kell arra, hogy paradox módon az ezzel ellentétes *ö: e* megfelelés sem ritka; még olyan alakokban sem, amelyek a köznyelvben is inkább ö-ző formában használatosak. A következő példák bizonysága szerint ez a tájszólás egyszerre ö-ző és ë-ző, bár kétségtelen, hogy intenzitásában az előbbi erőteljesebb és jellemzőbb. Szórványos illabiális hangváltozást mutatnak tehát a következő szavak: *csërëgę* 'csöröge' (Zs), *sër* (K, Zs), *sëtét, sëtéccség, tëpërtyü* (Lö), *tèrpę* (Lö); az *ü: ë* megfelelés szintjén: *fërëdik; ü: é: éveg*. Az ë-zést nyilván az szabja meg, hogy az ö-zés hangsúlytalan helyzetű és így az analógia *ë*-t eredményezett hangsúlyos helyzetben ott is, ahol a köznyelvben *ö* van.

A labialitásnak az a formája, amelyet az *i: ü* megfelelés képvisel, általános székely nyelvjárási sajátosságnak minősíthető néhány gyakori példában. Éppen gyakoriságuknál fogva elsősorban a személyes névmások többes szám első és második személyű alakjai tartoznak ide: *mü, münköt; tük,*

[Erdélyi Magyar Adatbank]

tüktököt; aztán a következő, más székely tájakról szintén adatolható példák: *küssebb*, *üsmer*. Az *őriz* ige ragozott alakjaiban a második szótagban *i: ö* megfelelés tapasztalható és ez egyfajta asszociatív ö-zésnek minősíthető: *őrözi*, *őrösztek* (K, Lö), *őrösztétök* (K) stb.

Az udvarhelyszéki ö-zésnek (*ë: ö* megfelelés) a gócpontja tudvalévőleg Keresztúr környékén van, ott egy fokozattal erősebb, mint a homoródi tájszólásban. Ott általános az *öszik*, *öttél*; *lössz*, *lögyön* forma, vidékünkön ezek az igealakok *ë*-vel hangzanak. Hangsúlyos szótagban itt nincs ö-zés. Példáink közül csak a kénosi *pöndöj* adat minősíthető mégis ilyen kivételnek, illetve a szintén kénosi és lövétei *hǫdgörënc*, bár itt az összetétel utótagja már hangsúlytalan. Második és további hangsúlytalan szótagokban, toldalékos alakokban az *ë: ö* megfelelés általánosnak minősíthető, legalábbis azokban az esetekben, amelyekben a megelőző hangsúlyos szótagban nincs *ë*: *egörfa* (Zs), *epörfa* (Lö), *fészök* (Zs), *gyermök*, *kendör* (Lö), *lélök*, *némöt*, *részög*, *-ös*, *sejöm* (K) stb. Névszói származékokban: *kényös* (Zs), *szëmérmetös*, *szégyöllős*; *legényöcske*; *igyënössen*; egyéb toldalékolt szóalakokban: *rendöt* '(széna)rendet', *szëmöm*; *ötversönn* 'ötször' (Szf), *ötvessön* (K). Igei, igenévi származékokban, ragozott formákban: *éneköl*, *sëtétödik*, *bökkedözik* 'böfög', *kérögető* (A, D, K); *kérök*; *nézöl* (Szf), *nésztök* (D, Jf, R), *üsmeröm*, *süttétök* (Zs) stb. Névmások ragozott alakjaiban szintén gyakoriak az ö-ző változatok, néha asszociatív alapon is: *őtöt* 'őt' (Hr), *őköt*; *tűktököt* 'titeket'; *ezököt* 'ezeket'; *enyimök* 'enyéim', *mijénkök* 'mieink', *tijétök* 'tietek' stb.

A veláris–palatális viszonyban a palatális irányú elhasonulás adatolható, nagyon szórványosan. Az *a*, *á* előtti alhasonulás (*o: ë*) személyes névmások *-hoz* határozóragos alakjára jellemző az egész székelységben: *hëzzám*, *hëzza*, *hëzzok*. Ezenkívül a *rësta* (Lö) sorolható még ide. Más természetű a *csipor* és a *lapi* szóban jelentkező *u: i* megfelelés; ezekhez a szavakhoz kötött, akárcsak az *a: ö* megfelelés a *kövics* 'kavics' szóban.

Köznyelvi beszédünket jelentős mértékben befolyásolja, meghatározza az írott nyelv. A nyelvjárásokban ez a hatás jóval kisebb mértékben érvényesül. A természetes beszédfolyamatban semmi nem korlátozza a mássalhangzók egymáshoz való igazodását, ez pedig nem csupán a morfémahatárokat moshatja el, de gyakran a lexémahatárokra sincs tekintettel. Az élőbeszédből lejegyzett szövegek mindezt jól tükrözik (lásd a dolgozat további részeit), ezért a fonetikai kényszerűségből bekövetkező módosulásokkal, mássalhangzó-megfelelésekkel részleteiben nem foglalkozunk.

Maga a mássalhangzórendszer a Homoród vidékén is ugyanaz, mint a köznyelvben. Két olyan, nem önálló fonémaértékű hang szórványosan mégis felbukkan, amelyre fonematikus írásrendszerünknek nincs jele. Az egyik a *pr* hangkapcsolat helyén ritkán hallható bilabiális tremuláns, az ajkakkal ejtett pergő hang: *ψücsök* 'prücsök' (K, Zs), *ψüsszög* 'tüsszög' (K). A *pr* hangkapcsolat mint szó eleji mássalhangzó-torlódás más esetekben az *r* kivetésével oldódik föl, ez eredményezi a *pücsök* alakváltozatot.

A másik ilyen mássalhangzó a bilabiális *β*. Ez összefügg a környező magánhangzók labiális jellegével és a hiátus feloldásával. Magánhangzóközi helyzetben a *j*, az *l*, a *h*, a *v* és a *β* némely nyelvjárásokban mint potenciális hiátustöltő hang egymást helyettesítheti, néha pedig maga a hiátus realizálódik. A *bivaly* szó például Székelyzsomboron *biàj*, Kénoson *bivàl*, máshol Erdélyben többnyire *bihaj*. A román eredetű *mióra* 'kétéves bárány' Kénoson *millǫ́rą*, de ennek is van *j*-s, *v*-s, *β*-s változata is a székelységben és Erdélyben.[12] (A tőlünk lejegyzett homoródremetei regösének „de hó reme róma" refrénje is *h* nélkül, hiátussal hangzik.) A *ruha* szó helyi *ruva~ruβa* alakváltozatai is e jelenséggel kapcsolatosak (lásd 2. ábra). További példák a bilabiális *β*-re: *üβeg* (Hr, Jf), *hoβa* 'hová', *jöβök* (Hr, K), *nyöβök* '(kendert) nyüvök' (Hr), *kòrcsoβa* 'szánkó' (K, Lö), *kòrcsoβáz* 'szánkózik' (K). Hangutánzó igékben: *nyáβog* (Zs), *páβog* 'csahol (a róka)' (Lö). Egészen kivételesen, szintén labiális magánhangzó környezetében, szó elején is előfordul: *βonóu* (Hr). Az eddigi gyűjtések szerint a *β* Lövétén a leggyakoribb.

Az általános hiátustöltő mégis, mint a köznyelvben is, a *j* hang: *fijatal*, *lëjánka*, *mijénk*, *fejér* (ez néha köznyelvi hatásra már itt is: *fehér*), *komédija* (Szpéter) stb.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szintén a természetes beszédfolyamat következménye, hogy két vagy több, egymás mellé kerülő mássalhangzó közül valamelyik kiesik. A mássalhangzó-torlódás feloldásának ez a módja tapasztalható az ilyen szóalakokban: *kültük* 'küldtük' (Szpéter), *tęsvér*, *pëtëzsejëm* 'petrezselyem' (K). Ez a tendencia néha a szavak határán is érvényesül: *mom mëg!* 'mondd meg!' (Hr). A *harokáj* alakváltozatban a két mássalhangzót a közéjük beékelődő magánhangzó „távolítja el" egymástól. A *bozdafa* alakváltozat hangátvetés eredménye (a *bodza dz*-je egyébként – mint további példákból látni fogjuk – elég szeszélyesen viselkedik területünkön is).

A hasonulásos jelenségek közül a tájszólásra jellemző az *rs: ss* megfelelés, ez szabályszerűen megjelenik az esetek többségében: *anyatáss*, *bossó*, *kossóu* (Hr), *majosság* (K) stb. Ennél jóval szórványosabbak a következő példák: *rzs: zzs* (*tözzsöl* 'dörzsöl'), *dz: zz* (*bozzafa*), *mj: nny* (*szonnyos* 'szomjas', Lö), *pf: ff* (*záffog*), *gyt: tt* (*vattok* 'vagytok'), *nnm: mm* (*bem maracc!* 'benn maradsz', Hr). Az összeolvadással járó affrikálódás is kiterjedtebb, mint a köznyelvben, például az előbbi *maracc* 'maradsz' igealakban vagy ezekben: *jáccadoznąk* (Hr), *boloncság* (Szpéter) stb. Bár mindezekben az esetekben lehetetlen határt vonni a (regionális) köznyelv kiejtési normája és a tájszólás hagyományos normája között.

A székely nyelvjárásban és területünkön nem ritka az elhasonulás jelensége. Ez példáink szerint az *rr*, *zz* és *ll* hosszú mássalhangzókat érinti. Így lesz az *rr*-ből *rj* a *vírjad* szóban. A *dérlő* 'delelő' (K) *r*-je lehet elhasonulás a *déllő*ből (és mi ezt tartjuk valószínűbbnek), de lehet *l: r* megfelelés eredménye is (*delelő>dérölő>dérlő*). A *bojzą* (Lö, Szf, Zs) és a *zujzą* valószínűleg korábbi hosszú *zz*-ből magyarázható elhasonulással.

A zöngésséggel kapcsolatos jelenségek közül figyelmet érdemel a zöngétlen médiák szórványos jelentkezése szóvégen. Szóvégi zöngés mássalhangzók a megfelelő zöngétlen hang irányába tolódnak el anélkül, hogy teljesen elveszítenék zöngés jellegüket: *üveG*, *éveG* (D, K), *foG*, *vírjaD* (elvétve fordul elő), *küssęBB* (D, K, Szf). Teljes a zöngétlenülés a *majt* 'majd' és a *tözzsöl* 'dörzsöl' szavakban. A káposzta szó *p*-je az előbbiekkel ellentétben gyakran zöngésül: *kábosztą*.

Időtartam tekintetében a székely nyelvjárásra általában jellemző a rövid: hosszú megfelelés, a nyúlás. Ez – mint látni fogjuk – toldalékokat is megnyújt (*-itt*: *tanitt*; *-onn*, *-önn*: *fődönn* stb.). Még jellemzőbb a magánhangzóközi helyzetben lévő mássalhangzók nyúlása: *annyąjęgy* (Lö), *füttő*, *szöllő, üllü* (K). A birtokos személyjeles és egyéb toldalékolt formákban szinte szabályszerűen adatolható a jelenség: *anyóussa*, *bajusszą*, *hąjją* '(kukorica) bajusza' (Lö), *szęmę héjją* (K), *lázza van*; *bajossan*, *igyenössen*, *sebössen*; *mękfésülli* (K); *köjkęzzik* (K), *cirázzik*, *vacsorázzik* (A, Jf, L, Vf); *róullok*, *belőlle*, *töllę* (K) stb.

A szakirodalom korábban is többször tárgyalta a szóvégi *-ny* depalatalizációját, illetve a palatalizáció teljes kérdéskörét. Az általános megállapítás az, hogy „a nyelvterület keleti és nyugati szélein puszta szóvégen és mássalhangzó előtt *-n*-nel, magánhangzó előtt *-ny*-nel hangzanak".[13] Murádin László adatai is arra a következtetésre vezetnek, hogy „a székely nyelvjárásban a szóvégi *-n* ejtés az uralkodó", a mezőségire az *ny*-es ejtés jellemző, ettől nyugatabbra pedig a megoszlás a köznyelvihez hasonló.[14] A Homoród vidékéről a következő példákat idézhetjük: *asszon*, *fösvęn* (Lö), *legénke*, *lejánka*, *sován*, *vékon*; *papucskormán/papucskormányok* (Szpéter) (lásd még az 1. és 3. ábra néhány adatát). A szó belseji depalatalizációra is vannak szórványos adatok: *tęnęrę* 'tenyere' (Lö), *vąllu* (Zs), *bivąl* (K).

A palatalizáció ennél jóval ritkább: *tęhén*, de *tęhénjök* 'tehenük' (Lö), *disznõu*, de *disznyajok* (K), *disznyòuszőücs* 'sündisznó' (K), *tękęnyő*, *térgyę* (K).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Alaktani jelenségek

Noha teljesen jogosult az az igény, hogy valamely nyelvjárás leírásakor a negatívumokra is tekintettel kell lenni, tehát jelezni kell némely, máshol feltűnő nyelvi elem vagy jelenség hiányát, magunkra nézve ezt most mégsem tartjuk kötelezőnek, hiszen messze túlfeszítené a dolgozat kereteit. Mint ahogy a meglévő jelenségek közül is természetszerűen elsősorban azokat tárgyaljuk, amelyekre adataink vannak és amelyek az adatok és saját megfigyeléseink szerint többé-kevésbé még mindig jellemzőek a Homoród vidéki tájszólásra.

A személyes névmás és ragozott paradigmái már gyakoriságuknál fogva is jellemzőek minden nyelvi alakulatra. És éppen gyakoriságuk miatt konzervatívabbak is több más nyelvi elemnél. A Homoród vidékén a következő alakváltozatok dominálnak: *én~éi̯n/ tę/ ő~ő̯/ mű~mi̯/ tük~tű~ti/ ők~ő̯ük*. Az accusativusi formák: *ëngëm~ingë̯m~ingöm/ tégëd~tégöd/ őt~őtöt~ő̯üt// minköt~münköt/ tüktököt/ őköt*. Nem kevésbé tanulságosak az egyéb ragozott, illetve névutós alakok sem: *ną́llunk*; *hëzzą́m, hëzzą, hëzzok~hëzzik~hozzok*; *tőllęm, tőllę, tőllętök, tőllök*; *rëją́m, rëją, rëją́tok, rëjok~rëjik*; *rą̀jtik~rą̀jtok*; *róu̯llunk, róu̯llą, róllok~róu̯llok~rólluk~róu̯llik*; *nęköm*; *męlléjęm* 'mellém', *męlléjęd* 'melléd', *męlléję, męlléjünk* 'mellénk'.

A birtokos névmás alakrendszere: *ęnyim~ęnyę́m/ enyimök/ tijéd* 'tied, tieid'/ *övé* 'övé, övéi'/ *mijénk/ mijénkök* 'mieink'/ *tijétök* 'tietek, tieitek'/ *övék* 'övék, övéik' stb.

A szóképzés szerteágazó kérdésköréből ki kell emelnünk a kicsinyítő-becéző származékoknak a köznyelvinél nagyobb gyakoriságát. Ez összefügg azzal az általánosabb jelenséggel, hogy az archaikusabb keleti nyelvjárások (a csángó különösen) érzelmileg jóval telítettebbek, az érzelemkifejezés funkciója bennük még nem szorult háttérbe. Ennek csak egyik megnyilvánulása a képzők nagyobb száma és fokozottabb produktivitása. Az emotivitás, az affektív beszéd a közlés teljességében érvényesül igazán: a beszéd tempójában, a hangsúly és az intonáció (és a velük összefüggő szórend) szélsőségeiben és hullámzásában, az arc játékában, a gesztusokban, a testnyelv sokféle megnyilvánulásában. Csupán a példa kedvéért sorolunk föl néhány kicsinyítő származékot: *kicsid* (A, Hk), *kicsikę, lëjánką, legénke, lëjányocska, legényöcske*; *csiporką, csiprocską*.

Hasonló nyelvi funkciójuk miatt említjük itt a gyakorító vagy gyakorító jelentést is hordozó igei származékokat. Ilyeneket, mint a 'böfög' jelentésű *bökked, bökken, bökkedöz* igét vagy a 'terít' jelentésű *tërpöget* tájszót. E képzők fokozottabb hangulati, emotív értékét igazolja, a származékokban pedig fokozza, hogy gyakran járulnak hangulatfestő és hangutánzó igékhez, néha pedig indulatszavakhoz. További ilyen példák Lövétéről: *lęsęködik* 'les', *csitorgąssą* (a fogát), *mëtyëg* 'dadog', *karicsál, kërrég* (a tyúk), *csipög* (a csirke), *görrög* (a disznó); Kénosról: *köhéncsöl, dędög* 'dadog', *nyitorog* 'nyikorog'; *megdöböcsköl* 'lábbal megtapos', *haladgat* 'meneget', *kimënëget, nyiszitöl* 'muzsikál (hegedűvel)'; Székelyzsomborról: *nyęzsdęl* '(szőlőt) metsz', *regȍl* 'kuruttyol', *rępöstöl* 'repdes'. Sem a kicsinyítő, sem a gyakorító származékoknak nincs minden esetben kiemelt hangulati vagy stiláris értékük. A gyakori használat mindenképpen csökkenti az expresszivitást, még az ilyen, egyébként szokatlan származékokban is, mint: *hagyogat* 'végrendelkezik' (Zs).

A *-beli* melléknévképző a Homoród vidékén inkább mély hangrendű változatában használatos: *lábbali* (A, Hk, Jf, Szf, Vf), *csábali szajbali* 'bal, illetve jobb oldali (ökör)'. Sajátos, a székely nyelvjárásra jellemző utótagszerű képző a *-teji, -taji*: *legénteji, lëjántaji* 'legény-, illetve leánykori'.

A névszók birtokos személyjelezése meglehetősen nagy táji eltéréseket mutat. Az egyes szám harmadik személyű *-e, -je*; *-a, -ja* hangtani kérdései az előzőekben – legalább a példák szintjén – már szóba kerültek: az *-e* általában nyílt, az *-a* zárt, a *j* pedig hangzóközi helyzetben megnyúlik. A személyjelezés egyébként, mint a köznyelvben is, a tőváltakozást is jelzi: *csípő/ csípeje* (K). Előfordul néha, hogy a nyelvérzék bizonytalankodik a szóvégi *-e, -je* megítélésében, ezért mintegy megkettőződik: *gügüje~gügüjéje* 'tokája' (Lö) (vö. a *melléjem* már említett alakjaival).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A birtok többes voltát a Homoród vidékén sem jelöli külön morféma. Ha pedig jelöli, mint néhány elszigetelt példában (*ökrejik, disznyajtok*, K), ezt a köznyelv hatásának lehet tulajdonítani, hiszen a nyelvterület keleti régiójára ez nem jellemző.

Többes szám harmadik személyben három típus különül el területileg (és talán időrendileg is). A legarchaikusabb *-ik* formára csak Székelyzsomborról (*lovik, szëmik*) és Homoródkarácsonyfalváról (*róu̯konnyik*) van adatunk (lásd a 4. ábra *kenyerük* változatait). Igazán jellemzőnek a háromalakú formát minősíthetjük (amelyet itt az ö-zés szinte csak kétalakúra szűkít): *rokonnyok, szivëk* (K), *szivök, szëmök, erdejök, főggyök, kinyerök, tehénnyök*. Az *-uk, -juk, -ük, -jük* formák köznyelvi hatásra jelentkeznek, egyelőre szórványosan: *kënyerük* (D).

A határozóragok használatában a Homoród vidékén is általános a *-ba, -be* inessivusi és illativusi használata. A superessivusi *-on, -ön* mássalhangzója rendszerint megnyúlik: *lábonn, városonn, fődönn* stb. Hallható a *-t, -tt* locativusrag: *Kolozsvárt* (K). A *-val, -vel* rag általában igazodik a tővégi mássalhangzóhoz, de ritkán hallható az archaikusabb, nem hasonult forma is: *kalámval* (Szf).

A *-szor, -szer, -ször* rag helyett néha a *-versen* utótag (névutó?) használatos a számnévi tőhöz kapcsolva: *ötversönn* (Szf), *ötvessön* (K).

A *legényül, lëjányul* szóalakokban a rag idő-, állapot- és módhatározói jelentést sűrít egyszerre: 'legénykorában, legényként, legény módra stb.', bár inkább az idő, az életkor jelentés dominál benne.

A *-ni, -nitt, -nul~-nül* határozórag-csoport erdélyi nyelvjárás-történeti helyzetét Szabó T. Attila rajzolta meg több dolgozatban,[15] a mai nyelvföldrajzi megoszlást és a ragok funkcióját pedig Murádin László tisztázta, térképlappal is szemléltetve elterjedtségét.[16] Eredetileg a ragcsoport minden eleme „a család egész körére vonatkozó többes jelentésű rag volt",[17] csak személynevekhez (főleg családnevekhez) és személyt jelentő köznevekhez járulhatott. Egyesítette magában a mai *-ék* képző jelentését és a *-hoz, -nál, -tól* rag funkcióját. A mai használat a Homoród vidékén már kevésbé következetes: párhuzamosan a köznyelvi ragok is használatosak, de az is az átmenetre utal, hogy az eredeti ragok gyakran *-ék* képzős származékokhoz járulnak (pl. Kénoson), ezzel pedig sajátos sűrítő funkciójuk megszűnik, fokozatosan fölöslegessé válnak. Egyelőre a nem következetes használat ellenére is a Homoród vidékére jellemzőnek kell tartanunk ezt a ragcsoportot.

Az igei paradigmák és az igei toldalékolás illusztrálására előzetesen néhány példát idézünk, abból a meggondolásból, hogy az elméleti fejtegetésnél mindig többet mondanak maguk a nyelvi adatok:

megy: (én) *mẹnyëk*, (te) *mënsz, méssz*, (ő) *mẹnyën*, (mi) *mënyünk…*
visz: (te) *viszöl*, (ő) *viszën*
lesz: (te) (léssz): *leszël*
hív: (én) *hívok*, (ő) *hí(v), hivul; hítt, hívutt*
szív: (én) *szípok*; (te) *szípj: szípjá̯l*; (ő) *szíptạ…*
őriz: (ő) *őrözi/ őröszte̯*; (ők) *őrösztek/ őrösztéḱ*; (ti) *őrösztétök* stb.

A következő adatsorok azt bizonyítják, hogy az idősebbek nyelvhasználata viszonylag épen őrzi az ikes ragozás rendszerét:

(én) *iszom, ëszëm, aluszom, dóu̯gozom*
innám; ënném, ẹhẹtnéim; dóu̯goznạ́m
igyạm! ëgyem! dóu̯gozzam!
(te) *iszol, ëszël, aluszol, dóu̯gozol*
idd! ëdd!
(ő) *iszik, ëszik, aluszik, dóu̯gozik, lépik* (K)
innék: innya, ënne: ënnéi̯k, dóu̯goznék
igyék! ëgyék! dóu̯gozzék!
ivutt, ëtt stb.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Hasonlóképpen következetesnek mondható a feltételes módú alanyi és tárgyas formák megkülönböztetése többes szám első személyben (5. ábra). A tárgyas *-nók*, *-nők* gyakran diftongussal hangzik; a ragozás szempontjából határozottan elkülönül az alanyi *-nánk~-nònk*, *-nönk* toldalékos alakoktól: *innònk/ innók*, *ënnönk/ ënnőük*, *sëprënönk/ sëprënők*, *nëznònk/ nëznőük*, *vą́rnánk*, *vą́rnònk/ vą́rnók* stb.[5]

A felszólító módú tárgyas ragozású igealakok jelentő módban való használata egyes szám harmadik személyben és többes számban, az ún. suksükölés (és szukszükölés) a székelységben mindenütt általános. Nagyobb anyag áttekintése alapján Murádin László arra a megállapításra jutott, hogy „Némi ingadozást, egy-két irodalmi alakot is találunk az adatok között a nyugatabbra eső udvarhelyszéki falvak nyelvjárásában. [...] A párhuzamos alakok váltakozása, a teljes ingadozás jellemző Székelyzsombor tájszólására."[19] Kénos és Lövéte nyelvében ő csak a suksükölésre talált adatokat és valóban, más források és saját megfigyeléseink is szinte egyöntetűen erre utalnak. De ugyanúgy, ahogy az eredetileg nem suksükölő nyelvjárásokban újabban (regionális) köznyelvi hatásra a jelenség egyre terjed, a suksükölő székely nyelvjárásban pozitív nyelvi hatásra párhuzamos, nem suksükölő alakok is megjelennek. Ebben elég jelentős a megoszlás iskolázottság és kor szerint.

A székely nyelvjárás és a Homoród vidéki is őriz olyan múlt idejű igealakokat, amelyek a köznyelvben már nem élnek. Megvan, ha a használatban nagy gyakorisága nincs is, az elbeszélő múlt (*hazamënéjnäk*, Zs), valamint az *írt volt* szerkezetű összetett igealak a régebbi múlt kifejezésére: „Jól ës *laktam vót* vacsoráva ës" (K).

Az egy szótagú, *-t* végű igék múlt idejű alakjai – mint Erdély más részein is – a tővéghangzó nélküli csonka tőből képződnek. Így a *sütöttem* helyett: *süttęm*, *süttęd*, *süttę*; aztán: *futtam*, *futtál*; *vęttęm* 'vetettem', *vęttük*; *üttęm*, *üttęd*, *üttę* (*gút üttę* 'gutaütött', Lö). Ezek a rövid formák a regionális köznyelvben és a népies hangvételű prózairodalom nyelvében is eléggé általánosak.

Mondat- és szövegtani észrevételek

A székely és a belső-erdélyi nyelvjárások sajátos elemeként tartjuk számon az *el kell menjek*-féle szerkezetet, amely az erdélyi regionális köznyelvben is általánosnak tekinthető, sőt, újabban más magyar régiók nyelvében is egyre gyakrabban bukkan föl. A Homoród vidékén is általános, bár nem kivétel nélküli, a személyragozott igeneves szerkezet itt sem ismeretlen: *el kęl mënnyęk*; „Há mikor jóllaktam, *le kellett feküdjem*"; „Vajon meggyúlna-e az a lapi, ha meggyútanám? Meg kéne gyútsam" (FA).[20]

A főnévi igenév jelzőtlen tárgya Székelyzsomboron és Lövétén ragtalan („Mënyünk *búzą ąrątni*"), Kénoson ragos (*búzą́t ąrątni*). Ez az ingadozás a köznyelviesedésre utal.

Az *ad*, *hagy*, *enged* alaptaghoz rendszerint személyragozott igenévi tárgy kapcsolódik: „Hazamentünk, mindjár *ennem adtak*" (FA). Ez a mondat magán viseli a székely nyelvjárásnak és általában a népnyelvnek azt a vonását, hogy a mondat- és szövegszerkesztés igen laza, minimális a grammatikai konnexiót jelölő elemek szerepe, különösen az utaló- és kötőszavaké. Ebből az is következik, és erre idézendő példáink is bizonyítékul szolgálnak, hogy az egyszerű mondat rendkívül tömör, nagy a belső sűrítettsége, amelyet a gyakori kihagyások is fokoznak, az összetett mondat belső konnexiója viszont nem erősebb, mint a szövegé. Ezért élő szövegek lejegyzésekor eléggé önkényes az összetett mondatokra való tagolás. Grammatikai támpontok alig vannak ebben a tekintetben, inkább pontosan meg sem fogalmazható pragmatikai és szemantikai kritériumok döntik végül el a nyelvérzék alapján.

Az előbbiekben tárgyalt *-ni*, *-nitt*, *-nul~-nül* ragcsoport tagjai ritkán személyre vonatkozó általános névmáshoz is kapcsolódhatnak: „*Mindënkini bẹmëntek*" (Szpéter). A *hozzánk* névmási határozószó helyett a *jön*, *hív*, *gyere* alaptaghoz kapcsolva vonzatszerűen a *nálunk* használatos: „*Gyẹrẹ nállunk!*" (K); „törökbúzaszedéskor esténkint, amikor fosztottuk le a héját a törökbúzánok, nagyon sokan *jöttek nállunk*"; „Ennek is elmondtam a hejzetömöt, mindig kerül egy jó embör, megsajnált, és *nálok hivult*" (FA). Szintén vonzatbeli eltérés van ebben a szerkezetben: „A szegén bácsi *mind a két szemivel vak vót*" (FA).

Az alaktani jelenségek számbavételekor utaltunk rá, hogy a határozószók, névutók többnyire eltérnek a köznyelvitől alakilag is. Egy-két újabb példát idézünk még erre: „Este is *elejembe* jött"; „én szenvedek maga *miánt*" (FA). A *között* névutó a székely nyelvjárásban néha, inkább gyűjtőnevek mellett, inessivusi használatú: „elsetétedtem az *erdő között*", azaz az erdőben; általános ez is: *falu között*, azaz a faluban, a falu házai között.

A tárgyi mellékmondatban megvalósuló idézés lehetséges megoldásai közül a Homoród vidéki tájszólás inkább az egyenes idézést részesíti előnyben: „S mondom: te, ő̯ü̯tösztẹssük fë, gyertëk!" (Szpéter); „Odakiátnak hozzám: Ki vagy, hé! Jere le onnot!" (FA). Az egyenes idézés ún. kapcsolt formája néha szinte teljesen elmossa az átmenetet az idéző és az idézett mondat között: „Akire rëja̯ tutták só̯uzni, hogy mos te lëszël ebbe az é̯ivbe a papucskormányok kirą́ją, håt te kël vál̄ą̄ją̯d" (Szpéter). Ebben a mondatban, akárcsak a következőben, a *hát* – mint a köznyelvben is – a *tehát*nak megfelelő következtető kötőszó: „A gyermök mindig a rosszféleségöt nézi, hát én is" (FA).

Ebben és egyéb tekintetben is textológiailag vizsgálni kellene a ritualizálódott, műfajilag is elkülönült folklórszövegek, az alkalmilag rögtönzött szövegek, valamint a népi írásbeliségtől is befolyásolt szövegek sajátosságai közötti egyezéseket és eltéréseket. Eleve feltételezni lehet, hogy a ritualizálás, a szájhagyományozás, a többszöri elmondás szövegtanilag „kidolgozott", megszerkesztett szövegeket eredményez (erre nézve lásd rövid szövegmutatványainkat a dolgozat végén).

A mondat- és szövegszerkesztésben, különösen a folklórszövegekben, nagyon árnyalt az idősíkok kezelése, váltogatása. Az egyes szám első személyben előadott múlt idejű meseszövegbe finoman ékelődik be két tagmondattal az aktuális cselekvés jelenidejűsége: „Mikor már annyira *kivágtom*, hogy a kezem *befért vóna* a jukba, még egy kicsit *vágom*, hogy a kezem jobban *beférjen*, *elszalasztottam* a kést" (FA). A jelen idejű *beférjen* egyébként itt jövőidejűséget fejez ki.

A következő példában a konnexió lazasága és a grammatikai jelöletlenség miatt a teljes kontextus nélkül nem is lehet értelmezni, hogyan viszonyulnak egymáshoz az idősíkok szempontjából tagolt összetett mondat (vagy szöveg?) kihagyásos tagmondatai: „Na nem baj, mikor a kapuba *visszaért*, ezök nem *adának* semmit, hanem azt *gondoltam*, *meg* is *halok*, úgy *megdöböcsköltek*." Ez a szövegértékű összetett mondat a következőképpen értelmezhető:

(1) „Na nem baj" – a mesemondó szövege;
(2) „mikor a kapuba visszaért [a gazdám, azt mondta]" – a főhős szövege;
(3) „ezök [a mesében szereplő diákok] nem adának semmit [nekem, azaz a gazdának], hanem úgy megdöböcsköltek, [hogy] azt gondoltam, meg is halok [azaz: meg is fogok halni]" – a gazda egyenesen (mégis nagyon rejtve) idézett szövege szórendi átalakítással.

Az összetett mondatok és a szöveg laza szerkesztése abban is megnyilvánulhat, hogy az egymásra utaló forikus elemek eltávolodnak egymástól, közéjük más tagmondatok ékelődnek: „*Addég s addég* köhéncsöltem a füstő, s az a zsírszag olyan büdös volt, nyuvasztott meg, köhögnöm kellett, *még* csak észrevették" (FA).

A következő szövegrészlet olyannyira laza szerkesztésű, hogy tovább lehetne tagolni önálló mondatokra, a sűrített, néha kihagyásos tagmondatok pedig kiegészítést, kifejtést igényelnének: „Megláttam én es, mijen a lónak a két térgye, béfuttam az erdő közi, elmöntem, otthagytam gazdámot, csinájjon, amit akar. *Egyik erdőbe bé, a másikba ki*, addég, amég egyszer elsetétedtem az erdő között" (FA). A székely nyelvjárás ilyen tömör, kihagyásos mondatait a dialektológiai kézikönyvek joggal említik e táj nyelvére jellemző sajátosságként.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A szókészlet néhány jellemzője

Etimológiai szempontból a székely nyelvjárás szókincse ugyanolyan összetételű, mint a köznyelvé. Ez a Homoród vidékére is érvényes megállapítás még akkor sem módosul lényegesen, ha figyelembe vesszük a román nyelvi hatást. (Szász hatást a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem lehet kimutatni.) A román eredetű kölcsönzéseknek van egy történetileg leülepedett rétege (jövevényszórétege), és egy újabb, a kétnyelvűek nyelvhasználatával forgalomba kerülő, mozgó rétege, amely még nem illeszkedett a helyi nyelvjáráshoz. Az előbbiek jó része román eredetű székely tájszó, amely vagy a juhtartás és állattartás körébe tartozik (*bács* 'a nyáj fő pásztora', *berbécs* 'kos', *cáp* 'bakkecske', *esztena*, *millóra*, *monyatòr* 'bojtár', *pakulár*, *orda*, *zsëndice* stb.), vagy pedig olyan újvilági termesztett növény neve, amelyet regáti románok közvetítettek a Székelyföldre vagy forgalmaznak ma is a piacokon (*árdé* 'zöldpaprika', *fuszujka*, *dëbláḳ* 'sütőtök' stb.). Ezek némelyike magyar megfelelőjével párhuzamosan használatos oly módon, hogy jelentéselkülönülés ment végbe közöttük: *árdé* 'zöldpaprika': *paprika* 'csípős paprika'. Az újabb keletű román eredetű tájszavak közül ilyenek említhetők: *gogos*, *gogonér* 'paradicsompaprika' (Zs), *piláf* 'ludaskása', *pupuzą* 'búbos banka' (Zs), *rąbọ* 'talicska' (Lö). A román nyelvi hatásnak a kölcsönszavakban kimutatható intenzitása a Homoród vidékén többszöröse ugyan a köznyelvinek, de a székely régiók közül így is itt a legkisebb.[21]

Csak jelzésszerűen említjük meg, hogy a tájszavak között is vannak különleges alakulásúak. A *pocsolya* és a *mocsár* vegyülésével keletkezhetett például a kénosi *pocsą́r*, szóhatártévesztéssel a székelyzsombori, 'zápfog' jelentésű *ą́fog*, analógiás elvonással a székelységben szélesebb körben elterjedt *rẹsz* 'reszelő' (Lö). A nyelvjárás belső szóteremtő energiája a szinte kimeríthetetlén gazdagságú hangutánzásban és hangulatfestésben nyilvánul meg leginkább. (Ezekből példaként többet idéztünk a kicsinyítő és a gyakorító származékokról szólva.)

A szókészletnek éppen a kreatív szóteremtéssel állandóan gyarapodó része teszi lehetővé a stiláris árnyalást, az emberi érzelmek és hangulatok közvetlen kifejezését, a gúnyt és az iróniát, a nyelvi játékot és élcelődést, amelyre a székely ember mindig kapható. Nem túlzás, ha ehhez még társítjuk a költői képalkotásnak a szókincsben rejlő csábító lehetőségeit. A tájszavak körében is sok a metafora. Egy korábbi dolgozatunkban megkockáztattuk azt a csak részben igazolt föltevést, hogy a képszerűség, a metaforizáló hajlam tekintetében is különböznek egymástól a nyelvjárások.[22] Sőt, hogy ez összefügg az illető táji kultúra szimbolizáló, ritualizáló jellegével. A székely nyelvjárás és a Homoród vidéki nyelv ebből a szempontból az egyik leggazdagabb táji változat. Íme néhány ilyen példa: *barátkáṣą* 'kankalin', *békąszáj* 'lámpakalap', *disznyòụszőụcs* 'sündisznó' (K), *ẹgér* 'karizom' (Lö), *guzsàjüllőụ*: *bikacsók* 'kikerics', *istẹngyümőcs* 'galagonya', *kẹcskẹ* 'ösztörű', *kégyọụpą́sztor* 'szitakötő' (K), *lámpatök(e)* 'lámpaalj' (A, Hk, Vf), *taréj* '(burgonya)csíra' (Hr, Kf) stb.

A tájszavak körében sajátos, a néprajz szempontjából különösen fontos réteget alkotnak azok, amelyek speciális fogalmakat jelölnek, olyanokat, amelyek jórészt ismeretlenek a köznyelvi beszélők számára. Ezt mint fontos osztályozási szempontot próbáltuk meg korábban érvényesíteni.[23] Funkcionálisan ezek a tájszavak denotatív értékűek, nincs köznyelvi megfelelőjük, a néprajztudományt viszont elsődlegesen éppen az ilyenek érdeklik. Csak példaként említünk néhányat a Homoród vidéki anyagból: *aprọụ*: *fijōụk* 'kisebb szénarakás', *bòrdicą* 'bélfa: a járom része', *csügör* 'az alma kiszorított leve' (Zs), *gàj(d)* 'göröngy a szántásban', *hulòmás* 'összegereblyélt gabona' (K), *ikrą* 'borsika: csomóka a húsban', *odòr* 'csűr oldalrekesze', *talabòr* 'vályú formájú fa vagy vas, melyet a lejtőn megkötött kerék talpa alá tesznek', *virics* 'nyírfa leve' stb.

A dolgozat példaanyagában és a dolgozathoz csatolt kis tájszójegyzékben nem nehéz felismerni a tájszók valódi, alak szerinti és jelentés szerinti rétegeit.

A jelentés eltérése néha abból ered, hogy más a jelentésmező tagolása a nyelvjárásban, mint a köznyelvben. (Ez a fajta nyelvi szeszély tehát nemcsak a nyelveket, hanem a nyelv belső változatait

[Erdélyi Magyar Adatbank]

is megkülönböztetheti egymástól.) A *kert* a székely nyelvjárásban 'kert' és 'kerítés' egyszerre. Az *ajaką* szó a Homoród vidékén is 'áll' jelentésű és minden bizonnyal ez a mezőeltolódás tette szükségessé a *szájąprémję* összetételt 'ajak' jelentésben. A testrésznevek sajátos fogalmi és szemantikai tagolódása őrizte meg a közeli Kisbúnon született Bethlen Miklós önéletírásából ismerős, 'csukló' jelentésű *kęzębokáją*, *kézboką* szavakat, vagy ezt: *kęzęnyęlę* 'keze szára' jelentésben.

A nyelvjárás viszonylag archaikus, konzervatív nyelvi alakulat, de korántsem mozdulatlan. Egy ideig ott él benne egymás mellett a régi és az új: az eredeti összetétel elemeit még felmutató *innap*, a már magas hangrendűvé vált *innep* és az irodalmi nyelvi *ünnep* (6. ábra). A 'lepelszoknya' jelentésű, román eredetű *katrincá*ból szóhasadással elkülönült, 'kötény' jelentésű székely *karincá*val párhuzamosan használatos az újabb *surc* és a még újabb *kötény*, az újabb paraszti divathoz alkalmazkodó más és más öltözetdarabok neveként (3. ábra). Hasonlóképpen Székelyzsomboron és másutt is az archaikus *tík*ot háttérbe szorította a szó újabb köznyelvi változata, a *tyúk*. A *zsebkendő* az idősek nyelvében még *kicsiruvą*, *küsruvą* (2. ábra). Kénoson az idősek még *korcsoßáztak* a *korcsoßával*, a mai gyerekek *szánkóznak* a *szánkó*val. (Ez a *szánkó* nyilván tárgyként is más, mint a *korcsoßa*.) A rozzsal keverten vetett búzát az idősek *èlvëgy*nek nevezték, a mai fiatalok, ha egyáltalán tudnak róla, *vëgyëss*nek mondják.

Kis tájszójegyzék

- *álkaptą*: állkapocs (K)
- *béhumtą*: behunyta (Zs)
- *belényuvąd*: belefullad (Zs)
- *bépókláją*: nagy kendőbe becsavarja (a gyereket) (Zs)
- *bocs*: bivalyborjú (K)
- *bodóróųk*: küpülő (Zs)
- *bubucsi*: ebihal (K)
- *búząfèj*: kalász (K)
- *bűzöli*: szagolja
- *com*: comb (K)
- *Csaba úttya*: tejút (Szf)
- *csatti ępër*: földi eper (K)
- *csërrëktętő*: kereplő (K)
- *csëszlę*: muslica (Lö)
- *degenyeg*: kocsikenőcs
- *elódik*: kioldódik
- *ẽnęköl*: ciripel (a tücsök) (K)
- *ëstąp~istąp*: mankó (Zs)
- *fèj*: kalász (Lö)
- *fotogén*: petróleum
- *fülębòjtyą*: fülcimpa (K)
- *gáz*: petróleum
- *gób*: sut (Zs)
- *gusa*: golyva
- *gübüc*: tócsa (Lö)
- *gyüngygyąg*: fagyöngy (K, Zs)
- *hadak úttya*: tejút
- *hójag*: lámpaalj (D)
- *hùrką*: bél
- *hurut*: köhög (Lö)
- *kẽsefą*: hámfa (K)
- *komárnyék*: fejőhely
- *koncnagyapó*: dédapa (Lö)
- *koncnannyóų*: dédanya (Lö)
- *kóųrus*: fonó (K, Zs)
- *körtöve*: körte
- *kujak*: ököl
- *küjęröl*: kívülről (Zs)
- *kükörcsonszìlvą*: kökény (Lö)
- *lągyągggyą*: feje lágya (K)
- *lámpądijó*: lámpakalap (R, Vf)
- *lęhöl*: liheg (K)
- *mëggyąvul*: meggyógyul (Lö)
- *orgyos*: orja (disznónak) (Zs)
- *orot*: irt (erdőt) (Lö)
- *palaską*: bodobács (K)
- *penető*: kemenceseprű
- *pilli*: (kukorica)polyva (K)
- *pocor*: (tehén)bendő (K)
- *ponk*: pók (K)
- *pullu*: mókus (K)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

- *púp*: dúc (kenyéren) (Zs)
- *putinạ*: fejőveder (Lö)
- *rapszẹ́kér*: talicska (Zs)
- *rëst hallō*: nagyothalló (Lö)
- *rozsincsën*: ribiszke (Zs)
- *suhult*: sehol
- *szaragógya*: csipkebogyó (K)
- *szöllő*: ribizli
- *szőrösfüggẹ*: egres (Lö)
- *té(j)*: tej
- *tollóụ*: tarló (K)
- *toròl*: irt (erdőt) (K)
- *tòrvágás*: irtás (K)
- *tótrẽpạ*: csicsóka (K)
- *töpik*: köp
- *udu*: odú
- *urusság*: orvosság (Lö)

Szövegmutatvány

Homoródremete, Molnárné Szabó Gabriella (1904)

[A regölők karácsony első napjának estéjén mentek az új házasokhoz.] Csak ahoz, akik abba az éịvbe nõüsũtek mëg. Csak ãzokhoz. Bèimëntek a zudvãra, s osztán éịnẹköltek a zajtónál, amíg béịengẹttèk, addig éinẹkõték. Énẹköték, hogy:

Porka havak hùladoznak/ De ō reme rō"mạ
Róụkák nyùlak jáccadoznak/ De ō reme rō"mạ
Bẹ́nyomosztunk a falubạ/ De ō reme rō"mạ
Mòlnár Tibor udvarárạ/ De ō reme rō"mạ
Ot találtunk rakọt házạt/ De ō reme rō"mạ
Rakot házbạ vetött ágyạt/ De ō reme rō"mạ
Abbạ fekszik kēit fijatal/ De ō reme rō"mạ
Közbòl fẹkszik fijugyèrmök/ De ō reme rō"mạ
Kö'ti apját, kö'ti annyát/ De ō reme rō"mạ
Kēj fẹl apám, kēj fẹl anyám/ De ō reme rō"mạ
Mẹr ẹljöttek a rẹgösök/ De ō reme rō"mạ
A pajtábạ hízod disznōu/ De ō reme rō"mạ
Hátán hosszạn hat sink kolbász/ De ō reme rō"mạ
Annak fele rẹgösökẹ̀/ De ō reme rō"mạ
A pajtábạ hízott ökör/ De ō reme rō"mạ
Farkạbojtyán ëty kossóu bor/ De ō reme rō"mạ
Annak fele rẹgösökẹ̀/ De ō reme rō"mạ
Lába között köböl komlóu/ De ō reme rō"mạ
Ā maraggyon a gazdánạk/ De ō reme rō"mạ

Osztán monták a nẹvit a gazdạ́nạk, hogy:

Molnár Tibor alszòl-ë,
S aszt is mom mëg: ágyadban nyúkszol-ë?
Aszt is mom mëg: bëëngẹcc-ë?
Aszt is mom mëg: szivesẹn lácc-ë?
Hanëm hát ēlmënyünk,
Más szállást keresünk,
Ahonnan jöttünk.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Kikötözzük az àjtōudạt/ De ō reme rō"ma
Te bem maracc fijatạl pár/ De ō reme rō"ma

Akkò köszöntöttéik, béimëntẹk ugyë, mind új párokot köszöntöttéik:
A jóisten éiltẹssön! Aggyon erőüt, egészégöt! Ugyë, ēsőüéivesök vōutak.[24]

Székelyzsombor, Hosszú András (1921)

– Gyermekkorában látott kakaslövést?

– Gyermëkkorombạ igën, met ot mind a gyerëkëk, kimëntünk, mü is ot vōtunk ugyëbár, mer osztán oda kigyűlt ạz egẹ̈sz falu, ugyë ëgy múlạccság... még asztalokọt vittek ki, vōtạk itt a temetőn kìvül, ot nem vōt akkor ez a sog bokor. S ottạn a fák közéi vōtạk asztalok csinạ́vạ rendësen.

– Máskor is mentek oda emberek?

– Az ẹmbërëk is kimënëgẹttẹk, de a fijạtạlság mindën vạsárnạp kint vōt. Nyárbạ mindën vạsárnạp.

– Tánc is volt?

– Hád biza lẹktöpször igën. A hëty tele vōt akkō zẹnéisszel. Bemënt kẹ̈t lẹgẹ̈n, s kihozot kẹttőt, s nyiszitöltek hármạt-négyẹt. De akko vōt elẹ̈g, nagy zenekạr vōt itten, hírös zenekar vōt Zsombo- on.25 ron.[25]

Homoródszentpéter, Zoltánné Csepregi Jolán (Városfalva, 1939)

A tanárnéini hivott ëngëm is, hogy valami komédiját kéne csinájunk. Asz monygyạ, jánosfali embërëk it vạnnak, tehent vásároltak Szëntmártombạ a vásáronn, s szëgén tehén a torony elõtt ott ál, mëg vạm fạgyvạ, s βalamit kéne csinạ́ni, s mënnyek le éin is. Szëgény ojan erőssen mëg vōut ténylek fázvạ, s bé se tạkạrták. Mi ạsztán, ittak jóul az embërëk, s nagyon jóul tẹ̈l't ot Karcsijékná, Székej Gyula bácsijékná, s Mátẹ̈ Pali bácsi, s mindëggyik ot vóutạk, vóutạk vaj tízen embërëk beülve odạ, s mindëggyiknek a felesẹ̈gẹ fẹ̈l vóut háborodvạ, hogy tizẹnkettőü minnyá s mẹ̈g ot vạnnạk, s a szegẹ̈ny tehẹ̈n mëkfagy. S mondom: te, öütösztẹssük fẹ, gyertëk! Vittünk hárászkendöüt, a tẹhënnek a fejire köttünk fejkendöt, házicipöt szërẹ̈l tünk, hitvánt, nẹ̈gyet. Szegẹ̈n, rugot-taposott, de fázot, fẹ̈l húsztuk a házicipõt, gyünygyöt a nyakábạ, hamar tojáshẹ̈jạt, mindënt, fẹ̈l díszitëttük a tẹhënt, s akkor írtunk ëgy céidulát. S asztot éin s ạ tanittonéini fogạ́l masztuk össze. De mi annyit kạcạktunk, amig elolvastuk, hoty haltunk mëg.[26]

JEGYZETEK

1. Erre és a következőkre nézve l. Benkő L. 1992.
2. BUDENZ J. 1860. 349.; STEUER J. 1888. 1.
3. BALASSA J. 1891. 104.
4. Vö. MÁRTON GY. 1970a.; GÁLFFY M.–MÁRTON GY. 1987. 11–19.
5. Az erdélyi nyelvföldrajzi gyűjtések anyagát e dolgozat megírásában is hasznosítottam. Köszönöm Murádin Lászlónak, hogy saját gyűjtését rendelkezésemre bocsátotta. A hangjelölésben a szokásos módon jártunk el. Erre és az egyéb jelekre nézve lásd: GÁLFFY M.–MÁRTON GY. 1987. 20–22. A szövegben és a térképlapokon a következő településnévrövidítéseket használtuk: A – Homoródalmás; Af – Abásfalva; B – Bágy; D – Székelydálya;

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Dc – Homoródaróc; Gy – Gyepes; Hk – Homoródkarácsonyfalva; Hr – Homoródremete; Jf – Homoródjánosfalva; K – Kénos; Káp – Kápolnásfalu; Kf – Homoródkeményfalva; L – Lókod; Lö – Lövéte; O – Okland; R – Recsenyéd; Rv – Rókaváros és Szentkeresztbánya; Szf – Szentegyházasfalu; Szm – Homoródszentmárton; Szpál – Homoródszentpál; Szpéter – Homoródszentpéter; Uf – Homoródújfalu; Vf – Városfalva; Zs – Székelyzsombor.

6. A jelenség átfogóbb leírására lásd: MÁRTON GY. 1970b.
7. MURÁDIN L. 1980.
8. STEUER J. 1888. 6.
9. MURÁDIN L. 1980. 176.
10. Vö. STEUER J. 1888. 1.
11. GÁLFFY M. 1973.
12. MÁRTON GY.–PÉNTEK J.–VÖÖ I. 1977.
13. MURÁDIN L. 1992. 155.
14. MURÁDIN L. 1992. 168.
15. SZABÓ T. A. 1960.
16. MURÁDIN L. 1966.
17. MURÁDIN L. 1966. 54.
18. A kérdés egészéhez lásd: MURÁDIN L. 1974.
19. MURÁDIN L. 1992. 62.
20. Az FA-val jelzett példamondatok Faragó Józsefnek a kolozsvári Folklór Archívumban őrzött kénosi meseszövegeiből valók (1958-ban gyűjtötte ezeket az akkor negyvenhét éves Sándorné Szabó Vilmától). Katalógusszám: 01119, 01120, 02267.
21. Vö. MÁRTON GY.–PÉNTEK J.–VÖÖ I. 1977. 8.; PÉNTEK J. 1992.
22. Vö. PÉNTEK J. 1978.
23. PÉNTEK J. 1972.
24. Pozsony Ferenc felvétele (1985), lejegyezte: Péntek János.
25. Pozsony Ferenc felvétele (1991), lejegyezte: Péntek János.
26. Pozsony Ferenc felvétele (1986), lejegyezte: Péntek János.

IRODALOM

BALASSA JÓZSEF
1891 *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése.* Budapest.

BENKŐ LORÁND
1992 Adalékok a székelyek korai történetéhez. *Új Erdélyi Múzeum* I. 109–122.

BUDENZ JÓZSEF
1860 Adalék a székely beszéd ismertetéséhez. *Magyar Nyelvészet* V.

GÁLFFY MÓZES
1973 Az e fonéma a háromszéki nyelvjárásban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XVII. 1. sz. 5–20.

GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA
1987 *Székely nyelvföldrajzi szótár. Szerk.* Budapest.

HORGER ANTAL
1934 *A magyar nyelvjárások.* Budapest.

IMRE SAMU
1971 *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Budapest.

KISS JENŐ
1982 *A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana.* Budapest.

MÁRTON GYULA
1970a Egy abszolút sűrűségű ponthálózattal készülő tájnyelvi atlasz tanulságaiból. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XIV. 1. sz. 9–26.
1970b Adalékok az é: e (~è~ē) megfeleléshez a székely nyelvjárásban. *Magyar Nyelvjárások* XVI. 11–17.

MÁRTON GYULA–PÉNTEK JÁNOS–VÖÖ ISTVÁN
1977 *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Bukarest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MURÁDIN LÁSZLÓ

1966 A -ni, -nitt, -nul~-nül határozórag csoport funkciója és elterjedtsége. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* X. 1. sz. 45–60.

1974 Egy vitatott nyelvhelyességi kérdés romániai magyar nyelvjárási háttere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XVIII. 19–30.

1980 A e/ë fonémakülönbség megléte és megoszlása a romániai magyar nyelvjárásokban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXIV. 2. sz. 169–187.

1992 A„suksük" nyelv az erdélyi nyelvjárásokban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXXVI. 1. sz. 53–63.

é. n. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza. Szerk.* Kézirat.

PÉNTEK JÁNOS

1972 A tájszók leíró szempontú osztályozásáról. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XVI. 231–241.

1978 Rendszerszerűség és produktivitás a Phaseolus népi terminológiájában. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXII. 2. sz. 175–190.

1992 Kísérlet a regionális szintű román nyelvi hatás mértékének kvantifikálására. In *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. Szerk. Kontra Miklós.* Budapest. 159–164.

STEUER JÁNOS

1888 *A székely nyelv hangjai. Adalék a magyar nyelvjárástanhoz.* Budapest.

SZABÓ T. ATTILA

1960 A -ni, -nit, -nul~-nül határozórag-csoport az erdélyi régiségben. *Magyar Nyelvjárások* VI. 3–22.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

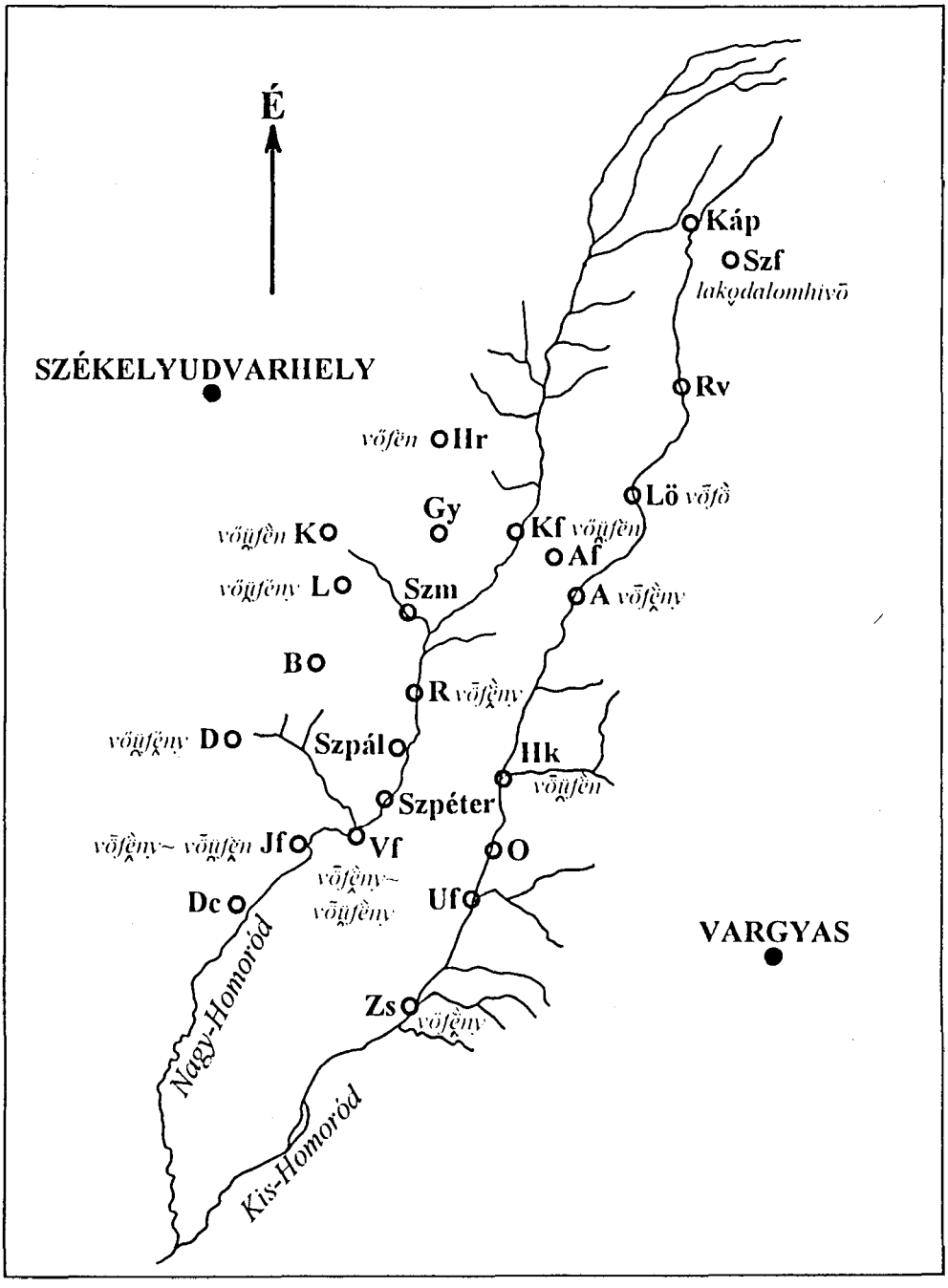

1. ábra. A „vőfély" név- és alakváltozatai

[Erdélyi Magyar Adatbank]

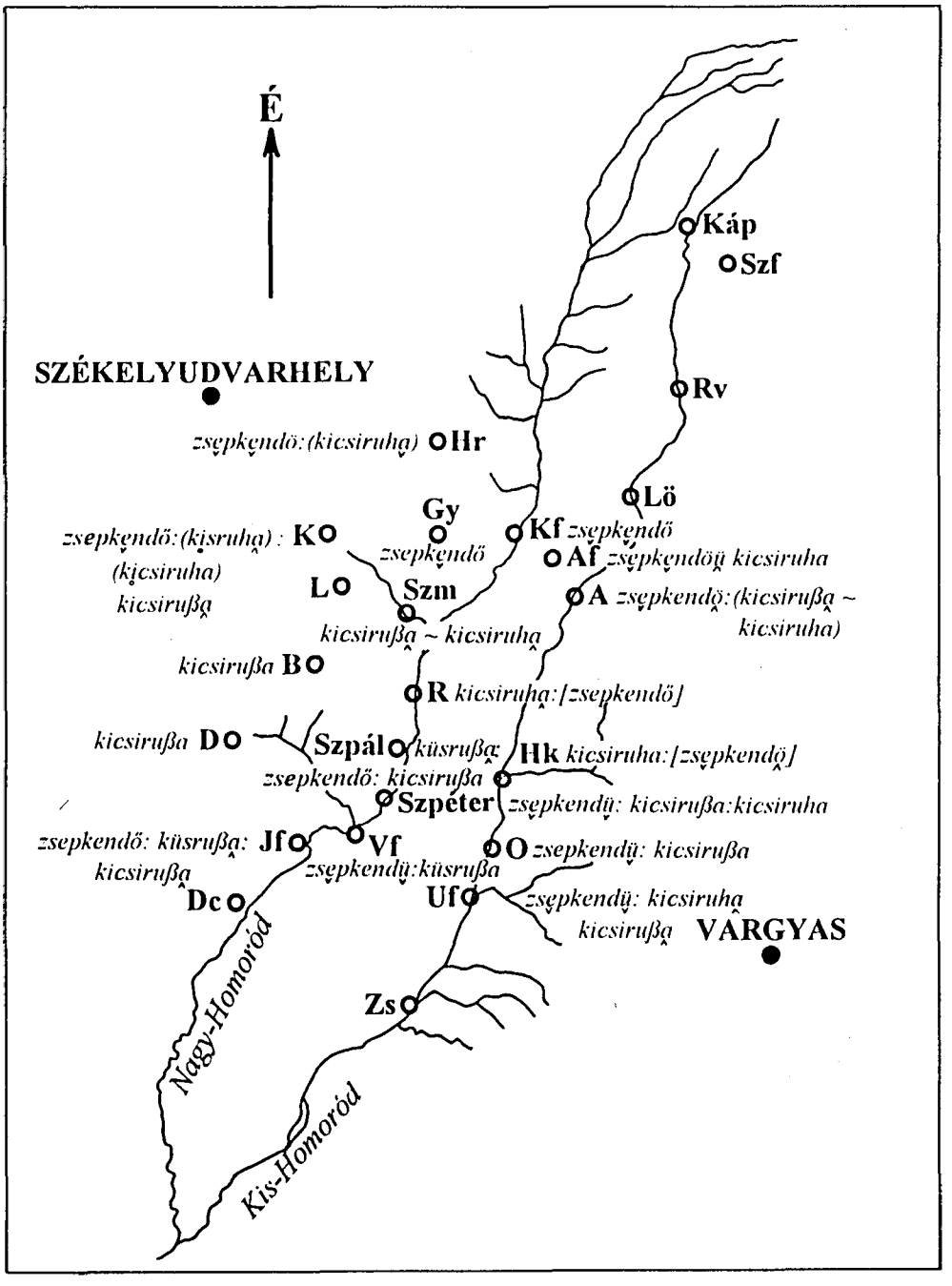

2. ábra. A „zsebkendő" szóföldrajza

[Erdélyi Magyar Adatbank]

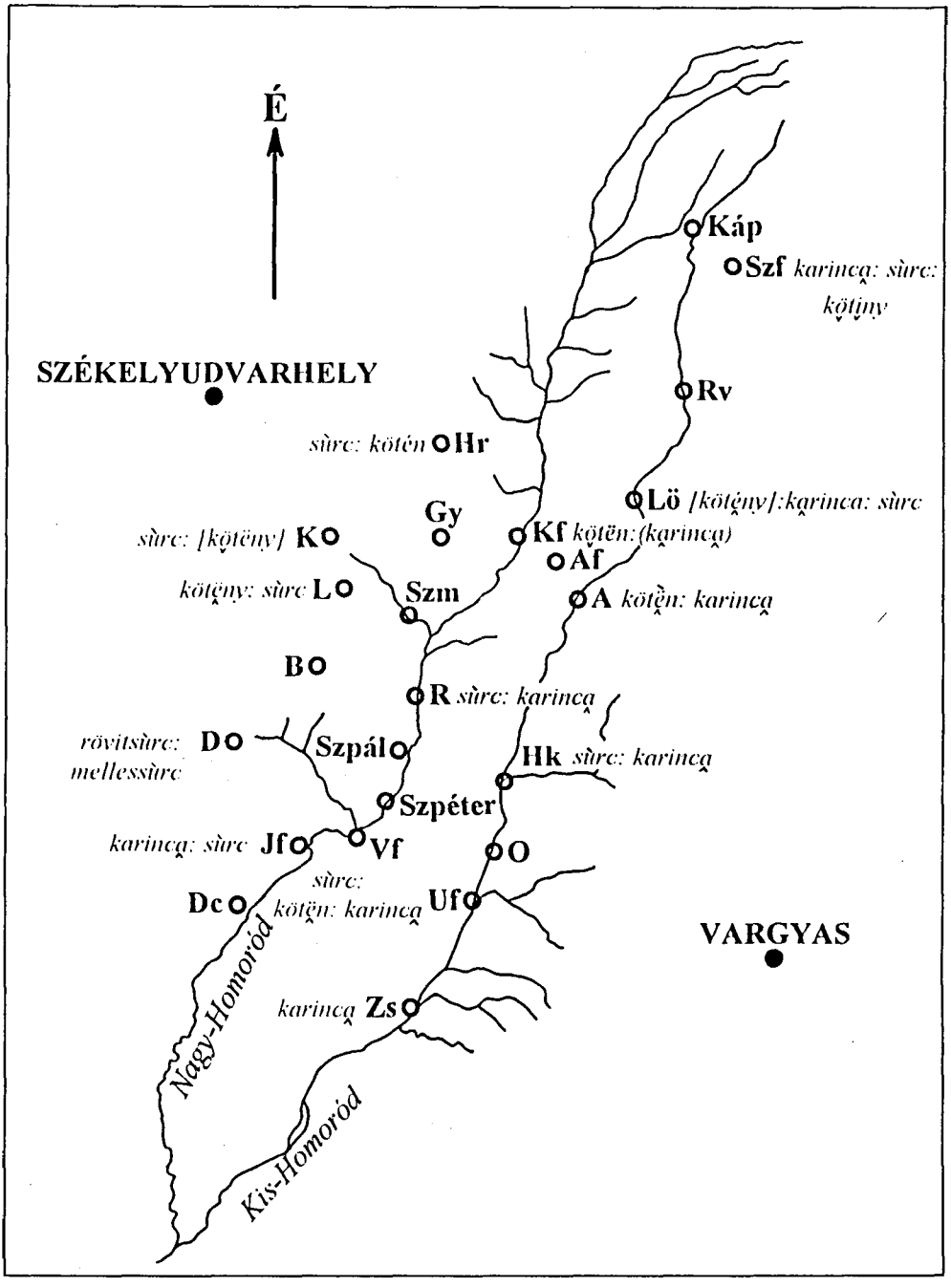

3. ábra. A „kötény" név- és alakváltozatai

[Erdélyi Magyar Adatbank]

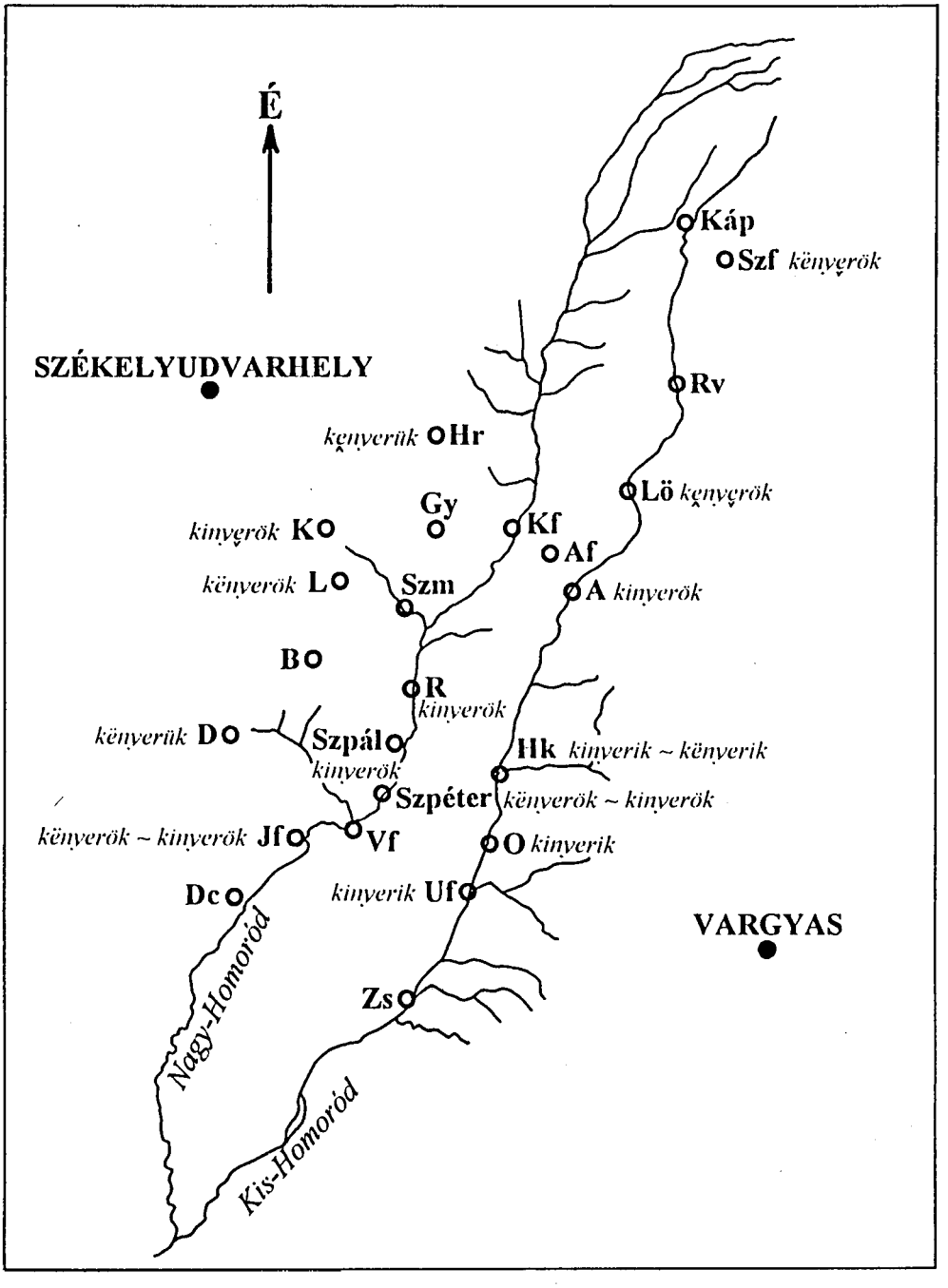

4. ábra. Birtokos személyjel a „kenyerük" szóalakban

[Erdélyi Magyar Adatbank]

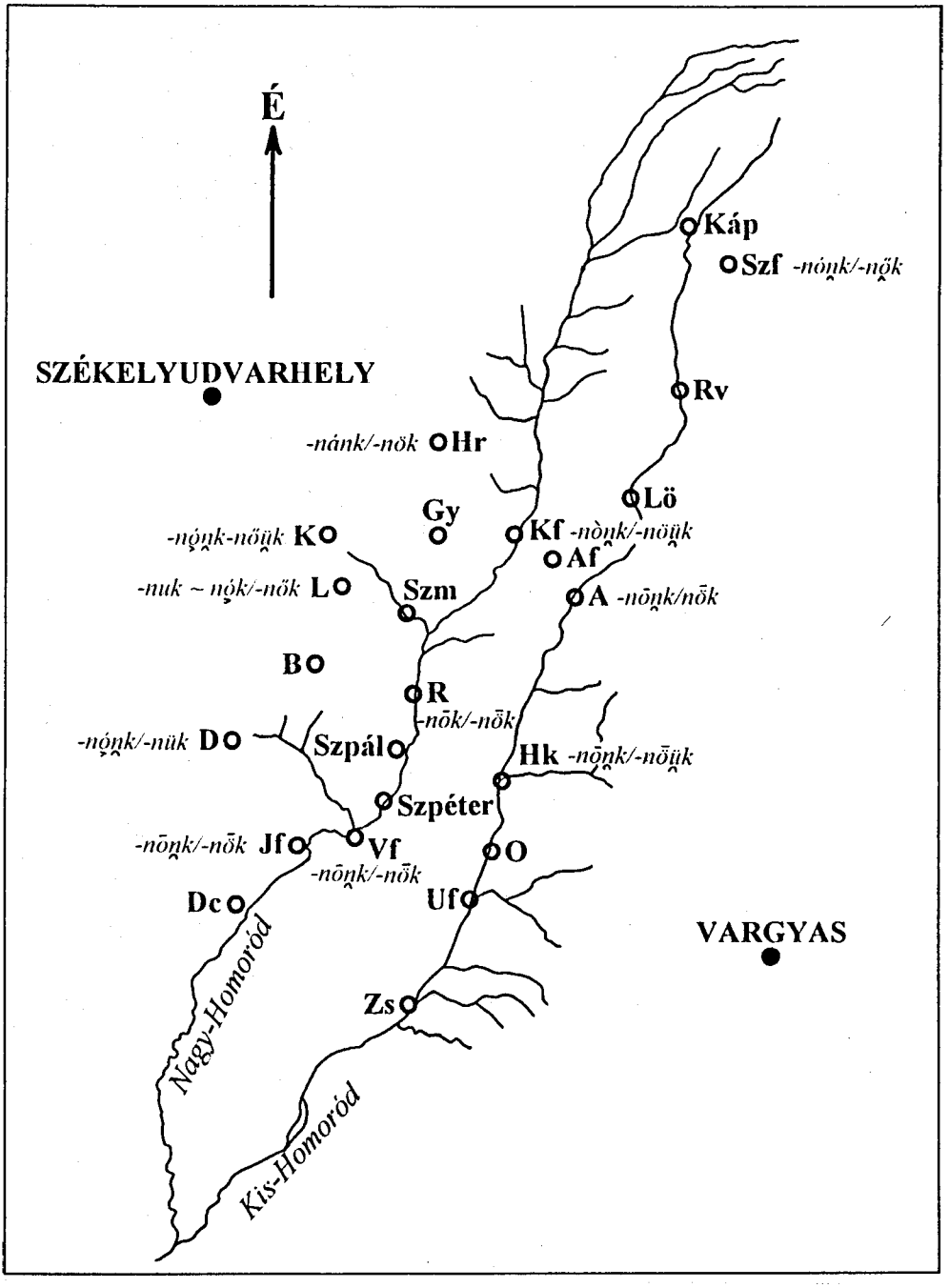

5. ábra. A tárgyas „-nók, -nők” területi megoszlása

[Erdélyi Magyar Adatbank]

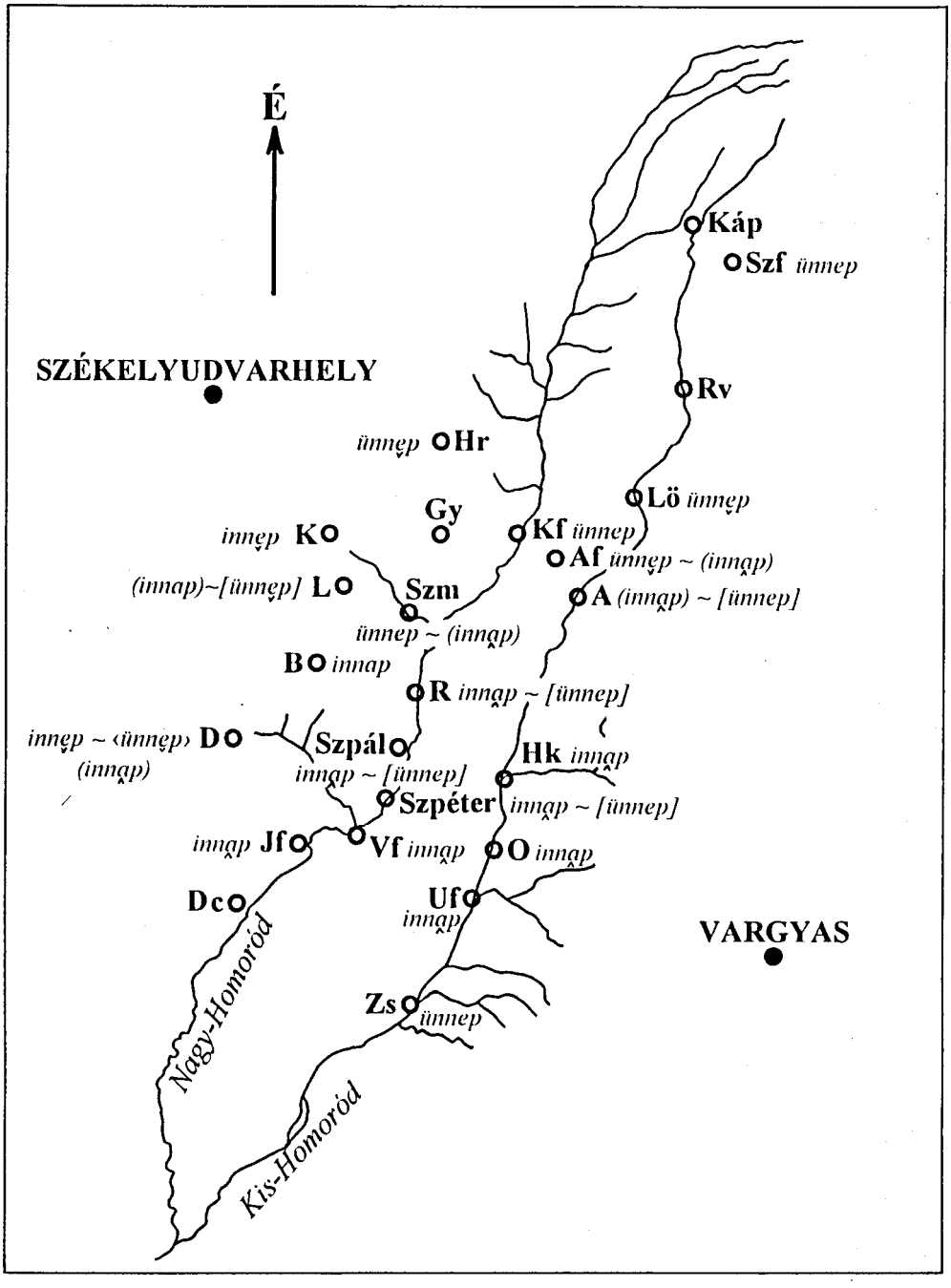

6. ábra. Az „ünnep” szó régebbi és újabb alakváltozatai

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

IPAR ÉS MŰVÉSZET

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MASZÓKSZŐNYEG ÉS GYAPJÚCSERGE KÉSZÍTÉSE BÁGYBAN

Kardalus János

A kisárutermelésről ismeretes Bágyban készültek a gondosan szőtt és szépen festett *maszókszőnyegek*, illetve *gyapjúcsergék*. Orbán Balázs a 19. század közepén találóan jegyezte fel a bágyiakról: „Szép szövetű pokrócaikról híresek és azzal messze vidékre kereskedést űznek."[1]

Beke Lidi hatvanöt éves szövőasszony 1932-ben N. Bartha Károlynak így mondta el a maszókszőnyeg-készítést, amelyet *széjës-csërge* néven emlegetett: „Ezt is csak Bágyba készittik, suhutt se máshol, csak Disznódon a gyár. Készíccsük *maszók*-ból (= marhaszőr) vagy kecskeszőrből. Ëszszejárjuk szekerekkel Fogarast, Csíkszërëdát, Sepsiszëngyörgyöt, Segësvárt stb., a tímároktól ëszszeszëggyük a marhaszört és a kecskeszört. A maszókat mëgverjük pálcával, hogy lëgyën puha. Eltericcsük ëccër ëggy kilót a fődre, s mëgin a mást, s mëgin a mást. A pór úgy mënyën el az udvarról, mind a füst. Akkor a *kerékkel* dúrgálom ojan vastagra, mind a plajbászk. Külön vasósója van. Mikor lënne ëggy gomoja belőlle, akkor *csépre lecsinálom* (= feltekerem). Egyébként ëppeg úgy mënyën a szövése, min másnak. A kecskeszőrt mëgfüsüjjük ojannal, mind a csërgét. Mikor leszőttük a *széjës-csërgét*, ha akarjuk simmán festeni (régipiross, újpiross, kék, ződ), fétekerjük gombojagba (= plisszé mogjára összehajtogatják). Csëbërbe 4–5 újj magasságú levet csinálunk. Beléálliccsuk elébb ëggyik büttyit (= végit), s mikor lefójik a vize, visszacsorog, akkor a másik felit ës beléálliccsuk. Ha akarjuk cakkënësën, mikor fött a festölé, a csëbrët férehajtom, beléálliccsuk a büttyit szëgletësën. Ott haggyuk ëggy nëgyedórát. Akkor kivëszëm a pácára, s mikor lecsorog, a másfelől ës ugyanaszt a szëgelletët álliccsuk a festölébe. Mikor má vittük ki, száriccsuk më̈g, akkor má mëgvan az a cakkën neki. A *posztóverést* (= gyapjúhulladék) hozzuk a ványolóból, hol a harisnyaposztót ványójják. A maszóknál hosszabb szálak. Mëgfüsüjjük, fédúrgájuk, mind a kecskeszőrt. Szövése úgy mënyën, mind a többinek. Évagdâjuk három szélbe, ëszszevarjuk, mind a nagy csërgét. Nem ványolódik. Ágyteríttőnek, lópokrócnak hasznájuk."[2]

A helyszíni vizsgálódás azt mutatja, hogy a szőnyeg- és csergekészítést 1950-ig űzték nagymértékben, azután csak házi használatra készítették. 1950 után a maszókszőnyeg helyett rongyszőnyeget készítettek, és azt vitték eladni a piacra. Jelenleg a faluban már csak két asszony ismeri a mesterséget, illetve két helyen találunk olyan felszerelést, amellyel elkészíthető a maszókszőnyeg vagy a gyapjúcserge.

A bágyi emberek a mesterségre valamikor egy egész életet építettek. Ezzel keresték meg kenyerüket, illetve egészítették ki szegényes mezőgazdasági jövedelmüket. Ebből szerezték a vagyont, ebből építettek házat, nevelték, iskolázták gyermekeiket. A szőnyeg- és csergekészítés láza mindenkit magával ragadott, és az arra anyagilag rá nem szorultak is szívesen foglalkoztak vele.

Késő ősztől a tavaszi mezei munkálatok kezdetéig az egész falu szőnyegkészítéssel foglalkozott. Tavasztól kezdve a férfiak kimaradtak, csak az asszonyok, gyermekek és öregek folytathatták, de a kapálás, szénaszárítás és aratás idején ők is abbahagyták. Ősszel mindenki újból hozzákezdett. De a faluban volt tíz-tizenkét család, amely állandó jelleggel szőnyeg- és csergekészítéssel foglalkozott. Ez volt az egyetlen megélhetési forrásuk.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Egy 1868-as adat szerint Bágy lakóinak száma öt-hatszáz között volt, ami száz-százhúsz családot tehetett ki. A lakosok mintegy tíz százaléka állandó szőnyeg- és csergekészítő, valamint szekeres volt.

E mesterség vizsgálata kapcsán érdemes felfigyelni a bágyiak gazdaszellemére. A gyapjú kivételével, amelyből a cserge készült, a maszókszőnyeg szövésénél csakis hulladék anyagokat, háziállatok szőrét, hulladék kendert, ványolásból visszamaradt gyapjút dolgoztak fel. Ezek mellett feldolgozták a jó minőségű kendert és a gyapjút is, de abból csak annyit, amennyit otthon termeltek. Csergét a megrendelő anyagából készítettek, de ez a gyakorlat csak a közeli falvakra terjedt ki, ahonnan a megrendelők könnyen eljutottak nyersanyagukkal, a gyapjúval Bágyba.

Maszókszőnyeg-készítés

A maszókszőnyeg tartós, erős szövésű, vastagsága 0,5–1 centiméter között van. Lakásokban a padló takarására és díszítésére használták. Háziállatok szőréből készítették, ezt a hulladékszőrt nevezték *maszók*nak.

A maszókot tímároktól szerezték be az ország különböző városaiból (Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Csíkszereda, Segesvár, Medgyes, Szatmár). A közeli településekről zsákokba rakva vagy ömlesztve, szakszerűen felrakva, széles szénahordó szekérrel szállították, egy-egy szekéren akár hat-hétszáz kilogrammot is. A tímárok ezt a hulladékot pénzért adták, egy kilogramm ára a jelenlegi pénzben öt-hat lejbe kerülhetett.

A maszókot féleségenként osztályozták (tehén, bivaly, ló, disznó, kutya, kecske.). Ha nem lehetett szétválasztani, összekeveredve is felhasználták. Legkeresettebb a kecskeszőr volt, ennek az ára volt a legmagasabb. Ezenkívül feldolgozták a posztóványolásnál megmaradt gyapjúhulladékot, amelyből ágyterítőket, lópokrócokat szőttek. A szőnyegkészítés szaktudást, kézügyességet és megfelelő felszerelést igényelt.

Maszókverés

Ezt a munkát mindenki ismerte és elvégezhette, tornácon, ereszben, csűrben, szekérszínben, sőt, istállóban, disznóólban, mindenütt, ahol száraz helyet találtak. A tímároktól kapott szőr(maszók) csomótlanítását nevezték *maszókverés*nek, amelyet két-három centiméter átmérőjű és megfelelő hosszúságú (60–150 cm), előbb ágtalanított vesszővel, majd ágas vesszővel, ha nagyobb mennyiségű maszókot vertek, azt kézi cséppel végezték a férfiak.

A munkafolyamat célja a szőr csomótlanítása, fellazítása, vegyítése és portalanítása volt. Az ütés következtében a csomók széthulltak, a szőrszálak fellazultak, illetve a tímárok által használt szőrtelenítő anyagok, főleg a mész, kihullottak a szálak közül. A maszókverés kellemetlen, poros, egészségtelen munka volt, gyakran tüdőbetegséghez vezetett.

A szőrt addig verték, amíg jól fellazult és már nem porzott. Egy-egy csomó 0,25–0,30 kilogramm volt, amely a lazítás után nagy rakássá alakult.

Maszókfinomítás

Miután fellazították, portalanították a szőrt, következett annak az udvaron fésüléssel való finomítása. A lazított maszókból csomókat raktak, amelyeket ezután az erre a célra készített fésűkkel fésül-

tek. Két fésű közé tették a marék maszókot, s a rögzített fésűről a mozgó fésűvel szedték le. Ha nem finomult, nem vegyült meg teljesen, a műveletet megismételték. A megfésült szőrt kosarakba rakták mint durgálásra kész anyagot.

Durgálás

A kézügyességet, mesterségbeli tudást igénylő maszókdurgálást már csak asszonyok, leányok végezték. A durgálás nem más, mint a szőr megfonása, fonallá sodrása, amelyből szövésre alkalmas *öltőt* készítettek. A maszókot bal kézbe fogták, a hüvelyk- és mutatóujjakkal egyengették, míg jobb kézzel a durgálókereket hajtották. A durgálókerék sodorta fonallá, amelynek vastagsága 0,5–0,7 centiméter között volt. Minél vastagabbra sikerült az öltő, annál szaporábban ment a szőnyegszövés, de a durgálás is. Egy gyakorlott durgáló egy óra alatt két orsót sodort, ami egyben két *csép*et is jelentett.

A durgálás teljesítménye függött a maszók minőségétől is: a hosszabb szálú anyagból gyorsabb volt a munka, míg a rosszul készített, rövid szálú anyagból nehezebben lehetett megfelelő öltőt sodorni.

Fontos volt az egyenletes, ugyanakkor tömött szál sodrása. Ha a szál minősége nem felelt meg a fenti követelményeknek, nem bírta a további munkálatokat, illetve a rosszul font fonalból készült szőnyeg nem tartott. A jó maszókszőnyeg készítését e két alapvető munkafolyamat, a maszókfinomítás és durgálás határozta meg.

Csépre csinálás

A *megdurgált* maszókfonalat a durgálókerék orsójáról csépre szedték, amit *csépre csinálás*nak neveztek. A csép a maszókszőnyeg szövésénél a vetélő szerepét töltötte be. A vastagra font szálakat nem lehetett a vetélő orsójára feltekerni, mert az csak vékony fonálnak alkalmas, így a durgált fonalát csépre szedték és ez esetben azt használták vetélőnek.

A csép száraz fenyőfa deszkából készült. Egy háznál legalább 300–350 darab állt a szőnyegkészítők rendelkezésére. A durgáláskor már előkészítették a csépeket a szövésre, így a durgálás és a csépre csinálás párhuzamosan történt. Abban az esetben, ha nagyobb mennyiségű maszókot durgáltak meg, amely két vég szőnyeg szövésére is elégséges volt, akkor az orsóról nemcsak a csépre, hanem *gomolyá*ba is tekerték. Miután a csépek megüresedtek, a gomolyákat áttekerték.

A csépre csinálásnak sajátos eljárása volt. Az öltőt a csép egyik végétől kiindulva, hosszanti irányban, az első szál egy-egy végcsavarással való rögzítése után a másik végéig és vissza szedték fel. Miután a csép végén megvastagodott a felcsavart öltő, a szálat további csavarás nélkül könnyen lehetett rögzíteni. Ilyenformán a szövéskor a fonal könnyűszerrel bomlott vissza, ami igen fontos volt öltéskor. Egy csépre megközelítően 35–40 méter öltöt szedtek fel, amely elégséges volt 30–35 centiméter hosszúságú szőnyegdarab szövéséhez.

Ezt a munkálatot a szövés előtt lehetőleg teljes egészében elvégezték, mert 300–350 darab csépre annyi öltőt szedtek fel, amennyi megközelítőleg elég volt egy vég szőnyeg szövéséhez.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Felvetés

A *felvetőfonál* rendszerint kenderből készült, ezt is házilag állították elő. A szőnyegszövéshez csak a kender másodfonalát (a *csepűfonal*at) használták. A *felvetés* azonos volt a többi szőttes szövésénél alkalmazott mozzanattal, annyi eltéréssel, hogy a szőnyegszövéshez csak *kétnyüstös*t vetettek fel. Ez azt jelenti, hogy minden szálat a szövőszéken lévő két *nyüst* egyikébe fogtak be. Tehát a felvetett szálak minden másodikja ellenkező irányba nyílt, s ez a szövésnél közrefogta az öltőt. Így nem alakulhatott ki semmiféle minta, ezért *sima szövés*nek nevezték.

Szövés

A maszókszőnyeg házi szövőszéken készült, az előbbiekben ismertetett, előkészített öltőt és felvetőt szőtték össze. A kétnyüstös szövőszéken 50–60 centiméter széles és 12 méter (20 sing) hosszú végekben készült a szőnyeg. Egy gyakorlott szövőnő egy nap alatt leszőtt húszsingnyit (1 sing ≈ 0,60 méter). E munkamozzanatnál fontosnak tartották az öltő szoros *ráverés*ét, mert a durgált fonal a használat következtében foszlásnak indulhatott. A szorosan megszőtt szőnyeg pedig jól bírta a használatot.

A szövés volt a szőnyegkészítés legnehezebb része. A szőnyeg elkészültét követő munkálatok a tökéletesítést, illetve díszítést és készáruvá alakítást célozták.

Tisztítás

Miután levágták a vég szőnyeget a szövőszékről, ollóval megtisztították: eltávolították a felületen keletkezett bogokat, kiálló fonalvégeket. Ha ismerték a szoba méreteit, akkor aszerint darabolták fel, ha nem, egy végben maradt.

Festés

A maszókszőnyeget festéssel díszítették. Különböző színű szőrmefestékkel *csíkozták* vagy *megcakkozták* a kész szőnyeget. A cakkozás alapja a tetszés szerinti méretre való összefogás, hajtogatás volt.

A hajtogatás következtében a szőnyeg szélétől 20–25 centiméternyi vagy nagyobb távolságra hosszú csík vagy háromszög alakú, zöld, kékeszöld, kék és pirosas színű alakzatok keletkeztek a festéktől. Ez a maszókszőnyeg sajátos díszítése, színezése.

A szőnyeget egy órán át tartották a 40–50 °C-ra felmelegített festékben, majd a másik felére fordítva még egy órán át, amíg a festék megfogta.

Szárítás

A szőnyegkészítés utolsó mozzanata a festés utáni szárítás volt. A sok színnel festett és változatos alakzatú motívumokkal díszített szőnyegeket tornácra, szárítórudakra vagy az udvaron kifeszített szárítózsinegre tették ki. Ilyenkor a szőnyegkészítők udvara tele volt maszókszőnyeggel. Miután megszáradtak, méret és rendeltetés szerint gondosan csomagolták és eladás céljából elszállították azokat.

A gyapjúcserge-készítés

A csergekészítés eljárása hasonló a maszókszőnyegéhez. Mivel a gyapjú finomabb, mint a hulladék szőr, a feldolgozás is gondosabb munkálatokat igényelt. Míg a maszókot verték és kézi fésűvel fésülték, addig a gyapjút megmosták és megfésülték. A további munkálatok, a durgálás, felvetés, szövés, tisztítás a maszókszőnyeg készítése során alkalmazott eljárásokkal egyezett. Eltérés abban van, hogy a csergéhez gyapjúfelvetőt használtak, nem kendert, mint a szőnyeghez. A fehér gyapjúból készült csergét rendszerint piros vagy bordó színűre festették.

Miután leszőtték a vég csergét, a homoródalmási vagy lövétei ványolóba vitték, ahol sajátos eljárással ványolták. E munkafolyamat a megszőtt cserge lazításából és *lomosítás*ából állt. Csak ezután alakult tulajdonképpeni csergévé, amelyet ágytakarónak használtak.[3]

A szőnyeghez viszonyítva csergéből sokkal kevesebbet készítettek. Elsősorban a saját gazdaságokban termelt gyapjút dolgozták fel, ami évente egy család esetében három-négy csergét eredményezett. Ezenkívül a megrendelők gyapjújából is dolgoztak, ebből készítették a *váltócsergé*t, amelyet még *feles csergé*nek is neveztek. Ez utóbbi azt jelentette, hogy két cserge anyagából egyet adtak a megrendelőnek, a másik megmaradt nekik munkadíjként.

A csergekészítés jól megfért egy fedél alatt a nagymértékben gyakorolt maszókszőnyeg-készítéssel. Mindkét terméket nagy hozzáértéssel állították elő a bágyiak és azokat a közeli vásárokon és a távolabbi városok piacain értékesítették. Ezért írt Orbán Balázs is kiemelkedő helyen a bágyi „szépszövetű pokrócokról", amelyek előállításának gyakorlata átnyúlt a 20. század közepéig, amikor már a nagyüzemi gyapjúfeldolgozással a háziipar nem tudta tartani a lépést, és kénytelenek voltak leállítani a durgálókereket.

A maszókszőnyeg és a gyapjúcserge értékesítése

A népi ipar e két termékét elsősorban piacokon pénzért adták el. A bágyi szőnyegesek jártasak voltak a piacok dolgában és őket is jól ismerték termékeikről.

A szőnyeg- és csergekészítés a szekerességet is fellendítette. A faluból a szőnyegkészítők és a szekeresek rendszeresen járták a piacokat. Olyanok is voltak, akik csak szekerességgel foglalkoztak, a szőnyegkészítők nyersanyagát és késztermékeit szállították haza, illetve értékesítették. Így az alkalmi fuvarosokon kívül, többen állandó jelleggel szekerességből éltek.

A szőnyeget és a csergét háton *átalvető*ben is elvitték a legközelebbi vásárokra, mint Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Barót, Kőhalom. A távolabbi városokba, mint Brassó, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Marosvásárhely, Szászrégen, Segesvár, Medgyes, szekérrel jutottak el. A még távolabbi városokba, mint Bukarest, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Kolozsvár, Szatmár, vonattal mentek.

A bágyi mesterek pontosan nyilvántartották a vásárokat. Még most is jól emlékeznek és emlegetik a székelyudvarhelyi böjti, úrnapi, Szent Mihály-napi, a baróti őszi, a gyergyószentmiklósi mindenszentek napi vásárt és így tovább. Ezekre a vásárokra készítették termékeiket, és mindeniknek megvolt a sajátossága, hangulata, kereslete.

Híres bágyi maszókszőnyeg- és gyapjúcserge-készítők voltak az 1800-as években: Kovács (Pali) Rebeka, Ipó Rózsi, Gellért Mózesné, Simó Pista, Molnár (Beke) Lidi; az 1900-as években: Balássi Juli, Gellért Mári, Gellért Anikó, Nagy Sándor, Beke Gyula, Beke Zsuzsánna.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

JEGYZETEK

1. ORBÁN B. 1869. 172.
2. N. BARTHA K. 1932. 22–23.
3. Lásd bővebben: KARDALUS J. 1980.

IRODALOM

N. BARTHA KÁROLY
1932 A csërge készítése az udvarhelymegyei Bágy községben. *Néprajzi Értesítő* XXIV. 1. sz. 19–23.

KARDALUS JÁNOS
1980 Posztó- és csergeványolás a Kis-Homoród mentén. *Acta Harghitensia* 1980. 223–234.

ORBÁN BALÁZS
1868 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I.* Pest.

ADATKÖZLŐK

Baczó Áron (1897); Gellért Anikó (1925).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ADALÉKOK A KIS-HOMORÓD MENTI SZÉKELY KAPUK ISMERETÉHEZ

Kardalus János

A Székelyföldnek a Hargita hegység körül fekvő tájegységeiben (Udvarhely vidéke, Nyikó mente, Sóvidék, Homoród mente, Gyergyó, Felcsík és Alcsík) találjuk a székely kapuk állításának legrégibb hagyományait.

A tájegységeken belül is kisebb néprajzi mikrozónák határolhatók el, amelyeknek sajátos vonásait egy-egy kapufaragó mester (család) munkái határozták meg. Mivel a jelen dolgozatnak csak a Kis-Homoród menti faragott kapuk két példányának bemutatása a célja, így nem térünk ki a székely kapuk állításának több jelenségére.

A Székelyföldnek e kapu állításában az egyik leggazdagabb és legváltozatosabb néprajzi mikrozónája a Kis- és Nagy-Homoród mente. Ez a vidék a kapuállításban átmeneti övezet, mert egyaránt megtalálhatók a faragott (*kötött*) székely kapuk és a sajátos kőoszlopos kapuk. Ugyanis mind a két Homoród mentén a kőoszlopos (vagy faragott kő), vakolt, cseréppel fedett kapu a legelterjedtebb típus (1–2. ábra), amelynek fából (deszkából és lécből) készült nyílóit díszítették, fűrészelték, faragták (3–6. ábra).

A kőoszlopos kapuk nem tartoztak, ma sem tartoznak a székely kapuk családjához, annak ellenére, hogy a mai felfogásban ismert faoszlopos, faragott székely kapuk elődjeinek tartott udvarkapuk egykor ebben a stílusban épültek. A Homoród menti kapukat szász hatásra kialakultaknak tartjuk, a nyílók kiképzése viszont beletartozik az utcafront díszítésének székely szokásrendjébe.

A kőoszlopos és a faoszlopos faragott kapuk egymásmellettisége a Kis-Homoród mentén Székelyzsombortól Lövétéig tart. Ugyanis Székelyzsomboron alig készítettek faragott, inkább csak kőoszlopos vakolt kapukat, míg a Lövététől északra fekvő Szentegyházán csak ácsolt, illetve faragott, faoszlopos kapuk készültek. Székelyzsombortól Lövétéig (Homoródújfaluban, Oklándon, Homoródkarácsonyfalván, Homoródalmáson és Lövétén) mind a kőoszlopos, mind pedig a faoszlopos, nagy kötött kapuk megtalálhatók.

Különös tény, hogy éppen a Kis-Homoród mentén áll ma is a Székelyföld egyik legrégibb faragott székely kapuja, az oklándi, 1809-ben készült székely kapu (unitárius parókia, Okland, 58. szám). Egy másik faragott székely kapu, a homoródalmási, 1823-ban készült (jelenleg a Csíki Székely Múzeum tulajdona).

Az 1809-ben készült oklándi székely kapu a székelyföldi kapufaragásnak és kapuállításnak fontos emléke. Szerkezetében kiforrott ácsmunkával találkozhatunk, mert a kapu a későbbi igénynek is megfelelő elemekből tevődik össze: kapuoszlop, íves kontyfa, hónaljkötés, kaputükör, galambdúc. Formai, szerkezeti díszeit a kapuív, az oszlop tagolása, a galambdúc áttörése, a tető (*födél*) alkotja. Jó állapota az 1938-ban végzett javításnak köszönhető. Igaz, akkor megfosztották zsindelyes fedelétől, amely nagyon megrongálódott (nem is volt az eredeti) és azóta a kapun cserepes födél van.

Az oklándi kapu oszlopjainak díszítése a székely virágos faragás kezdeteit őrzi. Az indásvirágos, felfelé ívelő motívumsor tulipán- (tulipánbimbó-), margaréta-virágmotívumokból, levelekből és folyamatos virágszárból áll (7–8. ábra). Ez a típusú indás fafaragás előbb a 18. szá-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

zadban a vízimalmok hagyományos bejáratain fordult elő. A függőleges irányú aszimmetrikus motívumsor az egész kapuoszlopot befutja, amely hajlított szárból indult ki és abban is végződik. A motívumokat a kapu faragója (faragói) síkba emelték ki, az oszlop felületének mélyítése által. A motívumok tehát simák, nem domborítottak. Ez a faragási stílus és a motívumsor levegőssége a fafaragás kezdeteit bizonyítja. A kicsi kapu tükrén látható koszorúslevél-motívumsor szimmetrikus virág–szár–levél alapozásból indul ki, amely magában foglalja a kapun található szöveg (írás) egy részét és az 1809-es évszámot (9. ábra).

A felfogásban is időtálló kapuszerkesztés egyik kiemelt része a tükör, amely a kapuállítással kapcsolatos legfontosabb üzenetet rögzítette a jövőnek. De emellett a kapuoszlopon és a kontyfán körívbe vésett szöveg is hagyományos üzenetet közvetített. Ezt az üzenetet a székelység kapujára nemcsak hogy kiírta, hanem be is tartotta. Érdemes ugyanakkor a feliratok betűinek alakítását, összekapcsolását (sűrítését) is áttekinteni, amelyhez hasonlót csak a régi házak mestergerendáin láthat az érdeklődő.

A Kis-Homoród mentén, Homoródalmáson 1823-ban állítottak egy másik, ma is létező székely kaput. Ez 1975-ig Homoródalmáson, a 214. házszám alatt, Zoltán József portája előtt állt. Azután Csíkszeredában a Csíki Székely Múzeum kapugyűjteményének egyik példánya lett. Az 1809–1823 között eltelt rövid tizennégy év alatt a kapufaragás sokat fejlődött. A homoródalmási az Udvarhely vidéki kapukhoz áll közelebb. Szerkezetében a szóban forgó, homoródalmási kapu az oklándi kapuval azonos. A kapuoszlopok, az íves kontyfa, a hónaljkötés, a kaputükör, a galambdúc, mind időtálló szerkezeti elemek.

Az oklándi kapuval szemben a homoródalmásin a virágos díszítés jelentett fontos előrelépést a kapufaragás fejlődésében. Az oszlopon két sor függőlegesen haladó indás motívumsor egy kiemelt reneszánsz oszlopot fog össze. Az oszlop különálló kiemelt eleme a kapunak, amely kancsóból indul ki és palmettában végződik (10. ábra). Ez a típusú kapuforgás a 19. század második felében Udvarhely egész vidékét meghódította és e vidék faragott kapuinak sajátos meghatározó elemévé is vált.

Az 1823-ban faragott kapunak már virágmotívummal díszített tükre van. A levelekből, szárakból és két virágmotívumból (margaréta, tulipán) álló dísz öt függőlegesen haladó, tagolt, és egy kétfelé futó, vízszintes motívumsorból áll (11. ábra). A kaputükör gazdag díszítésének divatja napjainkig fennmaradt és jellegzetes kifejezőerővel bír. A motívumok síkban való kiemelése a homoródalmási kapun is a fafaragás archaikusságát őrzi. A motívumok felülete is lapos, nem kerekített és nem is mélyített. A kapu felirata készítésének éve (1823). Ezt az évszámot a kontyfa közepén levő kiemelt részbe vésték be (12. ábra).

A Kis-Homoród mentén a 19. század második felétől egész napjainkig több faoszlopos faragott kaput állítottak, amelyek szerkezetükben nem, viszont díszítésükben sokat változtak. A kapufaragás történetének, fejlődésének ismeretében, a hagyományok további ápolásában és továbbadásában mind az oklándi (1809), mind pedig a homoródalmási (1823) kapu értékes támpontot jelent nemcsak a tájegységben, hanem az egész Székelyföldön is.

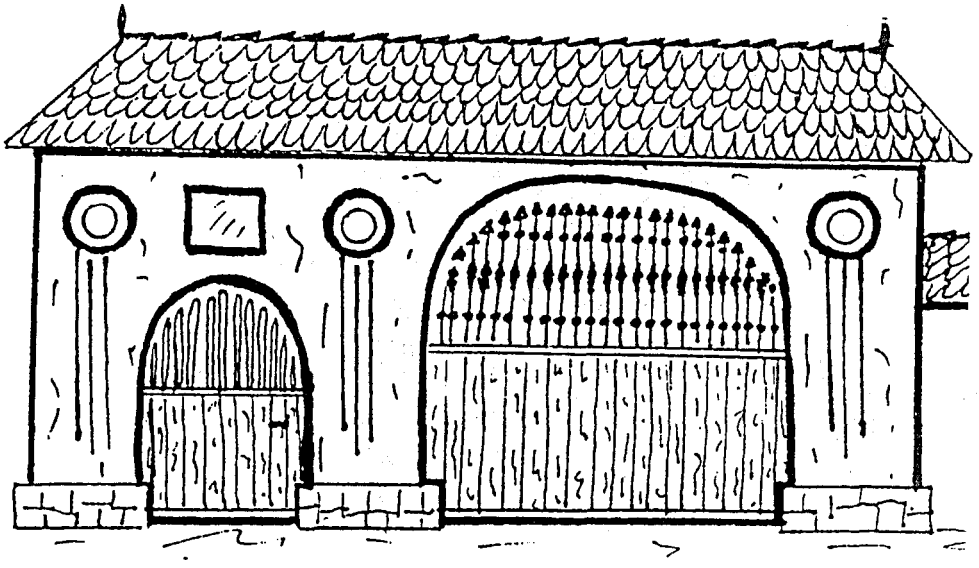

1. ábra. Kőoszlopos vakolt kapu Lövétén

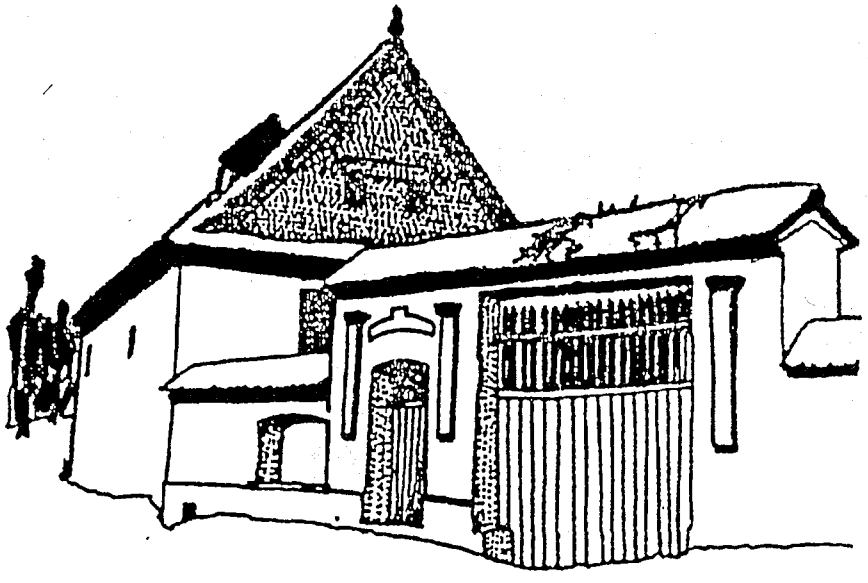

2. ábra. Kőoszlopos kapu Homoródalmáson

[Erdélyi Magyar Adatbank]

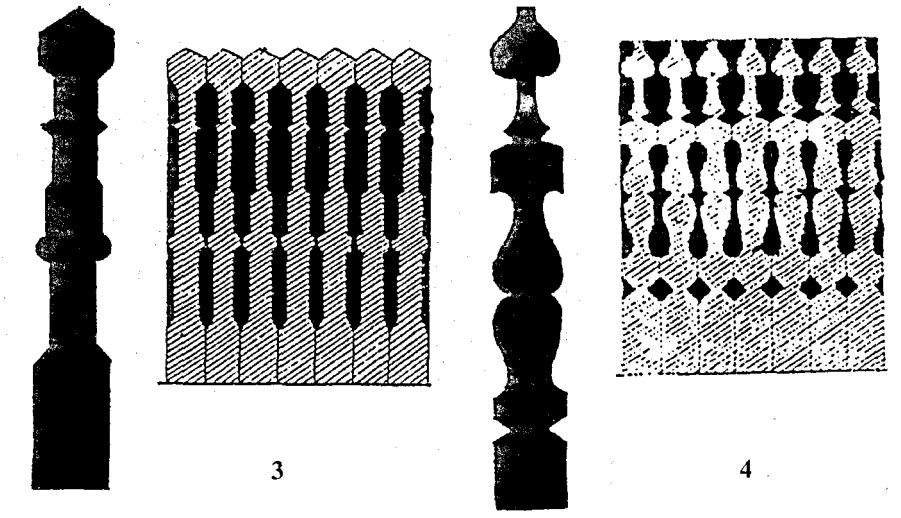

3

4

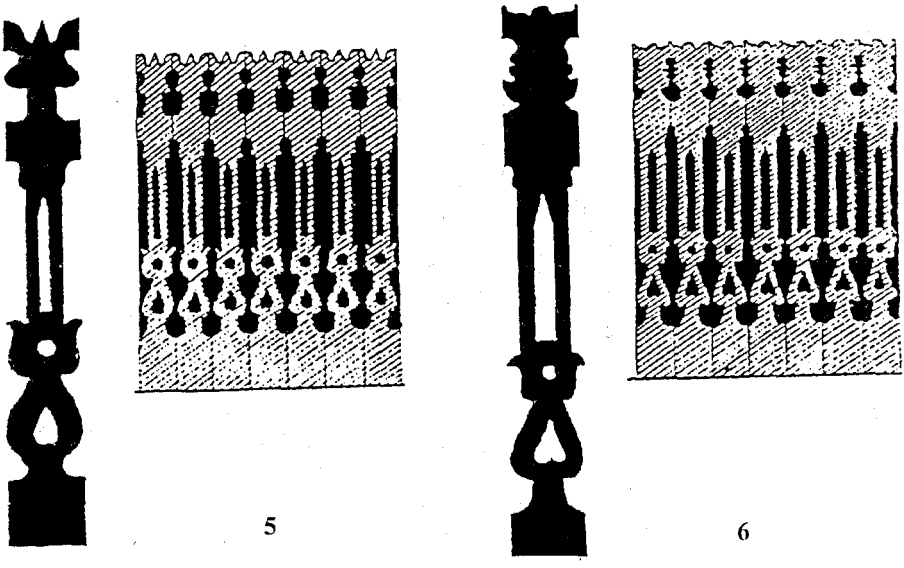

5

6

3–6. ábra. Kőoszlopos kapunyílók motívumai a Kis-Homoród mentén

7 8 9

7–9. ábra. Nagy- és kiskapuoszlop, valamint kaputükör Oklándon 1809-ből

[Erdélyi Magyar Adatbank]

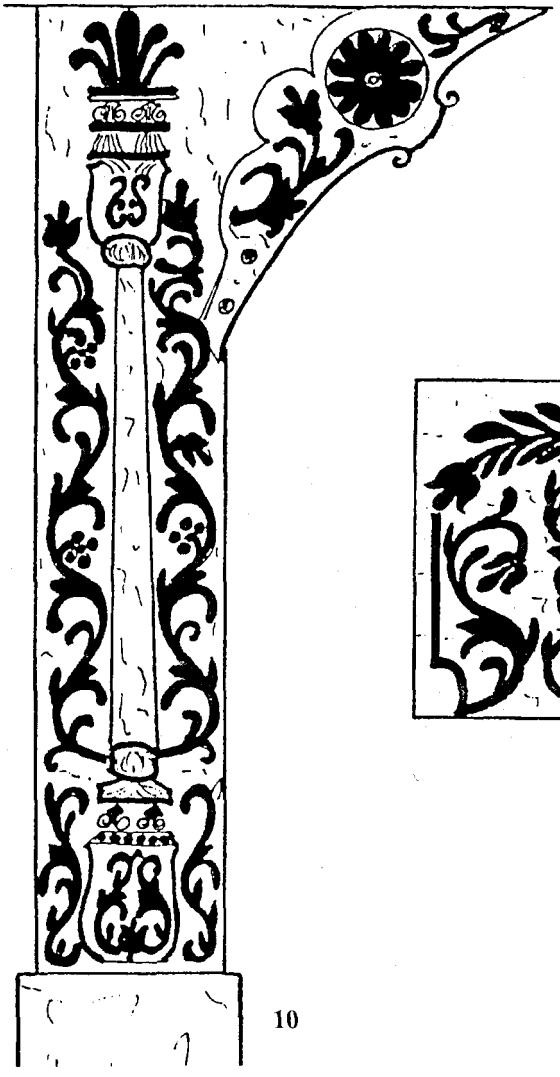

10

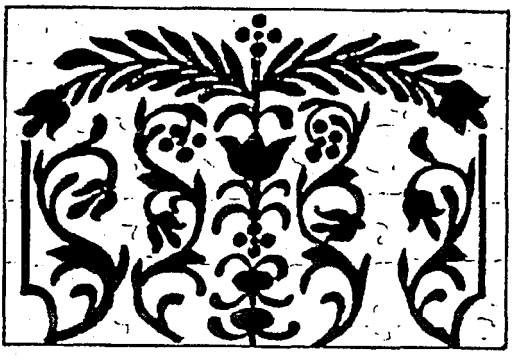

11

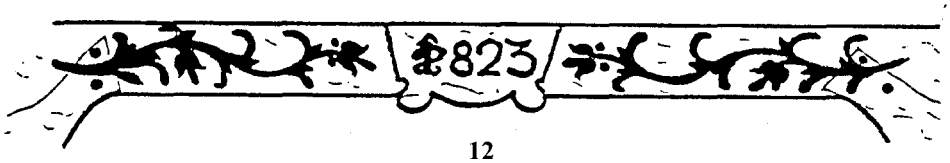

12

10–12. ábra. Nagykapuoszlop, kaputükör és kontyfa Homoródalmáson 1823-ból

[Erdélyi Magyar Adatbank]

FOLKLÓR

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TUDÓSOKKAL KAPCSOLATOS HIEDELEMTÖRTÉNETEK HOMORÓDKEMÉNYFALVÁRÓL

Hála József

„A *tudós* fogalma többrétű a magyar néphitben. Tágabb értelemben így neveztek minden, természetfeletti képességgel, mágikus többlettudással rendelkező hiedelemalakot, valamint a néphit működő specialistáit, akiknek ezt tulajdonították: a táltost, gyógyítót, halottlátót, nézőt. De így nevezték a parasztitól eltérő foglalkozások tudományosait is, a *tudós kocsis*t, *tudós pásztor*t, és ebbe a kategóriába tartozik a szintén gyakran *tudós*nak nevezett vagy ilyen jelzővel ellátott gyógyító és bába is."[1] Az alább közölt homoródkeményfalvi hiedelemtörténetek a népi specialisták e csoportjába tartozó, természetfeletti képességekkel rendelkező személyekről szólnak, akikhez gyakran fordultak e falu lakói is, ha különféle problémáik megoldására tőlük reméltek segítséget. A történetekben szereplő *tudósok*ra is igaz Hoppál Mihály általános megállapítása, amely szerint: „Hírnevüket elsősorban nem a néha valóban sikeres gyógyításaiknak köszönhették, hanem a falusi nép között elterjedt mély hitnek, amellyel tevékenységüket körülvették. Sikereik lélektani alapját egyfelől éppen ez a bizalom adta, másfelől pedig a beteg, bajbajutott ember kétségbeesett erőfeszítése, amikor mindenfajta segítséget megragad, különösen, ha ez a segítség a magafajtától jön, akinek mindennapi élete hasonló, gondolkodása pedig teljesen megegyezik az övével."[2]

A közölt történeteket egy személytől, Bencze Alberttől (1919) gyűjtöttük 1991 novemberében. A felelevenített események mind a szűkebb családjában, családjával történtek meg századunk első felében és többnek ő maga is résztvevője, esetenként szenvedő alanya volt (pl. amikor nem tudta a tudósok által kiszabott próbákat kiállni). Bencze Albert és családjának tagjai nemcsak betegség esetén fordultak tudóshoz, hanem akkor is, amikor például a tehénnek „elvitték a tejjit", amikor elmérgesedett személyi kapcsolat okát, okozóját akarták megtalálni, vagy a kertjük végében elásott kincset szerették volna meglelni. Problémáik megoldása érdekében nemcsak a szomszéd falu, Homoródalmás messze földön híres tudósát, Tódor Rebit keresték fel, hanem távoli települések népi specialistáit is.

A történetek, bár tudósokról szólnak, az ő cselekedeteik titkaiba, mágikus praktikáik részleteibe csak kevéssé engednek bepillantást (ez természetes, hiszen tudományukat féltve őrizték), inkább a személyük és a hozzájuk fordulók viszonyára vetnek fényt, illetve arra, hogy a segítséget kérőknek céljuk elérése érdekében mit kellett cselekedni, milyen „próbákat" kellett kiállni.

A magnetofonszalagra rögzített beszélgetésben négyen vettünk részt: Bencze Albert, a felesége, barátom és gyűjtőtársam, Száraz György, valamint jómagam. A folyamatosan, egyvégtében, jó (helyenként humoros) stílusban elmondott történeteket igyekeztünk nem félbeszakítani és kérdéseket csak ritkán, indokolt esetben tettünk fel. A szorosan összefüggő szövegeket az elmondás sorrendjében tesszük közzé. [...] jelöléssel utalunk a lejegyzés során kihagyott, a téma szempontjából érdektelen részekre, [ ]-be a magunk kiegészítéseit és megjegyzéseit, ( )-be pedig Bencze Albert feleségének közbeszólásait tettük. A tájnyelvi kifejezéseket, valamint a román nyelven mondott szavakat és mondatokat a Jegyzetekben magyarázzuk meg.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Hiedelemtörténetek

1.

Vótak olyanyok, amelyikök tuttak gurucsáni.[3] Szóval megcsinányi valamit, valami rosszat csinányi. És vótak olyanyok, amelyikök tutták az ellenszerit. S azok reaimádkoztak. [...]

Hát, az én időmbe is, gyermekkoromba itt Almáson is vót, Tódor Rebi. Az es ilyen tudós vót, hogy ilyen, ilyen csinálmányokat, ne aszt monták megcsinátatta. [...]

Nagy Lőrincnek, az öregnek vót egy tehennye. Megbornyúzott. S három napig, mikor a tehén bornyúzott, senkinek semmit az életbő[4] ki nem lehetett adni. Még csak egy gyufát se. (Semmit! A szó szoros értelmében semmit, még egy gyufaszálat se, még vizet se, semmit. Senkinek semmit. A kapun kivinni semmit nem vót szabad.) Semmit, egyáltalán. Kapun ki nem lehetett vinni semmit.

Nahát, Nagy Lőrincnek megbornyúzik a tehennye, s – Lőrinc sógor ott van, ő még él, tuggya bizonyítani, a fia az öregnek –, hát Mihály Domokos bémeen, s köszön ügyesön, hítta mész rakonni.[5] Aszt mongya Vén Nagy Lőrinc:

– Asztán te Domokos, Domokos, idejártál[6] – aszt mongya –, de asztán itt te ne hitványkoggyál nálunk!

– Én nem, Lőrinc bácsi – aszt mongya.

Mihály Domokos elmeen, s másnap reggel a bornyú szopik, de bőg. Tehennyének egy csepp teje se vót.

Átalmentek Almásra, Tódor Rebihez. Tódor Rebi, nem vót akkor feketekávé, hát úgy egyébbel gurucságatott. S asztán aszt mongya neki, hogy:

– Na, Lőrinc bácsi – aszt mongya –, a tehénnek elvitték a tejjit, s aki elvitte, hát az vissza fogja vinni, de vegyen – aszt mongya – maga egy fé patkót, fé lópatkót, aszt üsse belé a disznyóváluba, asztán álljon neki, s üsse minné jobban! De verje! Addig üsse – aszt mongya –, míg az illető odamegyen.

Úgy es lesz! Veszi sógor a fé patkót, s beléveri a váluba, s kezdi ütni. [...] Hát, elég az, hogy a sógor vette a vasbotot,[7] s ütte a patkót. S hát egyszer Mihály Domokos megy.

– Te Lőrinc, az Isten megfizeti – aszt mongya –, haggy békét – aszt mongya – annak a patkónak, ne üsd! – aszt mongya.

Asztán Lőrinc még hármat-négyet jól vágott rea, s abbahagyta. A tej visszajött a tehennek, de Mihály Domokos azon a nyáron fekütt. (Úgy megverték. Na, hát most mondd el Nagy Lőrincéknek a másik esetit! Mer az is egy érdekes, a fekete kecske esete.)

2.

Lőrinc Domokos sógor, itt a szomszéd, beteg vót. De nagyon beteg, hogy mindene fájt. Doktorhoz jártak, mindenüve jártak, senki meg nem tutta gyógyítani. Egyszer béjőnek ide, s anyámmal sutymorognak.[8] [...] S aszt mongya egyszer anyám, odahív, s aszt mongya, hogy aszt monták Domokosék, hogy Csíkba, ott valahol künn a hegyek között, vót egy település, ott van egy tudós, s én el kéne mennyek, a tudóshoz, s elmagyarázom, hogy Domokos hogy van, s hogy csinája meg, hogy legyen Domokos jól.

Na, én tiszta biciklivel. Fiatal vótam, elálltam[9] Csíkba, s Gyergyóvárhegyen vót ez. [...] Csíkig mentem biciklivel, s onnét vonattal Csomafalára, s onnét patak mellett ki gyalog Várhegyre. Elmenek az öreghöz. Az öreg ott állott a kapuba. Egy olyan románharisnyás[10] öreg bácsi, kieresztett inggel.

– Na, fiam – aszt mongya, románul, mer román vót az öreg, Vaslobán Pétörnek hítták –, elfárattál-e?

Mondom:

– Nem, Pétör bácsi.

– Nahát, gyere – aszt mongya –, téged vártalak!

A kapuba várt.

Elmegyünk bé, s leűlünk ketten űgyesön, s elbeszélem a dógot. Közbe vittem egy liter gabonapálinkát, vittem egy egész házikenyeret, egy jó darab szalonnát.

Mondom:

– Pétör bácsi, pohár pálinkát fogyasszunk el!

– Bine![11] – aszt mongya.

Eléveszen két poharat, s koccintunk, s megisszuk, s még egyet-egyet tőtök. Aszt es megittuk. Aszt mongya, hogy:

– Engeggye meg – aszt mongya –, hogy a szógáknak es tőccsek a pálinkából! – aszt mongya.

Mondom:

– Jó van – mondom –, tőccsön!

Eléveszen hat ilyen pálinkáspoharat, megtőtöm. Itt vót egy pad, itt vót egy asztal, s ott es vót egy ilyen pad, mint ez. [Mutatja.] Mint ez. Aszt mongya, hogy:

– Na, legyen szíves álljon fel! – aszt mongya.

S felállok, s a padfödelet felnyissa az öreg, s űgyesön a hat poharat alám béteszi a padba. S én visszaűtem. Az öreggel koccintunk, alattam a padba koccintanak. Akkorát szöktem egyet! Szinte feldőtöttem a padot.

– Mai încet, mă![12] – aszt mongya.

Aszt monta:

– Am o sută draci.[13]

Van neki száz ördöge. Azoknak attuk a pálinkát, az ördögöknek. (Isteni ördögök lehettek, hogy pálinkát ittak azok is!)

Megint tőtök neki, s neköm, s mondom, hogy hadd lám, hogy mi van:

– Tőccsünk a szógáknak es!

– Hát, tőccsünk! – aszt mongya.

Felállott, s üressen a poharakat kiszedi. Üressen! Megtőtöm, s visszateszi. Megint koccintottunk, s ők es. Eléveszem a kenyeret, mondom:

– Faljunk egyet!

Aszt mongya, hogy:

– Jó.

Nem ellenkezett semmit.

Mondom:

– Jó.

Eléveszem a kenyeret, s a szalonnát, s evegetünk, s mondom neki, ezér hadd lám, mi van a poharakkal:

– A szógák szeretik-e – mondom – a kenyeret, s szalonnát?

– Igen – aszt mongya.

Mondom:

– Aggyunk nekik!

– Jó – aszt mongya.

Ahajt a kenyérnek szinte negyedit levágja, s egy jó darab szalonnát, bétesszük a padba, hogy a szógák egyenek. Na! Ott má nem zakatótak[14] akkor.

Megint tőtöttem, eltőt idő, beszégettünk, minden. Tőtök egy-egy pohárral, s gondótam, hogy meg kell nézzem, hogy hadd lám, a kenyeret a szógák megették-e? Mondom az öregnek, hogy:

[Erdélyi Magyar Adatbank]

– Vajon a szógák megrészegödnek-e, ha még egy pohárral adok?

– Nyúgottan lehet adni – aszt mongya.

Megint felnyitja a padfödelet. A poharak üressek, kenyér, szalonna nincsen. Semmi se vót. Szalonna se vót, kenyér se vót, semmi se vót. Hát, megtőtöm a poharakat, s béteszem. Asztán ettünk, s aszt mongya az öreg, hogy:

– Domnule, dumneata culcă acolo la patu ăla![15]

(Beszélj magyarul!)

– Maga – aszt mongya – abba az ágyba fekügyék le, s én kimegyek – aszt mongya –, ott a csűrön[16] küjjel[17] van egy körtefa, s én lefekszem oda.

Hát, gondótam, öreg eszt egyszer jó csinátad, de én nem maradok a házadba! Az öreg kiment. Elmentem oda [mutatja], a padfödelet felemeltem, felhajtottam, megnéztem a padnak a deszkáit. Épök, szépök, oda benyúni senki nem tudott. (Erre gondótam pedig.) Megnéztem küjjel a falat, le vót tapasztva. Ott se tuttak benyúni, senki. A pohárból a szógák a pálinkát megitták (S a kenyeret megették.), a kenyeret megették, kérem. (Hát ez hogy lehetett?)

Én avval asztá[illegible] usdi, ki a házból! Elmentem ki, ott vót egy bokor, s oda lefeküttem.

[Éjjel] Ott háltam abba a szobába, az öreg es ott. Közbe este beszégettünk, s mondom neki, hogy:

– Öreg, a szógákból jó vóna, ha maga egyet adna nekem!

Aszt mongya:

– Figyeljen ide, fiam! Mához egy évre jőjön ide, s a javából, amelyek nem annyira izgágák, tíz darabot átaladok magának.

Na, mondom:

– Jó.

Asztán akkor monta nekem, hogy hát még mennyek, s hozzak Domokostól egy ingöt, s még nem tudom miköt. Én aszt megmontam, hogy né, van neköm egy szomszédom, s úgy van, s ő elmonta neköm, hogy hát még egy ingöt – aszt mongya – ide kell hozni – aszt mongya –, hogy aszt – aszt mongya –, avval nem tudom mi csinájon, s aki – aszt mongya – az oka annak, hogy ő úgy járt – aszt mongya –, hogy maga hazamegyen, megmongya neki, hogy a kaput zárják bé, senkit a világon – aszt mongya – oda bé ne eresszenek. Lehet, aki a hibás – aszt mongya –, nem csinálmány – aszt mongya –, de aki a hibás, reggel meen, s a kaput dengeti, hogy eresszék bé.

Na hát, eljöttem haza. [...] Én nem montam meg eszt Rebiéknek, csak aszt, hogy a kaput zárják bé, s ne eresszenek bé senkit.

Na, asztán innét figyeltem én es. Pontosan péntek nap vót, s hát jő le János bátyám. Diák János. Anyámnak testvére vót Rebi es, testvére vót János es, aki jött le. Kaput dengeti, hogy:

– Hé, sógor, eressz bé! – aszt mongya, hogy – Meszet raksz-e, s jősz-e?

Minden. De hát nem szólottak ezek ki, nem eresztették bé.

No, osztán aszt mongya anyám, illetve én jöttem rea, hogy itt vót egy bál, egy olyan színdarabos, táncos bál. Orbán Ilonát, eszt a drágát, el akarta venni János, mer ő özvegyembör vót, el akarta venni feleségül. Mindenképpen! De Ilona Jánossal csúfolkodott. Nem kellett neki. (Hát sokkal idősebb is vót János bácsi.) Nem kellett neki. S akkor hezzáment Ferihez. János ezért irgalmatlanúl haragutt Ferire. Mikor éfélekor vége lett [a bálnak], mer éfélekor vége lesz a bálnak, mennek haza, s esznek, s megin visszamennek, hát ezek a fiatalemberök, ez a Domokos, mindegyik, hát ők bémentek a korcsmába. János ott vót. De ő durrogott[18] Ferire, mer hát a drága fehérnépet tölle elvette. Úgy hogy esszementek[19] (Esszeverekedtek.), esszevereködtek. S akkor Nagy Albert – az a János pártján vót – egy padlábat kitört, s odatta Jánosnak. S János a padlábbal úgy megsuppantotta[20] Domokost, így [mutatja] fejbe, hogy Domokos esszeesett. S Ferit es, úgyhogy megverték őket, az egészet. S ebből a jegységből kapta Domokos a kétesztendős betegséget. Asztán kigyógyult belőle, de mondom, tiszta igaz vót.

3.

Na, én másodikszor elmegyek vissza. Montam előbb, hogy az öreg aszt monta, hogy nekem aggya az ördögöt:

– Tíz ördögöt – aszt mongya – magának adom. Mához egy évre legyen itt, s adom a tíz ördögöt! ([Nevetve.] Az ördögök! Most jó vóna, milyen jól dógoznának a mezőn!)

Én asztán mondom az öregnek, másodszor mikor visszamentem:

– Hallgasson ide, Pétör bácsi! Nálunk szájhagyomány, hogy itt valamikor templom vót, itt a ház mögött. [Mutatja.] Itt valami arany van elrejtve. [A feleség nevet.]

Aszt mongya:

– Igazad van – aszt mongya. [A feleség nevet.] – Van, van – aszt mongya –, de egy próbát kell tenni, s akkor ki lehet venni – aszt mongya.

Asztán megmagyarázta. Próba a kellett legyen, hogy mikor hazajöttem, másnap reggel az ablakba meg kellett gyújtani hat szál gyertyát, hogy az ott égjen. Míg az a gyertya ég, addig nem szabadott senkinek semmit adni.

Eljő ide az a vén hülye Lőrincz Ferenc! Én a favágón[21] faragok, s aszt mongya nekem, hogy:

– Aggy egy gyufát – aszt mongya –, hogy szivarra[22] gyújcsak rá!

Mondom:

– Nincsen nekem – mondom –, nincs nálam.

Nem es vót, ugye, mer akkor még nem szivaroztam. Vagy szivaroztam, de gyufám nem vót.

Aszt mongya anyám:

– Állj meg, én hozok ki! – aszt mongya.

Eljött bé, s a gyufát ahogy anyám meggyújtotta, odatartotta, egyszerre a hat gyertya kialutt. Na, mondom:

– Anyám, maga egyszer a kincsöt elintézte!

[A feleség nevet.]

Fogja asztán a fejét:

– Jaj, mi csinátam?!

([Nevetve.] Anyám másodikszor a kincset szegény, Isten nyugtassa, elintézte.)

A gyertya kialutt. Aszt monta az öreg, hogy odateszi [a kincset] a fazékba az ő szógája a gyertyák helyibe. [...] Na, a gyertyák elaluttak. [...]

Folytatása van!

4.

(De ez má... én is tanúja vagyok, hogy ez tiszta színigaz! A többi igaz-e, nem-e, nem tudom, de ez, ez, ez valóság. Még az a lap megvan-e, amit küldött a pasas? Ilyen levelezőlap.)

Anyámnak a húga férhöz ment. S akkor esszevesztek [az anyósával]. (De olyan jól vótak elein, hogy, hogy...) Edös lelkem menyem, s édös lelkem anyám, s így hítták egymást. (Nagyon jól vótak, eszt mindenki tutta, s egy adott pillanatban összementek.) Esszevesztek, köpték, s mocskolták, s verték, s ütték egymást.

Egyszer aszt mongya anyám, húsét[23] nagyszombatján:

– Te, fiam, mondok neked valamit – aszt mongya –, el kéne mennyünk – aszt mongya – Korondra, ott van egy tudós, valami Szász nevezetű. Van egy tudós – aszt mongya –, s el kéne mennyünk oda.

Há, mondom:

– Mi csinájunk, anyám?

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Hát mongya:

– Berta néni, hogy megkért, hogy mennyünk el, s mongyuk meg neki, hogy aki hibás, haljon meg! (De így, szó szerint, így monta neki: „Aki hibás, haljon meg!") Aki hibás, haljon meg! Ha én vagyok a hibás, én haljak meg, s ha a vénasszony, ő haljon meg, s ha Lőrinc, ő haljon meg, s aki hibás haljon meg! („Ha másképp nem menyen, ha nem lehet másképp." Így monta. „Akkor inkább haljon meg, az aki a hibás. Csak legyen vége már!")

Na, mondom:

– Jó.

Elmegyek én ahhoz a Szász Domokoshoz. Úgy híták, Szász Domokos. [...] A kerámiagyárba dógozott az illető. Anyámmal nagyon űgyessen a szekérrel (Nem Berta nénivel mentetek? Ja, nem, anyáddal! Vele, vele.), űgyessen az úton bésírűtünk,[24] meg vót nekünk magyarázva, hogy hol lakik. Hát egy fiatalember ott áll, ott es a kapuba. Mikor elérünk addig, még odáig el se értünk, hát a kaput nyissa. Aszt mongya:

– Hát, tessenek bejőni!

Aszt mongya:

– Tuttam, hogy jőnek – aszt mongya –, jőjenek bé a szobába!

S elmegyünk bé. Elbeszélem neki, hogy hát mi a helyzet, s mondom:

– Nénémnek az a követelése, hogy aki a hibás, az haljon meg. (Nem így monta! „Hogy ha más megoldás nincs, akkor inkább haljon meg.") Aki a hibás, haljon meg, így monta nekem.

Aszt mongya:

– Jó. De kell hozni egy olyan kecskét, tiszta fekete kecskét, amelyikbe – aszt mongya – semmi fehér szőr nincs. Tiszta fekete kecskét. Én a kecskét kezelés alá veszem, s amikor a kecske kimúlik, avval múlik az illető es.

Eljövök haza, s mondom nekik, s akkor ők nekikeztek kecskét keresni. Vót egy bótos, Nagy Mózsi, pálfai, itt a bótba, annak vót egy olyan kecskéje. Megveszik, s én fel a szekérre, s irány Korond! Elvittem oda a kecskét. Béeresszük a pajtába,[25] asztán bémentünk. Beszégetünk véle, s mondom neki, hogy:

– Ugyan bizony, maga eszt a tudományt hol kapta?

– Hát – aszt mongya –, én valamennyit – aszt mongya – tuttam. Foglalkoztam is ilyesmivel, vót összeköttetésem – aszt mongya – Várhegyen (Ezek valamit csak tudnak!) az öreggel, avval, aki magának a tíz szógát ígérte – aszt mongya. – Avval, aki magának a tíz szógát ígérte – aszt mongya –, s maga nem ment utána. [...]

Há, mondom:

– Hogy, uram? – mondom.

S aszt mongya, hogy:

– Várta – aszt mongya – magát az öreg. Maga megígérte neki, hogy odameen. Nem vót akinek a szógákat elaggya, átalaggya. Szekerest fogadott, eljött ide hezzám, könyörgött nekem, hogy hát vegyem átal a szógáit, mer ő addig nem tud meghalni, amíg valakinek átal nem aggya [...] És aszt mongya, hogy:

– Én – aszt mongya – nem akartam – aszt mongya –, de mégis – aszt mongya – asztán átalvettem. Az öreg elment a szekérrel, s mikor a kapun otthon bément, akkor meghalt. Mikor hazament, akkor meghalt az öreg. Így marattak rám.

Na, asztán Bertán küjjel mondom neki eszt az arannyat.

Hát – aszt mongya –, ő nem tutta eszt, hogy én az öreggel beszétem róla, aszt mongya:

– Maga egy próbát már megtett, nem sikerűt. Úgy fogjon neki, hogy ha most se sikerül, hat esztendőn keresztül magának – aszt mongya – kár kárt ér az élettyibe.

Mondom:

– Megpróbálom!

Aszt mongya:

– Egy férfi, s egy nő rejtette el. S egy férfinek, s egy nőnek kell a próbát kiállani – aszt mongya. Egy negyvennyóc óráig a férfi, s a nő ébren kell legyen, a szemit nem szabad lehunnya. S negyvennyóc óra mikor letőt, éfélekor kell megkezdeni, ház elejibe – aszt mongya –, ott van egy kicsikert, mennyen ki oda az ásóval, a kapun bémeen egy fehér kutya, ahol van elásva, oda leűl. Maga gyorsan fogja meg a kutyát, tegye fére, gyorsan ásson! De éfél előtt ez meg kell legyen! Háromszor a bennvalóját,[26] a házat kerűje meg véle, s minden átok alól mentesűl – aszt mongya. – Nagyon vigyázzon!

Mondom:

– Megpróbálom!

Hát, a kecske ott vót, én nagy boldogan eljövök haza, elmondom a családnak. Anyám kapott rajta. Olyan ébren űlő vót. Aszt mongya:

– Én leszek a társad, fiam!

Na, mondom:

– Jó.

Megkezdjük a bőjtöt. Az asztalnál hárman beszélgettünk. Anyám, így ne [mutatja], űlve, alutt el. Másnap mentem kaszálni – ott fenn laktak, ahol Eszti lakik –, megyek bé, az osztovátával[27] szőtt, rea vót könyökölve az osztovátára, úgy horkolt, hogy én az udvaron hallottam. […] Mentem a mészhez, mentem. A szememet így kellett döfőggyem, de [mutatja], hogy ne ragaggyon össze. Menet közben aluttam el. (De aszt montad, hogy aszt monta, hogy hat évig úgy vigyázzunk, hogy hat évig szerencsétlenek leszünk?) Igen. Na, hát gondótam, má minden mindegy. ([Nevetve] Na, a kincs megin elment, elalutták!) Letelik az üdő […], a fehér kutya a kapun béjött, egyet vinnyantott,[28] mikor meglátott, mefordút, s úgy elment, még most is megyen. Na, mondom:

– Anyám, eszt mi ketten megcsinátuk!

Na, hát egyszer, kapok nemsokára egy levelet, körülbelűl három-négy nap múlva: „Kedves Koléga! A próba nem sikerűt, arra ügyeljen, hogy fogantozzék[29] meg, mer a kár jő!"

No hát, hittem es, nem es. Elég az, hogy jő a másik levél. Írja, hogy: „A kecskét kezelésbe vettem, az illetőnek már csak napjai vannak." („Beteg, betegeskedik. Ágyba került." Először így írta.)

Nagyanyám, ételt kellet csináni, nem vót otthon senki. Elment ki a favágóra, tiszta természetes dolog. Egy darab fát felvetett[30] a csutakra[31] és vágta úgy, mint az asszonyok. Így ne. Itt vót a csutak, s itt vágta. [Mutatja.] A fa visszaszökött,[32] ehelyt [mutatja] a lábát megütte.

Írja nekem [a tudós], hogy az illető ágyba fekvő. Még akkor se gondótam rea. Megin kűdi a levelet. (A családba, jelzem, hogy, hogy most má beleszólok… Ott a családba, ahonnan ez a dolog elindult, ott nem vót beteg senki. Se apu, se anyu, se Berta néni, senki, semmi bajuk nem vót. Hát ez nem igaz! Erre nem gondótunk!)

Egyszer megint jő a levél, hogy: „Készüljenek, mer („A helyzete súlyosbodott.") az illetőnek csak napjai vannak."

Nem tőt belé három nap, nagyanyám meghótt. Diák Ferencné. Mondom anyámnak, hogy hát:

– Anyám, há mé kellett nagyanyámnak meghalni?

Aszt mongya anyám, hogy:

– A fekete fenét – aszt mongya –, hát ő vót az oka – aszt mongya –, ő csináta a bajt az öreg s Bertáék között.

Hát, mondom:

– Hogy?

Bertáék építették aszt a filegóriát,[33] ahol laknak. Vén Diák Ferencnének vót Kósa főggyin egy nagy kaszállója. Azon vótak jóképű cserefák,[34] gerendának valók. S egy gerendának valót Vén Diák Ferenc odadott a vejinek, hogy „No, építsétek bé!" („Vágjátok ki!") Vén Diák Ferencné tavasszal ment, s há nincs cserefa. Ő számon tartotta. „Hol a cserefa? Hol a cserefa?" Megtutta, hogy hát Vén Nagy Lőrinc vitte el a cserefát. Akkor Vén Nagy Lőrincet kitámatta, hogy: „Elloptad a cserefá-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

mat!" S ebből olyan harag lett (Ebből kezdődött a harag közöttük.), hogy (Többet soha békesség ott nem vót.) míg a vénasszon meg nem hótt, addig örökké haraguttak. Akkor kibékűtek. (Na! Az öregasszony meghalt... Aki kérte, hogy haljon meg az, aki a hibás, annak az édesannya halt meg. Az édesannya... Anyósom vót nekem, s az halt meg... Harminckét tárgyalás vót, s azután, hogy ez az öregasszon meghalt, kibéültek, s halálukig, ugye, osztán békességben vótak azután, ahogy meghalt... Na hát akkor mi van ebbe?)

Na, s osztán a vénasszont eltemettük űgyessen. Reggel mentem a havasba.[35] Apám ment a tehenekkel, én mentem a lovakkal, apám a tehenekkel ment a Küslázba: „Estére hazajövök". Rácz Mózsi égette a katlant,[36] s egy mértök fát bémérök, s aszt mongya akkor nekem, hogy:

– Te, tudod-e, nálatok mi van?

– Én nem – mondom.

Aszt mongya:

– A tehenetek megdöglött.

– Hát... – mondom.

Apám odavót mészkőé. (Reggel még a mészkövet behozta a katlanokhoz.) Mikor a mészkövet lerakta, hát – aszt mongya –, a lucernába – aszt mongya – a tehenet béeresztette – aszt mongya –, felfútta magát,[37] s megdöglött. Na, kérem szépen (Egy kár megvót... Gyönyörű tehén vót.), ez vót az első.

Elmentünk búza gyomlálni, vagy hova, Tógátjához. (Igen.) Hát, egyszer fut anyám:

– Gyere, Albert, mer a csitkó[38] megdöglött!

Vót két csitkónk. Jövök haza. Egyik elszabadút, s a másikat a jászolyba beléverte, s a nagyobb csitkó megdöglött. (A disznyó megmalacozott, tíz malacot.)

Akkor, elmentünk a bányára, a disznyó megmaladzott. Valami szindarabra hazajöttem (Végig őriztem, én nem mentem el az előadásra, hogy legyek mellette.), megnéztem, jó űgyessen, a disznyó röfögött, s a nyóc malac szopott (Tíz! Tíz malac vót!), s:

– Na, alugyatok!

Elmentem bé, s lefeküttem, s reggel jő anyám (Apám, szegény.), apám:

– Fiam, gyere, mer a disznyó meg van dögőve! („Gyertek hamar – aszt mongya –, a disznyó meg van dögőve, s a malacok körülötte sírnak!" Tél vót.) A malactartója kijött a disznyónak. (A malacokat neveltem hathetes korukig. Szoptattam csuszlival.[39]) Akkor két tehenet fejtünk, csuszlival szoptatta [a feleségem] (Minden áldott nap! Képzelje, mit dógoztam!) az ölibe [a malacokat]. Olyanyok vótak (Hasadtak ki.), mint ... (Akkor én elbetegettem, a malacok itt marattak...) Egy hét alatt mind elmentek a malacok. (Egyetlenegy malac maratt meg. Egy vagy kettő.) Kettő maratt meg. Na, mondom:

– Uram, még van-e valami hátra? [...]

Az utolsó... De közbe jött egyéb is. [...]

S akkor akasztottak egy olyam pert a nyakamba... (Dévára járt tárgyalásra, Isten tuggya, hányszor.) Minden tíz napba kellett mennyek innét Dévára, Erdélynek a másik felibe, tárgyalásra. (S horgya oda a tanúkat!) Mikor a hat év letőt, akkor mentettek fel. (Na, akkor van-e valahol valami, valami? A jó nem teljesült, de a hitván az minden...) [...]

De mondom, ez ahogy elmontam, így történt. Nagyanyám belehótt. (S még szegény anyám aszt mongya egy reggel, azután, hogy eltemessük, hogy képzeljük el, hogy olyan álmot látott – aszt mongya –, hogy aszt mongya az anyja, s ekkor keztek gondókozni, s ez ütött szeget osztán a fejükbe, hogy jöttek rea, hogy tulajdonképpen hogy is van, mér is ő a hibás. Hogy álmába aszt mongya anyósomnak az öreg nagyanyó, hogy „Elég baj fiam, hogy az én életem egy fekete kecske életihez vót kötve." Aszt monta anyám, már az én anyósom, hogy aszt monta az anyja, hogy „Elég baj fiam, hogy az én életemet egy fekete kecske életihez köttétek.")

[Erdélyi Magyar Adatbank]

5.

Szóval itt ez szájhagyomány vót, hogy [kincs] van, s el van rejtve, s a tatárjárás előtt ez a templom megvót, két falunak vót a temploma, s menekűni kellett.

Asztán nagyapám, ez a nagyapám, a másik nagyapám, s Vén Lőrinc Laji elmentek Segesvárra mésszel. Szegény nagyapám beszéte. (Na, innen kezdődött a kincskeresés!) Mész nem kellett a kutyának se. A vendéglősök az ilyen meszesököt jól ismerték, az egészet. Hát, aszt mongya [a vendéglős], hogy:

– Te, János! Van itt egy tudós – aszt mongya –, s el kéne mennyetek hezzá, mondassatok szerencsét! Egy küsasszon – aszt mongya.

S aszt mongya tátám:[40]

– Elmehetünk – aszt mongya. – Legalább megmongya, hogy a meszet hol aggyuk el.

Na, ők felkerekednek. Aszt mongya a Vén Lőrincz Laji:

– Én elmegyek, én elmegyek, elmegyek – aszt mongya –, de a küsasszont megbaszom!

Így, a korcsmáros előtt!

Na, kérem szépen. Elmennek be űgyessen hárman, az előszobába megállnak, a küsasszon kijő. Aszt mongya a két nagyapámnak, hogy:

– Maguk bácsikák jőjenek bé! Maga szemtelen, maga hitvány, ilyen-olyan, ki az ajtón!

Vén Lőrincz Lajinak. Az ajtón kikergette. Nem tudom, azután Diák Ferencnek mit mondott, de mikor nagyapámmal szembenéz, aszt mongya:

– Maga mér jár ilyen ruhába?

– Hát – aszt mongya nagyapám –, hát milyenbe járjak? Hát, szegény fuvarosember vagyok – aszt mongya –, s meszet árulok, s ilyenbe szoktunk járni.

– Maga szegény ember? – aszt mongya. – Magának annyi vagyona van – aszt mongya –, hogy fél Erdélyt megveheti véle.

Na, aszt mongya nagyapám:

– Hát, az jó vóna, ha vóna – aszt mongya –, sokszor még kenyér sincs!

Aszt mongya:

– Magának annyi vagyona van – aszt mongya –, a kapun mikor belépnek, mindenki először – aszt mongya – odanéz, ahol a [kincs van]. De – aszt mongya – maga annak hasznát nem veszi, se a gyermeke, gyermekinek a gyermeke, az veszi hasznát – aszt mongya.

([A férjére mutatva.] Na, hát ez ő vóna... Hát ő azér kútatott. No, innen indult a kincshistória...)

Hát, mondom, azelőtt ez szájhagyomány vót itthon, ugye... (Hát, mindenesetre, ejsze hogy mesebeszéd ez is. Ki tudja, nem lehet tudni, na. Mi eleget kerestük, ásattuk...)

JEGYZETEK

1. PÓCS É. 1990. 603.
2. HOPPÁL M. 1990. 715. A táj, a két Homoród mente tudósainak tevékenységét is bemutatja és elemzi KERÜLŐ T. (1993) abban a dolgozatában, amelyet székelyzsombori gyűjtései alapján írt meg.
3. *Gurucsáni (gurucsálni)*: mágikus eljárást végezni, rontani.
4. *Élet*: belsőség, porta.
5. *Mész rakonni (mész rakodni)*: meszet rakni, rakodni. Homoródkeményfalva jelentős mészégető és -kereskedő falu volt még a 20. század első felében is, ugyanúgy, mint a közeli Homoródkarácsonyfalva és a szomszédos Homoródalmás. Az utóbbiról lásd: KARDALUS J. 1980.
6. *Idejárni*: idejönni.
7. *Vasbot*: nagykalapács.
8. *Sutymorogni*: sugdolózni.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

9. *Elállni*: elmenni.
10. *Harisnya*: férfinadrág.
11. *Bine*: jó (beleegyezésként).
12. *Mai încet, mă!*: Lassabban, te!
13. *Am o sută draci*: Van száz ördögöm.
14. *Zakatóni (zakatolni)*: zörögni.
15. *Domnule, dumneata culcă acolo la patu ăla!*: Uram, maga feküdjön le ott, arra az ágyra!
16. *Csűr*: gabona és takarmány tárolására, valamint cséplésre szolgáló épület.
17. *Küjjel*: kívül.
18. *Durrogni*: duzzogni.
19. *Esszemenni (összemenni)*: összeverekedni.
20. *Megsuppantani*: megütni.
21. *Favágó*: favágó szín, a favágás és -faragás helye.
22. *Szivar*: cigaretta.
23. *Húsét*: húsvét.
24. *Bésírűni (besírülni)*: befordulni, bemenni.
25. *Pajta*: istálló.
26. *Bennvaló*: belsőség, porta.
27. *Osztováta*: szövőszék.
28. *Vinnyantani*: vonítani.
29. *Fogantozni*: fogódzkodni.
30. *Felvetni*: feltenni.
31. *Csutak*: tuskó, tőke.
32. *Visszaszökni*: visszapattanni.
33. *Filegória*: nyitott kerti építmény.
34. *Cserefa*: tölgyfa.
35. *Havas*: magashegység, hegyi legelő, kaszáló, erdő.
36. *Katlan*: mészégető kemence.
37. *Felfútta (felfújta) magát*: felfújódott.
38. *Csitkó*: csikó.
39. *Csuszli*: cumi.
40. *Táta*: nagyapa.

IRODALOM

HOPPÁL MIHÁLY

1990 Népi gyógyítás. In *Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. Dömötör Tekla.* (Magyar néprajz. Folklór, 3.) Budapest. 693–724.

KARDALUS JÁNOS

1980 A homoródalmási mészégetés. In *Népismereti dolgozatok 1980. Szerk. Kós Károly, Faragó József.* Bukarest. 64–74.

KERÜLŐ TÜNDE

1993 *A hiedelmek szerveződésének társadalmi és etnikai aspektusai. Szakdolgozat.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Folklore Tanszék.

PÓCS ÉVA

1990 Néphit. In *Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. Dömötör Tekla.* (Magyar néprajz. Folklór, 3.) Budapest. 527–692.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HOMORÓD MENTI MAGYAR NÉPSZOKÁSOK

Pozsony Ferenc

Dolgozatomban a Homoród menti magyar ünnepi szokásokat mutatom be és arra próbálok rávilágítani, hogy a szomszédos kőhalomszéki szász néphagyomány milyen mértékben hatott a vizsgált vidék magyar népszokásaira. Írásomban tehát csak a jeles napok szokásrendszerét tekintem át, melyek sűrűsödési pontjai e tájegység kultúrájának.

A kalendáris szokásrend sorában a karácsony ezen a vidéken is a legszínesebb ünnepkör. Kénoson, Lókodon és Homoródremetén ekkor került sor az új házasok mágikus úton történő összevarázslására vagyis *összeregölésére*.[1]

A regöscsoportok a múlt századi leírások szerint egy fából készült *rőt ökröt* is magukkal hordoztak, „ami nem egyéb, mint a bőség szarvának érzékítése egy fából kifaragott ökörben, mely kétségkívül meg is lehetett festve, vagy ha nem volt is festve, de hosszan hátára aggatott sok kolbász és sült pecsenye igen könnyen kölcsönözhette neki a veres színt. Ezt az ökröt, mint a szájhagyomány tartja, az új házaspár házához karácsony első napján estve beállították, melynek a szarvát az új házas béaggatta sült pereccel [...], a fülibe pénzt téve, a farkára seres korsó kötve [...], a kődöke úgy volt fából alkotva, hogy benne a komló megállhatott, a fara hasonló módon, hogy a mogyorót tartalmazhatta, s amint a regesek ezt énekökben érintik, az új házaspár azzal a sorral szedegette le a rőt ökörről s adta át a regeseknek."[2]

A legényegylet tagjai Székelyzsomboron karácsony előestéjén összegyűltek és megválasztották az új tisztségviselőket. Ezek közé tartozott az *öreglegény* meg a *sáfár*. Az öreglegény vezette az ún. legényegyletet. Ő irányította és szervezte a falubeli fiatalok december 26-ától január 1-jéig tartó szilveszteri táncmulatságát, majd a farsang végén, húsvétkor, pünkösdkor, nyáron, valamint az őszi szüreti mulatság idején sorra kerülő táncos szórakozási alkalmakat. A két sáfárt a legutóbbi avatáskor felvett, konfirmáláson túljutott legények közül választották. Ők söpörték tisztára a tánctermet, őket küldözgették különböző teendőkkel ide-oda. A sáfárok feladatkörébe tartozott a lányok táncházba kísérése is. Az említett tisztségek megtiszteltetésnek számítottak és legtöbbször a legrátermettebb, jó szervezőképességgel megáldott legényeket választották meg.

Karácsony első napján a székelyzsombori fúvószenekar tagjai rövid koncertet mutattak be a templom előtti téren. A fúvósok a falu társadalmában kiemelt helyet foglaltak el. Tehetősebb gazdák közül kerültek ki, akik meg tudták vásárolni a drága hangszereket. Hetente egyszer összegyűltek és közösen próbáltak. A faluközösség előtt egyházi ünnepek alkalmával, valamint temetéskor zenéltek. Székelyzsomboron a karácsonyi táncmulatság december 26-án kezdődött és január 1-jén fejeződött be. A zenészek etetését a lányok végezték. Az öreglegény minden este rendre elkísérte a muzsikusokat egy-egy lány házához, ahol azok kiadósan megvacsoráztak. Óesztendő napján a legények felvirágozott lovak által vontatott szekereiken vagy szánjaikon végigjárták a falu utcáit és *fát szedtek*, vagyis tűzifát gyűjtöttek össze a leányos házaktól. Ott őket megkínálták pálinkával, fánkkal és kürtőskaláccsal. Miközben a háziak megvendégelték a legényeket, a kompánia többi tagja minél több fát igyekezett kihordani a porta előtti úton álló szánra vagy szekérre.

Homoródjánosfalván a karácsonyi táncmulatság december 26-án kezdődött és január 1-jén ért véget. A zenészeket még az ünnepek előtt megfogadták. A szervezők mindig a legények voltak. Csoportjukat demokratikus úton megválasztott *kezes*ek irányították. Pár nappal az ünnepek előtt a

[Erdélyi Magyar Adatbank]

megfogadott zenészekkel együtt bejárták a falut, s a leányos házaktól *muzsikabér*ként élelmet (búzát, szalonnát, kolbászt, tojást stb.) gyűjtöttek össze. A *két karácsony* között megszervezett táncmulatságon csak belépti díj kifizetése után lehetett részt venni. A fiatalok szórakozását az oldalfalak melletti padokon ülő idősebb asszonyok vigyázták, akiket *falvédők*nek csúfoltak emiatt.[3]

Homoródszentpálon, Recsenyéden, Homoródánosfalván és Városfalván a karácsonyi ciklus része volt az István- és János-napi *hajnalozó*, valamint az aprószentek napján élő leánykorbácsolás.

Homoródszentpálon és Gyepesen ezen a napon került sor a *legényavatás*ra, melyet a nagyobb legények rendszerint a kocsmában rendeztek meg.

Azoknak a fiúknak, akik a legényszervezetbe be akartak lépni, egy-egy liter bort kellett hozniuk. Az avatás keretében a nagyobbak közül kijelölt *kezesek* beszédet tartottak, s a felvételre jelentkezetteknek felsorolták a legénykompánia tagjaira háruló kötelezettségeket és jogokat: hogyan kell viselkedniük a falu társadalmában.

A beavató rítust táncmulatság követte a művelődési ház termében, ahová meghívták a leányokat is. Ott került sor a hagyományos *seprűs tánc*ra is, melyben tizenöt-húsz újonnan felavatott legény és egy-két tapasztaltabb, a játékot ismerő, öreglegény vett részt. A résztvevők egymás után felsorakoztak, s kezüket az előttük lévők vállára helyezték. A muzsikások rázendítettek az „Elvesztettem zsebkendőmet…" kezdetű énekre, s annak dallamára a legények ritmikusan lépdeltek. A sor élén mindig a *vezér* haladt, aki kezében egy nyírfaágból készített seprűt tartott. A többiek kötelező módon követték és utánozták az ő mozdulatait, cselekedeteit: például térden állva lépegetett, levetette mellényét, ingét, csizmáját, megcsókolt vagy ölébe vett egy lányt, táncra kelt egy idős asszonnyal stb. Ha valamelyik részt vevő legény vonakodott a próbától vagy késlekedett, a nyírfaág seprűvel addig ütötte, míg ő is bekapcsolódott a játékba, s alkalmazkodott az elváráshoz. Ezen a mulatságon a zenészek megszólaltatták a házasemberek nótáját is, amelyre csak az idősebb férfiak táncolhattak.

A legények Homoródszentpálon és Recsenyéden december 29-én és 30-án házról házra jártak, s muzsikabérért fát, tojást, kolbászt, szalonnát meg paszulyt gyűjtöttek a zenészeknek.

Homoródszentpéteren december 28-án jellegzetes zártkörű *asszonymulatság*ra került sor. Az asszonyok korán elvégezték a reggeli munkát, majd kisebb csoportokban házról házra jártak és ha az utcán vagy udvaron sikerült elfogniuk egy-egy férfit vagy legényt, akkor azt jól megvesszőzték, nadrágját tréfásan kiporolták. Ugyanakkor meghívták a háziasszonyokat esti zártkörű mulatságukra, melyet a művelődési otthon nagytermében szerveztek meg.[4]

A homoródszentpéteri asszonyok a mulatságukba szóló meghívást délután fejezték be. Este hétnyolc óra között összegyűltek a *terem*ben, s ott a délelőtti *pótlás*ból, gyűjtésből bőséges asztalt terítettek, tésztát, kolbászt, húst, pálinkát meg bort tálaltak fel.

Századunk első évtizedeiben csak az előre megfogadott zenészembereket engedték be az asszonymulatság színhelyére, ahol a nők felszabadultan poharazhattak, énekelhettek és táncolhattak. A falu legidősebb asszonyának is kötelező volt a megjelenés. Ha valamelyik társuk mégsem érkezett meg, akkor egy vidámabb csoport felkerekedett, s elindult érte. Ha az nem volt súlyosabb beteg, még az ágyból is kirángatták. Felöltöztették *batyukán*ak, tehát felismerhetetlenné tették. Férfiruhát adtak rá, arcát rongyból, harisnyából készített álarccal födték, fejére báránybőr kucsmát helyeztek. Azután felültették egy kézzel húzható szekérre vagy szánra, és hangos „zenebonával", énekszóval szállították el az ünnepség színhelyére. Ott behúzták a terembe, ahol körbeszekereztek vele, majd kiráncigálták a járműből. Megkínálták borral vagy pálinkával és tésztával, majd táncra perdültek vele. Utána úgy szállították haza, hogy nevét senki előtt nem födték fel.

Az asszonymulatság egyik fénypontját az a pillanat jelentette, amikor együtt eljárták a *szarkatánc*ot, az asszonyünnepség erotikus, vaskos motívumokkal teli jellegzetes táncát.

A zártkörű ünnep csúcspontján rendezték meg *Kánya Péter* rögtönzött, parodisztikus, tréfás aranylakodalmát. Ebben a játékban csak a jobb humorérzékkel megáldott asszonyok vettek részt. A jelenet kezdetét azzal hangsúlyozták ki, hogy a zenészekkel tust húzattak, majd utána a terem

közepén körbeálltak. Egy közülük beöltözött *vőlegény*nek, egy másik pedig *menyasszony*nak. Az „ifjú párt" kifestették, hogy mindenki észrevehesse, ők már nem tizenévesek, eljárt fölöttük az idő. Arcukra és homlokukra korommal „mély" barázdákat festettek, hajukat liszttel fehérre, őszesre változtatták. A menyasszony hátára párnák segítségével púpot készítettek. A vőlegény sántaságát horgas bottal hangsúlyozták, emelték ki. Két-három asszony fehér abroszt öltött magára, s odaállt *nyoszolyó*nak az ifjú pár mellé. Egy másik menyecske *pap*nak öltözött. Felvett magára egy hosszú fekete ruhát, s nyakába akasztott egy fehér alsószoknyát. A mulatság központi jelenetét irányító asszony fekete bárányból sapkát tett fejére, fekete rövid posztókabátot vett magára, kezébe pedig egy szalagokkal földíszített *vőfélypálcát* ragadott.

A jelenet elején az álpap fölemelte kezét, s tréfásan áldását adta az ifjú párra, majd a vőlegény köszöntő-, búcsúzóverse következett. Őt követte a vőfély prológusa, majd *Kató*, a menyasszony emelkedett szólásra. Az ifjú menyecske után újból férje, *Kánya Péter* kért szót. Az aranylakodalmát ünneplő Kánya Péterhez és Katóhoz az asszonytársaság *elnöknő*je is intézett pár szót.

A köszöntőversek után Kánya Péter hosszasan megcsókolta játékbeli párját, miközben a részt vevő vendégsereg, *násznép* hangosan mímelte elérzékenyülését s könnyezését. A rigmusos szövegek sorát újból a *vőfély* folytatta. Rímes szövege után a Kánya Pétert alakító asszony kántoros modorban egy ironikus éneket kezdett el. Annak dallamára a tréfás aranylakodalmat az asszonyok közös tánca, éneke követte.

Az 1970-es években fokozatosan megbomlott a homoródszentpéteri asszonyok mulatságának zártkörűsége. Napjainkban két-három órával a mulatság kezdete után a terembe beengedik nézőkként már a férfiakat is. Tehát a kora esti órákban még megmaradt az ünnepség zártkörűsége, de később már befogadják a férjeiket is. Rendszerint egy *nőválasz*-szal jelzik a zártkörűség feloldását. Ilyenkor mindegyik asszony táncba hívott egy férfit, de soha a saját párját.

Régen és ma sem engedik meg senkinek, hogy „megszólja" az asszonyok fölszabadult, zártkörű mulatságát. Az utóbbi két évtizedben mégis engedtek a megváltozott közvélemény nyomásának, és saját erkölcsös viselkedésük igazolására élettársukat is meghívják *néző*nek. Ez azonban már nem jelent csak passzív részvételt, mivel behatárolja, fegyelmezi a nők viselkedését. A férfiak gyakran biztatják a zenészeket, hogy gyorsabban, sebesebben húzzák a talpalávalót, mivel akkor hamarabban kifulladnak feleségeik.

Vizsgált területünkön gazdag szokásanyag társult az újesztendőhöz is. Szinte mindegyik faluban szilveszter estéjétől újesztendő reggeléig tartó táncmulatságot szerveztek a kultúrotthonokban. Éjfél előtt azonban a templomok mellett, *a torony alá* gyűltek össze. A templomtéren lezajló ünnepségekhez a Homoród menti magyar falvakban is jellegzetes fény- és hangjelenségek társultak. A legtöbb faluban kivilágították a templomtornyokat, melyeknek ablakából csillagszórókat dobáltak ki. A templomtéren összegyűlt emberek kezükben lámpásokat tartottak. Pár perccel éjfél előtt harangozni kezdtek. Mikor az óra tizenkettőt ütött, a harangokat *esszehúzták*, szarvasmarhák *harang*jaival, kolompokkal zajt keltettek, náddugókkal durrogtattak, a vadászok puskáikkal lövöldöztek.[5]

A fúvószenekar tagjai Homoródjánosfalván ilyenkor rövid koncertet szolgáltattak. Fél tizenkettőkor a toronyban meghúzták a harangokat. A dalárda tagjai a toronyból énekkel köszöntötték az új évet. A torony ablakából egy katonaság előtt álló, fiatalabb legény verses rigmusokkal búcsúztatta el az óesztendőt, utána megkondultak a harangok. Erre a fiatalok nagy zajt produkáltak a téren. Az idősebbek, családtagok egymásnak jó egészséget, szerencsét kívántak az új esztendőre. A férfiakból álló dalárda még egyet énekelt a toronyban, majd egy katonaságtól leszerelt nagyobb legény köszöntötte az új esztendőt. Az ekkor elhangzott búcsúztatókat parasztemberek írták. A jánosfalvi óévbúcsúztatók az elmúlt év tréfás eseményeit gúnyolták ki. Hangvételük nem volt olyan maró, mint a *pástílusoké*. Általában többen is összeültek az ünnep előtt, s megtanácskozták a megverselendő eseményeket. Ilyenformán közösségi alkotásnak is lehet nevezni a jánosfalvi búcsúztatókat, de megszövegezésüket mindig egy ember határozta meg. A rigmusos szövegekben

[Erdélyi Magyar Adatbank]

megrótták a paraszti értékrend ellen vétkező falubeli társaikat: a felületesen munkálkodókat, az erkölcsi és jogi norma megsértőit. Ezek az alkotások rendszerint jobbító szándékkal születtek meg. A bűnök kiprédikálásával és kibeszélésével fel is oldották a faluközösségben a deviáns események nyomán keletkezett feszültségeket.[6]

A fiatalok Városfalván az óesztendő utolsó estéjén szintén táncmulatságot szerveztek. Tizenegy óra után kimentek a templomtérre, ahol megszólaltak a harangok. A torony alatt összegyűlteknek a kántor vezetésével működő dalárda tagjai egy rövid műsort adtak elö. A kivilágított torony ablakából előbb egy legény elbúcsúztatta az óesztendőt, majd *esszehúzták* a kicsi és a nagy harangot. Utána egy másik legény köszöntötte az új esztendőt. A fiatalabb legények, vadászok ilyenkor hatalmas zajt csaptak, rikoltoztak, durrogtattak és lövöldöztek, náddugóval puffogtattak, majd az örömrivalgás elcsendesülése után elénekelték a magyar himnuszt. Reggel felé a legények *hajnalozni* indultak, vagyis énekeikkel felköszöntötték a leányos házakat.[7]

Hasonlóan zajlott le a szilveszteri mulatság Homoródkeményfalván is. Éjfél előtt a falu népe a Sós-hídon gyülekezett, s a templomtoronnyal szemben állva hallgatták a kivilágított toronyban éneklő fiatal házasembereket. Az óesztendőt meg az újévet verses rigmusokkal búcsúztatták, illetve köszöntötték. A fiatalok, gyermekek akkor csaptak hatalmas zajt, amikor éjfélkor megszólaltak a harangok. Az emberek felköszöntötték egymást. Az asszonyok vizet merítettek a Homoródból, melynek különleges hatást tulajdonítottak. A legények pedig *hajnalozni* indultak a leányos házakhoz.[8]

A református Bágyban szintén a templomnál gyűltek össze, ahol a kántor elbúcsúztatta az óévet. Az éjféli harangozás után a falu népe egyházi énekeket énekelt, majd a lelkész köszöntötte az új esztendőt, miközben a fiatal legények fényszórókat dobáltak ki a torony ablakaiból.[9]

A kénosiak ilyenkor a templom udvarán gyűltek össze, ahol zsoltárokat énekeltek. A közös éneklés után a lelkész felment a toronyba, és annak ablakából rövid beszédet intézett híveihez. A 19. században egy legény búcsúztatta az óesztendőt, majd mozsárágyúval lövöldöztek, s az új esztendőt egy másik legény köszöntötte. A templomtéri események után a legények a lelkészt ünnepélyesen hazakísérték lakására.[10]

Újesztendő napján a homoródszentpáli legények *hajnalozni* jártak. Énekszóval fölkeresték a leányos házakat és kántáltak az ablak alatt. A háziak, ha fogadták az éneket, gyertyát gyújtottak, s behívták az éneklőket. A házban borral, pálinkával és süteménnyel kínálták meg a köszöntőket. A hajnalozók csoportját rendszerint muzsikások is elkísérték. Nem csak leányos hajlékokat, hanem a falu elöljáróinak a portáit is megtisztelték. Egyet énekeltek a papnál, tanítónál, bírónál és jegyzőnél is.

Homoródszentpéteren és Városfalván a közös szilveszteri táncmulatság a *papucskirály* megválasztásával fejeződött be. Ezt a szokást századunk első felében a szentpéteriek a városfalviaktól vették át. Minden esztendőben az év első napján hajnalban, a táncmulatság végén került sor az új *kormánytisztviselők* megválasztására. Minden év elején két személyt jelöltek ki: egy *elnök*öt (vagy *király*t) és egy *titkár*t. A papucskirály választását az asszonyok vezették be és ők is irányították. Rendszerint a „papucs alatt" lévő, gyávább férfiakat szemelték ki erre a tisztségre. Mivel a falu több tízesre tagolódott, vigyáztak arra, hogy minden évben más tízesből válasszanak tisztségviselőket.

A szilveszteri mulatság végén az asszonyok kijelölték az új királyt és titkárt. Az esemény színhelyére, a művelődési ház nagytermébe szamár- vagy lóháton bekísérték a régi tisztségviselőket. Ott azok átadták az új jelölteknek a *jelvények*et. Férfiruhájuk fölé asszonyi fejkendőt és kötényt kötöttek. Majd felültették őket egy-egy szamárra. Körülaggatták még a jelölteket tűzgyújtóval, szalmatekercccsel, fakanállal, edényekkel, födőkkel, laskaszűrőkkel, szitával stb., majd elkísérték őket a lakásukhoz.

Menet közben vaskosan tréfálkoztak, énekeltek. Mikor beértek az új jelölt udvarára, ott átadták a *kormányprogram*ot, vagyis felsorolták, milyen kötelezettségeik vannak: korán ébredjenek; felkelés után lábujjhegyen járkáljanak; csergőórát ne használjanak; feleségeiket korán reggel ne zavarják;

mikor kelnek, feleségeiket szépen takarják be; az állatokat gyorsan lássák el, a gazdaságot rendezzék el; tűzet gyújtsanak s készítsék el a reggelit; a gyermekeket etessék meg; azután ébresszék fel feleségeiket; egész nap vigyázzanak a gyermekekre; ringassák a bölcsőben lévő gyermekeket; vágjanak fát és hozzanak vizet a házba; mosogassanak és szapuljanak; süssenek és főzzenek; szépen beszéljenek az asszonnyal.

Közben a zenészek egyet muzsikáltak, a jelen levő tréfásabb asszonyok nagyokat kurjongattak és énekeltek. Legtöbbször ki is provokálták, hogy az új papucskirály vendégelje meg őket. Házától zene- és énekszóval vonultak vissza a táncterembe, ahol tovább mulattak.

Január 6-án, vízkereszt napján kezdődött a farsangi periódus. Egészen 1962-ig, vagyis a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálásáig a fonóházak, vagy ahogy Homoród vidéken nevezték, a *kórusok* voltak a fiatalok legfontosabb szórakozási színterei, alkalmai.

Székelyzsomboron a lányok három csoportban gyűltek össze. Az elsőt a legkisebbek alkották, az újonnan konfirmált lányok. A középső kórust a tizenhat-tizenhét esztendősök látogatták, míg a harmadikba az igazi, tizennyolc-tizenkilenc esztendős nagylányok jártak. A kórusok nemcsak a közös munka alkalmai voltak, hanem szórakozási meg szocializációs keretet is jelentettek. Ilyenkor maszkos alakoskodók nemcsak a lányok kórusait, hanem az asszonyok fonóházait is meglátogatták. Szentpéteren *batyukák*nak nevezték az alakoskodókat. Farsang idején a fiatalabb férfiak, legények felöltöztek nőnek, az asszonyok pedig férjeik viseltebb ruháit öltötték magukra. Hátukra kifordított bundát vettek, arcukat rongyálarccal tették felismerhetetlenné. Egyesek menyasszonynak és völegénynek, mások szász leánynak, cigányasszonynak, ördögnek, halálnak öltöztek, majd bekopogtak egy-egy kórusba, ahol szállást kértek. Legtöbbször agresszíven viselkedtek, megijesztették a félősebb lányokat, asszonyokat meg gyerekeket. Máskor zenészekkel jártak, s táncra perdültek az ott tartózkodókkal. A háziaknak ilyenkor nagyon figyelmesnek kellett lenniük, mivel minden apróbb, „elmozdíthatóbb" tárgyat elcsentek, s csak fizetség ellenében voltak hajlandók visszaadni.

Homoródszentpéteren a különböző kórusokhoz tartozó maszkos csoportok kölcsönösen fölkeresték egymás fonóházait. A tréfásabb menyecskék hátraosontak a gazdasági épületek felé, s ott *összevegyítették* a gazdasági eszközöket (villákat, seprűket, kapákat stb.) szalmával és törekkel. A szekereket elbontották, a nagyállatokat pedig szabadon engedték. Másnap reggel mérgelődhetett a házigazda az eléje táruló látványon.

Székelyzsomboron 1962 előtt a lányok kórusaiban a legények csak este tíz óráig maradhattak. Akkor a *sáfár*ok egy-egy legényhez vezették a hajadonokat, hogy a sötétben hazakísérjék őket. Ilyenkor a legények kezükben vitték párjuk fonókerekét, guzsalyát, s szerelmi vonzódásukat is kifejezhették a lány irányt. Éppen ezért a lányok gyakran megsúgták a sáfároknak, hogy melyik legénnyel mennének szívesebben haza.

A Homoród mente két református településén, Bágyon és Székelydályán a kollektivizálás előtti időszakban a vízkereszt és húshagyókedd közötti periódusban a leányok és a legények közösen jártak a fonóba. Ott a mókásabb legényeket felöltöztették *maszkurá*nak. Összeszedték a család rongyos ruhadarabjait, s azokat öltötték magukra. Arcukat fekete harisnyával vagy korommal felismerhetetlenné tették.

A faluban általában kisebb, négy-öt személyből álló csoportok jártak. A cigányok beszédmódját, hanghordozását és viselkedését utánozták. Bekéredzkedtek egy-egy házhoz, s ott tojást, kolbászt, szalonnát kéregettek. A csoportot zenész is elkísérte, s muzsikájára vidáman énekeltek. Táncra is perdültek, ezzel fizetve meg a háziaktól kapott jelképes adományt.

Idősebb, hetven-nyolcvan éves adatközlők arra is emlékeznek, hogy a bágyiak Dályába s a dályaiak Bágyba látogattak el kölcsönösen, ahol bemutatták maszkos tudományukat. Az utóbbi három-négy évtizedben Bágyban teljesen kiveszett a *maszkurázás*, míg Dályában a gyermekek szokásaiban maradt fenn.

A reformátusok és az unitáriusok által lakott Abásfalván és Homoródkeményfalván szintén a vízkereszttől húshagyókeddig tartó időszakban tartották a farsangi fonókat. Ezekben a helységekben

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szintén *kórus*nak nevezték a fiatal lányok és legények közös munkavégzésre és szórakozásra alkalmas helyét, a fonót. Ezt a lányok és az asszonyok külön háznál szervezték meg. A farsangi víg hetek alatt a kórusokban beöltöztek alakoskodók is. A faluban nemcsak más fonóházakat, hanem családokat is meglátogattak. Általában székely ruhába öltöztek, vagy cigánynak, esetleg zsidónak öltözve jártak házról házra.

Keményfalván farsang végén tartották a *kóruselhagyás*t. Húshagyókedd este az asszonyok vidám mulatsággal zárták a „fonóévadot". Ilyenkor tésztát, italt, főtt kukoricát vittek a kórusba, ahol nagy mulatságot szerveztek. Maszkokat készítettek, vidám ének- és zeneszóval vonultak végig a falun. Erre régebben (a század első felében) húshagyókedden került sor. A második világháború utáni évtizedekben a farsangi időszakra eső egyik hétvégén rendezték meg. Mikor vastag hótakaró volt, elővettek egy szánt, s kihúzták az utcára. Az esti órákban a sötétben leereszkedtek az egyik lejtős úton. Mivel a férfiak rosszallották az asszonyok farsang végi zárt mulatságát és kivonulását, legtöbbször hógolyózáporral fogadták lovas szánon leereszkedő nejeiket. Volt olyan esztendő is, hogy a férfiak rendőrruhát öltöttek magukra, s fapuskákat ragadtak kezükbe, hogy a felszabadult menyecskéket megijesszék és eltiltsák a farsangolástól.

Abásfalván szintén a kórus volt a farsangi játékok központi színtere. Elsősorban a legények öltöztek be alakoskodónak, például menyasszonynak, vőlegénynek, nyoszolyólánynak, medvének, boszorkánynak, halálnak stb. A maszkokat minden évben egyénileg készítették el. Az alakoskodók csoportját mindig egy *béköszöntő* vezette, aki a meglátogatott portákon, fonóházaknál engedélyt kért a belépésre, mivel az érkezők „messzi fődről érkezett, elfáradt vándorok". Általában olyan házakat látogattak meg, ahol fonók voltak, vagy ahol a szomszédok nagyobb számban gyültek össze. Mikor beléptek, egyet-kettőt énekeltek s táncoltak. Az alakoskodók igyekeztek kilétüket nem fölfedni, a jelenlevők pedig találgatták, hogy ki rejtőzik az álarc mögött.

Abásfalván még napjainkban is él a kóruselhagyás emléke. Erre az eseményre mindig húshagyókedden került sor. Ilyenkor a fiatalok fonóházában mulatságot szerveztek: ételt-italt vittek, muzsikásokat fogadtak. Az egybegyűltek rendszerint éjfél után egy-két óráig szórakoztak.

A farsang végi mulatságon sor került erotikus tartalmú és célzatú játékokra is, például a *tárosdi*ra vagy a *kútba esés*re. Századunk közepétől a fonóházi mulatságokat a kultúrotthonban megrendezett farsangi bálok váltották föl. Erre a rendezvényre az abásfalviak gyepesi zenészeket hívtak. A bálba csak belépőjeggyel lehetett bejutni. Régebben a kóruselhagyó mulatság szervezői *muzsikás-bér*t szedtek ebben a faluban is. Ilyenkor egy-két legény bement egy leányos házhoz, ahol tyúkot, tojást, kolbászt kéregettek, míg a többiek kinn az udvaron garázdálkodtak, mindent fölfogattak, az apróbb tárgyakat ellopták. Az összegyűjtött élelmiszerekből a zenészeknek vacsorát készítettek. A legények sokszor még az idősebb asszonyoktól is kéregettek, akiket később a mulatságon kiadósan megtáncoltattak.

Abásfalván a farsangi maszkos felvonulás, kóruselhagyás napjainkra eltűnt, de a farsang végén élő bál életképesnek bizonyult és napjainkban is megszervezik. Erre már nem gyűjtenek, hanem belépődíjból fedezik a teremre meg a zenészekre fordítandó kiadásokat. A bál megkezdése előtt a fiatalok színdarabot mutatnak be. Az iskolás gyermekek számára a tanárok és a tanítók versennyel összekötött álarcosbálokat szerveznek.

Farsang végén szinte minden Homoród menti faluban egészen a közelmúltig táncmulatságot szerveztek. Ezen a vidéken nem volt általánosan elterjedt az utcán történő farsangi felvonulás. Századunk elejétől szinte minden faluban az ünnepi periódus végén színdarabot mutattak be a kultúrotthonban, s utána vidám táncmulatsággal búcsúztak a féltől.

Székelyzsomboron a farsang végét kivételes módon ünnepelték meg. Húshagyókedden az asszonyok zártkörű mulatságokat szerveztek annál a háznál, ahová azon a télen fonni jártak. Az ünnep előtt *összepótoltak*, s *italo*st vásároltak. Kolbászt, sült húst vittek, *pánkó*t és kürtőskalácsot sütöttek. Ilyenkor még a fonóház gazdáját is elküldték otthonról. Reggelig közösen énekeltek, mulattak, táncoltak, szórakoztak. Ha valamelyik kíváncsiskodó férfiember mégis odamerészkedett s megfog-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

hatták, akkor annak alaposan megtapogatták minden titkos porcikáját. Csak örvendhetett, ha nem vetkőztették le meztelenre. A második világháború után már nem a fonóházakban pótoltak össze, hanem március 8-án a kultúrotthonban rendeztek *asszonybált*. Ezek már csak pár órán át voltak zártkörűek, mivel este kilenc-tíz óra után már a férfiakat is beengedték. A bevételből edényeket vásároltak, s azokat az esküvőkre is odakölcsönözték.

A székelyzsombori asszonyegylet egészen a második világháborút követő évekig zászlóval is rendelkezett. Tagjai az 1940-es évek legelején a parókián gyűltek össze a lelkész feleségének irányítása mellett.

Városfalvi és homoródjánosfalvi öregek emlékeztek arra is, hogy a 20. század elején a szászok a szomszédos Homoródd arócról és Szederjesről húshagyókedden átjöttek farsangi maszkos menetben. A felvonulók között egy taligára helyezett ládában egy férfiember mozdulatlanul feküdt, s halottnak tetette magát. Lábai közé falloszt imitáló murkot, sárgarépát helyeztek, s testét fátyolkendővel takarták be. Majd odahívták a lányokat, s bekötött szemmel végighúzták kezüket az álhalott testén, hogy érintésükkel keltsék azt életre. Volt nagy derültség, mikor a hajadonok megfogták a murkot. Egy másik járművet pokrócokkal függönyöztek körül. A kíváncsi gyermekeknek, embereknek elmondták, hogy jó pénzért mögötte *panorámát* láthatnak. Szintén nagy volt a felháborodás, mikor oda bepillantva egy kövérebb férfi meztelen hátsó altestét, „püspökfalatját" tekintették meg. A homoródd aróci alakoskodók menetét fúvószenekar vezette, s a szekerek után forgó kerékre egy emberpár bábui voltak ráillesztve.

Székelyzsomboron jeles nap volt a hamvazószerda is. Ezt a napot a faluban ma is *bolondok napjá*nak nevezik. A második világháború előtti években délelőtt tíz órakor a falu népe közösen részt vett az ünnepi istentiszteleten. Ebéd után az ünnepség a *tizedek*ben vagy *szomszédságok*ban folytatódott. A faluközösség négy kisebb lokális egységre, szomszédságra vagy tizedre tagolódott. Az első Zójától Zakariásig; a második a Román utcában, Kozmáig; a harmadik (az úgynevezett kicsi tized) Kozmától Jecsig tartott; a negyedik pedig a Kövecsben volt. Minden szomszédságnak volt egy szív alakú *tizedtáblája*. Ilyenkor ezzel hívták össze a tizedhez tartozó férfiakat.

Hamvazószerda kiemelt jelentőségű volt a szomszédságok életében, mert ezen a napon gyűltek össze a házas férfiak a *szomszédságatya* házánál. Ott mindegyik gazda befizette a kötelező évi tagdíjat. Elkészítették az évi terveiket, amelyek elsősorban az egész faluközösséget érintették. A szomszédságok összefogtak házépítéskor, hidak lerakásakor, utak rendbetételekor. Halál esetén kiásták a sírgödröt, megszervezték a harangozást, kijelölték a *halottvivők*et, s előkészítették a halotti tort.

Hamvazószerdán kötelező volt minden tagnak a szomszédság gyűlésén megjelennie. Ha valaki ezt több alkalommal is elmulasztotta, kihúzták nevét a tizedből. Ez nagyon ritkán fordult elő, mert egyet jelentett a szomszédságból és faluközösségből való tudatos kirekesztéssel. Aki beteget jelentett, azt szánon vagy szekéren vitték el a gyűlésre és borral kellett vétségét törlesztenie. Ilyenkor került sor az új házas férfiak felvételére is. A jelentkezőnek egy liter pálinkával vagy kisebb pénzösszeggel kellet megfizetnie belépését. Az italból mindenkinek töltöttek egy pohárral, majd megitták az új szomszédság- vagy tizedtag egészségére.

Kétévenként, hamvazószerdán választották a *szomszédság-* vagy *tizedatyát*. Az új tisztségviselőt hosszasan ünnepelték. Felteték egy szamárszekérre, s mögötte felsorakoztak a férfiak. A menet élén zenészek, a rezesbanda tagjai haladtak. Kurjongatva, zene- és énekszóval, lármakeltéssel, maszkos alakoskodókkal végigjárták a falu utcáit, s hosszasan álltak a kocsma bejárata előtt. Végül hazakísérték az újonnan megválasztott szomszédságatyát, akinek a háza előtt felolvasták legfontosabb teendőit. Ő pedig köszönetképpen bőségesen megvendégelte a tizedhez vagy szomszédsághoz tartozó férfiakat.

Habár a Homoród vidéke zömében protestáns lakosságú, húshagyókeddtől húsvétig mégis csendes időszak következett: ebben a periódusban szüneteltek a táncos mulatságok, nem szerveztek lakodalmakat stb.

Húsvét nagyhete e vidéken is az ünnepre való felkészülést jelentette. Ezen a héten az unitárius lelkészek rotációs formában, más és más faluban tartottak ünnepi áhítatot. A városfalviak ilyenkor kitakarították a temetőket. Ugyanez a szokás élt Homoródszentpálon is, ahol a halottaik iránti figyelmességben a feltámadás jelképes elemét is felfedezhetjük.[11]

A kántor vezetésével a Homoród menti unitárius közösségekben nagypénteken passiót énekeltek. Homoródalmáson a passió bemutatására énekkart szerveztek. A legtöbb faluban ezen a napon az úrasztalát, a szószéket meg a papi széket fekete szövettel borították be.

Több Homoród menti faluban nagypénteken (még a protestáns családokban is) határozottan tiltották a hús fogyasztását. Homoródszentpálon ezen a napon halat, aszalt gyümölcsöt és főtt krumplit tettek az asztalra. Homoródalmáson a tej mellé egy zablisztből készített, *kiszi*nek nevezett, kocsonyás kásafélét tálaltak fel. A legtöbb faluban a nagypénteki istentisztelet után sor került a húsvéti bárány levágására is. Homoródszentmártonban nagypénteken sütötték a kenyeret is.[12]

A vidék falvaiban a leányos házaknál nagyszombaton írták és festették a tojásokat. A húsvéti ünnepkörön belül a vasárnaphoz és a hétfőhöz jellegzetes szokáselemek kapcsolódtak. Székelyzsomboron például vasárnap hajnalban kiküldték a legényeket a falu kilenc határjeléhez. Azoknak rendbetételével már jóval az ünnep előtt megbíztak egy-egy konfirmált legénykét, aki barátaival nagyszombat éjjelén kiment a határjelekhez. Ott tüzet gyújtottak, s vigyáztak arra, hogy a szomszéd falubeliek el ne mozdíthassák az ott összehordott föld- és kőhalom közepébe illesztett faoszlopot. Az öregek által vezetett fiatalabb házasemberek csoportja rendre meglátogatta a falu külterületén fekvő határjeleket. Megvizsgálták, hogy a rendbetételükkel megbízott legénykék jó munkát végeztek-e. Valamilyen hibát mindig csak találtak, s ezért büntetésképpen ráfektették a határhalomra a legénykét, s „emlékezetnek okáért" a nadrágját jól elporolták.

Székelyzsomboron virágvasárnapon került sor a konfirmálásra. Húsvét vasárnapján délután a nagyobb legények a legifjabb legénykéket (akik egy héttel korábban már átélték az egyházi életbe beavató szertartást, a konfirmációt) meghívták a kocsmába legényavatásra. Mindegyik jelentkező egy-egy liter bort ajándékozott a legényegylet többi tagjának, majd csak azután koccinthatott együtt a nagyobbakkal mint a legényegylet teljes jogú tagja.

Homoródszentpálon az ünnep vasárnapján tojásjátékokra is sor került. A legények tojásnyelő versenyt szerveztek. A játék nyertese az volt, aki minél rövidebb idő alatt minél nagyobb mennyiségű főtt tojást nyelt le. A győztesnek díjként egy liter bort ajándékoztak.[13]

Húsvéthétfőn minden Homoród menti helységben a legények kisebb-nagyobb csoportjai fölkeresték a leányos portákat, s jó kiadósan megöntözték a „hervadozó virágszálakat". A legények régebben kútvízzel locsolkodtak, újabban kölnivízzel vagy spray-vel köszöntik a lányokat, akik napjainkban is pirosra festett tojásokkal ajándékozzák meg őket.

A tavaszi jeles napok sorából kiemelkedik a vidék falvaiban is május elseje. Homoródszentpálon az ünnep előtti estén a legények zöld ágakkal díszítették fel a lányos porták kapuit. A *zöldágazás*t nem csoportosan végezték, mivel annak komoly szerelmi vonzódást kifejező és jelző szerepe volt. A nyírfaágakat a jeles nap előtti estén, titokban állították fel. Azoknak kérgébe a legények bevésték saját nevük kezdőbetűit. A kapukat sokszor orgonaágakkal is feldíszítették. Mivel a lányok mindig megtudták, hogy ki állította portájuk elé a májusfát, ezért az ünnepre következő vasárnap egy díszes zsebkendővel viszonozták a figyelmességet.

A Homoród vidéki helységekben ez a nap is jó alkalom volt a büszke, rátarti, dölyfös lányok megbüntetésére. Recsenyéden kukorica száraz szárával, ganés seprűkkel „díszítették fel" kapuikat, vagy portájuk előtt kiemelték sarkából a kiskaput, s hátravitték a csűrbe, ahol elrejtették a széna vagy a szalma alá, esetleg a szomszéd telkén. A táncba hívást visszautasító „kevély" lánynak ilyenkor kívülről kötözték meg a kapuját. Apjának szekerét elbontották, s azután ökröstül felhúzták a csűr szénapadlására.

Pünkösd szintén jeles ünnep a Homoród menti falvakban. A legtöbb helységben majálist, mezei ünnepséget, vetélkedőjátékokat szerveztek ilyenkor. Az ünnep vasárnapján a bágyiak a Vár-hegy

oldalában gyűltek össze. Az ott megszervezett mezei népünnepély csúcspontján *tüzes kerekek*et gurítottak le a domboldalon. Ez a hagyomány felújított formában napjainkig fennmaradt.

Több Homoród menti faluban az ünnepkör valamelyik napján megszervezték a *kakaslövés*t. Székelyzsomboron a vár melletti Fenyőben pünkösd második napján majálisszerű ünnepélyre került sor. A mezei ünnepség szervezői a falubeli vadászok voltak. Szekérrel sört, flekkent, asztalokat, italost szállítottak ki a várdombra. A falubeli asszonyok és leányok megtelepedtek a fák árnyékában, s onnan nézték a férfiak által szervezett kakaslövést, melyet a táncolódombbal szemben szerveztek meg. A kakast zsineg segítségével egy bokorhoz kötötték. A versenybe benevezett legények és férfiak puskával lőttek a szárnyasra. Rendszerint elég nehezen találták el, mivel egy hosszabb zsineggel volt megkötve, s így ide-oda tudott röpködni. Ravaszabb vadászok sok esetben kiszedték a puskagolyók ólomhegyét, és tollal helyettesítették. Nagy derültség támadt, amikor a célzó előtt óriási tollfelhő keletkezett, s a durranás csak megijesztette, de nem érintette a kakast. Ha mégis sikerült valakinek halálosan eltalálnia, akkor azt egy másik szárnyassal cserélték fel, s a verseny folytatódhatott tovább. A nyertesek a falu társadalmában egész éven át nagy népszerűségnek örvendtek.

Városfalvi idős adatközlőim szerint a kakaslövést a faluban húsvét vagy pünkösd másodnapján szervezték meg, annak függvényében, hogy a kalendáriumban az első ünnep kora tavasszal vagy később következett. A falu apraja-nagyja a templom előtti téren gyűlt össze, s fúvószenekarral az élen kivonultak a Hídon túl lévő Kápolna dombjára. A kakast egy földbe vert cölöphöz kötötték. A versenyjáték megszervezésében itt is a vadászok játszottak döntő szerepet. A cövekhez kötött kakasra a két világháború közötti években még *káflis*, *döröklős*, vagyis elöltöltő puskával céloztak. A kakaslövésre jelentkezők a szervezőknek előbb kifizették a töltény árát, s csak azután célozhattak a szárnyasra. A nyertes jutalmul megkapta a kakast és a megállapított, kihirdetett bormennyiséget.

A kakaslövés Homoródszentpéteren is élt, ahol általában késő tavasszal szervezték meg az eseményt a helység melletti füves réten.

Homoródszentpálon a katonaviselt vadászemberek az 1950–1960-as években még megszervezték a versenylövészetet. Itt a jelentkezők sorszámmal ellátott jegyet vásároltak. A versenyt egy bizottság irányította. A szárnyast sok esetben nem találták el, csak megijesztették. Egy rendező ilyenkor odament, s megpiszkálta az összehúzódott kakast. Az így felélesztett állatra újra lövöldözhettek.

Recsenyéden is megpróbálkoztak a kakaslövés meghonosításával. Az 1950-es években kétszer-háromszor sikerült megszervezni a falu melletti sportpályán. Városfalván, Homoródszentpéteren és Homoródszentpálon az 1960-as évek elején megszűnt a szokás. A Homoród menti falvakban a kakaslövés népies jellegű sportjátékokkal élt együtt. A kakasünnepek alkalmával zsákban futást, kötélhúzást, lepényevést, rúdra mászást is szerveztek. Ezek az ünnepi játékok flekkenezéssel és mulatsággal zárultak.

A nyári népszokások csoportjából a Homoród mentén is messze kiemelkedett az *aratókaláka*. Székelyzsomboron például a falu elöljáróinak (pl. a bírónak meg a papnak) a búzatábláin a gabonát a fiatalok közösen aratták le. Ilyen alkalmakra a *gazda* zenészeket fogadott, s zeneszó meg ének mellett aratták le a búzát. Mikor befejezték a munkát, búzakalászokból és mezei virágokból két kisebb koszorút készítettek. Azokat felhelyezték egy legény és egy leány fejére. Mikor hangos énekszóval, muzsikával beértek a faluba, a gyermekek, háziasszonyok és férfiak vízzel öntötték le a koszorút viselő fiatalokat. A gazda udvarán vacsora következett, s utána késő estig tartó táncmulatsággal zárták a kalákát.

Napjainkban az őszi népszokások közül a szüreti mulatságok a legnépszerűbbek. A szüreti bál napján a fiatalok a hajdani székely ünnepi viseletbe öltöznek fel. A legények lóra ülnek, s a falu utcáin felvonuló csoportjukat vízszintes platóval rendelkező *szász* vagy *stráfszekereken* ülő lányok követik. Az egyik szekéren a fúvószenekar tagjai foglalnak helyet. Az ünnepi menet végighalad a falu utcáin, de átmennek a szomszédos helységekbe is kihirdetni a szüreti bált. Az esti órákban a

[Erdélyi Magyar Adatbank]

kultúrotthon feldíszített nagytermében kezdődik meg a tulajdonképpeni mulatság. A falakat szőlőlevelekkel, girlandokkal díszítik fel. Középen egy koronaszerű, szőlőfürtökből készített koszorú csüng. A kijelölt *csőszök*nek az a feladata, hogy az onnan lopni próbálkozó fiatalokat rajtakapják és megbüntessék. A legtöbb faluban ezt a koronát az ünnep vége felé kisorsolják.

Áttekintve a Homoród menti ünnepi szokásrendet, pár olyan társadalmi, lokális intézményre figyelhetünk fel, amely az erdélyi magyar néphagyományban izoláltan, szembetűnően ritkán fordul elő, míg a szász falvak társadalmában, hagyományaiban, szokásrendjében szervesen beágyazódva, gazdagon strukturálódva található meg. A két Homoród menti magyar falvak a hajdani Kőhalomszékhez tartozó szász helységek szomszédságában feküdtek. Ez szinte törvényszerűen maghatározta és elősegítette a szász–magyar kulturális kölcsönhatások kialakulását.

A bemutatott szokásanyagban különösen figyelemre méltóak a Székelyzsomboron megtalálható szokások és intézmények. A falu társadalma napjainkban is szomszédságokra tagolódik. Az ünnepi szokások éltetésében a legényegyletnek volt döntő szerepe, pár elem pedig az asszonyegylet egykori meglétére, nyomaira utal. A szomszédságok, a legényegylet meg az asszonytársaság jóval strukturáltabb formában, szervesebben beágyazódva élt az erdélyi szászok társadalmában, kultúrájában. A szomszédság intézményét tiszta formában az erdélyi magyarságnál csak Székelyzsomboron találtuk meg, míg ez a szomszédos Szászföldön minden faluban jellegzetes formáció volt.[14] A királyföldi szász falvakban társadalmi, művelődési, gazdasági, jogi és ítélkező funkciókat is ellátott a Nachbarschaftnak nevezett lokális intézmény.[15]

A szász szomszédság életében is jelentős nap volt a farsang végi húshagyókedd, mivel kétévenként akkor választották meg az új tisztségviselőket, akkor fogadtak be új tagokat, akkor ítélkeztek a rendbontók fölött. Az újonnan megválasztott szomszédságatyát a férfiak és maszkos alakoskodók az intézmény jelképeivel (pl. zászlóval, ládával, behívótáblával) kísérték el házához nagy zajkeltés közepette.

Miközben a férfiak a húshagyókeddi ítélkezőnapon döntöttek a szomszédság belső, fontos ügyeiben, és ünnepélyes külsőségek között megválasztották a *szomszédságatyát*, addig az asszonyegylet is megtartotta saját zártkörű ünnepségét, mulatságát, kijelölve az új *szomszédságanyát*.

Fölmerül a kérdés: hogyan jelenik meg Székelyzsomboron ez a jellegzetesen szász társadalmi, jogi, lokális intézmény? Erre csak Binder Pál kutatásainak bemutatásával tudunk válaszolni. A falu a 13–14. században még tiszta, szabad közösség volt és a Kőhalom központtal működő szász székhez tartozott. A 15–16. században a helység egy részét megszerezte a Sükösd család és tizenhat magyar jobbágycsaládot telepített be a szász szabad parasztok mellé. Egy 1583-as határper iratai szerint a helység élén még szász „folnagy" állott. Egy 1640-es összeírás alkalmával a magyarok már többségben voltak. A falubeli szászok a 18. századra fokozatosan elmagyarosodtak, de az 1800-as évek elejéig még szász lutheránus lelkész állt a helység élén. Éppen ezért 1876-ig a falu egy szász széki szabad és egy vármegyei fertályra oszlott. „Zsombor kettős helyzete következtében még 1848 után is előfordult, hogy ha a királyföldi falurész folnagya nem engedélyezte a fiatalok táncát, a legények és leányok egyszerűen átmentek a falu vármegyei utcájába és ott akadály nélkül járhatták a csűrdöngölőt." Természetes, hogy az évszázados együttélés hatott a nyelvjárásra is. Ezt tükrözik a ma is élő kettős, tehát szász–magyar helynevek. Ezt a hatást erősítették meg az evangélikus lelkészek és iskolamesterek, akik szász kultúrával érkeztek a faluba. De ennek az etnikumnak a kulturális hatása fedezhető fel a település építészetében, lakáskultúrájában, bútorfestészetében, népviseletében is.[16]

Egészen a közelmúltig például a székelyzsombori fekete menyasszonyi pártának magas, henger alakú formája volt, hasonlóan a szász leányviselet jellegzetes darabjához. Ehhez az ünnepi öltözethez olyan viseleti darabok (pl. bogláros öv, kösöntyűk) társultak, melyek általánosan elterjedtek a szomszédos etnikumnál.[17] Binder Pál ugyanakkor megemlítette a tized-sütőkemencék meglétét is, melyek szintén a szász Nachbarschaft, szomszédság tipikus elemei voltak.[18]

A Homoród vidéki népszokások bemutatásának rendjén már említettük, hogy Székelyzsomboron az asszonyegylet vagy asszonytársaság nyomait is megtaláltuk. Az erdélyi szász asszonyok társaságaihoz, szervezeteihez (Frauenverein) hasonlóan a nők farsang végén itt is zártkörű asszonymulatságokat szerveztek, amelyek keretében kétévenként új vezetőséget választottak. Ezen hatás erejét igazolja az a tény is, hogy a zártkörű asszonyünnepséget több Homoród vidéki faluban ismerték. Szentpéteren nem farsang végén, hanem december 28-án, vagyis aprószentek napján gyakorolták.[19]

Több faluból származó adat arra utal, hogy a szomszédos szászok legényszervezete (Bruderschaft) elterjedt a Homoród vidéki magyar falvakban is, például Székelyzsomboron, Homoródszentpálon, Gyepesen. A székelyzsombori legényegylet tisztségviselői (pl. öreglegény, sáfárok) hasonló funkciót láttak el, mint a szász Bruderschaft tisztségviselői (pl. Altknecht, Unteraltknecht).[20]

A szász intézményekhez hasonlóan az említett Homoród vidéki magyar falvakban a legénytársaságnak döntő szerepe volt a téli táncmulatságok előkészítésében és lebonyolításában. A magyar legénytársaságok éves életrendjében is kiemelkedő mozzanat volt a beavatórítus. Amint említettük, Székelyzsomboron húsvét idején, Homoródszentpálon és Gyepesen karácsonykor került erre sor. A legényegylet tisztségviselőinek megválasztása mindhárom faluban ünnepélyes ceremóniával karácsony előestéjén történt.

A délkelet-erdélyi magyar legényszervezeteket Seres András külön dolgozatban vizsgálta meg.[21] A legtipikusabb, legstrukturáltabb formáit Keresztváron, Bodolán, Hétfaluban, Barcaújfaluban, Bölönben, Ürmösön, Felsőrákoson, Vargyason, Alsórákoson, Datkon, Olthévízen, Székelyzsomboron, Homoródszentpálon és Gyepesen találta meg és írta le. A felsorolt magyar faluközösségek egy része a szász Királyföld területén belül volt, más része pedig a vele határos, a természetes etnikumközi kultúrhatásokról híres, limitróf területeken található.

Áttekintve azokat a Homoród vidéki magyar, lokális jellegű társadalmi intézményeket, melyek bizonyíthatóan a szomszédos szászok hatása alatt nyerték el formájukat, bemutatjuk azokat az elemeket is, amelyek szintén a szászok szokásrendszeréből kerültek a magyarok hagyományai közé.

A Homoród mentén élő karácsonyi népszokások struktúrájában december 24-én este a szomszédos szászok hatására élt, hangzott fel a templomok előtti téren, fúvószenekar által szolgáltatott térzene. Szilveszter estéjén több itteni faluban (pl. Homoródjánosfalván, Városfalván, Homoródszentpéteren) gyakorolták.

Az előzőekben említett aprószentek napi homoródszentpéteri asszonymulatság is a szomszédos etnikum hagyományiból került át.[22]

Homoródjánosfalván és Városfalván egészen napjainkig élő formában hagyományozódott a kivilágított toronyban felhangzó ironikus tartalmú óévbúcsúztató, mely szintén általánosan elterjedt volt az erdélyi, valamint a Kőhalom és Segesvár környéki szász falvak szilveszteresti szokásaiban, míg a magyar erdélyi hagyományokban ilyen formában csak vizsgált vidékünkön található meg.[23]

A városfalvi és a homoródszentpéteri papucskirály-választás szintén izolált, egyedi eleme az erdélyi magyar szokásrendszernek. Véleményünk szerint ez is sok elemében hasonlít a szász szomszédságfők farsang végi megválasztásához fűződő szokáskörhöz.

A Homoród vidéki magyar farsangi hagyományok között több elem a szász folklór hatása alatt nyerte el mai formáját. Említettük már, hogy Homoródarócról és Szederjesről húshagyókedden, vagyis a *bolondok napján* átjártak maskarázni a magyar falvakba. Sándor Mózes, az 1897-ben született városfalvi gazda elmondta, hogy több szász vadász barátja meg is hívta Kacára meg Homoródarócra, hogy részt vegyen az ott megszervezett *farsangkergetésen*, s tekintse meg az ünnepi felvonulást.

A Homoród vidéki magyar fonóházi szokások formáit más erdélyi magyar helységekben is megtaláltuk. Azonban az ünnepkör végén megrendezett fonó- vagy kóruselhagyáskor szervezett zártkörű asszonymulatság inkább a szász hagyományokkal mutat rokonságot. Az asszonyok farsang végi szánkázása, melynek mágikus, a kender növekedésére kiható funkciója volt, jóval elterjedtebb

[Erdélyi Magyar Adatbank]

a szászokkal szomszédos magyar falvakban, például Beszterce környékén, a Küküllő menti településeken.[24]

Szemléletes tény az is, hogy a Homoród menti magyar faluközösségek a polgáriasultabb szász hagyományokkal egyező szokásformákat egészen napjainkig fenntartották és tovább éltették, például a farsang végi műsoros álarcosbált, az iskolás korú gyermekek karneválját.

A vizsgált terület magyar falvainak szokásrendjében a Csíkban (pl. Csíkszentdomokoson, Csíkcsicsóban, Csíkmenaságon, Csíkkászonban), Háromszéken (pl. Csernátonban, Lemhényben, Uzonban, Bölönben stb.) és Aranyosszéken (pl. Torockón) élő húshagyókeddi felvonuló jellegű formák nem találhatók meg, de gazdag hagyományanyaga van a fonóházi alakoskodásnak.

Már jeleztük, hogy Székelyzsomboron a húsvét vasárnapján megrendezett legényavatás időpontja, formája a királyföldi szász hagyományok hű mása. Ugyanitt maradt fenn a húsvéti határjárás emlékanyaga. Ezt azonban a középkori erdélyi jogszokások általánosan elterjedt formájának is tekinthetjük.[25] Változatai ma is előfordulnak a marosszéki, csíki és háromszéki magyarságnál, de hajdanán éltek például a Nagyszeben környéki szász falvakban is.

A húsvéthoz vagy a pünkösdhöz kapcsolódó kakaslövés a megvizsgált falvak közül egészen a közelmúltig élt Székelyzsomboron, Városfalván, Homoródszentpéteren, Homoródszentpálon és Recsenyéden. Az erdélyi magyar szokások között felbukkant még Apácán, Hétfaluban (Barcaság), Oltszakadáton (Szeben m.), Felsőrákoson, Hatolykán (Háromszék), Medeséren (Udvarhelyszék), Havadon, Nagykenden (Marosszék), Tacson és Zselyken (Beszterce m.). Tehát mind olyan helységekben, melyek vagy királyföldi magyar szórványtelepülések (pl. Oltszakadát, Tacs, Zselyk), vagy a szász Királyföld közvetlen szomszédságában fekvő magyar helységek (pl. Felsőrákos, Medesér, Nagykend).

Míg az erdélyi magyarság hagyományaiban csak szórványosan, izoláltan bukkan fel a kakaslövés vagy kakasütés, addig az erdélyi szászok folklórjában általánosan elterjedt, sőt, a németországi területek szokásrendjének is jellegzetes eleme volt. Egykor élt a Szeben környéki, a Nagy- és Kis-Küküllő vidéki, a barcasági, a Szászrégen és Beszterce melletti helységekben.[26]

A Homoród vidékén május elsején a magyar legények zöld ágakkal díszítették fel a lányos portákat. A barcasági meg a Kőhalom környéki szász fiatalok pünkösd szombatján ékesítették fel a lányok kapuit. A bágyi tetőn pünkösdkor végzett tüzeskerék-gurítás párhuzamait a szászoknál Szent Iván napján (június 24-én), tehát a nyári napfordulóhoz fűződve találtuk meg.[27]

A Homoród vidéki magyar aratókaláka keretében a búzakoszorú vízzel való leöntése általánosan elterjedt erdélyi magyar népszokás volt, de több szász faluban is gyakorolták (pl. Szászrégen környékén).

Az őszi szüreti felvonulás és mulatság századunkban terjedt el a magyar nyelvterület központi területei felől Erdély keleti részei felé és a Homoród környéki falvakban külsőségekben gazdag formáit csak az utóbbi évtizedekben nyerte el.

E vázlatos áttekintésből is az derül ki, hogy a Homoród vidéki magyar ünnepi szokásrendszer több egyedi eleme a szomszédos kőhalomszéki szász falvak hagyományaival mutat szoros kapcsolatot, formai és tartalmi rokonságot. A szász–magyar folklórkapcsolatokat elősegítette a térbeli közelség, szomszédság, a hasonló (földművelésen alapuló) paraszti életmód. A legintenzívebb átvételre az egykor vegyes lakosságú Székelyzsomboron került sor, ahol több szokáselem éltetőivel együtt magyarrá vált. A szomszédos falvak (pl. a szász Homoródaróc és a magyar Homoródjánosfalva) között a természetes emberi kapcsolatok révén szintén erős volt a folklórcsere. Az átvett szokás, bejutva a magyar hagyományokba, fokozatosan terjedt tovább a többi magyar faluba is. A Nagy-Homoród menti kakaslövés terjedési útvonala például a következő volt: Kaca–Homoródaróc–Homoródjánosfalva–Városfalva–Homoródszentpéter–Homoródszentpál–Recsenyéd.

A második világháború végén a Homoród vidéki szász falvakat kiürítették, és kevés lakos maradt helyben. Aki vállalta és átélte az 1945 utáni szibériai fogságot, a havasalföldi (Baragan)

erőszakos deportálást (hogy csak szülőföldjén maradhasson), az 1990-ig véglegesen eltávozott, kitelepedett Németországba.

A szászok nemcsak itt maradt tárgyi emlékeikkel (pl. monumentális templomaikkal, lakóházaikkal, gazdasági épületeikkel, tervszerűen rendezett településeikkel) gyarapították a Homoród mente magyar falvainak kultúráját, hanem folklórelemekkel, a jeles napokon élő szokásokkal is.

JEGYZETEK

1. KRIZA J. 1863. 121–122.; SEBESTYÉN GY. 1902. 315–323, 367.; FARAGÓ J. 1961. 51–55.; POZSONY F. 1992a. 161–162.
2. KRIZA J. 1975. 472.
3. HÁLA J. 1990. 149.
4. POZSONY F. 1992b.
5. HÁLA J. 1990. 146.
6. HÁLA J. 1990. 148–151.
7. HÁLA J. 1990. 147–148.
8. HÁLA J. 1990. 147.
9. HÁLA J. 1990. 150.
10. HÁLA J. 1990. 147.
11. MOLNÁR I. 1994. 110.
12. MOLNÁR I. 1994. 117.
13. MOLNÁR I. 1994. 126–127.
14. SCHUBERT, H.–A. 1980.
15. WEBER, R.–WEBER, G. 1985. 462–480.
16. BINDER P. 1982. 77–82.
17. SCOLA, O.–BRETZ, G.–SCHIEL, A. 1991.
18. BINDER P. 1982. 82.
19. DREPNER, I. 1991. 63.
20. SCHULLERUS, A. 1926. 146–147.; DREPNER, I. 1991. 111–118.
21. KOMLÓS E. 1979.
22. POZSONY F. 1992b.
23. SZENDREY ZS. 1941. 15.; SZENDREY ZS.–SZENDREY Á. 1941.
24. POZSONY F. 1992b.
25. POZSONY F. 1994.
26. GÖLLNER, C. 1987. 64–65.
27. GÖLLNER, C. 1987. 86–87.

IRODALOM

BINDER PÁL
1982 *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről.* Bukarest.

DREPNER, ILSE
1991 *Seiburg in Siebenbürgen. Ein Heimatbuch.* H. n.

FARAGÓ JÓZSEF
1961 Regölés Homoródremetén. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* V. 1. sz. 51–56.

GÖLLNER, CARL
1987 *Im Kreislauf des Jahres. Historisches Brauchtum der Siebenbürgen Sachsen.* Bukarest.

HÁLA JÓZSEF
1990 Óévbúcsúztató és újévköszöntő népszokások a Nagy-Homoród menti falvakban. In *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Szerk. Fejős Zoltán, Küllős Imola.* (A Magyarságkutatás könyvtára, 2.) Budapest. 146–172.

KOMLÓS ELŐD [SERES ANDRÁS]
1979 Legényszervezetek és az ifjúság téli mulatságai Délkelet-Erdélyben. *Ethnographia* XC. 1. sz. 92–105.

KRIZA JÁNOS
1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény.* Kolozsvár.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KRIZA JÁNOS
1975 *Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye. Szerk. Faragó József.* Bukarest.

MOLNÁR ISTVÁN
1994 Tavaszi ünnepkör az erdélyi unitáriusoknál. In *Vallási néprajz. VI.* Debrecen. 103–138.

POZSONY FERENC
1992a Egy gyimesvölgyi köszöntővers szövegelemzése. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* I. 148–163.
1992b Zártkörű asszonymulatságok Erdélyben. *Művelődés* XLI. 2. sz. 21–25.
1994 Húsvéti határkerülés Felső-Háromszéken és történeti előzményei Erdélyben. *Studia Comitatensia* XXIV. 399–406.

SCHUBERT, HANS-ACHIM
1980 *Nachbarschaft und Modernisierung.* Köln–Wien.

SCHULLERUS, ADOLF
1926 *Siebenbürgerisch–Sachsische Volkskunde im Umriss.* Leipzig.

SCOLA, O.–BRETZ, G.–SCHIEL, A.
1991 *Die festtracht der Siebenbürger Sachsen.* München.

SEBESTYÉN GYULA
1902 *Regösénekek.* (Magyar népköltési gyűjtemény, 4.) Budapest.

SZENDREY ZSIGMOND
1941 Évnegyedi szokásaink és babonáink. *Ethnographia* LII. 10–23.

SZENDREY ZSIGMOND–SZENDREY ÁKOS
1941 Részletek a magyar szokás- és babonaszótárból *Ethnographia* LII. 62–65.

WEBER, RENATE–WEBER, GEORG
1985 *Zendersch. Eine Siebenbürgische gemeinde im Wandel.* München.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A HOMORÓDFÜRDŐI UNITÁRIUS BÚCSÚ

Simén Domokos

A búcsú nem örvend nagy rokonszenvnek a protestánsok között. Általános vélemény, hogy protestáns vidékeken, ha volt is búcsú a reformáció előtt, megszűnt, emléke a népi tudatból kihullt. Néhol azonban annyira belenőtt a hagyományba, hogy a reformáció sem tudta eltüntetni. Hitelvileg és gyakorlatilag „protestánsidegen" a katolikus búcsú. A többségében protestáns falvak katolikussal kevert népessége körében azonban ismeretes a búcsú fogalma, mint például Homoródalmáson és Homoródkarácsonyfalván. Ezeken a helyeken missziós céllal évente a szomszéd falvak katolikusságának a részvételével búcsút szoktak tartani, amelyen a helybeli protestánsok is részt vesznek. Régen ezzel egy időben kirakodóvásárokat is tartottak. De más vidék példájára is utalhatunk. A Barót és Olasztelek kivételével[1] unitárius és református lakosságú Erdővidéken a 18. századig egy forrás mellett népes búcsúra gyűlt össze rendszeresen a táj népe, míg József császár kormányhatározattal be nem tiltatta azt. Erdővidék egy másik búcsújáró helye a Fejmosó-kútnak nevezett gyógyító forrásnál volt, amelyet szintén sokan kerestek fel, míg 1817 körül a gyakori verekedések miatt a búcsútartást be nem tiltották.[2]

Homoródfürdőről a következőket írta Orbán Balázs 1868-ban. Három patak egyesülésénél fekszik. A sok kereszt katolikus vidéket jelez. Ásványos és gyógyító forrásai mind a Homoród bal partján fakadnak fel. A 18. század leglátogatottabb fürdője volt. A forrásokat régtől fogva csodatevő hatásúaknak tartották, melyet az is igazol, hogy 1765-ben egy Lázár János nevű örmény itteni gyógyulása emlékére egy ma is álló kápolnát építtetett Szent János tiszteletére. Népes katolikus búcsúkat szoktak itt tartani. A búcsúra vonatkozóan könyvében az alábbiakat olvashatjuk: „A homorodi fürdő legérdekesebb korszaka aug. 16-ka. Ekkor tartatik itt a Zsengére nevű nagyszerű unitarius bucsu. Ugyanis a homorodvidéki unitarius falukban az ujsütetből vett urvacsora után áhitatos zsoltárokat zengve falunként felseregelnek ide, s néhány napig esznek, isznak, vigadnak. Ilyenkor a csendes völgy megnépesül, a bérczek kedélyesen viszhangozzák a mulatkozók örömzaját, s főként estve a felgyujtott nagy tüzek körül csoportosult tömegek által élénkitett völgyecskének varázsszerű kinézése van."[3]

Mivel a homoródfürdői búcsú unitárius kötődésű, a legjobb tudósítónak az 1841-ben a szomszéd faluban lelkészkedő Jánosfalvi Sándor Istvánt tartom. Így ismertette a búcsújárást: Keményfalván felül, a Homoród összeszorult völgyében, „a rajta kigyózó homokos és kövecses tiszta Homoródon keresztül-kasul menő kevés néptől járatott úton ér az ember mint egy órányira a fenyvessé vált erdőnkön lévő fűrészmalmok mellett fel, éppen a fejben, csak nem a Hargita alatt lévő *Homoródi* borvízhez, hová nem csak más idegenek mennek fel nyáranként az országnak minden részéből, hanem különösön az abásfalviak és keményfalviak, s csaknem mindnyájan egyszerre fel szoktak menni a nyári takarodás után egy vasárnapra, mikor ott szép érzésű papjaik vannak azokkal együtt, s ott isteni tiszteletet tartván, estig vigalommal s azzal a hűvős, s néha holdvilágos csendes estvén, hasonló édes társalgások, éneklések és vigaszságok közt haza eregélnek honnhagyott öregeikhez."[4] A Jánosfalvi Sándor István tudósításánál régebbi adat nincs birtokomban.

A két leírással kapcsolatban a következőket jegyzem meg. Orbán Balázs a katolikus hagyományra vezette vissza az unitárius búcsút. Állattartó, földmívelő ember számára, ha székely, elképzelhetetlen a többnapos ünneplés. Nem tudta, hogy az unitáriusoknál *zsengére* nem szoktak úrvacso-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

rát osztani augusztusban. Az új kenyérre és új borra szeptember utolsó vasárnapján, az ún. őszi hálaadás napján vesznek úrvacsorát. A vidéken az előcséplésből őrölt lisztből csak a szegényebbek szoktak hamarabb kenyeret sütni, de ez csak a háziaknak öröm. Az általa említett, zsoltáréneklással kísért „felsereglés" is tévedés. Az unitáriusok menet közben csak temetéskor szoktak gyászéneket énekelni. Az esti tábortűz idillikus leírása csak az ott nyaralók „örömzaja" lehetett, kérdéses, hogy volt-e köztük unitárius. Augusztus 16-a megjelölése tévedés, hiszen ekkor semmilyen unitárius emlékeztető nap nincs és nem minden esztendőben esik 16-a vasárnapra. Ezzel szemben Jánosfalvi Sándor István a két szomszédos unitárius helységet említve arról értesít, hogy Keményfalváról és Abásfalváról jártak „a nyári takarodás után egy vasárnapra", papjaik kíséretében a búcsúra. Istentiszteletet tartottak, vigadozva töltve a napot, és estére hazamentek. Kiemelendőnek tartom azt a tudósítását a karácsonfalvi unitárius lelkésznek, hogy nem a két Homoród mente, hanem a két szomszéd falu unitárius lakosságának a jelenlétéről beszél. Az összejövetel vagy a búcsú egyházi jellegét a két falu lelkészének a források mellett, a szabadban megtartott istentisztelete adta meg. A két tudósítás nem egyezik, feltételezem, hogy az utóbbi áll közelebb az igazsághoz.

Egy villanásnyi kitérő engedtessék meg nekem a két tudósítás összetevéséből egy sejtésnyi gondolat érzékeltetésére. A két leírás közötti időszakra esett az 1848–1849-es szabadságharc, valamint az utána következő Török–Gálffy-féle szervezkedés. Török bágyi református, Gálffy Nyikó menti unitárius volt. Egyházi szervezkedésük hatása a Homoród vidékén joggal feltételezhető. A homoródfürdői búcsú egyházi színezete a politikai jelleget takarhatta és így az egész vidék protestáns lakossága bevonható volt.

A búcsú naptári ideje, ha a későbbi hagyomány jól rögzítette, akkor az augusztus 20-ához legközelebbi vasárnapra esett. Hogy ki határozta meg a napot, nem tudjuk, tény, hogy közismert és köztudott volt.

Érdekesnek tartom, a székely viszonyokat ismerve, hogy az unitáriusok egy erős katolikus falu határában, területén egy egész napig tartó mulatozást, búcsújárást tartottak. Nem kis kárt okozhattak a kisoláhfalusiaknak a sarjúban s a fákban. Valamilyen írás vagy szóbeli egyezség nélkül ez elképzelhetetlen. Írás azonban nem maradt ránk. Csak sejthetjük, hogy valamilyen titkos egyezség lehetett a két falu között.

Továbbgondolandó: miért Szent István napjához kötődött a búcsú a protestánsoknál? Kérdés az is, hogy hogyan, mikor, ki által szerveződött be a Homoród menti falvak református és katolikus lakossága erre az unitárius búcsúra? Az adatközlők szerint csak a táncmulatságban különültek el a résztvevők. Milyen volt a homoródfürdői búcsú? A résztvevők emlékezete alapján a következőkben jellemezhetem.

A részt venni akarók előző este kenyeret, sült csirkét, sütni való szalonnát, zöldséget, pálinkát, bort, töltött káposztát stb. csomagoltak be és raktak fel az előzőleg lemosott *félvágású szekér*be, vagy akinek volt, kocsiba. A lovakat előző nap lemosták, a hámot kifényesítették. Beszélgetések alapján falunként tudtak egymásról a menni szándékozók. A lelkészek előző vasárnap a szószékről hirdették ki a búcsú idejét. Ha ment a lelkész és prédikálni képes kántortanítója is volt, az istentiszteletet otthon a tanító tartotta meg, ha nem volt, az istentisztelet elmaradt. Egy „szolgálatos" lelkész és énekvezér volt kinevezve. A résztvevők elvégezték reggeli házi dolgaikat, kihajtották a csordába az állatokat. Úgy indultak el, hogy délelőtt tíz órára Homoródfürdőre érjenek. Általában az egész család ment, az öregeket és a gyermekeket is vitték (de nem mindig és nem mindenkit). A borvizes edények feltevéséről sem feledkezett meg senki, mert a homoródfürdői a környék egyik legjobb borvize volt.

Tizenegy órakor a Homoród mellett lévő térségen, a borvízforrás, illetve a híd mellett tartották meg a szabadtéri istentiszteletet. A szolgáló lelkész személye egyéni jelentkezés vagy az esperes kinevezése alapján dőlt el. Megjegyezni kívánom, hogy mikor én is mint gyermek részt vettem a búcsún, édesapám volt a szónok, de az énekvezér más faluból érkezett. Az istentisztelet után mindenki a maga szekere-kocsija mellé telepedett le ebédelni. Ha a szomszéd falubeli rokonok, barátok,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ismerősök, katonacimborák nem egymás mellé telepedtek le, ebéd előtt a pálinkásüveggel megkeresték és felköszöntötték egymást. Az asztal a zöld fű volt, a szék a pokróc.

Az istentisztelet után a fogadott zenészek muzsikálni kezdtek (előtte nem volt zene). Hogy ki vagy kik fogadták a két zenekart, kik hozták és fizették a zenészeket, arra nem kaptam magyarázatot (már kiveszett az emlékezetből). Azt viszont egybehangzóan állították a megkérdezettek, hogy külön tánca volt külön zenészekkel a katolikus oláhfalusiaknak és a protestánsoknak. Egymás táncába is átmentek azonban egy-egy leány kedvéért. Emlékeznek arra is, hogy a két világháború közt a homoródszentmártoni csendőrőrs román parancsnoka (őrmestere) külön zenekart küldött az egyik homoródfürdői unitárius búcsúra. Előzőleg behívatta a homoródszentmártoni községhez tartozó legényeket és szigorúan meghagyta nekik, hogy a búcsú alkalmával, akármelyik felekezethez tartozzanak is, csak a „románok" táncában vegyenek részt. Ekkor muzsikált egyszerre három banda. Természetes, hogy az erőszakkal „román vallásra kényszerített" magyarok közül nem ment senki oda táncolni, pedig többen voltak ott ilyenek. Megtudva a csúfos „stratégiai vereségét", az őrmester egyenként hívatta fel utána a legényeket és a szokásos csendőri módszer szerint vett rajtuk „elégtételt". A táncban emberemlékezet óta mindig volt verekedés, virtuskodás bicskás „aláfestéssel", de soha nem volt vallási villongás. A gyepesi származású néhai Benedek Gyula – Márton Áron gimnáziumi tanár – apjának például egy ilyen búcsú alkalmával verték ki a fél szemét.

A búcsúval egy időben sátrak alatt kirakodóvásár volt, ahol kerámia, famunkák, textíliák mellett mézeskalács, cukorka, különböző édességek, csecsebecsék, italok és ételek voltak megvásárolhatók. A kirakodóvásár a szürkület előtt véget ért.

Mindenki úgy indult el a búcsúból, hogy a csordahajtásra, a fejésre és az állatok esti ellátására hazaérjen. Tudták óra nélkül is, hogy időben milyen messze vannak otthonuktól. Hazamenet az egy faluból valók mindig egyszerre indultak el. Az úton jövet és főleg hazamenet mindig volt versengés, kinek jobbak, gyorsabbak a lovai, ki tud jobban hajtani. Ha néha a keskeny úton volt is tengelyakasztás, halálesetre senki nem emlékezett.

A résztvevők számának megítélése eltérő, 1500–5000 köztire becsülik. Az utolsó búcsú 1947 augusztusában volt, mikor Székelykeresztúr mellől, Csekefalváról Rácz József tanító, akkori cséplési ellenőr megelőlegezésének a segítségével, lévén pénzbeváltás, egy teherautónyi fiatal vett részt a homoródfürdői búcsún. Az épülő kommunizmus nem tudta beépíteni magának ezt a „népünnepélyt" és 1947-ben meg is szüntette.

Az unitárius falvakból az emlékezet szerint a következők lakossága vett részt a búcsúkon: Abásfalva, Gyepes, Kénos, Lókod, Homoródalmás, Homoródjánosfalva, Homoródkeményfalva, Homoródszentmárton, Homoródszentpál, Homoródszentpéter, Homoródújfalu, Karácsonfalva, Okland, Recsenyéd és Városfalva. A Nyikó mentéről: Szentmihály, Kobátfalva, Siménfalva, továbbá Csekefalva, Szentábrahám és Székelykeresztúr. A tiszta református falu, Bágy jól verekedő legényekkel mindig képviseltette magát. A szomszéd katolikus falvakból Máréfalváról, Kisoláhfaluból (Kápolnásfalu), Nagyoláhfaluból (Szentegyháza), Szentkeresztbányáról és Lövétéről jöttek a búcsúra.

A borvízforrások vizénél, mely régebben egy kőből faragott *köpü*ből, *kútgárdjá*ból vagy *kútcsorgójá*ból folyt vagy *forrott*, az ivók, vagy az azt hazavinni szándékozók türelmesen álltak sorban, emlékezetem szerint korondi mázatlan és mázas korsóval is. Voltak, akik meg is fürödtek a jéghideg borvízzel telt medencékben. Mintha a borvíz ivása és elvitele lett volna a legfontosabb feladat mindenki számára. Sokan fenyőgallyal díszítették fel lovaikat és kalapjukat, mások az ott vágott és meghántolt, egyéni ízléssel mintázott fenyő- vagy mogyorópálcákat szépen díszítették s ez emlékbotokkal tértek haza, melyeken az évszámot is mindig jelölték, de sok boton emellett szerepelt a „Homoródfürdői búcsú" felirat is.

Az unitárius egyház 1989 után elmulasztotta ennek a történelmileg mélybe nyúló néphagyománynak a felújítását. Már csak az emlékezet őrzi ezt is, mint az erdővidékiekét, melyet az osztrák uralom szüntetett meg…

[Erdélyi Magyar Adatbank]

JEGYZETEK

1. Barót a reformáció után rövidesen visszatért a katolikus vallásra. Miklósvárt 1717-ben Kálnoky Ádám mint a helység földesura csellel és erőszakkal rekatolizálta.
2. ORBÁN B. 1868. 221.
3. ORBÁN B. 1868. 71.
4. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. I. 36.

IRODALOM

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.* (Erdélyi ritkaságok, 7–8.) Kolozsvár.

ORBÁN BALÁZS
1868 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I.* Pest.

ADATKÖZLŐK

Id. Jakab Ferenc, Jakabné Sándor Róza, Kádár Dombi Mózes, néhai Kedves Károlyné, néhai id. Kovács Ferenc, Lakatos Gyula, Rácz József, Ráczné Székely Anna, Tamás Gáborné Dimén Zsuzsánna, id. Rácz Ferencné Simén Máriskó.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A REGÖLÉS EMLÉKE LÓKODON

Faragó József

Az udvarhelyszéki Lókodon 1957. augusztus 11-én a regölés esetleges emlékeinek összegyűjtése végett a helybeliek tanácsára fölkerestem a falu legidősebb emberét, a nyolcvanhárom éves idősebb Vass Sándort. Mivel a Lókoddal szomszédos Kénoson[1] és Homoródremetén[2] a regölésről folklórkutatásunk már tud, valószínűnek látszott, hogy a szokás valaha itt is ismeretes lehetett.

A korábbi szakirodalom erről a lehetőségről eléggé ellentmondásosan tájékoztat. Így Kriza János véleménye 1863-ban a kénosi regöléshez fűzött jegyzetében határozottan tagadó volt: „Ez ó-székely népdalnak egyedüli fészke jelenleg egy Sz.-Udvarhely közelében fekvő helység Kénos. [...] Évek óta folytatott kutatásim által sem juthattam annak legkisebb nyomára is, hogy e népdalt s a vele járó népszokást egyebütt az egész székely országban ismernék."[3]

Egy emberöltő múlva, 1891-ben Király Pál határozottan állította, hogy Lókodon regölnek, holott bizonyosra vehető, hogy itt a regölés nem Kriza híradása után honosodott meg: „Nekem például sikerült [...] biztos értesüléseket kapni arról, hogy a regelés még folyton divatban van Bágy, Lókod, Dálya és Telekfalva udvarhelymegyei helységekben."[4]

1895-ben ugyanezt a négy helységet Moldován Gergely is felsorolta a Király Pálra való hivatkozás nélkül.[5]

Sebestyén Gyula egy évtized múlva, 1902-ben nagy regösének-gyűjteményében a harmadik fejezetet úgy címezte, hogy *Erdélyi székely változat Udvarhely megyéből.* Ez a cím a kénosi és a lókodi regölést rejti, annak tisztázásával, hogy „Gyűjteményünk számára a népszokás egész lefolyását újból körülményesen leírta Vida Sándor kénosi községi tanító." Kár, hogy a körülményes leírásban Lókodnak csak két rövid mondat jutott: „Lókodon az éneklés után csak 2 legény megy be a házba köszönteni és az ajándékokat átvenni. Az így gyűjtött kalácsot és pálinkát a regölés befejezése után egy helyt közösen szokták elhasználni." Kriza tagadására utalva Sebestyén megjegyezte: „az sem lehetetlen, hogy a lokodiak elkerülték a gyűjtők figyelmét".[6]

Találkozásom Vass Sándorral szerencsésnek bizonyult, mert elmondotta, hogy 1897-ben ő volt az az új házas, akinél utoljára regöltek. A következő évtől a szokás elmaradt, s így magas életkora miatt valószínűleg ő az egyedüli, aki a történtekre legalább részben vissza tudott emlékezni.

Mivel a falu kicsi (lakóinak száma az 1900-as népszámlálás szerint mindössze 210 volt[7]), abban az évben csak ő meg a felesége keltek egybe. Egynél-kettőnél nem is szokott soha több új házaspár lenni, sőt, némelyik évben egy sem volt; ilyenkor a regölés is elmaradt.

A szokás neve Lókodon *regölés*; akik *regölni* járnak, azok a *regölők* vagy *regösök.*

A regölésre karácsony első napján este került sor és mindenik új házast felkeresték. A csekély lélekszám miatt a legények és a házasemberek egy csoportot alkottak: a legények tizennyolc-húsz évtől (tehát nem a konfirmációtól), a házasok pedig harminc-harmincöt évig. Nem ment mindenki: „Kinek mijen volt a természete." Idősebbek, öregek kivételesen sem jártak. Vass Sándor emlékezete szerint nála mintegy húszan-huszonöten lehettek.

A csoport karácsony előtt néhány este összegyűlt gyakorolni vezetőjüknek, a *béköszöntő*nek a házában. Akkoriban Sándor Mihály volt a faluban az az ember, aki a lakodalmakban és minden más társas népszokásban *szerepet vitt.*

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Vacsora után, hat-hét óra tájban indultak útnak a béköszöntő házától. Az éneket a kapun kívül kezdték, majd az ajtó előtt folytatták és fejezték be. Mielőtt a házba léptek volna, még elénekelték a „Jer, mindnyájan örüljünk…" kezdetű unitárius éneket. A házba lépve vezetőjük *köszöntőt* mondott, de a szövegére egyáltalán nem emlékszik, sőt, a szokás esetleges egyéb részletei is elhomályosultak emlékezetében. Ezzel szemben a regösének szövegének egy részét sikerült felidéznie:

Porka havak esedeznek, de hó reme róma.
Nyúlak, rókák játszadoznak, de hó reme róma.
Bényomozók a faluba, de hó reme róma.
Vass Sándornak udvarára, de hó reme róma.
Ottan látánk rakott ágyat, de hó reme róma.
Küjjel fekszik jámbor gazda, de hó reme róma.
Belül fekszik gyenge hölgye, de hó reme róma.
Közből fekszik páros gyerek, de hó reme róma.
Serkentgeti apját, anyját, de hó reme róma.
Met itt vannak a regösök, de hó reme róma.
Régi törvény: nagy rőt ökör, de hó reme róma.
Annak fele regösöké, de hó reme róma.
Farka hegyén egy kossó sör, de hó reme róma.

Ekkor Vass Sándor megjegyezte, hogy „valami az asszonynak is kell maradjon itt", de nemcsak itt, hanem alább is az „Annak fele regösöké" sor ismétléséről megfeledkezett.

Szarva hegyin egy sült perec, de hó reme róma.
Kődökibe[8] *egy kossó sör, de hó reme róma.*
Hátán hosszan sült pecsenye, de hó reme róma.
Beeresztesz-e, jámbor gazda? de hó reme róma.
Ha bé nem eresztesz, azt is mondd meg, de hó reme róma.
Kikötözzük az ajtódat, de hó reme róma.
Ottan ketten táncolhattok, de hó reme róma.

A szöveg apró különbségektől eltekintve közeli változata a kénosi meg a homoródremetei énekeknek, tehát a környéken egy meglehetősen kikristályosodott szövegtípus élhetett. Egyetlen kivételnek tetszik a legutolsó sor („Ottan ketten táncolhattok"), amelynek mostanáig nem ismerjük párját.

A regösöket házilag *megkészített* (ízesített) pálinkával és kaláccsal kínálták. Az egyik regös egy *korsót* is vitt magával, s a háziak abba is töltöttek a pálinkából.

A regösöket nemcsak az új házasok fogadták, hanem odagyűlt a szélesebb értelemben vett egész család: testvérek, szülők, öregek, gyermekek.

A regölés „Az Úristennek szent fia…" kezdetű unitárius egyházi ének eléneklésével ért véget.[9]

JEGYZETEK

1. KRIZA J. 1863. 121–122, 532–534.; SEBESTYÉN GY. 1902. 313–338. (Erdélyi székely változat Udvarhely vármegyéből); Vikár Béla 1903-as gyűjtését fonográfhengerről lejegyezte Bartók Béla, majd kiadta: BARTÓK B.–KODÁLY Z. 1921. 1. sz.; VOLLY I. 1941. I. 27–28. (Kénosi reg, SEBESTYÉN GY. 1902. 315, Domokos Pál Péter dallamgyűjtésével kiegészítve); FARAGÓ J. 1960.
2. FARAGÓ J. 1961.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

3. KRIZA J. 1863. 532.
4. KIRÁLY P. 1891.
5. MOLDOVÁN G. 1895. II. 81.
6. SEBESTYÉN GY. 1902. 315, 315–316, 328.; KERÉNYI GY. 1953. 973. szintén közli a regösének két első sorát Lókod jelöléssel, N. Bartha Károly 1932-es kézirata és Sándor Ferenc éneklése után, az 1169. lapon, a hozzátartozó jegyzet alapján azonban nem tudjuk eldönteni, hogy végül is valóban lókodi gyűjtésről van-e szó?
7. Magyar statisztikai közlemények 1902. 454.
8. Változat: „Farka végin".
9. A helyszíni gyűjtés kézirata a kolozsvári Folklór Archívumban, 0941. szám alatt található meg.

IRODALOM

BARTÓK BÉLA–KODÁLY ZOLTÁN
1921 *Erdélyi magyarság. Népdalok.* Budapest.

FARAGÓ JÓZSEF
1960 Porka havak esedeznek... (Népszokások felújításának kérdéséhez). *Utunk* XV. 52. sz. 8.
1961 Regölés Homoródremetén. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* V. 1. sz. 51–56.

KERÉNYI GYÖRGY
1953 *Jeles napok. Szerk.* (Magyar népzene tára, 2.) Budapest.

KIRÁLY PÁL
1891 Regesek mondókája. *Ethnographia* II. 237.

KRIZA JÁNOS
1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény.* Kolozsvár.

Magyar statisztikai közlemények
1902 *Magyar statisztikai közlemények. I.* Budapest.

MOLDOVÁN GERGELY
1895 *A románság. Politikai, történelmi, néprajzi és nyelvészeti közlemények. I–II.* (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár, 9.) Nagybecskerek.

SEBESTYÉN GYULA
1902 *Regösénekek.* (Magyar népköltési gyűjtemény, 4.) Budapest.

VOLLY ISTVÁN
1941 *Népi játékok.* Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

SIMON BENEDEK, RECSENYÉD MESEMONDÓJA

Geréd Gábor

Recsenyéden, a Nagy-Homoród menti kicsi faluban, egy faluszéli apró házacskában éldegélt egy öregember, Simon Benedek (1897–1985).

Nem volt neki semmi egyebe, csak egy fehér szakállú, tarka kecskéje, egy fekete kutyája, néhány kapirgáló tyúkja, s egy feketére szutykosodott fapipája. Reggelente a kecskéjét megfejte, s a jó habos tejet a kutyájával megosztotta, a tyúkokat pedig munkába állította, hogy kaparjanak szorgalmasan az árok partján. Elővette háromlábú székecskéjét, s leült a házikó *bihalfuszulykával* befuttatott ereszébe, ahonnan látni lehetett az úton jövő-menőket, de távolabb, a Nagy-Homoród füzesén túl a Károlyné erdeit, s még távolabb a Hargita rengetegeit.

Előkerült a lajbizsebből a pipa s a gyufa, a székely harisnya zsebéből pedig a kicsi, négyszögletes pléhdobozocska a cigarettából kimorzsolt dohánnyal. A pipatömésnek *nótája* van, nem szabad azt elsietni. Ha igen keményre tömődik, akkor nem szelel eléggé, kialuszik, s kezdheti újból az ember az egészet. Ha lazán marad a dohány, akkor *egy miccre* kiég, anélkül hogy az ember „egy jóízűt szípott vóna". A jól tömött pipa olyan, mint a jól égő *baksa*, melynek „a füstje csak pára". Az első szippantás után felszusszant, sercintett, s kétfelé törölte bozontos bajuszát.

A mezőre igyekvő falusiak bé-béköszöntek:

– Na, hogy aludt, felkelhetett-e?

– Milyen volt az éjszakai nyugodalom?

– Hát, eltőtt még eccër, Istennek hálá.

Megzubbant a kapu, s három gyerek óvakodott be a pázsintos udvarra:

– Simó bácsi, szivarat hoztunk. Mond-e mesét?

A zsebekből előkerültek az autóbusz-megállóból összeszedett, félig elszívott csikkek, vagy az otthonról elcsent fél pakk cigaretták.

Gondos leltározás következett, s a dohány a kis pléhdobozocskába vándorolt. Most következett a nagy pillanat. A gyerekek az eresz fájára ültek, Simon bácsi jóízűt szippantott pipájából, szemöldökét összevonta, a tekintete a távolba révült:

– No, melyikkel kezdjem?

Ez a vedlett harisnyájú, nyomorúságos körülmények között élő, sokszor megalázott öregember csodálatos gazdagság birtokában volt. Bírta a szó mágikus hatalmát, mellyel öreg házacskája udvarára fényes királyi palotákat teremtett, hétfejű sárkány fújta a tüzet, királyok, szépséges királykisasszonyok jöttek-mentek és félrecsapott kalapú Csalóka Péterek fordultak be a kapun, kópéságra, csalafintaságra készen.

Gondokkal, bajokkal megnyomorított életéből ő is szívesen lépett át az általa teremtett mesei világba, s magával vitt minden kíváncsiskodót. Külön meséi voltak a gyermekeknek, pelyhedző bajuszú legényeknek, fiatalembereknek vagy a komoly szavú, háborút járt idősebbeknek. Mesélt mindenkinek, aki a szó bűvkörébe került, csöndes vasárnap délutánonként a kapuja előtti kicsi padon, a sánc martján, a bót előtt és Udvarhely fele döcögő szekéren, vagy a téesz istállójának sarkában, éjjeliőrködés közben.

Tudását nem szégyellte, bár sokszor csak ezért is megvetést kapott környezetétől.

Én 1981-től 1985-ig hallgattam és rögzítettem magnószalagra történeteit, faggattam élete fordulatairól. Előttem Gazda Klára, Balázsi Dénes és Seres András gyűjtöttek ezekből egy csokorra valót. Bizonyosan minden szalagra került Simon Benedek-mese, -tréfa, -monda, -legenda, -élménytörténet, valamint a biztatásomra papírra vetett hatvanlapnyi önéletrajza csak csekély töredékét őrzi annak, amivel ő gazdagnak érezte, érezhette magát, a székely népi kultúra egyik korunkbeli letéteményeseként.

1988-ban írt dolgozatomban a folklórepika műfajainak számbavételét, Simon Benedek történeteinek műfaji besorolását, szerkezeti vizsgálatát tűztem ki célul és adattárban közöltem a tőle lejegyzett meséket, tréfákat, legendákat, mondákat és önéletrajzát.[1] Az alábbiakban e dolgozatból abban a reményben teszek közzé egy fejezetet, hogy egyszer a teljes anyag kiadásra kerülhet.

A mesemondásról, a mesemondóról – dióhéjban

Simon Benedek 1897-ben született Máréfalván, kilenc testvére közül másodikként. A szülők, nagyszülők gazdálkodó, pásztorkodó emberek voltak, akik máréfalvi viszonylatban a középréteghez tartoztak. Apja beteges ember volt, s inkább nagyapjára nehezedtek a népes család eltartásának terhei. Apja, majd nagyapja halála után, 1910-ben az otthoni szorongató szegénység elől anyai nagybátyjával Budapestre ment. Ott tejkihordó fiú, majd betegápoló volt egy kórházban. Alig tizennyolc éves korában a harctérre került. A galíciai fronton súlyosan megsebesült, s mint hadirokkant tért vissza Máréfalvára, ahol pásztorkodással, juhászkodással, szekerességgel foglalkozott. 1921-ben megnősült és e házasságából négy gyermeke született. A kevés anyagi haszonnal kecsegtető földművesmunka helyett továbbra is pásztorkodott, majd évekig *major* (juhpásztor) volt a Tizenhétfalusi legelőn. A második világháború kezdetén Börvelybe ment, ahol sebesüléséért földet kapott. A háború alatt újra mozgósították és két évig hányódott Európa különböző harcterein. Hazatérve a frontról, évekig határpásztorkodott. Meghalt felesége, s megunva a torzsalkodást gyermekeivel, Recsenyédre költözött, ahol újranősült. 1958-tól ismét egyedül élt. A kollektivizálás idején ellenállt, s a falutól nem messze lévő kis birtokára házat épített és odaköltözött. 1964-ben testvérei segítségével kicsi házat vásárolt Recsenyéden, belépett a téeszbe és éjjeliőr lett. Recsenyéden élt élete végéig, 1985 decemberéig.

Mesevilágának kialakulásáról

Máréfalván, ebben az erős közösségi szellemű faluban a mesélés, mesehallgatás természetes jelenség volt a század elején. Híres mesemondóként tartja számon a hagyomány Simon Benedek nagyapját, Simon Eleket, sőt, mostohaapját, Salamon Jánost is. Simon Benedek így emlékezett nagyapja mesemondó tehetségére: „Nagyapám beszélte, tőle tanultam meg gyermekkoromban. Simon Eleknek hívták, nyolcvannégy esztendős korában halt meg. Így esténként fejtöttük tërëbúzát s mondtuk:

– Mondjon apó mesét!

Ő osztán mondott, úgy meghallgattam, hogy nem felejtettem el soha. Máréfalán ő mondta a legtöbb mesét."

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Kiszakadva a máréfalvi hagyományőrző közösségből Budapestre került tejkihordónak. Ott székelyföldi sorstársakkal lakott közös hálóban, ahol bevett szokás volt az esti mesélés. Ebben a vele egyívású közösségben már mesélni kezdett a fiatal Simon Benedek. Újabb radikális környezetváltozás és új közösség volt számára a katonaság, majd az első világháborús front állomásai. Visszaemlékezései szerint a kaszárnyában, majd a lövészárokban is folyt a mesélés: „Versönyt szerveztek a tisztök, hogy ki tud több mesét."

Sebesülése s hosszú kórházi kezelése nyomán újra olyan környezetbe került, amely szintén kedvezett a mesélésnek. Hazatérve szülőfalujába nemsokára megházasodott, s ekkor már a világlátott ember tekintélyével vitte a szót a fonóban vagy a *kalákás* munkák résztvevői között. Legnagyobbik fia emlékezik, hogy milyen szájtátva hallgatták történeteit. A fonóban sokszor viccesen kérdezték:

„– Még van-e sok, Benő?

– Még csak a lájbizsebemből fogyott ki."

A másik fontos alkalom volt a mesélésre a havasi kaszálás. „Nyaranta felmentünk a havasba, a kaszálókra. Akinek nagyobb kaszálója volt, pajtát épített s ide gyűltek estére a többiek is. A pajta előtt, a tűz mellett folyt a mesélés, s mü, gyermökök tátottuk a szánkot, s reggel alig tudtunk felkelni" – emlékezett Simon László, a mesemondó fia.

Simon Benedek hosszú éveken keresztül juhászkodott a Hargita alatti Tizenhétfalusin. Ott is gyakran adódott alkalom az esti beszélgetésekre, sőt, a havasi élet is élményforrássá vált a későbbi realisztikus történetekhez. 1940-ben került Börvelyre telepesnek, ami újabb környezet- és közösségváltoztatás, újabb élményforrás volt számára. A világháború csakhamar magával sodorta, frontélményei képezték önéletrajzának és realisztikus történeteinek jó részét. A frontról hazatérve szülőfalujában határpásztorkodott. A határpásztorkodás a havasalji településeken nagy horderejű foglalatosság. A múlt századból ránk maradt pásztorfogadási jegyzőkönyvek artikulusai beszédesen bizonyítják a határpásztor fontos szerepét a termés megőrzésében. Ide erőteljes, bátor férfiakat alkalmaztak, akik nem ijednek meg a vaddisznócsordák és medvék támadásaitól sem. Öt-hat határpásztor járta éjszakánként a határt, sokszor összegyűltek, nagy tüzet raktak és hajnalig folyt a jóízű beszélgetés, mesélés.

A máréfalvi környezetből kiszakadt Simon Benedek Recsenyéden új világba cseppent. A polgárosodás magasabb fokán álló Nagy-Homoród mentén a mesének nincs olyan nagy becsülete, mint az archaikusabb, hagyományőrző közösségekben. Új környezetében napszámos munkával, fuvarozással foglalkozott. Két poroszka lovával az udvarhelyi piacra szállította az eladásra szánt malacokat. A szekéren is mesélt s a visszaemlékezések szerint nem fogyott ki soha a szóból: „Sokszor úgy vót, hogy itthon hajnalba fëpakoltuk a malacokat s nekifogott mondani. Mikor béértünk Udvarherré, még nem vót béfejezve. Délután, mikor jöttünk visszafelé, tovább folytatta. A kénosi hegyen má jöttünk béfelé, mikor vége lett."

Recsenyéden kezdett rendszeresen mesélni a gyermekeknek, akik mindig szeretettel emlékeztek rá: „Simó bácsi humoros érzékű ember volt. Sokat énekelt, mesélt a falu lakóinak. Nagyon szépen tudott egy nyírfalevéllel zenélni. Simó bácsi jött lefelé a bót elejébe, leült nagytatáék előtt a padra, s ha szivarat vittünk neki, akkor szívesen mesélt."

Simon Benedek mesetudását nagyra értékelték a környékbeli cigányok, s nagy érdeklődéssel hallgatták történeteit. Előttük a mondott szónak nagyobb tekintélye volt, mint a falusiak előtt. Feltehető, hogy a termelőszövetkezetben idénymunkásként dolgozó abásfalvi cigányoktól ő is hallott meséket és hiedelemtörténeteket.

Később, öregkorában rendszeresen olvasott. A recsenyédi iskola kis könyvtárából kikölcsönzött könyvek között ott voltak az orosz háborús regények és a magyar klasszikusok – Móricz, Jókai, Mikszáth – könyvei.

Simon Benedek szívesen beszélt mindenkinek s mesemondó tehetsége is közismert volt a Homoródok mentén. A meséi iránti érdeklődés egyfajta nimbuszt kerekített alakja köré, s így a falu lakói is egyre inkább kezdték értékelni tudását. Amikor megkezdtem a gyűjtést, többen mondták,

hogy „Nem lesz magának annyi magnószalagja, amennyi mesét az öreg tud." Nagy érdeklődéssel követték, hogy kibírja tovább az „erőpróbát". A meséi iránti érdeklődés megnőtt, a szomszédos falvak gyermekei is át-átjöttek meghallgatni történeteit, majd amikor a *Hargita* című napilap, a *Hargita Kalendárium* és a *Művelődés* is közölt meséiből, távolabbról is felkeresték Recsenyéd híres mesemondóját.

Megkeseredett öregségében, a halál félelmetes közelségében élete egyetlen derűs színfoltját jelentette a mesélés, a mese.

A mesélés módja, szokásai és nyelve

A mesélés módja a szakirodalom által kevéssé feltárt terület, habár a szájhagyományozás törvényszerűségeit vizsgáló szimpózium kapcsán (Budapest, 1969) számos ezzel kapcsolatos problémát vitattak meg a kutatók.[2]

Simon Benedek mesei előadásából hiányzott a drámai túlfűtöttség. Nyugodtan, szabatosan, egyenletes ritmusban beszélt. Szinte teljesen hiányzott a mimika, inkább egyfajta befelé fordulás tükröződött az arcán, mintha csak egy általa látott eseményt mondott volna el a hallgatóságnak. „Hótkomolyan beszélt, el nem húzta vóna a száját." A gesztusok is szórványosak és esetlegesek voltak, ezeknek sokkal kevesebb volt a jelentőségük, mint a szakirodalom által vizsgált mesemondóknál.[3]

Sándor István kategóriái szerint az akusztikus-stiláris mesemondók közé sorolhatjuk, aki hangjának változtatásával jelzi a cselekmény feszültségét, vagy a párbeszédes részeket.[4]

A mesemondó nyelvére általában jellemzőek az udvarhelyszéki nyelvjárási jellegzetességek. Simon Benedek nyelve azonban hangtani sajátosságait tekintve nem köthető szorosan egyik Udvarhely vidéki nyelvjárási alegységhez sem. A Székelyudvarhelytől északra fekvő havasalji Máréfalva szülötte volt, de fogékony serdülőkorában több évig Budapesten élt, majd a háborúk idején bejárta fél Európát. Bár csak négy elemit végzett, idős korában sokat olvasott.

Életútja határozta meg egyéni nyelvjárását: beszédében a havasalji és a Homoród menti székely nyelvjárási területek jellemző sajátosságai egyaránt megfigyelhetők voltak.

Bár megtalálható volt nyelvében egykori gyermeki világának ë-zése (*tëttem, szënmártoni, szëdi*), sokkal erőteljesebben jelentkeztek benne az új, Homoród menti környezet ö-ző alakjai (*belémönyön, nézöm, ideérkötünk, lösz*).

Ezenkívül nyelvének egyik legjellegzetesebb vonása volt, hogy a nyílt és a zárt hangok egyaránt hiányoztak belőle, és részben az illabiális *å* meg a diftongusok (amelyek például a Nagy-Küküllő és a Nyikó mente nyelvére jellemzők).

Lényeges vonása volt Simon Benedek beszédének az erőteljes magánhangzó-rövidülés (*jo, szénakötő rud, igy*), amely a különböző toldalékokra is kiterjedt (*buzábol*).

A többi sajátosságok általában jellemzőek a székely nyelvjárásokra: a magánhangzó megnyúlása *l, r, j* kiesése következtében (*vót, elindútunk, ēmönt*); azonos szótagú *l, r, j* előtt a magánhangzók félhosszúvá válása (*ostòrnyél, hàjcsam*); a mássalhangzóknak hangzóközi helyzetben való megnyúlása („Nincs *othonn* a malom").[5]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

JEGYZETEK

1. GERÉD G. 1988.
2. VOIGT V. 1974.
3. CONSTANTINESCU, N. 1986. 116–118.
4. SÁNDOR I. 1964.
5. A nyelvjárási sajátosságok kérdésében Tibád Leventével konzultáltam, segítségét itt is megköszönöm.

IRODALOM

CONSTANTINESCU, NICOLAE
1986 *Lectura textului folcloric.* Bucureşti.

GERÉD GÁBOR
1988 *Simon Benedek mesei világa. Kézirat.* Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszék (Kolozsvár); Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár (Budapest), 24964.

SÁNDOR ISTVÁN
1964 A mesemondás dramaturgiája. *Ethnographia* LXXV. 523–556.

VOIGT VILMOS
1974 *A szájhagyományozódás törvényszerűségei. Nemzetközi szimpózium. Budapest, 1969. május 28–30. Szerk.* – –. Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

„SOK LÁB TAPOSSA A FÖLDET, AMÍG ÚTNAK NEVEZIK"

ÉLŐ KISMŰFAJOK A HOMORÓD MENTE FOLKLÓRJÁBÓL

Balázs Géza

Választhattam: egy, legföljebb két műfajt, kisműfajt (szövegtípust) mutatok be viszonylag alaposan, vagy a sok műfajból egy keveset, mindegyikből egy kicsit, a legérdekesebbeket. S választhattam aszerint is, hogy többet közlök az eredeti szövegekből és kevesebb magyarázatot fűzök hozzá, vagy fordítva: kevés magyarázat, sok szöveg. Az 1992 novemberében tett Homoród menti néprajzi és nyelvjárási gyűjtőutunk „folklórtermése" viszonylag gazdag; természetesen eloszlása műfajonként nem egyenletes, figyelmem nem terjedhetett ki mindenre. Sajátságos, ami a kutató figyelmét megragadja, hiszen minden gyűjtő először a ritkaságokat keresi, azokra figyel föl. A most közölt anyag annyiban föltétlenül egységes, hogy az 1990-es évek elején „élő" anyag volt. Használták, alkalmazták az élőbeszédben. A gyűjtés módszere ugyanis leginkább spontán volt: beszélgetések során jegyzeteltem le az érdekes kifejezéseket. Az egyéb kisműfajokra pedig már rákérdeztem. Munkám a tágabb értelemben vett folklórlingvisztika körébe sorolható.[1] Csak kiegészítésként használtam fel írásos anyagot, főként Beke Gyula tanító (Okland) versezeteit, valamint Jakab Ferenc városfalvi gyűjtését.[2]

Azt már a legelső beszélgetéseknél fölfedeztem, hogy mennyire élő a nyelvi hagyomány. Ez alatt főként a szövegközi (intertextuális) elemeket értem. A folklór, a populáris és a magasirodalom ismerete ennek a szöveghagyománynak az alapja. A magyar nyelvhasználat – magyarul kicsit is megtanuló külföldiek számára is – föltűnően hagyományos jellegű: különleges kifejezések, szóképek, szólások, közmondások, egyéb állandósult elemek (frazeológiai egységek), „idézetszerű" szövegek gyakran fordulnak elő benne. A népi kultúrában, a folklórközelségben különösen föltűnő ez. A közreadott anyag kisebbik része írásban is létezik (pl. öntözőversikék, nárciszfesztivál-, kortárstalálkozó-köszöntő), írásos formában is találtam rájuk, ez az írásbeliség, a népi írásbeliség azonban ugyancsak a folklór – sajátos – része.[3] A kommunikációs létformák, a beszélt és az írott nyelv közötti átcsapások jól tanulmányozhatók a Homoród mente folklórjában.[4]

Mi hat erre, illetve általában manapság a szóbeliségre? 1992 novemberére a rossz utak, a ritka buszközlekedés, az akadozó benzinellátás következtében ezek a falvak szinte középkori elzártságba süllyedtek. Magyar lapok, könyvek alig jártak. De már születőben voltak a helyi újságok. Már folyt a Duna Televízió kísérleti adása. Néhányan parabolaantennát eszkábáltak, s azzal fogták, többnyire fekete-fehérben a *holdas adás*t. A régi magyar filmeken csüggött az egész család. Sokak számára a televízió mint élmény első ízben akkor adatott meg. S ugyanolyan közösségi, „összejárós" élményként, mint az 1950-es évek végén meginduló magyarországi televíziózásban. A sokszínű médiakultúra – az addig nézhetetlen műsorok miatt – tehát ebben az időszakban még nem árasztotta el e tájat. Azóta a parabolaantennák jóvoltából az erdélyi falvakba is beköltözött ez a globális médiavilág.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az 1990-es évek elején a Homoród vidékén még a modern, globális mítoszok fűszerezte kor előtti világot sikerült találnunk, s ennek nyelvhasználatával, hagyományos nyelviségével is megismerkedhettünk. Szó sincs arról, hogy ez teljesen zárt, elzárt világ lett volna.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Már megindult a szabad utazás és vele a kommunikáció: látogatók és idénymunkások fordultak meg Magyarországon, az egyik kicsi falusi kocsmában (*bár*nak nevezték) magyarországi söröket és pálinkákat lehetett kapni, rendszeres szállítást szerveztek meg, s ezeken az utakon anyagi és szellemi termékek is érkeztek. Mégis a korábbi, szinte teljes s az akkori korlátozott elzártság archaikus, gazdag nyelvi kultúrát, folklórt rögzített. Nyilvánvalónak látszik, hogy ennek is a végét sikerült elcsípnünk. Bár véleményem szerint folklór mindaddig lesz, ameddig az emberek csoportokban, közösségekben élnek, a hagyományosnak nevezhető, zártabb, falusi közösségek világához köthető folklór véget ért, illetve egyes helyeken a végóráit éli. S ezek a végórák leginkább a peremterületeket jellemezték vagy jellemzik még egy kis ideig.

A nyelvész és a folklorista dilemmája – mint utaltam már rá –, hogy inkább a kuriózumokra figyeljen-e, s azokat tegye közzé, vagy próbáljon meg reális, tehát nemcsak egyediességeket, sajátosságokat fölmutató, s ezzel az „unalmas" ismétlődést is magában foglaló anyagot közreadni. A Homoród mentén megforduló kutatónak éppen a hagyományos folklórvilág viszonylagos gazdagsága miatt megengedhető, hogy a hagyományra összpontosítson; de a mai folklórkutató, illetve a maifolklór-kutató számára azonban szükséges, hogy a nagyon új jelenségekre is érzékeny legyen.

Folklorisztikai megnevezéssel műfajoknak, kisműfajoknak nevezzük az itt bemutatott jelenségeket. Nyelvészeti műszóval az állandósult szókapcsolatok és/vagy a frazeológiai egységek közé soroljuk be. Szövegtani értelemben pedig szövegtípusoknak tartjuk őket. Közös bennük hagyományos voltuk, „szövegköziségük", pontosabban „szövegek köziségük" (intertextualitás). Egyik adat (mondat, frázis, szöveg) emlékeztet egy másikra: változata (variánsa) annak.

A nagyon ismert (közhelyszerű), régi és széles körű előfordulású, sokszor dokumentált folklóradatokat nem közöltük. Persze, hogy mi a közismert, az nehezen megragadható. S a módszer sem helyes: hiszen egy „pozitív", élő gyűjtésben az ismert, a nagyon ismert anyag is tény. Egészen pontosan a teljes folklórkincsből lehetne valamilyen kvantitatív (statisztikai) eredményre jutni. Azonban teljes nyelvi vagy folklórgyűjtés nincs. A most közölt anyag tehát a korlátozott gyűjtés további korlátozása.

Éppen ennek kapcsán tartanám bevezetendőnek a frazeológiába a nyelvjáráskutatás néhány alapműszavát. A tájszók osztályozásában ugyanis megkülönböztetjük az alaki, a jelentésbeli, a valódi vagy tulajdonképpeni, az idegen eredetű[5] és az ún. negatív tájszót. Ez utóbbi talán nem egyértelmű: ez hiányjelenség, vagyis olyan a szó, amely a köznyelvben megvan, a nyelvjárásban azonban hiányzik. Ezt a jelenséget próbálja meg dokumentálni egy eleddig egyedülálló szótárkísérlet.[6]

A tájszókészlet ilyen felfogása könnyűszerrel átvihető a frazeológiába is. Ennek alapján beszélhetünk alaki, jelentésbeli, valódi és negatív (hiányzó) frazeológiai egységekről. A kutatók érdeklődését természetesen alapvetően a valódi tájszók és frazeologizmusok keltik föl, hiszen ezek a különlegességek. Nyomukban érdekes lehet még a jelentésbeli és végül az alaki tájszó, illetve táji frazeologizmus is; a hiányzó elemek összegyűjtése pedig már kevésbé érdekes és izgalmas (bármennyire is fontos) nyelvészeti és néprajzi feladat.

Az itt közölt Homoród menti gyűjtés – nyíltan bevallva – alapvetően a valódi, legföljebb a jelentésbeli, alaki frazeologizmusokra és egyéb szövegtípusokra összpontosított. Ez tehát egyszerűsítés, vállalt következményekkel.

Vegyünk néhány példát!

1. Valódi frazeologizmus. Leginkább az, amelynek táji-helyzeti kötődése van; csak az adott táj kontextusából érthető meg, illetve erősen individuális, autonóm folklórtermék). Például: „Megszorult, mint a recsenyédi kutya"; szükséges hozzá a (falucsúfoló) történet ismerete.

2. Jelentésbeli frazeologizmus. Azok tartoznak ide, amelyek alkalmi vagy helyben állandósult használata eltér a korábban kialakult forma jelentésétől, idesorolhatunk minden tudatosan vagy öntudatlanul megváltoztatott szólást, szólásfélreértelmezést, valamint a 3. csoportba is került átformált alakváltozatokat. Például: „A küszöb nagy határ"; O. Nagy Gábor gyűjteményében[7] ebben

a formában nem fordul elő, de a küszöbbel kapcsolatos szólások valaminek a megtörténtét, a szerencsétlenséget, a bajt, a teherbe esést stb. jelentik. Szólásunk eszerint lehet valódi, de jelentésbeli hasonlóságai – figyelmeztetés, óvás – alapján jelentésbeli tájszólásnak is tarthatjuk.

3. Alaki frazeologizmus. Előmintái vannak, de attól eltérnek, vagyis nyelvi variánsok, de idetartoznak az ún. szekunder szóbeliség átformált „termékei" is, amelyek egyúttal jelentésben is eltérhetnek az alapalaktól. Például: „Addig rakják a szekeret, míg feldől"; előképe: „Nincs(en) oly(an) (az a) rakott (terhes) szekér, amelyre még egy villával nem fér."[8] „Addig húzd a takarót, ameddig ér"; előképe: „Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér."[9] „Ki közel ül a tűzhöz, az füttözik"; előképe: „Ki közel ül a tűzhöz, az melegszik."[10] „Lassú víz partot mos, de a sebes elfut"; a közismert mondás ennek lehet rövidülése, illetve ez lehet a közismert mondás eredeti, teljesebb alakja, O. Nagy Gábor szóláskönyvében is csak a rövid alapalak szerepel.[11]

A Homoród vidéki kisműfajokat vizsgálva a kulturális szintek (folklór–tömegkultúra–irodalom) közötti mozgást is megfigyelhetjük, de e terület archaikus jellege miatt a tömegkultúra és az irodalom mentalitás- és szövegbefolyásoló jellege nem erős. Sokkal inkább megfigyelhetők az egyes szövegkeletkezések, -alakulások, például:

elbeszélt történet → szóláshasonlat → szólás

„Megszorult, mint a recsenyédi kutya" – a recsenyédi kutya
„Elvigyül, mint a bágyi fütty" – a bágyi fütty

Természetesen az a leggyakoribb, hogy az epikai előtörténet már a múltba vész:

0 epikai történet → szóláshasonlat/szólás

„Olyan, mint a leszopott szilvásgombóc"[12]

A hétköznapi tapasztalatból ugyancsak sok frazeologizmus születik, például: „Pálinkából nem használ egy liter sem jobban, mint egy pohár"; „Minél rosszabb a sütő, annál több cipót ígér".

Ha mármost a frazeologizmusokban lévő világképet boncolgatjuk, csak néhányra hívom föl a figyelmet. A kisepikai műfajokban nagy szerepet kap a népi erkölcs: a tapasztalat átadása, a múlt, az idősek tisztelete, a családi béke, a józanság, a szorgalom megbecsülése stb. A magyarságra oly jellemző panaszkodó kommunikáció népi erkölcsben „kódolt" okára utal az egyik Homoród vidéki közmondás: „Okos eltagadja, ami van, de a bolond azt is mondja, ami nincs"; tehát nem szabad (nem szerencsés) beszélni mindarról, ami van, el kell tagadni azt. „Mintha a köznapi kommunikációs kultúrában az ókori görög mese, a Polykratesz gyűrűje lenne a vezérmotívum, amely szerint a sikeres embert irigylik az istenek és ártani próbálnak neki. [...] A magyar kultúrában sem szabad pozitív eseményről beszélni [...], mindig panaszkodni kell, nehogy a sors megirigyelje tőlünk, amink van, vagy aminek örülnénk."[13] De további etikai imperativusok is előfordulnak a közmondásokban: „Elég szép, aki ép" (a szépség relatív, becsüld meg a szépségedet); „Amit elintézhetsz/elvégezhetsz a házban, ne vidd az utcára" (a magánélet maradjon szűk körben); „Szebb a tiszta, mint a cifra" (többre becsülik a tisztaságot, mint a divatot) stb.

És természetesen a frazeologizmusokból árad a humor is, például a poliszémia, a kifejezések többértelműségéből adódó tréfa. „Nem hisz a feltámadásban": 1. vallási kijelentés, tagadja a megváltást; 2. nem tud felkelni. „Nem szerelemre esszük a levest": 1. nem szerelem céljából; 2. nem szeretés kérdése. Ugyancsak humorforrás a paradoxon: „Ez a falu sokkal küsebb, mint Pest". A humor egyik fajtája a szókimondás, amely sok esetben az erotika, a szexualitás tabutémáira utal. „Megbagzott a krumpli": megkeményedett; „Ne bassz szekéren, mert dadogós lesz a gyerek"; „Szekéren csinálták": dadogós (sajátos hasonlósági vonzás alapján); „Ügyes vagy fiam, kár, hogy nem volt indigó a seggem alatt, lett volna [belőled] kettő": szülői korholás (városi formákban: „Az ilyet szaporítani kellene" stb.).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A mai folklór, illetve az eleven népi szóbeliség létét sokféle szövegváltozat, szövegtípus bizonyítja. A régi köszöntők mintájára született a nárciszfesztivál vagy a kortárstalálkozó köszöntője. Szüntelenül megújulnak a húsvéti öntözőversikék. Sokféle egyéni megoldás figyelhető meg a sírfeliratokban, de a közmondásokban is. Például „Váróterem van, váróbusz nincs": tipikus mai szólás, amely a keletkező összetett szavakkal „játszik", s egyúttal mindennapi, tipikus eseményre is figyelmeztet (a busz nem vár, csak te várhatsz!). Vagy „A kút fel van akasztva a kert oldalára": egyes falvakban a víz- és gázvezetéket a felszínen vezetik.

Gyűjtött szövegeink hármas koordinátarendszerben helyezhetők el, úgymint: 1. mindennapi; 2. életkorhoz kapcsolódó; 3. évkörhöz, ünnephez kapcsolódó. Ennek alapján a következő jellemző szövegtípusok rajzolódnak ki (némelyek több helyre is besorolhatók): 1. mindennapi fordulat, szólás, szóláshasonlat, közmondás, regula, tréfa, káromkodás, falvédőfelirat; 2. mondóka, kiszámoló, tréfás filmcím, közmondás, regula, tréfás párbeszéd, falucsúfoló, tréfás történet, anekdota, találós, kortárstalálkozó-meghívó, köszöntő, sírfelirat; 3. nárciszfesztivál-köszöntő, kortárstalálkozó-meghívó, köszöntő, öntözőversike.

A Homoród vidékén élő kisműfajok összegyűjtése korántsem mondható teljesnek, inkább csak ízelítő, kutatófúrás eredménye a most közreadott anyag.[14] De ne feledjük: „Sok láb tapossa (nyomja) a földet, amíg útnak nevezik" (városfalvi közmondás).

Szövegek a Homoród mente kisműfajaiból

Szólások

- *Szél fúvatlan nem indul*: mindennek van alapja (Ha, O)
- *Nem hisz a feltámadásban*: nem akar felkelni (Ha)
- *Sós kell legyen, ebben a szalonna megáll* (Ha)
- *A szar is szikrázott* (Ha)
- *Ha a gyöngy elfut, húsz-harminc fokos a pálinka*: a pálinkagyöngy alkalmas a pálinka szeszfokának meghatározására (L)
- *Elment a malacért és disznót vett*: vásárba ment és berúgott (L)
- *Köldökiből kiolvassa a nyüvet* (Hk)
- *A nyüvet el tudja olvasni* (Hk)
- *A' megér egy megyét*: nagyon jó (Hk)
- *Aki hibás, haljon meg* (Hk)
- *Hogy az udvar cseng*: hangosan (Hk)
- *Semmi nélkül marattam*: nincs semmim (Hk)
- *Nem fárasztottak el, nem kaszállás* (Hk)
- *Úgy megijedtem, hogy apámat, anyámat, a szülőházat láttam*: „halálos" ijedség kifejezésekor, „életfilm" (Hk)
- *Addig dörzsölte, amíg tokányt csinált az emberből*: nagyon megverte (Hk)
- *Írás nélkül is tud hazudni*: folyékonyan hazudik (Hk)
- *Menjünk a hegyen, hogy hamarabb legyen* (Hsz)
- *Hasukat esszejárta a pálinka*: bepálinkáztak (Hsz)
- *Nem sírül le a képedről a bőr*: nem szégyelled magad (Szd)
- *Ha megfogom a tolvajt, nem a rendőrségre viszem, hanem a sürgősségre* (sürgősség/sürgősségi: kórház) (Szd)
- *Szekéren csinálták*: „hibás", fogyatékos (Hsz)
- *Ügyes vagy fiam, kár, hogy nem volt indigó a seggem alatt, lett volna [belőled] kettő*: a szülő mondja, amikor rossz a gyereke (Hsz)
- *Azért csinált gyermeköt, hogy radinát kapjon*: érdekből van gyereke (radina: komák ajándéka) (Hsz)
- *Megbagzott a krumpli*: megkeményedett (Hsz)

- *Fordítva nyald a seggem* (Hsz)
- *Amikor velem beszélsz, a fogaidat fésüld félre* (Hsz)
- *Arra mondta el hangosan, nyald a seggem hamarosan* (Hsz)
- *Jönnek a törökök, levágják a tököd* (Hsz)
- *Néhogy már bésötétödjön Kénosban, mert soká lesz reggöl* (K)
- *Kiszáratt a korsó feneke*: elfogyott az ital (K)
- *Három vége van a kolbásznak: eleje, vége, s mikor megettük, komplett vége* (K)
- *Nem ökörnek csinálták*: köszönöm, nem kérem (B)
- *Pakolj zsidó, bomlik a vásár* (Ha)

Szóláshasonlatok

- *Megszorult, mint a recsenyédi kutya* (L)
- *Annyi eszed van, mint egy hazajáró kecskének* (L)
- *Olyan volt, amilyent még földön járó ember nem látott* (Ha)
- *Olyan lett, mint egy hájgomolya* (Hk)
- *Olyan, mint a lefosott kilométerkő* (Hsz)
- *Olyan, mint a leszopott szilvásgombóc*: kopasz (Hsz)
- *Olyan savanyú, mint a segge kifordítva* (Hsz)
- *Hallgattak, mint a kukuk Szent-János nap után* (Hk)
- *Annyian jöttek, mint az erdő* (Hk)
- *Égett, mint az olimpiai fáklya* (Hsz)
- *Akkora, mint Bukarest* (Szd)
- *Annyi, mint Csíkban a milíciás* (Hsz)
- *Aki ezt nem csinálja, olyan, mint a mándi zsidó* (Hsz)
- *Ez a falu sokkal küsebb, mint Pest* (Hsz)
- *Elvigyül, mint a bágyi fütty*: egy ember részegen ment templomba, a felállóéneknél pityókosan fütyült; „Komám te fütyösz!" – mondták neki, mire ő: „Hadd el, elvigyül" (R)
- *Megfogta, mint Vass Mihály bá a malacot*: kergette Vass Mihály a malacot, *utánanyírt* egy követ, az állat megdöglött, az öreg erre ezt mondta: „No lám, most fuss el!" (Hsz)
- *Spekulál, mint a zsidó az üres boltban* (Hsz)
- *Megfogta a zsigora a lábát, mint a Jakab János a bijalának* (zsigora: görcs) (Hsz)
- *Úgy szedi a törökbúzát, mint Vass Domokos*: a törökbúzaszedést a felsőbbségnek kellett engedélyeznie, Vass Domokos nem győzte várni, a kórót learatta, s otthon szedte le a csűrben (Hsz)
- *Főzz kétféle ételt, mint Vass Mihályné, laskát és reszeltet*: Vass Mihály ment az erdőbe, s azt mondta az asszonynak: „Osztán kétféle ételt főzzél!"; Homoródzentpéteren a levest nevezik *étel*nek, s az asszony kétféle levest főzött: laskalevest és reszeltet (Hsz)
- *Könnyezik, mint a Máté Elek bijala*: Máté Elek kórót adott a bivalyának, az pedig keservében könnyezett (Hsz)
- *Megszakadt a szíve, mint a remetei pipének* (Hsz)
- *Hízik, mint a makkos disznó* (O)
- *Annyit ér, mint kotlón a patkó* (O)
- *Addig tart, míg a málé kisül* (O)
- *Kitolt vele, mint a papné a malacetetéssel* (O)
- *Szebb a tiszta, mint a cifra* (O)

Közmondások

- *Sok sót nem ehetett*: nem élt sokáig (Ha)
- *Ez csak olyan lövétei beszéd*: mese, hazugság (Ha)
- *Akinek szája van, keze is van* (Ha)
- *Sok beszéd – szegénység* (Ha)
- *Mindenki maradjon a nagyapja sírjánál* (Ha)
- *A farkas kicseréli a bundáját, de nem változik* (Hk)
- *Tiszta sár nem mocskol* (B)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

- *Aki reggel fütyül vagy énekel, attól sem kérünk tanácsot* (Ha)
- *Aki délben jó reggelt köszön, attól nem kérünk tanácsot* (Ha)
- *Az örmények tizenegy hónapra születnek, a tizedik hónapban barnulnak, a tizenegyedikben gonoszodnak* (Ha)
- *Ne bassz a szekéren, mert ráz* (Hsz)
- *Ne bassz a szekéren, mert dadogós lesz a gyerek* (Hsz)
- *Pálinkából nem használ egy liter sem jobban, mint egy pohár* (Hsz)
- *Az ökrök sem dőlnek bele a jászolba* (Hsz)
- *Addig rakják a szekeret, míg feldől* (Hsz)
- *Kicsi kutya nagytól tanul* (Hsz)
- *Egy seggel nem lehet két lovat nyergelni* (Hsz)
- *Nem szerelemre esszük a levest*: nem szeretem kérdése (Hsz)
- *Küszöbön ül, nem lesz szerencséje* (Hsz)
- *Kölcsön kenyér – adósság* (Hsz)
- *Jobb egy vivő, mint száz kérő*: a biztos dolog a fontos (Hsz)
- *Adós fizess, beteg nyegj*: mindenki tegye a kötelességét (Hsz)
- *Ha a szarkák között lakol, ugrálni kell*: hasonul az ember a környezetéhez (Hsz)
- *Tavalyi bárán nem bőgi az anyját* (Hsz)
- *Ki-ki legjobban tudja, hol szorít a csizmája*: mindenki a saját gondját ismeri a legjobban (Hsz)
- *Adósságot nem lehet búsulással fizetni*: a feladatot meg kell oldani (Hsz)
- *A tehén nem szopik a borjúból*: mindennek megvan a maga rendje (Hsz)
- *Haragos asszon, sűrű füst s likas tál ártalmas a háznál* (Hsz)
- *Minden kőhöz ne rúgj hozzá* (O)
- *A munka dicséri mesterét* (O)
- *Ne ültesd a fokhagymát a kerten kívül, mert a szagja messzire érzik* (O)
- *A könnyű is nehéz a nem akarónak* (O)
- *Addig húzd a takarót, amíg ér* (O)
- *A seb hamar lesz, később múlik* (O)
- *A lusta télen kapálna, nyáron fonna* (O)
- *Amit a házban elintézhetsz/elvégezhetsz, ne vidd ki az utcára* (O, V)
- *Sok láb taposса/nyomja a földet, amíg útnak nevezik* (O, V)
- *Vén fa nem hajlik* (O)
- *Ha a faluban kapsz malacot, ne menj más faluba disznóért* (O)
- *Okos eltagadja, ami van, de a bolond azt is mondja, ami nincs* (O)
- *Üres hordó jobban kong* (V)
- *Lassu víz partot mos, de a sebes elfut* (V)
- *Ott jár a farkas, ahol emlegetik* (V)
- *Az ördögnek is gyertyát kell gyújtani* (V)
- *Várt leány várat nyer* (V)
- *Ki közel ül a tűzhöz, az füttözik* (V)
- *Addig jár a korsó a kútra, míg nyaka szakad* (V)
- *Dicsekszik a vödör, ha tele a kút* (V)
- *Ez a sora a világnak, mindig jobb a nagy kutyának* (V)
- *Minden nagynak kicsi a kezdete* (V)
- *Nem egy vágással döntik ki a fát* (V)
- *Nincs olyan rossz kert, melyben nem terem jó fű* (V)
- *Ki a békét nem szereti, hadakozni sem tud* (V)
- *Minél rosszabb a sütő, annál több cipót ígér* (V)
- *Úgy bocsátsd a kardot hüvelyébe, hogy idejében kiránthasd* (V)
- *Szökött katonának nincs bére* (V)
- *Akkor lop a macska, mikor nincs mit enni* (V)
- *Betegnek orvos a barátja* (V)
- *Kinek szíve hová húz, keze-lába oda csúsz* (V)
- *Ha szolgálsz, uradnak szolgálj, bocskornak tákja ne légy* (V)
- *Ki ma egy tűt lop el, holnap egy ökröt lop el* (V)
- *Úti cifra, házi ronda* (V)
- *Amikor ketten veszekednek, abból a harmadiknak van haszna* (V)
- *Aki tanul, halad, a hanyag lemarad* (V)
- *Keresd meg, add oda, menj utána, hozd haza* (V)
- *Ha a részeg ember énekel, kijózanodik* (V)
- *Az a fő, ami a fazékba fő* (V)
- *Ha a fenekedet nem mozdítod, a szádat nem nyalintod* (V)
- *Korán meglátszik, mely tejből lesz jó túró* (V)
- *Akinek a forró kása megégette a száját, az az aludttejet is megfújja* (V)
- *A rend sok időt takarít* (V)

- *A küszöb nagy határ* (V)
- *Váróterem van, de váróbusz nincs* (V)
- *Egy embernek elég egy hóhér* (V)
- *Könnyű ott vitézkedni, ahol nincs ellenség* (V)
- *Ki milyen pohárral kér, olyannal kap* (V)
- *Törött fazék tovább tart* (V)
- *Két asszony egy piac* (V)
- *Nem fogja a rozsda az aranyat* (V)
- *Annyiszor eszik a róka tyúkhúst, ahányszor hozzájut* (V)
- *Könnyen esik a seb, de nehezen gyógyul* (V)
- *Ha jó az ember, jól alszik* (V)
- *Jaj a lábnak, ahol nincs fej* (V)
- *Langyos a mosogatóvíz, vénül a gazdasszony* (V)
- *Ahol nagy a kémény, kicsi a füst* (V)
- *Kicsi a hangya, de tud búsulni* (V)
- *Aki jól köt, az jól old* (V)
- *A cifra kantár a vén lónak kell* (V)
- *Éretlen szőlőnek ecet a bora* (V)
- *A hazug ember igaza rövid* (V)
- *Meghalt a gyermek, oda a komaság* (V)
- *Dűlő falra ne támaszkodj* (V)
- *Megszokja az üst a katlant* (V)
- *Kinek bő az idő, kifogy belőle* (V)
- *Aki üvegházban lakik, nem dobálózik kővel* (V)
- *Kis madárnak kicsi fészek kell* (V)
- *Kinek nincs, nem veszít* (V)
- *Üres tarisznyából semmit ki ne végy* (V)
- *Üres kamrának bolond gazdasszonya* (V)
- *Öt lej nem a világ* (V)
- *Éjjeli óra nem vezet jóra* (V)
- *Szebb a foltos, mint a rongyos* (V)
- *Jobb kicsi gazdának lenni, mint nagy szolgának* (V)
- *Ne adjál tanácsot, ha nem adsz kalácsot* (V)
- *Okos gazda a szomszéd házát is védi a tűztől* (V)
- *Kemény fát kemény ékkel hasítanak* (V)
- *Az egészség ízét a betegség adja meg* (V)
- *A szerencse nádszál, könnyen törik* (V)
- *A mezőnek szeme van, az erdőnek füle van* (V)
- *Aki kútból nézi az eget, keveset lát belőle* (V)
- *Öreg asszony nincs, csak öreg ember* (V)
- *Szelíd beszéd megtöri a csontot* (V)
- *Aki válogat, aztán vározgat* (V)
- *Jó szerszám fél erő* (V)
- *Addig rugdos a csikó, míg fiatal* (V)
- *Ölbe vett eb nem fog nyulat* (V)
- *Kinek reggel nincs, este sincs* (V)
- *Ha jó az apa, jó a gyermek is* (V)
- *Minden rossz puskának van egy kifogása* (V)
- *A legjobb szomszéd a kerítés* (V)
- *Nem út, amit nem járnak, nem lány, akit nem ölelnek* (V)
- *Elveszett baltának a nyele fordul* (V)
- *Gyenge birka, amelyik a gyapját nem bírja* (V)
- *Ki a hasán spórol, az inán veszt* (V)
- *Sok a sava, kevés a szava* (V)
- *Agár fut a nyúl elől* (V)
- *Elég szép, aki ép* (V)
- *Könnyebb a követ kútba vetni, mint kihányni* (V)
- *Aki mást becsül, magát becsüli meg* (V)
- *Az embert szaván, az ökröt a szarván fogják meg* (V)
- *Nagy kemencének nagy a belseje* (V)

Időjárástregulák

- *Puha a szalonna bőre, holnap jó idő lesz* (Hsz)
- *Mikor a szalonnabőr megpuhul, eső lesz.* (Hsz)
- *Ha száraz, száraz lesz* (Hsz)

Ételregula

- *Míg a kukuk meg nem szólal, nem szabad hozzányúlni a szalonnához* (Ha)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Mindennapi fordulatok

- *Hiszitek-e a feltámadást?*: Fel akartok-e kelni (Ha)
- *– Hogy vannak?*
  – Vegyesen. (B)
- *Budapestről gyütt, mert mi nem megyünk oda* (Hsz)
- *– Rég nem láttuk magát.*
  – Mióta én nem láttam magát. (Hsz)

Köszöntés, köszönés

- *Isten tartsa meg!*: bemutatkozáskor (Ha)
- *Isten éltesse!* (Ha)
- *Jó találkozást!* (Ha, Hsz)
- *Egészséget kívánok!* (Ha)
- *Isten magával/magukkal!* (Ha)
- *Jó szerencsét!* (Hsz)
- *Adjon Isten!* (Hsz)
- *Dicsérjük magunkat, más úgyse dicsér minket és hál' Istennek ügyes emberek vagyunk!* (Ha)

Elköszönés

- *Isten áldja meg!* (Hsz)
- *Isten adjon jót!* (Hsz)
- *Jó nyári napokat!* (Hsz)
- *Jó munkát kívánok!* (Hsz)
- *Jó szerencsét, jó munkálkodást!* (Hsz)
- *Jó áldást!*: a munka után (Hsz)
- *Isten magával, Isten áldja meg!*: fiatalabb öregnek (Hsz)
- *Csoppants a markomba!*: vásár megkötésekor (L)
- *A jó Isten tartsa meg, és adjon szerencsét hozzá!* (Hsz)

Kínálás

- *Tessék venni a kisasszonyokból!*: ti. a tésztából (Hsz)
- *Menjünk egyet!*: igyunk egyet (B)
- *Használják el!*: pálinkára, ételre (K)
- *Használjanak ebből a pánkóból!* (K)
- *Tessenek használni!* (K)
- *Tessék, használják jóízűen!* (K)
- *Segedelmet továbbra es!* (K)

Tréfás párbeszédek, beugratások

- *Egészséged sose legyen... megtámadva* (Hsz)
- *Az Isten téged ne éltessen... arról szó se lehet* (Hsz)
- *Ha kalapod elvesztetted volna, akkor keresheted* (Ha)
- *– Hol szorult meg a recsenyédi kutya?*
  – Édös uram, a faszán/A faszodon. (L)
- *– Ismersz-e valakit Lókodon?*
  – A fél falut! (10–15 emberről van szó) (Hsz)
- *– Hová mész?*
  – Jövök vissza! Megyek le azon, fel azon. (nem mondja meg) (Szd)
- *– Kopasz, ha megütlek, mit adsz?*
  – Amit a vécébe kapsz. (Hsz)
- *– Hol a lapát, János?*
  – Villa mellett.

– *Hol a villa, János?*
– *Lapát mellett!*
– *Hol a lapát, János?*
– *Ketten egymás mellett.* (Szd)
• – *Okláná a telefonnál!*
– *Köszönöm, már megjártam.* (Szd)
• – *Komám, ez jobb volt, mint a tavalyi.*
– *Mitől lett volna jobb?*
– *Mert a tavalyi elfogyott.* (V)

Káromkodások

• *A kutya bajsza meg!* (Hk)
• *Baszom a bagés (?) úristenit az anyjuknak!* (Hk)

Falvédőfeliratok

• *Minden virág az én szerelmemből nyílik*
Az én szerelmem elkísér a sírig (Ha)
• *Kedves vendég, nem kínálunk*
Végy egyedül itt a tálunk (Ha)

Rigmusok (táncszók)

• *Sósbíró bőrgúnyában*
Katlant ásott a tagjában (Ha)
• *Áve ab, vaskalap*
Itt lakik a román pap (Ha)
• *A babám dunakeszi*
A lábát odateszi (B)
• *Sok a gyerek, mind rongyos,*
Sok dolgom volt, mind szorgos (Szd)
• *Tágasságot nekink es,*
Ha kicsikék vagyunk es! (O)
• *Ide lábam, ne tova,*
Ne menj Oláhfaluba! (O)
• *Járd ki lábam, járd ki most,*
nem parancsol senki most (O)

Falucsúfolók

• Abásfalva: *babósok* (L); *kutyaütősök*: „agyonvertek volt egy kutyát" (Hk)
• Bágy: *maszóukosok*: marhaszőrszőnyegkészítők (Hsz); *Bágyiak vagytok, békalikat basztok, azt es elig kaptok* (R); *bágyi sűrű*: a legelő, mivel a falunak nincs erdeje (R)
• Homoródalmás: *Alszeg – zajszeg, Felszeg – cserszeg, Középszeg – a legszebb* (Ha); *meszesek, keleti bölcsek, bagósok* (L)
• Homoródjánosfalva: *gólyások*; *medvések, Ha Jánosfalván jársz, ne említs a medvéről, mert kigúvasztanak a bőrödből*: riasztották a vadászokat, hogy medve, s kiderült, hogy gólya (Szd)
• Homoródkarácsonyfalva: *gazsósok* (gazsó: cserebogár) (L)
• Homoródremete: *pipések*; *Megrepedt a szíve, mint a remetei pipének*: a nagy égcsattanástól (Hsz); *Kicsi szíve van, mint a remetei pipének*: amikor megcsinálták a templomot, megkondult a harang, a kis pipe (liba) szíve meghasadt (Hsz); *Róma, Megyünk Rómába, A világvégére megyünk* (Szd)
• Homoródszentmárton: *békások*, mert é „betűvel" beszélnek: *A szentmártoni réten akkora a béka, mint egy fél véka*; *A szentmártoni réten akkora békák vannak, mint régi fél véka* (az é-ket megnyomják) (Hsz)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

- Homoródszentpál: *szászok* (L); *békások*: a faluszéli egykori tófeneken békák kuruttyoltak (Hk, Hsz); *libások*: áttértek a lúdtartásra, de csak gúnárt vettek, nem szaporodott az állomány (Hsz, Szd.)
- Homoródújfalu: *talyigások* (R)
- Kénos: *fukarok*: *Ha ősszel a varjú elviszen egy diót, Almásig kergetik* (Szd), *Eltévedt, mint a degenyeges Kénoson* (Szd)
- Lókod: *Ott már csak a szél baszik*: elöregedett a falu (Hsz); *világvége, fatornyos falu*: nem volt templomuk; *Megyek pap marasztani Lókodba*: kis falu, nem „ült" sokáig a pap, marasztani kellett; akkor mondják, ha nem akarják megmondani, hogy hova mennek (Szd)
- Lövéte: *dankosok, sósfejűek, tatárok* (L, Hsz); *nagy góbék*: a pap február 30-ára vállalt fizetési kötelezettséget (Hk); *lövétei beszéd*: mese, hazugság (Ha)
- Okland: *Hányásfalu* (L)
- Oláhfalu: *tőkebütülők*, bütü: vég, bütül: elvágja fenyőerdő végét (L); *Húzzad komám, mert kévánja*: a templom ablakában fű nőtt, felhúzták a falu bikáját, kinyúlt a nyelve, s így szólt az egyik oláhfalusi a másikhoz: „Húzzad, komám tovább, mert kévánja" (Hsz); *Keresztbe viszi, mint az oláhfalusi a lajtorját*; *Hogy a lajtorját bévihessék Csíkba, engedélyt kértek a királytól* (Szd)
- Recsenyéd: *felhős képűek, Olyanok, mintha a tyúk elvette volna a kenyeröket* (Hsz); *kutyaszorítók, Megszorult, mint a recsenyédi kutya* (Hk, Hsz). A „megszorult" recsenyédi kutyáról Orbán Balázs az alábbiakat írta: „Ki ne ismerne a példabeszédet, hogy: *megszorult mint a recsenyédi kutya*, mely onnan ered, hogy a Homoród rakonczátlan egy folyó, mely tavaszi kiöntéseivel Nilként termékenyit; de gyakran elusztatja az összetakaritott szénát is. Egy ily árvíz alkalmával történt, hogy egy mereklyén (kis boglya) alvó kutyát az árviz megindítván, az isszonyu vinyogást vitt végbe, s végre is eluszott."[15]
- Székelykeresztúr: *Mögyök a högyön, hogy hamarabb lögyön*: ö-znek (Szd)
- Telekfalva: *moslékos kád*: vadvackorból főzték a pálinkát (Hsz); *moslékosok* (K)

Humoros történetek, anekdoták

Bölcs megállapítás

Szép új kriptát csináltat a városfalvi ember magának és a feleségének a temetőben. Már készen is van, amikor egy este bagoly szól a házuk tetején.

– Kuvikolhatsz, mert készen van kripta! – állapítja meg a szomszéd. (B)

Nagyotmondás

Leszerelt a szentpáli cigánylegény a katonaságtól, és otthon mulatozás közben büszkén mesélte társainak:

– Az egész században ketten voltunk magyarok: én és egy segesvári szász. (B)

Nem jó a bágyi víz

Azt vitatták a homoródszentmártoni néptanácsnál, hogy jó-e, iható-e a bágyi víz, mert egy róka beledöglött az ülepítőbe. Egy idő után megszólal nagy komótosan az alelnök:

– Hát az a róka nem azért döglött bele, mert nem jó a víz! (B)

Térjön meg!

Eltéved egy ember, káromkodik. Rászólnak:

– Embör, maga térjön meg.

Az pedig ezt feleli:

– Azt akarnék, de nem tudok. (K)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A bacilus

A városfalvi paplak építésekor a lelkész szilvóriummal kínálta az építőket. Azok nem akarták elvenni.

– Hát vegyék csak el, hiszen az jó, megöli a bacilusokat – érvelt a lelkész.

Az egyik építő szívesen felhajtotta volna a pálinkát, miután a többiek is nagy nehezen kötélnek álltak, és amikor a pap elindult befelé az üveggel, utána szólt:

– Bennem még van bacilus, tiszteletes úr!

Erre a gazda ismét töltött egy pohárral, de akkor megszólalt a másik építő:

– Vigye be, tiszteletes úr, mert Jóskából sose fogy ki a bacilus. (B)

Elvigyül

Bágyon ittak a legkeményebben. Egyszer a templomban a felálló éneknél pityókosan, szinte fütyülve énekel valaki.

– Komám, te fütyősz! – szólt rá egy ember.

– Hadd el, elvigyül – mondta a fütyülős.

Azóta mondják, hogy elvigyül, mint a bágyi fütty. (B)

Sírfeliratok

- *Nehéz az elválás*
  Reményünk a viszontlátás (Ha)
- *Síri álmod legyen csendes* (Ha)
- *Elvitted a derűt, a fényt*
  egy sugár maradt – az Emléked (Ha)
- *Nyugodjál, nyugodjál,*
  béke legyen sírodnál (Ha)
- *Itt jelzik emlékem*
  Orosz földön porlik a testem (Ha)
- *Itt nyukszik az Úrban*
  boldogul kimúlt
  H. J. (Ha)
- *Itt alussza örök álmát*
  ki felnevelt három árvát (Sz)
- *Rövid volt az élet*
  Nehéz a bánatunk
  Drága jó egyetlen fiunk
  Örökké siratunk (Sz)
- *Pihenj szépen*
  Pihenj csendesen
  Budaörsi temetőben
  Szülőföld amely nevelt
  Azt üzeni, Isten veled (Sz)
- *Csere erdőn zuhanó fa*
  fején találva okozta
  hirtelen halálát (Sz)
- *Tudom az én megváltóm él*
  és utoljára
  az én poraim fölött
  megáll (Sz)
- *Hol születtél, azt csak tudod*
  Hol miként halsz meg, nem tudod
  Csak egy lépést is előre
  Nem láthatsz a jövendőbe (Sz)
- *Örök álmod legyen csendes* (Ha)
- *Uram, legyen meg a te akaratod* (Sz)

Találósok

- *Ha felteszem, holnap lefogy. Mi az?*
  szövőszék (O)
- *A tyúk hány szemet kap fel, amikor eszik?*
  hármat (O)
- *Lábon járó párna, gúnár úr a párja. Mi az?*
  liba (O, V)
- *Sütök akkora kenyeret, mint a világ. Mi nagyobb nála?*
  kemence (O)
- *Egyszer megfőzik, egyszer megsütik, mégsem eszik meg. Mi az?*
  kolbász kötője (O)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

- *Melyik a legjobb gomba?*
  baszni a vagonba (Hsz)
- *Miért terjed az AIDS?*
  annyi a milíciás, hogy a faszik egybeér (Hsz)
- *Mért vesznek a mónárok szürke kalapot?*
  azért, hogy legyen mit fejükre tegyenek (Hsz)
- *Melyik a legküsebb hal a Homoródban?*
  amelyiknek a feje legközelebb van a farkához (Hsz)
- *Szegény embör miről húzza le a bőrt?*
  pityókáról (Hsz)
- *A faluban kinek a kakasa szólal meg elsőbben?*
  a tyúkoké (Hsz)
- *Foga van, de nem eszik. Mi az?*
  fésű (V)
- *Melyik ló fütyöl?*
  tanuló (V)
- *Fekete kisasszony, fekete ruhába, kicsiket, nagyokat dugnak a likába. Mi az?*
  kályha (V)
- *Ketten vagyunk, messze megyünk, ha nem hiszed, gyere velünk. Mi az?*
  vasúti sín (V)
- *A menyasszonynak elöl van, a majomnak kettő van, a macskának egy van. Mi az?*
  M betű (V)
- *Akinek van helyke gyerek, akinek nincs szerezze meg. Mi az?*
  futball-labda (V)
- *Kerek, mint a picula, fodros, mint a rokolya. Mi az?*
  hagyma (V)
- *Nyáron a kertben kukucsol, télen a vízben lubucskol. Mi az?*
  káposzta (V)
- *Iskolában van, kerek, rajta hegyek, tengerek. Mi az?*
  földgömb (V)
- *Zöldell már a sóska, virágzik a bodza, bezárták a telet egy fehér dobozba. Mi az?*
  jégszekrény (V)
- *Lefelé van a feje, mégsem szédül bele. Mi az?*
  meggy (V)
- *Egy évben sokszor nyílik, de sosem virágzik. Mi az?*
  ajtó (V)
- *Az erdőben vaskutyák ugatnak. Mi az?*
  fejsze (V)
- *Melyik utat nem nyalja fel a macska?*
  Tejutat (V)
- *Se nem ehetném, se nem haragszok, mégis mindig harapok. Mi az?*
  harapófogó (V)
- *Aki csinálja, annak nem kell, akinek csinálják, nem tud róla. Mi az?*
  koporsó (V)
- *Egy fél szalmaszálhoz mi hasonlít a legjobban?*
  a másik fele (V)
- *Miért hunyja be a kakas a szemét, amikor kukorékol?*
  a. mert könyv nélkül is tudja
  b. mert fél a saját hangjától (V)
- *Pirosról szökik sárgára, a sárgáról zöldre. Mi az?*
  jelzőlámpa (V)
- *Mi az, ami mindennek kell?*
  név (V)
- *Nékem olyan fiam van, egyidős az anyjával. Mi az?*
  asztalfiók (V)
- *Melyik bot a legnehezebb?*
  robot (V)
- *Hol nincs különbség az asszonyok között?*
  a sötétben (V)
- *Hanyattág fektetik s nyers hússal döfödik. Mi az?*
  tekenyő és tészta (V)
- *Nyers hús bőrbe csúsz, feneked billen, bőrbe csúsz. Mi az?*
  csizmahúzás (V)
- *Erdőn vágják, falun szól. Mi az?*
  sulyok (V)
- *Erdőn vágják, falun lelket tart. Mi az?*
  ágy (V)
- *Mit vesz először a menyasszony a lába közé?*
  küszöböt (V)
- *Mit fog a férj a paplan alatt?*
  aludni fog (V)
- *Honnan hajtják a szentmártoni vásárba a legtöbb marhát?*
  hátulról (V)
- *A lakodalom mivel kezdődik?*
  L betűvel (V)
- *Milyen rossz van minden háznál?*
  abrosz (V)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

- *Elment a pap a leányával s a kántor a feleségével kirándulni, s vettek három dinnyét. A pap úgy elosztotta, hogy mindegyiknek egy egész jutott. Hogy lehet ez?*
  a pap leánya a kántor felesége volt (V)
- *Miért építették a városfalvi tornyot a tetőre?*
  pénzért (V)
- *Isten adta a derekát, ember fúrta két likát, szíjjad a segge likát. Mi az?*
  lopótök (V)
- *Mi a világnak hatalma?*
  a világnak hat alma semmi (V)
- *Néném asszony kiterpeszkedik, s bátyám uram beleereszkedik. Mi az?*
  gémeskút (V)
- *Fenekem úgy szereti a fenekedet, hogy ugyan kívánva kíván tégedet. Mi az?*
  szék (V)
- *Nekem olyan nevem van, hogy egyik béviszi a házba a tüzet, a másik kihozza. Hogy hívnak?*
  Mihály György (V)
- *Fityeg-fityeg, lóg-lóg, alól szőrös várja. Mi az?*
  makk és disznó (V)

Kortárstalálkozó-meghívó

Kedves Kortárs! Szeretettel meghívlak élettársaddal együtt a homoródalmási 30 évesek hagyományos találkozójára 1992. december 19-én du. 16 órára a kántori lakba. A kortársak. (Ha)

Kortárstalálkozó-köszöntő

Jó estét kívánok minden korosztálynak,
Mindenik korosztály családi tagjának,
Kik e mai napra sereglettek össze,
Baráti mosollyal, baráti ünnepre.

Kedves kis meghívó röpíti a nagy hírt,
S gondolom, hogy erre meg is dobbant sok szív,
Meghívta Önöket a Rika aljába,
Szülőfalujukba, Homoródoklándra.

Ide hívta vissza, e gyönyörű földre,
Ahol a legszebb az erdők s mezők zöldje,
Illata virágnak, dala a madárnak
Ahol a legüdébb vize a forrásnak.

Ide gyűltek össze a Havas aljára,
Ahol ősi fészke van a sasmadárnak,
Derűje, mosolya ennek az életnek,
S ahol Önök is mindnyájan születtek.

Hej, de régen vala az az idő immár,
Mikor az arcunkra először ragyogott napsugár,
Mikor első ízben ejték ki, hogy „apa",
S azt se tudták még, hogy mi a szülői ház.

Mily nagy volt az öröm egy-egy baba láttán,
Néha, hogy lovaztak szüleiknek hátán,
El tudom képzelni mi minden megesett,
Míg Önökből lassan ember cseperedett.

Egyiknek iskola, másiknak munka,
Jól tudom, hogy nehéz volt az élet útja,
Mennyi tervezgetés, életre készülés,
Nemegyszer kísérte Önöket csüggedés.

De hát – úgy mondjuk, s érezzük, hogy az idő nem áll,
Nagyapa, nagymama lett már a Kishuszár,
Megfordult a játék, boldogan is mondják:
Most már Önök viszik hátukon – az unoka-huszárt.

A legényből s lányból lassan már idős lett,
Nagyobb részük ma már ötvenhez érkezett.
Ötven esztendőnek a kemény munkája,
Rávéste mély ráncát mindenik arcára.

Szívemből köszöntöm azt a munkásembert,
Ki a határkőhöz immár elérkezett,
Kinek birtokában van a tudás fája,
Mert háta mögött van az élet iskolája.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Köszönetet mondok a két munkáskéznek,
Mely az idők során nehéz munkát végzett,
Deresedő hajuk soká viruljon még,
Ezredfordulónkat mindnyájan megérjék.

Ezután is legyen szoros összefogás,
Soha az életben ne sértsék meg egymást,
Munkájukat mindig siker koronázza,
Ez lehet szívünknek legszebb kívánsága.

Legyen e mai est a vidámság helye,
Hogy e találkozót senki ne felejtse,
Boldogan gondoljunk a mai napra vissza,
Barátságunk köztünk mindig legyen tiszta.

Ezek után nekem nem marad más hátra,
Minthogy jó szórakozást kívánjak – kedves mindnyájuknak,
Bort, búzát, békességet – mindenkinek egészséget,
Derűt, mosolyt az arcára – s tíz év múlva
viszontlátásra! (O)[16]

Nárciszfesztivál-köszöntő

Szerencsés jó napot kedves mindnyájuknak,
No meg azoknak is, kik még útban vannak.
Szuszogva, fújtatva másszák meg a hegyet,
Újra felkeresni azt a kedves helyet,
Kiknek évek óta ez a tető drága,
Azért jönnek hozzánk el a fesztiválra.

Jól érezze magát minden vendég nálunk,
Ez mi óhajunk, szerény kívánságunk.
S hogy a mai napon ne csalódjon senki,
Mindent megteszünk, hogy tudjon szórakozni.
Nevetni, mulatni mindenki kedvére,
Találjon barátra s jó ismerősére.
Ne gondoljon senki ma a cukorrépára,
S éppen itt ugorjon fel a vérnyomása.

Megnyugtatásként nem mondom el önöknek,
Mivel sok eső volt, azok úgy is nőnek.
Beszédemmel eddig szépen meg is volnék,
Egy-két szót a mai műsorunkról szólnék.
Biztosra állítom, hogy az nagyon jó lesz,
Minden táncos, dalos magáért ma kitesz.
Fúvószenekarunk nyitja meg a napot,
S Vlahica csoportja folytatja a programot.
Közben sül a flekken, mérik ki a friss sört,
S érzem szinte innen, hogyan sül a pörkölt.

Kezdődjön hát most már meg a műsornyitás,
Kívánok önöknek jó-jó szórakozást!

———

Vlahica csoportja lép most a színpadra,
El is mondhatom, hogy tovább az folytatja,
Teljes műsorát az ünnepi műsornak,
Tudom, hogy fénypontja lesz a mai napnak.
Nincs nagy értelme itt a sok beszédnek,
Mihelyt én végeztem, a színpadra lépnek.
Először eljárnak egy menasági táncot,
Én sem jártatom itt sokáig a számot.
Kezdődjön a nóta, perdülhön [!] a szoknya,
Legények, leányok lépjenek színpadra.

———

Az előző táncot gyönyörűen járták,
Román szólótánccal a műsort folytatják.

———

Sóvidéki táncuk következik sorba,
Addig én beállok egy flekkenért sorba.
Régebbről már tudjuk, sokan meg is járták,
Ha elfogy a flekken, nem marad csak mártás.
Úgyhogy táncoljanak most egy igen kurtát,
Csupán le ne lépjék egymásnak a sarkát!

———

A citerazene nem ment feledésbe,
Erre nagyon büszke Szentmárton vidéke.
Szeretettel óvják, ápolják a régit,
Az ők muzsikáját hallgassák most végig.

Gyönyörűen járták az előbb a táncot,
Őszintén megmondom: a hideg engem rázott.
Mikor a legények keményebbet jártak
Biztosra állítom, ilyent nem is láttak.
Táncolt a színpad is, keresztül-hosszában,
Csoda, hogy be nem tört valahány deszkája.
Figyeltem is nagyon a rendezők arcát,
Mikor mutatnak fel „büntetőcédulát".
Mert, ha így folytatjuk, meglehet a végén,
Sárga lapot kaphat vaj egy szilaj legény.
Jobb, ha bejelentek egy csendesebb számot,
S ezzel magam is elhúzom irhámot.
Szólóének legyen következő számunk,
Tovább aztán hogy lesz, azt később meglátjuk.

A műsornak következő száma:
Vlahica csoportja énekes tánca (betyártánca). (O)[17]

Öntözőversikék

Hogy a szépnem tartós legyen,
Azért teszem tiszteletem.
Megöntözöm, meglocsolom,
S az orcáját megcsókolom.
Így hát biztos, hogy megmarad,
Egy év múlva ismét várhat.

Húsvét másodnapján
Jöttem el hozzátok,
Hogy az ősi szokást újítsam nálatok.
Egy csepp rózsavízzel, ha megöntözhetlek
Illatos lesz tőle melletek, fejetek.

Az idő/kedvez ma nekem,
S így hozzátok jöttem.
Szép virágok megöntözlek,
Hogy sokáig éljetek.
Hogy a Szépnem még viruljon,
Sok éven át virágozzon.

Zord volt a tél,
Szelídebb a kikelet,
Eljöttem, hogy megöntözzelek,
Mert ennek csak ma van napja,
Éppen ezért végzem csak ma!

Ünnepnap van ma is,
Húsvét másodnapja.
Az a szokás járja:
Öntözzünk „Rózsákra".
Van itt is rózsafa,
Megöntözöm én ma,
Hogy még nyiladozzon
Sokáig „Rózsája".

Akkor szép a virágoskert,
Ha van virág benne bőven.
De ha nincs úgy – az – nem virágkert,
Ültessünk hát s öntözzünk is.
Itt van a kert, van virág is,
Azért jöttem, öntsek Rád is.

Láttam itt egy szép parkocskát,
Annak a szépnem viseli gondját.
Szép rózsafa annak dísze,
S két szép bimbó az ő éke,
Azt kívánom, viruljanak,
Megöntözöm, hogy nyíljanak.

Húsvét másodnapján az a szokás járja,
Hogy a fiúk meglocsolják a leányocskákat.
Ezt a szokást tartom én is,
Ezért jöttem hozzád:
Meglocsollak kisleányka,
Hogy ne hervadozzál.

Rózsavízzel jöttem hozzád,
Hogy locsoljak belőle rád.
Ezért tőled nem kérek mást:
Csak egy mosolyt s hímes tojást.

Ünnepel ma a falunak
Apraja és nagyja
Mert ma van a Húsvétnak
A második napja.
A locsolók napja van ma,
Hímes tojást várnak,
S ha nem adnak, továbbállnak,
Addig, amíg kapnak. (O)[18]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Mondóka

Vót egyszer egy ember,
Vót szakálla kender,
Bükkfa tarisnyája,
Egerfa csizmája,
Cserefa pipája.
Közel volt a tenger,
Beléhalt az ember.
Kiszáradt a tenger,
Kimászott az ember. (O)

Kiszámoló, kiolvasó

Egy, kettő, három, négy, öt
Nagymama harisnyát köt
Se nem kicsi, se nem nagy
Ez a kislány kimarad. (Hsz)

Ettyem, pettyem, pitypallárom
Szól a rigó kiskorában
Ingó-bingó rózsa
Te vagy a fogócska. (Hsz)

Egedem-begedem
csiklám móré
nádas boáte
pappangóré
Ike pike
náde veszte zor. (Hsz)

Megy a tehén hazafelé
Lóg a csicse ezerfelé
Lics-locs lakatos
Te vagy az a nagy libafos. (Hsz)

Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc, tíz, tizenegy
Kezdődik a focimeccs
Van két csapatunk
Meg egy bolond kapusunk
Mikor a labda közeledik
Bolond kapus seggre esik
sip-sup gól. (Hsz)

Két kicsi kecske
Mennek a meccsre
Rúgják a labdát
Gól. (Hsz)

Egy, kettő, három, négy öt, hat, hét
Lenyelted a fogkefét
Potty. (Hsz)

Mennek a törökök a vécére
Elöl megy a tiszt
Fasza csupa liszt
Hátul megy a császár
Lófaszokat rágcsál
di-dá-dú
Te vagy az a nagy faszú. (Hsz)

Eke-beke, béka töke
A békának nincsen töke
Mert a béka vízben úszik
Potty. (Hsz)

Egy kettő, három, négy öt
Zsiga bácsi megdöglött
Eltemették egérlyukba
Kilátszott a segge lyuka
a) Nyald ki te
b) Dir-dár-dúr
Te vagy a nagy hasú. (Hsz)

Enc, penc, lakatos, tiéd lesz a libafos. (Ha)

Tréfás filmcímek

A kopaszok betörnek a fésűgyárba
Vak indián lesben áll
Csóré ember zsebre dugott kézzel
Az özvegy tehén bosszúja
Kétélű konyhakés (K)

JEGYZETEK

1. BALÁZS G. 1991.
2. JAKAB F. 1977.
3. KESZEG V. 1991.
4. A témához lásd: BALÁZS G. 1998.
5. SZABÓ G. 1980. 104–108.
6. HEGEDŰS A. 1996.
7. O. NAGY G. 1982.
8. O. NAGY G. 1982. 624.
9. O. NAGY G. 1982. 658.
10. O. NAGY G. 1982. 688–689.
11. O. NAGY G. 1982. 728.
12. Azért ezt a szóláshasonlatot választottam, mert a leszopott, leborotvált szilvás gombócról más tájakon (pl. Gyöngyös vidékén) maga a tréfás történet is él.
13. BUDA B. 1996. 10.
14. A településnevek rövidítései: B – Bágy, Ha – Homoródalmás, Hk – Homoródkeményfalva, Hsz – Homoródszentpál, K – Kénos, L – Lókod, O – Okland, R – Recsenyéd, Sz – Székelyzsombor, Szd – Székelydálya, V – Városfalva.
15. ORBÁN B. 1868. 165.
16. Írta Beke Gyula tanító az 1930–1935 között születettek 1980. október 25-ei találkozójára.
17. Írta Beke Gyula tanító az 1981. május 24-ei nárciszfesztiválra.
18. Írta László János igazgató-tanító 1985-ben.

IRODALOM

BALÁZS GÉZA
1991 A folklórlingvisztikai kutatások története különösen az elmúlt két évtizedben (1968–1988). In *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. Kiss Jenő, Szűts László.* Budapest. 62–68.
1998 Kommunikációs létformák és átcsapások. In BALÁZS GÉZA: *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón.* Budapest.

BUDA BÉLA
1996 A magyar kommunikáció jellegzetességei. In *Ahogyan. I. Előadások a magyarországi személyközi kommunikációról. Szerk. Lipták Ildikó.* Budapest. 5–15.

HEGEDŰS ATTILA
1996 *Kisnémedi tájszótár. Hiányszótár.* Budapest.

JAKAB FERENC
1977 *Városfalva monográfiája. Kézirat.* Városfalva.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KESZEG VILMOS
1991 *A folklór határán.* Bukarest.

O. NAGY GÁBOR
1982[3] *Magyar szólások és közmondások.* Budapest.

ORBÁN BALÁZS
1868 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I.* Pest.

SZABÓ GÉZA
1980 *A magyar nyelvjárások.* Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

JAJNÓTÁK ÉS DÚRHARMÓNIÁK A KIS-HOMORÓD MENTÉN

Pávai István

Bár a két Homoród vidéke nem tartozik a néprajzilag jól föltárt területek közé, az eddigi kutatás eredményei azt igazolják, hogy itt is érdemes gyűjteni, mert kitartó munkával valóban komoly értékek kerülhetnek felszínre. Gondoljunk csak azokra a kiadványokra, amelyekből megismerhető az itt készült varrottasok, szedettesek, festett bútorok, csontból faragott porszaruk gazdag ornamentikája.[1] Több olyan tanulmány jelent meg, amely a vidék népéletével, a népi mesterségekkel, ványolással, csergekészítéssel, mészégetéssel vagy a pásztorkodással foglalkozik.[2] A Homoród menti népköltészet, népzene viszont sokkal kevésbé kutatott terület, pedig ilyen szempontból is ígéretesnek mutatkozik a vidék, hiszen Zoltán Aladár, a táj egyik szülöttje, az interjúkészítő László Ferencnek arra a kérdésére, hogy „Mi »hazait« hoz a tarsolyában az a zeneszerző, aki Homoródszentmártonban született?", így válaszolt: „Gazdag népdaltudást, a népzene szeretetét, a paraszti muzikalitás iránti csodálatot. Ez olyan »hazai«, ami nélkül aligha lettem volna zeneszerzővé."[3] Ennek ellenére mindössze néhány összefoglaló kiadványban találunk egy-egy innen följegyzett adatot.

Kriza klasszikus gyűjteményében, a *Vadrózsák*ban is viszonylag kevés dalszöveg található a „Homoród környékiek" jelzetű csoportban. Ezeken kívül az „Ószékely regesek dala" mellé jegyezte oda Kriza, hogy a „Homoród vidékéről".[4] A kénosi regösének szövegéről van szó, amelynek dallamát 1903-ban vette fonográfra Vikár Béla, s párhuzamai csak a Dunántúlon fordulnak elő.[5] Az énekes téli népszokások közül a betlehemezés is ismert itt.[6] A párosító és lakodalmas dalok közül néhányat Vikár rögzített fonográfra, majd Tóth Vilmos készített helyszíni kottás lejegyzést, aki egy új ballada (*A megesett lány*) kapcsán az interetnikus hatások lehetőségét is fölveti: „Hogy ezen dal 3/4-es ütemben van és keringő (lassan keringő) módjára énekeltetett, annak oka a Homoródújfaluhoz közeli szomszédban fekvő Zsombor község (melynek lakói szászosan öltözködnek, lutheránusok, de székelyeknek mondják magokat és magyarosan beszélnek) és a szomszédságban fekvő szászság befolyása lehet".[7]

A két Homoród közül a Kis-Homoród völgyét hanyagolták el jobban a gyűjtők. A budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában található Jagamas János 1943-as keltezésű kottás kézirata a Nagy-Homoród menti Kápolnásfaluból, amelyet a Kodálynál folytatott tanulmányai időszakában végzett helyszíni gyűjtés alkalmával vetett papírra.[8] Ugyanebben az adattárban nem leltem dallammal följegyzett adatokat a Kis-Homoród mellékéről, viszont vannak kéziratok innen gyűjtött népköltészeti adalékokkal, köztük néhány múlt századi is. 1862-ből és 1897-ből származó „székely népköltemények", illetve 1877–1887 táján följegyzett búcsúztatókat találunk három kénosi kéziratban. Két másik: Sorbán András daloskönyve, amely 1875–1901 között keletkezett Abásfalván, illetve a lókodi lakodalmi szokások leírása 1905-ből. 1944 és 1958 között följegyzett népszokásokat tartalmaz Földessy Józsefné kézirata, köztük Homoród mentieket is. Érdemes idéznünk ebből a bágyi óesztendő-búcsúztató leírását, hiszen ez a szokás egyes erdélyi falvakban (pl. a Kis-Küküllő menti Csáváson) még ma is élő:[9]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

„Éjfélkor meghúzzák a harangot a református templomban, az emberek összejönnek a templom elé a cinterembe, a kapu előtt körbeállnak, lámpásokkal, a lámpásokat maguk csinálják, négyszögletes, favázas, üveges, gyertya ég benne. A kántor elbúcsúztatja az óesztendöt, alkalmi búcsúztatót mond, utána ének következik:

Uram, ím, itt állunk egy évnek sírjánál.
Hálát adunk ennek utolsó pontjánál.
De ha széjjel nézünk, ó be sokan nincsenek,
Kik az év elején mivelünk örültenek.
Ők most már alusznak, aludjanak békével,
Egy jobb élet újévén velünk ébredjenek fel.

Ének után a pap köszönti az újévet, imádkozik, akkor éneklik:

Ez esztendőt megáldjad, ez esztendőt megáldjad,
Kegyelmedből Úristen.
Bőséggel ékesítsed, bőséggel ékesítsed,
Te szent Jehova Isten.
Téged áldnak,
Kik lakoznak e földnek színén
És a puszta helyek is,
Bőséggel,
Halmok áhítozódnak,
Víg kedvvel.
Boldog kit magadnak választál,
Sionnak királya.[10]

Utána a legények csillagszórókat gyújtanak és a toronyból ledobálják. Tagadják, hogy a csillagszórásnak valami jelentőséget tulajdonítanának, de nagyon hasonlít a pogány újév tűzkerék hegyről való legurításához. Budakalászon gyűjtöttem, erdélyi telepesektől." A csávási óesztendő-búcsúztatás annyiban tér el az itt leírttól, hogy a fentiek közül az első éneket éneklik sajátos szájhagyományozott népi többszólamúsággal, a domboldalról pedig valóban tüzes kerekeket eregetnek.

A korai szórványos gyűjtések után a kutatás intézményes keretek közé helyezésével sem oldódott meg a Kis-Homoród menti népzenegyűjtés gondja. A kolozsvári Folklór Archívumban 1955-ig összegyűlt anyagban mindössze húsz oklándi dallam található, de közülük egy sem került be a háromszázötven romániai magyar népdalt tartalmazó reprezentatív válogatásba.[11] Hangszeres dallamokat még ritkábban gyűjtöttek erről a vidékről, ebben is a Nagy-Homoród völgyének települései vezetnek. Almási István és Faragó József 1963-ban rögzített az akkor ötvenhat éves Kelemen Dénes homoródalmási hegedűstől dallamokat, amelyek közül eddig négyet adtak közre.[12] A betlehemes pásztortánchoz kapcsolódó furulyadallamokon kívül[13] mindössze az Almási közlésében találtam Homoród menti népi táncmuzsikát. Ebből is látszik, hogy az egész vidék táncainak, tánczenéjének gyűjtését is eléggé mostohán kezelték a kutatók. Az abásfalvi zenészekkel az 1970-es évek végén Erdélyben is fellendült táncházmozgalomban tevékenykedő zenészek, a székelyudvarhelyi Venyige együttes akkori tagjai készítették az első hangfelvételeket. Később a Marosvásárhelyi Rádióstúdió részére Oláh Magda rögzítette játékukat.[14]

Az abásfalvi *mozsikások* idős Majlát Gábor (1926) egykori zenekarának tagjai, repertoárjukat tőle tanulták. Három fia közül az első, ifj. Majlát Gábor (1949) prímás, Húsza Lajos (1961) brácsás és Káló József (1958) bőgős. A második prímás Majlát László (1962), a klarinétos pedig Majlát Albert (1956) volt. Arra a kérdésemre, hogy ismerik-e a cigány nyelvet, így feleltek:

[Erdélyi Magyar Adatbank]

„Nálunk felé csak ilyen cigányok vannak, mint mü, magyarul... Még románul sem tudunk, nemhogy cigányul... Csak magyarul. Mesteremberek, munkás, becsületes magyar emberek vagyunk." Érdekesen világít rá etnikai identitástudatuk sajátos voltára egyikük pontosítása: „Mi magyarok vagyunk. Csak a magyarok mondják, hogy cigányok vagyunk." Első alkalommal 1989. augusztus 30–31-én vettem őket hangszalagra Homoródszentpálon.[15] A felvételt egy Uher Report 2200 típusú terepmagnóval készítettem, 19 cm/s-os szalagsebességgel, sztereóban.

Az abásfalvi zenészek ifjabb tagjai az 1980-as években több Homoród menti faluban szétszóródva laktak, mivel megélhetésüket a helyi mezőgazdasági termelőszövetkezetekben állattartással kapcsolatos munkákkal szerezték meg, s csak muzsikálás alkalmával gyűltek össze. 1990-től, a szövetkezetek megszűnésével a földek visszakerültek eredeti tulajdonosaik birtokába. Ezzel a korábban szövetkezeti tagként tevékenykedő cigány lakosság többsége munka nélkül maradt.[16] Az abásfalvi zenészek egy része magyarországi alkalmi munkával próbálkozott, ezért még ritkábban volt lehetőség az utóbbi években együtt otthon találni őket. 1993. augusztus 14-én sikerült hármukkal az előzőnél műszakilag jobb minőségű hangfelvételt készíteni. Édesapjuk, id. Majlát Gábor közben már meghalt. Ezúttal prímásként ifj. Majlát Gábor (immár a zenészcsalád legidősebb tagja) muzsikált, akinek addigra a hallása erősen megromlott, hegedűjátéka szinte folyamatosan hamiskás, ezért hangzó reprezentatív bemutatásra, illetve a népzenében honos nem temperált intonáció vizsgálatára alkalmatlan. Ennek ellenére a dallamrepertoár és hangszertechnika tanulmányozására megfelelő, sőt, a hamis intonációtól eltekintve, akár ujjrendet és vonókezelést ábrázoló lejegyzés is készíthető játékáról, mivel a digitálisan rögzített sztereó hangfelvétellel párhuzamosan videofelvételt is készítettem, amire a korábbi, 1989-es gyűjtés alkalmával nem volt lehetőségem. Ugyanekkor vettem föl, hasonló módon egy másik Kis-Homoród menti prímás, Hucsi Albert játékát, aki Városfalván született 1928-ban, de több mint húsz éve Homoródszentpálon lakott. A jelen dolgozat 1. és 3. ábrájában szereplő dallamokat a korábbi, 1989-es gyűjtés hangfelvételeiről válogattam. A hegedűszólam id. Majlát Gábor játékát adja vissza, s bár egyik fia másodprímásként vele játszott, annak variánsát az itt fölvetendő két részlettéma (jajnóták és dúrharmóniák) tárgyalásához nem tartottam szükségesnek lejegyezni.

Más vidékek hagyományához hasonlóan, a szünettől szünetig tartó táncciklus egykor a Homoród mentén is a férfitáncokkal kezdődött. Ezek a gyűjtés időpontjáig már szinte teljesen kivesztek erről a tájról, csak a folklorizmus megnyilvánulási alkalmaiban jelentek meg: „ezen az eseten muzsikálták ezt a verbunkot vót, amikor egy legényes színdarab vót ugye ... Így bálokba nem ... Nem kérték, nem figurázták" – mondták az ifjabb zenészek. Id. Majlát Gábor korábban még muzsikált bálokban, lakodalmakban is verbunkot: „Korcsmába, s mikó milyen kedvük vót, állottak elé s húzatták, s [a tánc]terembe is. Vótak olyan emberek, hogy elébb kértek, hogy egy magyar verbunkot." Elbeszéléséből az is kiderült, hogy kétféle férfitáncot jártak, két külön dallamra: a *verbunk*ot és a *csürdöngölő*t (*figurázó*t).

A fiatalabb zenészektől a férfitáncokat inkább a régi Udvarhely vármegyében Felsőrákoson, illetve Nagy-Küküllő vármegye kőhalmi járásában (Alsórákos, Datk, Ürmös) kérték. Ott viszont ugyanazt a dallamot előbb lassú, majd friss verbunkként (negyedes *lassú dűvő*, majd nyolcadoló *esztam* kontrakísérettel) kell játszani: „Hát mulatság közben, vót olyan egyén, hogy vót neki olyan kedve, hogy aszt mongya, hogy húzzatok egy verbunkot, s neki fogtunk, muzsikáltunk, ő egyedül táncolt, s akkó kedve alakult neki, s felkapott egy nőt a végén, s akkó ugye mindeneseten egy percet meg kellett gyorsítsuk" (ifj. Majlát Gábor). Ezek a települések jelentették egyébként az abásfalvi zenészek által kiszolgált magyar falvak déli határát. Románoknak szintén Kőhalom környékén muzsikáltak, például Kacán, illetve a hajdani Udvarhely vármegye déli, románok által is lakott falvaiban (pl. Homoródd arócon). Szüleik egykor Nagy-Küküllő vármegye távolabbi szórványmagyar falvaiba is eljutottak (Kóbor, Nagymoha).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A jártatós karakterű páros táncot a Kis-Homoród mentén a *lassú csárdás* képviseli, amelyet mindig a *sebös csárdás* zár. Ezután húzzák a *marosszéki* nevű forgatós párost, amelyet a polgári eredetű népies műtáncok valamelyike követ *(marosszéki seböse, kétlépetű, sebös polka)*. A kétlépetűt *Egy a kettő, három, négy* szövegkezdettel szokták énekelni. A sebes polkát *hajittós*nak, *átdobós*nak is nevezték. A marosszéki forgatós dallamanyaga részben megegyezik a románoknak játszott *învârtita* (forgatós) dallamkészletével: „ugyanezt a típust muzsikáljuk magyarnak, s románnak".

A magyar táncok rendje többféle lokális változatban volt használatos:

I.	II.	III.
lassú csárdás	*lassú csárdás*	*lassú csárdás*
sebös csárdás	*sebös csárdás*	*sebös csárdás*
marosszéki	*marosszéki*	*marosszéki*
	marosszéki seböse	*kétlépetű*
		sebös polka

A fenti esetekben a hagyományos magyar táncokhoz a polgári eredetű népies műtáncok szervesen kapcsolódnak. Helyenként azonban utóbbiak külön táncrendet képeznek. Ifj. Majlát Gábor szerint Homoródremetén a csárdásokból és marosszékiből álló táncrendtől elkülönítve az alábbi ciklust kell játszani:

bágyi dobbantós
eggyakettő
mazsúr
sebös polka

A *bágyi dobbantós* dallama az egyik marosszéki dallammal azonos, de ritmuskísérete eltérő, a *mazsúr* pedig nem más, mint a mazurka. Egyelőre tisztázatlan az a kérdés, hogy a polgári társastáncok elterjedése a vidéken a felsőbb társadalmi rétegek, valamint táncmesterek tevékenysége révén történt-e kizárólag, vagy a szászok közelsége is hatott, ami a népi kultúra egyes területein, például a népi építészetben szembeötlő.

Régen a táncszünetben szokták énekelni a rubato ritmusú keserveseket *(hallgati nóta)*, az *asztali nóták*at vagy más, tánchoz nem kapcsolódó dalokat (*énekes nóta*, pl. a *kecskés nóta*). Az asztali nóták előadásmódja nem rubato, a lassú csárdásnál mérsékeltebb tempóban, enyhe aszimmetriával játsszák-éneklik őket. Ezáltal leginkább a Mezőségről és Gyimesből ismert lassú aszimmetrikus páros táncok zenéjére emlékeztetnek. Ezen a vidéken is szokás az asztali nóták sorozatában elhangzó legutolsó dallamot középmetszetétől vagy utótagismétlésétől kezdve felgyorsítva „átfordítani" lassú csárdásba, a két műfaj ugyanis pusztán tempóban és ritmikai árnyalatokban tér el egymástól.[17] Az itt szereplő 3–4. ábra dallama is egy másik felvételen ilyen proporciószerű kettősségben hangzik el.[18] Egyébként a több dallamból álló lassú csárdás folyamaton belül is megfigyelhető néha, hogy a kezdetben lassabb tempóból később határozott átmenettel gyorsabba váltanak át. A jelenség más vidéken is ismert, a Kis-Küküllő menténck Balavásár és Dicsőszentmárton közé eső szakaszán ezt a kétféle lassú csárdást elnevezésben is megkülönböztetik, a viszonylag gyorsabbat megtévesztő módon *gyorscsárdás*nak nevezik, bár koreográfiailag nem különbözik az előzőtől, és kíséretének ritmusa a lassú csárdásra jellemző lassú dűvő, igaz árnyalataiban kissé eltér a nyugodtabb tempójú lassú csárdás kíséretétől.[19] A táncalkalmakhoz kapcsolódó dallamanyagon kívül a gyűjtés során egy sorozási nóta *(katonamenéskor)* és a lakodalmi induló *(mars)* zenéje is előkerült. Utóbbinak két dallama van, közülük az egyik nem más, mint a Rákóczi-induló népi változata.

Eredet szempontjából a táncok és a többi műfaj dallamkészlete átfogja a magyar népzene teljes skáláját, a régi rétegek dallamaitól a polgári társastáncok németes darabjain keresztül az általánosan ismert új stílusú dallamokig. Ennek részletes ismertetésére helyszűke miatt itt nem vállalkozhatom. Ehelyett a címben kiemelt két jelenségre hívom föl a figyelmet, amelyek Homoród menti fölbukkanása szélesíti a jajnóták és a kizárólagosan dúrakkordos népi harmonizálás elterjedtségének délkelet-erdélyi határait. Különösen érdekes a cigányzenészek által *Kicsi madár nótája* néven emlegetett, bővült formájú dallam (1. ábra),[20] amelyről azért is érdemes szót ejteni, mert a szakirodalomban jajnótának nevezett, bővült strófájú dallamok[21] elsődleges előfordulási területeként a Mezőséget nevezik meg, hiszen onnan került elő eddig a legtöbb ilyen dallam.[22]

Ezért minden Mezőségen kívüli adat fontos a jajnóták tényleges elterjedtségének földerítésére. Érdemes lenne a *Kicsi madár nótájá*nak szöveges változatai után is kutatni mindkét Homoród mentén. A dallam közvetlen változatait eddig Udvarhelyszék egy távolabbi vidékén, Gagyban találtam meg, hangszeres és énekes változatban egyaránt (2b. ábra). A Nagy-Homoród mentéről is van egy eddig publikálatlan variánsa (2c. ábra), amely bár énekes adatközlőtől származik, szövegtelen, dúdolt táncdallam.[23] A típus távolabbi rokonsági körét egy másik alkalommal már meghatároztam, amelybe egy Bartók gyűjtötte anatóliai török dallamot is belevettem.[24] A dallam a magyar népzenének a kötetlen siratóból származtatható, de strófává szilárdult rétegéhez tartozik, azon belül pedig abba a csoportba, amelynek zárósora a gyakoribb dór végződés helyett fríg kadenciájú (a dórhoz képest egy fokkal magasabban zár). Ezért célszerűbb dallamunkat *g'* helyett *á'* záróhangra lejegyezni, amely véletlenül a zenészek által használt abszolút hangmagassággal is egybeesik. „Ugyanannak a dallamgondolatnak a [sirató] stílusban gyakran *g* és *á* végű változatpárjai találhatók, akár egy típuson belül, akár két rokon típus egymáshoz való viszonyában" – írja e kérdéssel kapcsolatban Dobszay László.[25]

A másik, bővült strófaszerkezete révén jajnótának minősülő dallam viszonylag elterjedtebb (3. ábra). A *Magyar népzene tára* lakodalmas kötetében három változatban szerepel ez a típus (812–814. sz.), a menyasszonyporkolással, hajnaltűzzel kapcsolatos szokásdallamok csoportjában. Kiss Lajos a következő jegyzetet fűzi hozzá: „Elterjedt dallam, sok népi változattal, lakodalmasként is sok helyütt használják másnap hajnalban. A palóc vidéken hajnaltűznél szokták énekelni. Műdal eredetűnek látszik, eredete homályos." Az MTA Zenetudományi Intézetének Népzenei Gyűjteményében a 18.272.0/0 típusszám alatt szerepel 131 változatban. Ezek közül azonban csak a Felföldről származókkal kapcsolatban jegyeztek föl erre a népszokásra vonatkozó adatokat: „Lakodalom után reggel raknak egy nagy tüzet, s akörül táncolnak. Aszt szokták mondani, hogy akkor »sütik a menyasszony máját«. Van, mikor véletlenül beleperdítik a nőket a tűzbe. Az ettől délebbre eső területeken már nincs szó tűzről, legfönnebb csak annyit fűznek hozzá, hogy a »lakodalom hajnalán muzsikálják«."[26] Nagyecseden (Szabolcs–Szatmár megye) is „a lakodalmi mulatozásból hazatartva" énekelték. A Bereg megyei „Vásárosnaményben ezzel a dallammal kísérték (elvétve ma is kísérik) haza a vőlegényt az eljegyzésről."[27]

Erdélyben ugyancsak népszerű, már a század elején fölbukkan Seprődi János 1901-ben közölt kibédi,[28] majd Bartók Béla 1914-es ehedi és jobbágytelki gyűjtésében.[29] Az erdélyi változatokban a mulatónóta mellett a tánczenei funkció is megjelenik. Gyimesben aszimmetrikus ritmizálással *lassú magyaros*ként játsszák, a Székelyföldön pedig *lassú csárdás*nak. 1958-ban hegedűn játszotta Sárosi Bálintnak a csíkrákosi Román Dénes, „falusi kovács és cigányzenész", aki szerint a dallam „székely csárdás", „Szabó Anti nótája". Utóbbiról az adatközlő megjegyezte, hogy a századforduló körül „jóhírű cigányzenész" volt a faluban.[30] Almási István is csárdásként közölte egy homoródalmási énekes változatát.[31]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

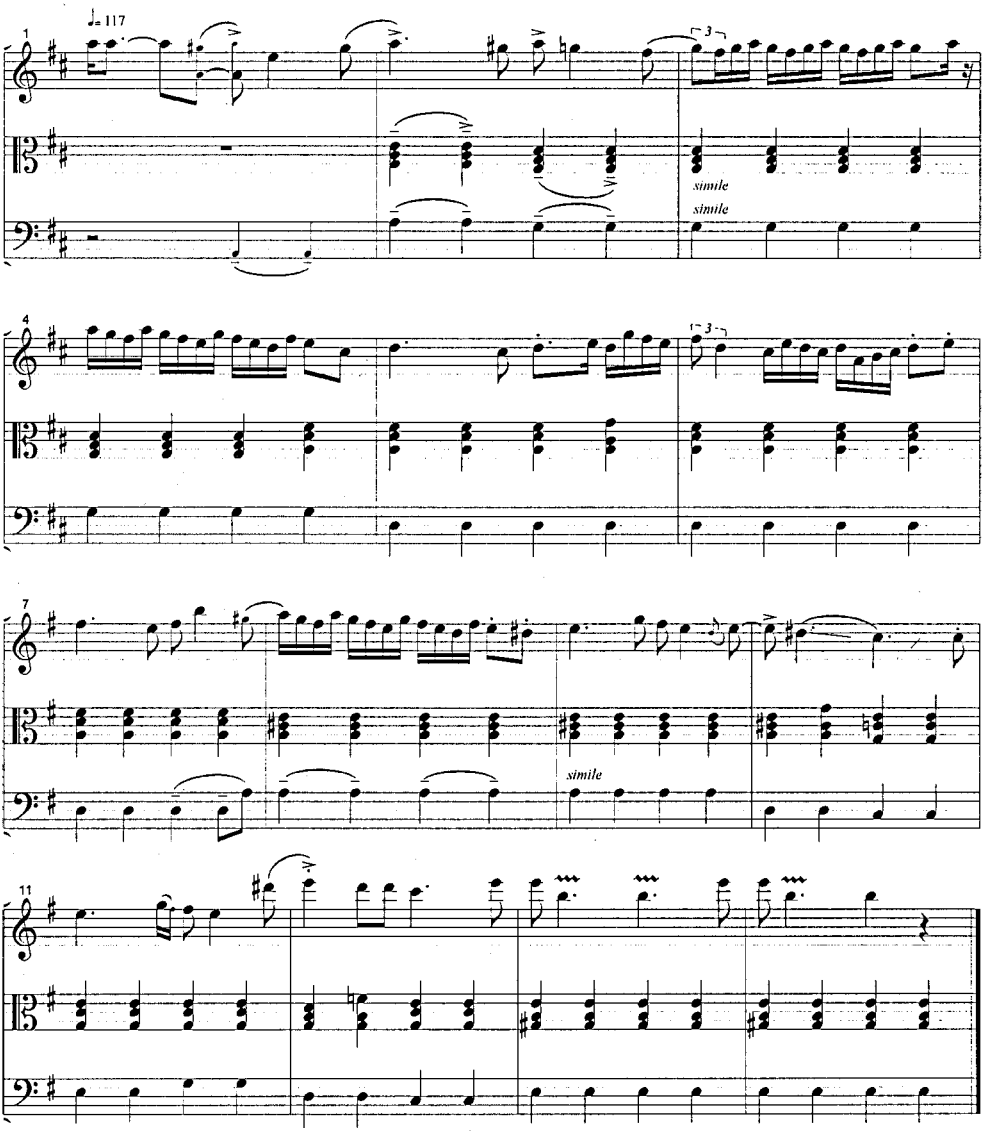

1. ábra. Kicsi madár nótája, Id. Majláth Gábor bandája

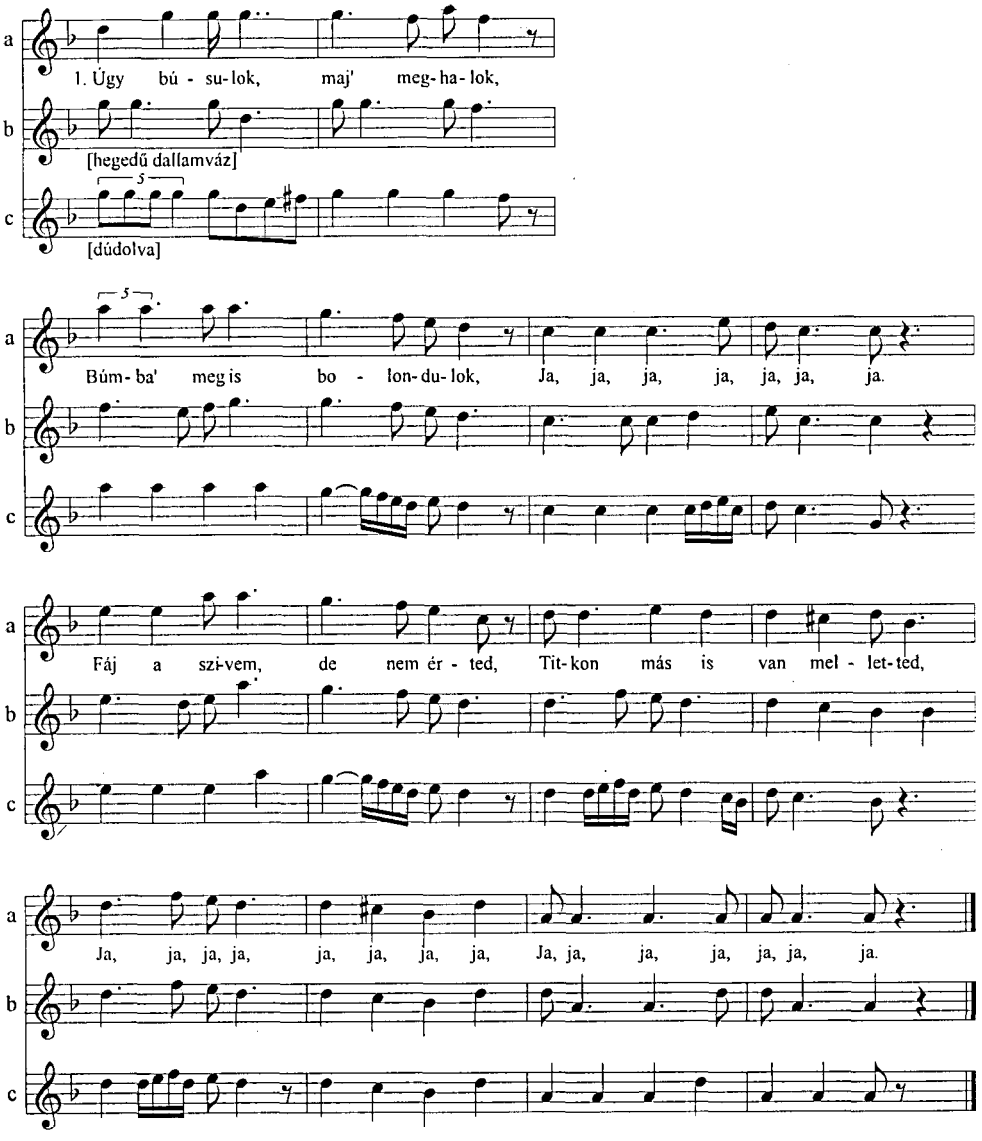

2a. ábra. Péter Dénesné Gábor Zsuzsánna, 72 éves, Gagy, 1977. július 17.[32]
2b. ábra. Az 1. ábra dallamváza
2c. ábra. Mihály János, 75 éves, Lövéte, 1979.[33]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

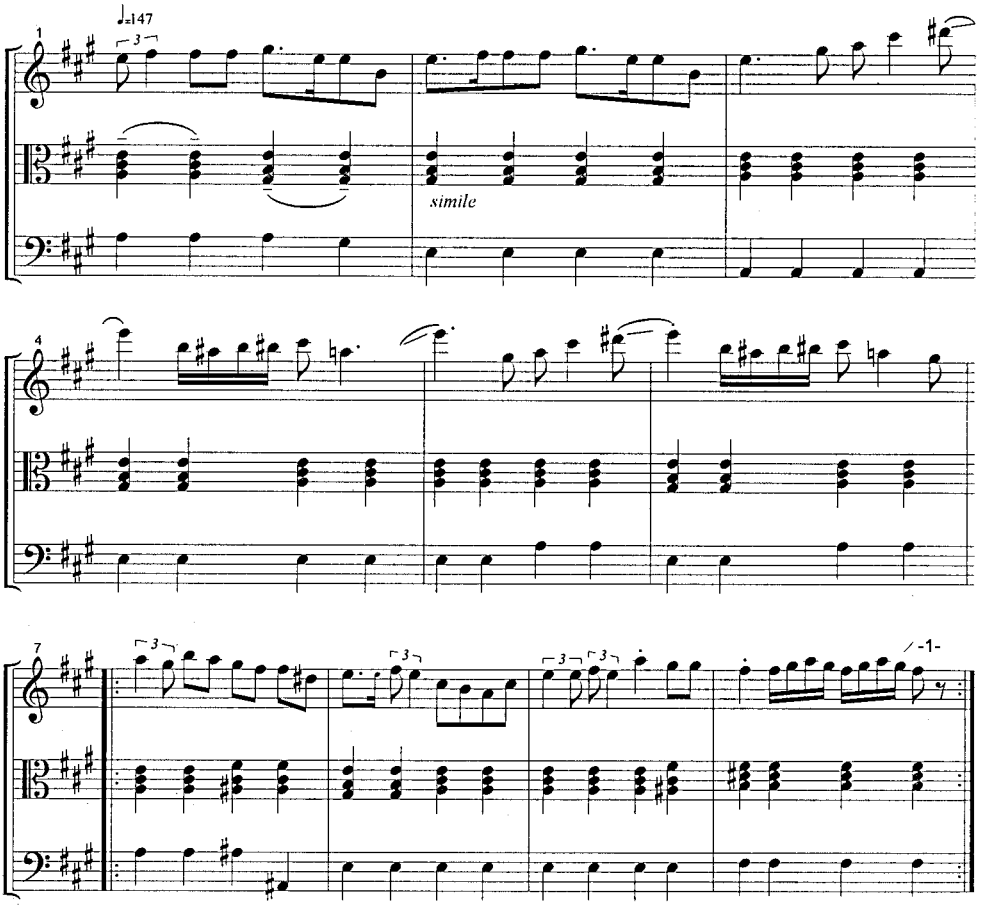

3. ábra. Hajnalcsillag szépen ragyog, Id. Majláth Gábor bandája

A dallamnak jajnótává való minősítése a szakirodalomban nem egyértelmű. Ennek oka nemcsak a dallam szerkezetében, hanem a jajnóta fogalom körvonalazatlanságában is keresendő.[34] Mint már említettem, a fogalmat szűkebben értelmező tanulmányok a jajnótát leginkább a Mezőségre tartják jellemzőnek,[35] ám dallamunk a gyűjtések során erről a területről nem bukkant föl, legközelebb csak a Borsa völgyében gyűjtötte Járdányi Pál a negyvenes évek elején, s falumonográfiájában a *Jaj-nóták és hasonló dallamok* kategóriába sorolta. Ebbe a csoportba „régies" dallamokat helyezett, amelyek eredetével kapcsolatban megjegyzi: „Lehet köztük magyar–román, népi-városi."[36] Dallamunk két másik dél-alföldi és felvidéki változatának kéziratos lejegyzésére kérdőjellel írta rá: „Jaj nóta?"[37] Később a dallam országos elterjedtsége ismeretében sem helyezte a jellemző magyar népdaltípusok sorába, hanem olyan dalok közé, amelyek „félláb bal még a népdalok, de félláb bal már a népies műdalok talaján állanak".[38] Almási István is, bár egy korábbi kiadványban közzétette, Seprődi János népdalgyűjtésének újraközlésekor a népies műdalok csoportjába utalta, s ezért csak szolmizációval jelzett kezdősorát adta meg.[39] A vásárosnaményi variáns besorolásaként Dancs Lajos a bartóki „vegyes osztály"-t jelöli meg. A sze-

gedi Alföldi Tudományos Intézetnek egy több adatközlő által énekelt tápéi változatát rögzítő támlapjára a gyűjtő ráírta: „Műcsárdás?".[40] Bodor Anikó pedig egy vajdasági változattal kapcsolatban jegyezte meg: „Ún. »jaj-nóta« típus, bővült forma, főleg a székelyeknél ismert alakulat. Eredete homályos, nyilván műdal."[41] Tari Lujza is fölvette ezt a dallamot a jajnótákat bemutató példasorozatába.[42]

A fentiekkel szemben Jagamas János egy magyarói változat egyes soraihoz csuvas sorokból állított párhuzamokat, s megjegyezte, hogy a „régi ötfokú dallamok" közé való sorolását „ötfokú hangsora és dallamjárása (lejtős kvintszerkezete) indokolja, egyébként a »jaj-nóták« közé is beillik".[43] A magyarói adatban a harmadik sor valóban az elsőnek alsó kvint megfelelése, nemcsak kvintnyomok vannak benne. Ez azonban nem észlelhető a százat is meghaladó többi gyűjtött adatban. Így nem lehetünk bizonyosak abban, hogy egy eredetileg kvintváltó dallamról van szó ebben az esetben.

Az erdélyi és a nagy területen szétszórt további változatok dallamjárása viszonylag egyöntetű, ami revival jelenségre utal. Ez eléggé valószínű, hiszen olyan véleményt is papírra vetettek dallamunkkal kapcsolatban, hogy „részben a nép után szerzé Nagy Károly". Ugyanakkor megtaláljuk Gerő Károly 1893 óta játszott *Próbaházasság* című népszínműben is, amelynek zenéjét Erkel Elek állította össze. A darabban Küry Klára énekelte ezt a dalt, aki pontosan ettől kezdve vált a népszínművek első primadonnájává, egészen Fedák Sári föltűnéséig.[44] Egy sikeres színpadi mű befutott primadonnájának előadásában nyilván dallamunk is országosan szárnyra kelhetett. Terjedését az is segíthette, hogy már századunk első éveiben, a kor divatja szerint zongorakísérettel ellátott, nyomtatott népdalkiadványokba is bekerült, igaz, *Ez az utca bánat utca* szövegkezdettel, nem a népi változatokból ismert *Hajnalcsillag szépen ragyog*gal.[45] A dallam közkedveltségét az is jelzi, hogy egy-egy kéziratos gyűjteményben többször is előfordul.[46] Fel kell azonban tételeznünk, hogy ez a dallam a népszínműbe való bekerülése előtt valamilyen formában már létezett a hagyományban. Erre utal a már említett „a nép után szerzé..." megjegyzés mellett a dallam ereszkedő jellege, pentaton melodikája, amelyet itt-ott átszőnek a múlt századi műdalok jellemző fordulatai, nyilván a népszínműves feldolgozás hatására.

Az MTA Zenetudományi Intézetének Népzenei Típusrendjében a nagy ívű ereszkedő, AA sorszerkezettel kezdő dallamok közé helyezték, abba az alcsoportba, amelyben az AA sorok a 4. fokon zárulnak. Erre a sorismétlő értelmezésre annak alapján került sor, hogy az Erdélyen kívüli adatok esetében az első két szövegsornak megfelelő dallamrész pontozottan negyedelő ritmizálású, ezért két külön sornak vehető, szemben az erdélyi adatok többségével, amelyekben ugyanez nyolcadoló mozgásban szólal meg, s ezáltal a sorméret is megváltozik, illetve a zenei sorok száma eggyel kisebb lesz. Néhány erdélyi adatban még ugyanazon adatközlőnél is előfordul a kétféle ritmusmegoldás keveredése, s pontosan ez az, ami az Erdélyben élőbb jajnótás előadásmód sajátossága. Az első két szövegsor nyolcadoló ritmizálása lehetővé teszi a dallamszerkezet egy másfajta értelmezését, amelyet a 4. ábrán látható tördeléssel próbáltam érzékeltetni.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

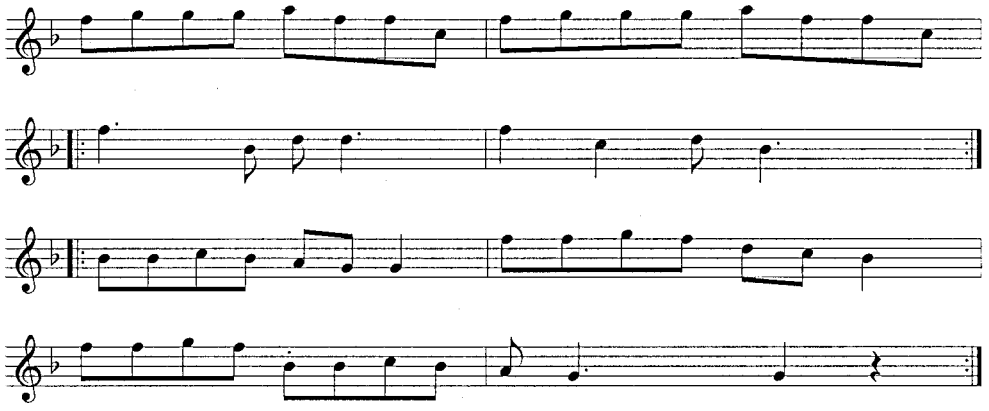

4. ábra. Hajnalcsillag szépen ragyog (a 3. ábra dallamváza)

Eszerint az első motívum ismétlésével együtt képezi a dallamstrófa első sorát, majd az önmagában szintén ismétlődő második sor zárja a dallam előtagját. Ezáltal egy arányosabb, alapjában négysoros dallamelrendezést kapunk, 4) (b3) (b3 kadenciákkal, amelyet már más, rokon típusokhoz tudunk kapcsolni, amelyekkel egy tágabb dallamcsaládba tartozik. Ilyen típus a *Bőg a bárány az erdőbe* kezdettel Magyaró környékén énekelt kontyolónóta (5. ábra).

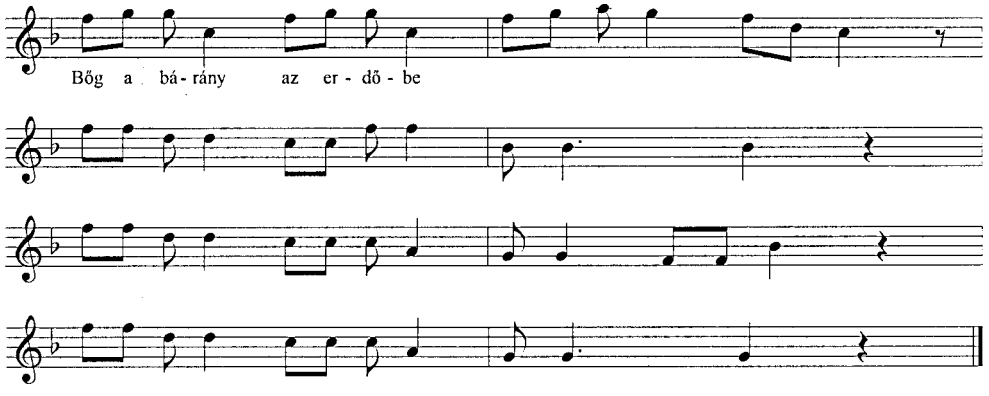

5. ábra. Bőg a bárány az erdőbe[47]

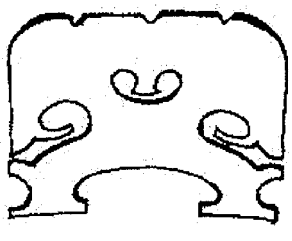

Figyelemre méltó még az abásfalvi zenekar esetében a háromhúros brácsa (kontra) használata, hiszen ezt elsősorban a Mezőségre tartották jellemzőnek, s Udvarhelyszék nyugati és északi részein nem található meg. Itt húzódik tehát a hangszer elterjedési területének keleti határa.[48] Az abásfalvi kontrások a hangszer használatának erdélyi hagyományaihoz kapcsolódnak azáltal is, hogy szinte kizárólag szűkfekvésű dúr hármashangzatokat szólaltatnak meg rajta. Ez azáltal válik lehetővé, hogy a

húrtartó lábat egyenesre vágják. Speciális hangolása nem a brácsa, hanem a hegedű hangolásából kiindulva, annak három mélyebb húrját használja, azzal a különbséggel, hogy az *á'*-húrt *g*-húrral helyettesítik, amelyet *á*-ra hangolnak. Így tulajdonképpen az *á'* húr egy oktávval mélyebbre transzponálódik:

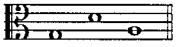

Az abásfalviak harmonizálási stílusának részletes ismertetésére ezúttal nincs mód.[49] Kevés is lenne hozzá az itt lejegyzett két dallam, illetve ugyanezek többszöri elhangzását is meg kellene vizsgálni, hiszen a népi harmóniát szolgáltató hangszerek megszólaltatóira ugyanúgy jellemző az improvizált variatív játékmód, mint a dallamjátszó hegedűsre. A lejegyzett két példa kapcsán csupán figyelmeztetni szeretnék arra, hogy az erdélyi hangszeres népi harmonizálás néhány jellemző sajátossága ezen a vidéken is megtalálható. Ezek közül már említettem a háromhúros brácsát mint ennek a harmonizálási módnak a jellemző hangszerét, illetve a rajta megszólaltatott, szinte kizárólagosan használt dúrakkordkészletet. Érdekes, hogy a dúrhármastól való eltérés sosem moll-, hanem hiányos domináns szeptimakkordot jelent (1. ábra 5, 10, 12. ütem), ezért mollmentes harmonizálásnak is nevezhetnénk ezt a stílust.

Az erdélyi hangszeres hagyományban a népi harmonizálás régies alapelve az ún. *dallamkövető harmónia,* amely azt jelenti, hogy a kísérő hangszerek közül a bőgő az adott táncnak vagy más műfajnak megfelelő ritmikai sémát játszva megpróbálja a hegedű dallamának pillérhangjait megszólaltatni, a brácsa pedig egy olyan dúrakkordsorozatot, amelynek alaphangjai ugyanezeket a pillérhangokat rajzolják ki, amelyek a dallam vázát adják (1. ábra 2. ütem; 3. ábra 7. ütem). Ezáltal elvileg akkordpárhuzamok jönnek létre. A pillérhangok természetesen nem mindig azonosak egyazon hangszerjátékos többszöri harmonizálása esetében, valamint a brácsa–bőgő vonatkozásában sem. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy adott esetben másként értelmeznek egy-egy pillérhangot, másrészt a két hangszer technikai lehetőségei eltérőek. További módosító tényező lehet a ritmusséma milyensége, a tempó és számos olyan nem zenei tényező, amelyek részletezésére most nem térek ki, de közülük meg kell említenem azt az esetet, amikor egyszerűen tévednek a hangszerjátékosok, a megfelelő hang (akkord) helyett találomra egy másikat fognak. Máskor kissé késve érkeznek a hegedű pillérhangjára, vagy éppen ellenkezőleg, megszólaltatják azt, még mielőtt a hegedű szólamában sor kerülne rá.

Megjegyzendő, hogy az európai műzene összhangzattani szemléletétől eltérően, ahol egy mű esetében egyetlen zeneszerző harmonizálási alkotásáról van szó, a népi harmónia esetében (hasonlóan a jazz egyes válfajaihoz), a harmóniai összhatás alkotóiként legalább két személyt találunk, a brácsást és a bőgőst, akiknek sosincs szándékukban egymás kiegészítésével képezni teljes hármas- vagy négyeshangzatokat. Ezért elhibázott lenne az elemzés során a bőgő és a brácsa szólamát egyetlen harmóniai egységként szemlélni, mint azt a klasszikus összhangzattan esetében szoktuk. A 3. ábrán a 11. ütem utolsó negyedének harmonizálása a látszat ellenére sem tekinthető Fisz-dúr szekundakkordnak. Ebben az esetben a brácsa megelőlegezte a következő ütem hegedűszólamában hallható *fisz* dallamhang Fisz-dúros harmonizálását, míg a bőgő megtartotta a 11. ütem első felében hallható *é* dallamhangnak megfelelő hangot.

A dallamkövetés mellett az abásfalviak harmonizálásában a *funkciós vonzás elve* is érvényesül, de nem olyan mértékben, mint azt a városi cigányzenészektől megszoktuk, akik gyakorlatilag minden ütemegységre új akkordot hoznak, a diatonikus hangrendszer bármely fokára épülő akkord előtt megszólaltatják annak valamelyik dominánsát. A funkciós vonzás az abásfalviaknál egyszerű domináns–tonika kapcsolatokat jelent, s gyakori az az eset is, amikor a dallam is a kvintről fut le az alapra, ami mindkét elv szerint azonos módon kerül harmonizálásra (3. ábra 4, 6, 9. ütem).

Az abásfalvi zenészek tudomásom szerint ennek a harmonizálási stílusnak legkeletibb képviselői, hiszen a Csíki-medencében már nem találjuk meg a háromhúros brácsát, sem a kizárólagosan dúrakkordos harmonizálást. Igaz ugyan, hogy a felcsíki és gyimesi hegedűsök gyakran használnak dúrhármas figurációkat molldallam záróhangja esetében is. Ez viszont arra enged következtetni, hogy a dúrakkordos harmonizálás gyökerei mélyebbek a hagyományban, mint azt a háromhúros brácsa elterjedésének idejét valószínűsítő adatok sejtetik.

Remélem, e rövid áttekintéssel is sikerült jeleznem, hogy a Kis-Homoród melléki falvak hagyományos népzenéje, s különösen a hangszeres együttesek repertoárja, zenélési stílusa a jövőben fokozottabb figyelmet érdemel. Ennek részletes leírása és elemzése minden bizonnyal bővíteni fogja ismereteinket nemcsak Udvarhelyszék, nemcsak a magyarok vonatkozásában, hanem Erdély többi népei zenéjének tekintetében is.

JEGYZETEK

1. Cs. Gergely G.– Haáz S. 1976.; Molnár I. 1975.; Szabó Botár E.–Gagyi Bíró K. 1977.; Kardalus J. 1982.; 1995.; Kocsi M.–Csomor L. 1982.
2. Haáz F. R. 1931.; N. Bartha K. 1932.; Márkos A. 1958.; Kardalus J. 1980.
3. László F. 1968.
4. Kriza J. 1863.
5. Lásd: Vargyas L. 1979. és az ott fölsorolt irodalmat.
6. Benedek A. 1943.
7. Tóth V. 1915a. 140–142.; 1915b. 310–311.
8. EA 9751. Vö. Jagamas J. 1984. 239.
9. Az említés sorrendjében: EA 1680.; 1862.; 10759.; 10690.; 3737.; 10057., 12. lap.
10. Ez a szöveg Erdélyben legkorábban az 1774-ben Kolozsvárott kiadott református énekeskönyvben fordul elő, dallammal együtt (lásd Csomasz Tóth K. 1958. 357, 358, 546, 677.). Minden bizonnyal Bágyban is erre a dallamra énekelték. A dallam eredetéről lásd még Papp G. 1970. 625, 626.
11. Jagamas J.–Faragó J. 1974.
12. Herţea, I.–Almási I. 1970. 171–174. sz.
13. Kerényi Gy. 1953. 770–774. sz.; Olsvainé Tamás M. 1991. 474.
14. Ugyancsak a Marosvásárhelyi Rádió hangarchívumában található néhány felvétel a Nagy-Homoród menti Szentegyháza egykori cigányprímásának, Kelemen „Cári" Gézának zenekarától, amelyeket Zoltán Aladárné Hartl Erzsébet készített.
15. A helyszíni tájékozódásban és a gyűjtés technikai megvalósításában Forrai Tibor és Katona Ádám volt segítségemre. Fáradozásukért ezúton mondok köszönetet.
16. Ezzel a jelenséggel több erdélyi faluban találkoztam. A Kis-Küküllő menti Csávás éppen az egyik cigányprímás, Jámbor „Dumnyezó" István szerzett a falujabeli cigányok számára tavasztól őszig tartó idénymunkát, olyan Szeben megyei komlóültetvényeken, amelyek a kommunista állami gazdaságok utódvállalataiként 1990 után is osztatlanul megmaradtak.
17. Az *asztali nóta* → *lassú csárdás* azonos dallammal megoldott átmenetére Szabó Viktor mezőkölpényi prímás repertoárjában is találunk példát (Pávai I. 1988.). Korábban a középosztálynak muzsikáló cigányzenészek körében is hasonlót észlelt Seprődi János (1992. 200.): „A lassú csárdás tempójában írt népdalokat a czigányok igen gyakran először [...] hallgató modorban, rubato [játsszák], s csak azután lassú csárdásnak."
18. A jelenség népzenei vonatkozásairól lásd Martin Gy. 1968.; Pávai I. 1993. 101–102.
19. Pávai I. 1989. 1–2. és 6c–d. sz.; 1993. 91.; 1996.
20. Egyik abásfalvi változatát hangzó formában már publikáltam (Agócs G.– Eredics G.– Kiss F.– Vavrinecz A. 1996. 2. lemez, 17. sz.).
21. A jajnóta-irodalom bővebb jegyzékét lásd Pávai I. 1997. 1–2. lábjegyzetében.
22. Paksa K. 1977. 277.; Tari L. 1985. 149.

23. Ap 12705h. Mihály János, 75 éves, Lövéte. Gyűjtötte 1979-ben Katona Ádám és Szép Gyula.
24. PÁVAI I. 1993. VI. szövegközi kottapélda. 113–121.
25. DOBSZAY L.–SZENDREI J. 1988. 245. A dallamunkkal rokon jajnótákat lásd uo. 293–295., továbbá az MTA Zenetudományi Intézetének Népzenei Típusrendjében a 18.200.0/0 szám alatt.
26. KISS L. 1955. 1004. 812–814. jegyzet.
27. MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteménye, lelt. sz. 30813, 13806.
28. SEPRŐDI J. 1901. 368.
29. Lásd a 30814–30815. lelt. sz. támlapokat az MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteményében.
30. MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteménye, Ap 2525f.
31. HERȚEA, I.–ALMÁSI I. 1970. 175. sz.
32. Lásd PÁVAI I. 1993a. 133. sz. Uo. a 134. sz. ennek hangszeres gagyi változata.
33. Ap 12705h. Gyűjtötte Katona Ádám és Szép Gyula. Lejegyezte Paksa Katalin.
34. „Meglehetősen szubjektív magának a jajnótának a megítélése is" (TARI L. 1985. 149.). „A tanulmányokban nem kaptam választ a kérdésre, ami a tárgyalt példák kapcsán merült fel: mit lehet tulajdonképpen jaj-nótának nevezni? [...] A jaj-nóta határait nehéz megvonni a sok átmeneti szerkezet miatt" (SZENIK I. 1994. 2, 26.).
35. Lásd a 21. számú jegyzetet.
36. JÁRDÁNYI P. 1943. 18–19, 31, 94.
37. MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteménye, lelt. sz. 30807, 31448.
38. JÁRDÁNYI P. 1960. II. 167.
39. SEPRŐDI János 1974. 427. A közzétett változatra hivatkozom a 31. számú jegyzetben.
40. MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteménye, lelt. sz. 30809.
41. BODOR A. 1977. 15. sz. jegyzete.
42. TARI L. 1985. 150., 5. kotta.
43. JAGAMAS J. 1984.
44. LESZLER J. 1986. 206.
45. BERÉNYI L. é. n. 4.; ERKEL E. é. n.; KÚN L. 1906–1907.; PALOTÁSSY GY. é. n. 78. Továbbá lásd még: *Legújabb budapesti népdalok* III. folyam. 2.
46. HAJÓS J. é. n. XVI/73, XLVI/96.; KENESSEI I. 1907. IV/192, VIII/137.
47. DOBSZAY L.–SZENDREI J. 1988. 165.
48. A háromhúros brácsa erdélyi előfordulásáról lásd: PÁVAI I. 1993. 34–35.
49. Jelenleg egy olyan nagyobb tanulmányon dolgozom, amely az erdélyi vonósbandák harmonizálását összeségükben próbálja majd áttekinteni. A téma rövid áttekintéséhez lásd: PÁVAI I. 1979–1980.

IRODALOM

AGÓCS GERGELY–EREDICS GÁBOR–KISS FERENC–VAVRINECZ ANDRÁS
1996 *Elveszett Éden. Archív népzenei felvételek a történelmi Magyarország területéről, valamint Bukovinából és Moldvából. Folklórarchívum. Szerk.* – –. Ethnofon Népzenei Kiadó. ED-CD 009–10. Budapest

N. BARTHA KÁROLY
1932 A csërge készítése az udvarhelymegyei Bágy községben. *Néprajzi Értesítő* XXIV. 1. sz. 19–23.

BENEDEK ANDRÁS
1943 Betlehemes játék Homoródremetén. *Magyarságtudomány* I. 97.

BERÉNYI LAJOS
é. n. *Próbaházasság. Gerő Károly énekesszínművének kedvelt dalai.* Budapest.

BODOR ANIKÓ
1977 *Tiszából a Dunába. Egy népdalvetélkedő dalaiból.* Zenta.

CS. GERGELY GIZELLA–HAÁZ SÁNDOR
1976 *Udvarhelyi varrottasok.* Bukarest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN
1958 *A XVI. század magyar dallamai.* (Régi magyar dallamok tára, 1.) Budapest

DOBSZAY LÁSZLÓ–SZENDREI JANKA
1988 *A magyar népdaltípusok katalógusa. I.* Budapest.

ERKEL ELEK
é. n. *A próbaházasság. Gerő Károly víg színművének összes kedvelt dalai.* Budapest.

HAÁZ FERENC REZSŐ
1931 A székely ványoló. *Néprajzi Értesítő* XXIII. 55–62.

HAJÓS JÓZSEF
é. n. *Népdalok I–XII. Kézirat.* Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára.

HERȚEA, IOSIF–ALMÁSI ISTVÁN
1970 *245 népi táncdallam.* Csíkszereda.

JAGAMAS JÁNOS
1984a A szőlőhegy kincse. In *Utunk Kodályhoz. Tanulmányok, emlékezések. Szerk. László Ferenc.* Bukarest.
1984b *Magyaró énekes népzenéje. Egy Felső-Maros menti falu magyar néphagyományaiból.* Bukarest.

JAGAMAS JÁNOS–FARAGÓ JÓZSEF
1974 *Romániai magyar népdalok.* Bukarest.

JÁRDÁNYI PÁL
1943 *A kidei magyarság világi zenéje.* Kolozsvár.

KARDALUS JÁNOS
1980 A homoródalmási mészégetés. In *Népismereti dolgozatok. Szerk. Kós Károly, Faragó József.* Bukarest. 64–74.
1982 *A festett bútor.* Csíkszereda.
1995 *Székely festett bútorok.* (Magyar népművészet, 23.) Budapest.

KENESSEI ILONA
1907–1911 *Magyar dalgyűjtemény. I–XIV. Kézirat.* Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára.

KERÉNYI GYÖRGY
1953 *Jeles napok.* (A magyar népzene tára, 2.) Budapest.

KISS LAJOS
1955 *Lakodalom.* (A magyar népzene tára, 3a.) Budapest.

KÚN LÁSZLÓ
1906–1907 *A magyar dal. (Ezer magyar népdal). I–V. Szerk. – –.* Budapest.

KOCSI MÁRTA–CSOMOR LAJOS
1982 *Festett bútorok a Székelyföldön.* Budapest.

KRIZA JÁNOS
1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény.* Kolozsvár.

LESZLER JÓZSEF
1986 *Nótakedvelőknek.* Budapest.

LÁSZLÓ FERENC
1968 Zenei lexikon. Zoltán Aladár. *Utunk* 1968. március 8.

MÁRKOS ANDRÁS
1958 Homoródalmási szállások. *Ethnographia* LXIX. 437–444.

MARTIN GYÖRGY
1968 A botoló nóta. (Proportio-gyakorlat nyomai a magyar néptáncban és népi tánczenében). In *Magyar zenetörténeti tanulmányok. Szerk. Bónis Ferenc.* Budapest. 201–221.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MOLNÁR ISTVÁN
1975 *Csontkarcolatok, porszaruk rajzai.* Csíkszereda.

OLSVAINÉ TAMÁS MARGIT
1991 *Archaikus táncok Lövétén.* In *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Szerk. Halász Péter.* Budapest.

PAKSA KATALIN
1977 A „jaj-nóták" zenei világa. (A négysoros izometrikus szerkezet lazulása és továbbfejlődése régi dalainkban). *Népi Kultúra–Népi Társadalom* IX. 277–305.

PALOTÁSSY GYULA
é. n. *101 legszebb magyar népdal.* Budapest.

PAPP GÉZA
1970 *A XVII. század énekelt dallamai.* (Régi magyar dallamok tára, 2.) Budapest.

PÁVAI ISTVÁN
1979–1980 Népi harmóniavilág. *Művelődés* 1979. 12. sz., 1980. 1., 2. sz.
1988 *Mezőkölpényi népzene.* Electrecord EPE 03323 hanglemez. Bukarest.
1989 *Muzică populară din valea Tîrnavelor.* Electrecord EPE 03468 hanglemez. Bukarest.
1993 *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje.* Budapest.
1996 Kis-Küküllő vidéki népzene. *Honismeret* 1996. 2. sz.
1997 Jajnóta-szerű dallamstrófák a moldvai magyar népzenében. *Zenetudományi Dolgozatok* 1997.

SEPRŐDI JÁNOS
1901 Marosszéki dalgyűjtemény. *Ethnographia* XII. 359–372.
1902 A magyar népzene fajtái. *Ethnographia* XIII. 198–202.
1974 *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése.* Bukarest.

SZABÓ BOTÁR ERZSÉBET–GAGYI BÍRÓ KATALIN
1977 *Lövétei szedettesek.* Csíkszereda.

TARI LUJZA
1985 A jaj-nóta kérdés. *Magyar Zene* 1985. 148–200.

TÓTH VILMOS
1915a Székely házasítódalok. *Ethnographia* XXVI. 139–142.
1915b Régi székely énekek. *Ethnographia* XXVI. 309–312.

VARGYAS LAJOS
1979 A regösének problémájának újabb zenei megközelítése. *Ethnographia* XC. 163–191.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A FOLKLÓR ÉS AZ IRODALOM HATÁRÁN

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

SZABÓ MIHÁLY HOMORÓDALMÁSI KÉZIRATOS ÉNEKESKÖNYVÉBŐL

Faragó József

1960. február 5-én délután Homoródalmásra érkeztem és Szabó Gyula volt egyetemi tanítványom, az akkor már jeles fiatal erdélyi prózaíró elkalauzolt az ötvennyolc éves Szabó Dénes „Pipás"-hoz, hogy átnézhessem a tulajdonában levő kéziratos énekeskönyvet. Szívességükért mindkettőjüknek ezúttal is köszönetet mondok.

Az énekeskönyv elejétől végéig Szabó Dénes dédapjának, Szabó Mihálynak a kézírása és családi örökségként maradt ükunokájára. Magassága 20,7, szélessége 13 centiméter. Terjedelme 80 számozatlan levél. Valaha különös gonddal volt bekötve: első és hátulsó borítója vékony barna deszkalemez, sarka barna bőr; ez a két borítót elöl-hátul 3,3 centiméternyi szélességben fedi. Az összefűzésre vékony fonalat használtak, de ma már a könyv egyes leveleit, levélpárjait semmi nem rögzíti. Így adódik, hogy a kijáró levelek egyikén-másikán a szövegek megszakadnak, sőt, egypár bekötött levél töredékes szövegei is jelzik, hogy néhány szövegrész már a bekötéskor hiányozhatott belőle.

Első külső deszkaborítója alulról fölfelé majdnem egészen végighasadt; két kis drótkapocs tartja össze. Ugyancsak ezen a borítón olvasható, szintén alulról fölfelé, 18,7 centiméter hosszúságban a volt tulajdonos deszkába vésett neve: „Szabo Mihálj. 1835".

Nemcsak ez a vésett cím, hanem az elszórt datálások is elárulják, hogy tulajdonosa 1835 elején kezdett énekeskönyvének összeállításához és az év közepéig be is fejezhette. Ezek a dátumok beírásuk sorrendjében a következők: „Szabo Mihály 1835"; „1835"; „Irta Szabo Mihály A[nn]o 1835 Januárius Holnapjának 22dik Napján Szabo Mihálj"; „1835 die 31 Januari"; „Szabo Mihally az 1835".

Egyetlen kivétel az első borító belső lapján olvasható versike, amely valószínűleg a könyv bekötése után íródhatott mai helyére:

Szabo Mihály az 1836-ba

Szent Ur Isten ne hagy minket
Ne akarjad veszésünket
ne had azoknak éltünket
a kik tsufollják Szent nevedet

Szabó Dénes tudja, hogy dédapja néhány évet a székelykeresztúri Unitárius Kollégiumban tanult, de nem tudja, hogy mikor és hány évet; mindenesetre nem választott értelmiségi pályát, hanem visszatért szülőfalujába gazdálkodónak. Szabó Dénes születésekor már nem élt, halála évét sem tudjuk. A néptanács gondozásában lévő, 1895-től kezdődő halálozási anyakönyvben nem szerepel, tehát már korábban meghalhatott. (A korábbi anyakönyvek a marosvásárhelyi Állami Levéltárba kerültek.) Feleségének, Béla Kiriskának a halála 1910. január 20-án volt bejegyezve; nyolcvanöt évesen halt meg, hatvanöt unokája, dédunokája és ükunokája gyászolta. E dédanya családnevéből nyerte a Homoródalmáson gyakori Szabóknak ez az ága azt a „Béla" ragadványnevet, amely a többi

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó nemzetségtől való megkülönböztetés végett ma is használatos, a „Pipás" viszont Szabó Dénes egyéni ragadványneve.

Szabó Mihály egykori kollégiumi diákoskodását az énekeskönyv vegyes tartalma is elárulja. Ez mindvégig verses anyag, nagyobb részben vallásos jellegű, néhány ismert költő névtelen versével és diáknótával vegyesen.

Mivel 6-án reggel Homoródalmásról tovább kellett utaznom, az énekeskönyv átnézésére csak néhány éjjeli órát szánhattam és teljes lemásolására nem is gondolhattam. Így folkloristaként azokat a részben népi, részben félnépi alkotásokat, balladákat, halotti búcsúztatókat és keserveseket írtam ki, amelyeket népköltészeti kutatásaink számára fontosabbnak véltem. Ezek közül közlök alább tizenegy betűhív szöveget, bemutatva ezáltal a múlt század első feléből egy valamennyire iskolázott falusi ember helyesírását, valamint szövegében a nyelvjárási sajátságok érvényesülését. Ahol úgy véltem, hogy egy-egy szó a mai olvasó számára talán kevésbé érthető vagy félreérthető, ott szögletes zárójelbe illesztett pótlással segítettem megértését.[1]

Miként ismeretes, bibliográfiájában Stoll Béla a magyar kéziratos énekeskönyveket 1840-ig vette számba,[2] Szabó Mihály énekeskönyve tehát már csak koránál fogva is megérdemli az irodalomtörténeti, s ezzel együtt a folklorisztikai számontartást. Az utóbbit annál is inkább, mert 1835-ben még nem indult meg a magyar népköltészet rendszeres összegyűjtése, az énekeskönyv félnépi-népi szövegei tehát viszonylag korai ritkaságoknak számítanak. Stoll az énekeskönyveket időrendben sorolta fel és 1-től 883-ig számozta. Ebben a rendben Szabó Mihály könyvének a 804-es sorszám előtt vagy után volna a helye.

Sorra véve a közölt énekeket, Stoll könyvészetének kezdősormutatója szerint az 1. számú bujdosóéneknek a kéziratos énekeskönyvekben eddig három korábbi meg egy későbbi változata ismeretes, éspedig 1770-ből a *Sziveket újító bokrétá*ban, 1778–1780-ból Adorján Ferenc diáriumában, 1789–1793-ból Jankovits Miklós *Magyar világi énekek* című gyűjteményében és 1837-ből a csíksomlyói Bandi Péter-énekeskönyvben.

A Jankovits-féle ének húsz versszaknyi teljes szövegét nyomtatásban először Thaly Kálmán közölte. Versfőiből megállapította, hogy „Janóczi András csinálá", keletkezését pedig a 17. század végére helyezte.[3] Szabó Mihály változata csak töredék, ez is részben hiányos: első versszakának nincs negyedik sora, utolsó sora pedig hibás. A közösségi éneklés során kicsiszolódott remekmívű népi változatát dallamával együtt Bartók Béla gyűjtötte 1907-ben Gyergyóújfaluban.[4]

A 2. számú, Boér András keserves éneke egyike az énekeskönyv s egyszersmind rabénekeink legszebbikének és legjelentősebbikének. Pontos személy- és helynevei alapján minden bizonnyal megtörtént eseményt tárgyal: a homoródalmási illetőségű Boér András panaszolja el benne kolozsvári raboskodását. Kár, hogy a rabság okára nincs benne semmiféle utalás, így cselekményét nem tudjuk beilleszteni pontosabb történeti hátterébe. Arra az ellenvetésre, hogy vajon nem egy általánosabban ismert rabénektípus jól lokalizált és aktualizált változatára találtunk-e, határozott nemmel válaszolhatunk. Bizonyságul emlékeztetek rá, hogy Vargyas Lajos rabénekeink 126 (!) jellegzetes motívumát rendszerezte,[5] s ezek közül egy sem (!) fordul elő Boér András énekében. Eszerint Boér András keserves éneke az eddig összegyűjtött, sok százra menő rabénekeink sorában meglepő módon invariáns, vagyis egyetlen változat. Nyomtatásban először 1962-ben közöltem irodalmi nyelvi átírásban.[6]

Sorrendben három olyan szöveg következik (3–5. számúak), amelyeket Vargyas siratóballadáknak nevez. Ezt az elnevezést azonban – miként már másutt is megjegyeztem – azért vélem helytelennek, mert e balladatípusnak semmi köze a halottsiratáshoz és a siratóénekhez, annál több a kántori halottbúcsúztatáshoz és az akkor elhangzó halotti búcsúztatókhoz. Nem véletlen, hogy három változatunk közül kettőnek (3. és 5. számú) szerzőik a *búcsúztató* címet adták, sőt, az alábbi kis idézetben Vargyas is csak ezeket a terminusokat használja: *búcsúztató* (háromszor!), *elbúcsúzott*, *búcsúzás* – és egyszer sem *sirató* vagy *sírás*.

A búcsúztatóballadák tehát egy-egy jobban sikerült kántori búcsúztató változatai vagy részletei. Vargyas összefoglalása szerint „A halott ajkára adott búcsúztató igen elterjedt hagyománya a magyarságnak. A kántori búcsúztató lényeges kelléke volt a legújabb időkig, hogy a halott nevében elbúcsúzott az elköltözött a hozzátartozóitól, vagyis hogy a halott nevében, első személyben fogalmazott. Ebben a búcsúzásban nemcsak a rokonokhoz intézett szavak hangzottak el, hanem a halál körülményei és a halott életének fontosabb eseményei is. Ezt a nép állandóan hallotta, sőt, ahol papi-kántori szolgálat nélkül, saját magára volt hagyva, ott maga is gyakorolta. Több helységből van rá adatunk, hogy ilyen első személyes búcsúztatót maga a nép tart halálesetek alkalmával. [...] [A búcsúztatóballadát] stílusának közös, formulaszerű részei és helyenként költői-stilizált részletei a ballada rokonává teszik; de lényegében helyi eseményeket megörökítő alkalmi énekek, igazi balladának nem nevezhetők."[7]

A kántori búcsúztatókból kialakult vagy azok mintájára született balladák javarészt csak a halott falujában és esetleg a szomszédos falvakban élik kérészéletüket. A legfeltűnőbb kivételek egyike talán épp Balog Józsi búcsúztatója (3. számú), bizonyára a rendkívüli haláleset, a kivégzés miatt. A balladahőst, a bécsi udvar által 1764-ben erőszakosan szervezett székely határőrség katonáját ugyanis a helyi osztrák katonai parancsnokság sócsempészés miatt halálra ítélte és 1829. szeptember végén, huszonkét éves korában Kézdipolyánban kivégeztette. A kivégzésnél jelen lévő Nagy Lajos kézdivásárhelyi káplán 1846-ban kelt levele szerint „Ennek gyász emlékeül készittetett ez ének Kézdi polyáni-fi Szántó Ferenc által – ki egy oly autodidaktos, hogy az Ábécén kívül semmit se tanult iskolába – alig 6 éves gyermekkorában olly zsugorodást kapott keze-lába, hogy többé önmagától soha se mozdulhatott – egy kis négy kerekű kocsi bölcső alakú szekere van, ebben lakik úgy szólva mint Diogenes hordójában – a szép ész tehetséget nem bírta a nyomor le győzni – s annyira vitte vas szorgalma által a műveltséget, hogy jelenleg százenként sereglenek körébe. [...] Nem tudom azért-e mert Balog Józsi becsületes jellemű s ártatlan volt – azért-e hogy Szántó Ferenc a nép kedvence, ez az ének még a más székely székekben is még mai napig zeng a nép ajkán." E balladáról 1962-ben jelent meg Antal Árpád mintaszerű monografikus tanulmánya, az összes korábban gyűjtött, valamint helyszíni kutatással általa is gyarapított tizennégy változattal.[8] Ezek egyike Szabó Mihály e szövege is, amelyet tanulmányának írása közben a szerző rendelkezésére bocsátottam. Azóta a Balog Józsi-balladák sorát egy kézdiszentléleki, valamint egy csomortáni változat gyarapította.[9]

Mivel Szabó Mihály énekeskönyvében a versszakok részben összekeveredtek, részben magyarázatot igényelnek, talán nem árt megemlíteni, hogy az ötödik versszakban a Balog Józsi számára épített, majdnem kész csűr szarvazatának letörése a néphit szerint a balladahős halálát jelezte; ugyancsak baljós előjelnek számított álma a szilvafák alatti fekvéséről és a medvékkel való küzdelméről. „Szüleimet bé rekeszték": nem engedték, hogy a kivégzést végignézzék, az elítélt csak öccsétől vehetett végbúcsút. A kegyelemért hasztalannak bizonyult „Három Papnak Könyörgése", pedig „Egész Fő rend meg engede | Tsak Obester nem engede".

Mindkét következő búcsúztatóballada témája azonos: a 4. számúban Kénosi Máté Mihályné és leánya, Zsuzsánna, az 5. számúban Tsáka Márton és fia volt a villámcsapás áldozata. Balog Józsi kivégzéséhez hasonlóan ismét két rendkívüli eset ihlette meg a szerzőket, de ezek a búcsúztatók is hamarosan feledésbe merülhettek, mert a gyűjtések során sohasem kerültek elő népköltési változataik. Mi több, mintha balladaköltészetünk e témától eleve óvakodnék: Dános Erzsébet katalógusa szerint a *Szerencsétlenség* rovatában a számos vízbefúlás között a villámcsapást egyetlen székelyföldi ballada (*Nemes Sári*) örökítette meg.[10]

Itt a helye idéznünk Szabó Mihály énekeskönyvéből az alábbi töredéket:

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Egy gyilkos kéz által meg öletett Diák éneke
neve Tompa Josaf iratott 1834d.

[...] Akkor onnan fel vevének
A Kolegyomba vivének [...]

Ez a töredék ma egyetlen ismert változatként tanúsítja, hogy az első személyben előadott búcsúztatóballada a kollégiumi diákköltészetbe is behatolt. Másrészt szintén igazolja az ilyen balladák rövid életét: Tompa József tragikus sorsáról a népköltészetben soha többé semmi hírt nem hallottunk.

Végül felhívom a figyelmet a halottbúcsúztatók és a menyasszony-búcsúztatók szoros rokonságára. Ez utóbbiakat szintén első személyben, a menyasszony nevében mondja el a vőfély, holott a menyasszony jelen van és ugyanúgy búcsúztatja őt – egyre táguló körben – szüleitől, testvéreitől, rokonaitól, leánytársaitól és alsó-felső szomszédaitól, mint a kántorok a halottat.

Az énekeskönyvben a 6–11. számú szöveg mind lírai dal, éspedig a panasz okát közelebbről meg nem jelölő keserves (6. számú), egy panaszos-átkozódó szerelmi dal (7.), ismét egy szerelmi dal, ezúttal a „boldog szerelem" hangján (8.), egy latin–magyar szerelmi diákdal (9.), egy hadba induló legény szerelmi búcsúdala (10.) és egy átkozódó szerelmi dal (11.). Ezek közül szintén Stoll kezdősormutatója alapján, a kéziratos énekeskönyvekben többnek ismerjük nagyrészt korábbi, kisebb részben későbbi kéziratos változatait is.

A 8. számú dal Csokonai Vitéz Mihály *Egy tulipánthoz* intézett három versszaknyi költeményének öt versszakra nőtt, folklorizálódott változata. Ismerjük még 1818–1824 közöttről a Sipos Péter-melodiáriumban, 1825-ből a Bocskor Mihály-énekeskönyvben, 1831–1840 közöttről a Somogyi Ferenc-énekeskönyvben és 1836-ból a torockói Fodor János-énekeskönyvben.

A 9. számú latin–magyar diákdalt magyar kezdősora alapján az ismeretlen helyen lappangó, valószínűleg a 18. század második feléből való Balásy Dénes-féle énekfüzetben találjuk, de nem tudjuk, hogy vajon ugyanott szerepel-e latin szövege (eredetije?) is.

A 10. számú katonadal másik változatát őrzi a 18. század első feléből a Bajmóci-énekeskönyv.

Végül a 11. számú átkozódó szerelmi dal, első sorában a „szép virágom" helyett minden esetben „rózsaszálom"-mal, szintén egyike volt a gyakrabban másolt szövegeknek. Ezek lelőhelye 1783-ból a Szalay Ágoston-énekeskönyv, 1786–1795 közöttről a Deák Miklós-énekeskönyv, 1791-ből Rákosi Sámuel *Holmi*ja és a 19. század első feléből a Demján Sámuel-énekeskönyv. Az előmunkálatok hiánya miatt megoldhatatlan feladat volna, hogy e lírai dalok valamennyi motívumának megkeressük az előfordulásait és változatait, de talán érdemes közülük kiemelnünk a 7. számú bánatos szerelmi dal alábbi harmadik-negyedik sorát:

Nékem a leg tisztább estve
Fekete gyászal van festve.

Ez a két sor a bukovinai Istensegítsen is előkerült és a hagyomány szerint az 1764. január 6-ai éjszakára, a „madéfalvi veszedelem"-re vonatkozik. Ekkor – a székely határőrség erőszakos szervezése során – az osztrák császári csapatok körülzárták és ágyúval lőtték a tiltakozásul Madéfalván összegyűlt székelyeket. Több száz felnőttet és gyereket pusztítottak el, s megindították a Bukovinába irányuló menekülési áradatot. A menekülők ekkor alkották volna azt a búcsúdalt, amelynek két sora szerint

Nekünk a legszebbik estét
Fekete színre festették,

illetőleg

Nekünk a legszebbik estét
Fekete gyászra festették.[11]

JEGYZETEK

1. Homoródalmási gyűjtésemet a kolozsvári Folklór Archívum 03759–03772. leltári szám alatt őrzi.
2. STOLL B. 1963.
3. THALY K. 1872. I. 266–269.
4. BARTÓK B. 1966. 231, 308–309.
5. VARGYAS L. 1976. II. 723–729.
6. FARAGÓ J. 1965. 288–290.
7. VARGYAS L. 1976. II. 591, 592. A témáról bővebben: FARAGÓ J. 1977. 372–388.
8. ANTAL Á. 1962.
9. Az újabb szakirodalommal együtt lásd: ALBERT E.–FARAGÓ J. 1973. 7–8, 17, 381, 534.; FARAGÓ J. 1977. 387.
10. DÁNOS E. 1938. 139. Nemes Sári balladáját lásd: ARANY L.–GYULAI P. 1872. 199–200. (43. számú szöveg).
11. DOMOKOS P. P. 1953. 188–189. (96. számú dallam).
12. Utólag kijavítva: *mind ilyennek*. Így is hibás sor, helyesen az alább idézendő gyergyóalfalusi változatban: *Az idegen jövevénynek*.
13. *Áér*, gyakrabban *ájer*: levegő.
14. Utólag más tintával és talán más kézzel törölve és föléje írva: *Komoloi* (ti. Komollói). Itt eredetileg *A polyáni* állott, Balog Józsit ugyanis Kézdipolyánban végezték ki.
15. *Hertelen*: hirtelen. Alább *hertelenség*: hirtelenség.
16. *Giléád, Gileád*: bibliai helynév, egykor sűrű erdős, ma szirtes, szakadékos vidék.
17. *Ha*: helyesen talán *hozz*.
18. *Kétzénség*: kétszínűség. Alább *kétszén*: kétszínű.

IRODALOM

ALBERT ERNŐ–FARAGÓ JÓZSEF
1973 *Háromszéki népballadák*. Bukarest.

ANTAL ÁRPÁD
1962 Balog Józsi balladája keletkezésének és változásainak kérdéséhez. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* VI. 27–67.

ARANY LÁSZLÓ–GYULAI PÁL
1872 *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*. (Magyar népköltési gyűjtemény, 1.) Pest.

BARTÓK BÉLA
1966 A magyar népdal. In *Bartók Béla összegyűjtött írásai. I.* Budapest.

DÁNOS ERZSÉBET
1938 *A magyar népballada*. (Néprajzi füzetek, 7.) Budapest.

DOMOKOS PÁL PÉTER
1953 *Rezeda. 96 csángómagyar népdal*. Budapest.

FARAGÓ JÓZSEF
1965 *Jávorfa-muzsika. Népballadák*. Bukarest.
1977 *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Bukarest.

STOLL BÉLA
1963 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*. Budapest.

THALY KÁLMÁN
1872 *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. I.* Pest.

VARGYAS LAJOS
1976 *A magyar népballada és Európa. I–II.* Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MELLÉKLET

1.

Ideje bujdosásimnak
El jött már távozzásimnak
Sok okai vadnak annak

Angyalidat én Istenem
Küldgyed hogy késérjen engem
Utaidban vezérellyen
Minden gonosztol meg mentsen

Nintsen látom a Legénynek
Betsületi jaj szegénynek
Mert ithon inkább kedveznek
Jövevények mind illyenek[12]

2.

Boér András keserves éneke

1 Isten hozzád édes hazám,
Hol szabadon szült volt Anyám,
Almás hazám Isten hozzád
Most rab lántzban gondolok rád.

2 Oda kedves szabattságom,
Bánattá vált vigasságom,
Sűrű könyveim tsorganak,
De nints kik vigasztallyanak.

3 A Szamosnak más a vize,
Haj keserű annak izze,
Mert könyveim keseríttík,
Mikor kezeim merittik.

4 Nem úgy éltem hajdonába,
Szabattságom szép korába,
A hol Homorod follyása
Falum között utat ása.

5 Szabad voltam mint a madár,
Melly a ki nyilt áérba[13] *jár,*
Száját nyittja szép notára,
S örvendve tekint párjára.

6 Boldog vala állapotom,
Öröm ki és bé járásom,
Ha karjaim ki terjesztém,
Boldog ház népem ölelém.

7 De most karjaim nem birom,
Szemeim már majd ki sirom,
Mint az madár galitzkába
Szivem eped fogságába.

8 Hol vagytok ti szerelmesim,
Feleségem s gyermekeim,
Az én éltem kénos élet,
Rám szált egy kénos itélet.

9 Feleim kiket szerettem,
Barátim kikkel jol éltem,
Már Isten légyen hozzátok,
Bár sorsomot sirassatok [!].

10 Ne higygyetek a reggelnek
Setét felhők hamar kelnek.
Én vagyok imé példája,
Ram [!] lobbant az Ég haragja.

11 Kárhoztasson bár a vilag [!],
Van még számomra boldogság,
Szivem nints meg romolva még,
Fel derül majd az kegyes Eg [!].

12 Isten hozzád édes falum,
Nem hagy többé szolni nagy bum,
Lántzaim meg zördülének,
El holt szájamban az ének.

13 De én viszont meg éledek
Bus el estemből fel kelek
Mert az Isten kegyes karja
El vesztemet nem akarja

3.

Butsuztato
Balog Josef véletlen halála

1 Balog Josef mit gondolál
Mikor a sora indulál.
Én egyebet nem gondoltam
Szerentsétlen uton jártam

2 Balog Ferentz mért engedéd
Fiad sora mért eresztéd
Ládd e Gyermeked el vesztéd
Szived nagy bánatba ejtéd.

3 Balog Ferentzné édes Anyám
Édes jó nevelő dajkám
Születésemnek örültél
Kinos halálra neveltél

4 Jobb lett volna küs koromban
Zártak volna koporsomban
Dolgom így nem történt volna
Szived bánatba nem volna

5 Szüleimet bé rekeszték
Halálomra nem ereszték
Le törött a Tsüröm szarva
A véletlen halálomra

6 Szilva Fák alatt Feküttem
Három Medvékkel küszköttem
Akkor meg tuttam halálom
Barátimtol el válásom

7 Három Papnak Könyörgése
Nem halék Fel az Egekre
A küs ötsém ki késére
Fegyverek között meg könyveze

8 Engem arra kénszeritte
Hogy szojak bár edgyet vélle
Nem szolhatok mert nem tudok
Fegyver közöt most meg halok

9 Appoloi[14] utak széllyén
Buzog a vér a Föld szényin
Ha kérdik hogy mitsoda vér
Mondgyátok hogy ártatlan vér

10 Balog Josef vér ontása
Sok nemzetnek köny hulása
Wehet példát minden arrol
Ő keserves halálárol

11 Wége az én Énekemnek
Wége az én életemnek
Jaj annak a szép Legénynek
Kár volt meg halni szegénynek

12 Egész Fő rend meg engede
Tsak Obester nem engede
Neki is van Négy Gyermeke
Az is juthat erre szerre

Vége

[Erdélyi Magyar Adatbank]

4.

Kénosi Máté Mihályné és Leánya Susánna felett 15 Juli 1833

1 Jaj közöttűnk jaj mi esett,
Valojában Gyászos esett,
Mert kettős itten az halott
Ily történetet ki hallott.

2 Az Ég setét Gyászban borult,
Fénye tsattogásra fordult,
Fellege hánykodik és forr
Harsog, villámlásokot szor.

3 Nem tsak szor, hát bennünket is,
Rettent s bontya testünket is
Földhöz veri életünket,
El hozza Gyászos végünket.

4 Né kettős itten az esett
Melly búval s gyászal festetett,
Egy hív Anya Leányával,
El esett jó magzattyával.

5 Őket az Ég harsogással
Illette és villámással [!]
Ez tsapásban hármann voltak,
Egy él és ketten megholtak.

6 Máté Mihály hív társadot
El szalasztád Leányodot
El vesztéd segítségidet
El szép gyönyörűségidet.

7 Ő meg osztozott ma veled
Hagyván fiadot melletted
Leányával el költözött,
Fejér ruhában öltözött.

8 Ő néked hagy minden jókot
Testi s Lelki áldásokot,
Tsendes légyen ki mulásod
Es [!] boldog fel támadásod.

9 Édes fiam és testvéred,
A te meg holt igaz véred,
Kiknek szomoru estünken
Nem voltál honn esetünken.

10 Kiványuk boldogságban ély,
Soha ne találljon veszély
Áldás és a szép békesség
Légyen rajtad s a tsendesség

11 Ti pedig kik zuhogással,
Felhő béli villámlással
Szollitattatok az égben
A menyei ditsőségben

12 A bal sorsot boldogsággal
Váltsátok fel s vigassággal
Öröm és vigasság között
Légyetek a szentek között.

vége

5.

Butsuztato az Isten itéleti meg ütte

1 Közelgetnek a fellegek
Ellenem oh ditső egek
Egy fa alatt ülvén mással
Tsattog a Meny harsogással.

2 Hát azomban réám vága
Az ég nagy hatalmassága
Jaj hertelen[15] *az ítélet*
Miatt éltem semivé lett.

3 Oh gyászos komor esztendő
Bokros jajt, hoz a jövendő
El hunyt elébb a jo Attya
És házát nem ápolhattya

4 Imé melly hertelenséggel
Követi siralmas véggel
Édes Attyát a jó fiú
A szorgalmatos Iffiu.

5 Méltán sírsz Aszonyi állat
Kire kettős bánat szállatt
Tsak a sok jaj a te szádba
Nints orvasság giléádba.[16]

6 Isten, árvák hív tutora
Halgass az özvegyi szóra
Ne hadd el őt inségében
Viseld gongyát életében

7 Meg botsás Atya fiadnak
Ifiu Tsáka Mártonodnak
Elened valo vétését
Ne vesd meg végső kérését

8 Maradj az Ur oltalmában
Mig futz [!] e földi Pállyában
Végre az élet végével
Zeng a Bárány énekével

9 Test véreim kik felettem
Bus jajt zokogtok érettem
Ki sírt forró köny tseppekkel
El fakadva keservekkel

10 Isten hozzátok testvérek
És minden szeretet vérek
Ne érjen szerentsétlenség
Több illy, mentsen a kegyess Ég

11 Almási szép gyülekezet
Melly értem elis érkezet
Fogadgyon bé a meny ország
Mint fejenként vala hozzád

12 Teis a ki temetődben
Hellyet adtz Okländ földében
Légy áldott kün a mezőben
Légy boldog a jövendőben

13 Ifiu téged nem itélünk
De sőt sohajtva beszéltünk
Ezt mondván illyen esetbe
Ne vigy Uram kisértetbe

14 Nyugogyál itt tsendességben
Mig el jutz a ditsőségben
Ott az Urnak szine előtt
Örvendgy az Angyalok között

vége

6.

Gyászban borult fényes napom
Nintsen ki meg vigasztallyon
Nintsen ki rajtam segittsen
Én bánatimban enyhittsen.

2 Napjaimot festem gyászszal,
De nem közölhetem mással,
Istenem tudod bajomot
Jézusom szánnyad sorsomot.

3 Én senkinek nem vétettem,
Jaj még is sokat szenvettem,
De ha ados voltam evel,
Szenvedem s tűröm békével.

4 Bár tsak változást tehetnék,
Még egyszer gyermek lehetnék,
Mindent békével el tűrnék,
Igy tám bánat nélkül élnék.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

5 Szomoru verseket írok,
Mert bánatimmal nem bírok,
Ezek engem el bágyasztnak,
S majd koporsomban szállitnak.

6 Én istenem nézd ügyemet,
Büntesd meg ellenségemet
Botsásd meg sok vétkeimet,
Ne akard el veszésemet. Amen.

7.

1 Búval derül már reggelem,
Szomorú az én életem.
Nékem a leg tisztább estve
Fekete gyászal van festve.

2 Napom is gyászt vont magára
Nem süt már gyenge sugára,
Komor felettem az ég is,
El hagyott a reménség is.

3 Mert kinek kedvében jártam,
S A kitől leg több jot vártam
Rágalmazó nyelvek mellett
Az is ellenségemé lett.

4 Nem átkozlak nem szokásom,
Az én sűrű sohajtásom,
Fel hat a magos egekre,
Mind te felelsz meg ezekre.

5 Ellennem funak a szelek,
Vigasztalást már nem lelek,
Kedvem semmiben sem telik
Bumot naponként nevelik.

6 A melly engem vidithatna,
Eltemre kedvet adhatna,
S Attol én meg vagyok fosztva
A jo tsak másnak van osztva.

7 De találtam még többekre,
Több illy szerentsétlenekre,
Meg osztom bánatim véllek,
Igy is könnyebülést lelek.

8 Oh én tehát mit vétettem,
Hogy ily szerentsétlen lettem,
Szán szándékkal bünt nem tettem
Tám nem vétek hogy szeretem.

9 Verje meg a Jézus Őket,
Kik irigylik szerelmünket,
Egek be ne botsássátok,
S Örökös gyászban hajtsátok.

8.

Az hatalmas szerelemnek
Meg emésztő tüze bánt,
Tsak te vagy írja szivemnek
Gyönyörű küs Tulipánt!

2 Szemeidnek ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakidnek mosolygása
Sok ezer gondot el űz.

3 Tellyesitsd angyali szókkal
Szeretőd a mire kér;
Ezer ambrosia tsókkal
Fizetek tsokjaidért. –

4 Nyilj ki nyájason mosoljgó
Rosa bimbó nyilj ki már;
Nyilj ki, a bokorban bojgó
Gyenge szellő tsókja vár!

5 Hallodé te kegyes lélek!
Ne távozzál ellölem
Hiszen én tsak érted élek
Ne fuss el inenn [!] tőlem.

9.

Latinus et Hungarikus

Quando parus puer fui
Pro nucibus mox morui
Sed iam nunc ut adolesco
Pro pulerus mox moresco
O amando

Mikor kitsin gyermek voltam
A Dioért majd meg holtam,
De immár hogy Legény vagyok
A Leányért majd meghalok
Édes kintsem

Per plateas ambulavi
Hunc et illuc expexavi
Unum duo sibillavi
Scio quare faciavi
O amando

Az utzákon sétálgattam
Egyről másikra vigyáztam
Egyet kettőt füttyentettem
Tudom miért tselekedtem
Édes kintsem

Non darem centum petacis
promundinis Cer[e]ssturis
Cum mundinis quod agerem
Sed te cum mox poenacterem
O amando

Nem adnálak száz petákért
A Kereszt Úri [!] vásárért
A vásárral mit tsinálnék
De te veled, veled hálnék
Édes kintsem

10.

Más 1835 die 31 Januari

Kardommal övezzem látod édes szívem
Butsuzom előtted állok reménységben
De kérem az Istent hogy még egésségben
Lássalak Tsillagom tündöklő szépségben

2 Pár puskám porozva nyereg főben álván
Vezeték kézen reád várakozván
Lovam is nyeregben kapud előtt állván
Hánnya ráza fejét még ő is bánkodván

3 Jo lovam alattam ugy ugrik hánykodik
Az kő is alatta Patkotol szikrázik
Zabola rontástol szája vérrel habzik
Mert éretted szívem még ő is bankódik

4 Szolga ha[17] *paripát had indullyak utra*
El megyek a földnek külső határára
De rövid Nap lészen hozzád meg térésem
Ha Istennél lészen kedves én eletem [!]

5 Vallyon nem irigylem nem tehetek rolla
Hogy az esső miatt tsepeg az eszterha
De ha még Tavaszal az idő meg ujjul
Akkor az én szivem bánattol megvidul
vége

[Erdélyi Magyar Adatbank]

11.

Életem gyászára fel nőtt szép virágom
A kitől ezen tul vég képpen el válom
Hallyad butsuzásom miképen számlálom
Mellyel hiv[s]égedet néked meg hálálom

2 Tudode mikoron azt fogatad szivem
Azt fogatad szivem hogy lész holtig hivem
Jó emlékezettel lész midég felöllem
Minden dolgomban egyet értesz velem

3 De te min öröké kétzénségel[18] *jártál*
Czégéres nevekel engemet tsufoltál
Szivesen magadhoz engem ritkán vártál
Meg nem jelentvén hogy szivedből kizártál

4 Hív-indulatodot nem duktad előlem
Sok mézes szavadot nem sajnáltad tőlem
Én sem gondolhattam azért hogy felőlem
Gonosz szándékal vagy s elálasz melőlem

5 Oh gonosz szerentse oh nagy hitetlenség
Oh miként emészte engem ez ellenség
Nem borittya azt el a feledékenség
Míg bennem is lészen egy küs érzékenség

6 Mellyért a szerentse veled ellenkezzék
Tenger kő-sziklába hajód meg ütközék
Ahova akarod oda ne érkezzék
A ki téged sajnál még az is vétkezzék

7 Ellenem ki gondolt tsufos szavaidért
Én hozzám mutatott kétzén hívségedért
Verjen meg az Isten sok hamisságodért
Ezen velem közlött nyájas beszédedért

8 A fényes napnak is ragyogó sugára
Soha béne süssön szived ablakára
Valahány szál fű nő mezők határára
Anyi bánat nőjön szived fájdalmára

9 Soha már te néked én jót nem kévánok
Mindenütt átkozlak valamerre járok
A nagy Ur Istentől tereád kárt várok
Ortzádon könyvektől légyen ezer árok

10 Valahol-ott jársz kélsz a föld meg hasadjon
A nagy ezer átok teréád áradgyon
Minden uton járó teréád támadjon
[E negyedik sor helye üres.]

11 Ne légyen a míg élsz soha békességed
Üldözön tégedet minden nemzettséged
Ortzádon könyveid follyanak a míg élsz
A légyen gyötrelmed a mit nem is remélsz

12 Fák füvek tsillagok átkozzanak téged
Rontassék mindenüt hired s tisztességed
Ne légyen a míg élsz soha békességed
Üldözön tégedet minden nemzettséged

13 Hogy ha butsuzásom nem jól van felőled
Mellyet távoztatni kévántam te tölled
Kévánom minden jó butsuzzék el tölled
Még a fényes nap is bujék el előled. vége

[Erdélyi Magyar Adatbank]

DEMETER DOMOKOS, A VÁROSFALVI NÉPI POÉTA

Jakab Zsuzsánna

A népi verselők, parasztköltők bemutatásáról, munkáik méltatásáról, elemzéséről, mindkét erre illetékes szaktudomány (irodalomtörténet, folklorisztika) némileg megfeledkezett, pedig az írásbeliség terjedésével párhuzamosan már a 18. században felbukkantak, számuk egyre szaporodott, majd minden faluban számolhatunk jelenlétükkel. A közösségben megbecsülésnek örvendő „népi tollforgatók" kezdetben tehát nem kerültek sem az irodalomtörténet, sem a folklorisztika érdeklődésének középpontjába. A szépirodalom hamarabb reagált jelenlétükre, mint a két említett szaktudomány, írók, költők utalnak munkáikban a népi verselőkre (pl. Tömörkény István, Móra Ferenc, Illyés Gyula, Szalay László, Szabó Pál). Majd a néphagyomány, népköltészet iránti fokozott érdeklődés irányította a figyelmet a parasztköltőkre. Igen sok népi verselő került bemutatásra a múlt századi irodalmi folyóiratok, napilapok hasábjain (pl. *Figyelő*, *Pesti Napló*),[1] ugyanis a kutatások során felfigyeltek arra, hogy szinte minden falunak megvan a maga verscsinálója. A verseket író népi egyénekre a szakirodalom a legkülönbözőbb terminológiát alkalmazza: népi verselő, népi költő, parasztköltő, parasztpoéta, földműves költő, hírversíró, versfaragó néven említették őket. Ezekben a megnevezésekben gyakran a gyűjtőknek a népi költők irodalmi rangjával kapcsolatos állásfoglalása is benne rejlik.

Folklorisztikai szempontból az első részletesebb tanulmány Takács Lajos tollából született.[2] A népi verselők egy elhatárolt csoportjáról, a hírversírókról írt, két költő életét, hírköltészetét követte nyomon. Tóth Pál József, Nagy Kovács István életén és munkásságán keresztül ismertette a közösség szellemi életében betöltött szerepüket. (Mindkét parasztpoéta versei megjelentek, az írás szinte élethivatássá vált az ő esetükben.)

Az utóbbi egy-két évtizedben a folklór kutatói közül többen irányították figyelmüket a parasztverselőkkel kapcsolatos kérdésekre. Ezek szakszerű megválaszolása végett szükség volt a „népi verselő" terminus pontos körülhatárolására.

A *Magyar néprajzi lexikon* „népi verselő" címszava alatt a következőket olvashatjuk: „A népi alkotó fejlettebb típusa, egyszerű származású verselgető, aki kis közösségének írja közérthető, rendszerint alkalmi költeményeit." A közösséghez való viszonyuk vizsgálatát fontosnak tartva a következőket jegyzi meg: „Személyiségük azonban még nem bontakozik ki teljesen, majd mindig közösségük nevében, érdekében alkotnak, hű tükrei koruk, népük és csoportjuk nézeteinek, biztos kézzel tudják a mindenkori társadalmi igényeket kielégíteni."[3]

Az utóbbi évtizedben két jelentős tanulmány látott napvilágot Katona Imre és Ujváry Zoltán tollából, melyek a népi írásbeliség témakörét jelentős megfigyelésekkel gazdagították. Katona Imre a népi verselő folklorisztikai szerepével foglalkozott behatóbban, a rigmusmondó és versíró kubikosoknak külön tanulmányt szentelt. Ebben kihangsúlyozta, hogy a kubikos versírók is népi költők, csakhogy amíg a paraszti alkotások nyomtalanul eltűntek, a kubikosköltészet fejlettebb fokon bekerült a munkásfolklórba.[4] Ujváry Zoltán *Népszokás és népköltészet* című kötetében *Egy verselő földműves* címmel a gömöri Dombi Lajos földműves költő verstípusairól, költészete ihlető forrásairól, közösségben való szerepéről tudósított, nagy hangsúlyt fektetve ezen utóbbi probléma tárgyalá-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

sára. Idézném ezzel kapcsolatosan egy jelentős megállapítását: „A népi költő szemlélet és közösségismeret tekintetében nem jut túl egy vidék határain, saját nézeteit, alkalomadta benyomásokat öntenek lírai versekbe."[5] Ezen megállapítás vonatkoztatható a dolgozatomban bemutatásra kerülő Demeter Domokos alkotótevékenységére is.

A Nagy-Homoród bal partján fekvő Városfalván él Demeter Domokos *poétás ember*. A falu lakosainak száma az 1850-es évektől átlagosan négy-ötszáz fő között változott. A legtöbben 1956-ban, 703-an éltek a faluban. 1960-ra ez a szám 513-ra apadt.[6] Most körülbelül 460-an laknak a faluban. A község lakói unitárius vallásúak, foglalkozásuk a földművelés. A faluban megforduló értelmiségiek, papok, tanítók vállalták az idők folyamán a közösségi élet minél teljesebb megszervezését. A dalegylet, az olvasókör, a falusi színjátszó kör vált a közösségi élet legfőbb fórumává.

Jánosfalvi Sándor István könyvében[7] ezen környéken élő „versifikáló fűzfa poéták"-ról beszél. A temetőkertben a verses sírfeliratok sokasága ejti bámulatba az ide betévedőt. A régi és az új temetőrész sírboltjai között majdnem minden sírkövön négy-öt soros versbe szedett sírfeliratot olvashatunk. Példaként idézek néhányat a legformásabbakból:

Dicsö öreg honvéd
Hős csaták tanúja
Küzdöttél a honért
Mint Bem apó fia.

S mint elaggott öreg
Nyugalomba tértél
Tested itt e sirban
Lelked az Istennél.

Gyászba borult lánya
Kesergő hű neje
Emelték e követ
Örök emlékére

(1909, Zoltán Andor sírkövén)

Férjem Gedő János
Mellett csendesen
nyugoszom
Mig eljövend felkölteni
Áldott Jézusom
Hogy kik együtt fáradoztunk
jollét s boldogságban
Föltámadáskor is együtt
Nyerjünk égi babérokat.

(1883-ban Török Juliánna íratta férje emlékére)

Megsirattad anyám
Múlo ifjuságom
Mikor rám Vasluiba
borult török álom
Megsirattál mikor
hét esztendő múlva
Kivettél s elhoztál
Szép szülöfalumba
Ha megtelik lelked
nagyvárosi zajjal
porladozzál porló
egyetlen fiaddal.

(1930, Gencz Mózes sírkövén)

Nem célom a sírfeliratok bemutatása, elemzése, csupán bizonyítékul szolgálnak azon tény alátámasztására, hogy Városfalva a verses formában való megnyilatkozásnak gazdag területe volt. Megjegyzendő, hogy a Nagy-Homoród vidékén népszerű volt a poétai státus. Számos földműves szabadidejében egy-egy közösség verses, prózai szokásanyagának megírására vállalkozott. Nagy részük versformában írt: sírfeliratokat, temetési búcsúztatókat, farsangi köszöntőket vagy egyéni ihletésű verseket.

Ezen alkotók sorába tartozik Demeter Domokos, kit Városfalván és környékén a legtehetségesebb és legnagyobb tudású *poétás ember*nek tartanak, kihez alkalmi verseket rendelni érkeznek a környék lakói.

Demeter Domokos 1917-ben született egy négygyermekes földműves családban. Élete legnagyobb élményeként az iskolával való első találkozását nevezte meg. Gyermekkorában kiváló felfogóképességgel rendelkezett és már az iskolai évek alatt nagy érdeklődést mutatott a könyvek iránt. „Pár hét elteltével már folyékonyan tudtam olvasni és attól kezdve minden könyv nagyon érdekelt. Iskolai bizonyítványaim mind tízesek voltak." Sajnos a továbbtanulás lehetősége nem adatott meg számára, édesanyja dolgos földművelőként kívánta látni mindhárom fiát, hogy „olyanok legyenek, mint a többiek". „És a tanítóm állandóan biztatta a családot, hogy adjanak tovább iskolába, de nem volt, aki elindítson. Így a munkának kellett nekiállni" – vallja életrajzában. Piteştiben töltött katonaszolgálata után több helyen dolgozott, így a mindennapi munka mellett kevésbé elégíthette ki tudásszomját, de amikor ideje volt, könyvet vett a kezébe: „És szabadidőmben állandóan olvastam. A faluban, ami könyvhöz hozzá lehetett jutni, mind elolvastam és olvasás után kiértékeltem, milyen célból írta az író, mit akart érzékeltetni az olvasóval és hogy milyen beállítottságú az író, majd kiírtam belőle az aforizmákat és közmondásokat." Az évek során helyi és országos napilapokat, hetilapokat rendelt, ezenkívül az *Élet és Tudomány* volt a kedvenc olvasmánya. Tehetségét, poétás hajlamát fiatal évei során kevésbé kamatoztatta, egy-egy ünnepi alkalom során rigmusmondó adottsága mégis felszínre került. A falu lakói tudatában voltak annak, hogy Demeter Domokos olvasottságban, tájékozottságban, tudásban felettük áll, ezért alkalomadtán hozzá fordultak tanácsért, jó szóért.

Az, aki írásra, rejtett szellemi forrásai kiaknázására biztatta, a falu lelkipásztorának, Báró Józsefnek a lánya volt. És elkezdődött az a hosszú munka, az írás, mely az öreg nyugdíjas, cukorbeteg Domokos bácsinak életerőt adó forrásává vált az évek során. Meglepő, hogy az 1980-ban elkezdődő írói tevékenységének termékei mily gazdagok. „Írni később kezdtem. Ez egyszer úgy jött, hogy kellett a Falvak Dolgozó Népibe egy cikk, s aztán felhívott Báró Hajnalka, hogy írjak. Tudta, hogy én tudok, ha akarok. S osztán kérte az életrajzomat, megírtam s aztán írtam az alkoholizmusról s még több cikket írtam. Aztán úgy jöttem bele, lassan kezdtem gyűjteni az aforizmákat, közmondásokat."

Előbb tehát prózai írásokkal próbálkozott. A *Falvak Dolgozó Népe* szerkesztőinek pályázati felhívására írt cikkének címe: *Szeresd a földet*. Ezenkívül írt az alkoholizmusról, az eszményi nőkről, valamint a szülőföld- és hazaszeretetről cikkeket, melyeket részletekben közölt a fentebb említett hetilap. Majd a Dávid Ferencről elnevezett vallásos egylet estélyein hangzottak el hitteli írásai, például *A hit, remény és szeretet* című.

Ezen prózai írásainak tartalmi lényegét művészet-, irodalom- és kultúraértőként így látta: „Nagyon szükséges, hogy falvaink népe is megismerje irodalmunkat, művészetünket, ápolja hagyományainkat." E felfogásban a szűkebb faluközösségen messzebb látó falusi ember népfelemelő szándéka rejlik, a parasztság tudomány és művészet általi előrejutását indítványozza. Többször hangsúlyozta írásban és szóban, hogy minden embernek szükséges általános műveltség szintjén ismernie az irodalmat, jártasnak kell lennie az irodalmi művek világában, mert ilyenféleképpen lehet egész az ember.

Állandó szellemi szomjának újabb termékeként írja be három, kétszáz lapos füzetébe azt a rengeteg aforizmát, melyek megírásának indítékát a következőkben látta: „1982 január havában elhatá-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

roztam, hogy azon sok jó közmondást, amit életemben közszájon forogni hallottam és amelyiket, ha valaki nem hagy figyelmen kívül, sok csalódást elkerülhet az életében. Gondoltam, hogy hátha kerül a későbbi unokák közül, akik elolvassák, és ha be is tartják, akkor gondolom, hogy a szerencse nem fogja elkerülni őket." A megszámozott kisepikai szövegek két és fél füzetet töltenek ki, háromezer-ötszáz közmondás, négyezer-hatszáz aforizma rejlik bennük. Ezen füzetek némelyike verses erkölcsi tanításokat, nézeteket tartalmaz, a verses megformálásukat erkölcsi szabályoknak nevezte és tíz-húsz oldalon át írt ezekről. Megírásuknak szerepét a következőkben látta: „Hát ezeket az erkölcsi szabályokat azért írtam, hogy a gyermekeim, s unokáim tanuljanak belőle. Vegyék úgy, hogy az életben olvasni, tanulni kell mindig, mert csak úgy lehet egész az ember életében. Ezt akartam ráhagyni, ezért írtam mindent írásban."

Idézek néhány szakaszt ezen erkölcsi szabályok közül:

Esztendőnek sok a napja
Vigyázz azért a hónapra.
Ossz fel szépen vagyont, dolgot
S nem kell később panaszolnod

Ne bosszankodj a testvérre
Ha megbántott tégy jót vele
Apád, anyád tiszteld, szeresd
Legtöbb jót ők tették veled.

Edzett testnek fogy a munka
Henyeség a bünök útja
Ha más sorsa van kezedben
Ne légy zsarnok se kegyetlen.

Nyugodjék meg szivünk azon,
Istennél van a hatalom
Ő vezérli lépésünket
Olykor megáld, máskor büntet.

Ne csüggedj, magad el ne bizd
Meglátod Isten megsegít
Légy óvatos, de ne félénk
Kezdet munkán bátor, élénk

Bizzál akkor, mert végtére
Jó kezdetnek jó lesz vége.
Múlandó a földi vagyon
Minden áron ne kapj azon.

Hálátlannal jegyezd jól meg
Nagyobb terhe nincs e földnek
Titkod úgy lesz jól elzárva
Ha szived a titkok zárja.

Nem lehet az jó keresztény
Ki örvend másnak a vesztén
Úgy aratod, ahogy veted
Magadtól függ becsületed.

A népköltészeti formakultúra nyolcas, izometrikus, négy sorból álló strófája ötvöződik az egyéni erkölcsi viszonyrendszerrel. Az e sorokban megfogalmazott élettapasztalatok valóban egyetemes erkölcsi szabályoknak mutatkoznak.

Újabb biztatásra megírja verses önéletrajzát és prózában nagyapja életrajzát, mely nagyobbrészt fiktív momentumokból áll. Ezen paraszti önéletrajznak is legfőbb jellemzője az „elbeszélés realizmusa, az őszinteség, hitelesség, valamint az egyszerű, de gazdag élettapasztalatokra építő kisemberi élet- és történelemszemlélet".[8]

Az emberi élet nyers valósága, őszinte szubjektivitása kerül közel az olvasóhoz Demeter Domokos munkája esetében is. Tartalmi-szerkezeti súlypontjai az ifjú-, aktív felnőttkor, családalapítás, megélhetés nehézségeinek, nagy veszélyt jelentő viszontagságainak aprólékos leírása. Az egységes koncepció, az összegező távlatokat adó tekintet hiányzik ebből az önéletrajzi írásból is. Munkái tudatosságát jelzik a művek alatti pontos évszámok és aláírások, valamint az életrajzokat megelőző bevezetők.

Meg kell még említenem verses munkái előfutáraként egy-egy környék vagy általa ismert falu humoros verses bemutatását. A versikék a falvak jelen állapotára, aktuális problémáira tapintanak rá, a környék jó ismerőjeként tüntetve fel Domokos bácsit. Hadd idézzek példaként néhányat ezek közül:

Égenek már papja sincsen nem könyörült az Úr Isten,
Fogy a népe naprol-napra, s akkor hogyan legyen papja?!

Gazdag falu valál Daja, de szárazság jön reája,
Elfogyott az ivóvize, de megmaradt székely hite!

Szentpéternek munkás népe, sajnos hogy ki van venülve.
Nem járnak már a Sós kutra, Udvarhely elcsalogatta!

Szentmárton is elindula, haj de györöngyös az útja.
Nagy jövőnek néz elébe, város kell legyen belőle!
Blokkot épít sokat nagyot! Akkor leszünk mi boldogok!

Árvátfalva most lett árva, mert elhagyta minden lánya.
Beköltöztek Udvarhelyre, nem fognak kapát a kézbe,
Mert a kapa nehéz szerszám, könnyebb sétálni az utcán.

Az általában heterometrikus, 2–3–4–6–20 soros strófákban megírt versek ritmusa itt-ott akadozó, rímei sokszor hibásak. Ami megragadóvá teszi ezeket a verseket, az a bennük rejlő humoros formában előadott aktuális faluállapot. Egy-két versében a kezdő költő próbálkozásai sikeresnek mondhatók:

Újfalunak sok szép lánya, el is mennek ők a bálba.
A legények körülveszik és egyénként elvezetik,
Tánc-dal közben tüzesednek, lecsendesedni kimennek.

Zsombornak volt sok erdeje, de elvitte a Nemere.
A föld is elment utána, így talált Zsombor magára.
Beállott a kollektívbe, hogy bőven legyen kenyere!

Daróc a szászok világa, magyaroknak lett hazája,
Úgy jöttek a Felvidékről, mint az őseink keletről.
Elfoglalták ők Darócot, meggyújtották a kanócot,
Hogy Daróc is gyarapodjék és a székely szaporodjék.

Az utóbbi években írt összefoglaló, önálló versgyűjteményének szerepét, jelentőségét a következőkben látta: „Az utódoknak akartam, hogy fennmaradjon ez, hogy ne vesszen el, hogy az unokáim tanuljanak belőle."

Klasszikus olvasmányai (Jókai, Móricz, Tamási, Sütő) hatására bizonyos fokú irodalmi műveltség, nagy írói hivatástudat jellemzi, kisebb közössége megjavítására törekszik. „Az összes magyar íróktól olvastam és a világirodalom kiemelkedő íróival is megismerkedtem, megkezdve a régi görög és római írókkal és folytatva az újkor modern íróival és közben állandóan jegyeztem." Kedvenc költőiként, ihlető forrásaiként említi Petőfi Sándort, Tompa Mihályt, Arany Jánost és Ady Endrét.

Lírai alkotásait nagyobbrészt versek képezik, de találunk köztük saját élményeit versbe foglaló írásokat is. Költeményeiben is jelentkezik a tanító, nevelő szándék, a felhalmozódott élettapasztalatok átadásának szándéka. Demeter Domokos esetében az írás ugyanakkor belső lelki kényszer is, némely esetben saját élményeit, nézeteit, érzelmeit önti lírai versformába. Azonban az ő esetében is az egységre való rálátás hiányzik. A verselő nem tudja a világot adni, csupán önmagát. Új világmodellt tehát nem tud teremteni verseivel, költeményei a világ egyéni jellegű interpretációi.

Ha az öt-hat év alatt írt verseit csoportosítani próbálom, a következő kép rajzolódik ki: nagyobbrészt alkalmi versek (születésnapra, névnapra, konfirmálásra, nyugdíjazásra, idegenek fogadására), van ugyanakkor allegorikus tájleíró, hazafias, vallásos verse, önvallomása, verses levele.

Műveivel a falu és a környék legtiszteltebb emberévé vált, kit állandóan felkeresnek megrendelői, ha szükség van egy-egy alkalmi köszöntőre: „Aztán állandóan jöttek, még Jánosfalváról, Szentpéterről is. Most es jött a tegnapelőtt, írtam egyet az illetőnek, kinek most van a nyugdíjba menése, aztán az unokának írtam, ugye ő fogja felköszönteni."

A szűkebb közösség kedveli Domokos bácsi verseit, de nem minden korosztály és egyén igényli. Hogy miért szűk a komolyan érdeklődők köre, arra idézek egy véleményt Keszeg Ilonától: „Senki

[Erdélyi Magyar Adatbank]

semmi miatt nem érdeklődik mindjárt. Kevés a faluból, aki igazán kíváncsi lenne a Domokos írásaira, mert ott van a tévé, ami a szabad perceket kitölti. Pedig ez a Domokos ügyes, komoly ember, értelmes, nagy könyvtára van és sok szép verset írt." Akad mégis olyan ember a faluban és a szomszéd településeken, aki tisztában van Demeter Domokos versírói készségével és különböző alkalmakra rendel tőle verset. Munkáit a legkülönfélébb közösségi alkalmakkor: ünnepélyen, dalárdagyűlésen, vallásos teaestélyen olvasta fel vagy akár márványtábla-felavatáson, cukrászdában tartott rendezvényen.

De lássuk ezen versek tartalmi, formai jellemzőit, a bennük érvényre jutó világképet, a képalkotás lehetőségeit és a versformatípusokat. Az alkalmi versek keretében különbséget kell tennünk a más által megrendelt, illetve a saját hozzátartozói felköszöntésére írt versek között.

A megrendelésre készült költemények nagyobbrészt születésnapi, névnapi, nyugdíjba vonulási, konfirmálási köszöntők, ugyanakkor a közösség nagyobb ünnepi alkalom esetében is felkéri egy-egy köszöntő megírására (pl. az amerikai vendégek köszöntésére, márványtábla avatására írt művei). Ezen utóbbi az egyik legszebb alkalmi verse, melynek megírására a szomszéd falu kérte fel, s mellyel nagy sikert aratott. A verset a márványtábla felavatáson maga Domokos bácsi olvasta fel. A költeményben a szomszéd falu kiemelkedő egyéniségének, a lelkésznek a közösség érdekében tett munkájáról tudósít. Ebből a versből sem marad el a tanítás vágya.

Márványtábla avatására Jánosfalván

Jánosfalva népe ünnepre készüle
Örök időkre emléket állit lelkészének
Ki a falu gondját vállaira vette
Nagy tehetségével meg is segítette
Mezőgazdaságot ő megalapozta
Saját erejéből egy szép traktort hoza
A mezőgazdaság az állam talpköve
Ha elhanyagolják szegény lesz a népe
Jánosfalva népe új életre ébredt
És nagyban köszöni ezt lelkészének

Aki összehívta a falu nagyjait
Jó példát mutatva, mert az élet rövid
Még egy nap se teljen munka nélkül itten
A jó munkásembert segíti az Isten
Nagy hála illeti a lelkész családot
Akiknek a neve emléktáblán áll most
Örök időkön hirdesse az ők emléküket
Jánosfalva népe ezzel tiszteli meg
A kedves családot a szívébe zárta
Amit hirdetni fog ez az emléktábla

Az egyik legszemélyesebb születésnapi köszöntőt idegenben tartózkodó unokájának írta, melyben a verskezdő sajátos jókívánság után az életre induló fiatalt buzdító, neki önbizalmat adó szakaszok következnek:

Kedves kis Enikő üdvözöllek máma
Születésed alkalmának évfordulójára
Egészséggel légy megáldva, járjál virágok közt
Végezhesd a munkáidat mindig örömök közt

Te a munkára születtél ezt már régen tudom
Nem teher neked a munka, akármilyen zsúfolt
A munkával jön el a kívánt boldogság
Hozzon sok szerencsét ez az esztendő rád

Segítsen az isten feltett szándékodban
Ne érjen csalódás élted napjaiban
Hozzon boldogságot ez az új esztendő
Teljesüljön minden vágyad ez legyen az első

Az utolsó két szakasz a nagyapa erkölcsi tanításait foglalja magában:

Tiszteljél mindenkit kik körülted vannak
Tudják meg hogy te székely vagy s meg is felelsz annak
Legyél becsületes dolgos takarékos
Kerüljed a szeszes italt hogy ne hozzon gondot

A rossz társaságtól mindig óvakodjál
Légy előrelátó ezt mondja nagyapád
Születésed napján ezerszer csókolunk
Feletteseidnek minden jót kívánunk

Ezekben a sorokban körvonalazódik a fiatal nemzedékkel szemben támasztott elvrendszere: vágyak, életcél hű követése, tiszteletadás, becsületesség, dolgosság, takarékosság, szeszes ital és rossz társaság kerülése.

Közvetlen környezete számára írt köszöntőiben az egyén jellemének és személyiségének pontos ismerete körvonalazódik.

Ferenc testvére névnapjára írt versében bátyja öregkori céljairól, a faluban való élethelyzetéről híven tudósít:

Ferenc testvér névnapjára

Itt van már október s Ferenc nevenapja
Köszönti az öccse e szép alkalommal
Legelőször adjunk hálát a fennvaló Istennek
Hogy nyolcvanon felül került erő s egészségben
Nem teher ma sem számára a munka
Segít másoknak is ha otthon megunja
Kivált az özvegyek számíthatnak rája
Amelyiknek elfogy a tüzelőfája
Tudják hogy van neki jó éles fejszéje
És mindig kéznél van nem csorbás az éle
Öreg embernek már az a legfontosabb
Jó szerszáma legyen s akkor dolgozhat
Falunk határából eltűntek a bokrok
Az ő munkájának eredménye az volt
Nem is tudja megköszönni Városfalva népe
Hogy mennyit tett munkás keze fejszéjével érte
Fáradhatatlanul szereti a munkát
Közben nagy óhaja neki az utazás
Mindenik faluban van egy jó barátja
Akiket felkeres hogy újra láthassa
És hogyha temetés van a vidékünkön
Neki feltétlenül hogy meg kell jelenjen
Eszébe se jut, hogy elmúlt 80 éves
Úgy érzi magát mint akár egy 20 éves
Gondtalanul ébred nem bántja a sorsa
Jó optimizmusa mindig megnyugtassa
Várja a fiait akik el is jönnek
Figyelik hogy közben nem nősült-e ő meg
És ha eljönnek a csodaszép unokák
Mintha virágba borulna körötte a világ
Kedves unokáim isten hozott mostan
Úgy örül a szívem hogy újra láthatlak
És kedves fiam az isten tartson meg
Ha meglátogattok ez minden örömem
Úgy örül a szivem együtt van a család
És mily nagyot nőttek a szép kis unokák
Még egyszer köszöntöm kedves nevenapján
Tartsa meg az isten hosszú évek során
Örömmel jókedvvel folytassa a munkát
A rászorulókon segíthessen tovább
Lelje örömét a kedves unokákba
S a hozzá tartozó Demeter családba
Öröm s boldogságban folytathassa addig
Amíg elér életének 100-dik évéig
És míg elér éljen boldogságban
Ezt kívánja öccse és kedves családja

Demetes Domokos munkásságában jól megfigyelhető a történelmi események, társadalmi kérdések iránti vonzódása. A közösségért, népért való aggódás fejeződik ki a *Ne hagyd a Hargitát* című verséből, mely szülőföldszeretetét kibontakoztató verse. A mű első részében a Hargita igazi szépségét megadó természeti, felszíni csodákról beszél:

Öreg Hargitának kihűlt vulkánjai
Titkos fenyőerdők rejtett forrásai
A fenyőillatnak vonzó aromája
Kéngöz gödreinek gyógyító hatása
Áfonya levelek teának gyűjtése
És a kokojzának gyümölcse szedése

Majd aktuális problémára, a tömeges méretű kivándorlásra utal és érveket próbál felsorakoztatni az itt maradás mellett:

Kedves ifjú ki elmentél messze
Az öreg Hargitát zárd jól a szívedbe
Nem lesz nyugtod soha távol idegenben
Visszahoz a honvágy szülőföldedre
Drága anyaföldet nem pótolja semmi
Gazdagodjál bár meg lelked üres mindig
Hiányzik a Hargitának vadregényes tája
Ahol megpihentél s boldog voltál nála
Távol idegenben hol nem ismer senki
Lehetsz bármily boldog nem tudsz boldog lenni
Hargita csillaga úgy vonzza a székelyt
Mint egy szerelmes párt hogy vonzza az éjjel

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Csókot lehel terád simuló ködével
Szellő azt suttogja NE MENJ EL NE MENJ EL
Tüzesebben süt rád az Ég koronája
Neked illatozik a mezők virága
Madár is ha dalol neked áradozik
Kedves székely testvér ne menj el ne hagyj itt

Szülőföldszeretetének csodálatos megnyilvánulása *Szeretem a falum* című verse. Egyik legcsiszoltabb, tizenkét szótagú izometrikus sorokból álló műve, melyben a szülőföld megtartó, éltető erejéről beszél:

Szeretem a falum igazszívből nagyon
Ezüstért, gyémántért aranyért nem adom
Olyan szép itt minden ide köt a lelkem
Ide visszavágytam akárhova mentem

A városnak fénye sokszor kecsegtetett
Hagyjam itt a falut ott könnyebb az élet
A sátáni csábra lábam ha inogott
Őseim emléke mindig visszatartott

Mit taposod tovább a falu mély sárját
Vannak elegen kik helyetted is járják
Jer te csak közelebb keblemre fogadlak
Pénzedért igy sokan szemedbe kacsintnak

Távozz tőlem sátán mert megvagyon írva
Aki reád hallgat korán hull a sírba
Itt hagyjam falumat arra csábítsz engem
Melynek minden fia ismerősöm nekem

Hol a Nagy-Homoród csendes csobogását
A virágos rétek illatos virágát
Mintha hallatszanék édesanyám szava
Gyáva ki falujút hűtlenül elhagyja

Hol az erdő mező virág s madár dala
Az ég telítettsége a csillagok raja
Minden azt hirdeti azt mondja fülembe
Ki ahol született annak ott a helye

Nem hagyom itt falum őrzöm rendületlen
Ez szült táplált nevelt itt kell megpihennem
Ez törülte szemem ha kicsordult könnyem
Boldogan nézett rám ha látta örömem

Ha a balsors mégis eltaszítna innen
Visszavágyom ide szívemen úgy érzem
S ha a halál bárhol másutt talál engem
Itt legyen a sírom s az örökös hazám

Az 1989-es „forradalom" győzelmét megéneklő versében a társadalmi kérdések, történelmi folyamatok pontos ismerőjévé válik. Szabadság iránti vágya, igaz életért való küzdelme fejeződik ki a vallásos ember istenhitével összaforrva. A vers címe: *Győzött a nép.*

A történelem nagy alakjai közül Széchenyi István az, akit a legnagyobb magyarnak tart, kinek emlékét *Széchenyi István* című verse őrzi. (Ebben a történelmi személyiség életútjának pontos ismerőjeként tűnik föl.)

Az aktuális társadalmi problémákra való érzékenysége allegorikus tájleíró verseiben is megmutatkozik. A közvetlen táj évszakonkénti megjelenítése a tavaszvárás, a szabadság gondolatával kapcsolódik egybe. *Hideg télben* című verse a tél, átvitt értelemben a diktatúra sötét éveinek szörnyűségeiről beszél:

Újra itt a zord tél süvít a hideg szél
Dideregnek a madárkák hideg téli estén
Tapsifüles rázza magát sűrű bokrok alján
A medve is dirmeg dörmög barlangjának vackán
A farkasok üvöltenek mert korog a gyomruk
Nincs nyitva az erdőszélen élelmiszer boltjuk
Átkutattak erdőt mezőt élelmet keresve
De eltűntek a nyulak is talán mindörökre

Szálldogálnak a hópelyhek szemfedőt terítve
Ráborult a Hargitára hideg téli este
Csak a hideg szél fúj átjárva testünket
Meddig tartasz még hideg tél hagyd meg életünket

Oh, jöjj el szép tavasz című versének rejtett lázadó hangja hasonló az előbbihez: a tavasz, a szabadság eljövetelét óhajtja, kéri:

Oh tavaszi napfény földünk éltetője
Mióta hogy várlak tűzzél a szemembe
Nagyon rég eltakart az a téli felhő
Úgy ránk jegesedett mint egy nagy lepedő

Nem bírjuk már tovább ezt a nagy hideget
Oh jöjj el szép tavasz enyhítsd meg lelkemet
A meleg napfényben szólalj meg pacsirta
Hozd vissza a tavaszt a szívünkbe újra

Hogy míg életünk tart lenne szép tavaszunk
Nyilnának virágok a Homoród parton
A gondtalan ifjak szednék a virágot
És a gólya kelepelne újra a házunkon

Tündökölne a bokorból az a kék ibolya
Amelyik a nefelejccsel a hűség virága
Csattogna a fülemile májusi hajnalon
Oh jöjj el szép tavasz ez a kívánságom

Ezzel a versével eszmeileg rokonságot mutat az *Ősszel* című, melyben érzékletes ellentét húzódik a vadlibák és a diktatúrabeli ember élethelyzete között:

Szállnak a vadlibák V alakban délre
Újra elmúlt a nyár s október eljöve
Minden vándormadár gyülekezik mostan
Délre kívánkozik mert két hazája van

Igazi hazája ahonnan útra kelt
Itt van hol született s fészkéből szárnyra kelt
Sokáig keringtek búcsúzkodnak tőlünk
A vezér élre áll s távoznak mitőlünk

Nem kell még útlevél a megyei titkártól
Kérésre nem várnak ők a néptanácstól
Szabadon szállhatnak országból országba
Amig el nem érnek délre Afrikába

Hol ragyogó napfény s meleg várja őket
Könnyű megszerezni a napi eleséget
Nem süvít hideg szél mint a mi hazánkba
Szépen sütkéreznek ott a napsugárba

Nincsen oly zordon tél mint a Hargitába
Ahol az erős szél a villanyt is elfújja
Didereg a veréb és a kis pintyőke
Én Istenem kérlek hozd a tavaszt végre

Demeter Domokos költeményei között újabban rezignált hangvételű, életutat összegező személyes vallomások jelentkeznek. A *Vallomás magamról* című verse az öreg cukorbeteg ember valóságos állapotrajza. Ebben mintegy fölényesen viaskodik a halállal, még erős a küzdelemben, még fölveheti a harcot az életért. A vég még csak egy közeledő, de állandó veszély. A versben óvó feleségének alakja is megjelenik, aki a beteg férj hűséges halálriasztó társa:

Mik jól vagyunk szaladnak a napok
Kezdem észrevenni öregember vagyok
Már látom az öreg kaszás feni a kaszáját
S kezébe veszi végezni munkáját
Sokszor közelített már a házunk felé
De a kapu között kaszáját elejté
És mire megfordult s kezébe vette
Addig jobban lettem s nem jött közelembe
De megfenyített mégpedig mogorván
Ha meg egyszer eljön legyen tiszta gatyám
Mert az emberekkel nem szokott játszani
Akihez odasújt annak kell indulni
Még szerencse a kapunk cserekőből vala
S így kaszája nagyon megcsorbula
Azóta is kerülgeti ő a házunk táját
Figyeli hogy betartom-e a cukros dietát
Fecskendővel oltottam-e bé magamat máma
S utána hogy ettem-e minden két órába
Van-e szőlőcukrom tartalékba mindig

És inzulint szereztem-e úgy ahogyan illik
A vacsora legyen hússal fűszerezve
Mert ha nem éjjel is eljön közelembe
A paplan alá is benyúl énérettem
Hogyha vacsorára eleget nem ettem
Szerencse hogy feleségem az őrzőangyalom
Éjjelente kérdezgeti jól vagy-e Domokos
És ha nem felelek úgy ahogyan illik
Tudja hogy a kaszás megint leselkedik
Gyorsan intézkedik hozza már a cukrot
Mert fele sem tréfa itt a halál kopog
Még szerencse feleségem igazi székely nő
Aki nem fél a haláltól bármilyen közel jő
Ezidáig sokszor viaskodott vele
De azért a halál még mindig elmene
Amikor utoljára küzdöttek s elmene
Meghagyogatta hogy ne komázzak vele
Mert itt a fentiek ha nincsenek rendbe
Beszél szent Péterrel s irányít a menybe

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Életem hobbija című műve életeszményét, ideálvilágát, irodalomhoz, költészethez való viszonyát összegező verse. Első részében életútjának eszményeit, sajátosságait jelzi:

Célom arra vezet élni amíg lehet
Ne essem el én az avarban
Játszva érni el ahova akartam
Voltak céljaim kitűzve énnekem
S hogy megvalósuljanak terveim
Dolgoztam szüntelen igyekvőn
Hogy gyorsan érjem el a hegytetőt
De nem azért hogy megpihenjem ottan
Hanem hogy messzebbre láthassak amonnan

A költemény második szakaszában az irodalomnak életében betöltött szerepét és a tudományhoz való viszonyát idézi:

Az irodalom világában keresek kutatok
Mert szebb és szebb dolgokhoz csak itten juthatok
Megkezdtem a mindennapi élet közmondásaival
És folytatom az irodalom aforizmáival
Kihalt ősállatok neveit keresem, kutatom
A sok földi ásványkinccsel tovább folytatom
Gyűjtöttem andalító szerelmes verseket
Általuk visszanyertem ifjú éltemet
Boldog vagyok ha ezeket olvasgathatom
Szilárd ifjúnak érzem magamot

A verset a könyvek által megvilágosodott ember elégtétele zárja:

Nem ismerem az unalmat bárki is mondja
Habár sok embernek csak az a gondja
Ami könyv van a világon és eléri kezem
Addig boldog vagyok megvan mindenem
Bejártam a nagyvilágot a könyvek által
Megismertem hat világrészt minden bajával
Ha jön az elmúlás nyugodtan veszem

Vallásos verseiből a mély hitben nevelkedett, a Bibliát helyesen forgatni és belőle tanulni tudó egyszerű ember gondolatai szólnak, ezekből a versekből sem marad el a javító szándék, a leszűrt, formáló élettapasztalatok átadása. Ezek nagy részét az unitárius egyház szervezte vallásos estélyekre írta, ott olvasta fel. Ilyen az az 1991-beli verse is, melyet példaként idézek:

Kedves közönségem Városfalva népe
Engedjék meg a bibliát foglaljam versembe
Életünknek nem létezik olyan gondja baja
Hogy választ a bibliában ne találnál rea
Akármi bánt téged vedd a bibliádat
Megkeresed s találsz lelki gyógyulást ott
Igazságot akarsz legelől találsz ott
Áhítod a békét nem tudod hol keresd
Vedd Jézus példáját s éltedbe kövessed
Megbántanak nagyon s nem tudod mit csinálj
Halaszd a haragot s vedd kézbe Bibliád
Ha valaki tanácsot kér mielőtt szólanál
Ne adj választ addig nézd meg a Bibliád
Vedd a példabeszédeket és járd a tanácsát
Mert ha abból tanulsz úgy igaz úton jársz
Életedben csak az igaz úton járni
Ez életünk célja ezt kell gyakorolni
A hit legyen néked élted eszményképe
Az vezet el téged szeretet fényébe
A Jézus élete legyen példaképed
Járjad a templomot s boldog leszen élted

Több, temetésre írt verse a halál tényét természetesnek ítélő vallásos ember meditációja, mint a *Halál gondolata* című költeménye:

A halálnak aratása rontja a szívünket
Mihelyt megjelenik nyomban indulni kell
Nem kérdezi végeztél-e a napi munkáddal
Búcsút mondottál-e a te családodnak
A te időd lejárt itt ezen a földön
És ha ez már így van utánnad kell jönnöm
A halál gondolatára borsózik a hátunk
De ha megérkezett még szóba se állunk

Lehajtjuk fejünket mozdulatlan csendben
Kérdezhetsz akármit nem felel ő erre
Mikor megjelenik a halál gondolata
Istennél nyersz nyugtot kedves atyámfia
Bárhova elmehetsz a földi kerekségen
Nem találod nyugtod egyedül Istennél
A tested megpihen a földnek mélyében
Emléked megmarad a rokon szívekben
Akik a sírodra virágot ültetnek
És könnyet hullatnak ha rád emlékeznek
Sírod ápolása mutatja életed
A szeretet mily fokon létezett tebenned
És ha a sirodon virágok díszlenek
Azt jelenti a szeretet teljes volt tebenned
És most elbúcsúzom mindenkitől sorba
Lelkem a menyekben talál új otthonra

Utolsóként megemlíthetem verses leveleit, melyeket nagyobbrészt értelmiségi ismerőseinek írt, a faluból elkerülő tanítóknak, tanároknak. Demeter Domokos verseszménye a tartalmi gazdagság megvalósítása. Nem írói, alkotói céllal készültek versei, hanem a példaadás, tanítás szándéka dominál célkitűzéseként: „Úgy legyen leírva, hogy tetszedjen másnak is, hogy tudják megtapsolni."

Ha formailag elemezzük a verseket, két típust különíthetünk el. Az egyik csoportba tartoznak a szabad sorokból álló versek, melyek lehetnek izometrikusak és heterometrikusak. Többnyire az alkalmi költemények tartoznak ide. A másik csoportba a kötött formájú verseket sorolhatjuk, nagyobbrészt négysoros, izometrikus vagy heterometrikus strófák tartoznak ide. Ha a szótagszám milyenségét figyeljük, megállapíthatjuk a tiszta izometrikus sorok ritkaságát. Egy-egy versen belül az azonos szótagszám megtartására törekszik, ám egy-két sorban a felállított rendszerből való kisiklást figyelhetjük meg.

Formaeszménye a népköltészetben honos felező tizenkettes, ennek megvalósítására törekszik. Alapszótagszáma tehát a tizenkettes, mely kombinálódik tizenhárom-tizennégy szótagos sorokkal. Legsikerültebb tizenkét szótagú sorokból álló versei a *Szeretem a falut* és az *Ősszel* című.

A rímtípusok számbavételekor páros rím, bokorrím, ragrím, asszonánc, önrím előfordulását figyelhetjük meg. Domokos Demeter versei tehát nélkülözik a költészet formavariánsait, rímei is többnyire a népköltészetben fellelhető páros rím és asszonánc. A magyar népi líra legjelentősebb szerkezeti és stiláris eszközei: az egyező és ellentétes jelenségek költői párhuzamba állítása, természeti kezdőképpel építkező párhuzamos szerkesztés, hasonlat, metafora, megszemélyesítés, ismétlések használata. Tájleíró verseit az allegória (tél – kommunizmus, diktatúra évei; tavasz – szabadság), a költői párhuzam (természet sivársága – idő múlása; madarak szabadsága – korlátok között vergődő ember), a hasonlatok (pl. „Úgy ránk jegesedett, mint egy nagy lepedő"; „Hargita csillaga úgy vonzza a székelyt ! Mint egy szerelmespár hogy várja az éjjelt") és a megszemélyesítések (pl. „az élet őszi utakon jár", „asztalát teríti az őszi rövid sugár") jellemzik.

Már egy-két vers elolvasása után feltűnik a központozás hiánya, Demeter Domokos a versírás folyamatában nem használ pontokat, felkiáltójelet, kérdőjelet stb. Ez korántsem jelenti ezen írásjelek ismeretének hiányát, hisz prózai írásaiban hol következetesen, hol következetlenül, de él ezen eszközökkel.[9] A versírás folyamatában nem tulajdonít nagy jelentőséget ezen jeleknek, számára a tartalom, a közlendő milyensége a fontos és hogy az egyéni élettapasztalatait sűrítő gondolatok hallgatókra, megértőkre találjanak.[10] Versei tehát már nem népköltészeti és még nem irodalmi alkotások.

Már nem népköltészeti alkotások, hisz tartalmi-formai kivitelezésük nem csupán a népköltészetre jellemző sajátosságokat mutatja. Magányában írogató egyénként is különleges helyzettel bír faluja közösségében, amennyiben versei megrendelőkre és értékelőkre találnak. Megrendelésre írt versei közösségbeli élmények hordozói, más művei saját élete, sorsa ihlette alkotások.

Dolgozatom első felében, a falujellemzés során említettem e vidék embereinek a verseléshez való hajlamát, hogy népszerű a poétai státus. Demeter Domokos a Nagy-Homoród menti versfaragó fűzfapoéták sorába tartozik, ezen elődök tevékenységének tovább vivője. A szóbeliség mellett az írásbeliség, az írásban való önkifejezés jelenik meg. E népi verselő esetében csodálatra méltó a máig

[Erdélyi Magyar Adatbank]

sem lankadó szellemi szomj, irodalmi érdeklődés és verselési hajlam, amely életének utolsó évtizedeiben bontakozott ki a legnagyobb gazdagsággal.

JEGYZETEK

1. Lásd pl.: *Figyelő* VI. 1877. 214.; VII. 1878. 59–63.; IX. 1880. 143–148.; *Pesti Napló* XXX. 1879. 300. sz.
2. TAKÁCS L. 1951.
3. *Magyar néprajzi lexikon. III. Főszerk. Ortutay Gyula.* Budapest, 1987. 733.
4. KATONA I. 1960.
5. UJVÁRY Z. 1981. 573–598.
6. JAKAB F. 1977. 143.
7. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. I. 106.
8. GYŐRI K. 1975. 7.
9. Demeter Domokos verseit tehát úgy közlöm a dolgozatban, ahogy belső törvényei szerint papírra vetette, azokon nem javítottam. Csupán azok a költemények kerültek kijavítva a dolgozatba, melyek egy-egy faluról szólnak (Báró Hajnal módosított a versek legépelésekor).
10. KESZEG V. 1991. 16–17.

IRODALOM

GYŐRI KLÁRA
1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája. Emlékezés.* Bukarest.

HOPPÁL MIHÁLY–KÜLLŐS IMOLA
1972 Az önéletrajzírás kezdetei. *Ethnographia* LXXXIII. 2–3. sz. 284–292

JAKAB FERENC
1977 *Városfalva monográfiája. Kézirat.* Városfalva.

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.* (Erdélyi ritkaságok, 7–8.) Kolozsvár.

KATONA IMRE
1960 Rigmusmondó és versíró kubikusok. *Ethnographia* LXXI. 4. sz. 552–557.

KESZEG VILMOS
1991 A kéziratos füzetek költészetéről. *Jelenlét* 1991. 6. sz. 16–17., 7. sz. 55–57.

PILLICH LÁSZLÓ–VETÉSI LÁSZLÓ
1987 *Leírtam életem... Népi önéletírások. Szerk. – –.* Bukarest.

SALAMON ANIKÓ
1979 *Így teltek hónapok, évek... Öt életrajz. Szerk. – –.* Bukarest.

TAKÁCS LAJOS
1951 Népi verselők, hírversírók. *Ethnographia* LXII. 2–3. sz. 1–49.

UJVÁRY ZOLTÁN
1981 *Népszokás és népköltészet.* Debrecen.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HOMORÓD MENTI „PÁSTÍLUSOK"

Faragó József–Hála József

Az olasz *pasquinata*, a latinosan írt *pasquillus* és az ebből keletkezett magyaros *paszkvillus* legtömörebb ismertetését az utóbbi címszó alatt a *Világirodalmi lexikon*ban, Herceg Gyula szócikkében olvashatjuk: „Tágabb értelemben a gúnydal, gúnyvers, pamflet helyett használt szinonima. Szorosabb értelemben véve olasz eredetű és főként Itáliában divatban volt műfaj: gúnyvers vagy prózai szöveg, amelyet személyeskedő, durva hangvétel jellemez. Fontos sajátsága, hogy névtelen vagy álnevet használó szerzői – a röplap vagy füzet formájában kinyomtatott gúnyiratokkal ellentétben – nyilvános helyen, kéziratban rakták ki közszemlére. A műfaj elnevezését a római Braschi-palota közelében elhelyezett hellenisztikus szobortorzóról kapta, amelyet egy, a 15. században élt *Pasquino* nevű foltozóvargáról vagy szabóról neveztek el. Pasquino városszerte ismert volt csípős hangú gúnyverseiről, halála után a szobrot egyébként az ő műhelyének közelében találták meg. Az 1501-ben felállított torzóra hamarosan – a libellus ókori hagyományát felélesztve – gúnyiratokat tűztek, a válaszokat pedig egy másik, Marforiónak nevezett antik szoborra illesztették. A kigúnyolt személyek nevét a szerzők legtöbbször nem írták le, de a szélsőségesen egyoldalú ábrázolásmódból, a jellegzetes vagy annak tartott hibák karikírozásából az áldozat személye a kortársak számára könnyen megállapítható volt. [...] Róman kívül Velence volt a paszkvillusírás másik központja. Itt a 16. századtól 1849-ig a gúnyiratokat egy oszlopra tűzték, amelyre különben a hivatalos rendeleteket függesztették ki."

A címszó folytatásaként Raj Tamás a műfaj magyar vonatkozásairól többek közt ezt írta: „Ez a gúnydallal, a bökverssel és a pamflettel rokon verses műfaj a felvilágosodás korában Magyarországon is nagy népszerűségre tett szert. Forrása kettős volt: egyrészt a reformáció hagyományaiból merítkezett, másrészt a francia felvilágosodás és a nagy francia forradalom irodalmi lecsapódásának köszönhető. A 18. század végén nálunk főként kéziratos formában terjedt (németül és magyarul egyaránt), és mindenekelőtt az országgyűlési viták hevében keletkezett. A paszkvillus előnyösen támadhatta – nevetségessé téve – az ellenpárt érveit és személyiségeit."[1]

Vajon van-e az irodalmi paszkvillusnak népköltészeti megfelelője? Erre a kérdésre eddig már-már tagadóan válaszolhattunk, mert úgyszólván semmi nyoma nem volt a magyar néprajzi szakirodalomban – most viszont mintha egy ismeretlen műfajt fedeztünk volna fel népköltészetünkben. Szinnyei József klasszikus *Magyar tájszótár*ában[2] ugyanis hiába keressük, és hasonlóan negatív az eredmény, ha a *Magyar néprajzi lexikon*t[3] vagy a *Magyar néprajz* népköltészeti kötetét[4] lapozzuk. Utolsó kísérletként Hosszú Ferenc, az *Új magyar tájszótár* munkatársa volt szíves segítségünkre lenni, hogy a szótár még kiadásra váró negyedik kötetének cédulaanyagában a szó előfordulását ellenőrizzük. Ezúttal szerencsésebbnek bizonyultunk, mert a 120–130 ezer címszót és a mintegy 600 ezer adatot rendszerező monumentális műben egy nyomtatott, valamint két kéziratos forrást találtunk.

Csűry Bálint *Szamosháti szótár*ában jelent meg a keresett tájszó egyetlen nyomtatott változata *páskillus* formában, 'gúnyvers vagy nóta [?], melyet a faluban valakiről költenek' értelmezéssel. „Ahová nincs a lelőhely külön följegyezve, azok szülőfalum [Egri] és az egész Szamoshát adatai" – jegyzi meg Csűry.[5] Eszerint a szó elterjedése és jelentése alapján feltételezhető, hogy a paszkvillusírás az egész Szamosháton szokásban lehetett.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Ezt a tényt erősíti meg Tolnay János *Szokás, babona* című kézirata (1927) is a Szatmár megyei Túristvándiból, 2. lapján a következő magyarázattal: „Ha valami különös, nevezetes esemény történik a faluban, az esemény szereplőiről verses alakban gúnyiratot, úgynevezett »pástilus«-t írnak s azt több példányban lemásolva az esemény szereplőinek a portájára éjszaka becsempészik."[6]

Végül Molnár József *Népnyelvi gyűjtés Csengerben* című kéziratában (1928) szintén előfordul keresett szavunk *pástelus* és *pástérus* változatban.[7]

Ily mennyiségileg szerény és földrajzilag szétszórt adat után bizonnyal meglepő, hogy Udvarhelyszéken, a Kis- és Nagy-Homoród menti falvakban a műfaj általánosan ismertnek mondható. Elnevezése többnyire *pástílus* (Kénoson *pástélus*), de hagyományos terminusokkal is emlegetik: *gúnyrím* (Városfalva), *gúnyvers* (Homoródalmás, Homoródkeményfalva, Városfalva), *csúfondáros vers*, *mulattató történet* (Kénos), *igaz történet* (Homoródalmás), *rigmus* (Homoródalmás, Kénos), *krónika*, *mondóka* (Homoródalmás). Műfajilag lényegében azonos az irodalmi paszkvillussal: csipkelődő, gúnyolódó, csúfolódó, tréfás, humoros, szókimondó, esetenként maróan gúnyos, durva, sőt, trágár kifejezéseket is tartalmazó, különböző terjedelmű vers, amelyben helybeli vagy más falubeli személyeket, illetve egy másik falut csúfolnak ki. Célja az adott közösség értékrendje szerint azoknak a kigúnyolása, akik akarva-akaratlanul hibáznak, a mulattatás, de egyszersmind a jobbítás szándékával.

Maguk az adatközlők hangsúlyozzák, hogy a pástílus verses, rímes szokott lenni, mint például „Mindig versbe írták, mindig a rímbe talál" (Forró Bálint, Homoródjánosfalva); „Annak rimölni kellett, mint a Petőfié. Minden második sor kellett találjon" (Bencze Albert, Homoródkeményfalva). A pástílusok verses formáját azért kell kiemelni, mert van egy nagyon gyakori és népszerű, az egész magyar folklórterületen elterjedt prózai ikerműfaja, a falucsúfoló vagy rátótiáda.[8] A rátótiádákban hasonló, sőt, nemegyszer ugyanazok a történetek forognak, mint a pástílusokban, és tanulmányunk mellékletében több példa igazolja, hogy némelyik rátótiádában a verses betétek emlékeztetnek a prózai szöveg egykor egészében verses formájára.

Szórványosan ugyan, de épp a Homoród mentén a verses népköltészetben is fölfedezhető a pástílusok rokonsága, sőt, bizonyára közvetlen hatása – gondoljunk a homoródjánosfalvi óévbúcsúztatókra. „Homoródjánosfalván az éjfél előtt elhangzó búcsúztató az ünnepi esemény csúcspontja. Ez nem más, mint a falu elmúlt évének verses krónikája, amit nem titkolt kíváncsisággal vár mindenki. A búcsúztató a többi faluban is krónika jellegű, amelyben érintik az elmúlt év fontosabb eseményeit, de Homoródjánosfalván (legalább is az utóbbi évtizedekben) nemcsak az elbúcsúztatott év időjárásáról, természeti csapásairól, az elvégzett munkákról és a termésről van szó, hanem részletesen taglalnak egyéb eseményeket is. A homoródjánosfalvi búcsúztatók rokonságban vannak a Nagy-Homoród vidékén az első világháborúig élő műfajjal, a pástílussal, de azzal a különbséggel, hogy bár stílusuk ezeknek is gunyoros, csipkelődő, de olyan durva sértéseket nem tartalmaznak, mint a pástílus. A búcsúztatóba bekerül sok visszásság (felületesen, rosszul végzett munka, emberi hibák, tévedések, ballépések, félreértések, viszálykodások, veszekedések, részegeskedések, lopások, csalások) és sok más, erkölcsileg kifogásolható vagy éppen csak nevetséges, humoros esemény, amely a faluban az elmúlt évben történt. A kipellengérezésből, ha rászolgált, a lelkész sem maradt ki."[9]

Valóban, a homoródjánosfalvi óévbúcsúztatók némelyik részlete pástílusnak is beillenék. Az 1986-os búcsúztatóból idézzük azokat a sorokat, amelyek tematikailag is emlékeztetnek számos korábbi pástílusra, miként mellékletünkben több szövegváltozat bizonyítja: a néhai homoródjánosfalviak a gólyákat juhoknak vagy kecskéknek, illetőleg a kutyát medvének hitték.

A temető felett, a Hegymege táján
Derék vezetőink épp a határt járták.
Megpillantották, hogy lent a sás közepén
Lócsorda legelész a harmatos fűben.
Alló, vesd el magad, gyorsan kezdtek lépni,
A kollektívben[10] *vannak és meg kell nézni,*
Hogy hová hajtsák be, arról egyeződtek,
Pontosan amikor a lovak mellé értek.
Mikor odaértek derékig megázva,
Nagy volt mindenkinek a csodálkozása.
Egymásra ránézve még egyet sem szóltak,
Mert azok nem lovak, méhkaptárok voltak.[11]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Másik példaként álljon itt az 1984-es búcsúztatónak az a részlete, amelyben az egyik asszony

Egész éjszaka a szemét le nem hunyá,
Holnap kezdődik az állatösszeírás.
Az is baj, ha sok van, de mitévő legyek,
Már a szárnyasokból meg kéne menesszek.[12]
Kora hajnalban jól elkurálta,[13]
Felcipelte felét a ház padlására.
Össze is írták, amit előkaptak,
Tyúkok a padláson még meg se moccantak,
Csak a kicsi kakast, nem tudom, mi lelte,
Lehet, hogy a füst a szemét megcsípte.
Kukorékolt keservesen, s ezek meghallották,
Padlásról az egészet listára felírták.[14]

E két részlet is mutatja, hogy a pástílusok és az óévbúcsúztatók között van egy lényeges különbség: az előbbiek mindig, az utóbbiak sohasem említik név szerint a megverselt személyt vagy személyeket, de természetesen így is mindenki reájuk ismer. A különbségnek megvan a maga oka: a névtelen és nem nyilvánosan terjesztett pástílus bárkiről bármilyen szabados szókimondást megenged(het) magának, az óesztendei búcsúztató viszont az emberiség egyik legnagyobb és legáltalánosabb ünnepi szertartásának olyan komoly költői eleme, amely az egész falu jelenlétében, nyilvánosan hangzik el, felolvasásával a szerző is fölfedi kilétét, s ezért használhatja a tréfás-humoros hangot, de senkiről sem a névre szóló gúnyolódásokat.

Vajon van-e valamilyen különös oka, magyarázata annak, hogy a Homoródok mentén a pástílusírás oly gyakori és kedvelt, vagy mindössze arról van szó, hogy kellő gyűjtések hiányában más vidékeken még nem fedeztük fel e műfajt?

Elméletileg nincs kizárva, hogy meghonosodásához Szentpáli Ferenc (?1651–?1713), a 17. század legjelentősebb paszkvillusírójának életműve is hozzájárulhatott. Az utókor úgy látja, hogy „a műfaj mestere" volt. „Nyelvére nem tett féket; indulatos, de a tárgyi igazság megmentette az elsekélyesedéstől."[15] Apjának, az unitárius Szentpáli alias Németh Istvánnak a 17. század első felében Homoródszentpálon és környékén voltak birtokai. Valószínűleg Ferenc fia is ott született, gyermek- és fiatalkorát ott tölthette, s a szülőföldjével való kapcsolata vizaknai letelepedése után sem szűnhetett meg. Ettől függetlenül nagy viharokat kavaró paszkvillusait a korabeli értelmiség jól ismerhette, s a két Homoród menti protestáns, főleg unitárius papok és tanítók is olvashatták és népszerűsíthették.

Ezek csak feltételezések, viszont bizonyos, hogy a két Homoród mente sohasem szűkölködött részint helyi értelmiségiekben, részint „versifikáló" földművesekben. Erre vonatkozóan Jánosfalvi Sándor István 1854-ben a következő dicsérő és bíráló sorokat írta Homoródjánosfalváról: „Dicséretjökre szolgál csakugyan e falúnak az, hogy gyermekeiket nem csak alsó falusi, de sokakot nagyobb oskolába is járatni s taníttatni szokták eleitől fogva, úgy hogy nem csak a honn maradtakból telnek ki néha versifikáló fűzfa poéták, kik mikor innepre a muzsikást a városfalviak elől elragadhatják, így énekelnek: Jánosfalva járja, Városfalva várja, de akiknek főbb oskolába küldött fiai közül már csak az én tudtomra 7 pap, 5 mester s két híres prokurátor kerekedett ki. Csak az a kár, hogy a versifikálók között sokszor, valamint itt, úgy egyebütt is olyan írkálók is voltak, vannak, lésznek, kik egy kis pálinkáért akármit megírnak s irkálásaik miatt magok dolgairól is elfogódván, elkorhelyednek, elpusztulnak, és így e szép kis tudományosságuk reájok nézve nem áldássá, hanem átokká válnak."[16]

E néhai „fűzfa poéták" utódaiként a két Homoród menti falvak mindenikében éltek és élnek olyan „naiv költők", akik keresztelési és lakodalmi köszöntőket, menyasszony- és vőlegénybúcsúztatókat, halotti búcsúztatókat és sírverseket, óévbúcsúztatókat és újévköszöntőket, pástílusokat stb. írnak versben vagy prózában. Közülük kerültek és kerülnek ki a lakodalmat levezető *szószólók* (vőfélyek) is, akiket ezekre az ünnepi eseményekre „a szájukért hívtak meg" (Homoródjánosfalva). „Emlékszem a legrégebbire vissza, amint említettem, ez a Bálint Zsiga bácsi, ő a legrégebbi, akire emlékszem. Idősebb bácsiktól hallottam, hogy jött be székelyharisnyába, egy kicsi ember vót. A községnek az alsó felibe egy utcába vót a lakadalom, s jött be. Hát ugye, ezt úgy mondták: szószóló, nálunk, aki beszélt. S minden lakadalomba akkor azt hítták, aki tudott egy pohárköszöntőt mondani, röviden, vagy nem tudom. S persze akkorjába, ez má kiment nálunk, hogy

[Erdélyi Magyar Adatbank]

mind a bibliai dógokról, Ézsaiásról, megint a prófétákról és mind arról beszéltek. Osztán persze ez kiment divatból. Ezek a Bibliából amit olvastak, verték essze és akkó szájukat kitátották, hogy az milyen okos ember. S ők abba mérlegölték, hogy így vótak, hogy jöttek más faluból is ide lány kikérni, minden, osztán kezdték a Bibliát, hogy melyik tud többet, s akkó valósággal birokra vették az ilyen dógokot, hogy melyik tudott, melyik szószóló vót a jobb, melyik főzte le a másikot. Emlékszem, hogy [Bálint Zsiga] akkor osztán napközbe feljött a falu közi, hogy megjárja magát. A mejjibe virág, hogy lássák, hogy ő szószóló. Csak azér feljött cigarettáé a bótba, hogy sok ember vasárnap kint vót. Akkor ott a lakadalomba vót egy selyp ember s jött be. S az órábó beszét. Kérdezték: »Hát mi van odaki, Pali bácsi?« Órábó beszét [utánozza]: »Hát, fiaim, nagy lakadalom van. Bálint Zsiga bácsi beszél, s a násznép meg sír«" (Márkos Ferenc, Homoródjánosfalva).

Tárgyunknál maradva, a múlt század végéről s e század első feléből a következő pástílusírókat sikerült név szerint azonosítanunk: Homoródalmáson Rigmusos Józsa Dénes és Szabó Mózes Kurta; Homoródjánosfalván Bálint Zsigmond, vén Darkó Béla és fia, Sándor, Forró Bálint és Sándor Dénes; Homoródkeményfalván Nencze Mihály Dénes, Koncz Lajos, Mihály Ferenc kántor, Nagy Lőrinc és Vass G. Dénes; Homoródszentpálon Pálffy Ákos kántortanító; Kénoson Gál Mózes, Sándor Árpád, Sándor Márton és Tódor Sándor; Oklándon Szolga Dénes; Városfalván Balog Demeter, Bóna József, Csáka Ferenc, Csíki Mózes, Pálfi Mózes és Sándor Mózes.

A parasztköltők büszkék voltak tehetségükre, és a falu is megbecsülte őket: „Tehát a faluban ez a versírás változott; ez nem volt bérelt hely. Aki jó rigmusokat tudott írni, jól szavalható, jól érthető és nem bántó, de mindent megmondott, azt elfogadták és azt elismerték. És az nagy dicsőség volt, mert azt mindenki tudta, hogy azt ki írta. És az elmondás is dicsőség volt" (László Mózes, homoródjánosfalvi születésű budapesti lakos).

Hogyan készült a pástílus? Mindig megtörtént esemény szolgáltatott indítékot a megírására, de ez a versben eltúlozva, kiszínezve, tréfás-gúnyolódó hangnemben jelent meg. Némelyik esét valósággal kínálta a megörökítést, és az is kiszívároghatott, hogy már írják róla a pástílust; ezért a közvélemény várta a megjelenését.

Szerzője ritkán egy, többnyire két-három versfaragó szokott lenni, akik titokban találkoztak és hosszasan dolgoztak rajta; tartalmilag is, nyelvileg is addig csiszolgatták, amíg alkalmasnak nem találták a terjesztésre.

Ha meg voltak vele elégedve, több, akár tíz-húsz példányban is lemásolták, letisztázták és terjesztésének legkülönbözőbb lehetőségeihez folyamodtak: összeragasztva vagy cérnával összefűzve, hogy lapjai szét ne szóródjanak, éjszaka titokban kifüggesztették a helységnek egy olyan pontjára (pl. a csorgóhoz), ahol bizonyosan észreveszik; kapukra erősítették, az utcán látható helyeken szétszórták; bedobálták az udvarokba, köztük azoknak az udvarába is, akik a pástílusban szerepeltek. Kívánatos volt olyan emberek kezébe juttatni, akik kedvelték a tréfát; nem tépték el, sőt, gondoskodtak a terjesztéséről. A többi már magától ment: a faluban azonnal másolgatni kezdték, egyes részeit vagy az egészet megtanulták és idéztek belőle. Híre és szövege a környező falvakban is elterjedt, ahol szintén olvasták, másolták és megtanulták.

„Osztán megírták ilyen papírra, ugyebár, rendes papírra, s osztán egy hitván borítékba belétették, osztán az egyik este elment, mikor már mindenki lenyúgodott, osztán ide is egyet lehajított, s oda is egyet lehajított, mást a kapun béhajította, úgy terjesztette. Osztán reggel kapta meg a gazda, osztán vakarták a fejüket. Tizenöt-húszat csinátunk, osztán elhántuk este a setétbe. Hajították tovább, adták a másiknak. Aki elolvasta, adta tovább. Másnap reggel már fútták egymásnak: »Látod-e, hallottad-e, pástílus van erről, s pástílus van arról.« Osztán má mindjárt tudták is, hogy kiről van, mi van beleírva. Hát más faluba is a híre elment, hogy mik vótak. Innet mentek férhöz oda, s onnat jöttek ide férhöz, még Szentpálról is, ugyebár. Itt az egyik faluból mennek férhöz, és akkó má annak lejő az anyja, azt meglátogassa, az má: »Né fiam, errő pástílust írtak.« Mindjá hogy »Mit írtak?« Osztán viszi fel Városfalvára, ugye, meg Szentpálra. Így terjed. Még most is emlegetik, hogy miket írtak; mik vótak beleírva" (Forró Bálint, Homoródjánosfalva). „Ez szájrul szájra ment. Az biztos, hogy papírra fektette ő [ti. az írója], mikor írta le, de nemigen maradt fenn írásban. Persze,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

hát összejöttek, ugye, kórusokba [ti. fonókba], akkor jártak egymáshoz, ugye, disznótorokba. Akkor előjöttek ezek a humoros dolgok. Farsangi estékön, ugye, akkor beszéték el" (Demeter Domokos, Városfalva). Más szóval minden vidám társas összejövetelen szóba kerültek, el egészen a kocsmai poharazgatásig.

A „kézbesítésnek" egy igen érdekes esete is előfordult: a mellékletünk 1. számú pástílusát a múlt század végén a városfalviak először állítólag Amerikába juttatták, majd onnan hozta vissza a posta a Városfalvától két kilométerre eső Homoródjánosfalvára.

Egy-egy pástílus viszonylag nehézkes és hosszadalmas írásbeli másolgatását, terjesztését fokozatosan felváltotta a könnyedébb és fürgébb szóbeli terjesztés – ez lehet az oka, hogy faluhelyen viszonylag kevés pástíluskéziratot találhatni. Mihelyt azonban a szöveg megválik írott formájától, további sorsát az íratlan, szóbeli költészet törvényszerűségei kezdik meghatározni. Először is a többé-kevésbé, sőt, némelykor fölöttébb terjedelmes szöveget az emlékezet nem tudja szóról szóra híven megőrizni, miáltal egyes sorainak, versszakainak eltérő, jobb vagy gyengébb szövegváltozatai keletkeznek. Ennél is gyakoribb, hogy a szöveg egyes részei feledésbe merülnek; ezért van az, hogy az élőszáj után gyűjtött pástílusok – a papírra vetett „eredetihez" képest – kisebb-nagyobb mértékben töredékesek. Másrészről egy-egy frappáns, telibe találó és nem utolsósorban tömör fogalmazás a közösségi emlékezetben valósággal kikristályosodik és több emberöltőre megmarad: „Mondják, hogyne, most is mondják. Például bátyám, ő es tudja, ő es. Mikor jánosfalvit lát, akkor mindjárt elmondja neki, hogy ha mensz Jánosfalvára..." (Demeter Domokos, Városfalva). Ismét más esetekben a hosszabb-rövidebb verses részek prózává oldódnak és csak itt-ott váltakoznak a megmaradt verses részekkel, sőt, némelyik pástílus egészében prózai falucsúfoló rátótiádává alakul. A szóbeli költészet ilyen és ehhez hasonló jelenségeire a mellékletben számos példát lehet találni.

A pástílust szerzője általában nem írta alá, sőt, kilétét többnyire igyekezett titokban tartani; ezért némelykor a szöveget mással másoltatta le, hogy a kézírására ne ismerjenek rá. „De örökké gyanúsították, hogy ki lehetett. Azt úgy írta, hogy valami rókonával íratta. Egyszer leírta, s egy rókonával osztán átalfordította" (Forró Bálint, Homoródjánosfalva). Városfalván arra is volt példa, hogy írógéppel „legépőtette". Ámde amit két ember tud, arról mindenki tudomást szerezhet, mert vagy kézírásáról, vagy stílusáról ismerik fel, vagy a beavatottak árulják el, sőt, kocsmai iddogálás közben maga fedi föl kilétét.

A pástílusban szereplő némelyik fél becsületsértés miatt törvényszékkel fenyegetőzött, de utóbb lecsillapodott, vagy a szerzőséget nem lehetett egyértelműen bizonyítani. A városfalvi hagyomány szerint viszont egykor haláleset is történt, amidőn egy pástílus szerzője és kigúnyolt hőse a vásárban találkozott és összeverekedett.

Bizonyára Kriza János volt időrendben az első, aki 1863-ban *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteményében – műfaji megjelölés nélkül – *Az X-fali éfiu-legénység nagy megfutása*, valamint *Az agyonvert sárga búcsuztatója* címmel két pástílust közölt az udvarhelyszéki Martonfalváról. Az első címben az X a kicsúfolt falu nevét rejti, a tapintatos Kriza ugyanis nem akarta az illető falubelieket kigúnyolni és megharagítani. A „nagy megfutás" oka az volt, hogy a mártonfalvi fogadóban iddogáló idegen legények közül Duka Jancsi megölelte Virág Mányit, mire a felbőszült helybeli legények előbb verekedésre, majd menekülésre kényszerítették az X falubelieket. A pástílus így kezdődik:

Ezör hétszáz negyvenkettő!
Be nem vàlál jóra telő
Müneküink, a kik ott vàlánk,
Fogadóba illogàtánk.

Kriza a két gúnyvershez mindössze egyetlen mondatnyi megjegyzést fűzött: „[...] közölvék itten mint a népelme, igaz hogy kissé czivilizált népelme ujabbkori productiói, mert aligha »ezer hétszáz negyvenkettő« volt az a »nem jóraváló« esztendő."[17] Kriza helyesen észlelte, hogy a gúnyversek „kissé czivilizált népelme ujabbkori productiói", tehát félnépi alkotások, régiségükre nézve azonban

[Erdélyi Magyar Adatbank]

semmi pontos adatunk nincs. Az idézett évszám ugyan napjainkra már a műfaj népi redakciójának több mint két évszázados múltját igazolná, az íratlan költészetben azonban az évszámok anakronisztikusan változhatnak és kicserélődhetnek.

Ismereteink szerint ezek azok az adatok és előzmények, amelyek után Homoród menti pástílusgyűjteményünket sajtó alá rendeztük. A helyszíni gyűjtések, valamint a két szerző könyvészeti forrásfeltárása alapján a tanulmányt Faragó József állította össze.

MELLÉKLET

Adattárunk Faragó József és Hála József helyszíni gyűjtéseit tartalmazza. Alább kimutatást közlünk a gyűjtések helyéről és idejéről, valamint falvanként felsoroljuk az adatközlők nevét és életkorát; ez utóbbit, amidőn a továbbiakban hivatkozunk reájuk, többé nem ismételjük meg, mert itt megtalálhatók.

Faragó József gyűjtése: Kénos, 1958. június, december és 1959. március. Gál Mózes, 45 éves; Máthé Imre, 41; Pál Mózes, 54; Sándor Ferencné Mózes Vilma, 65.

Hála József gyűjtése: Budapest, 1988 és 1992. László Mózes (homoródjánosfalvi születésű); Józsa Vilmos (homoródalmási születésű). Homoródalmás, 1992. Id. Bodor Lajos, 72. Homoródjánosfalva, 1984 és 1985. Forró Bálint, 85; Jobb János, 83; Márkos Ferenc; Vass Miklós, 63. Homoródkeményfalva, 1991. Bencze Albert, 72; Bencze Ödön, 77. Homoródszentpál, 1991. Péter Mózes, 68. Kénos, 1984. Fóris Károly, 74. Városfalva, 1984. Demeter Domokos, 67; Gedő András, 73; László Ferenc, 55; Sándor Mózes, 87.

Mivel a pástílusok közlésének eddig még nem alakult ki semmiféle rendszere, anyagunk pedig szerény mennyisége miatt nem alkalmas valamilyen rendszerezésre, első helyen közöljük azt *A város-falvai pástílus Jánosfalváról* címűt, amely mintegy csak felsorolja a falu lakóinak emlékezetre méltó viselt dolgait. Ezt követik azok a pástílusok, amelyek egyenként és részletesebben leírják az előbb épp csak említett események egy részét. Figyelembe véve ezeknek viszonylag nagy számát és változatosságát, valamint azt a tényt, hogy Homoródjánosfalvára eddig is a leggyakrabban hivatkoztunk, megállapítható, hogy a Homoród menti falvak között a falucsúfoló, illetőleg a falusiakat csúfoló pástílusok a leggyakrabban Homoródjánosfalvát veszik célba vagy emlegetik.[18] Folytatólag következnek a ritkábban kicsúfolt faluk vagy események, míg végül azok a pástílusok zárják a sort, amelyek egyedi eseteket mutatnak be a humoros vagy gúnyos túlzás eszközeivel. Utolsónak hagytuk Gotthárd Gábor homoródalmási gyűjtését: *A hermányi favágók rigmusa 1931-ben.* Noha az erdővidéki (háromszéki) Magyarhermány Homoródalmástól viszonylag távol van, ez a példa is bizonyítja, hogy egy-egy pástílus nemcsak a környező falvakban, hanem a távolabbiakban is másolóra, terjesztőre vagy legalább megőrzőre találhat. (Idekívánkozik az az eset is, hogy a 15. számú *Igaz történet*et a gyűjtő egy Budapestre elszármazott homoródalmási lakostól kapta.) E magyarhermányi rigmus mind költői nyelvezetével, mind verselésével elárulja, hogy több mint „félnépi" eredetű.

Ha a pástílusíró versének nem adott címet, akkor címként a vers kezdősorát használtuk.

A pástílus szövege előtt és/vagy után az adatközlők vagy a gyűjtők magyarázatait adjuk, majd azokat a szakirodalmi adatokat idézzük, amelyek közvetlenül vagy közvetve az illető pástílusra vonatkoznak.

Forrásaink között van Jakab Ferenc 1977-ben írt kéziratos, *Városfalva monográfiája* című munkája is a homoródszentpáli Általános Iskola irattárából. Erre esetenként „Jakab Ferenc monográfiája" megjelöléssel hivatkozunk.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1. A város-falvai pástílus Jánosfalváról

Címe úgy értendő, hogy a jánosfalviak írták a városfalviakról. „1896 Az uj év első holnapjában irattot", olvassuk a vers végén, de az aláíró nem a szerzője: Jakab Ferenc monográfiája szerint Darkó Sándor írta. Gedő András 1926. december 29-én másolta be énekes-verses füzetébe, s Hála József innen írta ki betűhíven 1984-ben.

Bokornyeső[19] *Városfalva,*
gondolatlan a lakója
menyetek el gúnyeszesek[20]
tanuljatok becsűletet

A rozs kenyér tán unalmas
hogy versfirkálni általok
irhatnátok magatokról
kutya,[21] *bival*[22] *és Bokorról.* [23]

Városfalvi Csíki, Csáka[24]
ki a községet csufolja
sok a tűk fehér bolhátok
talán azért vakaróztok,

Néhai Bedő[25] *pincéje*
meg vala almával töltve
egy éjel kiraboltátok
egek csapása reátok,

Csepregi János[26] *be jól járt*
a rablókal szembe nem szált
öt-hat véka almájáért
levágtátok volna szegényt,

Azt hitűk hogy meghalt Bóna,[27]
nem versenyez senki soha
azért csúnya Város falva
bújék Bokor árnyékába[28]

Nagy tőkétek fogyaszátok
hogy azt megszaporicsátok
még kamatot sem adhatok
olj nagy a tű adóságtok

Felkérem én Vas Ferencet
ugyan menyi buzát vetet?
hány kalangyát ráztak széjjel?
Város falván igy kezdének

A buzát szalmásan vetik,
két aratás engedtetik
éjel vetnek holdvilágon
s kétszer aratnak egy nyáron[29]

Hicki vicki Csáka Feri[30]
ugy lácik a bárdját feni
nem fente ki jól a bárdot
kénjába az ágyba huddot[31]

Óbor erőseb az ujnál
jobb ha a házadba szarnál
illatját magad éreznéd
mások előt nem szégyelnéd

Ted közhíré Jakab Lázár[32]
olvasa az egész világ
Farizeus útón jártok
azért sok ujj mutat rátok,

A községi biró Csoma
nálad a törvény sumája
hirdesd ki a csárda előt
de ne a szent templom előt,

János-falván szentek laknak
az ördögök itt nem laknak
ott laknak város falvában
Kénosi Béla[33] *udvarában*

Vagyon egyjó szólnokotok
pedig rég meg halt Bónátok[34]
Sándor Józsi nem tet hibát
rég volt mikor hozot libát[35]

Felkarolta karja kőzi
gondolta-e hogy remetei,
s nehogy szive meghasadjon
a Rikába ott maradjon,

Szegény nem maradt Rikába
keten maradtak hibába,
felkarolta de megbánta
nagyott fosot az orára

Nincsen penám hogy leírjam
hogy leírjam és elmondjam
hogy mi város-falván történt
rigmusba szedni egyenként

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Egy keveset mégis írok
egy-kettőtökről szavalok
lásák szemünkben a szálkát
az övékben nem a gerendát,

Ha mű veszet kutyát hajtunk[36]
átkot nem kiáltnak rájuk
mint tű Bokrot levágtátok
bene volt szegény bácsotok,[37]

Vére boszút kér reátok
ezzel is híres falvátok
Bedő-féle udvar fen áll[38]
abba vala alma raktár

Három ajtó erős záros
nem féltete a raktáros
egyszer oly hir megy fülébe
hogy nincs alma a pincébe,

Megyen ara nagy sietve
hát nyitva van a pincéje
nagy hatalmas erőss Isten!
vas fű[39] *van a tenyeribe*

Ki ily zárakot felszakit
három erőss ajtót kinyit
nincsen vas fű tenyeribe
csak rosz erkölcs a szűvibe,

Igy nő fiatalságotok
ezis szégyent hoz reátok
szét hányták a sok kalangyát
ösze vágták a sok buzát

Földet be teritették vele[40]
nyakatokba kötél kéne
ha még a Kénosi-házba[41]
mai napig fen állana,

Ott boszorkányok laknának
és azok ott táncolnának
az ilyenek megérdemlik
a kik a sok roszat teszik,

Hogy boszorkány táncot járjon,
senkit többet ne csúfoljon
hanem csúfolja ki magát,
csináljon gatyából babát

Kutyával is volt bajotok,
egyet a kútba nyomtatok
viziből addig ivátok
míg piros let az orcátok[42]

Egyet pedig farkas képbe
a malomnál leve vége[43]
a más hátatokba akadt
akkor fogtatok nagy halat

Hát kelene néktek több kutya
ki tűktöket meg ugatna
saját magatoké megmart
azért van köztetek nagy baj

Hát a bival a szalmába
nyögöt a gané aljába,
és tű felmészároltátok
és szerbe ki osztotátok,

Lehetet is az jó falat
sokat volt a gané alat
aból ti mind részt vetetek
az isten legyen veletek,[44]

Zsomboron is hogy lőtetek
hogy gatyára vetköztetek
nem vala becsületetek
kezeségel mentődtetek[45]

A gólyát ha mű hajtotuk
azért hibásnak tartotok,[46]
pedig tű kopasztotátok
s perci Pistára fogtátok

Mikor a falu bikáját
a malomba kvártélyozták
zenget, zúgot szegény malom,
és a bika bőgöt nagyon[47]

Elég-e vagy többet mondjak
vagy hogy evel elhalgasak
jól meg tiszteltetik néktek
meg van nyitva a szivetek

Ha csak Csáka irnokotok[48]
vele ki nem gúnyolhatok
nincsen Pálfitok, Bónátok[49]
igy hát jobb ha elhalgatok

Vége

1896
Az uj év első holnapjában irattot
Gedő András
1926 December hó 29ik napján

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Jakab Ferenc monográfiája szintén megörökítette. Ez a szöveg – számos nyelvjárási-kiejtési különbségtől eltekintve – versszakról versszakra, sorról sorra követi a fentieket, s mindössze néhány olyan sora van, amely csekély mértékben változatnak tekinthető: „Gondatlan a lakója", „Hogy versirkálni álltok", „Kénjában ágyba huggyott", „Jobb ha a házadba tojnál", „Összevágták a jó búzát".

2. Városfalva szép vidéke

Városfalváról írták a jánosfalviak:

Városfalva szép vidéke,
Gazdag az terméke,
Népe műveletlen,
S köztük járni kellemetlen.

Mi az ág között követ lőttünk,
Átok nem kiált ellenünk,
Mint tűk, hogy Bokrot vágtatok,
Benne vót a jó bácsotok.[50]

(Sándor Mózes, Városfalva)

„Volt egy bokor nevű, Bukor, juhász, innen Darócról. Itt Városfalván. Aztán azt itt agyonütték, Városfalván. Azért mondjuk, hogy bokornyeső Városfalva. Bokor volt a vezetékneve" (Gedő András, Városfalva). „Agyonüttek vót itt egy romántudja, bács vót. Bokornak híták, aztán »Bokrot vágtak«" (Sándor Mózes, Városfalva).

3. Mezei Ábel szép szál embör

Hát egy veres kutya járta a határt. No, „Medve jár, s medve jár!" S itt fent, ahol a nagy fenyőfa van, Ferinek a vén nagyapja vót, Mezei Ábel, Márkos Ferinek. Hát menjenek, hogy lőjék meg a medvét. Este. Estére má mentek ki. Vót egy talián, mikor csinálták itt az alagútat Benénél, Olaszországból hozta vót Ausztria–Magyarország a kőfaragókot. Itáliából, Olaszországból, azokat a kőmunkásokot. Osztán egy itt maradt. Avval az es ment. S no osztán mondta, mikor mentek:

– Bizony Isten igaz, fűmedve van ott. Bizony Isten a szivit, a szivit, ha nem, esztenástól elpusztít!

Osztán el. S megjött osztán a medve, s reálőttek, de nem találták el, elfutottak. Osztán ezt megtudták a városfalviak. A szomszéd falu. Avval írtak egy pástílust:

Mezei Ábel szép szál embör,
Felnőtt, mint egy szép szál kendör.
Kiment a törökbúzába,
Találkozott a medvével,
S megtőtt a gatya szarlével.

(Jobb János,
Homoródjánosfalva)

E „medvevadászat" története nyomtatásban első ízben valószínűleg Bányai János *Székelység* című székelyudvarhelyi folyóiratában jelent meg 1931-ben prózai változatban, a *Góbéságok* című rovatban, „Bakcsy János elbeszélése után".[51] Eszerint a medvét nem egy kutyával tévesztik össze, hanem egy olyan csíkmadarasi cserépkorsóval, amelynek szájába bele-belefúj az erősödő szél, s olyan hangot ad, mintha egy medve morogna. A vadhajtásra induló falubeliek a kukoricásban rejtőzködő „medve" feje helyett végül is a fekete cserépkorsót lövik szét. A prózai falucsúfolóban csak két kis verses rész hangzik el. Az egyikben a „medvét" bekerítő vadászok bíztatják egymást:

Szorítsd, Hegyi, ne hagyd, Varga,
Mert az Isten kézre adta.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A verses tanulság közeli szövegváltozataival alább is többször fogunk találkozni, annak bizonyságául, hogy ez egy kikristályosodott részlete lett a néhai terjedelmesebb pástílusnak:

Hogyha mész Jánosfalvára,
Vigyázz a szájad járására,
Nehogy említs a medvéről,
Met kikuvasztnak a bőrödből.

E falucsúfoló rátótiáda több verses részletet őrző változata Duka János gyűjteményében jelent meg 1983-ban:

„Az esetet megtudta az egész környék, és a szomszéd falu papja, Laji bá, verset faragott a jánosfalviak bosszantására:

Mezei Hektor nagy szál ember,
Felnőtt úgy, mint egy szál kender,
Találkozott a medvével,
Megtőtt a gatya szarlével.

A pap ezt a verset meggondolatlanul elmondotta egy mulatságon, mire a felbőszült jánosfalviak alaposan helybenhagyták. Azóta mondogatják:

Mikor mensz Jánosfalvára,
Vigyázz a szád járására!
Nehogy említs a medvéről,
Mert kinyuvasztanak a bőrödből!
Felfogják a rókot,[52]
Vágnak alá jókot."[53]

Jakab Ferenc monográfiája az alábbi változatot őrzi:

„A homoródjánosfalvi esztenához odakapott egy nagy fekete kutya. A pásztor azt gondolta, hogy biztosan medve. Jelentette az esetet, és eltervezték, hogy a medvét kilövik. Előre persze Fábricnál, a zsidó korcsomárosnál egy kis »bátorítót« ittak. A korcsomáros így biztatta a vadászokat:

A szivit, a szivit,
Mert esztenástól[54] *elpusztít.*

Aztán elindultak a medvével leszámolni, amely így ütött ki:

Kendörmagból lesz a kendör,
Mezei Sándor ügyes embör.
Bízott a gyapotgatyába,
Kimönt a törökbúza-határba
Fiával, Mózessel,
Persze azzal a feszössel.
Találkoztak a medvével,
S a gatya megtelt sárlével.

Nyomták az esztenaajtót,
Kiáltották a nagy jajszót,
Végre egy olasz a jukon
Feléje lőtt félájultan,
Hat arasznyi távolságra
Lőtt a szék karjába.
Nem medve, met a kutya!
Hallod, hogy Bercsit ugassa!

(Sándor Mózes, Városfalva)

Ezen esetet megtudván a városfalviak, rögtön elnevezték a jánosfalviakat »medvések«-nek. Azóta is emlegetik, még ma is.

Az előbbi históriát ismerve, Sándor Lajos városfalvi lelkész kocsisával, Vass Domokossal mulatérozás közben Fábricnál, a zsidónál elkezdte ezt a csúfondáros históriát. Persze ez bántotta a jánosfalviak önérzetét és felháborodásukban jól elagyabugyálták az őket csúfolókat, melyről ez a rigmus maradt fenn:

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Sándor Laji nagy pirossan
Fábric úrhoz csak becsosszan.
Medvebőrre van szüksége,
S hát a hátához is van mérve.
Ne hagyd, Balog, sirítsd, Varga!
Most az Isten kézbe adta.
Fölfordították a rókot
S húztak reuk sokat s jókot.
Vass Domokos se tétovázott,
A lovakra reávágott.
Mentek azok, s nézett vissza,
Nehogy a bocs meghajtsa.
Mikor ment az új híd felé,
Sírva nézett visszafelé.

Ezen eset után maradt fenn egy szólásmondás e vidéken:

Mikor mész Jánosfalvára,
Vigyázz a szád járására.
Ne sokat beszélgess a medvéről,
Mert kiguvasztnak a bőrödből."

A korsó hangját a medve hangjával összetévesztő változathoz tér vissza az az anekdota, amelyet Jánosfalvi Sándor István gyűjtött 1846-ban, de Homoródjánosfalva helyett Hévízre (Olthévíz?) lokalizálva: „A félénk embert azzal csúfolják: csak olyan vitéz, mint a hévizi paraszt: a bugyogós korsótól is megijed. Ez ugyanis egykor szeles időben hazafelé indulván az erdei szénacsinálásból, hol medve hírek voltak egy vállára vett villa nyelébe akasztott bugyogós korsóval, az dorombólni kezdett, s az ember azt gondolván, hogy medve jő utána, futni kezdett, a korsó a sebes futástól még jobban dorombolt, s ő is még jobban megijedt s még hátra se mervén nézni, úgy futott hazáig, hogy ott szinte halva esett le."[55]

Kovács Ágnes és Benedek Katalin a rátótiádák típusmutatójában ezt az anekdotát MNK 1312A[x] szám alatt *A kutyát medvének nézik* címmel sorolta be, de csak a Duka János-féle, fönnebb idézett változatra hivatkozott: „A Magyar Népmesekatalógus a típusnak csak ezt a változatát ismeri."[56]

4. A múlt hétön egy nagy vadászat lett rendözve

Hát ott Jánosfalván űzték a fenevadakot, úgy hogy pusztítsák:

A múlt hétön es nagy vadászat lett rendözve,
Részt vett belőle egész Jánosfalva népe.
A Homoród partján jártak a vadászok,
S Zsigmond kiáltotta, hogy „Reám hajtsátok!"
Az Isten akarta, hogy nem sült el puskája,
Így maradt életbe a pásztor kutyája.

(Sándor Mózes, Városfalva)

Magva talán szintén az előbbi történet, más feldolgozásban. Jakab Ferenc kéziratos monográfiája szerint Balog Domokos írta. Jakab szintén Sándor Mózestől jegyezte le, de hét évvel korábban, s ezért mutat a kétféle lejegyzés apró filológiai szövegvariációkat:

A múltkor is nagy vadászat volt rendözve,
Részt vett belőle egész Jánosfalva népe.
Homoród partján álltak a vadászok,
Zsigmond kiáltotta: „Reám hajtsátok!"
Az Isten akarta, nem sült el a puskája,
Így maradt életben a pásztor kutyája.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

5. Hogyha mensz Jánosfalvára

Például az vót itt nálunk, hogy azt írta vót ez a Pálfi [Mózes városfalvi pástílusíró], hogy

Hogyha mensz Jánosfalvára,
Vígyázz a szád járására!
Ne emlögesd a medvéköt,
Kiguvasztnak a bőrödből!
Felfordítsák a rókot,
S vágnak alája jókot.

(Jobb János,
Homoródjánosfalva)

6. Ha mensz Jánosfalvára

Mikor mentem Jánosfalvára, édesanyám örökké emlögette, hogy

Ha mensz Jánosfalvára,
Vigyázz a szád járására!
Nehogy említs a medvéről,
Mert kiguvasztnak a bőrödből!

(Demeter Domokos,
Városfalva)

7. Márton Ferkő, a púpos

S akkor osztán vót a másik, amikor itt a kutyát a híd alatt megszorították. Azt hitték, hogy farkas. Olyan veres kutya vót. Osztán nekiállottak botokkal, nekimentek, a kutyát bészorították a híd alá. Osztán kezdték ütni a kutyát, ki innét, ki onnét, ahogy hezzáfértek. Osztán akkor a kutya megdöglött. Agyonverték. Osztán akkor az a púpos embör, Márton Ferenc...

Márton Ferkő, a púpos,
Egyet nagyot horkantott:
– Jó lesz nekem a vére,
Mer a doktor rendölte.

Osztoztak a kutya felől. Azt hitték, hogy farkas. Osztán reajöttek, hogy nem farkas vót, hanem kutya. osztán így kifigurázták őket.

(Bencze Albert, Homoródkeményfalva)

Ezt a falucsúfolót 1846-ban Jánosfalvi Sándor István is lejegyezte útirajzában, de a lókodiakra vonatkoztatva: „A kutyát pedig lókodi farkasnak [nevezik], mert a lókodiak egykor farkas gyanánt egy nagy szürke bolygó kutyát lőttek s vittek volt ajándékba a királybirónak."[57]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

8. Piros pünkösd másodnapján

Pálfi [Mózes] s Bóna [József] írták volt a jánosfalviakról:

Piros pünkösd másodnapján
Iszik a falu a korcsomán.
A bírónak azt a hírt viszik,
Hogy a kecskék a sást eszik.
Uccu, bíró eléhalad,
De a hütösség se marad,
Mennek fel a Nagy-Bodóba
S örvendeznek ők valóba:
– Térítsd, Hegyi, kerítsd, Varga,
Mert az Isten kézbe adta!
A városfalvi kecskéknek
Mind isszuk meg a vérüket! –
De a kecskék egyen-egyen
Felrepültek az ájerbe,[58]
S ők maradtak a szégyenbe.

Intelem a városfalviaknak:

Ha mész Jánosfalvára,
Vigyázz a szád járására!
Keveset szólj a kecskékről,
Mert kiguvasztnak a bőrödből!

A jánosfalviak írták válaszul:

Keleti szél, húzd meg magad,
Ne fúdd a fennálló nádat!
Pálfi Mózsi s Bóna Józsi
Mentek a mellyükbe húzni.[59]
Bóna Józsi bokrétásan
Keresztülesett a sáncon.
Mindketten költők valának,
S nagy szégyenbe maradának.

(Demeter Domokos, Városfalva)

„A jánosfalviakat a városfalviak azér csúfolták, hogy a sok gólya, ugye, megszállott ott. A réten: Bodó[n] és Kánátszeg[en], osztán akkor, no, valaki meglátta, hogy ott jőnek-mennek, s »Ej, hajtsuk be a városfalvi juhokat!« Mikor odamentek, a gólyák felszálltak" (Gedő András, Városfalva). „Rengeteg gólya kiment a rétre, leszállott, ugye, ott a tavas helyeken. S a jánosfalviak meglátták, s kaszával, kapával futottak a gólyákhoz; azt gondolták, kecskecsorda. Hogy a hajtókertbe hajtsák bé, hogy a falunak valamennyi pénz gyüjjön bé, hogy a sok kecskét behajtsák. Mikor odamentek a sok népek, a gólyák felszállottak, s ott maradtak csődbe, ne. Ezért mondják, hogy gólyások" (Péter Mózes, Homoródszentpál).

A legrégebbi falucsúfolók egyike lehet, mert Jánosfalvi Sándor István már 1846-os útleírásában mint „egykor" történt esetet örökítette meg: „Végre a gólyákat a két Homoród mellett jánosfalvi kecskéknek hívják, mert a jánosfalviak egykor egy sereg gólyát városfalvi kecskék gyanánt bé akarták hajtani a rétről s a bűntetés díját előre meg is itták volt mezőre indultokban. Igyunk, így mondának, megfizeti a városfalvi kecske."[60]

Jó két évtized múlva, 1868-ban Orbán Balázsnál találkozunk a történet újabb változatával. A jánosfalviakat „Sebes beszédök mellett még más adomákkal is üldözik. Ilyen a kecskebehajtás története. Ugyanis egykor nagy csapat gólya csapott le a rétre, a jánosfalviak az est homályban azokat a városfalvi kecskéknek hivén, miután a hajtópénz fejében jót áldomásoztak, kiindultak, de nagy volt bámulatok, midőn a vélt kecskék szárnyra kelve elrepültek, s azóta nevezik, a gólyákat *jánosfalvi kecskéknek*."[61]

A történet Duka János és Vöő Gabriella gyűjteményében is megjelent, de Homoródszentpéterre lokalizálva. Ez az egyetlen prózai változat, amely a néhai pástílus két verses sorát is megőrizte:

[Erdélyi Magyar Adatbank]

„[...] részeg fővel be akarták keríteni a kecskéknek vélt gólyákat, miközben kiabálták: Sirítsd, Ignác, térítsd, Varga, | Ezt az Isten kézbe adta!"[62]

A pástílusnak egy egészen más szövegű, gazdagabb redakcióját Jakab Ferenc monográfiája őrizte meg *A gólyahistória* címmel, az adatközlő neve nélkül:

„A homoródvárosfalvi határpásztorok már több ízben behajtották a jánosfalvi elkóricált állatokat a rétből. Ez persze nem tetszett a jánosfalviaknak; várták az alkalmat, hogy ezt ők is megtehessék a városfalvi juhokkal, kecskékkel. Megjegyzem, a behajtott állat után meg kellett fizetni a tett kárt, és ugyanakkor hajtópénzt is kellett fizetni. Egyszer aztán alkalom is adódott a jánosfalviaknak, de ekkor is csúfosan megjárták:

Keleti szél, húzd meg magad,
Ne fújd a fennálló nádat!
Ne csinálj a nádból juhot,
Jánosfalvából bolondot!

A kőbánya oldalánál
Két ittas határpásztor áll,
Ahogy a rétre lenéznek,
Kecskeserget vesznek észre.

A bírónak a hírt viszik,
Hogy a juhok a sást eszik.
Gondolják: jól bekerítik,
A hajtópénzt fizettetik.

– Nem iszik velünk az a kopac Hegyi,
Sem az a részögös Vinci.
Iszik velünk Bálint Józsi,
Mert ő jó futó atyafi.

Térítsd, Hegyi, ne hagyd, Varga,
Mert az Isten kézbe adta
Városfalvi kecskéköt,
Most megisszuk a vérököt! –

De a gólyák egyen-egyen felrepültek az ájerbe,
Hegyi s Varga maradának szégyenbe.

Azóta a jánosfalviakat »gólyásoknak« is szokták titulálni."

Kovács Ágnes és Benedek Katalin a rátótiádák típusmutatójában AaTh 1319M[x] *A gólyákat embereknek (teheneknek) nézik* cím alatt tíz változatát sorolja fel, nemcsak Homoródjánosfalváról, hanem a magyar folklórterület különböző részeiből is.[63]

9. Bóna Józsi s Pálfi Mózsi

No, osztán vótak ezek a pástílusírók, magukról is írták, hogyhát

Bóna Józsi s Pálfi Mózsi
Mentek a mejjükbe húzni.
Bóna Józsi bokrétáson
Keresztülesett a sáncon.
Mindketten költők valának,
S nagy szégyenbe maradának.

(Sándor Mózes,
Városfalva)

Jakab Ferenc monográfiája szintén megőrizte egy közeli szövegváltozatát, az adatközlő neve nélkül:

„Pálfi Mózesnek költői barátja, komája és legfőbbképp kitartó ivó pajtása volt Bóna Józsi. Egy lagzi után történt az alábbi eset:

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Pálfi Mózsi s Bóna Józsi
Mennek a mejjükbe húzni.
Kalapjukban bokrétáson
Keresztül estek a sáncon.
Mindketten költők valának,
S most szégyenbe maradának."

10. A minapi múlt időbe

Hát osztán még történt, hogy elmentek a városfalviak erdővásárolni Zsomborra. Osztán ezt a jánosfalviak írták a városfalviakról:

A minapi múlt időbe
Zsombor nemes községébe
Mentek mint erdővásárlók,
A városfalvi elöljárók.

Jó gúnyájok vót felőtve,
S fegyverök es vót megtőtve.
S egymás között megegyeztek,
S a házba vadászni kezdtek.

A házigazda riadva,
Hogy itt a vadászat nincs kiadva,
De az üveg ablaktángyér
Lett a lövéstől olyan gyér.

– Felelős úr, hát fizessen,
Pénzt, avagy kezest keressen! –
Zoltánt levetkőztették gatyára,
Mintha menne vizitára.[64]

– Őtözzél fel, Zoltán, s gyere! –
Kérésének ez a helye.
Vas Ferenc csak arra kérte,
Hogy bocsássanak meg bár érte,
Zoltánt ne vetkőztessék gatyára,
Mert megkottyan az agyába!

(Sándor Mózes, Városfalva)

„Zsomborra elmentek ezek az itt való vadászok, s osztán ott úgy lőttek, hogy gatyára vetkeztek. Fogadkoztak, elveszítették a fogadást, még a gatyájukat is" (Gedő András, Városfalva).

11. Jobb Dénöst, a szentpéterit

No osztán ezt megtudta az én komám, hogy mit csinált Dénes bátyám, s osztán írt egy pástílust róla:

Jobb Dénöst, a szentpéterit
Városfalván jól ismerik.
Üsmerik móderit,[65] *szavát,*
Azt kiáltja: „Ne bőgj, finánc!"

Hát egyszer a többek között
Atyáson megrészegödött.
Hazafelé tántorogva
Egyik sáncból a másikba,

Azt spekuláta magába,
Hogy visszamegyen vizitába.
S hogy gondolta, meg is tette:
Útját a csűrkertnek vette.

Mózsi bátyánk a neszt hallja,
Nézi, ki jár az udvarába,
Mert tudja a törvényököt,
A finánconknál szenvedött.

S hogy belép Dénös a csűrbe,
A vén marha észrevette.
Kérdi: „Ki a, nem itt a tánc!"
Dénös ordít, hogy „Ne bőgj, finánc!"

De nem gyült bé Mózsi bá, a finánconk apja,
Hiszen ő a császárt többféleképpen szógálta.
Vizelettel veré vissza ellenfelét,
Csak aztán bocsátá álomra bús fejét.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Egy rongyos bihalbocs a felső pajtába
Elbődülte magát e zaj hallatára.
Még egyszer így halljuk futó hősünk szavát:
– Utánam bőgsz-e, te elkárhozott finánc?

(Sándor Mózes, Városfalva)

A homoródszentpéteri illetőségű Jobb Dénes Városfalván egy menyecskéhez járogatott. A menyecske apja, Dénes, valaha finánc volt és „Vizelettel veré vissza ellenfelét", vagyis futamította meg Jobb Dénest.

Jakab Ferenc monográfiájában ugyanettől az adatközlőtől a pástílus hét évvel korábban lejegyzett változatát olvashatjuk. A két szöveg között csak jelentéktelen nyelvjárási különbségek vannak, érdekesek viszont a pástílus elé írt bevezető szavak: „Egy báli mulatság volt Városfalván. Ide lejött Szentpéterről Jobb Dénes vadász kollégáihoz: Sándor Mózeshez, Balog Domokoshoz, Balog Áronhoz. Itten megittasodott és így berúgva elment a komámasszonyához, Vass Terézhez vizitába. Az apja, mint volt finánc, szidta és küldte el. Jobb Dénes barátunk részegen kiáltotta neki: »Ne bőgj, finánc!« Ezt az esetet Balog Domokos vadászkollégája meghallotta és rímbe szedte a történetet 1928–29-ben."

12. Megint hír van, igaz, régi

Megint hír van, igaz, régi,
De nem szabad eltitkolni,
Mert hogyha velünk történne,
Lenne, aki kikürtölje.

Nem mondom a hősünk nevét,
Mer még esszetévesztenék.[66]
Nem három, csak egynek szavát
Hallottuk, hogy „Ne bőgj, finánc!"

Ferenc eccsivel békenték szemöket,[67]
Még zárt idő után a bótosni mentek.
Rendes szokás szerint erre az ünnepre
Mindenki a kalácskovászt békeverte.

S ők asztal mellé ültek, hogy még tőtsenek a főbe,[68]
S beültek a kanapén lévő tésztás tekenőbe.
Dénesé, a lányka mondja, hogy „Anya, viszik el a kovászt!"
Dénes visszafordul, hogy „Fogd be a szád, finánc!"

De mint a fa, terjed a koronája,
S némelyik embörnek porhul a koponyája,
Ha szesszel füstölik, bevonja a zománc,
Irtóztató hangon ordít: „Ne bőgj, finánc!"

(Sándor Mózes, Városfalva)

Jakab Ferenc kéziratos monográfiájában szintén Sándor Mózes hét évvel korábbi szövege olvasható. Ez, apró nyelvjárási különbségeken túl, még az alábbi fontos sorokat tartalmazza:

Nem mondom a hősünk nevét,
Mert még összetévesztenék,
Mert ebbe a két kösségbe
Három embernek a neve.

Szövegváltozatnak tekinthető két sor a pástílus vége felé:

De midőn nő a fa, terjed koronája,
Némelyik embörnek tarkul koponyája.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

13. Pattogat egy embör

Például itt a szomszédomba, itt nagyapámnak a szomszédja vót, élt egy cigán. De jó gazdaembör vót. Dámi Lajinak hítták. S az egy ökröt tartott. Aztán a cigán büszke vót persze arra, hogy ökre van neki. Aztán azt mondta ez a Pálfi [Mózes pástílusíró]:

Pattogat egy embör,
Csattogat egy embör
Két szép ökör után.
Visszanéz az ökör,
S hát egy rusnya cigán.

(Demeter Domokos,
Városfalva)

14. Hosszú vápa, hírös vápa[69]

Annak az vót a lényege, hogy az a [Bencze] Sándorka olyan tizenhét-tizennyolc éves suhanclegény vót. Járt a juhokkal. Nagyapjának juhai vótak, s járt vélek, így ősszel. S akkor Mihály Ferenc, vót egy másik júhpásztor, ő es járt a juhokkal. S akkor a Sándorka kutyája koslatott. Esszeragadtak. A Mihály Ferencé vót a bakkutya, s a Sándorkáé a nyőstény. S akkor, esszeragadva, Sándorka elment oda, s akkor a Mihály Ferencének a hímvesszőjit, hogy benne vót az ő kutyájába, ügyesen megkötte cérnával. Aztán kiszabadult, ugye, a kutya elment, cérnával meg vót kötve, s megdagadt, s beteg lett a kutya. Úgy lehet, belé es pusztult. És osztán erre fel írták vót, hogy hát:

Hosszú vápa, hírös vápa,
Ezelőtt a tatár járta,
De még olyan nem történt,
Hogy a kutya faszát megkössék.

(Bencze Albert,
Homoródkeményfalva)

15. Igaz történet

Kedves atyafiak, mondok egy szép mesét
Hanem az a mese valóban meg tőrtént
Nem is olyan régen, nem is olyan messze;
Homoródalmáson a most folyó évben.

De hát hol is kezdjem, azt magam sem tudom
Hát hol vólt, hol nem volt, hetedhét országon.
Tul a kishomoród zúgó habjainál,
Mindenki ismeri; Szabó Mózes béllát.

Van néki egy jó tulajdonsága,
Mert a feleségét jól meg régulázza,
és a szomszédokat jól le ócsárolja,
Mert azok nem tudnak bánni az aszonnyal!

Az öreg Daradics van elől a sorban
Kinek bőven ki jut most a maga gondja,
Mert Bencző Mihályné a korcsmát becsukta
Nincs; ahol az öreg szomját csillapitsa.

S az ifju Daradics hiába óbégat
Ha az asszony néki parancsot osztogat.
Beke József alsó becsületes ember
Hagyjuk ki a sorból, hiszen ő: presbiter.

Sándor Lajos szabó? az jó ember vólna!
Ha néki szakálla, akkora ne vólna.
De hát a szakálnak le járt az ideje
Nem ad a korcsmáros, bort arra hitelbe.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó Mózes kurta? annak esze volna,
Csak a felesége annak a kocsisa.
A mai időben az a világ rendje
A szegény férfiak papucs alá kerűlnek.

Bencze András dávid, az sokat nem számít
Kit a felesége, hazugsággal ámít.
És ott van a veje Bencző Dénes huszár
És a felesége veri rá a kontrát.

Józsa Dénes ifju? ő nem tartozik ide
Ugy él ő Brassóban, mint méh kőzt a here.
Dolgozik helyette szegény felesége
Ő csak biciklizzik Brassó kőzepében.

Bencző József sándor? ősem való másra
Hogy a felesége a falnak állítsa
Hát az űgyes aszony, azt meg lehet adni
Tud is ám a legényekre néha kacsintani.

Nem hull ki a munka, néki a kezéből,
Mert ő nem szereti, azt olyan kőzelről.
De hogyha megzendűl a cigány muzsika
Ugy nyargal a tánczra, hogy lobog a haja.

Szabó József dávid el van csámporodva,
Az udvari birtok kicsuszott alóla.
Bodor István gáti, satöbbi, satöbbi,
Ki győzné ezeket mind elő sorolni.

Kedves szomszédai meg bocsássatok,
Hogy róllatok ide, ilyen pletykát irok.
De hát amit irtam, mind tőlle halottam
Azért az ő lelke bűnhődik pokolba.

Ez a pletyka fészek Szabó Mózes bélla
Azt mindnyájan tudjuk, rólla szól a nóta
De hagyjuk a pletykát, térjünk a dologra
Hogy jut Szabó Mózes bélla hivatalba.

Mert hát hivatalra vágyik őkegyelme
Hírre s dicsőségre szomjuhozik lelke.
Baczó Mózes alsó, neki jó barátja
Aki a potya bort nem nagyon utálja.

Szabó Mózes bélla, ezt jól ki használja
Este alkonyatkor, átballag hozája
Édes Mózes bácsi: – tudja miért jöttem?
Szeretném ha egyházfi lehetne belőlem.

Azért ha holnap a kőzgyűlésbe jőnne,
S meg választásomra ajálatott tenne.
Annak tudom Isten nem vallaná kárát
Borral tőlteném meg, azt a becses gyomrát.

Baczó Mózes alsó nem habozik sokat
Egy pár liter borért ráál az alkura.
És mikor másnap a gyűlésbe mennek
Ott arról tárgyalnak egyházfi ki lenne.

Baczó Mózes alsó elkiáltja magát
Válaszuk meg egyházfinak Szabó Mózes béllát
Az Almási gyűlés, olyan szokott lenni
Ahol a szamár is szokott ilyent kapni.

Azért Szabó Mózes megkaptta az éljent
És a szentegyházban az egyházfi ő lett.
Baczó Mózes alsó kőveteli jussát
Mennek a korcsmában, isszák az áldomást.

Este ha az óra a kilenczet üti
Korcsmáros a vendégeket mind ki tessékeli
Szabó Mózes bélla hazafelé nyargal
És mámoros fejjel az asszony elé toppan.

Asszony az egedet szentegyházfi lettem
S ugrál örömében, ugy mint a bakkecske.
Édes feleségem nagy dicsőség vár rád
Tanítsd meg a papnét hogy sütik a tortát

Ha meg nem tanítod: – én ugy elpáhollak,
Hogy holtod napjáig, utána koldulhatsz
Ha lassan is de forog az idő kereke
S a Hustvéthi ünepek el érkeznek végre.

Szabó Mózes bélla, magát keni feni,
Mert őtt a templomba ma sokan megnézik.
És amikor magát űgyessen kinyalta
Parádés léptekkel indul a templomban

Be megy a templomban elfoglalja helyét
Áhítatos pofával halgatja az igét
És mikor vége lesz a szent beszédnek
Urvacsora venni tódulnak a hívek

Szabó Mózes bélla köztük büszkén lépked,
Hadd lássa mindenki, hogy ő egyházfi lett.
A nagy dicsőségtől káprázik a szeme
Serleg mellett a bort leönti a földre.

Dehát az egyház kiheveri kárát
S nevetik a hívek Szabó Mózes béllát
De itt még nincs vége a historiának,
Mert kepét kel adni, papnak s a kántornak.

Szabó Mózes béllát ugy hozta a sorsa
Kántorhoz kerűlt fel az istálóban
Fel megy az odorban[70] *és hízik a mája*
Ki? milyen? kepét ad, hogy ő má meglátja

[Erdélyi Magyar Adatbank]

És aki gyengét hoz szónélkül nem hagyja
Hogy még az nap este besugja a papnak
Azt nem veszi észre Szabó Mózes bélla
Hogy a lába alatt szuette a deszka

S amint ottan ugrál a deszka megroppan
Szabó Mózes bélla a pajtában pottyan
Hol egy beteg bivaly busan gondolkozik
Sarokban a boccsa csendesen szunyadik.

Szabó Mózes bélla nem veszi tréfára
Káromkodik szörnyen szitkot szól a szája
Szidja az egyházat s vele kapcsolatban
Szedi a szenteket sűrű rajvonalban

A szomoru történetnek ím ez a vége
Mert a szegény bivaly olyat bődült ijedtében
A nagy ördög egyházfi képében
Váratlanul oda potyant le meléje.

És most kedves öcsém Szabó Mózes bélla
Ezen rövid szavam tehozád lesz írva
Ne légy kűlőmb ember, mint vólt az apád
Ne légy minden lében, hitvány rozsdás kanál

Amivel dolgod nincs, abban ne ártsd magad
Ne űsd az orodat, minden rondaságban
Magadnak hivatalt ne vásárolj borral
Alázatos szívvel járj el a templomban
És akkor majd halgat róllad a krónika.

1935

A történet szereplőinek neve utáni jelző (Szabó Mózes „Bélla", Beke József „Alsó", Sándor Lajos „Szabó" stb.) az illetőknek a faluközösség által adott ragadványneve, és azt a célt szolgálja, hogy az eléggé gyakori azonos vezetéknevű családokat egymástól meg lehessen különböztetni.

1935-ben írta Józsa Dénes homoródalmási földműves. Hála József a hat vonalas füzetlapra írt verset 1992-ben kapta Budapesten Józsa Vilmos homoródalmási lakostól és másolta le betűhíven. Józsa Vilmosnak a szerzőségre vonatkozó tájékoztatása azonban téves, mert „Rigmusos" Józsa Dénes a pástílusnak nem a szerzője volt, hanem egyik másolója lehetett. A versben ugyanis Szabó Mózes „Kurta" is szerepel, róla pedig tudtuk, hogy homoródalmási születésű jeles prózaírónknak, Szabó Gyulának az édesapja volt. Szabó Gyula nemcsak azt tisztázta, hogy a pástílust édesapja írta, hanem kérésünkre személyes gyermekkori emlékeinek, élményeinek alapján a vers keletkezésének és sorsának alábbi kitűnő leírását adta, miközben itt-ott a szövegromlásokat is kijavította:

„Gyermekkoromban mulatságos szórakozásunk volt időnként a szülői háznál egy hosszú »rigmusnak« a részletenkénti mondása, idézése. »Rólunk« szólt a verses csúfolódás, sorban a szomszédságunk házairól, Daradics keresztapáméktól Bodor István keresztapámékig, s a sorban – ahogy a falu végi házszámozással ellentétes irányban, vissza a Bodorék 1-es számáig »haladt« a csúfolódás – mi is benne voltunk a 6-os házszám alatt, ahol apámról s anyámról ugyancsak szólt négy sorban a »krónika«: »Szabó Mózes kurta, annak esze volna, | Csak a felesége annak a kocsisa. | De hát a világnak az a mai rendje, | A szegény férfiak papucs alatt nyögnek.« Kacagtuk, hogy a mondóka egyik fele jó találó, mert apánknak esze csakugyan volt, láttuk s tapasztaltuk, hogy mások is tisztelték a felnőttvilágban az okosságát, a tudását, az olvasottságát, s annál inkább derültünk a csúfolkodás másik felén, amely azt a valótlanságot állította, hogy nálunk anyánk az irányító »kocsis«, és apánk a maga köztiszteletben álló mivoltával, komolyságának tekintélyével az ő »papucsa« alatt »nyög«, illetve »nyeg«. Mindez azért volt külön élvezetes dolog nálunk, mert mi ugyanakkor azt is tudtuk, hogy az egész rigmust apánk írta a szomszédságunkról – s főképpen a legjobban kigúnyolt Pipás Mózes keresztapánkról, akinek a rigmusban folyton hangzó hivatalos Szabó Mózes Béla neve egészen a fülünkbe ragadt –, de életünknek az volt a nagy családi titka, hogy ezt soha senki nem sejtette a szomszédságon s a faluban, annál kevésbé, mivel apám s anyám éppen úgy ki volt csúfolva a versben, mint a többi »komaságos« szomszédság. Ez is az apám nagy eszére vallott, hogy önmagát ugyanúgy kigúnyolta, mint a keresztapáinkat, amivel még akkor is elterelte volna magáról a gyanút, ha valakiben felmerült volna, hogy az ő szerzeménye a gúnyvers. S az még külön dicsérte az eszét, hogy a jó szomszédságot sértegető szavakat úgy szedte rigmusba, mintha a megszólásokat, ócsárlásokat mind Szabó Mózes Béla pletykálta volna – a többi közt róla is –, amivel nemcsak azt érte el, hogy a szomszédok esetleges neheztelését a kicsúfolás fő célpontja felé terelte, hanem azt is, hogy alkalomadtán saját magát is a sértettek közé színlelhette. Ily módon a rigmust »mondó«

[Erdélyi Magyar Adatbank]

személy bocsánatkérése neki s anyámnak ugyanúgy szólt, mint a többi keresztapánknak s keresztanyánknak: »Kedves szomszédai, ti megbocsássatok, | Hogy rólatok ide ilyen pletykát írok, |Dehát amit írtam, mind tőle hallottam, | Azért az ő lelke bűnhődik pokolban.«

Apánk természetesen kívülről tudta az egész rigmust – mi még azt is tudtuk a titkok között, hogy a legtöbb sort a kaszálóban, a rendek vágása mellett szedte egybe a fejében, minélfogva könnyű volt neki fejből mondani el a szórakoztatásunkra –, és idővel mi is megtanultuk majdnem minden sorát anyánkkal és bátyámmal együtt, de különösen a találóbb vagy kacagtatóbb részeket akárhányszor mondtuk s ismételtük családi körünkben, mint valami »házi mesénk« szövegét. Mindezeken túl a legélvezetesebb »rigmusozások« akkor folytak, amikor a téli hónapokban a »híressé« vált szomszédság »kórust járva« egymás házainál esténként összegyűlt – az asszonyok fontak, a férfiak kártyáztak – és a sok mulatságos beszéd, bolondozás és olykor-olykor éneklés között a rigmus szavait is rá-ráidézték egymásra. Józsa keresztapám a második szomszédunkból elment sokakkal Brassóba pénzkereső szolgálatra, s aztán később még én is hallgathattam a kórusban, hogy az ő személyében van egy biciklizö keresztapám is: »Józsa Dénes ifjú nem tartozik ide, | Úgy él ő Brassóban, mint méh közt a here, | Dolgozik helyette szegény felesége, | Ő csak biciklizik Brassó közepébe.« S a »szegény felesége« – Muszka Ida keresztanyám – még jól is járt, ahhoz képest, hogy az utánuk következő szomszédban Sándor Lidi keresztanyámról olyanokat pletykált a rigmus, hogy ő »a falnak állítja« Bencző József keresztapánkat, »ügyes« asszonyként »kacsint« a legényekre, s még azon felül is: »Nem hull ki a munka neki a kezéből, | Mert ő nem szereti azt olyan közelről, | De hogyha megzendül a cigánymuzsika, | Úgy nyargal a táncba, hogy lobog a haja.«

Jórészt fiatal házasok szomszédsága volt ez a »rigmusos« időben, s tulajdonképpen mindegyik pár jól járt a csúfolásban Pipás Mózes keresztapám mellett, aki úgy kapta a legtöbbet, hogy mint a gúnyvers főszereplőjéről valójában róla szólt a nóta: az ő hivatalvágyó törtetéséről, büszkélkedéséről, dicsőségkívánásáról s megszégyenüléseiről. »Mert hát hivatalra vágyik őkegyelme, | Hírre s dicsőségre szomjúhozik lelke.« A hivatal, amelyre vágyott, az egyházfi tisztség volt a homoródalmási unitárius egyházközség kebelében, és a rigmus alapjában véve az ő »egyházfiságának« a történetét mesélte el hosszú versszakokban. A mellékszereplő szomszédok között is volt egy-kettő, aki egy kicsit orrolt a rigmusíróra, de Szabó Mózes Béla haragja mellett az semmiség volt. Az »ismeretlen« rigmusíró ezt eszesen előre látta, és a titkot magába záró családi körben még nekünk, a gyermekeinek is elmesélte, hogy amikor kész volt a rigmus, elváltozott írással, nyomtatott betűkkel leírta, s összehajtogatva bedobta karácsony szombatján a legközelebbi korcsoma udvarára, remélve, hogy a népes helyen hamarább megtalálják, és nem egy személy kezére kerül, hogy az esetleg elsikkassza. Számítása olyan jól bevált, hogy amikor másnap kijöttek a karácsony első napi templomozásról, a templom kapuján kívül a nagy karácsonyi »szenzáció« az lett, hogy Bencző Dénes a kerítés melletti ülőgerendára felállt, és jó fennhangon olvasni kezdte a gyülekezetnek a rigmust. Bencző Dénes bácsi – Bencző Dénes »Sebestyén« – a Kerékpáston lakott, ott, ahol a szemközti szomszédban a Bencző Albert bácsiék akkori házánál a rigmusterjesztés kezdőpontjául kiszemelt kocsma működött, és így csaknem egyenesen jutott a felolvasásra, előadásra rátermett Dénes bácsi kezéhez a rigmus papírja. A karácsonyi hangos szóval a lehető legnagyobb nyilvánosságra jutott egyből a gúnyvers a falu közösségében, és apám csak hallgatta a sokaságban, hogy »róla is szól a nóta«, s a nagy sikerrel együtt azt is látta, hogy Mózes keresztapánk eredménytelenül próbálta elkobozni a rigmust, mert azt »Sebestyén« Bencző Dénes csak később adta ki a kezéből, amikor már egy másolatot elkészített róla. A felolvasási történet mozzanatai között még azt is elmesélte apánk, hogy amikor Dávid Mózesről is elhangzott a templomtéren a szó, az öreg – aki a pityókásban lévő »udvari birtokot« meg akarta szerezni magának – elővette s feltette az »okuláréját«, és Bencző Dénes mellett a papírra hajolva kukucsálta, hogy valóban azt írták-e róla, amit nem akart hinni: »Szabó Mózes Dávid el van csámporodva, | Az udvari birtok kicsúszott alóla.«

Mindezzel két dolog el volt dőlve: a rigmus megakadályozhatatlanul a nyilvánosság »napfényére« jutott és terjedt, s a rigmus szerzője az ismeretlenség homályában maradt. Feltételezések a

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szerzőségről voltak – legtöbben a falu közismert s titkolózás nélkül verselő rigmusíróját tartották a szöveg szerzőjének, akit a községáj »Rigmusos Dénes«-nek is mondott –, bizonyosság azonban nem volt, különösen miután Rigmusos Józsa Dénes ezúttal a leghatározottabban elhárította magáról a rigmusos dicsőséget. Maga a dicsőség a szerzőség kiderítésének kudarcával ellentétes irányban haladva egyre nagyobb lett, másolatok készültek másolatokról, terjedt a rigmus a két Homoród mentén is, s terjedt szájról szájra, legkivált a mi Homoród-hidunk közvetlenül érintett szomszédságos környékén. Mózes keresztapánk végül is rátette a kezét az eredeti példányra, de akkorra már sokan tudták – írták is, mondták is –, hogy a »szép mese« valóban megtörtént: »Nem is olyan régen, nem is olyan messze, | Homoródalmáson a most folyó évben«, ott, ahol »Túl a Kis-Homoród zúgó habjainál | Mindenki ismeri Szabó Mózes Bélát.«

Alig telt el ezután néhány év, szegény keresztapám élete úgy »tört kettőbe« egy hirtelen tragikus véggel, ahogy mellkasába döfött egy kettétört rúdnak a vége. Építették a csűrét épp a híd mellett, a Kis-Homoród partján, s mikor állították fel a gíbert, a deszkázott bütünek a háromszögét – fentről kötelekkel húzták, lentről egy rúddal nyomták –, a nehéz súly egy megingással esésnek indult, a földön állók karója a lökéstől elroppant, s a fa törött végét a súly beleütötte keresztapámba, aki kevés idő múlva belehalt a belső zúzódásokba. A megrázó esetnek magam is szemtanúja voltam, ott »tátottam a szájam« én is a gyermekcsoporttal az izgalmas gíberállításnál, és utána nagy szeppenéssel lábatlankodtam szomszédságunk összefutó riadalmában, míg keresztapámat benn a házban rívások és jajgatások között a padlóra fektették.

Ez már olyan volt, mint egy »balesetes ballada«, s a gyászos esemény meg az idő hamuja féligmeddig a rigmust is »eltemette«. Magyar szakos hallgató voltam a Bolyai Tudományegyetemen, amikor kedvvel belekapva a folklórba is a Faragó József kurzusán, a népi paszkvillusok szálán felszínre került bennem apám – s a családunk, szomszédságunk – hajdani rigmusának emléke. Következett hamarosan – 1951–1952 táján –, hogy egy otthoni vakációs gyűjtéskor sikerült megszereznem a rigmus eredeti példányát apám csaknem két évtizeddel azelőtti keze írásával. Tudtam már régebbről apámtól, hogy az írás végül Mózes keresztapánk testvérénél, Lidi néninél maradt, és bár a néni nem akart megválni tőle – mondván múlhatatlan haraggal, hogy még ma is »perre adná« az íróját, ha tudná, ki írta –, meggyőztem róla s megnyugtattam, hogy az írást olyan jó helyre viszem Kolozsváron, ahol a legbiztosabban megőrződik. Ily módon apám a fia jóvoltából viszontláthatta hosszú idő után fejének, kezének művét, amit én a maga megviselt állapotában Faragó József tanáromnak adtam mint »legjobb helyre«.

Újabb esztendők s évtizedek múltak, meghalt anyám, meghalt apám, kihalt jóformán az egész »rigmusos« szomszédság sorban a keresztapákkal, keresztanyákkal, s minthogy jómagam örököltem apámtól az írásra való hajlamot, 1973-ban írtam egy szomorú emlékezést a szülőkről, a szomszédságról, a szülőhelyről *Gólya szállt a csűrre* címmel, és annak írása közben kétszer is eszembe jutott a »rigmusoló« apám, s egy-egy zárójeles megemlékezés erejéig szóltam is róla. Nem a rigmusát méltattam, hanem a jellemét, amely a rigmusírással is kifejezést nyert: »[…] világéletében gyűlölte a hatalomért törtető embert, aki akár vallást, nézetet, nemzetiséget és pártot kész volt mindig úgy változtatni, ahogy elöljárói érdeke megkívánta; az ilyen, 'kinek dicsőségtől káprázik a szeme' emberfajta ellen rigmusos röpiratot is képes volt írni, s nem irgalmazott semmi elnézéssel, ha rokon volt, ha koma.« Az emlékírás történelmi részében, ahol többek közt a madéfalvi veszedelem fő »szerzőjének«, Buccow generálisnak a haláláról is megemlékeztem – nem utolsósorban azért, mert 1762-ben, miután Almás katonakorú férfinépét nem sikerült a székely határőrség alakulataiba kényszeríteni, éppen a mi faluvégi szomszédságunkra telepítettek egy büntető lovasalakulatot úgy, hogy mi a zsákutcánk »fejét« a rigmusolások idején is Gránicnak neveztük, a Gránicon kívüli első ház százados kőfalai közt laktak a büntető Althan-lovasok tisztjei, ott, ahol »legújabban« Lidi keresztanyám József keresztapámat »falnak állította«, Bodor István »Gáti« után pedig a Kaszárnyakert volt a »satöbbi« a temetőig –, tehát felidéztem Buccow halálesetét, s azzal együtt utolsó napjainak azt a mozzanatát, amikor négy új máriásának az ellopása miatt a »budát is kimerette«, ami bennem óhatatlanul társította apámnak egy másik, ugyancsak titokzatos névtelenségben maradt, de kevésbé híres-nevezetes rigmusszerzeményét, ekképpen: »Torok dagadtáig veretni szobainasokat

[Erdélyi Magyar Adatbank]

négy máriásért, a húszezer forintos új ház budiját is kihányatni értük (apám csúfolódó rigmusa jut eszembe, amit egy papunkról írt volt, aki a konfirmálás napján kihányatta a parókia budiját a konfirmáló ifjakkal), s végül mindettől olyan dühbe esni, hogy generális létére orbáncba essék el?«

Utoljára egyéb látható nyomai már nem is voltak a zsákutcánkbeli »boldog időnk« rigmusának, a fejből való tudás is egyre több és nagyobb »felejtésfoltokat« mutatott, s akkor kezdtem szükségét érezni annak, hogy viszontlássam apám rigmusos kéziratát, úgy is, mint családi kegytárgyat, és legalább egy másolatot megőrizzek magam is a rég elmúlt szomszédságunk krónikájáról, de a kérésemet Faragó József nem tudta teljesíteni, mert ifjúkori gyűjtésem nehezen megszerzett darabjának nyoma veszett. Magára a szövegre a legélőbben és a legkevesebb »folttal« még a kiváló emlékezőtehetségű testvérbátyám tudott volna emlékezni, de három és fél évvel ezelőtt őt is elsújtotta a halál közülünk, s az utána maradt űrben az is benne volt, hogy vele sok családi emlékünk sírba szállt.

Mindezek után valóságos örömhír volt számomra, amikor Faragó József újságolta, hogy kezéhez került Budapestről apám rigmusának egy másolata. El is juttatta hozzám a fénymásolatot, és én a hajdani időket egészen újraélve kezdtem olvasni, az apám hangját is hallva hozzá: »Kedves atyafiak, mondok egy szép mesét, | Hanem az a mese valóban meg történt | Nem is olyan régen, nem is olyan messze: | Homoródalmáson a most folyó évben.« Most már nagyon régen és nagyon messze történt dolognak tetszett az egész, mint ahogy a »most folyó évként« is az állt a rigmusmásolat végén, hogy 1935... De olvastam otthonosan elmerülve a régmúlt idők mélyén árválkodó zsákutcánkba, s csak akkor éreztem idegenséget, amikor a soron a mi házunkhoz értem, ahol valamikor csaknem minden más »írásnál« jobban tudtuk: »Szabó Mózes kurta annak esze volna.« Itt a látott sorok egészen »megbotlasztották« az én emléksoraimat: »Szabó Mózes kurta, annak esze volna, | Csak a felesége annak a kocsisa. | A mai időben az a világ rendje | A szegény férfiak papucs alá kerülnek.« Nagy sántálása esett itt a »papucsnak«, s a hiba magyarázatát is megtaláltam, amikor a rigmus utolsó sorai után olvastam a szövegre vonatkozó megjegyzést: »1935-ben írta Józsa Dénes homoródalmási földműves. Hála József a hat vonalas füzetlapra írt verset 1992-ben kapta Budapesten Józsa Vilmos homoródalmási lakostól és másolta le betűhíven.« Világossá tette számomra ez a megjegyzés, hogy Józsa Vilmos »almási keze« az eredeti rigmusnak egy többszörös másoláson átesett és helyenként meglehetősen romlott változatát juttatta el napjainkban a budapesti gyűjtőhöz, csaknem hat évtized múltán is abban a tudatban – ami megfelelt az almási közhiedelemnek –, hogy a rigmus Józsa Dénesnek, azaz Rigmusos Dénesnek a műve. Ebben a megvilágításban már kevésbé akadtam fenn a napfényre került szöveg gyakori torzulásain: a tárgyi, verselési és helyesírási hibáin. Természetesen az apám verselése és helyesírása sem volt hibátlan, de szarvashibákat ezen a téren sem vétett – »földművesátlagon« felüli műveltségének az a tíz osztály volt az alapja, amelyet az udvarhelyi ipariskola kőfaragói szakának elemin felüli négy évével együtt végzett, s az alapot megtartotta és továbbfejlesztette benne a könyvek, újságok örökös »bújása« –, olyan tárgyi hibát meg végképp nem ejtett, hogy Szabó Mózes Dávidot »Szabó József dávid«-nak írja. Így történt aztán sok helyen, hogy a szemem olvasta a vétést, és a fülem igazította helyre. Némely sorok annak idején már-már szállóigékként rögzítődtek bennem, többek közt az olyan csípős ítélet is, miszerint »Az almási gyűlés olyan szokott lenni, | Ahol a szamár is éljent szokott kapni«, s ennélfogva könnyű volt meglátni az előkerült szövegben az értelmetlenséget: »Az Almási gyűlés, olyan szokott lenni | Ahol a szamár is szokott ilyent kapni.« Egy »éljen« átváltozása »ilyen«-re lényeget érintő félrehallás vagy félreírás, ami mellett a rigmus egyik legsikerültebb és legemlékezetesebb részében érzékelt hibák főképpen azért tűntek fel, mert azoknak a versszakoknak a sorai, szavai szinte már a nyelvünk forgásával is formásra csiszolódtak volna, ha eredetileg lett volna érdesség bennük. Az a rész volt ez, amelynek szakaszaiban a szamárnak is kijáró éljen folytán egyházfivá felkiáltott keresztapánk – »Azért Szabó Mózes megkaptta az éljent | És a szentegyházban az egyházfi ő lett« – a húsvéti ünnepek elérkezésével ment az úrvacsoraosztó templomozásra, ahol a papnak segédkező, többek közt a serlegben fogyadozó bort utánatöltő, újdonsült egyházfi az egész gyülekezet szeme előtt sütkérezett a hivatali ember dicsőségében: »Szabó Mózes bélla, magát keni feni, | Mert őtt a templomba ma sokan megnézik. | És amikor magát ügyessen kinyalta | Parádés léptekkel indul a temp-

lomban | Be megy a templomban elfoglalja helyét | Áhítatos pofával halgatja az igét | És mikor vége lesz a szent beszédnek | Urvacsora venni tódulnak a hívek | Szabó Mózes bélla köztük büszkén lépked, | Hadd lássa mindenki, hogy ő egyházfi lett. | A nagy dicsőségtől káprázik a szeme | Serleg mellett a bort leönti a földre. | Dehát az egyház kiheveri kárát | S nevetik a hívek Szabó Mózes béllát [...]«. Ezek a sorok nekünk a »kisujjunkban« voltak, és én ahogy olvasom, úgy igazítom a döccenőket: nem »áhítatos pofával«, hanem »ájtatos pofával«, nem »Serleg mellett a bort leönti a földre«, hanem »Serleg mellett a bort a földre önti le«, s utána: »Dehát az az egyház kiheveri kárát« stb. Nagy élvezet volt nekünk a kepés rész is, amelyben keresztapám felment az odorba, hogy ellenőrizze a hívek kepeszolgáltatását, s akinél »gyengét« lát, azt »besúgja a papnak«, de ott is pórul jár a buzgóságával, mert lába alatt a »szúette deszka« beszakadt, ő a »pajtába pottyant«, ahol a bocsa mellett egy »beteg bivaly búsan gondolkozik«, az egyházfi pedig »káromkodik szörnyen« – külön élvezet volt tanulni a soha nem káromkodó apánktól a káromkodás kifejezésére azt a sort, hogy »Szedi a szenteket sűrű rajvonalba« –, de a következő négy soron már élvezet nélkül akadok fenn, mert az emlékem nem segít az igazításban, holott az egészen romlott verselést jól látom az előkerült szövegben: »A szomoru történetnek ím ez a vége | Mert a szegény bivaly olyat bődült ijedtében | A nagy ördög egyházfi képében | Váratlanul oda potyant le meléje.« A legvégén, ahol az egész rigmus értelmeként és tanulságaként a rigmusíró egyenesen az egyházfihoz szól az intéseivel, már ismét találok sorokat, amelyek nagyobb fennakadások nélkül fészkelik bele magukat az emlékezetembe: »Ne légy minden lében, hitvány rozsdás kanál | Amivel dolgod nincs, abban ne ártsd magad«, »Magadnak hivatalt ne vásárolj borral | Alázatos szívvel járj el a templomban | És akkor majd halgat róllad a krónika«.

Mindenen innen és túl jó látni a hiteles bizonyságát annak, hogy »hol volt, hol nem volt« egyszer egy ilyen rigmus, egy *Igaz történet*, amit ha kerülő úton és romlásokkal is, megőrzött és felszínre vetett hatvanegy év elteltével az »almási kéz«, hogy ne hallgasson teljes némasággal a krónika, ha vannak még »minden lében hitvány rozsdás kanalak«."

16. Pástilus

Oklánd köség eklézsia
Már most ki álhat a sikra
Mert van neki olyan papja
Kivel ki álhat programra

[...]

Fáj a szivünk sir a lelkünk
Hogy templomba nem mehetünk
De aról mi mit tehetünk
Hogy ha a pap elenségünk

Menjen firtos vár aljára
Hol sok cseber s hordó várja
Kéz vonóljon s abroncsozon
S cseber falakot csináljon

Gyávák a köség lakói
Hogy ezt igy mind el tud nézni
Tehát mutasuk meg néki
Hogy menjen el vándorolni

Vastag a papnak a bőre
S nincs egy szikra szégyensége
Mert ha szégyeleni tudna
Ily ügyekbe nem indulna

Mert a papság oly hivatal
Nem talál össze zsidóval
Mert a Jézúst is keresztre
A zsidó nép feszítette.
Vége

Hála József betűhíven másolta le az oklándi Szolga Dénes 1905–1932 között összeírt kéziratos füzetéből; ez a pástíluson kívül népdalokat, műdalokat, újévi köszöntőket stb., valamint Szolga

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Dénes saját verseit is tartalmazta. Első versszaka után néhány strófáját kihagytuk, mert ezek – valószínűleg a hibás másolgatások során – érthetetlenekké váltak.

17. Kihajtott már a diófa

Kihajtott már a diófa,
Foj a Samu lakadalma.
– Mári, míg a papnit laktál,
Szép piros arcát hordoztál,
Mihóta a papnul kikoptál,
Ojan lettél arcáddal,[71]
Mind a kabala farkával. –
Emre Andrásné ötöződik
Az a haricska kéve leánya
tepzölődik,[72]
Úgy illik a koszorú a fejire,
Mind egy nagy lófasz a seggibe.
Emre Andrásné haragszik,
Hogy a fogadósnét mé viszik,
Pedig az ügyesebb asszon vóna,
Met annak az óra varas nem vóna.
Emre András falusbíró
Úgy evez elöl, mind egy holló.
– No csak, fiak, menjünk ki a hegyre,
Ott üljünk fel a szekérre,
Menjünk el Agyagfalára,
Met várnak ott állatjába.[73]

(Sándor Ferencné Mózes Vilma, Kénos)

A gúnyvers Gellérd Samu házasságáról szól. Az eset a hagyomány szerint valamikor az 1870–1880-as években történt. A legény két leánynak udvarolt: az egyik az agyagfalvi születésű Veres Mári, a kénosi papék szolgálója, a másik a kénosi fogadósné leánya, akinek neve feledésbe merült. Emre András falusbíró és a felesége Márit pártolta és az ő férjhez menését egyengette, így a gúnyvers szerzője valószínűleg a fogadósné leányának pártolói közül kerülhetett ki. Ezt a hagyományt a vers szövege nem mindenben igazolja: vagy a szöveg módosult, romlott, vagy az eseményekre nem emlékeznek pontosan. A vers utolsó soraiban a kénosi esketés után a násznép az új asszony falujába, Agyagfalvára indul.

18. Fársángi mulattató történet 1899. évben

Halljunk szót, uraim, multkor egy alkonyán,
1899. év Dávid s Tamás napján,
29-én decembernek jött, mint sebes orkán,
Háromszéki futásfalvi hazug Harkó Pista,
Ő tudja, hogy most a népnek sok és nagy a baja.

Megérkezett Udvarhelyszék Kénos községébe,
Tudva s hallva, hogy a bíró mily krajcáros féle.
Úgyis telik az esztendő, vesz a jövedelem,
Hogy kapjon egy disznófejet, a tám elég leszen.

Bíró uram, Szentpál felől jő egy sertés-sergem,
Oly nehezek, alig mennek, kell négy szekér nekem.
Hagy a bíró most egyebet: ezt most fogom nyakon,
Kapott rajta nagy szorgosan, mint éhtyúk a taknyon.

Fusson, anyám, én is menyek Istránsuly sógorhoz,
Mózes Sándor, Mózes Lajos és Mózes Mihályhoz,
Hogy a szekér és a lovak mind készen legyenek,
Nagy a fuvarjövedelem, máshoz ne menjenek.

Én is futok és tapogok, mint a szaró réce,
Hogyha lehet, ezt csakugyan más ne vegye észre.
Juliska, te láss utána, csinálj jó vacsorát,
E fáradt úr, hogyha eszik, kapjon jó nyugovást.

Meg is történt most már minden, jól nyélbe van ütve,
Hát a disznók megölése miként menyen végbe?
Mózes Sándor felajálta: ott meg lehet ölni,
A két patak közel vagyon, ott meg lehet mosni.

Hát a zsúpot megperzselni, azt ki fogja adni?
A főbíró feltalálta, hogy ad Józsi bácsi.
Jó lesz biza, felkiált Gál, adok én eleget.
Mondja az úr: adhat bátran, Szabó Ferenc fizet.[74]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

No hát eddig minden jól ment, de már most nagy a baj:
Nincs előpénz a kezünkbe. Az úr félrefartal.
Mózes Dénes suttog vele: uram, nem elég jó,
Nincs előpénz, nem fogja meg kegyedet a bíró.

Jöjjön hozzám, nem szorulok én semmiért másra,
Háztartásom, jó vacsorám, van szilvapálinka.
Az úr is meggondolkozik, gondolja magába:
Bizon tán itt jobban leszen az utasnak dolga.

Dénes osztán kisuvada a vigalmi háztól,[75]
Jula is ment, vette észre ő a kacsintásból.
Jere haza, jő az úr is, készíts jó vacsorát,
Éhes az úr, üres hassal nem fogja jól a tánc.

Hazaértek diskurálva, Dénes jól fogadta,
Semmiben sem vala hiány: volt szilvapálinka,
Sülve kolbász, véres, májos, hozza mustár adva,
Azt gondolták, hogy e duflán leszen jutalmazva.

Ettek, ittak, Dénes mondja: nem szorulunk másra,
Megfordulunk mi ide fel a Felső utcába.
Jula mondja: Tódor is hadd kapjon részt belőle,
Ő is vállalt volt cserepet, részt adott belőle.[76]

Jula gondolta most a fáradt nyugalmát,
Azonnal elbontá a szép vetett ágyát.
Dénes most az úrnak lehúzta csizmáját,
Jóéjszakát kívánt, boldog felvirradást.

Az úr a jó ágyba nem tudott aludni,
Félt, a hazugságnak farkára fog jutni.[77]
Gondolta, hogy most még ha reggelit kapok,
Disznók után megyek és aval elugrok.

Harkó hazug Pista ment a disznók után,
Dénes zsúpot rakott szekérre szaporán,
Mire Gál Józsi is a zsúpot kirakta,
Hogy ő a Tóskertbe hamarább szállítsa.

Dénes ezt meghallván, szaporán szalada,
Úgy hogy a fenekén lógott a harisnya,
Nehogy a Tóskertbe valaki bémenne,
Hogy a jövedelem másfelé kerülne.

Háromszéki futásfalvi Harkó Pista mondja:
Jutalmazzunk meg mindenkit, ne legyen panasza.
Adjuk ki hát mindenkinek az érdemlett jussát,
Hogy találjak ezután is itt mindenkor szállást.

Most kezdem meg immár én itt a jutalmazott bért,
Ételadást, szállást és az érdemlett részt.
Elsőben is Mózes Sándor kap egy jó nagy hájat,
Ami mellett a szekere bezzeg vigan járhat.[78]

Kap Istáncsuj, Mózes Lajos, Mihály három belet,
Ami mellett az utca is mindég büdös lehet.
Sándor kapta Demeter Ferenccel kettőnek a belit,
Szabó Mihálynénak átengedék felit.

De hát Görög komán ezekből mit kapna?
Fülit, farkát, körmit, mit Dénes meghagya.
Hát Szabó Pál, Dénes, Kovács semmit se kapna?
Hiszen talán őköt sem fosta a ruca.

Kis Sándor és Czirják s a többi szomszédok,
Imre Ferenc, András, hisz nekik is lovok.
Hadd kapjanak ők is legalább valamit,
Ha egyebet nem, bár a hugyos seggit.

De hát Sándor Áron, Máté Lajos és Szabó Domokos,
Ők is kapnak fejenként egy-egy oldalost és porcot.
Tódor kapja egynek a nagy fintor háját,[79]
Hogy kenje meg ő is a hosszú bundáját.

Sándor András Józsi, ő kapott eleget,
Mert ő kevergette a kocsonyalevet.
Kapott ő belőle tíz tányér kocsonyát,
Ki is sirítette a lombos bajuszát.[80]

Sándor József s Bajusz,[81] *ők semmit se kaptak,*
Mert ők estétől csak reggelig aludtak.
Felső Sándor Mihály is kapott belőle,
Hogy hadd főzhessenek a mennyegzőjire.

Hát Máté János bá, ő semmit se kapjon,
Amivel Benkriska egy pak dohányt hozzon?
Adjunk egy szál kolbászt, négynek a hólyagját,
Ne száradjon el a zsebében a dohány.

Hát Máté Józsi bá, ő semmit se kapna?
Hiszen talán őt sem fosta volt a gólya.
Hiszen hogy hadd kapjon bár csak egy oldalost,
Talán Rebitől is inkább kap egy hatost.

Hát Balázsi, Samu, Kovács, Fórizs Áron,
Ezek mészárolták, de ezt ők mi áron?
Kapták ők is orrát, fülit és a farkát,
Hogy főzzenek ők is egy fazék kocsonyát.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

De hát Lukács Sándor ki legyen felejtve,
Hisz a perzselt füsttől szinte megmerede.
Ha ne legyen társa, aki jól kurálja,
Mihály-hegyen[82] *volna abba sárga sírboltba.*

Elindultam vándorolni,
Isten tudja, hova lenni.
Így hát én nem szégyelhetem,
Hogy ezeket rászedhettem.

A pénzeim mind elfogytak,
Kellett hát, hogy gondoskodjak,
Mert a torkom megszáradva,
A hasam is üres vala.

Aki mit kaphatott, használja békével,
Aki még nem kapott, ne felejtkezzék el.
Jövőbe ha jövök, azok fognak kapni,
Ha Dénes akkor is elöl nem fog állni.

Ki ezen verseket mind végig hallgatja,
1900-ba semmibe se legyen kára.
Legyen boldog éve, hónapja és hete,
Éljen boldogságba ezen esztendőbe.

Vége.
Adjon Isten bő szüretet, nagy csizmát.[83]

A „fársángi mulattató történet"-et az 1920-as évek elején elhalálozott Tódor Sándor írta, a szövegből kitetszően 1899. december 29-e után, vagyis 1900 első napjaiban. A történet tréfamestere, „Hazug" Harkó Pista a faluban annyira emlékezetes maradt, hogy ma is, ha valaki hazudik, *hazug Harkó Pistá*nak nevezik.

A rászedett bíró, Mózes Dénes nagyon „krajcáros féle" ember volt: „Egy krajcárér két kecskét kitaszítana a küs hegyre", de nemcsak ő, hanem rokonsága is osztozott vele a kapzsiságban. A gúnyversben vele együtt épp rokonai, valamint szomszédai vonulnak fel nagy számban. Akik csak egyik nevükkel szerepelnek, említésük sorrendjében a következők: *Dénes*: Mózes Dénes, a bíró; *Istánsuly*: Istáncsuly Lajos, a bíró sógora; *Jula, Juliska*: Gergely Jula, a bíró felesége; *Józsi bácsi*: Gál Józsi, a bíró második unokatestvére; *Tódor*: Tódor Sándor, a gúnyvers írója; *Mihály*: Mózes Mihály, a bíró testvére; *Sándor*: Mózes Sándor, a bíró unokatestvére; *Görög Józsi*: Sándor József, a bíró szomszédja; *Dénes*: Bíró Dénes; *Kovács*: Kovács Mózes; *Czirják*: Czirják Mózes; *András*: Imre András, mind a bíró szomszédai; *Bajusz*: Sándor János; *Benkriska*: Klein Minka, Klein Lajos kocsmáros leánya; *Rebi*: Szabó Mihályné kocsmárosné; *Balázsi*: Balázsi Áron; *Samu*: Geléd Samu.

Tódor Sándor más gúnyverseket is írt, de feledésbe merültek. Ezt a szöveget Sándor Márton keltezetlen kézirata után másolta le Faragó József.

19. Rigmus

Ti szentgerlicei hív szöllőmívesek,
Szöllőhegyeitek mindenütt híresek,
De fájlalva hallom azt is felőletek,
Sokan élnek vissza a borral köztetek.
Egy a holdvilágon jöttibe úgy jára,
Hogy puskát fogott ön teste árnyékára.
A más torkig telvén este a korcsmába,

Bedőlt egy körmözni kezdett pocsolyába,
Földhöz fagyott lába, nadrágja ülete,
Reggel iparkodik, de fel nem kelhete.
Más szánnal ment nyárba a sokadalomba,
Búza helyett lisztet vive a malomba,
Csizmáját foldozni küldé a szabóhoz,
Fiát keresztelni a falusbíróhoz.

Írtam 1919. II. 21-én.
Sándor Márton[84]

Nehezen olvasható kézirat után mai helyesírással másolta le Faragó József ezt a szentgericei borivókat csúfoló gúnyverset. Aláírásából kiderül mind a szerző neve, mind a vers keletkezésének ideje.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

20. A mundrai uborkagyár története

Mundrán van egy uborkagyár,
Ide kéne vajegy munkás.
Pintyó Dénes, min [!] mészáros
Sokat jár a nagyvásárra,
Egyszer ő csak úgy álmába
Elvetődik föl Mundrára.
Nem hiába hogy gyárváros,
Járnak es itt a trájvánok,[85]
Ejnye, hogyha nem ügyelök,
Itt egy hoppra elüttetnek.
Így gondolá ő magábo,
Fére is ment a járdára.
Egyszer, amint tovább halad,
Hāja, hogy csak harangoznak.
Jőnek is ám a munkások,
S egy nagy uborka a vállukon.
Maguk eztet honnat hozzák?
Így kérdezé meg Dénös bá.
Ejnye, ebből de jó vóna
Hazavinni az asszonnak.
Így gondolá ő magába,
Fölsiet az irodába.
Adjon az Isten jó napot,
Így köszönté az urakot.
Az igazgatót keresném,
S vajegy munkást is szereznék.
Kéne ide vajegy munkás.
Szokotálok[86] *én, hogyha kell.*
S itt már nyomba felébrede,
S hát kész is a reggelije.
Ahajt nyomban elfogyasztá,
Vette a kalapját s botját,
Elindula fel Kénosba,
Hátha vajegy munkást kapna.
S hogy beére a faluba,
Miklós bácsit meg is kapja.
S ahajt ketten egyetértnek:
Őt ossze be legelsőbben.
Miklós bácsi, hogyha lehet,
Szakasszon kend időt erre,
Jó fizetést adnak ottan,
Csak a likat nyálazgassa.
S odamene Bálint erre:
Vajon ezök mit beszélnek?
S hogy meghallá, miről van szó:
Hát én oda nem vónék jó?
Hogyne vóna, Sándor bácsi,
Maga a szart tapiskálni,
Hiszen jó nagy a bocskora,
Evel bizon elnyomhassa.
Sándor Árpád és Gál Mózes,
Így kiálta hozzájuk be:
Jobb kereset leszen nállam,
Mint e rongyos faragászat,
Tik már oda jók volnátok,
A lendítőt[87] *mozgatnátok,*
Mikor agyba[88] *megtágulna,*
Ráhúznátok egy vasbottal.
S ahajt amint fejebb halad,
Hallja, hogy mind esztergálnak.
Be is tekinte ő oda,
S hát csakugyan Lajos koma.
Fére mos má a munkával,
Esztergáddal bé a gyárbo,
Látom, hogy van jó esztergád,
Esztergálnád az uborkát.
Fóris Károj nagy szomorán
Ballog ki a bēső utcán,
Ahajt ketten összenéznek,
Bé is ossza a szelephez.
Sándor Béla s Máté Ferenc,
Kerüljetek csak közelebb:
Az uborkák mikor jőnek,
A liktól ti elszedjétek,
Nehogy bajegy megszoruljon,
A villával piszkáljátok.
Szabó Dénest tán kihagynók?
Az tenné még bé az ajtót.
Belölle lesz a jó portás,
Hogy ne lopják az uborkát.
Szabó Ferenc ott a gyárba
Csak uborkamagot száraszt,
Ez lesz az ő mestersége,
Hogy ne unja magát vélle.
Megvónánok a munkások,
De kellnek még fuvarosok,
Nyúlas Mihájjal egyeze
S a kezibe húsz lejt teve.
Fēső Mihāj s Harkó Lajos,
Most ti vónátok a soron.
Pál Mózesnek nem es szóltok,
Mint a vadok, úgy rohantok.
Mózes Mihāj nagy serényen
Meg is kente a szekeret,[89]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Harkó Lajos ostort szerez,
Hogy a lovakot rendezze.
Hova lesz a fuvarozás?
Így kérdezi Mózes Mihój.
Pintyó ēre azt felelé,
Nem kell más, csak szekér elé,
S azzal elkacagta magát,
S véget ért az uborkagyár.
Pál Mózes is bánatába
Hátramene a pajtába:
Nyugudjatok, Purdé s Fecske,
Nem mentek ti ójan messze.[90]

Pintyó Dénes homoródszentmártoni mészáros (1900–1957) gyakran járt Kénosra levágandó állatokat vásárolni. Ilyenkor tréfából többször is toborozta az embereket különböző munkakörökbe a sehol nem létező „mundrai uborkagyár"-ba, sőt, Mózes Mihálynak 20 lej előleget is adott a leendő munkások elfuvarozására. Kezdetben akadtak, akik elhitték tréfálkozásait. Így történt három homoródremetei legénnyel is, akik egyik hétfő reggel utazásra készen felpakolva megjelentek nála, de csak a feleségét találták otthon. Az asszony megkereste a férjét, aki a legényeket egy kis várakozás végett a kocsmába küldte. Később utánuk ment és azzal vágta ki magát, hogy a gyárban már beteltek a munkahelyek, és vigasztalásul egy ital borral tisztelte meg a legényeket.

A „mundrai uborkagyár" történetét egyik szerzőjének, a negyvenöt éves Gál Mózesnek a tollbamondása után jegyezte le Faragó József. 1935-ben írta Sándor Árpáddal, aki 1958-ban, harmincnyolc éves korában halt meg.

A versben csak egyik nevükkel szereplő kénosi lakosok a következők. *Miklós bácsi*: Mózes Miklós; *Bálint*: Bálint Sándor; *Lajos koma*: Derzsi Lajos; *Nyúlas Mihály*, *Felső Mihály*: Mózes Mihály; valamint *Purdé* és *Fecske*: Pál Mihály két lovának neve.

21. A hermányi favágók rigmusa 1931-ben

Komor felhők ültek a Hargita ormán,
Mint foltok a szegény napszámos dolmányán.
Elmúlás nyílától szívén átal ütve
Egy esztendő feküdt, utolsót hörögve.

Ezerkilencszázharmincegy szállott sírba,
Krónikákba neve gyászbetűkkel írva,
Szívtelen zsarnok volt, vérszopó skorpió,
Miatta a zsebem puszta, kihalt, kongó.

Arany-, ezüstpénzek dallamos csengése
Nem oszt tavaszsugárt zsebem éjjelére.
Ott fekszik erszényem szederjes ajaka,
Pénz langyos esőjét titokban szomjazva.

Tengernyi a bánat, de hisz egyszer élünk,
Írhatlan[91] *jókedvvel palástot cserélünk,*
Jöjj, tarka vidámság jólelkű tündére,
Csepegtessél gyógyírt szívünk mély sebére.

Téli hónap vala, közelgett karácsony,
Hogy annyi gyenge szűz pártájának ártson,
De ezen ünnepre fekete kárpitot,
Szerelmes keblekre pénzhiányt borított.

A Tóknál, ahol békák méla gitárja zeng,
Ha az esti csillag ragyog az égen fent,
Ott lakozik Dimény, szomszédja Antónya,
Ki a szerelemben négy ízben volt bukva.

Szőcsné asszonyomnak Marika leánya
A Dimény szívének oltára, bálványa,
Antonyán meg betelt a tízparancsolat:
Az apák vétkéért verem a fiakat.

Most még bemutatom István József dajkát,
A vénlegényeknek felkenetett papját,
Kapuján kitűzve a vörös lobogó:
Halálig védelek téged, agglegényadó.

Szőke fürtös fejét tenyerébe hajtva
Ott mereng asztalnál István József dajka,
És a szárnysegédje, Cseke Mózes suszter,
Ki a borivásban diplomázott mester.

Tehát otthon ülnek, és az ajtó koppan,
Levéllel kezében a postás betoppan.
Igazságos Mátyás legendás hollója
Volt az ily leveleknek a hordója.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Mint a Nubiának vérengző párduca,
Dajka a levelet a kezébe fogja,
Feltöri pecsétjét s olvasása után
Az öröm rózsái kinyílnak az orcán.

Tizennyolc emberrel van megtelve a ház,
Mindenkinek arcán a pénz utáni vágy.
Mint lelkipásztor a buzgó hiveinek,
Dajkának karjai égbe emelkednek.

– Proletár társaim, drága székely népem,
A gyertya világát ágy alá nem rejtem.
Népszerű hangon szólok tihozzátok,
Tizedikszer tettem bocskoromba tákot.[92]

Azért tettem tízszer, mert az idők férge
Megrágta a talpát, leszakadt a kérge,
Mint elhullott vadra keselyűk rágyűlnek,
Harisnyám testén a foltok sűrűn ülnek.

Munkaedzett székely nekem minden fajtám,
Hogy ne maradj lánynak, szerelmetes mátkám,
A fáradtság rémét magamtól eldobva
Hermányban fát vágok ez órától fogva. –

Előlépett erre hegyi hidász Dimény
Tüzér Antonyával oldala bal felén,
Huszonhét éveskor kinyílt virágába,
Dacára a télnek pantaló nadrágba.

– Ismertétek apám, amit tett és művelt,
Halála napjáig hideg erdőn telelt,
A puliszkát csak úgy a levével falta.
Az Úr Jézus után erre nem volt példa.

Itt vagyok én magam, és Antonya pajtás,
Hogy odajárásunk ne legyen potyázás,
Leszünk mi követek Antonyával ketten,
A gondolat se jár nálunk sebsebben. –

Az elfogadásnak a moraja zengett,
Diménynek kezében gépészsipka lengett,
Szőcsné Marijától érzékeny búcsút vett:
– Légy hű mind a sírig, az Isten veletek. –

Hogy kiértek Alsó-Merkének ormára,
Felharsant a vihar vészes trombitája.
Hullt a záporeső lágy hóval karöltve,
Csodák csodája, hogy őket meg nem ölte.

De ők Attilának unokái voltak,
A szél sárkányával bátran szembe szálltak.
Imádkozott Dimény: – Hiszek egy Istenben. –
Bömbölt rá a vihar: – Viszlek el mentemben. –

Két nap elmúltával a nap bágyadt fénye
Enyhe sugárt osztott, szünt a vihar végre.
A hermányi erdőn a két zarándok állt,
Bámulat méltassa mindkettőnek szavát.

Gyönyörű erdő volt: fenyő, nyár és bükkfa
Magas koronával az ég felé nyúlva,
Hálaimát rebeg Antonya és Dimény,
Kopott batyújukat a földre helyezvén.

– Nosza egy-kettőre, pajtárs [!], de oly gyorsan,
Mint a villámlás, ha az égen ellobban,
Farkas molnár uram őrölt törökbúzát,
Az átalvetőbe szemesbabot s tojást,

Füstölt disznólábat, aszaltszilvát, szemest,
Miből főzünk aztán fejedelmi levest. –
Így váltották a szót Dimény és Antonya,
Édes remények közt másfél kilót húzva.

Nagy sürgés-forgás volt a Tóknak környékén,
Katonás léptekkel sétált fel s le Dimény,
Míg Antonya Lajos a fürészt reszelte,
Ő addig Szőcs Marit keblére ölelte.

– Hej, Lajos barátom – hümmög a vén Dombi –,
Nem lesz a munkának eredménye semmi.
Hat hét hosszú időt Brassóban ellógtál,
Csak egy nyolcvan lejes tarka szvettert hoztál. –

Elkészültek végre mind a tizennyolcan
Vasárnap reggelén pirosló hajnalban,
Felzendült a nóta: – Rácsos kapu s ablak,
Tégedet, Mariskám, két hétig itt hagylak. –

Nagy Szentpáli József nehéz tüzér vala,
Térdig érő hóban legelöl gázola,
Kedden értek fel a munka mezejére,
Időt kevést szántak enni s pihenésre.

Szerdán s csütörtökön kalibát[93] *csináltak,*
S a nehéz munkában úgy kifáradának,
Hogy egy se dolgozott péntek- és szombaton,
Ó, kedves barátom, ne csudálkozz azon.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A fehér hópelyhek olyan sűrűn hulltak,
Dimény és Antonya majdnem belefúltak.
Százötvenöt centis termetű Antonya,
Ő maga nem látszott, csak sapkája orma.

Vasárnap, mint illik, daloltak, pihentek,
Hétfőn virradóra munkába kezdettek,
Dajka mint közismert híres kommunista,
„Fel, fel, proletárok" csatanótát fújta.

Így telt el három nap vad zimankós hóban,
Dajka ő spekulált, mint zsidó a boltban,
Jobb a propaganda meleg kalibába,
A tizenkét embert sorba beretválta.

Dimény, ő nem búsul, neki hideg nem árt,
Hátán ékeskedik egy új vattakabát,
Addig ábrándozott Szőcs Mariskájáról,
Míg szemére hullt a sűrű álomfátyol.

Forró csókra borult Mari kebelére,
Háta mögött pedig pattogott a rőzse.
Ő már megcsókolta Mari nyújtott ajkát,
Haragos lángnyelvek nyaldosták a hátát.

De ime felébred: – Segítség, segítség,
Oldalam és kezem, hátam, mindenem ég! –
Mellette Juci Pál lőtt medveként szunnyad
És a gyász-szózatra szarvasként felriad.

– Helyezzen az ördög tégedet, te Dimény,
A pokol országa mélységes fenekén,
Tanuld meg a bajból most és mindenkorra:
Nem kell ölfavágni zsinóros atilla. –

Erre a többiek úgy megrémültek mind,
Hogy meglátták Diményt s a rajta esett kint,
Fejszét, harcsafűrészt, mindent összeszedtek
És libasorjába Hermányba béjöttek.

Béjöttek Hermányba, bé a korcsomába,
Elöl ment Cecán György, utána meg Csáka.
Haragos fellegek ültek Csáka arcán,
Lesz itt megint újból zivatar és orkán:

– A jóságos egit, kocsmáros, magának,
S a Küküllő mellett szüretelt borának,
Megkínzott az idő, gyorsan melegítsen,
Ha nem, vérét ontom, Isten úgy segítsen! –

Ilyen hangon dörög rá a csaplárosra,
Ki pince mélyéről legjobb borát hozza,
Felforralta vérét az embereinek,
Ürge-fürge lábbal táncra kerekedtek.

Lett széles vidám kedv, táncra perdült Cecán,
Mint májusi napon az ártatlan bárány,
De a Csáka vére sincs káposztaléből,
Legény-mozdulattal ugrik fel helyéből.

– Ketten járunk gólyát,[94] *jó Cecán barátom,*
Ez újfajta táncot veled megkívánom. –
Így rakták a táncot Cecán György és Csáka,
Cecánnak egy harcsafűrész állott az útjába.

A táncnak hevében lába beleakadt,
Kezével krokodilus-fogába zuhant.
E kis balesetet ő még fel se vette,
Szent István szavával Nébel leintette,

– A tizennyolc fejsze, kilenc fűrész velünk,
Nincs oly hatalmas sor, amely megvet nekünk.[95] *–*
Mikor mind egy bánig[96] *pénzüket megitták,*
Hazaindulásra szedték a sátorfát.

Miként hajdanában zsidó Palesztina,
A tizennyolc ember két pártra szakada.
Falu mezején jött le az egyik csapat,
Amelynek az élén Nébel Sándor haladt.

A másik része jött a lok[97] *sáros útján,*
Közöttük van Dimény, arca sápadt, halvány,
Elégve a háta, megsült a tenyere,
Apjától örökölt rossz átalvetője.

Szőcs Mariskája szűz pártában maradt,
Dimény fenekére három nagy folt ragadt.
Jób pátriárkának hólyagos fekélye
Esett Antonyának a szája szélére.[98]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

JEGYZETEK

1. *Világirodalmi lexikon. X.* Budapest, 1986. 261. Magyar irodalmi vonatkozásairól bővebben: ABAFI L. 1893.; TÉGLÁS J. B. 1928.; MIHÁLY I. 1936.; VARGA I. 1963.
2. SZINNYEI J. 1897–1901. II.
3. ORTUTAY GY. 1981.
4. VARGYAS L. 1988.
5. CSŰRY B. 1935. 4.; 1936. 220.
6. 364. szám alatt a budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában.
7. K 24. szám alatt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének kézirattárában.
8. Bővebben lásd: KOVÁCS Á.–BENEDEK K. 1990.
9. HÁLA J. 1990. 151. A tanulmány másodszor is megjelent rövidített formában: HÁLA J. 1993b.
10. *Kollektív*, román *colectiv*: mezőgazdasági termelőszövetkezet rövidített szóhasználata. Változatairól és elterjedéséről lásd MÁRTON GY.–PÉNTEK J.–VÖŐ I. 1977. 211.
11. HÁLA J. 1990. 161.
12. *Meneszt*: ment.
13. *Elkurál*: ellát, gondoz, megetet.
14. HÁLA J. 1990. 165–166.
15. PÉTER L. 1994. 1964–1965. VARGA IMRE fönnebb idézett tanulmányán kívül a család történetéről, Szentpáli életéről és költészetéről lásd még KOMÁROMY A. 1898.; PÁLFI M. 1904.; VARGA I. 1988. 7–80, 543–572.; BINDER P. 1993.
16. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. II. 106–107.
17. KRIZA J. 1863. 90–95, 530.
18. Bővebben: HÁLA J. 1993a.
19. Lásd a melléklet 2. számú pástílusát.
20. *Gúnyeszes*: gúnyolódó, csúfolódó.
21. Lásd a 3–6. számú pástílusokat.
22. Lásd a 42. számú jegyzetet.
23. Lásd a 2. számú pástílust.
24. Csíki Mózes és Csáka Ferenc városfalvi pástílusírók.
25. Jakab Ferenc monográfiája szerint Bedő Sándor múlt századi városfalvi földbirtokos, adakozó, tevékeny, megbecsült ember volt. A Bedő-féle udvarházban, a pincében volt az almaraktár.
26. Csepregi Mózes a Bedő-féle almaraktár raktárosa volt.
27. Bóna József városfalvi pástílusíró volt a múlt század végén.
28. Lásd a 2. számú pástílust.
29. Vass Ferenc haragosai felbiztattak néhány helybeli legényt, hogy egy éjjel dobálják és rázzák szét a búzakalangyákat.
30. Lásd a 24. számú jegyzetet.
31. *Hud*: vizel.
32. Jakab Lázár a falu zsidó kocsmárosa. Ő volt a *hírharang*: a *korcsomájában* mondották el és adták tovább a híreket, a pletykákat.
33. Kénosi Béla Udvarhely megyei főjegyző volt a 19. században. Alkalmi költeményeket is írt.
34. Lásd a 27. számú jegyzetet.
35. Sándor József libát lopott.
36. Lásd az 5–7. számú pástílusokat.
37. Lásd a 2. számú pástílust.
38. Lásd a 25. számú jegyzetet.
39. *Vasfű*: „Régen azt mondták: vasfű. Itt Oklándról ha jövünk, a szentpáli hegyről ahogy jövünk le, hogyha Szent György napján reggel lefekszünk, mikor a nap jő fel, s a fű akkor csillámpodik, a vasfű." Aki azt leszakította és a tenyerében a bőre alá belehúzta, *vaskeze* lett tőle: minden zárat, lakatot ki tudott nyitni vele (Gedő András, Városfalva).
40. Lásd a 24. számú jegyzetet.
41. Lásd a 33. számú jegyzetet.
42. „Hát egy kutya beleesett a kútba, itt, ideki. Beléfulladt. Vizet ittak abból a kútból, s osztán azér mondták, hogy piros az orcájuk" (Gedő András, Városfalva).
43. Lásd a 7. számú pástílust.
44. „Itt vót egy, úgy mondták, Laji papnak hívták. Annak a bihala beteg lett nagyon. Ott a gané mellett, ott, fel se tudott kelni. S osztán ott levágták, kimérték, megették." (Gedő András, Városfalva). „A [városfalvi] papnak a bihala elpusztult. S na, kivitték, hogy temessék el. Eltemették, de csak akkora gödröt ástak, hogy egészen nem temetődött el, hát a szőre kinn vót, s a szél fútta. »Na, na, a bihal él! Ni, mozgassa a szőrit!« S kivették s megették." Azóta Jánosfalván a városfalviakat *bihalosok*nak csúfolják (Jobb János, Homoródjánosfalva).
45. Lásd a 10. számú pástílust.
46. Lásd a 8. számú pástílust.
47. A falu a múltban több bikát tartott s ezeket kiadták gondozásra a gazdáknak. Az állatokat minden vasárnap meg kellett jártatni a falu utcáin, hogy miként tartják azokat, milyen a járásuk stb. Egyszer egy *gonosz* bika bement a templomba. Az emberek nagyon megijedtek, alig tudták onnan kihozni.
48. Lásd a 24. számú jegyzetet.
49. Pálfi Ferenc és Bóna József városfalvi pástílusírók voltak a múlt század második felében.
50. *Bács*, román *baci*: számadójuhász. Erdélyben általánosan ismert román kölcsönszó, lásd

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MÁRTON GY.–PÉNTEK J.–VÖŐ I. 1977. 52–53.

51. Székelység 1931.
52. *Rók*, román nyelvjárási *roc*: (falun viselt, prémes) rövid kabát, bekecs, ködmön. MÁRTON GY.–PÉNTEK J.–VÖŐ I. 1977. 338. egyetlen előfordulását közli a hétfalusi Zajzonból.
53. DUKA J.–VÖŐ G. 1983. 145–146.
54. *Esztena*, román *stînă*: juhász kunyhója, ahol a sajtot, túrót készítik. Erdélyben általánosan elterjedt román jövevényszó (MÁRTON GY.–PÉNTEK J.–VÖŐ I. 1977. 130–131.).
55. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. II. 83.
56. KOVÁCS Á.–BENEDEK K. 1990. 165.
57. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. II. 89.
58. *Ájer*: levegő.
59. *Mellyükbe húzni*: inni, iddogálni.
60. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. II. 89.
61. ORBÁN B. 1868. 169.
62. DUKA J.–VÖŐ G. 1983. 146.
63. KOVÁCS Á.–BENEDEK K. 1990. 179.
64. *Vizita*: katonai sorozás.
65. *Móder*: szótározatlan szó, talán a *modor* hibásan írt változata.
66. A homoródalmási Jobb Dénesről van szó. Az „esszetévesztésre" az adhatott volna okot, hogy Városfalván is élt két Jobb Dénes nevű férfi, miként ezt az alábbi pástílusrészlet ki is mondja.
67. *Békenték a szemüket*: ittak, berúgtak.
68. *Töltenek a főbe*: isznak.
69. *Vápa*: völgy, mélyedés.
70. *Odor*: csűr oldalrekesze.
71. Változat: *pofáddal*.
72. *Haricska kéve*: egy kéve haricska (talán gúnyos hasonlat a leány rendetlenségére, borzosságára?); *tepzölődik*: igyekszik.
73. *Állatjába*: egészen, teljesen. Az *Új magyar tájszótár* (Budapest, 1979. I. 199.) csak az *állatjára* változatot ismeri, mindössze három adatot az alföldi részekről. A pástílus leltári száma a kolozsvári Folklór Archívumban 02301.
74. Szabó Ferenc: „Kapható ember vót, mindenbe orrát beleütte. Szerette a fogadást. Nem es maradott el sehonnat se."
75. *Vigalmi ház*: táncház. A faluban éppen táncmulatság volt. Harkó Pista oda érkezett és ott tárgyalt a bíróval.
76. *Cserepet vállalt*: fuvarosként a nagybaconi cserépgyárból hodta a cserepet a kénosi építkezésekhez, és a pástílus szerint a bírónak is „részt adott belőle".
77. *Farkára jut*: végére jut.
78. Mózes Sándor gyakran fuvarozta a csizmadiákat, mézeskalácsosokat, *takács*okat (rőfösöket) a korondi, csíki stb. vásárokra. A hájat bizonnyal a szekértengely zsírozására használta.
79. *Fintorháj*: fodros háj, fodorháj.
80. Sándor András Józsinak „nagy sárga bajussza vót".
81. Sándor József azért kapta a „Bajusz" gúnynevet, mert egy csepp bajusza sem volt.
82. A temető a Mihály-hegyen.
83. 02509. szám alatt a kolozsvári Folklór Archívumban.
84. 02510. szám alatt a kolozsvári Folklór Archívumban.
85. *Trájván*, román *tramvai*: villamos. MÁRTON GY.–PÉNTEK J.–VÖŐ I. 1977. 384. mindössze egy kászoni meg egy háromszéki változatát szótározta.
86. *Szokotál*, román *socoti*: itt szerez. Az erdélyi magyar nyelvjárásokban gyakori román kölcsönszó (vö. MÁRTON GY.–PÉNTEK J.–VÖŐ I. 1977. 361.).
87. *Lendítő*: lendítőkerék.
88. *Agy*: kerékagy, a kerék középső, hengeres része, amelyben a küllők összefutnak.
89. *Megkente a szekeret*, ti. a keréktengelyeket.
90. 02300. szám alatt a kolozsvári Folklór Archívumban.
91. *Írhatlan*: talán betűhiba irdatlan helyett, vagy leírhatatlan?
92. *Ták*: lyukas talpú bocskorba vagy csizmába helyezett, oda nem varrt bőr- vagy posztódarab.
93. *Kaliba*: sebtében összetákolt kunyhó, ideiglenes szállás erdőmunkások részére.
94. *Gólya*: a század első felében nagyon népszerű, énekkel kísért, körbehaladó falusi páros tánc. Leírását *gólyás* címen lásd: BÁNDY M.–VÁMSZER G. 1937. 81–82. „Dallama egészen
95. *Mëgvet nekünk*: ellenáll, ellen tud állani nekünk.
96. *Bán*, román *ban*: 1/100 lej értékű aprópénz, csekély értéke miatt a második világháború óta nem használatos. Vö. MÁRTON GY.–PÉNTEK J.–VÖŐ I. 1977. 56. „A román nyelvben magyar kölcsönszó."
97. *Lok*: két hegy vagy domb közötti utca.
98. Gothárd Gábor gyűjtése (Homoródalmás, 1967). 013180. szám alatt a kolozsvári Folklór Archívumban.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

IRODALOM

ABAFI LAJOS
1893 Magyar pasquillok. *Figyelő* XIV. 249–257.

BÁNDY MÁRIA–VÁMSZER GÉZA
1937 *Székely táncok.* Cluj.

BINDER PÁL
1993 Adatok a homoródszentpáli Szentpáli család történetéhez. *Keresztény Magvető* XCIX. 232–235.

CSŰRY BÁLINT
1935–1936 *Szamosháti szótár. I–II.* Budapest.

DUKA JÁNOS–VÖÖ GABRIELLA
1983 *Kilenc kéve hány kalangya? Anekdoták a székelyekről. Szerk.* – –. Bukarest.

HÁLA JÓZSEF
1990 Óévbúcsúztató és újévköszöntő népszokások a Nagy-Homoród menti falvakban. In *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Szerk. Fejős Zoltán, Küllős Imola.* (A Magyarságkutatás könyvtára, 2.) Budapest. 146–172.
1993a Homoródjánosfalva, a „gólyások" faluja. *A Falu* VIII. 3. sz. 69–71.
1993b Óévbúcsúztató és újévköszöntő népszokások a Nagy-Homoród menti falvakban. *Keresztény Magvető* XCIX. 217–228.

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.* (Erdélyi ritkaságok, 7–8.) Kolozsvár.

KOMÁROMY ANDRÁS
1898 A homoród-szentpáli Szentpáli család. *Turul* X. 139–145.

KOVÁCS ÁGNES–BENEDEK KATALIN
1990 *A rátótiádák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai (AaTh 1200–1349). Szerk.* – –. (Magyar népmesekatalógus, 6.) Budapest.

KRIZA JÁNOS
1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény.* Kolozsvár.

MÁRTON GYULA–PÉNTEK JÁNOS–VÖÖ ISTVÁN
1977 *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Bukarest.

MIHÁLY IMRE
1936 *Történeti pasquillusok a debreceni Református Kollégiumi Könyvtár kézirattárában.* Debrecen.

ORBÁN BALÁZS
1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I.* Pest.

ORTUTAY GYULA
1981 *Magyar néprajzi lexikon. IV. Főszerk.* – –. Budapest.

PÁLFI MÁRTON
1904 Ismeretlen unitárius verselő a XVII. században. *Keresztény Magvető* XXXIX. 44–46.

PÉTER LÁSZLÓ
1994 *Új magyar irodalmi lexikon. III. Főszerk.* – –. Budapest.

Székelység
1931 Jánosfalvi medvevadászat. *Székelység* I. 1. sz. 10–11.

SZINNYEI JÓZSEF
1897–1901 *Magyar tájszótár. II. Szerk.* – –. Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TÉGLÁS J. BÉLA
1928 *A történeti pasquillus a magyar irodalomban.* (Értekezések a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalmi Intézetéből, 7.) Szeged.

VARGA IMRE
1963 A nemesi verses pasquillus (Szentpáli Ferenc). *Irodalomtörténeti Közlemények* LXVII. 287–302.
1988 *Szentpáli N. Ferenc, Felvinczi György, Pápai Páriz Ferenc és Tóthfalusi Kis Miklós versei. Szerk.* – –. (Régi magyar költők tára, 13.) Budapest.

VARGYAS LAJOS
1988 *Magyar népköltészet. Főszerk.* – –. (Magyar néprajz, 5.) Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HALOTTBÚCSÚZTATÓK A KIS- ÉS A NAGY-HOMORÓD MENTÉRŐL

Balázsi Dénes

A búcsúztatók az emberi élet jelentős fordulóihoz – a legények katonai szolgálatra való bevonulásához, a fiatalok párválasztásához és az elhalálozáshoz – vagy a naptári év végéhez kapcsolódó szokások elemeiként ismeretesek.[1]

A Homoród mentén napjainkig fennmaradt élő szokásként a menyasszony- és legénybúcsúztató, a halottbúcsúztató versek és beszédek, valamint az óévbúcsúztatók.[2] E búcsúztatók közös vonása, hogy egy felkért vagy a szokás által elfogadott személy (vőfély, legénybíró, kántor vagy autodidakta írogató falusi földműves) búcsút vesz a közösségtől a távozó nevében, egyes szám első vagy harmadik személyben, és megköszöni az eddigi gondoskodásukat, szeretetüket, vagy számba veszi a közösség életének említésre méltó eseményeit. Míg a halottbúcsúztatók alapérzése a fájdalom, a bánat, az együttérzés és a vigasztaló szándék,[3] addig a többi búcsúztatófélékben a bánkódás, a sajnálat és a meghatódottság mellett helyet kap a szellemes humorizálás és a jókedvre derítő szándék is, hiszen a két alaphelyzetből induló végkifejlet sem ugyanaz.[4]

Tisztáznunk kell két rokon fogalmat, amelyek a szokás rítusában is egymás mellett, néha szinkronban jelentkeznek. A siratókról és a búcsúztatókról van szó. Találóan állapítja meg Kunt Ernő: „Amíg a siratót népköltészeti alkotás, addig a búcsúztató félnépies, közhellyel teli szövegek, egyházi és világi szövegből kölcsönzött pátosszal."[5] Itt a halottbúcsúztatókra vonatkoztatja a szerző megállapítását, de észrevételei érvényesek – ami a közhelyeket, a dagályosságot és az ismert modellek variálását illeti – a másfajta búcsúztatókra vonatkoztatva is.

A siratók spontán módon születnek, a szokás rítusában nem lehet egy meghatározott mozzanathoz kapcsolni, mint például a halottbúcsúztatókat. Az érzelmi telítettség váratlan kitörései bizonyos utánozhatatlan ritmus, dallam és szöveg alakjában jelentkeznek a temetés bármely mozzanatában. Rögzítésük és gyűjtésük emiatt nagyon nehéz – jegyzik meg a néprajzkutatók.[6] A halottbúcsúztatónak a szertartásban meghatározott helyére, tartalmára, szerkezetére, stílusára és zenei elemeire, dallamára egészen pontos megállapításaink vannak, amint ezt a későbbiek során látni fogjuk. A siratók alkalmiak és spontának, kivétel a nép emlékezetében élő fogadott siratók tevékenysége.[7] Nem kívánt a „szerzőtől" iskolázottságot, gyakorlatot és hozzáértést a kész modellek alkalmazásához, mint a búcsúztatók esetében.

A halottbúcsúztatók lelkészek, kántorok és általában iskolázott vagy olvasott falusi emberek alkotásai, akik hivatásból vagy felkérésre végzik a búcsúztatást, amelyért anyagi természetű honorálás is jár.[8] Kunt Ernőnek a búcsúztatókról írt megállapításai a Homoród mentére is érvényesek: „[...] általában van néhány alapváltozatuk idősek, fiatalok, gyermekek, nők, férfiak, szegények, gazdagok számára. Ezek tartalmát alakítják az elhunyt személyhez, s a gyászolók által megadott nevek beírásával pontosítják. [...] a búcsúztató hallgatói számára elsősorban nem a szöveg tartalmának művészi megformáltsága, megkapó mivolta a fontos, hanem az újjáalakuló társadalmi kapcsolatokra való utóhatásai."[9] A megállapítás utolsó tagmondata különös hangsúlyt nyer a búcsúztató megszerkesztőjének a tevékenységében, mert a temetésen részt vevők ezt értelmezik, magyarázzák. Ugyanakkor a búcsúztató szerkesztőjét is minősíti, amelyből az elhunythoz és a gyászoló családhoz

[Erdélyi Magyar Adatbank]

való viszonyát szokták kihámozni. Éppen ezért nagy diplomáciai érzéket követel a halott életének reális értékelése,[10] amelyre nem nagyon vállalkoznak a búcsúztatóírók. Inkább elütik ezt a kívánalmat egy langyos közhellyel, amelybe senki nem köthet bele.

A halottbúcsúztatót a szerzője (pap, kántor, parasztköltő stb.) énekli vagy mondja el. Legények és leányok temetésén általában a halottal azonos nemű barátnője vagy barátja, munkatársa adja elő a rendszerint nem általa írt szöveget. A halottbúcsúztató előadásának mozzanata a temetési szertartásban falvanként és felekezetenként is változik.

Tisztázatlan még egy fogalom: a nemzetséglevél, a le- és felmenő ágon ismert rokonok névsora és az elhunyt életrajzi adataival, amelyet a Homoród menti unitárius falvakban a házigazda (vagy a halottas egylet elnöke), illetve a család legidősebb tagja vezetésével állít össze a család, és ad át a lelkésznek, hogy az prózában (ritkábban, Városfalván versben) megfogalmazza és a gyászszertartás vége felé a prédikáció után külön felolvassa.[11] A reformátusoknál sem a búcsúztató, sem a nemzetséglevél nem része a liturgiának.[12]

A gyászistentisztelet végét jelentő záróének helyett a kántor verses-énekes halottbúcsúztatója következik, ott, ahol még ez a szokás él: Gyepesben, Abásfalván, Homoródkeményfalván és Homoródkarácsonyfalván. A protokoll-, azaz a nemzetséglevélben a rokonsági sorrend a fontos és az, hogy kit említenek vagy nem is szólítanak meg név szerint ebben az iratban, és esetleg milyen kísérő megjegyzést tesznek hozzá.

A Homoród menti unitárius falvakban a fent említett lelkészi nemzetséglevél felolvasásán kívül a temetőben a nyitott sírnál, miután a lelkész megáldotta az utolsó útjára elkísért elhunytat, következik a búcsúztatóvers vagy beszéd előadása (legtöbbször írott szöveg felolvasása), amelyet a kántor vagy egy arra alkalmas szokásosan felkért vagy önként jelentkező személy végez.

A Homoród menti halottbúcsúztatásnak a története azonos a Nyárád menti, Kis-Küküllő menti szokás történetével. A református, unitárius és katolikus egyházak hivatalosan tiltani próbálták a halottsiratást, valamint a virrasztás és torozás – pogányhit maradványaként emlegetett – szokásait, s állandóan szembekerültek híveikkel ennek gyakorlati megvalósításában.[13] Ha sikerült is megszüntetni vagy átalakítva korlátozni a szokást, az időleges volt, mert a reformot véghezvivő lelkész korszaka után elég volt egy engedmény vagy lázító szándék, esetleg kényszerítő körülmény, hogy sok helyen visszatérjen a kántori verses búcsúztatás.

A Nagy-Homoród mentén Ürmösi József homoródszentpáli unitárius lelkész volt az egyik vezéralakja a temetési szertartás megformálásának. Így jellemzi a korabeli (1925) állapotokat: „A temetésnél liturgiánkban az egyes egyházközségek és vidékek szokásai az irányadók. Egyöntetű szertartás előírva nincs. [...] Így történhetik meg, hogy, ami az értelmiség szempontjából temetéseinkben fárasztó szörnyűség, az a falusi hiveink előtt elmaradhatatlan szépség és szükség."[14] Ugyancsak fárasztó ismétlésként említi meg a templomi szertartásban név szerinti, terjedelmes és megjegyzésekkel teletűzdelt protokoll- vagy nemzetséglevél lelkész általi felolvasását. De mindenekfölött a legborzasztóbb a felvilágosult Ürmösi József számára „a némely vidéken szokásban lévő mesteri versbúcsúztató", a kántorok kínrímekkel való kínlódásért, a jó ízlést sértő voltáért, amely kiváltja „az inteligencia részéről a felháborodást". Ürmösi rámutat, hogy a halottbúcsúztatás ezen formája nem ősi, népi eredetű, hanem „az értelmiségtől", az úri osztály vezetőitől vették át, és tartották fenn a mai napig. Bizonyító anyagként sorolja fel az unitárius szakirodalomban ismeretes Füzi Ferenc, Molnos Dávid és Körmöczi János gyászbeszédeit, amelyek egy-kétórások és az azokhoz fűződő búcsúztatók „félkilométeresek".[15]

A lelkész feladatát abban látta, hogy a kántorok és a nép fokozatos nevelésén keresztül hasson oda: a búcsúztatók verselése, stílusa és nem utolsósorban tartalma javuljon, használják fel a „népköltészet zamatát" és a zeneszerzők alkotásait. Tulajdonképpen az egész temetési szertartás megreformálására tett javaslatot. Homoródszentpálon sikerült is megszerveznie a Temetkezési Egyletet, amelyhez a mintát a szomszédos szász evangélikusok szolgáltatták. Beszüntették a kártyázást a virrasztóban, és eltörölték a torozást a temetés után.[16] Ürmösi idejében fokozatosan áttértek az

énekes-verses búcsúztatókról a prózai halotti emlékbeszédek (orációk) tartására. Ez a prózai szövegű búcsúztató a polgári körökben divatos formát ülteti át a falusi temetések gyakorlatába.

Városfalván és Jánosfalván a szertartást egyszerűsítő reformot nem hajtották végre minden szempontból, s ez nem a lelkészek maradiságán múlott, inkább a hívek hagyományhoz való ragaszkodásán, de helyi sajátosságok is közrejátszottak. (Arról van szó, hogy az említett két unitárius faluban a temetőkert közvetlenül a templom szomszédságában található. Ez is hozzájárulhatott a szertartás helyi különlegességének kialakulásához.)

A többi Homoród menti unitárius faluban a temetési szokásrend a következő. A lelkész és az énekvezér az egyházközségi gondnok kíséretében megérkezik a halottas házhoz, ahol a lelkész rövid imája (elmélkedése) után egyházi énekeket diktál a kántor. A funerátor, a halotti egylet vezetője a lelkészt köszöntő beszédet mond.[17] A temetési menet halottas énekeket énekelve a templomba vonul. A templomban, az úrasztala előtti téren elhelyezett, lezárt koporsót a hátramaradottak körülülik. A gyászistentisztelet két énekből áll (álló és ülő), majd a lelkészi fohász után a halotti gyászbeszéd következik, amelynek a végén a lelkész felolvassa a nemzetséglevelet. A záróének helyett a kántor énekes-verses búcsúztatójával fejezik be a templomi gyászszertartást, ott, ahol ez még szokásban van. A gyászmenet a kántor énekdiktálása után halad a temető felé. A koporsó sírba helyezése előtti lelkészi ima után a világi halottbúcsúztatásnak adnak helyet. A koporsó sírba helyezése és betakarása alatt a kántor búcsúénekeket diktál. A lelkész megáldja a sírt, majd a funerátor megköszöni neki és az énekvezérnek a szolgálatot, és a temetési gyülekezetnek a részvétnyilvánítást.[18]

A városfalvi és jánosfalvi szokás abban tér el a fent említettektől, hogy a halottas háztól a temetőbe vonul a gyászmenet, ott a fent leírt egyházi szertartás után a nyitott sírnál hangzanak el az utolsó világi búcsúvételek. Innen, a betakart és koszorúkkal megrakott sírtól a jelenlévők bevonulnak a templomba, és a már elhantolt halott nélkül folyik a gyászistentisztelet, elhangzik a halotti emlékbeszéd, amelyet a prózában írt nemzetséglevél felolvasása követ (ez Báró József idejében lelkészi verses búcsúztató volt). Bartalis Márton idejében az énekes-verses kántori búcsúztató zárta a gyászszertartást.[19]

Ha Ürmösi József erre mondta, hogy fárasztó, túlterhelt az ismétlésektől, akkor igaza volt. Ezt mondja a mostani jánosfalvi unitárius lelkésznő, Harringtonné Szánthó Anikó is. De ma is van, aki pozitívan nyilatkozik erről a szokásról. László Lőrincné ezt mondja: „Engem mint katolikust nagyon meglepett az első unitárius temetés; láttam reformátust, román temetést is, de ilyen szép, megható egy sincs, mint az unitárius."[20]

Az bizonyos, hogy a második világháború után, 1948-ig, a Homoród menti lelkészkör összehangolt nevelőtevékenysége következményeképpen eltűnőben volt, illetve nagyon korlátozódtak, vagy minőségileg átalakultak az énekes-verses kántori búcsúztatók. Ez nem jelenti azt, hogy néhol egy-egy rendkívüli, tragikus haláleset alkalmával a közkívánat nyomására ne engedett volna a lelkész a régi kántor búcsúztató hagyománya időleges visszahozatalának.

Tény az, hogy az 1948-as tanügyi törvény, amely az iskolákat államosította, és szétválasztotta a templomot az iskolától, megtiltotta a tanítók egyházi szolgálatvégzését, egy időre megfosztotta a templomokat a szakképzett énekvezérektől. Helyüket a Homoród menti egyházközségek is, mint Erdélyben mindenhol, zenéhez értő és jó hangú földműves és kisiparos önkéntesekkel, úgynevezett *magonkőtt* (autodidakta) kántorokkal próbálták betölteni. Ezek hivatali elődjük, egyik-másik énekvezér jóindulatú, titkos segítségének köszönhetően indultak el, és a régi kántortanítók nyomdokain próbáltak járni. 1950 után a diktatúra szorításában lazult az egyházi fegyelem is. Így az új énekvezérek, akik a megszerzett elméleti ismeretek birtokában (ti. 1950-ben megindult Kolozsváron egy unitárius kántorképző tanfolyam) a régi kántorok örökébe léptek, azok halottbúcsúztatós, verses füzeteit használták. Így folytatódott Gyepesben (id. Cseke Elek), Homoródkeményfalván (Vass Pál), Abásfalván és Karácsonfalván (Barabás Áron) kevés megszakítással az énekes-verses halottbúcsúztatás. A többi faluban a verses vagy a már meghonosodott új, prózaformába öntött búcsúztatást nem egyházi személyek végzik.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A Homoród mentén a halottbúcsúztatók három fő változatát ismerik és gyakorolják ma: 1. kántori búcsúztatók (énekes-verses forma); 2. halottbúcsúztatók (verses forma); 3. orációk (prózai alapszövegű).

Kántori búcsúztatók, énekes halottbúcsúztatók

Az 1950-es években kialakult helyzetkép ma is helytálló, ma is élő szokás az énekes kántori búcsúztató Gyepesben, Homoródkeményfalván és Abásfalván.

Gyepesben id. Cseke Elek a kántortanítók hagyományát folytatta. Énekes búcsúztatóit leírta és megőrizte. Ezeket felhasználva ifj. Cseke Elek, a *halottasházi gazda* Uzoni Ferenc felkérésére és tájékoztatója után, az *Unitárius énekeskönyv* 289. énekének dallamára szokta megírni a halottbúcsúztatóit, amelyeket a templomban a gyászszertartás befejező mozzanataként orgonakísérettel ad elő. Ezeket népi nyolcasokban (nyolc szótagú sorok), négysoros versszakokban, páros rímmel írja. Terjedelmük 16–21 versszak körüli (id. Cseke Eleknél 18–23). Nem a fizetés („Amilyen a fizetés, olyan a temetés"), hanem a haláleset tragikus volta és az elhunyt népszerűsége (a falu és vidék társadalmában betöltött szerepe) dönti el, alakítja ki a búcsúztató terjedelmét.

A hármas tagolású szerkezet[21] jellemző a Homoród menti halottbúcsúztatókra is. Gyakori az ellentétezés vagy párhuzam az évszak és az elmúlás ténye között. Az általánosról, a halandóság emlegetéséről a konkrét esetre tér rá az elhunyt megszólításával, megnevezésével. A tulajdonképpeni tartalomban az egyes szám első személyben megszólaltatott elhunyt sorban mindenkitől – személyes viszony, rang és kor szerint – búcsút vesz egy, esetleg két versszak terjedelemben. Végül ismét harmadik személyben a kántor végbúcsút vesz a halottól, összefoglaló méltatást tart, megköszöni érdemleges magatartását, csendes pihenést és üdvözülést kíván neki, a hozzátartozókat pedig példája követésére vagy emléke ápolására szólítja fel. Id. Cseke Elek halottbúcsúztatóiból bemutatok néhány sikerültebb bevezető képet. Ezekben megmutatkozik az egyházi énekek, népdalok és népszerű műdalok verssorainak, kifejezéseinek sikeres alkalmazása és az ezektől független alkotó próbálkozások is.

Csordultig van már a pohár
Szemünk ontja könyzáporát [...]

[...]

Családodnak élet fája
Te voltál a vezér ága
Élted csillaga le hulla
Ott pihensz a koporsoba.

Sárga csikó piros másik
Oh gazdátok sirba fázik
Minden rideg nincs maradás
Elhinti most végbucsuját.

(A negyvenegy évesen, hirtelen elhunyt ifj. László Domokos búcsúztatója, 1986. március 2.)

Oh hajnali kis pacsirta
Nem lác többé a munkába
Napom nékem lemenöbe
Kin nyugszom a temetöbe

(A nyolcvanévesen elhunyt Zoltán Domokos búcsúztatója, 1980. július 28.)

Nincsen rozsa tövis nélkül
Nincsen élet bánat nélkül
O nagyon sulyt az élet terhe
Szivünk majd megszakad bele

Élte el szállt mint nyugvo nap
Hiába van itt a tavasz
Az élete de kedves volt
Szétszaggatta aztot a sors.

[...]

(A negyvenkét évesen, balesetben elhunyt Gál Árpád búcsúztatójának bevezető, illetve befejező része, Homoródkeményfalva)

Ifj. Cseke Elek búcsúztatóverseiből már több gyűjtőnek küldött. A megmaradtakból válogatva a két-két bevezető és befejező versszakot választottam mutatványképpen:

O nagy Isten az egekbe
A szemünk ujra könnyel tele
Harangjaink ujra sirnak
Ujra temetésre hivnak

Ujra gyászol a kis falunk
Naprol napra egyre fogyunk
A temetö nagy kapuja
Ujbol végre ki van nyitva

[...]

A halálnak durva keze
Családokat tépi össze
Jo apáknak munkás kezét
Rabolja el az életét

Elbucsuztam mindenkitöl
A tavaszi ébredéstöl
Dalolhat a fülemüle
Kaszám nem csendül a fübe

A mai székely falura, különösen Gyepesre találóan jellemző a következő kép:

Öreg koru apák s anyák
Hervadnak el nap napután
Sok kapu már zárva vagyon
Nem jár be senki azon

[...]

Sirhat harang, erdö s mezö
Őrá vár a bus temetö
A sir mélyén lent a földbe
Legyen csendes pihenése

Hosszu élet ha már lejárt
Nyiljon sirján sok szép virág
Áldott legyen az emléke
Találkozunk ottan végre

(A nyolcvanévesen elhunyt Beke Sándor búcsúztatója, 1992. január 8.)

Homoródkeményfalván Vass Pál elmondta, hogy az énekes-verses halottbúcsúztatás elvégzésében nagy segítségre volt egykori elődje, Vass László halottbúcsúztatós füzete, amely húsz verset tartalmaz 1941. február 15-étől 1945. november 17-éig.

A 289. unitárius egyházi ének dallamára szerkesztett nyolcas, négysoros versszakok száma átlagban harmincegy, de ritkán előfordul húsz körüli is, egy például tizenkilenc, de harmincnyolc versszak terjedelmű búcsúztatót is találtunk.

Az évszakok kergetőznek
Nyári napra fagyok jönnek
S fagyos télnek minden mérgét
Kiűzi a tavasz ismét.

Tavaszt várunk szabadulási
Fénylő napot, felvirradást:
Fagyos télre rügyfakadást
Márciusi bimbó nyilást.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

De amidőn rádtekintünk
S koporsódról elmélkedünk
A csontjaink megremegnek
Elmulásról beszélgetnek.

Óh, szomorú, siralmas szó
E világtól meg kell válnunk;
Nincs mentségünk, tehetségünk
Koporsóba kell leszállnunk.

Itt kivételesen még négy versszakon át filozofál a szerző a halál elkerülhetetlenségéről. Ezt későbbi verseknél nem tapasztaljuk, hiszen a füzet első búcsúztatója talán az új énekvezér kísérleti próbálkozása volt. A 30–31. versszakokkal így zárja a búcsúztatót:

Gyászhalotti gyülekezet
A test immár földbe siet
Kisérjük el örök honba
Áldott legyen nyugvó pora.

Egy emberrel kevesebb lett
Itt e magyar gyülekezet
De szivünkben s fenn az égben
Él örökös dicsőségben.

(Az ötvenhat évesen elhunyt Vass István búcsúztatója, meghalt 1941. február 14-én Homoródkeményfalván)

A bevezetőben megszokott természeti képtől eltér Vass László az 1944. január 27-én harminchat évesen tüdővérzésben váratlanul elhunyt Bartis Mihály erdei favágó munkás búcsúztatásánál. Valószínűleg a tragikus eset kívánta azt, hogy tizenhét versszakon át ecsetelje a tragédiát, amíg eljut a halott egyes szám első személyű búcsúvételéhez, amelyet a harmincharmadik versszakig vezet, amíg az öt árvát hátrahagyó apa mindenkitől elköszön. A harmincnegyedik és harmincötödik versszak lényegében a szokásos.

Abásfalván id. Barabás Áron a fentebb említettekhez hasonlóan az énekes halottbúcsúztatás hagyományát folytatja.

A katolikus Hargita havasaljáról – vagy ahogyan a *lentiek* nevezik, a *felvidék*ről: Homoródremetéről, Kápolnásfaluról, Szentegyházáról és Lövétéről is vannak adatok adataink. Adatközlőim szerint énekes kántori búcsúztatók hangzottak el a temetéseken az 1940-es évek végéig. Az iskolák már említett államosítása, az egyházi főhatósági tiltások miatt elmaradoztak, de rendkívüli, tragikus esetek alkalmával megtalálták a módját, hogy csoportok vagy egyének énekes, vagy csak verses búcsúztatót adjanak elő a temetésen, a nyitott sírnál vagy a halottas háznál. Ma is élő szokás az elhunyt legény, leány temetésén a háztól való induláskor énekelt halottbúcsúztató, az „Én is vőlegény vagyok…", a Rózsafüzér Társulat halottjának sírba helyezésekor pedig az „Öltözzetek gyászruhába…" kezdetű ének.

Verses halottbúcsúztatók

Lókodban id. Balázsi Domokos unitárius énekvezér a hagyomány folytatója. Visszaemlékezése szerint itt is énekeltek 1940 táján a kántorok halottbúcsúztatót, de ma ő és társai csak felolvassák azt. Balázsi Domokos gondosan őrzi a felhasználható folyóiratokat, újságokat és évkönyveket, így birtokában van az egykori lókodi unitárius énekvezér-tanító, Firtos Áron halottbúcsúztatója, *Székely leány balladája* címen. Ma a *Jer temessük el a testet* (289. számú ének) ritmusára szerkesztik a búcsúztatóikat Balázsi Domokos és Vass Dénes. Közösen is írtak búcsúztatót, például a nyolcvannyolc évesen elhunyt György Dénes 1963. szeptember 24-ei temetésére. Sándor Mózes is írt halottbúcsúztatót Vass Dénes volt megyebíró (unitárius gondnok) temetésére, hasonlóképpen Balázsi Domokosnak is van egy Vass Dénesnek címzett búcsúztatója. A két szerző azonos személy búcsúztatására írt verseit érdemes összehasonlítani. Terjedelemben a Balázsi Domokosé huszonnégy, míg a Sándor Mózesé huszonegy versszakos. Balázsi Domokos búcsúztatója a már ismert természeti képpel kezdődik. Sándor Mózes saját lelki állapotát írja le a bevezetőben:

Szomoru az én énekem
Szomoru mert nincsen kedvem
Hogy is volna mikor itten
Halottrol kell énekelnem

Temetésre szolt a harang
Job piheni ott lent alant
Csendesen a sir gödörben
Kint a csendes temetöbe

Ha koporso mellett állunk
Elsiratjuk régi álmunk
Vagy a jelent vagy a multat
S az elsirt köny meg vigasztal

Felidézük emlékeink
Amin a mult köde fekszik
Régi álmok régi szavak
Mind mind eszünkbe jutnak.

Az ötödik versszak költői kérdései felélénkítik a vers hangulatát:

Kinek ne volna egy könye?
Ha kimegy a temetöbe
S ottan jár a sirhalmokon
Hol lent valaki álmodoz?

Hasonlóan figyelemfelkeltő, hatásos kérdést találunk a György Dénes temetésére írt közös szerzeményben is (18–19. versszak):

Mit üzentek ha átmegyek?
Ott van a két testvéretek.

Üzenjetek ti földiek
Boldogabbak kik pihennek,
Ott van a hon a menyország
Itt a földön háboruság.

Hasonló költői kérdést találunk Balázsi Domokosnak a hetvenhárom évesen elhunyt Balázsi Ferencné felett elmondott búcsúztatójában, 1963. március 28-án (3. versszak):

Kinek zugnak a harangok?
Az uj sirhant kinek nyilott?
Ki lesz annak a lakoja?
Kinek ütött már az ora?

Nem lehetett hatástalan Balázsi Domokosnak a nyolcvannégy évet élt Balázs Sándor felett 1989. április 9-én elmondott búcsúztatója sem, amely ilyen aktualitásra is érzékeny (3–5. versszak):

Két tavaszra vár a szivünk
Gondviselö jo Istenünk
Szivünk gyászán könyek hulnak
Uj gyászolok fáján sirnak

Magyar temetök ujulnak
Sok az özvegy s árvák sirnak
Egyik tavasz hoz rügyeket!
Másik békits nemzeteket!

Egyik tavasz jöjj köszönts be
Az emberi hideg szivbe
Másik eljön mert jönni kell
Legyél örök ne enyéssz el.

A pusztuló székely falu temetőjében nem a hatásvadászat kedvéért hangzik el az ilyen keserű kifakadás, amelyet a nyolc gyermeket felnevelt agg szülő szájába ad a szerző (26–27. versszak):

A sors idegenbe sodort
Szülöt s engem itt hagytatok
Unokáinak sok ezrei
Nem láthatják nagyszüleit

Az életnek vándor sorsa
Szüleiktöl el-választja
A kenyér vágy nagy álmáért
Vándor szelek sodorják szét

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Különleges alkalomra írta Balázsi Domokos egyik búcsúztatóját, a Budapesten élt és ott eltemetett György Mária emlékére, akitől Lókodban gyászistentiszteleten vettek búcsút. Tíz versszakban, változatos mondatszerkesztéssel, népdalokra, Petőfire és Kisfaludyra emlékeztető stílusban igyekszik a hallgatóságot az idegenbe szakadt és ott elhunyt iránti sajnálatra, együttérzésre hangolni (1., 3–4. és 7–8. versszakok):

Temetésre szol az ének
Temetőbe kit kisérnek
Senkit sem és még is sirunk
Valakit ma hazahivunk.

[...]

Vágyainak szárnya támadt
És elhagyta szép hazánkat

[...]

Elszakadt a szülőföldtöl
Mind összel fa levelétöl

[...]

Szülöfalum szép határa
Nem látlak meg valahára
Örök hazát adott Isten
Kint a gyászos temetöben.

Szülöfalum Isten veled
Derüs legyen mindig eged
Isten veled székely népem
Nem vagy dajkám többé nékem.

Külön említést érdemel Firtos Áron, unitárius énekvezér-tanító balladai hangulatú halottbúcsúztatója, amelyet méltán nevezett az *Unitárius Közlöny* szerkesztője *Székely leány balladájának*. Az 1930–1940-es évekből való mindennapos történet drámai izzásúvá fokozódik az énekvezér tolla alatt. A székely leány 1940 előtt a züllött Bukarestben és 1940 után a szemfényvesztő Budapesten próbál szerencsét, de a csábításnak nem tud ellenállni, és egészségével, majd életével fizet tudatlanságáért. Bár a vers a lány könnyelmű bűnösségét emlegeti tételes megfogalmazásban, mégis megértően megbocsátó, amint ezt találóan sikerült művészi képben megjelenítenie (bevezető versszak):

Játszi kedvel, lepkemódra
Kivánkozott a magasba.
Belerepült a csalárd lángba
S odaégett élte szárnya.

A testvérért aggódás hasonlóan szép megfogalmazást nyer (13. versszak):

Lánytestvérem, hulló-levél
Vajon hová sodort a szél;
Rég nem látott Lizi testvér
Merre visz az ördögszekér?

A befejezésben – a hármas szerkezeti elvet követve – ismét visszatér a harmadik versszakban megfogalmazott gondolathoz, most új köntösben, nem ítélkezve, együttérzően, megbocsátóan (22. versszak):

Lángba zuhant bohó madár,
Tőled is elbúcsúzunk már,
Megsiratunk mint akárkit,
Kiszenvedett Kádár Margit.

A homoródszentmártoni Gergely Dénes állítása szerint a halottbúcsúztató verseket saját maga találta ki, rakta össze fejben – álmatlan éjszakáin, az utóbbi években egy baleset után –, esetleg később leírta, a *keservesek* (a gyászoló család, a hátramaradottak, a végtisztességtevő gyülekezet) kérésére. Ezekből alig maradt meg néhány a birtokában. Nemcsak Szentmártonban, de a vidék minden falujában elment a temetésre, ha gyászjelentést kapott.

Felkérésre vagy baráti kötelességből búcsúztatóverset mondott a nyitott sírnál. Emlékezetből diktált le néhányat. Ezek a búcsúztatók jóval egyszerűbbek, kifejezései keresetlenek és néha csiszolatlanok. Ritmusa botladozó, rímei olykor erőltetettek és sántítanak, de felszólalását várták, szívesen hallgatták mindig, és hatásosak voltak.

A nyár eltelt ősz van már
Kopárul nagyon a határ
Fáknak levelei is hulnak
De tavaszal ujat hajtnak

Minden embernek a sorsa
Amiképpen meg van irva
Bizonyitja ez a halál eset
Mej Béla Ferencen eset

(A nyolcvannyolc évesen elhunyt Béla Ferenc búcsúztatója, Lókod)

A huszonegy versszakos búcsúztató a megszokott áldással fejeződik be. Gergely Dénes édesapja saját magának már előre megírta a halotti-búcsúztatóját.

A bágyi verses halottbúcsúztató-szerzők közül még ma is élnek: Zsombori János, Csoma Dénes, Csoma Sándor, Dáné Aladár és Dáné Lajos. Egy búcsúztatóverses füzetet hagyott hátra az elhunyt Dáné Károly is. Zsombori János talán a legtermékenyebb és legnépszerűbb, lakodalmi és halottbúcsúztatókat ír és mond felkérésre. Legelső búcsúztatói közé tartoznak a tragikusan korán, huszonnyolc évesen elhunyt legénynek, ifj. Bencze Sándornak, a tizenhat évesen elhunyt ifjú lánynak, Csoma Katalinnak és az ötvenévesen villám sújtotta Simó Dénesnek írt versei (1. számú melléklet). Zsombori János Dáné Károllyal együtt szerkesztette a harmincegy éves mérnök, Dáné Antal, Dáné Károly fia részére a búcsúztatót. Csoma Dénes búcsúztatóiból megállapítható, hogy nem mindenki számára írt, csak a rendkívüli és tragikus esetek bírták őt szóra a nyitott sírnál. Az ötvenévesen szerencsétlenül járt bányász, György Péter és a negyvennégy évesen balesetet szenvedett traktoros, Nagy Albert számára (180 soros) búcsúztatót írt. Dáné Károly változó hosszúságú sorai négysoros versszakokba rendeződnek és a huszonöt versszakot is elérik. Szerkezeti szempontból a hármas tagolás érvényesül.

Hargitai fenyves erdő
Honnan fujdogál a szellő
Itt születtem én e tájon
A lövétei rónaságon.[22]

(Zsombori János: *Búcsú Sorbán Mihály temetésére* bevezetője)

Oh kincses Hargita mily napra virradtál
Hajnali harangszó hova-merre száltál
Indul szorgos néped hittel és reménnyel
Verejtékkel sorsot éltető kenyérel

(Csoma Dénes: *Halotti búcsú bányász társamnak*, az ötvenéves lövétei György Péter búcsúztatója)

Tragikus esetekről lévén szó, mindenik szerző színesen ecseteli a drámai eseményeket. A családtagoktól és a közeliektől való búcsúzás szívcsavaró stílusfogásai mindenkinek a keze ügyében vannak. A befejező áldás és a rövid köszönet sem hiányzik. Ezek a halottbúcsúztató versek balladai

[Erdélyi Magyar Adatbank]

tömörségűek és drámai feszültséget sugároznak, amelyet a tragikus halálnem és a helyzet kínál. Változatos stíluslehetőségekkel igyekeznek kiaknázni ezt a szerzők.

Homoródszentpálon a verses halottbúcsúztatónak egy igen közeli rokonát fedeztük fel Hátszegi Dénes énekesfüzetében (*A földvári fogolytábor*). A balladához is egészen közel áll tömörsége, szaggatottsága és tragikus hangvétele miatt.

Városfalván Bartalis Márton unitárius énekvezér-tanító halottbúcsúztatói (2. számú melléklet) id. Gedő András számára modellértékűek voltak. Báró József unitárius lelkész búcsúztatóverse megrajzolja az igazi néptanító portréját.

Külön tanulmányt érdemelne Városfalva, ami a temetési szertartást, a halottbúcsúztatás változatosságát és a temetőt illeti. Szerény kereteink itt csupán Báró Józsefnek a halottbúcsúztatás témakörébe tartozó munkáinak vázlatos elemzését engedik meg. Érdemes megemlítenünk, hogy a négyszáz gépelt oldalnyi, mintegy hatszáz halottbúcsúztató verset írt sok egyéb mellett. Ezek versbe szedett nemzetséglevelek. Ahhoz, hogy egy lelkész ennyi éven át egy helységben meg tudjon maradni, és helyt tudjon állni a hivatás magaslatán, sok más tulajdonság mellett nagy szüksége volt a diplomáciai érzékre is.

Ellenpéldának hozom fel Jánosfalvi Sándor István neves írónkat, akinek épp diplomáciai érzékének hiánya miatt egyik egyházközségből a másikba kellett hurcolkodnia, írja le Benczédi Pál a *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* című munka előszavában. Jakab Ferenc már említett Városfalva-monográfiájában elmondja Máthé Sándor gyepesi pap esetét, aki nagyon nyersen így búcsúztatta halottját, amiért el is vette jutalmát, mert a falut el kellett hagynia:

Életedben káromkodó, templomkerülő voltál,
A közösséget nem szeretted, érte nem áldoztál!
De, amit csak ellehetett mindent összeloptál.
Közhelyekre soha se jöttél, hogy itt tanulj,
Ahelyett a kocsmába üvöltöttél, dorbézoltál.
Pénzed verted, tékozoltál!
No, de ha ide nem jöttél két lábadon,
Ide hoztunk négy lábon.
Állj meg nap Gideonba,
Hogy fussak a célomba!

Báró Józsefnek a hetvennégy évet élt Cseke Mihály 1935-ös búcsúztatóját megelőző egyházi halotti beszéde (bibliai alapigéje a 74. zsoltár 32:4), de az ötödik versszaka különösen, már érdeklődést felkeltő volt, mert erre figyelnek a végtisztességtevők: „Vétkemet bevallom néked [...] és te elvetted rólam bűneimnek terhét. Szela." Az ezt követő prédikáció után már az ilyen megfogalmazás nem hat gorombáskodásként a lelkész részéről:

Bár Isten hajlékát
Ritkán látogattad
Igaz ember voltál
Ott a lélek mélyén
Érezted te mindig
Az Isten hatalmát.
[...]
Életed alkonyán
Az elvett javakért
Mennyei Atyánkhoz
Imádkoznod kellett
Hisszük, hogy az Isten
Kedvesen fogadta
és szólott csendesen.

A lelkész ezen a részen töprenghetett, mert egy másik változat is ott a lapon:

Szabad ég alatt
Híven munkálkodva
Imádta az Istent,
És végül belátta,
Jó Istenbe bízni.

Báró Hajnal, Báró József legidősebb leánya szerint a hallgatóság és a gyászoló család is meg volt elégedve a lelkész szolgálatával, mert az igazat megmondta, aki akarta, megértette, de a hátra-

maradottakat nem sértette meg, mert a bűnös ember megtérésének, az Isten atyai megbocsátó szeretetének emlegetése nemcsak hitelvi kérdés, íme, jó diplomáciai fogás lehet, ha ehhez párosul a költői véna is. Báró József jellemábrázoló erejéről tanúskodik a pályatársáról és jó barátjáról alkotott portré, a *Vári Domokos tiszteletbeli Udvarhelyköri unitárius esperes, homoródszentpáli lelkész emlékezete* című halotti búcsúztatója.[23]

Orációk

Az orációk nem a lelkész prédikációjának népies változatai, nem bibliai alapigére épülnek fel, nem az elhunyt egész életét és tevékenységét elemző, értékelő beszédek. A legsikerültebbek lírai képeket villantanak fel a halott életének emlékezetes, jellemző vagy jelentős epizódjaiból, amelynek emocionális hatására számít a szónok. A hallgatóságot a jó példa követésére szólítja fel és a gyászoló hátramaradottakat vigasztalni próbálja. Itt elmarad a hozzátartozóktól való búcsúztatás szigorú sorrendje, a hitelvi filozofálás, de olykor nem hiányzik ebből a műfajból sem az olcsó hízelgés és hatásvadászat.

A Nagy-Homoród alsó szakaszán, amint bővebb a folyócska vízhozama, úgy szűkül a verselő kedv, de nem azért, mert nem értenek hozzá, hanem mert itt rangosabb a polgáriasult, prózai formában megfogalmazott oráció, emlékbeszéd az Ürmösi-féle reform nevelési hatásának következményeképpen. Modellként szolgálhatott például Tompa Mihály nagy költőnk orációs könyve.

Pálffy Ákos énekvezér-tanító – aki különben kiváló verselő és egyházizene-szerző volt – valószínűleg Ürmösi József hatására tért át a verses búcsúztatókról az orációk írására.[24] Példaként szerepel a 3. számú mellékletben Bálint Balázs volt kénosi kántortanítót búcsúztató emlékbeszéde, orációja.

Homoródszentpálon az 1940–1960-as években az orációk kiváló szónoka, akit az egész vidék elismert, Hátszegi Dénes volt. Saját bevallása szerint Ürmösi és később Vári Domokos lelkészek közeli baráti köréhez tartozott, tőlük kapott könyveket, útmutatásokat nemcsak „szónoklatok", hanem saját versek megírására is, de ott volt számára mindig készen Pálffy Ákos kántortanító példája is.

Hátszegi Dénes hagyatékában lakodalmi búcsúztatók (pl. *Menyasszonyi bucsu Kobátfalván*) mellett a halotti emlékbeszédek dominálnak. Ezek közt sok átmeneti formával találkozunk: a verses és prózai búcsúztató ötvözete (pl. *Gyászbeszéd a városfalvi temetőben id. Jakab Ferenc felett*), amelyben még a verses rész túlsúlyban van. A *Gyászbeszéd a temetőben Kovács Ida édesanya felett* címűben is a vers és a próza már fele-fele arányban található. Konkrét név megjelölése nélküli *Temetési beszéd* című műve, prózai szöveg, mint a *Gyászbeszéd Kovács Péter felett* című búcsúztatója.

Tartalmi szempontból Hátszegi Dénes halottbúcsúztató beszédei az unitárius népi gondolkodást tükrözik. A halálról úgy beszél, mint az emberi élet fontos mozzanatáról. Bölcsen tudomásul veszi az elkerülhetetlent: „Valahányszor koporsónál állunk, eszünkbe jut az ifjuság virágfakadása és egy hosszu élet után az öregség lombhullása." Elfogadja a halált az isteni rendelésbe való keresztényi belenyugvással:

Uram! Elzárt engem a sir nem mehetek vissza
Áldd meg az én bus családom kicsiny hajlékomban
Nekem vissza menni többé már nem lehet
Áldott legyen ott fent a te szent neved.

A halál híre megrendíti ugyan, de nem esik vigasztalanul kétségbe: „megremegünk az ifjuság hervadásán, mikor lássuk, hogy Isten az ő földi kertjéből az ifjuságnak egyik erős ágát az ő mennyei

[Erdélyi Magyar Adatbank]

kertjébe ültette, hogy az Imre András emléke az ő szerettei lelkében örökké virítson". Tudja, hogy a halál ténye megváltoztathatatlan:

letörött az élet fája
s gyászkoszoru borult rája
s hiába süt napfény oda
nem virul ki többé soha.

(*Gyászbeszéd a temetőben Kovács Ida édesanya felett*)

A halál utáni létről beszélve nem a teológiai tételeket próbálja népszerüsíteni, inkább egy egészséges népi bölcselet elemeit fedezhetjük fel az ilyen kijelentésekben: „De ne higgyük azt, hogy aval a négy szál tölgyfa koporsódeszkával minek vége van, mert élet van a föld felett és élet van a föld alatt, a fekete földből piros virág nyilik, az eltemetett gyászbol uj élet fakad." Nincs ennek a hitnek konkrét megfogalmazása, inkább sejtés, amelyet költői képekben próbál megragadni, mint a szeretet múlhatatlansága: „az édesanya már a földi virágok helyett mennyei virágokat öntöz, s ott őrködik azok felett akik e földi életben annyira szerették" (*Péter Domokosné felett, a háznál*). A jóság örökkévalóságába vetett hit kifejezése: „a koporsot a sir elfedheti de az anyai joságot soha el nem temetheti" (*Édesanya felett a háznál*). A túlvilági lét időtartama meghatározhatatlan: „pihenjen ott a sir ölében egy hosszu éjszakán" (*Öreg felett, 1967*); „Uram rövid az élet hosszu a sir" (*Gyászbeszéd a temetőben egy apa felett*). Bizonyság a jó emlék továbbélése: „az édesapát eltemetjük, de az ö emléke a mi lelkünkben mindörökké él" (*Egy édesapa felett, a háznál*).

Temetési beszédeinek stílusa a népköltészethez áll közel, de néha a műköltészetben is helyet követel magának. Hangulatteremtő és hatásos képeket alkalmaz. A temető emlegetése gyakori: „temetönek rozsafája", „temetönek akácfája" vagy „temetönek énekes madara". Számára, íme, mit jelent: „Te nyugalomnak temetöje, ahol a sirhalom az elhaltak tiszteletét védi s ahol a kegyelet a századoknak a porait és emlékeit örzi." A harang motívuma is jól beleillik ebbe a hangulatba: „mert a harang simogat, hogy enyhüljön a sziv I S ha rád borul az örök álom, a koporsodat kiséri a sirodig." Szabó Istvánnét, „a szegények pártfogoját a harangok sirassák", Pap M. Gábornét, a harangadományozót „a harangok bucsuztatják". A templomhoz való ragaszkodás is kifejezésre jut, Sándor Rebi temetésén mondta Hátszegi Dénes az erre példaként szolgáló versszakot:

Elmegyek a templom mellett
O, de szépen énekelnek
Nekem is volt imádságom
Nekem is volt reménységem,
de már nincsen.

A szülőföldhöz és annak népéhez való hűség emlegetése nem csupán hatásvadászat: „Te föld! Van-e aki érted könnyet ad? | Itt van a te hazaszerető jó fiad"; „Előtte volt a mi székely népünk drága honszerelme I s ez a soha el nem mulo édesanyaföld". Halottbúcsúztató beszédeinek erkölcsjavító szándéka már a fenti példákból is kitűnik, mert a templom, a harang, a temető és a szülőföld emlegetése az iránt uk való szeretet és ragaszkodás érzését hivatott erősíteni. A munka kultusza fő helyet foglal el: „az ö kezéből már kihullott a munka lobogoja"; „akit ugy szeretett kertjének minden fája"; „minden gyászkoporso arra int, hogy amig élünk legyünk egymásnak becsületes munkatársai"; „Aki önmagáért és az ö szeretteiért e földi életben ama nemes harcot megharcolta". Nyilván a közösségi célokért folytatott tevékenység áll az értékek legmagasabbik fokán: „Önmagunkért s a mi társadalmi életünkért fogjunk kezet édes testvér". Hátszegi Dénes sikerrel hasznosítja a költői kérdést és megszólítást: „Te nyilo kikelet! fáj-e neked mikor nyilo virágaidnak szirmai egy édesanya koporsojára hullanak?"; „Temetönek rozsa bokra I Ha kinyilsz adsz-e rozsát a siromra?" A szónokiasság kellékeivel kiválóan él: „El tölem ti nehéz gondok!" A költői párhuzam mindig keze ügyében

[Erdélyi Magyar Adatbank]

áll: „a kertjéből a virág, s az ő lelkéből az anyai szeretet soha el nem fogyott"; „a madár a daláért és az anya az ö joságáért nem kér jutalmat". Az ellentétezéshez is jól ért: „a koporsot a sir elfedheti, de az anyai joságot soha el nem temetheti"; „hiába nyiltak a virágok, hiába jött a tavasz az ö gazdag pompájával, mert az ő számára nem virult ki soha"; „az ifjuság virágzása [...] az öregség lombhullása"; „rövid az élet, hosszu a sir". Szóképei találóak, van köztük ismert is, de nála nem hatnak elkoptatottnak vagy dagályosnak: „szenvedéseink töviskoszoruja"; „a halálnak diadalmas aratása"; „S amikor a dalos madár zeng | Az is az ö jo apai imádsága lesz"; „mindanyiunk könyzápora"; „kertjének árván maradt violái"; „nyugalomnak temetöje"; „sorsüldözött székely"; „történelem megszentelte föld"; „rügybontó tavasz"; „lombhullato ősz" stb.

A felsorolt stíluseszközökkel dolgozik és építkezik a népi szónok, akit természetesen nem a szépirodalom mértékével mérünk. Azt próbáltam szemléltetni, hogy a tartalom és forma egységére törekvő népi alkotó milyen könnyen bánik a prózai és verses formával, mennyire sikerül saját és kölcsönvett szövegeket egybeszerkesztenie a tartalomnak megfelelően. A versből könnyedén siklik át a prózába és fordítva, ahogyan azt a mondanivaló kívánja. Szívesen idéz a Bibliából, különösen a *Zsoltárok*ból, Petőfi-költeményekből, a népdalokból és a műdalokból. Néha a temetői sírfeliratok költészetéhez folyamodik segítségért, nem eredménytelenül, mint ahogy egy városfalvi temetésen mondta: „Recsenyédi temetőben ez áll egy sírkövön":

Szomoru dalt zeng a madár
Melyik ilyen sirhantra szál
Itt egy édesanya alszik
Otthon sohaj, jajjszo hallszik

Homoródszentpálon Geréd András is mondott halottbúcsúztató beszédeket egyszerű, keresetlen szavakkal. Érdekes, hogy az 1970-es években Szentpálra visszahozta a verses halottbúcsúztatást id. Geréd Dénes, aki tehetséges pástílusszerzőként volt ismeretes.

Csak prózai emlékbeszédeket mondott felkérésre a nyitott sírnál a homoródszentmártoni Nágó Domokos református kántor. A 4. számú mellékletben közöljük a Gellérd Imre unitárius lelkész édesanyja temetésén elmondott búcsúbeszédét, amely jól beleillik az oráció műfajába.

Recsenyéden az oráció népi változatának mai művelője Bomhér Dénes, akinek búcsúztatós füzetében lelkészt fogadó (háznál köszöntő), temetői nyitott sírnál és torozáson (asztalt megköszönő) elhangzott beszédei találhatók. A Hátszegi és Nágó beszédeire jellemző tartalmi, szerkezeti és stílusjegyeket fedezhetjük fel az írásaiban (5. számú melléklet). Recsenyéden sikerrel művelte ezt a műfajt még Orbán Sándor, Bartha Mátyás és Ráduly József is.

Városfalván az oráció kiváló szerzője Gedő András volt, aki Bartalis Márton kántortanítóra és Báró József lelkészre emlékszik hálás tisztelettel a búcsúztatóvers-írói tevékenységben való útbaigazításokért. Hátszegi Dénessel a sógorsági viszonyt, a „költőtársi" kapcsolatot és barátságot mindig ápolták. Kétszáz lapos füzetében névnapi köszöntők, iskolai, templomi ünnepélyeken, óvónőket, tanítónőket, lelkészeket köszöntő versek (saját és népi költők, klasszikus költők művei) mellett nagyon sok oráció található. Ő a falu és a vidék egyik legnépszerűbb szónoka. A verses és prózai búcsúztatás formáját egyaránt könnyedén és színvonalasan műveli. Közel áll a szépirodalmi szinthez. A vidék már említett szerzőinél jóval kevesebb nyelvhelyességi és fogalmazási hibát találunk Gedő András írásaiban. Mindazt a pozitívumot elmondhatjuk róla, amelyet Hátszegi Dénes esetében felhoztunk (6. számú melléklet).

Befejezésképpen válaszolni szeretnék azoknak, akik még az oráció kiművelt formáját is ellenzik, nem is szólva az énekes vagy verses halottbúcsúztatókról, amelyeket egyenesen barbárnak, a keresztény szellemtől idegennek és antihumánusnak minősítenek. Kunt Ernőre hivatkoznék, aki aránylag szelíden fogalmaz: „A szöveg azáltal, hogy nevén nevezve sorra vesz minden egyes közelebbi hozzátartozót, s hogy legtöbbször egyes szám első személyben szólaltatja meg a halottat, igen szélsőséges lelki hatást gyakorol a hallgatóságra, közöttük is elsősorban a búcsúzásra szólítot-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

takra. [...] A népi kultúrán kívül álló számára nem csak hátborzongatónak, de kifejezetten kegyetlennek tűnnek. [...] Természetesen mai szemmel nézve így is van ez, de meg is ölték az élettársat, a szolgát és a közvetlen hozzátartozók némelyikét."[25]

Beszéltünk már a halottbúcsúztatók liturgiai és társadalmi szerepéről. Korunk pszichológiája, a sírás fiziológiai jelenségét vizsgálva megállapítja, hogy a könnytermelés és könnykiválasztás megnyugtatóan hat vissza az idegrendszerre. A pszichológus azt tanácsolja a zaklatott, felbolydult lelkű és nagy megpróbáltatást átélt betegnek, hogy próbálja megnyugtatni a lelkét: beszélje ki magát, és engedje át magát a felszabadító, feszültséget, stresszállapotot feloldó sírásnak. Ne feledjük, hogy a kulturáltan megszerkesztett halotti búcsúztatók ennek a feladatnak is eleget tehetnek.

Mint irodalmi mű a halottbúcsúztató – amint már megállapítottuk – félnépi alkotás, de feltételezem, hogy valamikor a jól sikerült énekes halottbúcsúztatók voltak egy-egy népballadánk útra indítói.[26]

JEGYZETEK

1. *Magyar néprajzi lexikon* II. 437.; III. 105, 428, 564. Vö. SZABÓ T. A. 1976. 1084, 1839.
2. HÁLA J. 1990. 146–172.
3. K. KOVÁCS L. 1944. 299–318.
4. Gedő Géza pástílusgyűjtésében szerepel csipkelődő vőfélyvers is, amely Városfalva és Homoródjánosfalva lakóinak kölcsönösen egymást ugrató-csúfolódó szokásának jelenlétére utal. Vö. DÖMÖTÖR T. 1983. 54, 62–63.
5. KUNT E. 1987. 159.
6. *Magyar népzene tára V.* 8.; *Magyar néprajz V.* 613, 616–617.
7. Egyed Domokosné adatközlő.
8. ÜRMÖSI J. 1949. 15.; KRISTON VÍZI J. 1989. 156–166.; BURUS J. 1994. 287.; GYÖRGY HORVÁTH L. 1994. 64.
9. KUNT E. 1987. 159.
10. „Emlékeznek rá, hogy Máthé Sándor gyepesi unit. lelkész egy iszákos embert úgy búcsúztatott el, hogy a rokonság megneheztelt emiatt és a lelkész a falut el kellett hogy hagyja 1870 táján" (JAKAB FERENC 1977. 66.). Sándor Lajos unitárius lelkészt (1863–1865) Városfalván pástílus miatt megverték a homoródjánosfalviak. Báró József *Cseke Mihály halotti búcsúztatója* az ellenpélda az előbbi esetre. A lelkész diplomatikusan oldotta meg a kérdést. Sem a család, sem a falu nem talált hibát a kifogásolható erkölcsű ember halotti búcsúztatójában. Báró Hajnalnak ezúton mondok köszönetet szíves segítségéért.
11. „»A Megholt Életének elolvasott leírása«, melyet nemzetségelevélnek, életiratnak is neveztek" (MOLNÁR A. 1994. 32.).
12. „[...] lelkipásztori tapintattal próbálja a pap kivédeni a gyászolók ilyen irányú igényét, hogy elkerülje a halottbúcsúztatás könnyen ízléstelenségbe torzuló »hagyományát«. Ez most már a reformátusoknál sehol sem külön eleme a liturgiának, hanem a prédikáció befejező részében a lelkipásztor felszólítja a búcsúztatóban a felsoroltakat külön-külön, de nem név szerint (harmadik személyben), hogy lélekben búcsúzzanak" (KELEMEN I. 1994. 15.).
13. Az 1638. évi enyedi református szinódus a halottbúcsúztatást tiltó egyházi rendelkezésekről (MOLNÁR A. 1994. 28.). Az 1643. évi nyárádszentlászlói unitárius zsinat kimondta, hogy „A pap a halottat az élőtől ne búcsúztassa, versifikálást ne tegyen!" (GYÖRGY HORVÁTH L. 1994. 64.). „A kántorok halottas szertartáson ne ujitsanak énekes (stb) bucsuztatást" (*Az unitárius vallás közössége egyházi törvényei* 1862. 74., a XXI. artikulus az 1661. évi ádámosi zsinatról; a kézirat az Unitárius Egyházi Főhatóság Kolozsvári Levéltárában, 114EKJ–1874). „A Papi Hivatalhoz és Szolgálathoz nem tartozik az halottaknak élőktől való elbúcsúztatása, melyről ide alább sok végzéseket láthatni úgy, hogy aki ez ellen akart tselekedni vakmerő képpen [...] végre a papi hivataltol is el szakasztassék. In Synode Hevienzi Anno 1774" (Uo., a VII. artikulus).
14. KORONKA J. 1992. „Vannak énekszöveg szerző poétáink és ének-vezéreink között is, akiket fel lehet kérni egy néhány búcsúztató, alkalmi vers írására azok számára, akik a rímeléshez kevésbé értenek" (ÜRMÖSI J. 1925. 59–61.). Ürmösi az 1924. évi püspöki vizitáció temetési reformra bíztató felhívását és a homoródszentpáli temetkezési egylet szabály-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

zatát is ismerteti (1926.). Medeséren Pálffy Albert unitárius lelkész arról számolt be, hogy a halotti koszorú helyett koszorúmegváltás címén az egyházközségek tettek megajánlást (ÜRMÖSI J. 1935. 76.).

15. Bethlen Gábor felesége, Károlyi Zsuzsanna temetése több mint hat hétig tartott. „Csaknem két 500 oldalas kötetet tesznek ki az elmondott beszédek és búcsúztatók. A feljegyzések szerint [...] 19 predikátor és 36 búcsúztató funerált a temetésén" (MOLNÁR A. 1994. 28.).
16. ÜRMÖSI J. 1926.; 1935.; BURUS J. 1994. 287.
17. Báró József körülbelül hatszáz halottbúcsúztatót írt (JAKAB D. 1992.). Báró József (Medesér, 1890 körül–Székelyudvarhely, 1963. június 4.) Bartalis Márton énekvezér-tanító felett tartott emlékbeszédéből megtudjuk, hogy 1912–1950 között tevékenykedett Városfalván. Búcsúztatókat is írt, amelyeket egy füzetbe másolva az előbbivel együtt átadta Bartalis Márton özvegyének. Bartalis sokoldalú tanítói egyéniség, kiváló festő, gyümölcsnemesítő, virágkertész, méhész, szövetkezeti aktivista, színjátszókör-vezető, halász-vadász és faluszépítő, s mint unitárius énekvezér, kántori búcsúztatók szerzője volt. Az említett füzet Máthé Zoltán nyugdíjas könyvelő tulajdonában van Székelyudvarhelyen.
18. *Magyar néprajzi lexikon* II. 1979. 231.; PATAKFALVI ZS. 1914. 131–132. A funerátor-temetésrendező a Homoród mentén, Homoródszentpálon a halottas egylet vezetője, aki a család nevében várja és köszönti a virrasztókat, majd a lelkészt, vezeti a sírrásást, a halottszállítást és a behantolást, majd a szertartás elvégzésével megköszöni a lelkészi-kántori szolgálatot és a részvétnyilvánítást, meghívja a torra a gyülekezetet. Az elnevezése *házigazda* vagy *halottbíró*, máshol a falutized felelőse, a *tizedes*. Homoródújfalun is *házigazdá*nak hívják.
19. Adorjáni Rudolf Károly munkája (1986.) alapján feltételezhető, hogy ennek a szertartási különlegességnek az egyik okaként szolgálhat, hogy a városfalvi unitárius egyházközség végrehajtotta azt az utasítást, amelyet Körmöczi János püspök 1829. október 11-én körlevelében a főkormányszék rendeletére leküldött: „A gubernium elött kivilágosodoan, hogy a megholtak testeit némely helyeken a Templomokba vitetenek és az Isteni tisztelet alatt is ott tartatnának, minden jurisdictiohoz rendelést tétetett az eránt, hogy ezen visszaélés eltöröltessék s az eránt felséges rendelésnek nem engedelmeskedők" büntetést kapjanak. Tehát az utasítás szerint nem viszik be a koporsót a templomba, a gyászszertartás fő részét viszont a templomban végzik. A Nyikó menti unitáriusok a halottasháznál végzik a gyászistentiszteletet. Egyáltalán nem viszik be a halottat a templomba, pedig némely helyen, például Székelyszentmihályon a temető éppen útba esik, közel van. A nyitott sírnál folyik a halottbúcsúztatás világi része. A városfalvi és jánosfalvi, halott nélküli gyászistentisztelet hasonlít a temetés után a halottért mondatott első misetartás katolikus szokásához is, amely a protestáns hit felvétele előtti kor hagyományának maradványa is lehet.
20. László Lőrincné született Szeles Margit nyugdíjas tanítónő (Jánosfalva 102. szám), harmincegy évig tanított a faluban. Szentegyházán született 1925-ben, római katolikus vallásban; férje unitárius volt, itt temette el, Homoródjánosfalván. Elmondta, hogy egy háromgyermekes, harmincéves asszonyt a féltékeny férje meggyilkolt. A megbotránkozott és mélyen együttérző falusiak egy rendkívül szép temetés megszervezésével akarták részvétüket kinyilvánítani. Felkérték az állami iskola tanítónőjét, hogy írjon búcsúztatót. László Lőrincné a „Hintsetek e koporsóra virágokat, könnyeket" kezdetű katolikus temetési ének dallamára szerzett szöveget, amely így folytatódik tovább: „E koporsó lágy ölében egy édesanya szendereg | Gyilkos férje oltotta ki virágzó szép életét | Midőn negyedik gyermekének adott volna életet [...]". Ugyancsak írt búcsúztatót egy kis, alsó tagozatos tanítványa számára, melyet a nyitott sírnál az ifjak énekeltek el.
21. KRISTON VÍZI J. 1989.; KRÍZA I. 1993.
22. *Rónaság* itt: havasi fennsík.
23. Báró József búcsúztatói megtalálhatók az MTA Néprajzi Kutatóintézetében, Budapesten.
24. Ezeket ifj. Pálffy Ákos őrzi.
25. KUNT E. 1987. 120, 159.
26. Jelen dolgozat része egy terjedelmes összefoglalásnak, amely a Kriza János Néprajzi Társaságnál, Kolozsváron található meg.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

IRODALOM

ADORJÁNI RUDOLF KÁROLY
1986 Temetési szokások a Maros-Küküllői Unitárius Egyházkörben. *Keresztény Magvető* XCII. 4. sz. 214–230.

BURUS JÁNOS
1976 Temetkezési szokások a Kis-Küküllő menti Pipén. In *Népismereti dolgozatok 1976. Szerk. Kós Károly, Faragó József.* Bukarest.

DÖMÖTÖR TEKLA
1983 *Magyar népszokások.* Budapest.

FIRTOS ÁRON
1944 Székely leány balladája. *Unitárius Közlöny* LIV. 2. sz. 10.

GYÖRGY HORVÁTH LÁSZLÓ
1994 Temetési szokások a Kis-Küküllő menti Magyarkirályfalván. In *Vallási néprajz. VI. Szerk. Küllős Imola.* Debrecen.

HÁLA JÓZSEF
1990 Óévbúcsúztató és újévköszöntő népszokások a Nagy-Homoród menti falvakban. In *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Szerk. Fejős Zoltán, Küllős Imola.* (A Magyarságkutatás könyvtára, 2.) Budapest. 146–172.

JAKAB DÉNES
1992 Emlékezzünk id. Báró Józsefre. *Unitárius Közlöny* 1992. 1–3. sz.

KELEMEN ISTVÁN
1994 Temetö kapuja sarkig ki van nyitva. In *Vallási néprajz. VI. Szerk. Küllős Imola.* Debrecen.

K. KOVÁCS LÁSZLÓ
1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése.* Kolozsvár.

KORONKA JÓZSEF
1992 Halotti ének Néhai Körmöczi János püspök temetési tiszteletére, 1837. Közli Molnár Kálmán. *Unitárius Közlöny* 1992. 1–3. sz.

KRISTON VÍZI JÓZSEF
1989 Halottas búcsúztatók Borsodbótáról és Upponyból. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* XXI. 156–166.

KRÍZA ILDIKÓ
1993 *Felsőnyéki halotti búcsúztatók.* Budapest.

KUNT ERNŐ
1987 *Az utolsó átváltozás.* Budapest.

MOLNÁR AMBRUS
1994 Adatok a temetkezési szokásaink eredetéhez. In *Vallási néprajz. VI. Szerk. Küllős Imola.* Debrecen.

PATAKFALVI ZSIGMOND
1914 Temetési szokás falun. *Unitárius Közlöny* XXVII. 7. sz. 131–132.

SZABÓ T. ATTILA
1976 *Erdélyi magyar szótörténeti tár. I. Főszerk.* – –. Bukarest.

TOMPA MIHÁLY
1867 *Halotti emlékbeszédek (orációk).* Miskolc.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ÜRMÖSI JÓZSEF
1925 A temetés. *Unitárius Egyház* XVIII. 7. sz. 59–61.
1926 A torozás. *Unitárius Keresztény Népnaptár* 1926.
1935 A halotti torozás. *Unitárius Keresztény Népnaptár* 1935.
1949 *44 év a lelkipásztori és szövetkezeti munkamezőn. Kézirat.* Unitárius Lelkészi Hivatal, Homoródszentpál.

ADATKÖZLŐK

Balázs István (Szentegyházasfalu, 1929), Balázsi Domokos (Lókod, 1913), Barabás Áron (Karácsonfalva, 1921), Bartalis Jánosné Firtos Klára (Kénos, 1937), Báró Hajnal (Városfalva, 1920), Bencze Lajos (Bágy, 1908), Bencző Dénes (Homoródalmás, 1928), Benedek Ferenc (Gyepes, 1920), Birtalan Albert (Homoródújfalu, 1909), Bomhér Dénes (Recsenyéd, 1925), Cseke Elek (Gyepes, 1946), Csoma Dénes (Bágy, 1922), Csoma Dénesné Simó Mária (Bágy, 1925), Csoma Lajos (Bágy, 1904–1996), Dáné Károly (Bágy, 1930–1993), Demeter Domokos (Városfalva, 1895?–1995), Egyed Domokosné Kovács Juliánna (Homoródszentpál, 1909–Kadicsfalva, 1994), Fóris Károly (Kénos, 1910–1995), Gábor Áron (Homoródszentpál, 1925), Gedő András (Városfalva, 1936), Gedő Géza (Városfalva, 1920), Gedő Géza (Városfalva, 1949), Gergely Dénes (Lókod, 1901–Homoródszentmárton, 1994), Hatos Imre (Szentegyházasfalu, 1933), Hátszegi Domokos (Homoródszentpál, 1925), Kádár Dénes (Kénos, 1919), László Berta (Malomfalva, 1946), László Lőrincné Szeles Margit (Szentegyházasfalu, 1925), Márkos Lászlóné Jobb Mária (Homoródjánosfalva, 1918), Márton Endre (Homoródremete, 1925), Márton József (Homoródremete, 1920), Molnár András (Homoródremete, 1939), Nágó Domokos (Homoródszentmárton, 1925), Pálffy Ákos (Homoródszentpál, 1945), Tamás Lajos (Szentegyházasfalu, 1923), ifj. Vass István (Homoródkeményfalva, 1946), Vass Pál (Homoródkeményfalva, 1931), Váncsa Albertné Vári Éva (Lókod, 1920–Sepsiszentgyörgy, 1994), Zsombori János (Bágy, 1923).

MELLÉKLET

1.

Búcsú Simó Dénes sírjánál

Oh, Isten mindeneknek Ura!
Miért hoztál ily nagy csapást e hajlékra?
Fájo sziveinkben, csak kérdezzünk kutatunk
De feleletet sehonnan sem kapunk
Simo Dénes bátyám nyist fel hát szemedet,
Mozduljon meg ajka felelj mit kérdezek
Itten állnak koporsodnál hitvesed gyermekid,
És még körül itten rokonaid, barátid
Mind, mind könyezve lelkünkben nagy szomoruság,
Hogy még azt sem mondtad senkinek Isten hozzád
Nem gondoltad, hogy az elmult gyáriünnepély után,
Ép a tied következik azután
Most beszélgettünk, kint a mezök bércén
Munka közben meg, megáltunk pihenésre
Mosolygo ajkadrol tréfálkozva szoltál,
S a munka folytatására ujra elindultál
Alig léptünk aztán egy párat,
Nagy menydörgés rázta meg a tájat
Istenek sorskeze érkezett a földre
Elszakitott tölünk tégedet örökre
Hová lett szép piros pozsgás arcod?
Egyszerre elhervad s munkás kezed ellankadt
A Simo családnak kidölt rozsafája
Helyét nem potolja senki családjába
Mély sebet hagyott az én szülöházamnál is
Hisz oda járt minden nap tudását föltárni

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Isten megáldotta sok ékes tudásal
Kicsiny gyerekségen ota azokat át adta
Még a gyermekek is az egész utcában
Simo bácsit várták, hogy öket tréfálja
Mind ezek, ezután már emlékek lesznek
De emlékezetünkböl sosem felejtünk soha téged.

Szüleim s családom nevében bucsuzom most töled.
Utadat e földön, már te befejezted
Elszolitásodat magunkra példázzuk
Hogy Isten mindig készen találjon
Álmod legyen csendes lelked nyugodalmas.
Fönn a menyországban boldog viszontlátásra.

(Zsombori János, 1953)

2.

Gedő Albert búcsúztatója

Az ég adta el is vette!
Így zokog a jó anya,
Borulva fia sírjára.
Hej, de míg ide jutott,
Szeméből mennyi könny hullott.
Hány sóhajtása szállt az égbe,
Kedves gyermeke nevében
Hiszen az a gyászos anya,
Kit a sors annyit sújtola,
Kinek alig volt öröme,
Ezt ő nem így tervezgette.
Legyen az árvából ember,
Hogy élhessen békességgel.
Így ment el a gyermek messze,
Moldovának közepébe.
Elment idegen vidékre,
Hogy kenyerét megkeresse,
Hogy tanuljon mesterséget,
És szerezzen emberséget.
Ott az idegen világban,
Szerencsétlenség folytában,
Testét megtámadta a méreg
Mely őt sírba vivé végre.
Azon összegyült testvérek,
Akik őt elkisérték,
Halljátok az ő búcsúját,
Az ő legutolsó szavát.
Anyám! anyám, édesanyám!
Édes felnevelő dajkám,
Nyújtsd ide a dolgos kezed,
Hadd még egyszer csókoljam meg.
Te szültél és te ápoltál,
Becsületre tanítottál.
A bölcsőben te ringattál,
Két karodban te hordoztál.

Úgy gondoltam, ha felnövök,
Ezeket mind megköszönöm.
Nem kell akkor majd szolgálnod,
Nálam lesz nyugodt lakásod.
És ha majd elöregedel,
Nem kell gondolnod semmivel.
Fiad tisztes munkájával,
Majd eltart két karjával.
De már vége a reménynek.
És vége a szép tervnek.
Ifjú életem összeomlott,
És két karom lelankadott.
Édesanyám, Isten áldjon!
Köszönöm a sok jóságot!
Köszönöm a nevelgetést!
Köszönöm a gondviselést!
Köszönöm, hogy hazajöttél,
És hogy ágyam mellett ültél!
Mikor a nagy örök álom,
Megjelent a szempillámon.
Nem bántom a fájó szíved
Egyszerű kis búcsút veszek.
Anyám, áldjon meg az Isten!
Lenn a földön, fennt az égben!
Három árva sírt magába,
Egy szomorú kis szobába,
Mikor hallották a gyász hírt,
Hogy őnekik apjuk már nincs.
A háromból van csak kettő,
Mert egyet a halál letört.
Síromból Isten hozzátok!
Bárhol vagytok meghalljátok.
Éltünkben sok öröm nem volt,
A sors minket korán szétszórt.
Az a testvéri szeretet,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Mindig összekötött minket.
Hogyha találkozunk együtt,
Sorsunkat elbeszélgettük.
Örültünk és búslakodtunk,
S ezzel megvigasztalódtunk.
Köztetek én már nem vagyok,
Életben ti maradtok.
Adjon az ég tineketek,
Sok örömet éltetekben!
Hogyha jártok a sírkertben,
Gondoljatok majd Albertre.
Ejtsetek egy forró könnyet,
Édes álmot nyújt az nekem.
Jó öreg szüleim nekem
Vegyétek a köszönetemet.
Hogy betegen ápoltatok,
Házatokba fogadtatok.
Bár vagytok gyöngék s öregek
S már megírva sírkövetek,
Mégis azt kívánom néktek,
Hogy ti hosszan éljetek!
Leljetek még sok örömet,
Unoka s gyermeketekben.
Ha majd megjön végórátok,
Csendes legyen kimulástok!
Bátyáim és rokonaim,
És azoknak kedvesei.
Isten áldjon meg titeket!
Koronázza igyekvéstek.
Most pedig hozzátok szólok,
Gyermek és ifjú barátok,
Akikkel együtt játszottam,
Szórakoztam és tanultam.
Igyekezzetek úgy élni,
Legyetek szülők örömi,
A községnek díszei,
És a jónak emberei!
Emlékezzetek meg rólam,
Ki köztetek alig voltam.
És kívánok mostan néktek,
Boldog és vidám életet!
Ti is mind kik eljöttetek,
Az én bús temetésemre.
Éljetek boldog időket,
Azt kívánom tinéktek!
Szelid gyermek ki lehulltál,
A tavaszi virágokkal,
Legyen könnyű az álmod,
A hazai rögök alatt!

(Bartalis Márton, 1928)

3.

Bálint Balázs 1882–1931

Mint viharban az erős tölgy, derékban törött ketté a Bálint Balázs munkás élete. Halála előtt egy héttel még halotti nótát zengett egyik kedves tanítványa felett, kit a sírhoz nem kisérhetett el, útközben kidölt, ágyba esett, de onnan is föltámolygott, hogy napi renden levő munkáját, az iskolai beírást elvégezze. S el is végezte. De a túlerőltetett munka által meggyötört, erős akarású, de gyönge tested elragadta a halál 1931. évi aug. ho 26-án. Bálint Balázs Firtosváralján született 1882-ben. Elemi iskolában is ott járt. A költői lelkületű József János tanítványa volt. Gimnáziumi és képezdei tanulmányait Székelykeresztúron végezte. Huszonhat évig tanított Lókodon és Kénosban. Tanítói és kántori hivatalában a pontosság mintaképe volt. Nemcsak tanított, hanem nevelt is. Tanítványait illemre, a nagyobbak a szülök és elöljárok tiszteletére nevelte. Világosságadó égőfáklya volt, amely míg másoknak világított önmagát emésztette meg. Élete sok betegséggel, szenvedéssel tarkított, nehéz, tövises pálya volt, de nem eredménytelen. Szerény, kitartó munkás, de megalkuvást nem ismerő, gerinces jelleme miatt pályáján sok tövisszúrás érte, de kijelölt egyenes útról soha le nem térítette.

Szorgalmas munkáját hatóságai elismerték. Az eredményes tanításért kitűntetést, az egyházi-énektanításért elismerést, a gyümölcsfa tenyésztésért pedig jutalmat nyert.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Erős lelke gyenge testben lakott. Kínos operációkkal járó hosszantartó nehéz betegségek gyötörték. Szilárd akarata sokszor átgázolt a veszedelmeken, de most derékba törött. Sokszor figyelmeztettem: „Vigyázz magadra a túlfeszített munka nem válik javadra" Ő azt felelte: „Hajt a vérem, nem állhatok ellen." Most a gyönge test valamelyik alkotórésze eltörött, s az egész összeomlott. A túlfeszített munka mártírja lett.

Személyi vonatkozás, de érdekes a megboldogultnak halála előtt egy héttel hozzám intézett szavai:

Rosszul érzem magam, fáradt vagyok nagyon
ezt a sok szenvedést nemsokára itthagyom...
Isten veled pajtás – betegség mar, gyötör,
úgy lefekszem most, hogy nem kelek soha föl.

Erre ravatalánál így felelek:

Életed minta volt, halálod dicsőség,
munka mártirjaként fogad Téged az ég,
hült porodra perdül le baráti könnyünk,
Isten veled – pajtás – sohasem felejtünk.

(Pálffy Ákos, 1931)

4.

Gellérd Imre unit. lelkész édesanyja temetésén – Székelyudvarhelyen – elmondott búcsúztató beszéde

Eljöttünk, hogy végbúcsút vegyünk egy igazi székely drága édes anyától, már csak néhai Gellérd nénitől. Mi a Nagy-Homoród völgyéből, Homoródszentmárton községből jöttünk, hogy köszönyem meg egy drága édesanyának mindazt, amit a gyermekeiért tett.

Őket a világra hozta és az élet terhe rászakadva, gyermekeit tanította és őket az életbe elindította, és megköszönöm azt a sok könyet, a melyet fiaiért hulatot, hogy még egyszer megláthasa és sirva fakat ajakkal sóhajtott fel: „jöj a mesze tájból, oh, jöj haza! Vár atyád szerelme, vár rád vigasza, jöj a mesze földről, oh jöj haza..." és Isten meghalgata az édes anyai fohászt és vissza hozta Imre fiát, amely fia büszkesége a homoródvölgyének és ékessége községünknek és az unitárius egyháznak egyaránt. E búcsú pillanatában Isten figyelmeztet a Biblián keresztül, minket, hogy „Vigyázzatok, mert az Úr az ajtó előtt áll és nem tudjátok, hogy melyik pillanatba lép be hozzátok" – Ez igazi édesanya már készen volt és rebekte ajka, hogy „kezedbe teszem le lelkemet, te váltasz meg engemet, oh, uram hűséges Istenem".

Kérjük a mindenható jó Istentől, az elköltözött édesanyának adjon a föld poraiba csendes pihenést, és lelke örvendezzen a magas egekbe, a hátramaradt gyermekeinek adjon a jó Isten vigasztalást. E sírhanton virágozzanak a szeretet és hála virágai. Jó éjszakát, szép álmokat!

(Nágó Domokos)

5.

Halotti búcsú Dombi Pál felett a temetőben

Az ember földi életében legfájóbb érzés a bucsuzkodás mikor el kel bucsuzni valakitöl hol rövideb időre hol hosszab időre vagy talán örökre, én is bucsuzni jöttem ide hogy el bucsuzak Dombi Páltol örökre, meg köszönjem azt az emberi szeretetet amit életén keresztül velem éreztetett. Sokan vagyunk de ugy gondolom hogyha tudtak volna s tudták volna még sokan eljötek volna hogy Dombi Pál koporsója előtt meg hajtsák az elismerésnek és a tiszteletnek zászlaját. Dombi Pálnak nagy baráti köre volt, neki minden faluban egy háza volt amit felépitett a baráti kapcsolat, a baráti szeretet, az egymás iránti meg becsülésen keresztül. Dombi Pál be tartotta Bibliánk azt a mondását: munkálkodjatok míg napal vagyon mert eljön a hosszu sötét éjszaka amikor többé senki nem munkálkodik. Dombi Pál földi életébe sokat munkálkodot az ő számára most már eljöt a hosszu sötét siri éjszaka. Miért is nincs a földön igazság, hány idös, tehetetlen ember várja a megváltást, azoknak még élet van igérve, egy ilyen embernek mind Dombi Pál el kel hogy muljon. Hát igen, ilyen az ember földi élete, futunk, rohanunk, sokszor rágjuk, eszük egymást, el feledjük, amit a nóta is mond, hogy az élet úgy is tova szál, egyszer egy sír magába zár, még egy pár pilanat, Dombi Pált is a sir magábazárja. Én kivánok testének csendes pihenést drága anyaföldben, amelyért sokat munkálkodott, lelke pedig találya meg azt amit igazán csak a jók érdemelnek. A gyászoló családnak kívánok vigasztalást. Pali sógor pihenésed legyen csendes, síri álmod legyen zavartalan, pihenjél csendesen.

(Bomhér Dénes)

6.

Csepregi Béla bátyám temetésén

Még iskolás gyermek koromban tanultam meg Eötvös József: Végrendelet című költeményét, abban hagyogassa barátainak, hogy –

„ha majd kijötök-kivisztek
s megálltok síromon
zengjetek el egy szép dalt
a néma hantomon
Egy olyan szép világi dalt
amely lelkesit
Melynek a sziv dobog
tán halva is megértem
keblem hevülni fog."

Aztán a költemény folytatódik végső sorain igy szól:

„Ha nem lesz márvány oszlop, ha nem lesz márvány kövem
Eszméim gyözedelme legyen emlék jelem"

Minden embernek vannak ifjukori eszméi, álmai amit Isten jovoltából megszeretne valósitani. Ilyen eszménye volt Béla bátyámnak a munka és föld igaz szeretete.

Szerette a munkát, amely tisztességes és pontos elvégzése után mindig mindenkit boldogit.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Aztán szerette az áldott buzatermő földet, s hely az a föld is mely egykor az ő forró verejtékét itta. Ó, menyit csodáltunk, hogy milyen gazdagon fizet mindig vissza. Ő odaszegődött a jó Isten áldott teremtő ereje mellé, hogy jobbá tegye ezt az életet, szebbé a természetet.

Kicsiny fákat plántált, gyümölcsöst létesített. Ez az ami a sok életeszménye között megirott márványkövénél, emlékére jobban emlékeztet.

S ha dal nem csendülne is fel itt sírhantjánál, amire a költő kérte fel barátait, hadd hangozzék egy költemény, ahogy Gyulai Pál írta, ahogy Vajda – Gyerkes – Bartalis nagynevű tanítónktól látta és tanulta, s nekünk aztán egy ilyen gyümölcsösnek értékét-szépségét-jóságát-hasznát értelmes beszéd által nekünk egykor elmondotta:

[Gyulai Pál: Gyümölcsösben]

Azok a gyümölcstermő fák is melyek ezévben is meghozták termésüket, most téli pihenőre térnek. Béla bácsi is a sok küzdelmes szenvedés után így szólott.

„Atyám, amit reám bíztál e földön elvégezém én.
Most már engedd pihennem sírom éjelén."

Azt kívánjuk, legyen csendes pihenése, áldott emléke éljen mi közöttünk mind örökké Ámen.

(Gedő András, 1975)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1. ábra. Temetési menet Abásfalván

2. ábra. Temetés Homoródújfaluban

[Erdélyi Magyar Adatbank]

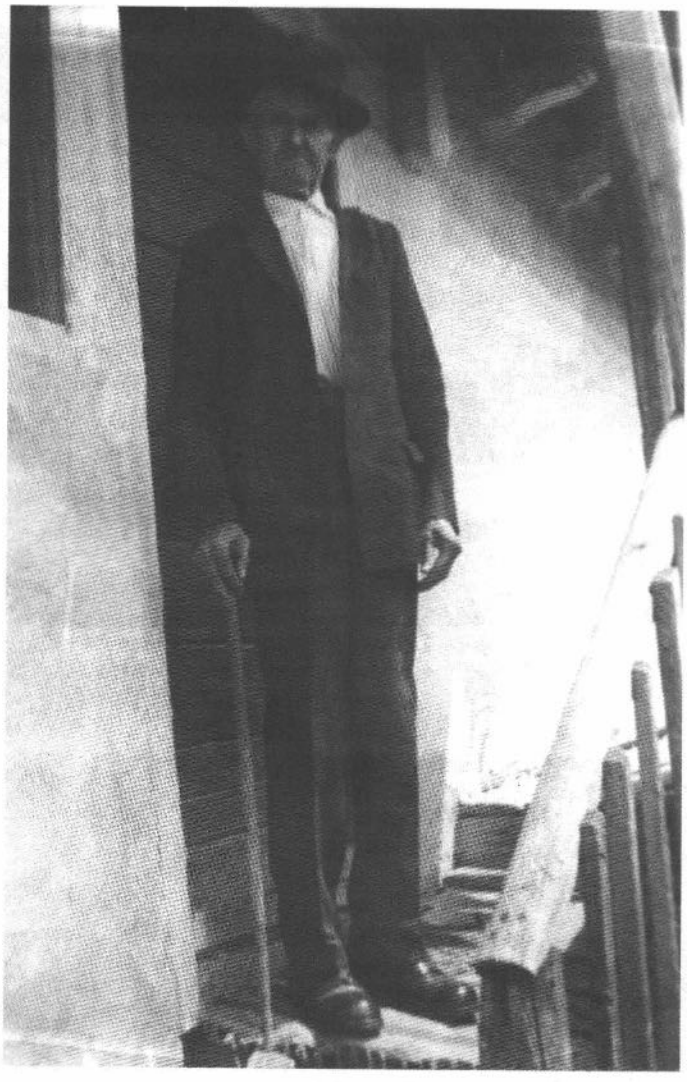

3. ábra. Gergely Dénes homoródszentmártoni búcsúztatószerző és adatközlő

[Erdélyi Magyar Adatbank]

NEVEZETES HOMORÓD MENTIEK

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN NÉPRAJZI MUNKÁSSÁGA

Faragó József

Sem Jánosfalvi Sándor István hányatott életének, sem hányatott sorsú tudományos életművének nem várok valamiféle kerek évfordulójára (miként néhai nagyjaink emlékének ápolása végett – rohamosan gyorsuló életünkben – már-már általános szokássá vált), mert halaszthatatlan szükségét érzem annak, hogy honismereti munkásságát, elsősorban *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* című művét végre fölfedezzem mai meg holnapi tudományos és művelődési életünk hasznára.

A *Székelyhoni utazás...* valóban fölfedezésre vár a szó legszorosabb értelmében. Két emberöltővel, pontosabban hatvanhárom évvel szerzőjének halála után, 1942-ben jelent meg Kolozsváron Benczédi Pál gondozásában, Jancsó Elemér *Erdélyi ritkaságok* című sorozatának 7–8. köteteként, a Minerva Rt. kiadásában.[1] Ezek az adatok a hozzáértő számára máris mondanak egyetmást. Ismeretes ugyanis, hogy a Minervának a könyvterjesztés nem tartozott a legerősebb oldalai közé, 1942-ben pedig már az esetleges könyvkiadói hírverést is elnyomta a második világháború felénk közelítő dübörgése. Ily kedvezőtlen körülmények között a mai gyakorlathoz viszonyított akkori, meglepően szerény példányszámok is hozzájárultak ahhoz, hogy napjainkra Jancsó Elemér sorozatának mindenik kötete igazi „erdélyi ritkasággá" vált: nemcsak a magánkönyvtárakban meg a kis könyvtárakban, hanem még a nagyobb közkönyvtárakban vagy tudományos könyvtárakban is csak elvétve találunk reájuk. Talán ezzel magyarázható, hogy mindazok a nálamnál fiatalabb néprajzosok, akikkel valaha is kapcsolatba kerültem, Sándor István nevét legfönnebb hírből, de sokszor még hírből sem ismerték; ennél is beszédesebb tény azonban, hogy egész pályám során egyetlen olyan néprajzi munkára sem emlékszem, amely művét forrásként használta vagy legalább megemlítette volna.

A teljes feledés folyamatának legmutatósabb érveként azonban hadd említsem meg, hogy miközben Szinnyei József 1907-ben, a *Magyar írók élete és munkái*nak tizenkettedik kötetében Sándor István életművét kizárólag cikkei és kéziratban maradt művei alapján, három hasábon át sorjázza,[2] addig 1963–1965-ben, jó húsz évvel a *Székelyhoni utazás...* megjelenése után, a *Magyar irodalmi lexikon*[3] már a nevét sem említette, tehát irodalmunk peremvidékéről is kiszorult. A legmeglepőbb azonban, hogy a monumentális *Magyar néprajzi lexikon*[4] is hiába faggatjuk felőle, holott útleírása a székely néprajzi kutatás egyik klasszikus forrásműve. Ugyancsak hasztalanul lapozzuk át minden idők legnagyobb néprajzi szintézisét, az új *Magyar néprajz* eddig megjelent köteteit is.[5]

Magam nem sokkal a mű megjelenése után, harmadéves egyetemi hallgatóként, az *Erdélyi Helikon* 1944. évi januári számában igyekeztem rámutatni néprajzi forrásértékére,[6] de csak harmincöt év múltán jutottam el oda, hogy végre én is alaposabban merítsek belőle: a sepsiszentgyörgyi *Aluta* 1980. évi kötetében közöltem és illesztettem be mesekutatásunk történetébe azt a remek kis portréját, amelyet székelykeresztúri iskolás emlékei alapján egy fiatfalvi mesemondó csizmadiáról rajzolt.[7]

Ez utóbbi tanulmányom nem véletlenül született. Előzőleg ugyanis kicédúláztam művének egész néprajzi anyagát, és meggyőződtem róla, hogy nem szólva történeti, földrajzi, ökológiai meg egyéb vonatkozásairól, a honismeret és népismeret számos területéhez kínál az 1810-es meg az 1850-es

[Erdélyi Magyar Adatbank]

évek közötti időszakból értékes, ma már pótolhatatlan adalékokat – s mindezt évtizedekkel Orbán Balázs korszakos monográfiája előtt. Orbán az első kötet egyik lapalji jegyzetében hangsúlyozta ugyan, hogy „Sándor Istvántól sok érdekes, főként a Homoród vidékére vonatkozó adatot kaptam"[8] – ámde merőben más egy ilyen jegyzetet tudomásul vennünk, mint a *Székelyhoni utazás...* kétszázötven lapját végigolvasnunk.

Tanulmányom után újabb öt évvel, 1985. május 24-én a homoródszentpáli iskolában, a Homoród Menti Művelődési Hét rendezvényeinek sorában *Jánosfalvi Sándor István székelyhoni utazása a két Homoród mellett* címmel tartottam előadást. Szövegének megjelenését akkoriban a cenzúra nem engedélyezte; egy megcsonkított részlete újabb öt év múlva, 1990-ben látott nyomdafestéket a kolozsvári *Helikon* 9.,[9] majd egészében a *Művelődés* ugyanazon évi 10. számában.[10]

Ily szerény előzmények után igyekszem most kissé átfogóbb és részletesebb képet adni Jánosfalvi Sándor István honismereti, elsősorban néprajzi munkásságáról.

Élete

Életrajzát első ízben, mindjárt a halálát követő 1880-as esztendőben Darkó Sándor írta meg a *Keresztény Magvető*ben.[11] Kivonatosan, nemegyszer szóról szóra ezt a megemlékezést követte 1908-ban Szinnyei József fönnebb említett szócikke a *Magyar írók élete és munkái*ban. Két év múlva, 1910-ben Benczédi Pál közölte, rövid bevezetéssel, *Miben áll a koronáztatásra méltó igaz munkásság* című „nyári prédikációját" az *Unitárius Szószék*ben,[12] majd írta meg életrajzát 1942-ben a *Székelyhoni utazás...* idézett kiadásának bevezetőjeként. Alább a Darkó-, valamint a Benczédi-féle utóbbi életrajz alapján vázolom pályafutását, több esetben szó szerint idézve e két forrást. Ilyenkor, a jegyzetek szaporítása helyett, zárójelben a szerző nevével és lapszámával hivatkozom az idézet lelőhelyére.

Jánosfalvi Sándor István „egyike volt azoknak a kiválóan tehetséges embereknek, akik minden erejük és nagy munkaakaratuk ellenére is az életben úgyszólván elkallódtak. [...] A szerencse többször fölemelte arra a magaslatra, hogy reményei teljesülésének ígéretföldjét megláthatta, de balvégzete miatt oda be nem juthatott. Kiválóan nagy szónok volt, s mégis rövid időközökben ott kellett hagynia a legjobb egyházközségeket s gyöngébbeket fogadnia el, míg végül egyházközség nélkül maradva, egyedül, szegényen, minden megértő segedelem nélkül [...] fejezi be sokat szenvedett s hányatott életét" (Benczédi 5–6.).

1804-ben született Lókodon, hol édesapja, Sándor Lőrinc lévita (lelkészi szolgálatot is végző tanító) volt. Önéletrajzi jegyzetei szerint tanulmányait a leghíresebb unitárius iskolákban, előbb Torockón, majd 1816-tól Székelykeresztúron, s végül Kolozsváron folytatta, illetőleg fejezte be. Papi pályáját 1827 tavaszán a Székelykeresztúr környéki Szentábrahámban kezdte meg, ahonnan viszályokkal teljes kétévi szolgálat után püspöke csak úgy tudta elmozdítani, hogy Kolozsváron az elhalt lelkész után helyettes lelkésznek nevezte ki. 1834-ben nőül vette Várady Líviát, de „két év múlva elvált feleségétől; többé nem nősült. A nőtelen élet lett [egyik!] átka sorsának, mi aztán egész életére s különben szép papi pályájára annyi homályt vetett, tekintélyét kisebbítette és szerencséjét aláásta" (Darkó 144.). Kolozsvári helyettes papi pályája szintén a lehető legrosszabbul végződött, mert az 1835. május 24-ei papválasztáson Kriza János negyvenhat szavazatot, ő pedig egyet sem kapott.

1836-ban „családi boldogságától és egyházközségétől megfosztva, meglehetős feldúlt lelkiállapotban" (Benczédi 8.) a mezőségi Magyarszovátra ment lelkésznek, de innen már egy év múlva a háromszéki Árkosra kellett távoznia. „Nem becsülte meg szerencsés helyzetét. Nőtlen életének démona feldúlta itt is nyugalmát, megingatta papi állását, félévig a szószéktől is eltiltatott" (Darkó 144).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1841-ben püspöke Homoródkarácsonyfalvára rendelte. Az 1848-as forradalom ügyétől távol állott, de mivel a bukás után Heydte székelyudvarhelyi térparancsnokról tiszteletlenül nyilatkozott, 1849. szeptember 17. és 1850. szeptember 30. között Székelyudvarhelyen vizsgálati fogságot szenvedett. Mivel közben Karácsonyfalva új papot választott, püspöke Gyepesre küldte. „Nem volt zajosabb élete a gyepesinél. Végre menni kényszerült innen is" (Darkó 144.). 1858-ban a datki pappal cserélt, s így jutott lelkészi pályájának utolsó állomására. Többé hiába próbálkozott: sehova sem hívták és nem választották meg. Ezért 1867-ben atyai örökségéből maradt kis homoródjánosfalvi birtokára húzódott, ahol 1879. december 29-én, hetvenöt éves korában halt meg szegényen és elhagyottan.

Életrajzírói az érem másik oldalaként több kiváló tulajdonságát emelték ki:

„Egy hatalom volt birtokában és állott rendelkezésére: a szószék. Innen sikerült sorsának ingadozó mérlegét egyensúlyban tartani. Ez volt talizmánja. [...] Daliás alakkal, tiszteletet parancsoló külsővel is meg volt áldva, mi nem kis hatást kölcsönzött szerepének. Így lett korának még kolozsvári míveltebb közönség előtt is élvezettel hallgatott egyik jobb szónoka, kitől e tekintetben elismerésüket még ellenségei se tagadták meg" (Darkó 144–145.).

„Jegyzője volt a Sepsi-Miklósvár és Udvarhely egyházkörnyéknek árkosi és karácsonfalvi papsága alatt. Jegyzőkönyveit gonddal és pontossággal vezette. Papsága minden állomásán nevezetes építkezéseket, javításokat hajtatott végre. Ezt tette, mint jegyző, a hatósága alatti eklézsiákban is" (Darkó 145.).

„Legnagyobb, legszebb érdeme pedig: a könyvszerzés, gyűjtés, összehordás és egy igen szép, nagyrészben antiquárius könyvtár felállításában kulminál. A könyvgyűjtés mániája egész lényén uralkodott. [...] Évszakonként rendesen útra kelt. Idő, távolság, hideg, sár, víz nem tartóztatta vissza. Utazott, kutatott a szélrózsa minden irányában. [...] Köznyelven »Könyves Pista, könyves pap« volta neve.

Különös szerencséje volt a boltokban, vegyeskereskedésekben. A felszaggatásra oda került könyveket megvizsgálta, kiválogatta, kicserélte, megvette, melyek között nem ritkán igen becses könyvek, valóságos unikumok is találtattak, nem csekély hasznára a tudományos irodalomnak. De legszerencsésebb volt 1860-ban tett utazásában Brassóban, a Fehér kakas vegyeskereskedésben mintegy 1000 darab könyvre bukkant, melyek egy része már kiszaggatás alatt állott. Biblomániákus lelke határtalan örömet érzett ezek látására. De elborult azonnal, amint látta, hogy sok jeles könyvnek már csak aranyos táblája van meg, levelei hiányzanak. Szerencsés volt mégis 120 drb ép példányt találni, melyekhez csaknem ingyen jutott. Innen kerültek birtokába a latin és görög klasszikusok jeles példányai; Lexikonok, Pray, Palma históriái; Blumauer travesztált Aeneise; Volney; Ruinen; Utazások német és francia nyelven; bibliák, énekeskönyvek, orvosiak: Hippokratestől kezdve több példány, mind jeles kötéssel, aranyozott sarkakkal. Ezek között volt Bethlen Farkas históriája, Benkő Transylvaniája, Milkovia, Imaginationis Siculicae, Dietae seu comitia Transylvaniae sat. [...] Így sikerült egy oly könyvtárt összeállítani, melynek unikumait tekintve, kevés párja volt a Székelyföldön. Könyvtáránál fogva levelezési viszonyban állott hazánk tudós történészeivel: gr. Kemény József, Kovács István, Jakab Elek, Gebbel s több hírneves íróval. [...] Utolsó éveiben nagy változáson ment keresztül. Az idők változtak, változott ő is. Különben az öregség gyarlóságai, gyengeségei is megkörnyékezték. Kevés birtokjövedelme mindennapi szükségeit sem fedezte. Nélkülözött, éhezett, rongyoskodott. [...] Kedélye, lelki állapota is egészen elváltozott. Bár a könyvszerzés mániája mindvégig uralta, többet adott el, mint amennyit szerzett. Lelki eledelre már nemigen vágyott, csak testét táplálhatta. [...] Végrendeletileg birtokát hűséges cselédeire, könyveit pedig a székelykeresztúri gimnáziumnak hagyományozta" (Darkó 145, 146, 147.).

Darkó mit sem túlzott, amidőn Sándor István könyvszeretetét és könyvmentési szenvedélyét méltatta, hiszen elég őt elkísérnünk utazása során a karácsonfalvi búcsúra és vásárra, hogy saját maga is tanúbizonyságot tegyen a fentiekről: „Prédikáció után a sátorok közt járván, egy kereskedő

[Erdélyi Magyar Adatbank]

legénynek pakolása megháborított, mert az a papir, melybe holmi kelmét pakolt Erázmusnak fóliáns munkáiból volt szakasztva. Sajnálva kérdém: hol kapta? S a kereskedő maga azt felelé, hogy a helybéli meghalt öreg papnak deákságot is végzett fiától is vett volt egy rakás könyvet. Nem láthatnám, mik lehettek azok? De fájdalmas bosszankodással láttam már máskor is sok ízben imitt-amott a városi boltosok kezei között ilyeneket" – és következik sorozatnyi régi mű felsorolása, majd befejezésül a következő kis eszmefuttatás: „Plinius szerint egy könyv se lévén olyan rossz, amelyből valamit ne lehetne tanulni: egyetlen egyet se kellene fe[l]szaggatni, hanem legalább könyvtárba tenni, mert legalább bibliográfiai tekintetben, vagy betűéiért, vagy kiadásáért, vagy volt birtokosáért sat. becses lehetne az. S csudálkozom a tudós világon s mívelt előljárókon, hogyha régen meg nem lehetett aladályozni azt, hogy egy otromba Omár fel ne égesse az alexandriai bibliotékát, s ha azután is meg nem lehetett, vagy nem lehet ma is az efféléket megakadályoztatni, de legalább a könyvek ily pusztításának megakadályozására nézve, hogy nem tésznek valamit?"[13]

Életében megjelent legmagvasabb és legterjedelmesebb írásában is a könyvek védelméért hadakozott.[14]

Pályája

Jánosfalvi Sándor István pályája sokkal zavarosabb volt, mint ahogy tél-túl röviden idéztem felőle, hiszen a kortárs Darkó így fejezte be visszaemlékezéseit: „Ha ismerted őt, azonnal látod, hogy e leírás nagyon hiányos. Szándékosan mellőztem sokat. Akik őt ismerték, a sorok között is olvasni fognak, és a hiányok pótolva lesznek" (147.). Néhány idézetnek azért éreztem mégis föltétlen szükségét, mert meggyőződésem szerint Sándor István kettős életet élt: a mindennapi bajok, küzdelmek és botrányok elől a könyvgyűjtésbe, az olvasásba, sőt, a tudományos munkába és az írásba menekült. Sorozatnyi azoknak a kéziratos műveinek a száma, amelyeket egy valamikori kiadás csalfa reményében szépen-gondosan letisztázott, sőt, beköttetett. Címük Darkó felsorolása szerint: *Szentírás-magyarázó apostol*; *Elegyes szószármaztatás*; *Olympiai szent berek*; *Fejtegető Oedipus*; *Tudományos napló*; *Unitárius egyháztörténelem*; *Bibliai és közéleti tárgyak*, és mindenekelőtt a *Székelyhoni utazás*. Nyomtatásban csak néhány apróbb írása jelent meg, a pontatlan hivatkozások miatt ezek közül is csak egyikre-másikra sikerült rátalálnom.[15]

A *Székelyhoni utazás*... élére mintegy mottóként írt néhány sornyi buzdítása nemhogy érvényét veszítette volna, hanem még időszerűbb, mint jó százharminc évvel ezelőtt: „Ha nem teheted azt, hogy külföldi országokat, szép helységeket és városokat láss és ismerj: legalább igyekezd hazádnak azon keskeny körét, melyben születtél, vagy ahol lakol – bármilyen is az – megismerni és ismertetni. Így ha minden helységből hasonlót tenne valaki, nem maradna helység, melyet apróbb részleteiben is, közelebbről is meg ne ismerhetnénk a mi nagyobb historiai, föld leírási és statisztikai ismereteink között. És meglehet, hogy ez az ismeret sokkal több gyönyört és hasznot adna mi nékünk, kiket közelebbről illet, mint az, ha a föld sarkokat vagy forróöv alját, sőt ha a legszebb idegen várost vagy országot is láthatnók meg, keresztül kasul közkatona módjára."[16]

A mű három rendbéli utazásának kutatásait és tanulságait összegezi, miként a bevezetésben olvashatjuk: „Három időszakra oszlanak e jegyzeteim. 1. 1839-re, mely évben *Udvarhelytől* fogva *Városfalváig* jártam. 2. 1846-ra, melyben *Homoródszentpálról* egész végig utazgattam, mint karácsonyfalvi pap. 3. 1858-ra, melyben utazásom kezdetétől fogva mindvégig tett utazásomot nemcsak ez új időig történt változások szerént én is, ha nem mindenekben is, de sok helyt változtattam és bővítettem: de némely újabb helységekben tett utazási jegyzetekkel meg is toldottam. És pedig mindenütt nemcsak a jelen állapot tárgyait, de a régiség homályával elfedett, s figyelemre méltó,

historiai főbb és nevezetesebb családi helységi, építményi sat. dolgokat is vizsgálva, világosságra hozva s e szerint legalább míg ez iromány fenn lesz, ennyiben is az örök enyészettől és feledékenységtől megmentve."[17]

Első, 1839-es utazásának tanulságait még abban az évben közölte a brassói *Mulattató*ban.[18] Ennek szövegét összehasonlítottam a mű végleges formájával, de semmi megjegyzésre méltó különbséget nem találtam közöttük.

Utazásának két Homoród melletti színhelyét a szerző így körvonalazta: „Van Székelyhonban, Udvarhelyszéken két kis, malmot hajtó folyó: mindkettőnek *Homoród* a neve (talán azért, mert kivált a külsőnek szinte semmi esése sem lévén jó darab helyt, egészen visszahomorodik s emiatt gyakran kiönt, ámbár Hámmeródnak is némelyek szerint neveztethetett a belső, Lövétén fejül a legrégibb időkről fogva volt hámorokról). Egyiknek *Külső*-, vagy *Nagy*-, a másiknak *Belső*-, vagy *Kishomoród* a neve. Mindkettő a Hargitából ered Erdélynek északi felén, úgy hogy fejöknél közből veszik a két Oláhfalut és párhuzamosan folynak le dél felé mintegy tíz órányi hosszuságú helyen, míg Homoród nevű, szép szász falunál összefolyván, együtt mennek bele a nem messze lévő *Ugránál* az *Olt* folyamába. Egy hosszú keskeny bérc, vagy hegylánc választja el végig le őket, s kellemetes keskeny vidékeiket egymástól, s szolgáltat résszerint erdős, résszerint szántóföldes és marhalegelős határokat innen és túl a mellettök telepedett húsz – résszerint székely, résszerint szász faluknak. Ezen két vidékecske az, melyek közül nekem is az egyik, tudniillik a külső születte földem, a másik, úgy mint a belső több évekig papi lakhelyem volt".[19]

Végül idézem Sándor István bevezetőjének azokat az utolsó, szerény sorait, amelyekben művének megértő méltánylása végett mentegetőzik olvasói előtt: „Ne várjon azonban senki fellengős és regényes utazás-írást, mert itt nem úgy van a dolog, mint mikor szabad tetszés szerint választ az ember országokat, helységeket és tárgyakat, hanem, ha hazáját vette fel, – olyan amilyen – ahoz van kötve s azt kénytelen írni, ami abban van. A mindennapi közönséges helyről pedig – mint amilyen édes hazám e vidéke is – senki sem írhat úgy, mint Helvétia vagy Olaszhon bájoló, vagy rettenetes szép vidékeiről és tárgyairól; se a míveletlen kis falúkról úgy, mint Páris vagy Londonról sat. De új nyelvészet szerint szép és mívelt stílust se keressen, mert én középkor embere vagyok. Külömben is elég van felséges tájakról s tárgyakról és míveltebb stílussal írt utazásunk is: hadd légyen vagyegy alábbvaló és népszerűbb is, mert a kínai porcellán mellett is haszonnal létezhet koróndi durva fazék is, s Fáyként: *minden irónak megvan a maga publikuma*."[20]

A „Székelyhoni utazás..." néprajzi tárgymutatója

Már a fenti idézetek egyikéből is kitetszik, hogy Sándor István elsősorban a „figyelemre méltó, historiai főbb és nevezetesebb családi helységi, építményi sat." dolgok érdekelték, a *Székelyhoni utazás...* azonban sokkal gazdagabb és értékesebb a helytörténeti adatok sokaságánál. Így – egyebek közt – néprajzi leírásai és megjegyzései páratlan forrásanyagot kínálnak a két Homoród mellékének történeti népismeretéhez, és ebben a szétszórt anyagban való könnyebb tájékozódás céljából állítottam össze művének alábbi néprajzi tárgymutatóját.

Milyen természetű néprajzi anyagot tartalmaz a *Székelyhoni utazás...*? Benczédi Pál megjegyzése szerint „Sándor István nem tulajdonított nagy fontosságot a népköltészetnek",[21] a mutató azonban megcáfolja ezt a véleményt, hiszen nagyobb része a népköltészet számos műfajára és változatára utal. A népköltészet után – kisebb arányban – sorakoznak a társadalom-néprajzi adatok, kevés népszokás, ennél több néphit, az etnolingvisztikai példák, végül pedig – egész kis mérvben – a tárgyi néprajzra való utalások.

A mutatóban a kismüfajok teljes szövegükkel helyet kaptak, viszont a terjedelmesebb szövegekre vagy leírásokra, valamint a futó említésekre csak a kötet és a lapszám megjelölésével hivatkozhattam. Az utalások mindenik címszónál a lapszámok növekvő sorrendjében követik egymást, előbb az első (I.), majd a második (II.) kötetből.

A címszó nyilvánvalóan nem árulhatja el a hivatkozott adat terjedelmét vagy tudományos értékét, valójában azonban Sándor István művében a mellékes megjegyzések vegyesen váltakoznak a részletesebb leírásokkal. Egyetlen példára hivatkozva, a mutató népviselet alfejezetében Abásfalva csak egy lapszámmal szerepel, a jelzett helyen azonban Sándor István már a múlt század közepén helyesen észlelte a „hegyek közti népek" és a „nyíltabb vidékek" hagyományőrzése közti különbséget: „amint sok más tekintetben, úgy öltözeteikben is, több hegyek közti szomszéd népekkel együtt, külömböznek a nyiltabb vidékek lakósaitól s nyilván mutatják ezzel is, hogy valamint a jó, úgy a rossz is későbbre hathat fel s jöhet divatban akármi tekintetben, a félrébb levő rejtett helységekben, mint az ország piacosabb részeiben lakó, s következőleg egymással nagyobb közlekedésben levő falukban és emberek között, vagy ha valami egykor divatba jött, későbbre enyészik el és írtódik ki, bárha legrosszabb lenne is."[22]

Népköltészet

Helyi mondák: Székelybethlenfalva határnyerése Székelyudvarhelytől I. 19. • katolikusok templomnyerése Székelyudvarhelyen 21. • Budvár Székelyudvarhelyen 23. • ravasz malomvásárlás Homoródszentmártonban 32. • kénosi feleség találkozása Segesváron török fogságba hurcolt, halottnak hitt hazatérő férjével 47. • Betz Jakab nagy erejű csecsemő Homoródszentmártonban 51. • Biró Gábor hősi halála a tatárok ellen Homoródszentmártonban 65–67. • egy-egy tatár lovas lelövése ágyúval a bágyi várhegy egyik barlangjából 77. • bágyi vár 79–80. • csizmába rejtett daróci föld Homoródjánosfalva elleni perben 105. • halomsírok Homoródaróc és Kőhalom között 114–115, 118–119. • Sámbra halma kövekkel és ágakkal borítva 119–120. • halomsírok Homoródszentpálon 155. • nagy kő eltüntetése Nagyoláhfaluban II. 8–9. • Lókod, Bágy és Homoródszentmárton birtokszerzése 15. • Székely Mózesné kegyetlenkedései Lövétén és elhurcolása a tatároktól 18. • Hagymás völgye 33. • Hagymás vára óriás lakóinak leánykái a szántó embereket kötényükbe szedték 33. • Kendefi grófné a félig kész kőkerítésre dobott kötényével akadályozza meg a továbbépítést Karácsonfalván 45. • Dimén József latin társalgása II. József császárral Székelyudvarhelyen 47. • kövekkel és ágakkal borított sírhalmok a Rikában 57.

Rablóhistóriák: II. 33, 54–67, 72–78.

Mesék: Az apám lakodalma II. 68–69. • A tyúkszemű leány 69–70. • János, a pap szolgája 87–88. • Homoródjánosfalvi deputáció a püspöknél 111.

Mesemondás: Felsőrákoson II. 67–72.

Tréfák, anekdoták: a homoródkeményfalvi pap disznópásztorkodása, majd búcsúja I. 38. • esőleső molnár Kénoson 47. • molnár bosszantása Kénoson 47–48. • borvásárlásnál becsapott szász 96–97. • homoródjánosfalvi ittas elöljárók 105–106. • papbúcsúztatás Homoródjánosfalván 111. • kisoláhfalusi szekerek nagy kereke II. 4–5. • tíz apró tréfa 97–98.

Közmondások, szólások: *Olyan sötét van, hogy szeget lehetne bele verni s szalonnát lehetne reá akasztani* I. 24. • *Többet észszel, mint erővel* II. 9. • *[Karácsonfalva] oly tarka és elegy mindenféle nemzetű és vallású néppel, mint a Szent Péter lepedője* 30. • *Szörnyű rút nagy betűit [...] éjjel tapogatás által is ellehetett volna olvasni* 44. • *Apellálok Diménre* 46. • *Annyit iszik, mind báró Demax megcsonkázott s elől beívott vízet hátul kiereszto lova, hogy alig éri végét az ember* 53. • *Úgy elveszett, mintha a föld nyelte volna el* 80. • *Baj van Köpecen* 80–81. • *Csak olyan ez, mint az egerpataki torony kihuzatás* 81. • *Ne vesd magad, mint a papolci pap, mert csuful jársz* 81-

82. • *Ne légy olyan jó, mint a laborfalvi jószívü asszony* 82. • *Éppen úgy talál, mint a bodosi lakodalomban az étel* 82. • *Olyan mint a bodosi szekér* 82. • *Csak olyan, mint a Nánási uram csizmája* 82–83. • *Csak olyan vitéz, mint a hévizi paraszt: a bugyogós korsótól is megijed* 83. • *Olyan innep ez, mint a datki karácsony* 83–84. • *Megszorult, mint a recsenyédi kuvasz* 84–85. • *Ne feleselj annyit, mint a derzsi kúkúk* 85. • *Megkéri a bérét, mint a derzsi szógáló* 85. • *Gondos, mint a gagyi pap* 85–86. • *Olyan menedék az, mint a kedei templom a nyúlnak* 86. • *Búzgó, mint a kedei-eklézsia* 86. • *Nem jöhet, mert szapulóban van a nadrágja, mint a vinci királybírónak* 86. • *Reátartja magát, mint Vinc városa* 86. • *Igazán gyónik, mint a kecseti házasulandó legény* 86–87. • *Jól megmagyarázza, mint az újfalvi gyermek az útat a királybírónak* 87. • *Megadja néki érdemök szerint a titulust, mint a kökösi pap a lisznyaiaknak* 87. • *Ne vedd betű szerint a dolgot, mint a pap János szolgája* 87–88. • *Hirét hagyta, mint a paniti leány* 90. • *Megírták neki is a szép sírverset, mint Foncsor Erzsóknak* 90–91. • *Bezzeg ez tud deákul, mint a Jánosfalvi pap* 91. • *Követi, mint tyúk-kotló a récefiakat* 101.

Verses szövegek: kénosi népdal (*Kénos végén van egy malom,* | *Bánatot őrölnek azon*) I. 48. • falucsúfoló mondóka (*Jánosfalva járja,* | *Városfalva várja*) 106. • homoródjánosfalvi csúfoló rigmus (*Hinder hánder német f...,* | *Engem kerget s téged b...*) 109. • városfalvi találós kérdés(ek?) (*Ha tudós vagy, mondd meg: ez a világ hogy áll?* | *Kétszáz oláh papnak a szakálla hány szál?* | *Hány Péter van? hány Pál?* | *Hány fazék van, hány tál?*) 131. • karácsonfalvi halottas ének 1820-ból (*Már elmegyek az örömbe,* | *Paradicsomnak kertjébe*) II. 50. • a túri pap búcsúja (*Isten hozzád büdös tó hátán épült Túr!* | *Itt a pap nem él meg, ha nem farag és fúr.* | *Akkor lesz belőle címeres földes úr,* | *Mikor a kan repül s a sas gyökeret túr*) 88. • Foncsor Erzsók tréfás sírverse (*Egy nyolcvan esztendős leány ördög bőrben,* | *Ezer átok között döglik e gödörben*) 91. • hiába öltöztettek szalmabábot a kolera ellen (*De bíz akkor is addig ült míg akart,* | *Míg egy sereg embert sírhalomba takart*) 96.

Csúfolók: *Kénos termései kulcsos dió, keserű cseresznye, vad ember* I. 46. • *Sz.-mártoni vagy-e? ... Állj hátul!* 55. • a derzsieket szászoknak csúfolják 88. • nyolcezer szász félt néhány erdei rablótól II. 78–79. • a két Homoród mentén a gólyákat jánosfalvi kecskéknek, a kutyát lókodi farkasnak nevezik 89. • az abásfalviak a kutyabőrt farkasbőrként akarták eladni 89–90.

Helynévmagyarázatok: Homoród I. 15. • Szászok Tábora, Csaló hegy, Budavára, Budvára 23. • Árvafalva, Árvátfalva 24. • Abbásfalva, Abásfalva 33. • Remetefalva, Remete 39. • Serestető, Gyepesfalva, Gyepes 41. • Zsua 44. • Kénos, Veresmart 45. • Szöllőhegy 48–49. • Bükkszentmárton 70. • Táborhegy 71–72. • Meggyes 73. • Herceg kútja 76. • Kalára kútja 76–77. • Szépasszonyok kútja, Bágy 80. • Dimén hegye 82. • Derzs, Lókod 85. • Jánosfalva 102. • Hadnagy kútja 108. • Kaca 119. • Sámbra halma 120. • Zsuzsa vára 123. • Városfalva 124. • Béla bán vára, Béla vára, Bán tava, Szentpál 135. • Oláhfalu II. 7. • Macskaverő, Térbükk 14–15. • Leshegy, Jajgató 18–19. • Vargyas 21. • Római út 27. • Fekete hegy 34. • Zsombor 103.

Személynévmagyarázatok: homoródszentmártoni Bírók és Rabok 51. • derzsi Tökfejű Pálok 94–95. • homoródszentpáli Kornisok 138.

Társadalomnéprajz

Vásár Homoródszentmártonban I. 55., Kisoláhfaluban II. 3., Karácsonfalván 28–29, 39–40. • Sarlós Boldogasszony búcsúja Karácsonfalván II. 28–29, 36–40. • 1821-es jégverés ünnepe Homoródszentmártonban I. 98. • fonó a Vargyas völgyében II. 22., Felsőrákoson 67. • táncmulatság Homoródújfaluban I. 147., Paniton II. 9. • erdei-mezei mulatság a homoródi borvíznél I. 36., Bükkszentmártonban 70., a homoródszentmártoni Herceg kútjánál 76.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Népszokás

Temetés Városfalván I. 125., Homoródjánosfalván II. 27. • halottsiratás Homoródalmáson II. 26–27. • vörösre festett fejfák Köpecen II. 72.

Néphit

Hiedelemtörténetek: gonosz lelkek Lókod és Patakfalva között I. 26. • dögvészben elhullt marha elprédikálása Homoródszentmártonban 98. • a zsiványt a Rikában megöli egy kígyó II. 63.

Hiedelmlények: gonosz lelkek I. 26. • boszorkányok vagy szépasszonyok, Szépasszonyok kútja 80. • gyermekijesztők Felsőrákoson II. 92. • szépasszonyok 95.

Hiedelmek: kincskeresés a lókodi Kalára kútjánál I. 77., a bágyi várban 78. • esőjóslás Homoródjánosfalván (ha a faluvégi cigányok veszekednek) I. 98–99., Karácsonfalván (ha egy tó vize megzavarodik) II. 52. • harangozás jégverés ellen Homoródjánosfalván I. 97–98., általában II. 93–94. • földbe vágott sarló jégverés ellen II. 94. • halott átvitele a határon jégverést okoz I. 120–121., II. 93. • szenesvíz itatása igézés ellen Felsőrákoson II. 93, 94. • tehén megkeresztelése tejjel fejés után a tej elvitele ellen II. 94. • a kolera ellen kilenc Mári nevű asszonynak egy éjszaka a kendertöréstől a megvarrásig egy inget és gatyát kell készíteni és egy szalmabábra ráadni II. 95–96. • *Ha a fát vissza felé, azaz kisebb végivel teszik a tűzre, a tehén vissza felé borjudzik. Ha csereg a szarka, vendég jön. Ha szikrák pattognak ki, akkor is. Ha mász a már járni tudó gyermek, akkor is. Ha dorombolva fujja magát a tűz, harag lesz a háznál. Ha pedig pattognak a fa eszközök, pusztulást jelent. Ha a házi kutya ordít, valaki meghal a háznál. Ha fenyő fát ültetnek valamely életre, onnan is kihal valaki. Ha ki a halottnak kezét megfogja, nem fog félni tőle. Megint: ha a keservesnek földet dugnak kebelébe a sírnál, hamarabb elfelejti. Ha a megjedetnek ónót öntenek, helyre jő. Ha puskást, halászt megszólítják: nem lesz szerencséje. Ha ki a háztól kiindul s vissza tér, nem lesz szerencséje. Megint, ha valaki üres edénnyel jő az ember elejébe, úgy se. Ha viszket jobb tenyere pénzt ad ki, ha bal viszket, néki adnak. Ha inget valaki fonákul vészi fel, megcsal valakit. Ha valakinek szálka megy a testébe, vegye ki, rágja meg s nem kél meg a helye. Úgy sem, ha pökdösi azt. Mikor has tisztítót veszen bé az ember, ha a poharat, melyből azt beitta talpára teszi azt, felül, ha felborítja, alul takarít. Vetéskor nem jó tűzet kiadni, akkor se semmit, mikor az ember tavasszal kiteszi méheit. A méh kosaraknak számát se jó tudni, mert nem lesz szerencse hozzá. Ha hétfőn mester ember hitelbe kezd dolgozni, egész hete mind hiteles lészen, ha akkor foldozni kezd, mind foldozó munkája lesz. Aki Úrnapján dolgozik, megüti a mennykő. A leány ahányat fél mezítláb lép, annyi évig nem megyen férjhez. Mikor mákot vetnek, halgatni kell, hogy legyen sűrű. Ha kőbe botlasz, ott pénz van. Ha valakit szélütés ér, szája fére menyen vagy fél lábát húzza, azt mondják, hogy rossz nyomba [l]épett, vagy a szép asszonyok húzták fére, s oláhval és oláh pappal olvastatnak reá. Ha valakinek venereus buboja van, azt mondják, nagy marinja lesz és nem gyógyítják. Vagy ha igen, nem derék orvoshoz, hanem babonás hévizi emberhez vagy brassói vizelet nézőhez mennek. A himlőt pedig sokan lemossák a beoltás után* II. 94–95.

Etnolingvisztika

A szász ember keresi Árvátfalvát (*Hol van az az egy kicsi falút, kinek se apád se anyád nincsen?*) I. 24. • derzsi „templomkerülők" 90. • *Nem kell semmi ráció, ha van ráchió (humor méliorибus)* 100. • homoródjánosfalviak habari beszéde 110–111. • das Ross magyarul rossz ló II.

59–60. • Gagyból Zsákodba helyezett pap beköszöntése: „A gagyából kihúzának s a zsákba bédugának" 86. • A püspök a tréfás diákot egymás után három helységbe akarta kinevezni, de ő mindeniket visszautasította, Haranglábra: majd ha torony lesz belőle, Singfalvára: majd ha öl lesz belőle, Pipébe: majd ha lúd lesz belőle 88–89. • a diák a neki nem tetsző faluban ajtajára belül felírta: Szokom; egy vasárnap hiába keresték, mert az *o* betűre pontokat tett: Szököm 89. • gyermeknyelv Felsőrákoson 92. • népetimológiák: Rauber ~ Lóbőr (Felsőrákos), Lepedus ~ Lepedős (Árkos), Josiv Gyurka ~ Jószívű Gyurka (Árkos), Herites ~ Heródes, Hambau ~ Hámbár, Gamera ~ Kamara, Torveszter (egy rossz író) ~ Tollvesztő, Lichtenstein ~ Lik István, Palmestorn ~ Pál mester, Canrobert ~ Kan Róbert 96–97.

Tárgyi néprajz

Népviselet: Abásfalván I. 34–35. • Székelypálfalván 153. • Kisoláhfaluban II. 3. • Karácsonfalván 49.

Háziipar, kismesterségek: faedénykészítés Székelypálfalván I. 153–154. • faeszközkészítés a Vargyas völgyében II. 22. • mészégetés Karácsonfalván 42–43.

JEGYZETEK

1. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942.
2. SZINNYEI J. 1908. 132–134.
3. BENEDEK M. 1963–1965.
4. ORTUTAY GY. 1977–1982.
5. A *Magyar néprajz nyolc kötetben* című sorozat V–VIII., folklorisztikai kötetei (Budapest, 1988–1990).
6. FARAGÓ J. 1944.
7. FARAGÓ J. 1980.
8. ORBÁN B. 1868. 163.
9. FARAGÓ J. 1990a.
10. FARAGÓ J. 1990b.
11. DARKÓ S. 1880.
12. BENCZÉDI P. 1910.
13. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. II. 37, 38.
14. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1862.
15. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1863a.; 1863b.; 1866.
16. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. I. 14.
17. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. I. 16–17.
18. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1839.
19. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. I. 15–16.
20. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. I. 17.
21. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. II. 107.
22. JÁNOSFALVI SÁNDOR I. 1942. I. 34.

IRODALOM

BENCZÉDI PÁL
1910 Sándor István. *Unitárius Szószék* V. 95–106.

BENEDEK MARCELL
1963–1965 *Magyar irodalmi lexikon I–III. Főszerk.* ––. Budapest.

DARKÓ SÁNDOR
1880 Sándor István emléke (1804–1879). *Keresztény Magvető* XV. 143–147.

FARAGÓ JÓZSEF
1944 A Székelyföld két régi kutatója. *Erdélyi Helikon* XVII. 45–48.
1980 Egy fiatfalvi mesemondó az 1810-es években. *Aluta* X–XI. 269–275.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

FARAGÓ JÓZSEF
1990a Jánosfalvi Sándor István székelyhoni utazása a két Homoród mellett. *Helikon* I. 8. sz. 2.
1990b Jánosfalvi Sándor István székelyhoni utazása a két Homoród mellett. *Művelődés* XXXIX. 10. sz. 24–25.

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN
1839 Rövid utazási Jegyzések Nemes Udvarhelyszéknek külső Homoród vize környékén 1839-ben. *Mulattató* 1839. 133–135, 137–139, 141–143, 145–147, 149–150.
1862 Azoknak, akik a könyveket meg nem becsülik. *Vasárnapi Ujság* IX. 20. sz. 234., 21. sz. 245–246.
1863a Az oltárok története. *Vasárnapi Ujság* X. 4. sz. 32–33.
1863b A seprűs kalános-czigányok és tolvaj-czigányok. *Vasárnapi Ujság* X. 16. sz. 141–142.
1866 A templomok története. *Család Lapja* 1866. 82–84.
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.* (Erdélyi ritkaságok, 7–8.) Kolozsvár.

ORBÁN BALÁZS
1868 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I.* Pest.

ORTUTAY GYULA
1977–1982 *Magyar néprajzi lexikon. I–V. Főszerk. – –.* Budapest.

SZINNYEI JÓZSEF
1908 *Magyar írók élete és munkái. XII.* Budapest.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

„A SZÜLŐFÖLD DICSÉRETE"
ZOLTÁN ALADÁR ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Benkő András

Több éven át vettem részt a Homoród Menti Művelődési Hét rendezvényein. Minden egyes alkalommal Zoltán Aladárról szóltam szülőfalujában, Homoródszentmártonban. Némi módosítással ezt az anyagot tartja kezében a Kedves Olvasó: elmaradnak a zenei példák, s a terjedelemhez igazodva summázom a szöveget. Életének fontosabb mozzanatai mellett számba veszem tevékenységének jelentősebb területeit, különös súlyt helyezve a zeneszerzésre.

A Zoltán család zenei légköre, gyermek- és tanulóéveinek zenei benyomásai hol nyíltabban, hol búvópatakként kísérték végig. Zoltán Aladár édesapja, Zoltán Sándor (1888–1979) a község unitárius lelkésze volt, s a (hivatalos) egyházi zenén túl a népzene világa felé is érdeklődéssel fordult. Késői éveiből egy népdalgyűjteményéről tudunk, melyet a *Művelődés* szervezte pályázatra nyújtott be. Arról is maradt fenn adat, hogy a több nyelvet beszélő és teológiai szakirodalmat búvárló lelkipásztor meglett férfiként részt vett a Romániai Magyar Dalosszövetség egyik karmesteri tanfolyamán, hogy mélyebb betekintést nyerhessen a zene világába és gyakorlati tanácsokkal is előmozdíthassa községe szerény zenei életét (1929). Zoltán Aladár édesanyja, Sándor Irma (1896–1973) oklándi papleány, aki tanítónői diploma megszerzésének keretében ismerkedett meg közelebbről a zenével, otthon népdalokat, a kor szokásos-divatos Schubert-darabjait és operarészleteket énekelt. Családtagjairól később maga Zoltán Aladár jegyezte fel, hogy „a harmóniumon és fuvolán játszó apa, vagy a könnyebb táncdarabokat zongorázó nővér szerepét" sem becsülhette le.[1]

A család negyedik gyermekeként született – mint fennebb más vonatkozásban említettem – Homoródszentmártonban 1929. május 31-én, Sándor (1919), Attila (1923) és Judit (1926) nevű testvérei után.

Tanulmányait az otthoni elemi iskolában kezdte, majd előbb a székelykeresztúri (1939–1946), ezt követően pedig a kolozsvári Unitárius Kollégiumban (1946–1947) folytatta. A keresztúri diákévek idején Péterffy Gyula irányította zenei fejlődését, Kolozsvárott pedig Péterffy István vette át ezt a szerepet az iskolai oktatás keretében. A kollégiumi ének- és zenekar jelentette számára az első nagyobb zenei közösséget, biztosította a nyilvános fellépéseket is.

1946 őszén megnyílt a Kolozsvári Magyar Zene- és Színművészeti Főiskola. Ennek hírére változtatott iskolát, ment fel a Fellegvár alá, és sikeres felvételi után, az érettségire készülő diák párhuzamosan a zeneszerzési tanszakra is beiratkozott, majd érettségi után a zenetanárira, később a karmesterire is. Így voltaképpen három zenei diplomát szerzett. Főiskolai tanárairól nagy tisztelettel nyilatkozott: „Szerencsém, hogy főiskolai tanáraim keze alatt nem kellett hajlamaimat, egyéniségem mutatkozó vonásait megtagadnom. Jodál Gábor, akinek olyan sokat köszönhetek, elsősorban önálló gondolkodásra neveli hallgatóit. Nem annyira tanít, mint inkább irányít, ami a zeneszerzéstanárnál ritka és fontos erény. Demián Vilmostól tanultam meg a hangszerekben való anyagszerű gondolkodást, Nagy Istvántól a kórushangzás iránti érzéket, Jagamas Jánostól a zenetudomány tiszteletét s még sok mindent valamennyiüktől. Sigismund Toduță közvetlenül nem tanított, de legjobb tanítványai, Cornel Țăranu és Vasile Herman kollégáim a barátaim voltak; rajtuk keresztül hatott rám a mester kivételes alkotói és nevelői egyénisége is. [...] Nagy nyereség számomra, hogy Antonin Ciolan mester tanítványa lehettem, hogy az évek során az ő bölcs irányítása alatt ismerhet-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

tem meg a zenekari muzsika sok műhelytitkát. Karmesteri tehetség, rátermettség azonban sohasem volt bennem, a vezénylés sohasem szerzett nekem művészi kielégülést."[2]

A zenetanári szak elvégzése után alapított családot, felségül vette Hartl Erzsébet akkor harmadéves tanárnőjelöltet (1950). Ez a házasság később felbomlott, 1965-ben Nagy Évával kötött újabb házasságot, s 1967. július 8-én megszületett Péter-Benedek nevű fiuk.

1951 júniusában államvizsgázott a tanári szakon (államvizsga-dolgozata: *A hangnemek*), s attól kezdve 1956-ig gyakornok, majd pedig tanársegéd volt az összhangzattan szakon, közben a Zenei Középiskolában is tanított (összhangzat-, forma- és ellenponttant). A *Művelődés* szerkesztőségében eltöltött esztendők (1955–1958) után egyetlen évadra (1958–1959) a Marosvásárhelyi Állami Népi Ének- és Táncegyüttes karmestereként illeszkedett be a zenei életbe. A következő évadban (1959–1960) a marosvásárhelyi rádióstúdió zenei osztályának vezetője volt, s csak ilyen kerülők után állandósult hosszabb időre a munkahelye: 1960-tól a Román Zeneszerzők Szövetsége marosvásárhelyi fiókjának lett a titkára, 1968-tól egyik alelnöke. 1965-ben foglalta el a haláláig betöltött állást: a Marosvásárhelyi Állami Filharmónia igazgatója lett. Odaadással és hozzáértéssel végzett munkáját, zeneszerzői tevékenységét több alkalommal is kitüntették, igazgatóként számos külföldi útra kísérte el az együttest (Lengyelország, Csehszlovákia, Szovjetunió, Jugoszlávia, Németország stb.). A filharmónia vezetésének élén sokat fáradozott a Marosvásárhelyi Zenei Napok (1971–1978) sikeres megrendezéséért, értékes műsoranyag színvonalas tolmácsolásáért, a sajátosan helyi jelleg magas fokú érvényesítéséért, számos ősbemutató biztosításáért.

Mielőtt számba vennők zeneműveit, vessünk egy futó pillantást ars poeticájának néhány alapvető tézisére, hiszen idevágó gondolatai közelebb visznek a felhasznált forrásokhoz és a megoldások művészi kivitelezéséhez, zeneszerzői stílusához. „A néppel való azonosulás nélkül nem születhetik igaz műalkotás" – vallotta már 1953-ban, a zeneszerzői induláskor. „A zeneszerző, ha gazdagon árnyalt muzsikát akar írni, maga is gazdag érzelemvilággal kell hogy rendelkezzék, sokféle benyomásra kell reagálnia. [...] A zene nyisson távlatokat életünkben, adja meg mindennapi örömünket" – mondotta az 1960-as évek közepén. „A zene értelme tehát: az ember társadalmi egyensúlyának megteremtése, fönntartása, a személyiség integritásának szolgálata" – összegezte idevágó tapasztalatait utolsó évtizedének elején, 1971-ben. Nyilván lehetne folytatni az idézeteket, de három fontos alkotóperiódusába lényegre törően világítanak be az idézett gondolatok.

Zeneszerzőként a legfontosabb műfajokhoz fordult, döntő szerepet azonban az énekhangnak biztosított: ma százötvenkét számon tartott munkájának címéből százharminc kórusmű, ebből is negyedszáznál több a kórusciklus! Mivel magyarázható ez a jelenség? Kezdjük hát a számbavételt kórusműveivel.

Elsősorban ifjú éveinek énekkari élményeivel: a székelykeresztúri, majd pedig a kolozsvári kollégiumi esztendőkhöz kapcsolódó tevékenységgel. Másodsorban a Nagy István énekkarában eltöltött idővel, mely alatt megismerhette és megszerethette a kórusirodalom remekműveit a reneszánsztól napjainkig, mindenekfelett Kodály Zoltán kórusművészetét. Harmadszor az énekhang szerepéről, a kórusmozgalom súlyáról általában az ízlés (különösen a zenei ízlés) formálásában, s az erről szóló kodályi tanítás vallásával-vállalásával. Végül saját karvezetői, talán még inkább kórusszervezői tevékenységével – az énekkari kultúra elméleti és gyakorlati kérdéseinek megoldásáért kibontakozó küzdelemben zeneszerző és zeneíró egyéni tapasztalataival. Egyébként e tapasztalatokat több szinten gyümölcsöztette: falusi, üzemi énekkarok meghallgatásakor, kórustalálkozókon, karmesteri tanfolyamokon, országos kórusversenyek zsűritagjaként, illetőleg a *Művelődés* kóruskrónikásaként, kottaanyagának szervezőjeként.

Kórusműveit egynemű és vegyes karra írta, mindkét csoportban váltakozva kíséret nélküli (ún. a capella stílusban) és hangszerkíséretet alkalmazó megoldásban. Tartalom szerint is gazdag választási lehetőséget kínálnak a népdalfeldolgozások, a tömegdalok és a kötészetből merített szövegek-dallamok megzenésítésével. Műfajok tekintetében végigvezeti az énekest-kórust egyszerű, de igényes szerkezettől, feldolgozástól a modern zenei nyelv elemeit gyümölcsöztető, bonyolult szerkezetű alkotásokig. Lássunk néhány jellegzetesebb példát!

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Első kórusai közül való a *Négy magyar népdal*, mely címadásában és megoldásában is a bartóki példát követi, s először Kolozsvárott hangzott el Nagy István gondos betanításában és vezényletével. A *Nyárád menti dalok* az 1950-es esztendők stílusát képviselik egyszerűbb zenei nyelvezetükkel (uniszónó és homofon részek váltakoznak az uniszónóból kiágazó többszólamúsággal, párbeszédszerűséggel, tömör hangzásokkal). Ezzel szemben a vegyes kari *Három szilágysági népdal*, valamint a *Három gyergyói népdal* az 1970-es évekből származnak, s így nyelvezetük is igényesebb (polimodális részek, átfutó mixtúrák, plagális fordulatok, ún. imbroglióval – más-más ütemben énekelnek az egyes szólamok stb.). Ugyanebben az időben, s lényegében ugyanazon a szinten dolgozott fel népszokásokat – a regölést, disznótorozást, fonót – a férfikarra írt *Téli estékben*. Áttetszőbb feldolgozású a *Bazsarózsa*, vagy a *Hat könnyű népdal*, egyik is, másik is ún. szvitkeretet tölt ki, egy-egy sorozatot alkot. A korondi népdalokból válogatott s összeállított *Madárdalok*at maga Zoltán Aladár is egyik legjobb művének tekintette, bennük Bartók, Kodály művészete mellett Sztravinszkij-, Berg- és Webern-művek tanulmányozása is nyomot hagyott (a cím arra utal, hogy a felhasznált népdalok mindenikében egy-egy madárról énekel a kórus). Zoltán minősítése talán indokolja, hogy közelebbről is beletekintsünk e kis ciklusba. A ciklusindító kórusmű – *Bújdosik az árva madár* – a parlando-rubato, a szabad imitáció, polimodális elemek felhasználását szemlélteti. *Várj madár, várj* – a ciklus második darabja – a megnyugvást érzékelteti, benne, a szokástól eltérően lefele építi ki az akkordokat egy-egy újabb elem hozzáadásával: *b–e–g–d* s ehhez járul bitonálisan az *eisz–gisz–h–cisz*, tehát nyolc elemre épül. Ugyanakkor a hagyományhoz is kapcsolódik, hiszen a második akkordképlet nem más, mint hármashangzat a hozzáillesztett szekunddal, amelyet az összhangzattan six ajoutée-ként ismer. A ciklus harmadik népdala da capós (visszatérő) szerkezetű – imitációs fordulatokkal, váratlan akkordcserékkel, ún. mixtúrákkal, homofon–polifon váltakozással, mindez a népi dallam lényeges módosítása nélkül.

1972-ből származik három *Régi diákdal*a, melyben Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményéből szemelt ki a boldog emberről, a tengeri veszedelemről és a megholt feleségről komolyan-tréfásan szóló dalokat. Ezek egyike-másika zsoltár- vagy kolindadallamokkal is rokonságot sejtet. A szöveget apró módosításokkal, egyik esetben nagyméretű rövidítéssel dolgozta fel (a tengeri veszedelem hatvannyolc sorából mindössze nyolcat kölcsönzött). A feldolgozásban Kodály volt a mintaképe, hiszen e darabok a Horatii Carmen / Rectius vives, vagy a Cohors generosa képzettársítását engedi meg.

Műkedvelők színvonalához igazodva énekelte meg Diósszilágyi Ibolya versei nyomán a hű szerelmet, zeneileg füzérformában, barokk és népi elemek modern szintézisében (*Tíz madrigál*).

Szállj, dal című kóruskötetének huszonnyolc műve a kánon szellemében fogant imitációs eszközöktől a legmodernebbekig (pl. az ún. tizenkétfokúságig) vezeti el az iskolai együtteseket, egyfajta „kórusmikrokozmosz" formájában Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor, Majtényi Erik, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella és mások költeményei segítségével. A költői szöveg feldolgozásában messzemenően érvényesül a magyar nyelv helyes prozódiája, mely egyébként is egyik alapvető sajátsága vokális műveinek. A ciklusban a többségében hozzáférhetőbb, könnyebben összeállítható két- és háromszólamú megoldást választotta, de kerül hatszólamú is. A hangsorok fokozatos alkalmazása révén jut el az egyetlen alterálást-módosítást sem alkalmazó népi hangsoroktól a kettős tonalitásig. Változatos indítás, szokatlan hangközök a dallamépítkezésben s még változatosabb lezárások keltik fel az érdeklődést – uniszónó, tiszta hangköz, terc nélküli akkord, nagyterces hármas- vagy négyeshangzat, feloldatlan szeptimmel, vagy éppenséggel szűkített kvinttel! A tizenkét fok játékos, imitációs megoldásban a zárókórus sajátossága s a lezárás pillanatában mind a tizenkét hang szól – a kodályi felrakással, de nem tonálisan, mint mesterénél, hanem ún. fürtakkord (cluster) formájában.

Petőfi Sándor szerelmi verseiből válogatott egy ciklusnyit életének s munkásságának utolsó évtizedében (*Petőfi-dalok*).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Életműve – az énekkarhoz való vonzódását is jelképezve – kórusműsorozattal, a *Hét kórusköltemény*-nyel zárul. S ez egyben – a *Madárdalok* mellett – kórusművészetének is csúcspontját képviseli. A hazai magyar, román és német költészetet Kányádi (*Pantomim*), Gerhard Eike (*Der Himmel*), Majtényi Erik (*Félszeg elégia*), Ana Blandiana (*Carantină*), Marin Sorescu (*Statornicie*), Szilágyi Domokos (*Ha nem vagy itt*), Nina Cassian (*Bocet şi joc*) képviseli e sorozatban. Ez az önvallomásszerű betetőzés (a ciklus keletkezésének idején a szerzők egyike-másika persona non grataként szerepelt a hivatalos felfogás szerint) egymás (szellemi) értékeinek megbecsülésére figyelmeztet – modern dallam- és hangzásvilág alkalmazásával. Tartalmi szempontból, amint látható, a ciklus az érzelemvilág széles skáláját járja be a háború (s talán némi célzással a keletkezés) idejének kísértő lidérces álmaitól, a sirató sötét hangjától a várakozás feszültségében élő lelkiállapotán át a tánc felszabadult sodrásáig. Ennek a színes és mély tartalomnak érzékeltetésére ezúttal hivatásos együttes felkészültségét igénylő művészi eszközökhöz, zenei eljárásokhoz folyamodott. Az énekkar alapjában véve négyszólamú, de a ciklus egyes műveiben hat-, nyolc- és egy adott pillanatban – a régi németalföldi zeneszerzők nyomdokába lépve – éppenséggel huszonnyolc szólamúvá bővül. Az általánosan ismert és alkalmazott egész és félhang mellé – talán Enescu és Hába példájára – itt négy újabb egységet von be: a magasabb és mélyebb negyed-, illetőleg a magasabb és mélyebb háromnegyed hangot. Az ún. szériát hol tizenkét, hol kevesebb elemből építi. Szériaképzése a belső szerkezet szempontjából is érdekes tagolású (pl. 3+3, 3+3+6, 6+6, 4x3 stb.). A tükörképmegoldást szériaképzésnél, harmóniai építkezésnél egyaránt megtaláljuk, sőt, egy esetben műkezdés és -lezárás mutatja ezt az alakot. Eszköztárában felbukkan a taps, az időtengely, az ún. enharmónia, a variálásnak az aleatorikus zenében dívó kivitelezése, vagy ha a tartalom kifejezése megkívánta, az állhatatosság érzékeltetésére a hangismétlés, alapvető funkcióval. Dallam, ritmus, tempó adott esetben arra is alkalmassá válik zeneszerzői gyakorlatában, hogy a félszégséget sejtesse, körvonalazza. Nem véletlen, hogy még ebben a keretben is felbukkan teljes rész-/tételanyagként a népdal, a sirató, a néptánc. Ilyen eredmények láttán nem csodálkozhatunk, ha Bárdos Lajos, az európai kórusirodalom nagy mestere már Zoltán korábbi énekkari munkáiról így nyilatkozott: „eredetiek, tartalmasak, újszerűek, mégis mindig kórusszerűek".

Vokálszimfonikus zenéjének területéről két művet emelünk ki: a díjazott *Dalok az ifjúságról és szerelemről* címűt, valamint az *Öt lírai dal*t. Az előbbiben népdalokat, az utóbbiban pedig Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, Dsida Jenő, Juhász Gyula és József Attila egy-egy, a szerelmi líra területét képviselő versét zenésítette meg világos, némileg klasszicizáló – azt is írhatnók: kamarazenei – jelleggel.

Zenés színpadi művei közül hiányzik ugyan az opera, viszont annál gazdagabban van jelen a mese- és táncjáték, részben gyermek-, részben felnőttközönségnek szánva, gyermekkórus, vegyes kar és népi zenekar bevonásával. Ezekben a művekben az ún. igényes népszerűség jegyében a gyermeket aktív résztvevőjévé teszi a darab(ok)nak, s így a nevelőszándék fokozott mértékben érvényesül. A felnőtteknek szántakban elsősorban népi forrásokra épített, a táncos jelenetek anyagát részben ő maga gyűjtötte. Ebből a kategóriából megemlíthető a *Farsangi eszték* elbeszélő beillesztésével, a *Tatrangi borica* az eredeti tánc felhasználásával, a *Bihari leánykérők* Bartók emlékének adózva s Bartók által gyűjtött bihari román népdal, néptánc felhasználásával, a *Párválasztás* a hangszerszóló alkalmazásával és imponálóan terjedelmes zárójelenetével.

Kamarazenéjéből kiemelkedik korai, ennek ellenére igen sikerült és nemzetközi fórumokon is el-elhangzó *Nonett*je (cseh együttes ihlette és ugyanaz a kamaraformáció tűzte műsorára is).

Az 1950-es évek közepén írta fagottra és zongorára *Szonátá*ját, melynek harmadik tétele egyike nyomtatásban megjelent első darabjainak. Maga a mű monotematikus, második tételében torz és ideális szembeállítására vállalkozott (talán a bartóki példa hatására), a fennebb említett harmadik tétel (*Burleszk*) játékosan tréfás hangulatú, s az ún. peonképlettel színezett, a szerző által feldolgozott vistai népdalra is emlékeztet.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

*Kis szvit*je (*Suita piccola*) hosszabb időn át képviselte Zoltán művészetét külföldön is (Liana Şerbescu például Stockholmban szólaltatta meg, emellett az sem megvetendő tény, hogy második tétele Kölnben jelent meg nyomtatásban). Zenekari változatot is készített anyagából, s ez utóbbiban szembetűnő súllyal aknázta ki az ütőhangszerek lehetőségeit.

Vonósnégyese a bartóki örökség hasznosítása dallam, harmónia, ritmika és felépítés tekintetében, s ez azzal magyarázható, hogy a mű Bartók halálának huszadik évfordulóján, 1965-ben keletkezett. Egyébként nem ez az egyetlen Zoltán-mű, mely Bartók-hódolat.

Egytételes *Klarinétszonáta*jában a bartóki ún. deltaakkordban gyökerező és tükörszerűen alkalmazott (kétszer) hat hangból álló szériára épül, háromszólamú fúgájában a hangszer regisztereit aknázza ki és szabadon alkalmazza a mű alapjául szolgáló szériát.

Szimfonikus művei közül legismertebb a Sóvidék anyagából hét táncot, népdalt tartalmazó *Korondi táncok* című szvitje. A *Kis szvit* egyik tétele Maurice Ravel francia zeneszerző emlékének szóló hódolat, másik a bővített szekund egyfajta parodizálása.

Román népi hangszeres darabokat ugyancsak szvitkeretben gyümölcsöztetett, kilenc dallamot sorakoztatva fel tempóbeli fokozással a *Maros menti táncok*ban.

*Első szimfóniá*járól maga a szerző vallotta: „Az ember [...] lelkesítő célokért vívott küzdelmét próbáltam a zene eszközeivel kifejezni [...], határozottan törekedtem a közérthetőségre [...] ezért ebben a munkában szándékosan használtam a már jól ismert zeneszerzői megoldásokat. [E] szándék önmérsékletre indított, ragaszkodtam századunk folklórirányzatához is. A bemutató után igyekeztem zeneileg egységesebbé tenni." E művét a Román Akadémia Enescu-díjjal tüntette ki (1967).

*Második szimfóniá*jának a *Laus terrae natalis*, azaz *A szülőföld dicsérete* alcímet adta s tételenként maga a szerző fogalmazta meg az utalócímeket (*Monumentum*, *Quasi scherzo*, *Pastorale*, *Riflessione sopra una canzone popolare*). A szülőföld képe a szülőfalutól kezdve fokozatosan távolodva ölel fel tájakat, így válik az alkotás a hazai tájak szerelmesének beszédes tanúságtételévé a hazaszeretetről, a szülőföldhöz való ragaszkodásról.

Utolsó befejezett szimfonikus művében, a *Bevezető és Allegró*ban az ostinato-elv és a centrumfunkcióként alkalmazott elem(ek) kap(nak) fontos szerepet.

Széles skálán mozog zeneírói tevékenysége is. Közölt zenei alapismereteket, ha az olvasók egy rétegének művelődése ezt kívánta. Krónikásként számolt be zenei megnyilatkozásairól, megnyilvánulásairól – hangversenyekről, tartományi vagy országos versenyekről (adott esetben a zsűritag meglátásait vetette papírra), külföldi vagy hazai hangversenykörútról, a marosvásárhelyi zeneszerzők tevékenységéről, esetleg egy-egy teljes zenei évadról. Leggyakrabban mégis a kórusmozgalomról – együttesekről, karmesterekről. Országjárásait ciklus keretében örökítette meg a *Művelődés* hasábjain, s ezekből a beszámolókból egy-egy város zenei életének képe bontakozik ki (Erdőszentgyörgy, Szászrégen, Székelyudvarhely, Vajdahunyad, Gyergyószentmiklós stb.).

Írásai között különös színt képviselnek zeneszerzői, előadóművészi portréi. Tanáráról, Jodál Gáborról rajzolt például képet meleg színekkel, vagy a fiatalabb kortásakról, Csíky Boldizsárról, Oláh Tiborról, Georg Wilhelm Bergerről, Myriam Marbéról, nem szólva a zenetörténet nagyjairól, Bartókról, Kodályról, Enescuról, vagy a második bécsi iskola, számára is oly sokat jelentő mestereiről, köztük elsősorban Webernről. Hasonló mélységgel vallott Nagy Istvánról, a jeles karmesterről, aki igen korán tűzött országosan elismert kórusa műsorára a fiatal zeneszerző munkáiból.

Negyedszázad alatt mintegy tizennégy időszaki sajtótermékben bukkantak fel írásai; hosszabb időn át – mint láttuk – a *Művelődés*nek dolgozott előbb külső munkatársként, majd szerkesztőként is.

Két értékes gyűjteményt bocsátott kórusaink, karmestereink rendelkezésére. Az elsőben (*Dalgyűjtemény*, 1958) fiatalabb és idősebb kollégáitól közölt válogatást az időtállónak vélt munkákból, figyelembe véve az énekkarok művészi teljesítményének színvonalbeli különbségét is.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Két évtizednyi távlat tapasztalataival gazdagodva, élete vége felé átfogó, és bizonyos értelemben fejlődéstörténeti szempont érvényesítésével állított össze újabb kórusgyűjteményt (*Összecsengő szólamok I.*, 1972). A folytatás már nem adatott meg neki, így csak sejthetjük saját gyermekkórus-kötetének és utolsó ciklusának segítségével, hogy meddig juthatott volna el, s mit jelenthetett volna egy-egy újabb antológia énekkari kultúránk erősödésében, fejlődésében.

Kolozsvári éveiben – mint említettük – tanított is. „Elég sok formában szolgáltam a zenét, de egyik munkakörömet sem szerettem soha annyira, mint a tanítást. Talán csak ha népzenetudós lettem volna, az jelenthetett volna számomra többet. [...] Pedagógiai hajlamomat és szenvedélyemet azóta népszerűsítő előadásokban és cikkekben, s mint a zenei közművelődés szorgalmas aktivistája éltem ki" – vallotta maga Zoltán Aladár.

Erre a hajlamára és szenvedélyére s a szükség szorgalmazta kényszerre vezethető vissza Forró Lászlóval és Szalman Lóránttal írt közös munkája is, mely a kórusvezetéshez szükséges elméleti és gyakorlati ismeretek (kórus, karvezető, művek betanításának módszere, vezénylés stb.) mellett zenetörténeti kompendiumot is tartalmaz (*Karvezetők könyve*, Marosvásárhely, 1968).

Jelentősebb művei elhangzottak s időnként fel-felcsendülnek napjainkban is. Elsősorban Marosvásárhely járt elöl jó példával az ősbemutatók sorával, de más városok filharmóniái, énekkarai is műsorukra tűztek munkáiból, itthon és külföldön a karmesterek hosszú sora vezényelt szimfonikus műveiből, énekkari alkotásaiból.

Váratlanul korán távozott közülünk: 1978. július 8-án halt meg Marosvásárhelyen. Művészi kivitelezésű síremlék figyelmezteti az utókort a református temetőben levő nyugvóhelyére. Hencz József a *Székely keserves* feldolgozásával juttatta kifejezésre a romániai magyar zenei életet ért veszteséget, az időszaki sajtóban sokan búcsúztatták-búcsúztattuk. Egy államvizsga- és egy fokozati dolgozat mérte fel, összegezte munkásságát; az elsőt Rodica Popa, a fővárosi főiskola végzős hallgatója (1977), a másikat Kim Sándorné Benkő Imola nagyernyei zenetanárnő készítette (Grigore Constantinescu, illetve e tanulmány írójának irányításával).

Zoltán Aladár vallotta, hogy a zene népszolgálat. Vállalta is a ráeső feladatot alkotóművészként, szervezőként egyaránt. Szülőföldjéhez való életteljes kapcsolatáról beszédesen vallanak a művészetében felvonuló tájak: Nádas mente (Kalotaszeg), Szamos mente (Válaszút), Sóvidék, Nyárád, Küküllő, Maros mente, Bánság, Szilágyság, Barcaság és Bihar ihlető forrásként felhasznált népdal és -táncanyaga.

Mielőtt fontosabb műveinek időrendi keletkezését a soron következő mellékletben bemutatnók, Sárosi Bálint értékeléséből idézünk: „Ahhoz a második világháború utáni erdélyi magyar zenészgenerációhoz tartozott, amely indulásakor mindjárt a háború utáni általános újrakezdés feladatát is kapta. [...] Zoltán Aladár mindenekelőtt zeneszerző volt, aki azonban nem ábrándozhatott világhódításról... Zeneszerzőként is végvári teendőket – sokfélét, nemcsak hősies pózhoz illőket – kellett ellátnia [...], szívén viselte jó ügyek és változó sorsú emberek gondját, naponta őrlődött hivatali formák és lelkiismeretesség kegyetlen malomkövei között."[3]

JEGYZETEK

1. *Utunk* 1968. 10. sz. 8.
2. *Utunk* 1968. 10. sz. 8.
3. *Muzsika* 1978. 10. sz. 41.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MELLÉKLET

Válogatás Zoltán Aladár műveiből

A rövidítésekhez: é – ének; ek – egyneműkórus; fk – férfikar; gyk = gyermekkar; kz – kísérőzene; kzk – kamarazenekar; nk – női kar; nzk – népi zenekar; vk – vegyes kar; vzk – vonós zenekar; zg – zongora; ztj – zenés-táncos jelenet.

1947 *Az én két asszonyom* (Ady, é-zg)
1950 *Három rövid dal* (Horváth Imre, é-zg)
Jelszavak fegyverével (Horváth Imre, vk)
1951 *Rondó* (zg)
1952 *Négy magyar népdal* (vk)
Divertimento (két klarinét, vzk)
Eső pereg (Horváth István, nk)
Három vistai népdal (é-zg)
Két válaszúti népdal (é-zg; nzk is)
1953 *Mottó* (József Attila, é-zg)
Nonett (hegedű, brácsa, cselló, nagybőgő, fuvola, oboa, klarinét, fagott, kürt)
Amerikai népdalok (vk)
Szövőlányok dala (Ábrahám János, nk)
Románc (hegedű-zg)
Vendégváró (Kányádi Sándor, vk)
Dalok az ifjúságról és szerelemről (szólók, vk-nzk)
1954 *Két Kolozs tartományi népdal* (vk)
Érik a gabona (Petőfi, é-zg)
Ének a szabadságról (Marton Lili, kantáta)
Nyárád menti népdalok (vk)
1955 *Három magyar népdal* (vk)
Szóljon ünnepi ének (Marton Lili, vk)
Szonáta fagottra és zongorára
1956 *Tíz madrigál* (Diósszilágyi Ibolya, vk)
Dacból terem a szerelem (Lope de Vega, kz)
1957 *Két békedal* (Horváth Imre, Takács Péter József, vk)
Korondi táncok (nzk)
1958 *Madárdalok* (vk)
Csángódalok (é-kzk)
1958 *Három régi katonadal* (é-nzk)
1959 *Nyújts kezet!* (Majtényi Erik, vk)
Téli hajnal (Veress Zoltán, vk)
1960 *Hat népdal* (é-kzk)
Lányok éneke (Veress Zoltán, nk)
Szebb lesz az ország (Veress Zoltán, vk-zk)
Szüreti ének (Veress Zoltán, fk)
Gyermekjátékok (ztj)
1961 *Első szimfónia* (átdolgozása: 1963)
1962 *Szvit régi és új népdalokra* (vk-nzk)
1963 *Öt lírai dal* (Tóth Árpád, Dsida Jenő, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, József Attila, é-zk)
Vízkereszt (William Shakespeare, kz)
Szállj, dal! (Szilágyi Domokos, Tamás Mária, Majtényi Erik, Szemlér Ferenc, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Veress Zoltán, Máthé Imre, gyk)
1964 *A kecske és három gidája* (Creangă, bábzene)
Ragyognak a csillagok (népdalok, vk)
Párválasztás (tácszvit kórusra, nzk)
Három román népdal (é-nzk)
Csokros szegfű, majoránna (három magyar népdal, é-nzk)
1965 *Őszi mulatság* (táncszvit, vk-nzk)
Negyedik kantáta (Veress Zoltán, é-vk-zk)
Három erdélyi népdal (é-zg)
1966 *Első vonósnégyes* (Hommage à Béla Bartók)
Két Kis-Küküllő menti népdal (két román népdal, vk)
1967 *Ostorozó* (keménytelki román táncok, vk-znk)
Hat könnyű népdal (vk)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1968 *Lánc, lánc* (Kányádi Sándor, gyk-zg)
Maros menti táncok (szimfonikus szvit)
Három bánáti gyermekdal (gyk-kzk)
1969 *Farsangi esték* (ztj)
Téli esték (fk)
Kis szvit (zg)
1971 *Három szilágysági népdal* (vk)
Bihari leánykérők (ztj, Hommage à Béla Bartók)
A mi télifánk (Kányádi Sándor, gyk)
Kecskelovag (Anavi Ádám, kz)
1972 *Régi diákdalok* (Pálóczi Horváth Ádám gyűjteménye, ek)
Három népdal (e-zk)
Második szimfónia (Laus terrae natalis, átdolgozva: 1973)
Szülőföldem (Horváth István, ek)
Hajdău de pe Mureş (táncszvit, nzk)
1973 *Petőfi-dalok* (vk)
Tatrangi borica (ztj, vk-nzk)
1974 *Szülőföldem – édesanyám* (Váry Attila, vk)
1976 *Három gyergyói népdal* (vk)
1977 *Monoszonáta klarinétra*
Hét kórusköltemény (Kányádi Sándor, Gerhard Eike, Majtényi Erik, Ana Blandiana, Marin Sorescu, Szilágyi Domokos, Nina Cassian, vk)
Introduzione ed Allegro per orchestra
1978 *Bihari rapszódia* (Hommage à Béla Bartók, befejezetlen)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VALLOMÁSOK A TÁJRÓL

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ETELKÖZÖM, BÁGY

Dáné Tibor

Világra csodálkozásom, majd öntudatosulásom esztendeiben magától értetődően és rendben lévően voltam magyar. Amilyen magától értetődően és rendben lévően a Gyalui-havasok felől Apahida felé sietett a Kolozsváron átfolyó Szamos, vagy amilyen rendben lévőnek találtam azt, hogy térdig érő nadrágot hordok, s „nullás géppel" nyírják le a hajamat. Legfennebb telente hagynak egy kis „csikó-frizurát", mert fiúgyermeknek jöttem a világra, s nem szoknyás, copfos leánykának.

A „legyen és lőn" teremtette rendnek végtelen számú ilyen és ehhez hasonló eleme vett körül. Egyen-egyenként ezeket úgyszólván észre sem vettem. S ha mégis, különösebb figyelemre egyiket sem méltattam. Pedig együttvéve ezek adták az én világomat. Azt az egyedülit, amelyen belül támadhattak ugyan apróbb miértek, de amelynek önmagában nem volt miértje.

Majd az Apáczai Csere János alapította református kollégiumban már mint kisdiákot nagytiszteletű László Dezső tanár úr – áldott legyen az emléke! – oktatott a kálvini keresztyénség alapjaira. Lényegében arra, hogy nem én választok, hanem engem választanak. Nem választó, hanem választott, sőt, reményem szerint kiválasztott vagyok. Ezzel a miértek miértjére is egyértelmű választ kaptam, elannyira, hogy az eleve kiválasztó Akarat világkormányzó, de személyemre is szóló erejében még a kálvini egyház története, a Heidelbergi Káté és a barthi teológia sem ingatott meg.

Hiszem és vallom: nem én akartam magyarnak és Erdélyben születni. Sem népet, sem szülőföldet nem én választottam magamnak, de itt – Erdélyben és magyarként – kell a kiválasztottság reményében s a kiválasztottak elszántságával megtennem mindent, amivel a szakadatlanul folyó teremtés művében a Teremtő Erő kezében jó eszköznek, valóban a kezéhez válogatott eszköznek bizonyulok.

E sziklaszilárd tanítást egy egész tanári kar szemünk előtt folyó élete példázta. Hiszen akkor nemcsak a Farkas utcai öreg kollégium szomszédságában, de azon túl, a Király utcában is tanári lakások sorakoztak. Köztük egy olyan is, amelyről a hagyomány azt tartotta, hogy annak idején maga a kollégiumot alapító rektor professzor úr lakta két kicsinyével és a távoli Németalföldről hozott feleségével, Aletta van der Maettel. Tanár uraink fiai sohasem kivételezett iskolatársaink voltak, lányaik pedig – akárcsak Jókai *Nagyenyedi két fűzfájában*, vagy a múlt századi édes-bús diáktörténetekben – ott bimbóztak, virultak a szemünk láttára. Csak éppen hogy nem violát, tubarózsát, liliomot öntözgettek, kötözgettek a tanári lakások mögötti kertecskékben, mint nagyanyáik az antivilágban, hanem testvérintézetünkben, a Király utcai újonnan épített református leánygimnáziumban készültek fel leánytársaikkal együtt arra a jövendőre, amely a női emancipáció jegyében általánossá tette a két fizetésből éldegélő egycsalád-modellt. Néhányuknak azt a golgotát is meg kellett járniok, amelyet az egy asszonyi keresetből méltó módon felnevelendő gyermekek gondja jelentett. Mert közben egy világégés is reánk szakadt, és utána „kikre sír, kikre vak börtön borult".

Persze tudtuk mi azt jól, hogy azt a kerek egy kálvinista világot, amely minket, rövidnadrágos kisdiákokat ott a kollégiumban körülölelt, nem a teremtés „legyen és lőn" csodája hozta a világra. Megtanultuk, mert meg is tanították, hogy őseink hite és verejtéke emelte az otthont adó falakat a semmiből. Mert az elszánt hitnek a semmi az építőanyaga. Mint az Óperenciás-óceán közepén a boldogság szigetén sütkérező természeti népekkel, velünk is mindegyre megesett valami, ami még

[Erdélyi Magyar Adatbank]

nem volt és nem is lesz, amin könnyezni lehetett, vagy megmosolyogni, elfeledni vagy felemlegetni, de attól a világ körülöttünk nem változott meg. Az örök mában éltünk. Erre a boldog állapotra érett ésszel emlékezve hányszor gondoltam arra, hogy a boldog népeknek nincs is történelmük; nem voltak és nem lesznek, ők szakadatlanul vannak. Számukra őshaza sincs, csak az az egyetlen egy, amelyben őseikkel, a holtan is elevenekkel, s a reményeik szerint belőlük eljövendőkkel együtt élnek az éppen vágyaikat betöltő változatlanban.

No, valami ehhez hasonló illúziókban ringatóztam megboldogult rövidnadrágos koromban, a szabó még le sem centizte megnyurguló kamasz tagjaimat a konfirmációra készülő első hosszúnadrág érdekében, mikor a Történelem már bedobta életem postaládájába a személyemnek szóló első felszólító levelét. Ezzel egyszeriben személyes ügyemmé tette nemcsak az őshazánkat, hanem az én személyes őshazámat is, nemcsak az őseinket, hanem az én személyes őseimet is, és mindezzel együtt amit rám hagytak, az örökrészemet is: az édes anyanyelvet. Persze, én még akkor nem tudtam annyira általánosítani, hogy abban az arany óraláncos, csíkos nadrágos, mellényes és kamáslis, fekete zakót viselő úrban felismerjem a Történelem ágensét. Egyébként is az az illető világra úgy festett, mint egyik-másik idősebb tanárunk a vasárnapi istentiszteleten. Emlékszem, hogy csak az keltett bennem visszahatást, hogy egyébként még a püspök úr előtt is egyenes derékkal megálló tanáraink majdhogynem hajbókoltak a jövevény előtt, és az állam nyelvén beszéltek vele. Pedig ő, mikor belépett a III. B. osztályba, ahol én koptattam a padot, magyarul szólt hozzánk. Méghozzá olyan ékes magyarsággal, hogy mi, nebulók – ha ilyesmire esetleg bejelenti az igényét – akár tanárunkká is fogadjuk. Osztálylátogatása végén, mikor Gönczi László igazgató úr – ez alkalommal ő is vasárnapiasan öltözködve – udvariasan ajtót nyitott előtte, Biró Sándor tanár úr pedig az ajtóig kísérte, mi pedig úgy pattantunk talpra, hogy utána egyet sem csoszintottunk, szóval, amikor a III. B.-ben véget ért az állami tanfelügyelői vizit, úgy éreztük, kár, hogy ez a kedves bácsi nem inkább tanárkodik, hanem állami inspektor, amit a kószáló hírekből és tanáraink viselkedéséből ítélve irtó ronda foglalkozásnak tartottunk.

Én azonban, mióta Finta Gerő tanár úrtól a „timeo Danaos et dona ferentes" (féljed a görögöt, még ha ajándékot hoz is) értelmét megtanultam, e latin közmondáshoz illusztrációként annak a nyájas tanfelügyelő úrnak a képét idézem emlékezetembe. Különben őszinte hálával is gondolok rá. Ő okított ki arra, hogy a hiszékenység az önmagunk elleni legnagyobb vétek. Szerencsémre jó sorsom sok-sok olyan embertárssal hozott össze, akik megtanítottak a jóhiszeműségre. Arra, hogy minden embert jóindulatúnak és becsületesnek tételezzek, amíg csak szándékos és a körülmények ismeretében elkövetett tettével ki nem mutatja a foga fehérjét. A büntetőjog tudományában is – amelynek a Bolyai Tudományegyetemen 1948-ban a doktorává avattak – talán azt szerettem a legjobban, hogy minden embert – még az apagyilkost is – ártatlannak vélelmezett mindaddig, míg jogerős bírói ítélet ki nem mondta a bűnösségét.

Ezt a mostani elmélkedésemet és emlékeimet az ártatlanság vélelméről meg egyebekről senki ne tévessze össze annak a harmadik gimnazistának a háborgó gondolataival, akinek Bartalis József titkár úr (később, maturandus koromban matematikatanárom és osztályfőnököm) a tanfelügyelői látogatás utáni harmadik napon a tudomására hozta, hogy menjen csak szépen haza, mert a szívélyes és az ez alkalommal tűrhető jegyzőkönyvet kiállító tanfelügyelő úr román hangzásúnak találta a nevét. Ennek következtében magyar tanítási nyelvű gimnáziumba nem járhat. Viszont – ha szüleim is úgy gondolják – beajánlhat öcsémmel együtt az Anghelescu közoktatási miniszter úrról elnevezett vadonatúj líceumba. Persze, nemcsak minket kettőnket szúrt ki ilyenformán az a becsületestanár-kinézésű uraság. Voltunk még vagy harminc-egynéhányan a listáján. Amint később rendre kiderült, végül is az én szüleim úszták meg legolcsóbban a „visszarománosítási offenzívát". Mert a történelem kapuit akkor sem ingyen dörömbölészték azok, akiknek ez volt a szakmája. Mostanában, amikor egyre többet hallunk olyan kisdiákokról, akiknek anyjuk, apjuk „a jövőjük érdekében" megfoszt az anyanyelven tanulás emberségességétől, mélységes tisztelettel emlékezem a magam

[Erdélyi Magyar Adatbank]

és iskolatársaim szüleire, akik komoly anyagi áldozatok árán is kielégítették a „haszonelvű hazafiság" kapzsiságát csak azért, hogy a gyermekeik apáik nyelvén tanulhassanak.

Mikor kollégiumunkban az a hazafias lendületű tanfelügyelő-járás lezajlott – egy, az elmúlt hetvenévben lezajló sok száz hasonló indulatú inspekció közül –, szüleim már évek óta elváltan éltek. A mi kollégiumi „visszahonosításunk" ügyében azonban összefogtak. Együttes erővel kutatták fel a Dánék magyarságának bizonyítékait. Ugyanis tudakozódó édesanyámat kollégiumunk igazgatója azzal biztatta, hogy nem elég a tanfelügyelő úrral „románul beszélni" – és itt jobb kezének hüvelyk- és mutatóujját összedörzsölgetve félre nem érthető pénzszámoló gesztust tett –, de az esetleg elnyerendő igazolópapírt, már csak a könnyebb kiállíthatóság kedvéért is, szükséges valamivel dokumentálni. Vidéken agráriuskodó apám e célból Kolozsváron lakó anyámhoz hozta a Dánék régi magyarságát bizonyítandó iratokat. Így elsősorban azt a nemesi levelet is, amelyben egy Mihály nevű felmenőm fiával s még vagy nyolc hozzá hasonló bocskoros társával egyetemben 1656-ban II. Rákóczi György fejedelmi akaratából privilegizáltatott, mégpedig „bágyi" előnévvel. Mivel pedig a Történelem személyes ügyemmé tétetett, én is ott kezdtem, ahol a tisztelt tudományos akadémiák: őshazát kerestem magamnak. Azazhogy a Dánéknak. S lám, nem is nagyon kellett keresgélnem, fejedelmi aláírással bizonyíthatom, hogy Bágy nem a mesebeli Nyárittyen, hanem valóban létező őshaza. De szükség is volt a fejedelmi aláírásra, mert őshazám létét még az osztályunkban kiakasztott Nagy-Románia térképével sem tudtam volna bizonyítani. Még szerencse, hogy két év múlva – akkor már ötödik gimnazista voltam – Bágyot megtaláltam a *Pallas nagy lexikon*ban, s ebbe egyelőre bele is nyugodtam.

Anyám, akit még az első hullámban, 1924-ben kinyelvvizsgáztattak egyetemi könyvtári stallumából, Kelemen Lajos levéltári igazgató úrtól, akinek a keze alatt dolgozott, megkapta azokat az adatokat, amelyek szerint a Dánékat már 1525-ben magyaroknak ismerték és a *Székely oklevéltár*ban már az 1590-es évek óta előfordul a nevük. Személyesen járt el a református egyházkerületi levéltárban, s még ki tudja hol, hogy bizonyságot nyerjünk, miszerint ükapám, Mózes 1825-től keresztúri református esperes volt, dédapám, szintén Mózes, Bem tábori lelkésze a segesvári csatában, ahol János nevű öccse mint századparancsnok főhadnagy elesett, legkisebbik öccse, Károly pedig ugyanott tűzmesterként szolgálta a szabadság ügyét, miközben István bátyja, az illyefalvi pap részt vett Háromszék önvédelmi harcának megszervezésében.

Még tíz napba sem került, hogy mindezt és még sok minden egyebet édesanyám összeszedett, és csodásan szép írásával lemásolt, s levéltári pontossággal egy iratcsomóba összekötött. Így került a Dánék magyarságát bizonyítandó dosszié a tanfelügyelő úr asztalára.

Persze, azért apámnak személyesen is meg kellett jelennie a tanfelügyelő úr színe előtt, mert a lényeget akkoriban sem lehetett elhistorizálni. Apámat azonban nem a gólya költötte, s így ügyesen felismerte, hogy a tanfelügyelő urat azért nemileg csak befolyásolták magyarságunk századok szerint elrendezett bizonyítékai, s felhasználva a lélektani pillanatot, a két fiáért csak tízezer lejt csúsztatott a dosszié mellé, amit a tanfelügyelő úr szó nélkül továbbcsúsztatott a zsebébe. Így apám a fiait féláron ismertette el magyarnak, ugyanis minden más esetben ennél a tanfelügyelőnél nemzetiségi kérdésben közismerten tízezer lej volt az egy főre eső tarifa.

Én pedig, miután román nyelven – aminek felét sem értettem – egy nagy lila pecsét felett akár el is olvashattam, hogy immáron államilag engedélyezett magyar vagyok, kíváncsiságomat fenntartás nélkül újonnan felfedezett őshazám, Bágy felé fordíthattam. Apám, aki egyszer-kétszer járt abban a faluban, felvilágosított, hogy ha nekem is eszembe jutna az ősi fészket – ő ezt a kifejezést használta – felkeresni, hát a Homoród felé tájékozódjam. Szentmártonban, ha megkérdezem, merre van Bágy, akár a közelebbi útba is beleállítanak, mert onnan az már a szomszéd falu. Később a Homoród mentéről azt is megtudtam, hogy ott leginkább csak unitáriusok laknak, kivéve a színtiszta kálvinista Bágyot.

De apám azt is elmondta, hogy bár maradt Bágyban Dáné szép számmal, ha arra járok, magam is megláthatom, de bizony a mi felmenőink már a 18. század harmadik harmadában mint amolyan

[Erdélyi Magyar Adatbank]

triviális szinten kipallérozott jegyző-, tanítóféle emberek elszármaztak onnan a Sóvidékre, Keresztúrra. Akkoriban a suttyomban tanítgatott magyar történelemből úgy tudtuk, hogy távoli őseink a Káma, a Gyelaja és a Csuszovaja folyók mentéről vágtak neki a Történelemnek. Onnan Levédiába értek s mielőtt honfoglaltak volna, Etelközben is megszálltak. Mivel pedig itt, Európa keleti tájain az eredetmítoszok, mondák és egyéb kitalációk még akadémiai szinten is a történeti tudományok útonállói, talán meg lehet bocsátani egy kisdiáknak, hogy amikor a Történelemmel oly brutálisan szembesülni kényszerült, történelmi szemléletét illetően, hazája Tudományos Akadémiájával összehasonlítva, maga sem bizonyult jobbnak a Deákné vásznánál. Más szóval kamasz képzeletében saját, múltjába vesző felmenőit Etelközből erre felé jövet egyenesen Bágyba honfoglaltatta, és saját családja apai ágának Etelközévé ezt a székely falut tette meg. Nem is olyan hosszú és nem a magyarságomból kiábránduló út vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy bár a szász apai dédanyámtól eltekintve mindkét ágon az ismert őseim székely, kalotaszegi vagy szilágysági magyarok, azért egyáltalán nem biztos, hogy ha ezer évig ismerném valamennyit, akkor is elmondhatnám, hogy vér szerinti felmenőim többsége, vagy akár egy is közülük Árpáddal lovagolt be a Kárpátok hágóin, hogy itt elhonfoglalja az akkorra már magas kultúrát teremtő, csupa békés és jóindulatú népek hazáját, méghozzá úgy, hogy közben egy páratlan történelmi tettet hajt végre! Tudniillik azt, hogy itt úgy eltüntetett minden civilizációs és kulturális vívmányt, hogy azok maradványaira sem a régész történelmi földrétegeket kutató ásója, sem a régi és egykorú krónikákat búvároló szakemberek szorgalma még véletlenül sem képes rábukkanni.

Mivel én az eredetmítoszok helyét az irodalomban jelölöm ki, és csak megszorításokkal fogadom el a történelem segédtudományának, tudva tudom, hogy mi, akik manapság magyarul élünk itt a Kárpátok ölén és szerte a nagyvilágban, mind a négy égtáj felőli Etelközökből gyűltünk össze e helyre, hogy a pusztaszeri honfoglaló tanácskozás után a honmegtartás immáron tizenegy évszázados ügyes-bajos történéseiből is kivegyük a nemzedékről nemzedékre kijutó osztályrészünket, hogy minden koron rettegjünk – és nem ok nélkül – az elfogyástól, felemlegessük a közülünk öntudatlanul kiporlókat, a viharok elől távoli ereszek alá húzódókat, a napfényes oldalra átszökdösőket, hogy „a legnagyobb magyarokra" bízzuk az önvizsgálat kínjait, de a legszájasabbakra, hogy mindig csak másokat okoljanak a sorainkat ritkító gyávaságért és haszonlesésért.

Közben meg-megfeledkezünk azokról, akik az elmúlt tizenegy évszázadban sorsszerűen, vagy a magyarbűvöletbe hullva váltak magyarrá, mert egyébként történelmi körülményeink csak ritkán és csak rövid időre adtak alkalmat a beolvasztó erőszakra. Vonjuk csak le bátran a tanulságot: legközelebbi vér szerinti rokonaink nem a hunok és kunok, vagy a jászok, még kevésbé a sumérok és a szabirok, még csak nem is a finnek, s a pöttöm nyelvrokonkák, akikre én is romantikus hévvel és felmelegedő szívvel gondolok, hanem Petrovics István és Hruz Mária Sándor fiának tanúsága szerint azok a germán, szláv és szlávosan latin, velünk együtt élő népek, akiknek a kölcsönösség alapján mi is a közös örökségen marakodó vérükbe oltott testvérei vagyunk. Ismerjük el töredelmesen, hogy történelmünk mély pontjain nagymagyar mákonyban bódultan kizártunk, elüldöztünk vagy éppen kiirtásra ítéltünk a sorainkból magyarrá vált vagy már meg is magyarosodott százezreket. Pedig ha mástól nem, Reményik Sándortól, akinek a nagyapja mint Remenik nevű felvidéki vaskereskedő származott be Kolozsvárra, megtanulhattuk volna, hogy nem vér szerint, hanem a közös sorsvállalás okán és jogán vagyunk az egy és oszthatatlan magyarság része.

Mikor aztán eljött annak is az ideje, hogy már nem korrupt inspektorok előtt kellett bizonygatni a magyarságunkat, hanem a magukat „kereszténynek és nemzetinek" kimondó hatóságok előtt kellett bizonyítanunk, hogy apáink-anyáink kifélék-mifélék voltak, és közben nekem is megjött a jobbik eszem, amit „a szittya fergeteg" 1940-ben néhány hónapra kifújt a fejemből, kavargó gondolataimat megpróbáltam egy röplapban rendezni, amelyet a tanítványtartásból összespórolt zsebpénzemből magam adtam ki. Szerencsére az akkori Magyarországon utócenzúra volt. Ezért a rendőrhatóságok már csak sokszorosítás után kobozhatták el a brosúrámat. Az ügyészség pedig az elkobzott írásoknak is egy-egy példányát köteles volt letenni az egyetemi könyvtárakban. De

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szeretett és tisztelt magyar–német tanárom – az egyébként zsidó származású jó magyar –, Brüll Emanuel is „elmenekített" pár példányt a tanári szoba asztalára lerakott, megemmisítésre váró csomóból. De senki ne gondoljon holmi illegális kommunista izékre. Az olyasmiktől, amennyire csak lehetett, a legalitásban is távol tartottam magam. Még a szociáldemokrata értékekkel is csak később ismerkedtem meg, s tettem azokat magamévá budapesti tartalékos tiszti iskolás koromban. Szóval, abban az 1942 januárjában elkobzott iratomban, több hasonló mellett, ezt írtam: „[...] ne csúfoljuk a »svábokból jött magyarokat«. Bár most is volnánk olyan nagy vonzerejű náció, mint a múlt században voltunk, amikor önként százával és ezrével olvadtak belénk svábok és tótok, szerbek és más nemzetiségek. Milyen nagy volt akkor a magyar! Aradi vértanúink több mint fele csak szíve szerint volt magyar, de a mi egünkön ragyogott és itt borult önvérébe Európa igazi lelkének csillaga! [Elnézést a pátoszért! Még tizenkilenc éves sem voltam.] Ne keressük tehát a test szerinti fajmagyarságot, hanem a nyelvi és lélek szerinti után törekedjünk." Szabó Dezső a kollégium öregdiákja volt. Most tehát egy olyan mondat következik a röpiratból, amely kollégiumi viszonylatban valóságos eretnekségnek számított: „Csak gúnyolja Szabó Dezső Herczeg Ferencet. Én nemzetem nagyságát látom abban, hogy egy svábot olyan magyarrá tett a mi nyelvünk szépsége és a mi kultúránk, hogy megírhatta a »Pogányokat«, a »Hidat« és a »Bizáncot«."

Amit akkor leírtam, százszorosan igaz ma. Ma, amikor a határok nélküli Európa küszöbén, a közös pénz, a közös gazdaság, a korlátlan munkavállalás Európájának kapujában állunk. Holnap már nem kell kiüldözött magyarként besírnia magát annak, aki megjelenik – minden korlátozás nélkül! – a magyar munkaerőpiacon. Vajon, amit a Nyugat felé áramlásban mi, a Kárpát-medence magyarjai leadunk, pótolni tudjuk-e a keletről jövőkből úgy, hogy ebben a mennyiségi változásban a magyar minőség – amely nélkül szegényebb volna emberségben a világ – fennmaradhasson?

És amikor így közelít a két-három évtizeden belül minket is elérő világ, nemcsak a balkáni véres tragédia égbekiáltó anakronizmusa, hanem az az orráig sem látó magyarkodás is, amely ismét felütötte a fejét közöttünk. Most azon a címen akarják egyesek megbélyegezni, majd kitaszítani „nemzetközösségnek" titulált nemzetiségi közösségünkből sok ezer testvérünket, hogy (románokkal, németekkel, zsidókkal, s más, talán színes bőrűekkel is) vegyes házasságban élnek, vagy mert gyermekeik jövőjét embertelenül tévesen mérlegelve, nem magyar iskolában taníttatják őket. Sajnos, a szittya mákonyba szédültek ma is, mint hajdanán, félrevezető propagandával „keresztény-nek és nemzetinek" hirdetik, s mint ilyet akarják reánk erőszakolni a kereszténységgel nem közös, nemzetcsonkító elveiket.

Hogy mindeme régi és újabb aggodalmaimnak mi köze őseim fészkéhez? Nos, 1941 karácsonyára mint frissen felavatott cserkész segédtiszt a 230-as számú hidelvei, Szenczi Molnár Albert nevét viselő cserkészcsapattól egy áttekintő, 1:200 000-es, *Kelet-Magyarország és Erdély* című katonai-turisztikai térképet kaptam ajándékba. Életemben először – igaz, hogy csak mint „tereptárgyat" – ezen a térképen pillantottam meg Bágyot. Akkoriban éppen a később elkobzott röplapomon végeztem a sokszorosítás előtti utolsó simításokat. Akkori magatartásom miatt „defetistának" kiáltottak ki egykori barátaim. Ma „kriptokommunistának" mondanak. Akkori nekibúsulásomban vettem a piros tintámat, a térképen aláhúztam a „Bágy" feliratot, s a térkép szélére ráírtam: „Etelközöm, Bágy". Ennek a vallomásos Bágyra emlékezésemnek emiatt lett ez a címe.

Ó, bárcsak nosztalgikus cím volna! De nem az. Komor aktualitása, hogy a „nagymagyar hőzöngés" ismét kifaragna nációnk testéből néhány tízezer lelket, akik *még* hozzánk tartozónak tudják magukat. *Akkor* a *már* magyarrá vált, vagy éppen magyarosodó százezreket a felmenőik keresztleveleivel, *most* pedig a magukat *még* magyarnak vallók tízezreit különböző „megbízhatósági koefficiensekkel" törekszik sorainkból kirekeszteni a már említett „nagymagyar hőzöngés". Gyűléseinken elhangzott – igaz, még csak magánvéleményként – az az elképesztő javaslat, hogy nemzetiségi érdekvédelmi szervezetünkben a jövőben ne viselhessenek tisztséget a vegyes házasságban élők, és az olyanok, akik – bizony, rövidlátó és embertelenül hibás számítgatásból – nem magyar iskolában taníttatják a gyermekeiket. Legyen e visszaemlékezésem címe figyelmeztetés is!

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Persze, nem mindenkibe szorult a Körösi Csomák és más őshazakutatók lelke. Én is egyelőre megelégedtem a piros tintás térképbejegyzéssel. De ha nem mentem én a Homoród mentére, eljött a Homoród mente énhozzám. Kemény, pattogó kis őrvezetőt kaptunk 1942 őszén a szamosújvári híradóslaktanyába „a vitéz legénységi szobánk" parancsnokául. Az bizonyos, hogy kurtára fogott bennünket, azt a fél szakasz karpaszományost, akiknek alaki kiképzése is őreá bízatott. Kupás Józsi – így hívták az őrvezetőnket – szemet gyönyörködtetően bemutatta, hogyan kell tisztelegni puskával és anélkül, hogyan csinálják honvéd módon a hátraarcot és a díszlépést, és milyen a tükörfényesre tisztított szurony és puskacső, s milyen a kifogástalanul karbantartott felszerelés. Ugyancsak igyekeznünk kellett, hogy csámpás utánzatai legyünk Kupás Józsi őrvezető úrnak. Merthogy nála különbek is lehetnénk, arról álmodni sem mertünk. Aki már volt katona, különösképpen pedig m. kir. honvéd, pláne karpaszományos, akiket – mivel idővel még tisztek is lehetnek – mindig a legkeményebb újonckiképző tisztesekre bíztak; szóval, aki a bőrén tapasztalta, hogy a kaszárnya nem Isten háza, csak az tudja méltányolni, hogy mit jelent, ha a kiképző tisztes jó szemmel néz a poros fülű újoncra. Úgy, mint reám Kupás Józsi. Egyszer még öregkatonák markából is kiszedett. Pedig én mint karpaszományos a legöregebb közhonvéddal szemben is rangidős voltam. De kaptak azok maguknak egy szászrégeni őrvezetőt, aki hajlandó volt az öreglegények mulattatására engem sisakra állítani, s a sisak elé földre rakott evőcsészéből, azaz csajkából „megdíszebédeltetni". Akkor Kupás Józsi mondott is valamit annak az őrvezetőnek, amitől én teljességgel kikerültem az összes őrvezetők érdeklődési köréből, még a tizedes urakéból is. Egy cigarettaszünetes, verőfényes október végén, kint a gyakorlótéren aztán kibújt a szeg a zsákból. Rám szólt Kupás Józsi:

– Tudja-e, Dáné, hogy én szentpáli vagyok?

– Farkaslaka mellé, ugye? – merthogy irodalmi ismereteim alapján én csak arra gondolhattam.

– Fenét – villant a Kupás Józsi szeme –, hát úgy nézek én ki, mint aki katolikus? Homoródszentpál, ember! Bágytól egy ugrás...

Milyen jó, hogy annyit nézegettem azon a térképen „Etelközöm" környékét. Menten „haza kerültem":

– Áhá! Túl Recsenyéden, ugye?

– Azaz, látja! – ragyogott fel a Kupás őrvezető úr képe.

Attól kezdve sokszor megállt mellettem, vagy leült mellém az ágy szélére, és elmondta, hogy egy Dáné fiúval, aki akkor Csíkszeredában szolgált, együtt jártak egy szentmártoni lány után. Csakhogy az már férjhez ment egy „hívőhöz", mert hogy ő is az volt. De menjen ő csak haza karácsonyra, kerít ő egy szép szeretőt magának. Már tudja is, hogy kit. Én pedig, most úgy „fogalmazzak" neki egy levelet, hogy a lány még nem a szeretője... Hát úgy fogalmaztam. Kupás Józsi aztán a hazai móres szerint „megcenzúrázta" azokat a helyeket, ahol én nagyon városiasan éltem bele magam a szituációba. A harmadik levél már majdnem hibátlanra sikerült. Aztán még írtam vagy nyolcat-tizet utána. Volt mit másolgatni az őrvezető úrnak! Szép kék levélpapírra, amelyet én választottam neki a városban, de ő fizette ki gavallérosan. Én meg elmondhatom, hogy biz' isten tizenkilenc évesen nem is utolsó élmény szerelmesnek lenni a szerelembe. Merthogy közben én is úgy beleestem forma abba a lányba, akit soha életemben nem is láttam.

Közben Kupás Józsi elmesélte, hogy a bágyiak piros pünkösd napján hogyan eregetik le a tűzkereket annak a várnak az oldalából, amelyik már nincs is. És hogy a bágyi legények lóháton járják be a vidéket a bálba hívogatóval, s az egész napi lovaglás után csak lemosakodnak, s aztán máris mennek táncolni reggelig. Rám kacsintott és oldalba lökött a könyökével:

– Mert tudja-e, Dáné, a fiúgyermek vagy legény a gáton, vagy szar a lapáton. A Homoród mentén inkább legény a gáton – szólalt meg a lokálpatrióta az őrvezető úrban. Ez egyébként az én kiképzésem alkalmával is szempont volt, mert Kupás Józsi, ha el-elnézett is egyet s mást, azért a Homoród menti móres reám, a Szamos menti Dánéra nézve is obligát volt.

Mikor aztán több mint fél évszázad múlva mégiscsak eljutottam „az őshazába", vittem két üveg konyakot is. Ugyanis annak idején, mikor mi, a karpaszományosok is felvarrtuk az őrvezetői

[Erdélyi Magyar Adatbank]

csillagot, koccintgatás közben megállapodtunk Kupás Józsival, hogy mikor leszerelünk, elmegyünk Szentpálra. Az italt mi visszük, a himi-humiról ő gondoskodik, s három nap, három éjjel mulat majd, aki közülünk megéri a világrengető cécó végét. Amint köztudomású, a leszerelés elmaradt. Kit negyvenötben, kit csak negyvenkilencben hordtak haza a szelek. Én pedig, mire a két üveg innivalóval Szentpálra érkeztem, Kupás Józsi már negyedszázada kint pihent az otthoni hant alatt. Gyermekei, unokái csak vasárnaponként járogattak haza Udvarhelyről, ahol a munkahelyük volt.

Mert bizony több mint egy fél évszázad választja el a „tereptárgyként" megpillantott Bágyot attól az igazitól, amelyet feleségemmel együtt, a nagy sár miatt egy traktor hátán látogattam meg. A traktor hátára pedig úgy kerültem, hogy a Homoród Menti Közművelődési Napokra 1986-ban engem is meghívott az a tollforgató barátom, Cseke Péter, aki ezeket a nagyon színes és színvonalas megmozdulásokat igen-igen nehéz külső körülmények között évről évre megszervezte. Meghívását örömmel elfogadtam azzal a feltétellel, hogy nemcsak Szentmártonban és Szentpálon, de Bágyban is tartok egy előadást. Vagy száz méterre Pál Alberték házától, ahol első bágyi szállásunkat a szentmártoni rendezőség kijelölte, a traktor véglegesen lemondta a további kulturális együttműködést, amelyet addig is csak köhögve, prüszkölve, többszöri megtorpanással vállalt. Mikor aztán le kellett szállni a traktor hátáról, s lent körülnézni, hogy kőről kőre szökellve, nyomról nyomra lépkedve, néha még tapcsikolva is elérjük a szállásunkat, a feleségem a fülembe súgta:

– Be jól tették az őseid, hogy eljöttek innen!

Az én megilletődésemet azonban a mostoha körülmények nem befolyásolták. Mikor pedig a Pál házaspár meleg vendégszeretete is körülölelt bennünket, a feleségem is megbékélt a falakon túl hidegen permetező esővel és a bágyi sárral. Még fel sem keltünk a vacsorától, mikor a helybeli Dánék képviseletében megjött Aladár, s miután atyafiságosan megöleltük egymást, szemrehányást tett, hogy miért nem náluk vagy valamelyik Dánénál szálltam meg. Ígértem, hogy még arra is sor kerülhet – sor is került –, de most nekem a szervezők által kijelölt helyen kell maradnom, amit, tekintettel a Pálék túláradó vendéglátására, szíves örömest teszek meg. Hát így kezdtem összemelegedni az „etelköziekkel".

Másnap templomlátogatóba mentünk. Oda Aladár kísért el. Nála is ebédeltünk. Szépen tartott lovai, tehenei, egyéb állatai voltak. De ezen nem nagyon csodálkoztam, mert annyi jól tartott állatot, mint amennyit én akkor Bágyban láttam, széles e hazában kevés helyen lehetett találni. Ha még emlékszünk rá, ez volt az az idő, amikor az egykori koncentrációs táborokat mintha átalakították volna romániai istállókká, s az egykor csontra sorvasztott foglyok mintha átvedlettek volna tehenekké, mert a szegény állatokat, hogy emeljék a grandomániás statisztikai rubrikákat, milliószámra kötötték be az üres jászlak elé. Az a szó szoros értelmében vett áldozatos állatszeretet, amelyet ezen a tájon tapasztaltam, engem, a szép lovak és a jól tartott állatok szerelmesét, valósággal megbabonázott. És az is, hogy a Bágyban töltött első esténken két, legelőről elcsavargott ló megkerítése, a közeledő alkony és az apró szemű, híves eső ellenére, az egész falut megmozgató üggyé vált. A lónak egy gazdához tartozása, de közösségi szemmel tartása és elbóklászása esetén a közös kézre kerítés kötelessége, engem akkor – ne tessék hőbörgőnek tartani! – Etelköz moráljára, hajdani önmagunkra emlékeztetett. Mikor pedig arra gondoltam, hogy meg is ugrathatták azokat, a megbolydult közösséget látva megértettem, hogy hajdanán miért járt bitófa a lókötő zsiványnak. Mert én nemcsak úgy általában tanultam történelmet, de megboldogult joghallgató koromban magyar jogtörténetből is vizsgáztam.

A bágyi templom nemcsak méretre, korra is a Farkas utcai „öreg templom" kisöccse. Tudós szakértők szerint az 1510-es években épült. Isten őrizz, hogy a szakemberekkel vitába szálljak, de én ezt a templomot három-négy évtizeddel öregebbnek tartom. Érdekes volna, ha egyszer hazai gótikus templomainkat csillagászati pontossággal, de az 1583. évi naptárreform figyelembevételével kelet–nyugati irányba betájolnánk. Ugyanis az egykori építőmesterek a naptár szerinti leghosszabb nap hajnalán a felkelő nap irányába tájolták be a kelet–nyugati irányt. A szentély középső ablakának középvonala keletre nézett, s az északi falon, a pokol irányában nincs ajtó! Bonyolult feladat volna,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

de megérné. Ha egyébért nem, talán azért is, mert így megsejthetnénk, hogy hány gótika előtti (román stílusú) templomunk alapjára építettek csúcsíves templomokat, bizonyítékául annak, hogy itt már a 13. század előtt is nyugati keresztények (magyarok és a magyarok befogadta egyéb lovas nomádok) lakták e földet. Ugyanis a régebbi templomok csak hozzávetőlegesen, az év bármely napján betájolt kelet–nyugati irányban állnak, vagy egyáltalán nincsenek betájolva, hanem a helyi adottságok szerint épültek.

Miközben ilyesmikre gondoltam, beültem a „Dánék padjába" és ígéretet tettem magamnak, hogy egyszer egy nagy ünnepen, ha lehet pünkösdkor, innen kilépve veszek úrvacsorát, amit egyébként csak a véndiák-találkozók istentisztelete után szoktam megtenni. Ezzel az ígéretemmel még adós vagyok. Valamint azzal is, hogy ott leszek a pünkösdnapi tüzes kerék lehengerítésekor. Pedig a két ígéretet akár egy napon is be lehetne váltani...

Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* XXXV. fejezetében „a Dimén hegyén" viruló „gyalog borostyánt (Daphne Kneoron)" említi. Első pillanattól gyanakodtam, hogy itt nem valamelyik borostyánfajról lehet szó. Ezért, mikor másodszor arra jártam, utánanézve a dolognak, sikerült megállapítanom, hogy a környék lakói szerint „Ramocsa virágnak" nevezett növény nem borostyán, azaz nem valamelyik Hedera-faj, hanem a henye boroszlán, a Daphne cneorum L. Akkor gondoltam arra, hogy milyen különösen szép vállalkozás volna Orbán Balázsnak egy korszerűen jegyzetelt kiadása, amely ezt a klasszikus, polihisztori és szépírói erényeket egyaránt csillogtató remekművet a korszerű tudományosság szintjén tenné a székely föld enciklopédiájává.

Fura módon, de közkívánatra, 1986-ban a Homoród Menti Közművelődési Napokon nekem az volt a szerepem, hogy bár életemben először jártam e vidéken, mégis Bágy múltjáról és jelenéről kellett beszélnem. Igyekeztem a helyi történeti eseményeket tágabb összefüggésükben bemutatni, mert nagyon nagy hibának tartom, ami ma Kelet-Európa-szerte divat: úgy tárgyalni, vagy éppen beállítani az elmúlt eseményeket, mintha azok csak a vizsgált területen történtek volna meg, vagy csak egy bizonyos terület népességére volnának érvényesek. Ugyanakkor a helyileg adottat nemcsak mint az általános jelenség illusztrációját kell szemlélnünk, hanem mint az univerzális sokféleségnek olyan sajátos esetét, amelynek meglétele nélkül szegényebb lenne a világ, és erőszakos megszüntetésével vagy elhallgatásával szegényebb is lesz. Igyekeztem azt is elmondani a nagy számban összegyűlt bágyiaknak, hogy a hagyomány örökség, és mint minden örökséget, a szellemieket is nemcsak ismernünk és védenünk kell, de gyarapítani tartozunk. Csak azt a hagyományt, amelyre nem lehet jelent és jövőt építeni tegyük a múzeumba, vagy utaljuk a történelmi dolgozatok lapjaira. Mert a holnap mindenképpen ránkvirrad, de nem mindegy, hogy talpon talál bennünket, vagy a tegnapi vinkóktól mámorosan csak akkor ébredezünk, mikor mások már az ebédhez készülődnek.

Onnan indultam el, hogy a gonosz népnyúzó főurak és vérengző fehérnépeik szörnytetteivel tele van az európai népek legendáriuma. A székelyföldi „Sándurok", „rabonbánok", s a róluk szóló históriák is ebbe a sorba taroznak. De a népi emlékezésben a történések csak nagy-nagy megszorítással dokumentumértékűek, erkölcsi értékítéletük azonban teljes és kérlelhetetlen. Példának hoztam fel az 1804-ben született Sándor Istvánt, akinek a *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* című és alig ismert írását Benczédi Pál adta ki 1942-ben és aki megemlíti, hogy őt a bágyi határban levő „Szépasszony-kútjából" gyermekkorában a nagyanyja nem engedte inni, mert a hajdani várúr kikapós leánya annál a kútnál gyilkoltatta meg megunt szeretőit. Elmondtam azt is, hogy a „bágyi vár kincseire" a 19. század kincskeresői „még magyar honból is" is rájárhattak. *A varázsvessző lovagja* című regényem megírása előtt Xántus János barátom ezer meg ezer feljegyzése között magam is rábukkantam egy olyanra, amely szerint a kolozsvári kincskereső társaságoknál a bágyi vár és a bágyi határban lévő „Kalára-kútja" nyilvántartott „kincses hely" volt. Talán azért, mert II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata után egy váltságdíj dolgában megszorult, tatároknál raboskodó székely azt írta volna haza, hogy van elrejtett kincs elég a bágyi várban, csak meg kell találni. Erre indult volna el a nagy túrás-fúrás a várhelyen s a „Kalára-kutjánál", amelynek nyomait hellyel-közzel ma is megnézheti az arra járó. A várat azonban nem a kincskeresők hordták szét, hanem az a múlt századi tulipános, vitézkötéses, pörge kalapos történelmi látásmód és

[Erdélyi Magyar Adatbank]

kapariság, amelyben mélyen szunnyadt a műemlékvédő tudat. A régi várak köveiből kúriák, jobb módú falusiak házaihoz fundamentum készült. A magyar városok középkori falaiból, bástyáiból méltányos taksa ellenében a tanácsok egyszerűen kitermeltették a követ, természetesen olcsóbban, mintha bányából hányták volna ki a megfelelő mennyiséget. De ugyanígy rombolták földig Párizstól Moszkváig „az útban álló" középkori épületeket, egész utcasorokat, amelyeket ma kőről kőre állítanánk vissza, ha lehetne. A múltat ilyenformán bevallva próbáltam hallgatóim figyelmét odairányítani, hogy az uniformizáló, falurombolo düh milyen galád anakronizmus.

Szót ejtettem Bágy mártír fiáról, Török Jánosról (1806. június 11.–1854. március 10, Orbán Balázsnál tévesen 1850), akit mint a marosvásárhelyi református kollégium, a mai Bolyai Líceum egykori tanárát, azelőtt a forradalom által kinevezett igazgatóját a Makk-féle összeesküvésben játszott vezető szerepéért Marosvásárhelyen, két társával egyetemben, a Habsburg-hatalom kivégeztetett. Lázár gróf, a hóhérmunka kormánybiztosa Vásárhelyről két akasztást levezetni Sepsiszentgyörgyre ment, s onnan át Székelyudvarhelyre, ahol még két kivégzendő hazafi várta. Az egyik éppen az a Dáné Károly, aki mint tüzmester a segesvári csata résztvevője, majd Petőfi sikertelen menekülési kísérletének, a tudományos kutatás szerint, egyik legmegbízhatóbb tanúja volt. Egyébként a Makk-féle összeesküvésnek ő is az egyik „hónapja" volt, akárcsak az előtte kivégzett öt mártír. A Makk-féle szervezkedésben ugyanis a tizenkét legfőbb vezetőt az év tizenkét hónapja, a középszintűeket az év ötvenkét hete, s a csoportok felelőseit az esztendő háromszázhatvanöt napja szerint szervezték. Nos, az alig huszonegy éves Dáné Károlynak, s másik „hónaptársának" az volt a szerencséje, hogy a nemzetközi (angol, francia) nyomásra hozott, és „csak" tizenöt év várfogságra szóló „kegyelmi rendelet" előbb érkezett Udvarhelyre, mint a szélsőségesen aulikus Lázár gróf. Ezek az elítéltek aztán 1859-ben, a Habsburgok itáliai veresége után szabadultak...

Még sok minden apróságot elmondtam, amelyet az idők folyamán „Etelközömről" összegyűjtögettem. Köztük nem egy olyan szívmelengető történetet, amelynek hitelességéről nem állna módomban számot adni, mert nem jegyeztem le a forrásokat. Például Kósa László, Bágy helyneveinek tudós összeírója és értelmezője ezt írta: „Az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben még nem szerepel." Az én jegyzeteimben viszont ez állt: „neve 1333-ban a Pápai Jegyzékben jelenik meg Bagi formában.„ Vajon honnan írhattam ki ezt az adatot? Merthogy nem az ujjamból szoptam, az bizonyos. Az viszont pontos adat, hogy az 1613. évi kolozsvári országgyűlés által elrendelt és 1614-ben végrehajtott összeírás szerint Bágyban harmincegy család élt: tizenöt lófő, tizennégy gyalog, két libertinus és öt egyéb. Egyetlenegy jobbágy sem, pedig akkor már a székelység jobbágyosodása igen előrehaladott volt. Több mint másfél század múlva a Mária Terézia elrendelte 1784–1787-es összeírás alkalmával már hetvenöt családban 323 személy élt Bágyban. Ebből hét máshonnan származott („idegen"), kilenc elszármazott onnan („távol"), és az összeíráskor két személy hiányzott a faluból. Akkoriban és még vagy nyolcvan évig igen jó minőségű csergét, vagy Benkő József tudós botanikus professzor úr szavaival élve „hosszú szőrű pokrócot" csináltak a faluban. Különös értéket képviselhetett egy ilyen takaró, mert a marosvásárhelyi Toldalagi-levéltárban 1820-ban egy kelengyejegyzék, amelyben csak jelentősebb darabok voltak felvéve, említ „egy bágyi pokrótz"-ot is.

Akkori előadásomban igazából mégsem a bágyi múlt sok apró és nagy érdeklődéssel meghallgatott részletére törekedtem, hanem szerettem volna azt sugallni, hogy abból a cifra nyomorúságból, amelyben akkoriban éltünk, már csak annyi van hátra, amennyit guggolva is kibírunk. Hát ki is bírtuk! Csak azt nem tudom, hogy emiatt, ami lett, guggoltunk annyi évtizeden át? Vagy talán még mindig guggolunk, de már észre sem vesszük.

A pünkösdi tüzes kerék megtekintése, s a közös úrvacsoravétel után – amellyel ígéretem szerint még tartozom az én Etelközömnek – a guggolás kérdésében is el szeretnék beszélgetni az ottaniakkal. Atyafiságosan. Nem az elmúlt századokból arra vetődő látogatóként, akire több ragadt a messze idegenség porából-mázából, mint Etelközének korszerűsített örökségéből. Adja a Szentlélek Úristen, hogy amint ama első pünkösd napján az egy nyelven beszélő apostolokat a száznyelvű sokaság-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ból mindenki a maga nyelvén értette meg, velünk, a Kárpátok kötényében összefogott magyarokkal essen meg az a még nagyobb csoda – amely az idők teljében csak ritkán lepett meg bennünket –, hogy bár mindnyájan azon az egy édes anyanyelven beszélünk, mégis megértsük egymást.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TÉTOVA VALLOMÁS A SZÜLŐFÖLDRŐL

Máthé András

Ha nem teheted azt, hogy külföldi országokat, szép helységeket és városokat láss és ismerj: legalább igyekezd hazádnak azon keskeny körét, melyben születtél vagy ahol lakol – bármilyen is az – megismerni és ismertetni. […] És meglehet, hogy ez az ismeret sokkal több gyönyört és hasznot adna mi nékünk, kiket közelebbről illet, mint az, ha a föld sarkokat vagy forróv alját, sőt ha a legszebb idegen várost vagy országot is láthatnók meg, keresztül kasul közkatona módjára.

(Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett*)

Amikor a Homoród a világ legnagyobb folyója, a bágyi hegy a legmagasabb hegye volt, én nagyon boldog és megelégedett ember(ke) voltam. Hatalmas birodalomban uralkodtam: kicsi récék, csürkék ármádiái lesték a szavam, rettegték a kezem, malacok sivítása figyelmeztetett, hogy tiszteljem meg látogatásommal és a kikészített moslékkal, zöld lucernával, fénylő szőrű, csillogó szemű bivalybocs nyalogatta érdes nyelvével a kezem… Ez így ment tavasztól őszig, reggeltől estig naphosszat. Esténként ugyan az uralkodást át kellett adni, sőt, számot kellett adni az alattvalókról, s bizony megtörtént, hogy nyakleves csattant, mert a récék megszámláltattak és kevésnek találtattak, vagy a gabonásban még este is érintetlenül ott volt a tele disznókvedre és a kupa a csirkéknek járó szemmel. Mint minden nagyhatalomnak alárendelt uralkodónak, vazallusi teendőim is voltak: estére friss Oldal-kút-vízzel tele kellett legyen a háromliteres korondi korsó (amelyből jó fél tucat addig járt a kútra, amíg el nem törött). Ez az Oldal-kút nevezetes hely volt akkoriban, onnan hordta az ivóvizet a falu. Forrása valahol kint volt az Oldalkút-tetőn, onnan csövön csordogált be a víz a hegy aljába, a csorgóhoz. Minden udvaron – életben – van ugyan kút, de a vize annyira kemény, meszes, hogy az a vízmelegítő fazakak aljára-oldalára ujjnyi rétegekben csapódik ki, rakódik le. Millenniumi ünnepségre készülvén az öreg Csala – akit én csak hírből és sírkövéről ismerek – pástílust írt az Oldal-kútról. Így kezdődött: „Ezeréves múltunk | Drága Oldalkútunk | Te nem lettél volna | ki sem bírtuk volna | Itt az ezerévet…" Újév hajnalán idejárt a falu népe „aranyos vizet" vinni, a velem egykorú legénkéknek napi feladatot adott, a legény-leány sorba serdülőknek találkozásra ürügyet és helyet esti szürkületben…

Vetés, kapálás, kaszálás, szénacsinálás, aratás, hordás, cséplés, törökbúzaszedés voltak akkoriban a falu időszámításának periódusai. Érdekesen összefonódott a falusi ember tudatában a munka és az idő kategóriája. Az események időpontját nem a hónap nevével, hanem a dologidők megnevezésével jelölték. Családi bibliák hátsó lapjain olvashatni ilyen bejegyzéseket: „Áron a törökbúza második kapálásakor született volt, hajnali csordahajtáskor." Kora tavasztól késő őszig a mezőn voltak a felnőttek és a tíz éven felüli gyermekek. A faluban csak a magamfajta öt-hat esztendősök és a bottal járó öregek maradtak házőrzőnek. Mi, a kicsikék nagyon kívánkoztunk a mezőre. A nagyok avval vigasztaltak: a te kapanyeled még vékony ág az erdőn, várni kell, hogy vastagodjék…

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szénacsinálás és aratás között – ha jó szénacsináló idő volt – maradt tíz-tizenkét nap. Ezt, aki csak tehette – akinek volt akire bízza a bennvalót és az állatokat – a hargitai Büdösben töltötte, a „rehomáját kurálgatta.". Nagy esemény volt a család életében egy-egy ilyen kiruccanás. Előállt a kocsiszekér, amelyet csak városba járni használtak. Feltették rá a csikókályhát, négy-öt vágni való csirkét, két-három házikenyeret, egy bödön besütött kolbászt, puliszkalisztet, túrót, fél zsák pityókát. Hajnalban indultak, késő délutánra érkeztek meg a Büdösbe. Ide minket, házőrzőket is elvittek, hátha a levegőváltozás jót tenne, megjönne az étvágyunk, hogy mire a kapanyél megvastagodik az erdőn, legyen, aki keményen megfogja. Menet közben megcsodáltuk a szentkeresztbányai kohókat, ahol a csikókályhákat is öntötték, a vízikalapácsot és a posztóványolókat, amelyekből tíznél több sorakozott a Homoród keskeny völgyében és reggeltől estig suppogtatta a házi szőtt posztót. Kint a Hargitán a szállászcsinálás egyszerűen ment: a magyar világban a honvédség kaszárnyát és tiszti lakásokat épített volt, azok ajtó és ablak nélkül álltak gazdátlanul. Itt foglalt le egy termet egy-egy egyszerre érkezett közösség: szomszédok, rokonok. Derékalj gyanánt friss fenyőgallyakat vágtak, lópokrócokkal leterítették, a csirkéknek ólat hevenyésztek hulladék deszkából és az eresz alatt felállították a csikókályhát. Vidám élet vette kezdetét. A felnőttek naponta háromszor beültek a gödörbe – kettő van belőlük, mindenki tudja, hogy az ő nyavalyájára melyik nyújt gyógyulást –, a gödrözések közötti órákban kifeküdtek a gyepre (sehol nincs olyan puha bársonyos gyep, a medve bundája lehet ilyen, mint a Hargitán) és meséltek. Világháborús élmények – volt, aki mind a kettőt megjárta –, népmesék és megtörtént csudák hangzottak el, a magamfajták okulására és nagy gyönyörűségére. Úgy elrepült a két hét, mint az álom. Kukujzával és kukujzalapival (amelynek finom a teája) megrakodva hazaszekereztünk, és otthon mindenki visszaállt a helyére. A felnőttek megkezdték az aratást, a gyermekek tovább vigyázták a házat és a majorságot…

Mire az én kapanyelem kellően megvastagodott volna, beütött a kollektivizálás. Nagy sírások közepette elvezették a fejősteheneket, a két szürkét a kocsiszekérrel, elvitték az ekét, boronát, vetőgépet, kiürült az istálló és a kocsiszín. Alig ülepedett úgy-ahogy le a bánat, iskolába kellett menni. Ott aztán megtanultuk, hogy a Szovjetunió a népek nagy barátja, a világon a legfejlettebb ország, s a közös gazdálkodás valóságos paradicsom a parasztoknak. Hát ez egyelőre nem akart megmutatkozni Szentpálon… De Kozma Miklós, László Jenő és Csáki Ferenc tanítóim jóvoltából egyebet is megtanultunk. Bent az iskolában azt tanították, amit tanítani muszáj volt. De vasárnaponként a bágyi várhegyen, a zsombori várnál, a római kasztrum helyén tőlük hallottunk a vidék régi lakóiról, a rómaiakról, akik itt sót bányásztak, akkor tanultuk meg, hogy őseink voltak a székely határőrök; Erdélyország nagyságos fejedelméről, Bethlen Gáborról is ők meséltek lélekmelegítő dolgokat. S talán azt is nekik, vagy nekik is köszönhetem, hogy korán megbarátkoztam a könyvekkel, s a hetedik osztályt végezvén az én szalmazsákom is szekérre került, beköltöztem Székelyudvarhely híres középiskolájának, a hajdani Katolikus Főgimnáziumnak a bentlakásába fikának…

Az udvarhelyi gimnázium az 1960-as évek elején még elég sokat őrzött abból a szellemi rangból, amelyet az évszázadok során (idestova hétszáz esztendeje) az erdélyi közművelődési életben kivívott magának. Ezt mi, fikák is hamar megéreztük. Szilenciumszünetekben és villanyoltás után, bizonyítandó, hogy méltók vagyunk iskolánk hírnevére, mindannyian szülőfalunkról, szülővidékünkről meséltünk. A katolikusok sokkal inkább otthon érezték magukat az ősi falak között, s ezért mi, unitáriusok írásos bizonyítékokat kerestünk, hogy egyértelműen bebizonyíthassuk: mi sem vagyunk akárkik. Így akadtam rá a dokumentációs könyvtárban egy 19. századi földim, Jánosfalvi Sándor István 1858-ban írott könyvére, amelyet 1942-ben az *Erdélyi ritkaságok* című sorozatban adtak ki. Földim jó szövetségesnek bizonyult a villanyoltás utáni vitákban, s jó útitársnak, kalauznak a szülőföld megismerésében.

Tavaszi és nyári vakációk vasárnapjain bejártam a Jánosfalvi Sándor István által említett húsz települést, a tizenhét székely és három szász falut. A diákévek alatt lassan, szinte észrevétlen kialakult bennem egy nehezen leírható érzés: az odatartozás érzése. A Nagy-Homoród mentén több település félreeső völgyben, egy-egy patak fejében települt, aránylag távol a főúttól, s megőrzött

[Erdélyi Magyar Adatbank]

valamit a hajdani székely falu archaikus, nemes hangulatából, levegőjéből. Nemcsak a parasztbarokk kőházak, kapuk, tornácok, hanem az öregemberek vonásai, mozdulatai, beszéde is valami tiszta, eredeti erdélyiséget sugárzott, mintha a történelem megtorpant volna a kénosi hágónál, s nem járták volna ezeket a falvakat is kollektivizáló agitátorok és bilgericsizmás pártaktivisták... Az csak természetes, hogy a legjobban szülőfalum, Homoródszentpál múltja érdekelt...

A falu századforduló utáni történetéről az öregek meséltek szívesen. A többi Homoród menti településhez viszonyítva jobban termő földje és aránylag nagy kiterjedésű határa viszonylagos jómódot biztosított lakóinak. Az első világháborút követő impériumváltás után is szerencséje volt a falunak. 1922-ben Ürmösi Józsefet választották papjuknak. Ürmösi tiszteletes angliai és amerikai tanulmányútján szerzett szervezőkészséggel rendelkező és gyakorlati érzékkel megáldott, igazi népnevelő egyéniség volt, aki nemcsak a lelkek pallérozására fordított gondot, hanem külhoni gazdasági tapasztalatait is a falu anyagi felemelésének megalapozására fordította. Tejszövetkezetet, tejcsarnokot alapított, svájci fajteheneket és apaállatokat, angol fajsertést hozatott. 1926-ban géptársulatot alapított. Traktorokat, cséplőgépeket és más gazdasági felszereléseket vásároltak. Tevékenysége eredményeként – no meg a szentpáliak szorgalmának köszönhetően – a falu szakszerű, értelmes gazdálkodásával és anyagi jólétével kiemelkedett a többi Homoród menti település közül. Ennek „köszönheti", hogy 1952-ben rászálltak a kollektivizáló agitátorok, abból a meggondolásból, hogy itt a közösségi eszmének már hagyománya van, meg hogy a szentpáliak után, akikre felnézett a vidék, a többi faluban könnyű dolguk lesz. De a szentpáliakat nem lehetett a leendő jólétről szóló bombasztikus frázisokkal rászedni. Sokan voltak közülük orosz fogságban, látták, micsoda jólét van a kolhozokban. Az ellenállás nagy volt, szép szóval semmire sem mentek. Jött tehát a fekete autó, hordta a gazdákat, az értelmesebb embereket éjnek évadján az udvarhelyi milíciára. Aki az ott kapott „kezelés" után is makacskodott, azt kulákká kiáltották ki, kilakoltatták a bentvalójából, ráfogtak valamit és a Duna–Fekete-tenger-csatornához vitték. Ezt látva kezdték aláírni a belépési nyilatkozatot. Mintha sejtették volna: kézjegyükkel egy több évszázados életforma, egy archaikus, munkaközpontú, tiszta erkölcsű világ halotti bizonyítványát írják alá...

A főiskolai évek és kétéves gyergyói tanárkodás után kerültem haza szülőföldemre, Homoródszentmártonba magyartanárnak. Akkorra, 1972-re tizenkét Nagy-Homoród menti falut egy községgé nyilvánítottak és Szentmártont nevezték ki községközpontnak.

A családalapítás, a felelősségvállalás, a férfikor küszöbén álltam, túl az ifjonti fickándozásokon, tele tenni akarással és munkakedvvel. Tenni akartam a népért, melyből vétettem. Az urbanizáció virágkorának évei voltak ezek. Nemzedéktársaim zöme városba költözött, tudatosan-mohón igyekezett levetkőzni mindazt, ami a faluhoz kötötte. Beszédmodort, gondolkodásmódot, erkölcsi normarendszert dobtak sutba, hogy befogadják őket, hogy megbocsássák falusi származásukat. Valami suta téveszme hatására különös kisebbrendűségi komplexus kerítette hatalmába ezt a nemzedéket. Elfeledték, hogy a gyermekkori környezet kialakított bennünk olyan személyiségi jegyeket, amelyeket levetkőzni óriási erőfeszítések árán sem tudunk, s nincs is szükség elhagyásukra, hisz ezek egyéniségünk legértékesebb vonásai, nélkülük gyökértelenné válunk, beleolvadunk a szürke tömegbe. Sürgősen tenni kellett valamit, amíg nem késő, amíg el nem néptelenednek ezek a kicsi, de több évszázados települések – önazonosságunk utolsó bástyái, őrhelyei. Akkor még csak önmagát pusztította a falu, de a levegőben volt: van, akinek tetszik a folyamat, érdeke, célja a felgyorsítása. Akkor még nem akadályozták meg, ha valaki Kőmíves Kelemen módjára szellemi építkezésbe kezdett – bizonyára tudták: úgyis „leomlik estére".

Naplójegyzeteimet forgatom, hogy felidézhessem akkori lelkivilágom, gondolkodás módom. Kérdések, megválaszolhatatlan súlyos kérdések sorakoznak a megsárgult lapokon: „Itt, ebben a völgyben vannak falvak, hat-hétszáz éves települések, amelyek holnap nem lesznek. Milyen érzés lehet egy ilyen faluban élni? Ki ás sírt, ki viszi majd a koporsót az utolsóknak? Mi lesz az értékekkel: az anyagiakkal, a szellemiekkel, az erkölcsiekkel? A nagy, tisztaszobás kőházakkal és a szerény, ereszes, pitvarosokkal? A gangos-rangos csűrökkel, istállókkal? A szekérszínek, nyári kony-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

hák, kerekes kutak és a kemencék meddig élik túl utolsó gazdáikat? A nyári esték bukolikus hangulatára emlékező nyári konyhák kikben ébresztenek még emlékeket: fáradságos napokról, az elvégzett munka öröméről, a párolgó puliszkáról, tojásrántottáról? Ki adja tovább és kinek a szólásokat és közmondásokat? Ki fogja tudni évek múlva a dűlők nevét? S a történeteket: a feldőlt szénásszekerekről és a jégverésekről, a nagy égésekről és leégésekről, az újrakezdésekről, a szegény és a gazdag esztendőkről? Mi lesz a guzsalyakkal, a fonókerekekkel, az osztovátákkal, a bordákkal és a nyüstökkel, a faragott járomakkal, sulykolókkal és festett ládákkal? A székely harisnyát, lajbit, rokolyát ki örökli?" Arrébb, egy-két évvel később már néhány válaszféle is megfogalmazódott: „Nekünk, akik itt élünk, kötelességünk megmenteni minden kallódó értéket, megőrizni a népköltészet, népzene, helytörténet egész hagyatékát, a munka és az életmód minden tapasztalatát. Kötelességünk megőrizni a régi faluból mindazt, ami érték volt. De ezzel párhuzamosan utat kell építenünk az új értékeknek, hogy a régi életformával eltűnő népszokások, népköltészet, népművészet helyét ne a városszéli műdalos, műmütyürkés giccsvilág, hanem jelenkori művészetünk, irodalmunk igazi értékei vehessék át."

1978 tavaszán a Kolozsváron élő Cseke Péter közíróval hozzáláttunk az ötletek kivitelezéséhez. A szellemi építkezés mindennapos aprómunkájának támogatása, a „feltöltődés" biztosítása céljából művelődési hetet szerveztünk, amelyre az erdélyi magyarság kiemelkedő személyiségeit: történészeket, írókat, költőket, festőművészeket, természettudósokat hívtunk meg. A május utolsó hetére szervezett rendezvénysorozat záróünnepségét a bágyi hegyen tartottuk szabadtéri népünnepély formájában. Részt vett itt az egész Homoród mente. Feleleventettünk egy ősi népszokást: a pünkösdi tüzeskerék-eresztést. A várhegy tetejéről eleresztett tüzes kerék a végvári időket idézte. A rendezvénysorozat lassan hagyománnyá vált. 1982-től csak úgy lehetett megszervezni, ha a meghívottaknak legalább a fele román nemzetiségű volt.

Az 1980-as évek elejétől a helyzet rohamosan romlott. A községet alkotó tizenkét faluból, a területrendezés ürügyén, nyolcat hivatalosan halálra ítéltek. Nem szabadott a meglévő házakat sem megjavítani ezekben a falvakban. Úgy nézett ki, hogy másfél-két évtized múlva már a nevükre sem fognak emlékezni. Ezért örvendtünk nagyon Szabó Antónia, Horváth István és Seres Géza debreceni fotóművészek nyári látogatásainak. Reménykedtünk, hogy így legalább valami megmarad. Felvételeik nemcsak szépen faragott székely kapukat és házoromzatokat őriznek híven az utókornak, hanem a székely falu atmoszféráját, szellemiségét is megőrzik. Munkájuk veszélyes volt. A romániai változások óta reménykedünk: nemcsak felvételeken, hanem a valóságban is megmaradnak ezek a kapuk és házak mindaddig, amíg, Kányádival szólva, sikerül „behordani minden értéket". Adja az Isten, hogy úgy legyen!

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TARTALOM

CSEKE PÉTER–HÁLA JÓZSEF: Előszó 5

EMBER, TERMÉSZET ÉS TÁJ 7
VOFKORI LÁSZLÓ: A Nagy és Kis-Homoród mente táj-, népesség- és település-földrajza . . . 9
KISGYÖRGY ZOLTÁN: A Vargyas-patak szurdokvölgye és barlangvilága 37
GUB JENŐ: Népi növényismeret a Nagy-Homoród mentén 47
SZABÓ JÓZSEF: A homoródszentpáli sós mocsár madárvilága 56

A RÉGMÚLT EMLÉKEIBŐL 67
FERENCZI ISTVÁN: Barangolás a két Homoród mente múltjában. A táj településtörténetének vázlata 69
FERENCZI GÉZA: Régészeti megfigyelések Homoródszentpálon 101
FERENCZI GÉZA: Még egyszer a homoródkarácsonyfalvi rovásírásos emlékről 110

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOM 115
EGYED ÁKOS: A Homoród mente társadalma a 17–18. században 117
HERMANN GUSZTÁV–ZEPECZANER JENŐ: Oláhfalu kiváltságai 127
IMREH ISTVÁN: Rendtartó homoródszentmártoniak 136
ALBERT DÁVID: Népoktatás a két Homoród mentén a 16. századtól a 19. század közepéig . . 141
OLÁH SÁNDOR: Egy társadalmi gyakorlat eltérő értelmezései. Városon szolgáló homoród-almásiak emlékezései 149
OLÁH SÁNDOR: Hatalom és társadalom az 1950-es években a Homoródok mentén 164
LŐRINCZ GYÖRGY: Kulákok a két Homoród mentén 181

NÉP ÉS NYELV 187
MURÁDIN LÁSZLÓ: A Homoród mente településnevei 189
PÉNTEK JÁNOS: A Homoród vidéki tájszólás 195

IPAR ÉS MŰVÉSZET 217
KARDALUS JÁNOS: Maszókszőnyeg és gyapjúcserge készítése Bágyban 219
KARDALUS JÁNOS: Adalékok a Kis-Homoród menti székely kapuk ismeretéhez 225

FOLKLÓR 231
HÁLA JÓZSEF: Tudósokkal kapcsolatos hiedelemtörténetek Homoródkeményfalváról 233
POZSONY FERENC: Homoród menti magyar népszokások 243
SIMÉN DOMOKOS: A homoródfürdői unitárius búcsú 257
FARAGÓ JÓZSEF: A regölés emléke Lókodon 261
GERÉD GÁBOR: Simon Benedek, Recsenyéd mesemondója 264
BALÁZS GÉZA: „Sok láb tapossa a földet, amíg útnak nevezik." Élő kisműfajok a Homoród mente folklórjából 269
PÁVAI ISTVÁN: Jajnóták és dúrharmóniák a Kis-Homoród mentén 287

A FOLKLÓR ÉS AZ IRODALOM HATÁRÁN 303
FARAGÓ JÓZSEF: Szabó Mihály homoródalmási kéziratos énekeskönyvéből 305
JAKAB ZSUZSÁNNA: Demeter Domokos, a városfalvi népi poéta 317
FARAGÓ JÓZSEF–HÁLA JÓZSEF: Homoród menti „pástílusok" 329
BALÁZSI DÉNES: Halottbúcsúztatók a Kis-és a Nagy-Homoród mentéről 363

NEVEZETES HOMORÓD MENTIEK 387
FARAGÓ JÓZSEF: Jánosfalvi Sándor István néprajzi munkássága 389
BENKŐ ANDRÁS: „A szülőföld dicsérete". Zoltán Aladár élete és munkássága 399

VALLOMÁSOK A TÁJRÓL 407
DÁNÉ TIBOR: Etelközöm, Bágy 409
MÁTHÉ ANDRÁS: Tétova vallomás a szülőföldről 419

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Kiadja a Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda, 2000
Felelős vezető: Burus Endre, igazgató

Készült a Pro-Print Rt. nyomdájában,
1000 példányban, 26,5 ív terjedelemben.
Csíkszereda, Temesvári u. 19

[Erdélyi Magyar Adatbank]

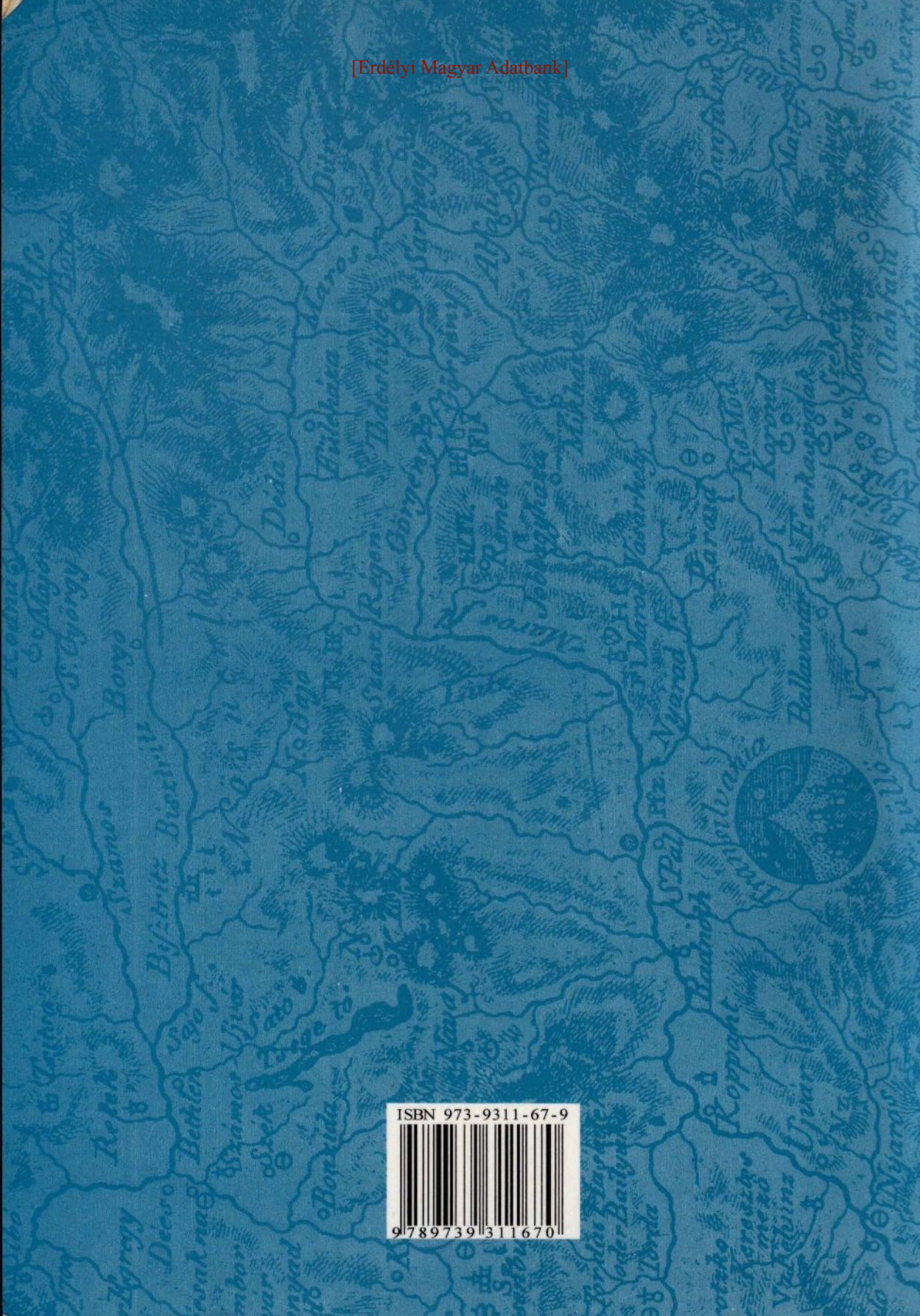

ISBN 973-9311-67-9